

Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Katedra histórie

RUŽOMBERSKÝ HISTORICKÝ ZBORNÍK I.

Vydaný pri príležitosti životného jubilea
doc. PhDr. Ivana Chalupeckého

Peter Zmátlo (ed.)

RUŽOMBEROK 2007

Zostavil: Peter Zmátlo

Autori:

Mgr. Marek Babic, PhD., PhDr. Lukáš Dzurilla, PhDr. Marek Havrila, PhD.,
Mgr. Miroslav Hutka, doc. PhDr. Ivan Chalupecký, PhDr. Rastislav Koziak,
PhD., PaedDr. Štefan Kucík, ThDr. Štefan Kuruc, PhD., PhDr. Silvia Liptáková,
PhDr. Michal Marták, Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD., Mgr. Anna Nemešová,
HEDr. Peter Olexák, PhD., Mgr. Slávka Otčenášová, Mgr. Jana Rotterová,
Mgr. Vincent Volár, Mgr. Peter Zmátlo, PhD.

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

Vydala:

Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

<http://fphil.ku.sk>

Tento zborník vychádza s finančnou podporou
*Fondu na podporu vedy a vydavateľskej činnosti Filozofickej fakulty
Katolíckej univerzity v Ružomberku*

Recenzenti: prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc.
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

© Text – Mgr. Peter Zmátlo, PhD., autori, 2007

ISBN 978 – 80 – 8084 – 144 – 7

OBSAH

Predhovor.	9
Príhovor prof. RNDr. Jozefa Ďurčeka, CSc.	10
Štúdie	
Ivan Chalupecký <i>Vývoj severnej hranice na Spiši</i>	13
Štefan Kucík <i>Symbolika vtáka v minojskom náboženstve a staroveký Egypt</i>	25
Marek Babic <i>De civitate Dei: najväčšie literárne dielo neskorej antiky v kontexte historických udalostí.</i>	39
Peter Olexák <i>Matky púšte.</i>	51
Rastislav Kožiak <i>Conversio Gentum a christianizácia vo včasnom stredoveku</i>	83
Štefan Kuruc <i>Nábožensko-politické vzťahy na Rusi a vo Svätej zemi v 11.–12. storočí na pozadí spisu „Choždenije Igumena Daniila“</i>	107
Miroslav Hutka <i>Funkčný význam ochrannej zbroje v stredoveku.</i>	121
Jaroslav Nemeš <i>Prehľad dejín Spoločnosti Ježišovej v Uhorsku a Sedmohradsku v 16. storočí.</i>	139
Silvia Liptáková <i>Slovenské osídľovanie békešsko-čanádskej oblasti.</i>	161

Jana Rotterová <i>Rímskokatolícky sirotinec v Žiline. K problematike vzniku biskupského sirotinca a jeho počiatočného fungovania.</i>	189
Lukáš Dzurilla <i>Pozitívna tvár Bachovho absolutizmu</i>	239
Slávka Otčenášová <i>Zákon o vláde v Indii z roku 1919</i>	251
Michal Marťák <i>Ružomerské katolícke školstvo v medzivojnovom Československu</i>	263
Peter Zmátlo <i>Činnosť Slovenskej ligy na Spiši</i>	275
Vincent Voľar <i>Príprava a realizácia stavby Liptovského múzea.</i>	301
Marek Havrila <i>K problematike rozvíjania historického bádania na slovenských vysokých školách v rokoch 1921–1990 (Pokus o náčrt východísk výskumu)</i>	317
Materiály	
Anna Nemešová <i>Päť receptov na výrobu atramentu z 18. a 19. storočia.</i>	337
<i>Činnosť Katedry histórie FF KU v Ružomberku v rokoch 1996–2005 a doc. PhDr. Ivan Chalupecký</i>	345
Fotografická príloha.	383

CONTENTS

Foreword	9
Intercession of prof. RNDr. Jozef Ďurček, CSc.....	10
Articles	
Ivan Chalupecký	
<i>The Development of the Northern Frontier in the Region of Spiš</i>	13
Štefan Kucík	
<i>Bird Symbolism in Minoan Religion and Ancient Egypt.....</i>	25
Marek Babic	
<i>De Civitate Dei: The Most Influential Late Antiquity Work in the Context of Historical Events</i>	39
Peter Olexák	
<i>Mothers of the Desert.....</i>	51
Rastislav Kožiak	
<i>Conversio Gentum and Christianization in Early Middle Ages</i>	83
Štefan Kuruc	
<i>Religious-Political Relations in Russia and in the Holy Land in the 11th–12th Century at the Background of the Document „Choždenije igumena Daniila“</i>	107
Miroslav Hutka	
<i>Functional Importance of Protecting Armour in the Middle Ages.....</i>	121
Jaroslav Nemeš	
<i>The Outline of the History of the Society of Jesus in Hungary and Transylvania in the 16th Century.....</i>	139
Silvia Liptáková	
<i>The Slovak Settlement of the Békeš-Čanád Region</i>	161

Jana Rotterová <i>The Roman Catholic Orphanage in Žilina. Some Thoughts on the Establishment of the Bishopric Orphanage and its Initial Activities.</i>	189
Lukáš Dzurilla <i>Positive Points of Bach' Absolutism.</i>	239
Slávka Otčenášová <i>1919 Government of India Act</i>	251
Michal Marták <i>Ružomberok Catholic Schools in the Pre-Munich Republic.</i>	263
Peter Zmátlo <i>The Activities of the Slovak League in Spiš</i>	275
Vincent Voľar <i>The Preparation and Building of the Museum of Liptov Premise</i>	301
Marek Havrila <i>Some Thoughts on the Development of Historical Research at Slovak Universities 1921–1990. (A Brief Outline of the Research Cornerstones)</i>	317
Materials	
Anna Nemešová <i>Five Recipes for Preparing Inks from the 18th and 19th Century</i>	337
<i>Activities of the Department of History at FF KU in Ružomberok 1996–2005 and doc. PhDr. Ivan Chalúpecký</i>	345
Photography Supplement.	383

INHALT

Vorwort.	9
Ansprache von prof. RNDr. Jozef Ďurček, CSc.	10
Aufsätze	
Ivan Chalupecký <i>Historische Entwicklung der Nordgrenze der Zips</i>	13
Štefan Kucík <i>Eine Symbolik des Vogels in der Minoan Religion und das Antike Ägypten</i>	25
Marek Babic <i>De Civitate Dei: das größte Schriftwerk von der Spätantike im Kontext der Historischen Ereignisse</i>	39
Peter Olexák <i>Die Mütter der Wüste.</i>	51
Rastislav Kožiak <i>Conversio Gentum und Christianisierung im Frühzeitige Mittelalter</i>	83
Štefan Kuruc <i>Die Konfessionelle und Politische Beziehungen im Russland und im Heilige Land im 11. und 12. Jahrhundert in dem Hintergrund des Schriftstücks „Choždenije Igumena Daniila“</i>	107
Miroslav Hutka <i>Die Funktionsmäßige Bedeutung der Schützwaffen (Schützrüstung) im Mittelalter.</i>	121
Jaroslav Nemeš <i>Ein Überblick der Geschichte von der Gesellschaft Jesu im Ungarn und Siebenbürgen im 16. Jahrhundert.</i>	139
Silvia Liptáková <i>Die Slowakische Besiedlung des Békeš-Čanád Gebiets.</i>	161

Jana Rotterová

Das Römisch katholische Waisenhaus in Žilina.

Zur Problematik der Entstehung des Bishop Waisenhaus und seine anfängliche

Funktionierung (Tätigkeit) 189

Lukáš Dzurilla

Das Positive Gesicht des Bach' Absolutismus 239

Slávka Otčenášová

Das Gesetz von der Regierung in Indien aus der Jahre 1919 251

Michal Marták

Das Schulwesen in Rosenberg in der Zwischenkriegen Periode in Tschechoslowakei . . 263

Peter Zmátlo

Die Tätigkeit von Slovenská liga in der Zips 275

Vincent Volár

Die Vorbereitung und Realisierung des Aufbaus der Liptov Museum 301

Marek Havrila

Zur Problematik der Entwicklung der historischen Forschung

an den Slovakischen Universitäten in den Jahren 1921–1990

(Versuch um eine Skizze der Auswegen der Forschungen) 317

Materialien**Anna Nemešová**

Fünf Rezepte für Produktion der Tinte aus der 18. und 19. Jahrhundert. 337

Die Tätigkeit der Lehrstuhl für Historie FF KU in Rosenberg

in den Jahren 1996–2005 und doc. PhDr. Ivan Chalupecký 345

Photographische Beilage 383

Predhovor

Doc. PhDr. Ivan Chalupecký patrí medzi významné osobnosti v rámci slovenskej historickej obce. Uznávaný historik nielen u nás doma, ale i v zahraničí, stál tiež pri zrode vyučovania dejepisu v Ružomberku na vtedajšom Pedagogickom inštitúte sv. Ondreja. V tomto inštitúte a jeho nástupcoch (na Katecheticko-pedagogickej fakulte a potom v rámci Katolíckej univerzity na jej Filozofickej fakulte) pôsobil sedem rokov a vychoval viacero absolventov študijného smeru dejepis.

Tento zborník je venovaný životnému jubileu pána docenta a obsahuje príspevky v prevažnej miere od jeho bývalých kolegov i študentov – absolventov študijnej aprobácie dejepis. Našou snahou bolo aspoň takouto formou sa odvdčať pánovi docentovi, ktorý viedol študentov svojím jedinečným osobným citlivým prístupom k objavovaniu tajomstiev i zákutí krásneho, ale ťažkého odboru, akým nepochybne história, resp. dejepis je. Tento jeho životný postoj a odborná erudovanosť obohacovali nielen študentov, ale i nás, jeho bývalých kolegov – učiteľov.

V predkladanom zborníku publikujú pedagógovia Katedry histórie najnovšie výsledky svojho výskumu z problematiky, ktorej sa bližšie a dlhodobejšie venujú, a bývalí študenti väčšinou časti svojich diplomových prác. Z tohto dôvodu sa v ňom nachádzajú štúdie rôzneho tematického zamerania a z rozličných historických období i jeden príspevok s archívnym materiálom. Zborník je preto multitematický. Na úvod je možno trochu nezvyčajne zaradená štúdia jubilanta, ako výraz našej úcty k nemu a jeho historickej tvorbe. Na záver sme zaradili prehľad o činnosti našej Katedry histórie za prvé decénium jej existencie i fotografickú prílohu.

Ako zostavovateľa ma teší, že sa podarilo toto skromné dielo, ktoré je prvým uceleným samostatným knižným produktom členov našej Katedry histórie – učiteľov i bývalých študentov. Pán docent Chalupecký si to určite zaslúži, aby sme si ho uctili aspoň touto formou.

Na tomto mieste si dovoľím poďakovať všetkým, ktorí prispeli finančne na vydanie tohto zborníka, teda vedeniu Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity, všetkým kolegom a bývalým študentom, ktorí v ňom uverejňujú svoje štúdie, recenzentom za ich posudky i pracovníkom vydavateľstva Michala Vaška za ich promptnú prácu.

V Ružomberku, február 2007

Zostavovateľ

Príhovor prof. RNDr. Jozefa Ďurčeka, CSc.

Jubilant a Katolícka univerzita – pocta a vďaka

Jedným z motívov vzniku Katolíckej univerzity bola potreba očistiť výučbu dejepisu od ideologických nánosov, ktoré sa hojne nakopili najmä v minulom storočí a otriasli dôverou generácií voči prezentáciám našej histórie, súdobej i ranej. Aby sa tak mohlo stať, bolo treba nájsť pedagógov, ktorí chápu históriu skutočne ako učiteľku života a nepodľahnú tlaku na jej ideologické deformovanie a zneužívanie. Takýmto historikom bol práve doc. PhDr. Ivan Chalupecký. Napriek mimoriadne záujmu zo strany viacerých inštitúcií o jeho prácu neváhal v roku 1996 začať pôsobiť spolu s prof. Máriou Novotnou v skromných podmienkach Pedagogického Inštitútu sv. Ondreja v Ružomberku, ktorý vznikol v rámci Trnavskej univerzity a neskôr sa premenil na Katecheticko-pedagogickú fakultu Žilinskej univerzity. Aj vďaka jeho rozsiahlej publikačnej činnosti doma i v zahraničí prešiel v Akreditačnej komisii vlády SR návrh na vznik Katolíckej univerzity (KU) v roku 2000, a tak prví študenti učiteľstva dejepisu mohli už končiť ako absolventi KU. Doc. Chalupecký pôsobil nielen ako učiteľ histórie, ale tiež ako rozvážny člen Akademického senátu a Vedeckej rady. Vysoká náročnosť pri výbere uchádzačov i náročnosť na skúškach vylúčili tých, čo sa nazdávali, že môžu k odboru pristupovať laxne. Zo študentov histórie a ich učiteľov sa vytvorila jedna rodina. V tejto rodine pán docent dbal ako starostlivý otec, aby jeho zverenci vyrastali v poctivých hľadačov pravdy. Boli zoznamovaní nielen s historickými faktami a technikou výskumu, ale dostávali i kus srdca a lásky k pravde, či už bola niekomu vhod alebo nevhod.

Ako dekan Katecheticko-pedagogickej fakulty a neskôr aj ako rektor KU som pocítoval jeho pomoc a podporu pri presadzovaní kvality výučby, za čo som mu mimoriadne vďačný. Najkrajšou kyticou, ktorú dostáva k svojmu jubileu, je súbor prác bývalých študentov a spolupracovníkov. Nech mu prináša radosť i zadostučinenie za mnohé roky trpezlivej práce v archívoch, ktorá bude prinášať ovocie, vďaka jeho pokračovateľom, ešte dlhé roky.

prof. RNDr. Jozef Ďurček, CSc.
bývalý rektor KU v Ružomberku

ŠTÚDIE
ARTICLES
AUFsätze

VÝVOJ SEVERNEJ HRANICE NA SPIŠI

Ivan Chalupecký

CHALUPECKÝ, Ivan: *The Development of the Northern Frontier in the Region of Spiš*.

The author describes the development of the northern frontier of the Spiš, which was fixed in the 13th and the first half of the 14th century. The first more serious frontier disagreement was the dispute over Morské oko. The author later describes the arguments over the northern frontier of the Spiš after WWI, which was solved at the conference of ambassadors in 1920, however, the borderline between the ČSR and Poland in the northern Spiš was definitely set in 1924. During WWII there occurred changes on this border again, when the former Slovak municipalities in the north of the Spiš were returned back to the Slovak Republic. After the year of 1945 the state from the 1924 was re-established.

Keywords: Northern frontier of Spiš, plebiscite area.

Severná hranica Spiša bola počas stáročí totožná s časťou severnej hranice Uhorska. Po zložitej kolonizácii sa definitívne ustálila v 13. a v prvej polovici 14. storočia, ako to dokladajú okrem iného najmä výsledky výskumov Jána Beňka.¹ Priebeh hranice ovplyvnila najmä kolonizačná aktivita uhorských rodov Berzeviczy a Görgey, ktoré kolonizovali dovtedy riedko obývané konfínium obyvateľstvom slovenským, nemeckým, rusínskym a poľským, a tým posunuli hranicu krajiny severne od hrebeňa horského masívu Spišskej Magury až po rieku Dunajec. Túto aktivitu uznáva aj poľský historik Stanislaw Zachorowski a v nej vidí príčinu priebehu hranice severne od Magury.² Na rozdiel od neho viacerí poľskí historici i ľudia zaoberajúci sa historiografiou tvrdili v minulosti a opakujú to aj v súčasnosti, že severný Spiš bol dlho poľským územím a len v stredoveku bol násilne pripojený k Uhorsku. Územie vraj bolo a je osídlené Poliakmi, Maďarmi, Nemcami i Židmi, len Slovákov tam nespomínajú. Odvolávajú sa pri tom na výsledky súpisov obyvateľstva z rokov 1910 a 1920. Avšak oba tieto súpisy poľskú národnosť vôbec neuvádzajú, preto všetkých tam uvedených Slovákov vykazujú ako Poliakov.³

¹ BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985.

² ZACHOROWSKI, S.: *Węgierskie i polskie osadnictwo Spizu do połowy XVI wieku*. Kraków 1909.

³ Napr. TRAJDOS, T. M.: *Spisz Srodkowy i Północny w naszym stuleciu*. Warszawa 1987. Tenže: *Trzy miasta spiskie*. In: *Akcja spisko orawska*. Nowy Sacz 1986, s. 6–21 a i. Odpoveď na podobné publikácie dal SULITKA, A.: *Ludová kultúra a regionalizmus na slovensko-poľskom pomezí*. In: *Život* (Warszawa), č. 364–365/1988.

Zálohovanie 16 miest a dvoch hradných panstiev Spiša poľským kráľom v rokoch 1412–1772 nemalo vplyv na uhorsko-poľskú hranicu. Jednak šlo len o zálohovanie dočasného charakteru, jednak uvedené mestá a panstvá nikdy neprestali byť súčasťou Uhorska. Poľská strana ich len spravovala a brala z nich úžitky. Nebolo to tiež kompaktné územie. Dokonca len malá časť jeho hranice prebiehala po štátnej hranici. Boli to viaceré enklávy vo vnútri Spiša. Pravda, ak vznikol metačný spor medzi zálohovaným mestom a susednou dedinou, riešili to medzinárodné komisie. Napr. v roku 1580 riešila spory uhorsko-poľské tzv. Rueberova komisia, v roku 1755 tzv. Barkóczyho komisia a iné.⁴

Vznikali však tiež metačné spory medzi obcami, z ktorých jedna bola v Uhorsku, druhá v Poľsku. Ak ich sporná chotárna hranica bola súčasne aj hranicou štátnou, riešili tieto spory taktiež medzinárodné miešané uhorsko-poľské komisie. Taký prípad sa stal v roku 1787. Hranicu chotárov medzi obcami Fridman v Uhorsku (dnes patrí Poľsku) a Maniów v Poľsku na istej časti tvorila rieka Dunajec. Táto však v dôsledku povodne zmenila svoje koryto. Musela byť ustanovená komisia, ktorá takto spresnila či nanovo vytýčila nielen hranicu chotárov medzi oboma obcami, ale súčasne aj štátnu hranicu.⁵ Podobných prípadov, pravda, bolo viac, šlo však len o nepatrné korektúry štátnej hranice, vyvolané objektívnymi príčinami.

Prvým vážnejším hraničným sporom, ktorý sa ťahal takmer storočie, avšak spočiatku nemal politické príčiny, bol tzv. spor o Morské oko. Ide o jazero v severnej časti Vysokých Tatier. v pozadí sporu bola snaha rodu Palochay a neskôr Javorinského panstva v Uhorsku a vlastníkov Zakopanského panstva na poľskej strane o využívanie lesov v tejto oblasti. Hranicu – štátnu – tvoril pôvodne Rybí potok, ktorý sa vlieval do Morského oka, ktoré sa vtedy nazývalo ešte Rybím plesom. Palochayovci začali ťažiť drevo po oboch stranách Rybieho potoka, odvolávajúc sa na starú tradíciu, proti čomu sa v roku 1831 energicky ohradil majiteľ Zakopanského panstva. Vtedy sa spor vyriešil tak, že sa zdôraznil Rybí potok ako hraničná čiara a Morské oko sa rozdelilo na polovicu. Druhé jazero, Čierny stav, ešte ostal v Uhorsku. v roku 1858 došlo k ďalšej úprave hranice. Nová hraničná čiara vychádzala z Rysov, rozdelila napoly aj Čierny stav, ponechala v Uhorsku ešte časť Morského oka a pokračovala Rybím potokom. Koncom storočia však vznikol a rozrástol sa na oboch stranách Tatier turistický ruch. V dôsledku toho si začali Poliáci nárokovať celú Dolinu Rybieho potoka. Vznikol spor, ktorý zákonný článok 2/1897 pridelil na vyriešenie arbitrážnemu pokračovaniu. Arbitrážny súd na svo-

⁴ Ich písomnosti sú uložené jednak v Krakove v knižnici Czartoryských, jednak v Štátnom archíve v Levoči (ďalej len ŠA-L) vo fonde Spišská župa (ďalej len SŽ) a Provincía XVI spišských miest.

⁵ ŠA-L, SŽ, josephina, fasc. VI-X, č. 836, 1038, 1040 a 1050/1787.

jom zasadnutí v rakúskom Grazi 13. septembra 1902 pririekol sporné územie Poľsku a vytýčil dnešnú štátnu hranicu.⁶

Vážne spory o severnú hranicu Spiša nastali až po skončení prvej svetovej vojny, kedy si Poľsko začalo nárokovať takmer celý Spiš. Korene týchto nárokov siahajú až do polovice 19. storočia, keď v dôsledku poľského národno-obrodeneckého romantizmu prichádza mnoho poľských turistov i etnografov na Spiš. Nachádzajú tu Goralov – obyvateľov hovoriacich poľským nárečím a bez ohľadu na to, že títo sa cítili Slovákmí, považujú ich za Poliakov, ktorých násilne poslovenčili Slováci. Kuriózne na tom je, že Slováci mali Poliakov poslovenčovať v dobe, keď sami boli vystavení najväčšiemu národnému útlaku.⁷ Pokiaľ sa o tom len písalo v cestopisoch a v tlači, nebolo to ešte vážne.⁸ V období pred prvou svetovou vojnou však táto agitácia dostávala politický charakter. Zvláštne je, že tzv. poľskí národovci boli sčasti maďarského alebo slovenského pôvodu. Šlo najmä o profesora v Trstenej Adorjána Divékyho, o lekárnika z Jablonky Jenö Sterculu, o Poliakov Františka Wojciechowského, Félixu Gwiżdża, Jána Bednarského, Jozefa Wiśmierského, ale aj o niektorých slovenských spolonizovaných študentov, ako napr. o Ferdynanda Machaya, ktorý neskôr ako kňaz spôsobil Slovákom najväčšie škody.⁹ Treba však povedať, že zatiaľ čo uvedená agitácia mala isté úspechy na Orave, na Spiši ostala takmer bez ohlasu.

Rozpad Rakúsko-Uhorska spôsobil na Slovensku akési triedenie duchov. Mnohí ľudia sa nevedeli rozhodnúť, či dať prednosť začleneniu Slovenska do nového Československa, vyhláseného 28. októbra 1918, alebo autonómnemu postaveniu v rámci Maďarska, s ponukou ktorého prišla maďarská Károlyiho vláda už krátko predtým. Uvažovalo sa dokonca aj o založení samostatnej slovenskej republiky.¹⁰ K tomu sa pripojili neskrývané aspirácie Poľska na časť severného Slovenska, najmä

⁶ GOETEL, Z.: *Konflikty graniczne na zachodniej rubieży Spisza w XIX wieku i rozstrzygnięcie sporu o Morskie Oko w 1902 roku*. In: *Akcja spisko orawska*, Nowy Sącz 1985, s. 42–54; Dobrowolski, H.: *Materiały archiwalne do sporu o Morskie Oko z lat (1787) 1877–1908 w zasobie aktowym Archiwum państwowego w Krakowie*. In: *Archeion*, LXIII, 1975, s. 59–75; ŠA-L, SŽ, podžupan, 2790/1899 a 1086/1904 adm.

⁷ CHALUPECKÝ, I.: *Pramene k dejinám slovenského národného hnutia v rokoch 1860–1918 v archíve Spišskej župy*. In: *Slovenská archivistika*, III, 1968, č. 2, s. 254n.

⁸ Bibliografiu takýchto článkov a štúdií podáva BIELOVODSKÝ, A.: *Severné hranice Slovenska*. Bratislava, b. r.

⁹ Tamže, s. 61–63. Z článkov uvedme aspoň: STERCULA, J.: *A gorál mozgalom*. In: *Szepesi Hirnök*, 1.11.1913, č. 44, s. 1–2. Machay pôvodne nevedel ani dobre po poľsky, ako to sám priznáva v úvode k svojim memoárom: Ks. Ferdynand Machay: *Moja droga do Poľski*. III. vyd. Kraków 1992.

¹⁰ Archív Ministerstva zahraničných vecí v Paríži (ďalej len A.M.A.E.), Europe, serie Z, tom 50, fol. 51.

pôvodne na takmer celý Spiš, časť Šariša, Oravy a okolia Čadce.¹¹ Koncom októbra 1918 vyšla z Kežmarku „Prosba hornouhorských národov k medzinárodnej pokojovej konferencii“, ktorú podpísali predstavitelia mnohých spišských obcí a miest a ktorá žiadala, aby Slovensko ostalo plne autonómnou súčasťou Maďarska.¹² Na odpor narazila len v okrese Stará Lubovňa, kde ju podpísali len zástupcovia troch obcí. Stará Lubovňa žiadala o pripojenie k Poľsku, pretože v nej už v prvej polovici novembra bola založená „Polska Rada Narodowa Spiska“.¹³ Maďarskí úradníci ostali na mnohých miestach fungovať ďalej, ale nepokojný ľud ich v novembri 1918 z mnohých obcí vyhnal. Vtedy už naplno fungovala v severných oblastiach Spiša i Oravy poľská agitácia, riadená okrem iného aj turistickým spolkom „Towarzystwo Tatrzańskie“, ktoré 23. novembra predložilo v Krakove memorandum pre poľskú vládu s nárokmi na územie bývalého Uhorska.

Okolo 10. decembra 1918 bolo odvolané zo Spiša maďarské vojsko i polícia. Hneď na to začalo sem prenikať poľské vojsko, ktoré v dňoch 14.–15. decembra obsadilo nielen časť Oravy, ale na Spiši došlo až do Kežmarku a 16. decembra obsadilo Podolínec a Hniezdne. Zničilo tiež telefonické spojenie železničnej trate Košice-Bohumín.¹⁴ Československé vojsko začalo totiž len v tej dobe preberať moc na Spiši. 14. decembra došlo do Popradu, 15. decembra obsadilo Kežmarok a 16. decembra Spišskú Novú Ves a Levoču. Na výzvu československej vlády sa poľské vojsko stiahlo za hranice,¹⁵ ale 20. decembra znova obsadilo severný Spiš včítane Spišskej Starej Vsi, Javoriny a Jurgova a 22. decembra sa priblížilo k predvoju československého vojska pri Podolínci a začalo sa opevňovať na Magure. Za vojskom začali prichádzať poľskí úradníci. V ten istý deň sa poľské vojsko stretlo pri Matiašovciach a Spišských Hanušovciach s hliadkou československého vojska, začalo na ňu strieľať a dvoch mužov zranilo.¹⁶ V noci z 23. na 24. decembra 1918 sa poľské oddiely, sprevádzané civilným komisárom Dr. Bednarským, stretli s československým vojskom pri Vyšných Hágoch a došlo k prestrelke. V dôsledku toho bolo 24. decembra 1918 uzavreté v Poprade prímerie, pri čom bola dohodnutá demarkačná čiara medzi Poľskom a Československom. Tá platila do 13. januára 1919, kedy ju zrušil spojenecký dôstojník podplukovník Vyx, ktorého poverili na základe Belehradskej konvencie z 13. novembra 1918 obsadiť strategické body dohodovým vojskom. Viedla od Javoriny severne od Ždiaru, Jezerska, Reľova, Toporca, Kamienky

¹¹ Tamže, fól. 142–143.

¹² ŠA-L, SŽ, č. 77/1919 adm.

¹³ GOETEL, Z.: *Historia Spisza*. In: *Akcja Spisz. Nowy Sącz 1984*, s. 13.

¹⁴ Tamže. Tiež A.M.A.E., Europe, serie Z, tom 50, fól. 65–67.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže.

cez Malý Lipník do Andrzejowky.¹⁷ Zrušenie demarkačnej čiary akiste nasledovalo v dôsledku protestu gen. Piłsudského u Spojencov z 29. decembra 1918 proti obsadeniu „poľského územia“ českým vojskom. Poľskosť tohto územia, vrátane celej železničnej trate Košice-Bohumín, dokazoval na základe obsiahlej správy, vypracovanej Gustavom Szurom uvedeného dňa.¹⁸

Začalo sa obdobie intenzívnej agitácie ľudu severného Spiša, najmä z poľskej strany. Začiatkom roku 1919 založil poľský spisovateľ a Tatralec Kazimír Tetmajer Przerwa spolok nazvaný „Komitet obrony Spisza, Orawy, Czadcy i Podhala“, ktorý sa postavil na čelo akcií za pripojenie Spiša k Poľsku. Pomáhali mu aj významní poľskí historici, ako napr. prof. Władisław Semkowicz a prof. W. Goetel, ktorí nielen zaplavili územie množstvom brožúr dokazujúcich odvekú príslušnosť severného Spiša k Poľsku, ale robili tiež expertízy pre Mierovú konferenciu v Paríži a pre iné medzinárodné organizácie. Z našej strany sa Spišu ani Orave nevenovala takmer žiadna pozornosť.

Už v januári 1919 začali Poliaci organizovať delegácie, ktorými navštevovali mnohých činiteľov medzinárodných organizácií i samotnú Mierovú konferenciu. 27. januára referoval delegát Poľskej národnej rady pri francúzskej vláde, že ho navštívila delegácia vedená básnikom Tetmajerom v záležitosti pričlenenia Spiša a Oravy k Poľsku.¹⁹ 4. februára došla 35-členná delegácia Poliakov do Paríža, aby Mierovej konferencii predložila príslušné dokumenty.²⁰ Druhého marca bol vypracovaný „Apel de la population polonaise du Tatra“ proti českej okupácii oblasti Vysokých Tatier, ktorý bol tiež zaslaný do Paríža.²¹ 1. marca 1919, počas návštevy pohraničia členom anglickej misie plukovníkom Wadem, ho navštívila delegácia, vedená ružomerským kaplánom Ferdynandom Machayom so žiadosťou o intervenciu v tejto záležitosti v prospech Poľska. Wade ich odkázal na francúzskeho veľvyslanca Noulansa vo Varšave a tento ich usmernil na Mierovú konferenciu do

¹⁷ ŠA-L, Štátne zastupiteľstvo v Levoči (ďalej len ŠTZ L), IV 191/1919. O udalostiach pri vytváraní hranice pozri tiež literatúru: VALENTA, J.: *Poľská politika a Slovensko v roce 1919*. In: Historický časopis, XIII, 1965, s. 416; DVORSKÝ, V.: *Hranice Republiky československé*. Praha 1920; Tenže: *Hranice Republiky československé ve světle historie*. Bratislava 1924; KRČMÁŘ, J.: *Československo-poľská hranice na území spišském (Javorína) před Stálým Dvorem Medzinárodní Spravedlnosti v Haagu a před radou Společnosti Národů v Paříži*. In: *Zahraněční politika*, III, 1924, č. 1–4; KLIMKO, J.: *Některé aspekty utváření severních hranic Slovenska v letech 1919–1920*. In: *Právnícké štúdie*, XVII, 1969, č. 1, s. 208–223; Tenže: *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*. Bratislava 1980; OLEKŠÁK, Š.: *Právna problematika hraníc ČSR na území Spiša a Oravy*. Diplomová práca, UK Praha, 1988.

¹⁸ A.M.A.E., Europe, serie Z, tom 50, fól. 3–32.

¹⁹ Tamže, fól. 94–95.

²⁰ Tamže, fól. 136.

²¹ Tamže, tom 51, fól. 12.

Paríža.²² Medzitým však 15. marca poslal ministerstvu zahraničia petíciu, ktorú delegácia predložila Medzispojeneckej komisii vo Varšave, ktorú podpísali Ferdynand Machay z Jablonky, Wojciek Halcin z Lendaku, Piotr Borowy z Rabčice, Matusz Koszczak z Lendaku a Ignacy Jandrzyk z Jablonky. K petícii bola pripojená mapa s navrhnutými hranicami. Mali ísť južne od Tatier až po prameň Popradu, ďalej poriečím Popradu až k Podolíncu, potom prudko na juh, južne od potoka tečúceho cez Kolačkov, odtiaľ sa mali vrátiť pred Novú Lubovňu a potom mali ísť južne od rieky Poprad do Šariša. Odporúčal pri tom, že bude najlepšie riešiť vec plebiscitom, aby sa Spojenci vyhli zodpovednosti.²³ Delegácia došla do Paríža okolo 20. marca. Prijal ju sám americký prezident T. W. Wilson, vypočul ju, ale nič nesľúbil. Delegácia rozdala účastníkom konferencie memorandum, čím sa otázka severných hraníc Slovenska prvýkrát dostala na toto fórum.²⁴ V tom čase sa organizovalo množstvo verejných zhromaždení v poľskom pohraničí, ktoré svojimi rezolúciami, najmä z 21.–23. marca, bombardovali Mierovú konferenciu.²⁵

Správa o týchto aktivitách sa dostala aj na Spiš. Spišský župan Ján Ruman si chcel zistiť objektívnu situáciu, preto inkognito vyslal do Zamaguria úradníka Vojtecha Beňuša, aby zistil zmýšľanie obyvateľstva a súčasne aby sa pokúsil získať podpisy pod prehlásenie, že príslušné obce chcú ostať v ČSR. Beňuš prešiel celé územie v dňoch od 7. do 20. mája a podal županovi podrobnú správu. Všetky obce sa jednoznačne prihlásili k ČSR okrem Novej Belej, ktorá to má bližšie do Nového Targu, ale navrhla, aby sa aj Nový Targ začlenil do ČSR. Iba rusínske obce boli za autonómiu v rámci ČSR.²⁶

V máji a júni 1919 muselo Československo brániť južné hranice proti invázii Maďarov pod kepienkom Slovenskej republiky rád. Kvôli tomu bolo vojsko z Mníška nad Popradom stiahnuté, ale hneď ho nahradilo vojsko poľské.²⁷ Problémy malo aj Poľsko v súvislosti s vojnou proti Sovietskemu Rusku. Preto sa stretli v júli 1919 zástupcovia Poľska i ČSR, aby rokovali o spoločnej hranici. Ukázalo sa, že delegácia ČSR počítala len s otázkou Tešína, ale na požiadavky na odstúpenie okresov Spišská Stará Ves, Stará Lubovňa, Kežmarok a časti okresu Spišská Sobotka nebola pripravená. Delegácie sa dohodli, že spornú záležitosť, aj s návrhom poľskej strany

²² BIELOVODSKÝ, A.: c. d., s. 64–65.

²³ A.M.A.E., Europe, serie Z, tom 51, fól. 82–86.

²⁴ BIELOVODSKÝ, A.: c. d., s. 64–65.

²⁵ A.M.A.E., Europe, serie Z, tom 51, fól. 145, 159–161.

²⁶ ŠA-L, SŽ 328/1919 prez.

²⁷ Tamže, ŠTZ L, IV 96/1920.

usporiadať na uvedenom území plebiscit, predložia Mierovej konferencii.²⁸ Táto totiž vo Versaillskej zmluve hovorí, že „*Hranice Poľska, pokiaľ nie sú presne vymedzené touto zmluvou, budú dodatočne určené Čelnými mocnosťami spojenými a združenými*“. Mierová konferencia zverila vyriešenie spornej otázky Najvyššej rade, ktorá 10. septembra 1919 rozhodla o vypísaní plebiscitu, ale na území menšom, ako navrhovala poľská strana. Na Spiši mal byť v okrese Spišská Stará Ves a v obciach ležiacich severozápadne od rozvodia Dunajca a Popradu z okresu Kežmarok. Mal sa uskutočniť 24. júla 1920 a dovtedy malo byť plebiscitné územie neutrálnym územím, podriadeným medzinárodnej Medzispojeneckej komisii so sídlom v Tešíne. Pre správu Spiša vznikla subkomisia, zložená zo zástupcov Anglicka (Pearson de la Forest), Francúzska (Divonne), Talianska (Tornielli) a Japonska (Kurihara).²⁹ Pre riešenie súdnych sporov bol vytvorený Medzinárodný súdny tribunál v Trstenej. Prvostupňové súdnictvo zostalo v kompetencii Okresného súdu v Spišskej Starej Vsi. Plebiscit mali pripravovať plebiscitné komisie. Na Spiši mala sídlo v Spišskej Belej a jej predsedom sa stal Marián Blaha.³⁰

Po rozhodnutí, že otázka hraníc sa má vyriešiť plebiscitom, nastala na oboch stranách horúčkovitá agitácia. Poľská strana agitovala najmä za rozšírenie plebiscitného územia, zbierala podpisy so žiadosťami o pričlenenie obcí k Poľsku a neraz pri tom zneužívala aj nedostatok a biedu na Slovensku lacným predávaním petroleja a pod. Mala k tomu dostatok prostriedkov, organizáciu a podporu tlače i politikov.³¹ Plebiscitné komisie takéto akcie sledovali a potlačovali. Svedčí o tom množstvo spisov v archíve Spišskej župy. Došlo žiaľ taktiež k násilným činom. Napr. v Nedeci vyhodili do vzduchu dom richtára, pričom tento prišiel o život. Ozbrojené skupiny zaútočili na četnícke stanice v Jurgove a v Podspádoch.³² Ich aktivita vzrástla najmä po tom, čo československé vojsko 29. marca 1920 prepustilo plebiscitné územie francúzskemu vojsku. Na poľskej strane sa začali vytvárať aj vojenské jednotky, najmä Spišsko-oravská légia, ktorá neskôr splynula s Maďarsko-poľskou légiou.³³ Slúžili v nich mnohí maďaróni. Légia pripravovala na máj 1920 vpád na

²⁸ SEMKOWICZ, W.: *O Spisz, Orawę i Czadeckie. Garsc wspomnień i materiałów z lat 1919–1920*. Kraków 1930, s. 3–6.

²⁹ KLIMKO, J.: *Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky (1918–1938)*. Bratislava 1986, s. 51–53.

³⁰ Tamže, s. 58–59.

³¹ GOETEL, W.: *Dziesięciolecie przyłączenia i zagadnienia przyszości Spisza i Orawy*. Kraków 1930, s. 10–11.

³² ŠA-L, Krajský súd v Levoči (ďalej len KS L), B 1084/1929.

³³ GOETEL, W.: c. d., s. 12; ŠA-L, SŽ 1484/1920 prez.

Slovensko, kde mala obsadiť železničnú trať Košice-Bohumín.³⁴ Oravci i Spišiaci zorganizovali delegácie do Prahy, ktoré 12. novembra 1919 a 17. marca 1920 prijal sám prezident T. G. Masaryk. Podpisová akcia na plebiscitnom území dokázala vôľu 86 % obyvateľstva ostať v ČSR. Ozvali sa aj slovenskí vystaňovalci v USA. To všetko však priebeh rokovaní málo ovplyvnilo.³⁵ Vyvrcholením vzájomnej nenávisťi a politického fanatizmu bolo zavraždenie dvoch českých úradníkov zo Spišskej Starej Vsi 20. júna 1920 v Červenom Kláštore poľskou ozbrojenou tlupou a v nadväznosti na to tragická smrť poľského agitátora prof. Wiśmierského o deň neskôr v Dunajci.³⁶

Nepokoje na plebiscitnom území, ale aj neúspech Poľska vo vojne proti ZSSR, si vyžiadali urýchlené vyriešenie problému. Po podpísaní Trianonskej zmluvy s Maďarskom 4. júna 1920 sa zišli ministri zahraničných vecí oboch štátov Eduard Beneš a W. Grabski v Spa a 10. júla 1920 vydali spoločné vyhlásenie, že sa zriekajú plebiscitu a že príjmu v tejto záležitosti rozhodnutie Najvyššej rady. Táto preniesla túto úlohu 11. júla na konferenciu veľvyslancov, ktorá 20. júla 1920 rozhodla o rozdelení plebiscitného územia medzi ČSR a Poľsko.³⁷ Definitívne vytýčenie hraníc mala vykonať medzinárodná delimitačná komisia. Takto pripadla do Poľska okrem časti Oravy aj časť Spiša, konkrétne obce: Nová Belá, Krempachy, Fridman, Tribš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repisko, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Lapšanka, Nedeca a Kacvín. Rozhodnutie nadobudlo účinnosť dňom jeho vynesenia.

Po rozhodnutí o rozdelení Spiša bolo treba vyriešiť množstvo parciálnych právnych problémov, ako otázku štátneho občianstva, otázku užívania majetkov na druhej strane hranice, otázku cirkevnej správy, otázku malého pohraničného styku a pod. Tieto veci regulovala bilaterálna zmluva podpísaná 29. novembra 1920. Problémy mala delimitačná komisia na Spiši s určením hranice v Javorine, pretože tu bolo sídlo Javorinského panstva, na ktorom pracovalo mnoho robotníkov z odsúpených obcí. Susedné obce tu tiež mali svoje pastviny. Poliaci navrhovali odstúpenie celej Javoriny Poľsku, pri čom mali na zreteli aj to, že ide o turisticky prítiahľivú časť Vysokých Tatier.³⁸ Keďže československá strana s tým nesúhlasila a početné rokovania nevedli k výsledku, bola záležitosť na odporúčanie E. Beneša predložená

³⁴ ŠA-L, KS L, B 1364/1920; KRAMER, J.: *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike*. Bratislava 1957, s. 51–52.

³⁵ BIELOVODSKÝ, A.: c. d., s. 25 a 156.

³⁶ Podrobný popis udalostí vid CHALUPECKÝ, I.: *Krvavá hranica na Dunajci*. In: *Historická revue*, IV, 1993, č. 4, s. 15–16. Prevezali: *Život*, Warszawa, č. 4/93, s. 7–8 a *Spiš-Liptov-Orava*, III, 1993, č. 3, s. 9–10. Súdna dokumentácia sa nachádza v ŠA-L, KS L, B 1084/1920, tiež ŠTZ L č. IV 1053/1920 a IV 96/1919.

³⁷ Publikované vyhláškou vlády č. 20/1925 Zb.

³⁸ GOETEL, W.: *Spór o Jaworzynę a park narodowy Tatrzański*. Lwów 1925, s. 7.

Konferenciou veľvyslancov 18. augusta 1923 Spoločnosti národov. Táto svojou rezolúciou z 27. septembra 1923 si vyžiadala posudok o veci od Stáleho súdneho dvora pre medzinárodnú spravodlivosť v Haagu. V dôsledku tohto posudku sa potom Rada Spoločnosti národov 17. decembra 1923 priklonila k československému stanovisku, predložila vec delimitačnej komisii, ktorá navrhla ponechať celú Javorinu Československu a zvyšok chotára Jurgova odovzdať Poľsku. Konferencia veľvyslancov tento návrh 26. marca 1924 schválila.³⁹ Tvrdosti vzniknuté vytýčením hranice odstránil tzv. Krakovský protokol podpísaný zástupcami oboch štátov 6. mája 1924 a schválený Konferenciou veľvyslancov 5. septembra 1924.⁴⁰

Otázka severnej hranice Spiša sa stala opäť aktuálnou v období druhej svetovej vojny. Mníchovská dohoda podnietila Poliakov obnoviť svoje neuskutočnené požiadavky voči Československu. Poľská vláda zaslala československej vláde 30. septembra 1938 nótu, v ktorej jej predložila svoje požiadavky na odstúpenie Tešínska i na korektúru hraníc. Na Spiši išlo najmä o pripojenie Javoriny k Poľsku. Československá vláda nótu 1. októbra prijala a vymenovala delimitačnú komisiu, ktorá v období od 16. do 30. novembra mala zrevidovať československo-poľskú hranicu na Orave a na Spiši. Predsedom komisie za ČSR sa stal historik Dr. František Hrušovský. Napriek protestom obyvateľstva bol 30. novembra 1938 podpísaný protokol, na základe ktorého Javorina s Lesnicou na Spiši a viacerými obcami na Orave pripadla Poľsku.⁴¹

K pohybu hranice došlo ešte raz. Keď v septembri 1939 Nemci porazili Poľsko a spravili z neho Generálny gubernát, požiadali bývalé slovenské obce, ktoré v roku 1920 pripadli Poľsku, o návrat do pôvodnej vlasti. Stalo sa tak na základe ústavného zákona č. 325/1939 Sl. z. Väčšina obyvateľov návrat do Slovenska prijala s radosťou. Tým ťažšie bolo rozhodovanie po skončení druhej svetovej vojny. V apríli 1945 navštívili deputácie Slovákov z oravských a spišských dedín prezidenta Beneša v Košiciach a memorandum ho požiadali, aby mohli ostať v ČSR. Nepomohli ani akcie v samotnej Moskve. 17. júla 1945 bolo celé územie patriace Poľsku pred rokom 1938 obsadené poľským vojskom, čím sa obnovil stav slovensko-poľskej hranice z roku 1924.

³⁹ Podrobný popis celého procesu je v KRČMÁŘ, J.: c. d., a tiež *Slovník veřejného práva československého*, II. zv., Brno 1932, s. 59–61.

⁴⁰ Publikovaný je ako vyhláška č. 274/1925 Zb.

⁴¹ Priebeh práce komisie podrobne popisuje ŠIMONČIČ, J.: *Denník delimitačnej komisie ČSL.-poľskej roku 1938*. In: *Slovenská archivistika*, XXVII, 1992, č. 1, s. 105–109. Vid' tiež DEÁK, L.: *Poľské územné nároky voči Slovensku v roku 1938*. In: *Historický časopis*, 39, 1991, s. 12–27.

Historische Entwicklung der Nordgrenze der Zips

Ivan Chalupecký

Der Autor geht der historischen Entwicklung der Nordgrenze der Zips nach, die mit einem Teil der nördlichen Grenze von Ungarn identisch war. Die nördliche Grenze der Zips stabilisierte sich im 13. und in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Der Grenzverlauf wurde von den kolonisatorischen Aktivitäten der ungarischen Geschlechter Berzeviczy und Görgey beeinflusst. Mehrere polnische Historiker und mit der Historiographie sich beschäftigende Fachleute behaupteten in der Vergangenheit und wiederholen es auch in der Gegenwart, dass das nördliche Gebiet der Zips lange Zeit Polen angehörte und erst im Mittelalter an Ungarn angeschlossen wurde. Dies wurde mit der Verpfändung der 16 Städte und zwei Burgherrschaften in der Zips an die polnischen Könige ersetzt. Allerdings hatten diese Ereignisse in der Zeit zwischen den Jahren 1412 und 1772 keinen Einfluss auf die ungarisch-polnische Grenze, weil es um kein kompaktes Gebiet ging. Der erste ernsthafte Streit war ein Streit ums Meerauge (Morské oko), was ein See im nördlichen Teil der Hohen Tatra war. Im Hintergrund des Konfliktes war die Bestrebung der Familie Palochay, später auch der Herrschaft Javoriná in Ungarn, und der Besitzer der Herrschaft Zakopané auf dem polnischen Gebiet, um die Nutzung der hiesigen Wälder. Der Konflikt wurde auf die Weise gelöst, dass der Bach Rybí potok als Grenzlinie hervorgehoben und das Meerauge in zwei Hälften geteilt wurde. Der andere See, Čierny stav, blieb noch in Ungarn. Im Jahre 1858 kam es zur weiteren Grenzregulierung. Die neue Grenzlinie ging vom Bergkamm Rysy aus, teilte auch Čierny stav in zwei Hälften, beließ einen Teil von Meerauge – Morské oko noch bei Ungarn und setzte mit Rybí potok fort.

Zu den Kämpfen um die nördliche Grenze der Zips kam es erst nach dem Ende des ersten Weltkrieges, als Polen fast die ganze Zips beanspruchte. Die Wurzeln dieser Ansprüche führen bis in die Hälfte des 19. Jahrhunderts, als infolge des polnischen national-wiederbelebenden Romantismus viele polnische Touristen und Entnographen in die Zips kamen. Sie fanden hier Goralen – eine Bevölkerung, die eine der polnischen Mundarten spricht, und ohne Rücksicht auf deren slowakische Heimatsidentität nahmen sie als Polen hin, die gewalttätig slowakisiert worden waren.

Nach der Auflösung Österreich-Ungarns wurde das ungarische Militär und die Polizei aus der Zips um den 10. Dezember 1918 abgerufen. Gleich darauf drang hierher die polnische Armee vor, die an den Tagen von 14. bis 15. Dezember nicht nur einen Teil vom Gebiet Orava besetzte, sondern auch in die Zips bis zu Kesmark eindrang und am 16. Dezember die Städte Podolínec (Pudlein) und Hniezd-

ne (Kniesen) besetzte. Infolge des Aufrufs der tschechoslowakischen Regierung wurde die polnische Armee zurück hinter die Grenze abgezogen, aber am 20. Dezember besetzte sie wieder die nördliche Zips einschließlich der Stadt Spišská Stará Ves (Altendorf), Javorina, Jurgov und am 22. Dezember näherte sie sich dem Vortrupp der tschechoslowakischen Armee bei Podolíneč, wobei sie sich an der Magura verschanzte. In der Nacht vom 23. auf 24. Dezember 1918 kam es zum Zusammenstoß der polnischen Truppen, die von Dr. Bednarský begleitet wurden, mit der tschechoslowakischen Armee in der Nähe von Vyšné Hágy, und es kam zur Schießerei. Infolge dessen wurde am 24. Dezember 1918 ein Waffenstillstand in Poprad vereinbart, wobei man sich an der Demarkationslinie zwischen Polen und der Tschechoslowakei geeinigt hat. Sie führte von Javorina, nördlich von Ždiar, durch Jezersko, Relov, Toporec, Kamienska über Malý Lipník nach Andrzejowka hin. An der Gültigkeit verlor sie durch die Auflösung von dem alliierten Militäroffizier Oberst Vyx am 13. Januar 1919. Von da an begann die Periode einer intensiven Volksagitation der nördlichen Zips, insbesondere seitens Polen. Schon im Januar 1919 begannen die Polen Delegationen zu organisieren, die die Funktionäre der internationalen Organisationen und auch die Friedenskonferenz besuchten. Am 4. Februar traf die 35-köpfige Delegation der Polen in Paris ein, um zugehörige Dokumente an der hiesigen Friedenskonferenz vorzulegen. Die Zips wurde von diesen Aktivitäten auch benachrichtigt. Der zipser Gespann Ján Ruman wollte die Situation objektiv betrachten, deswegen beauftragte er den Beamten Vojtech Beňuš, damit er inkognito die Volksgesinnung im Gebiet Zamagurie (Hinter der Magura) beobachte. Er sollte zugleich versuchen die Bürger zu gewinnen, die eine Erklärung zu unterschreiben, dass die hiesigen Dörfer unter der Verwaltung der Tschechoslowakei weiter bleiben wollen. Beňuš wanderte das ganze Gebiet von 7. bis zum 2. Mai durch und legte dem Gespann einen ausführlichen Bericht vor. Alle Dörfer mit einer Ausnahme bekannten sich eindeutig zur Tschechoslowakischen Republik. Die Ausnahme war Nová Belá, deren Entfernung von Novy Targ kürzer ist. Deswegen erklärte das Dorf eigenes Interesse daran, damit auch Novy Targ in die Tschechoslowakische Republik miteingegliedert werde. Im Juli 1919 kam es zum Treffen zwischen den Vertretern Polens und der Tschechoslowakischen Republik, um die Gespräche über die gemeinsame Grenze zu führen. Die Delegationen einigten sich darüber, die Konfliktsache der Friedenskonferenz vorzulegen. Die Friedenskonferenz übergab die Lösung der Streitfrage dem Höchsten Rat, der am 10. September 1919 über die Volksabstimmung entschied, die am 24. Juli 1920 stattfinden sollte. Für die zipser Verwaltung entstand eine Subkommission, in der die Vertreter aus England (Pearson de la Forest), Frankreich (Divonne), Italien (Tornielli), Japan (Kurihara) tätig waren. Nach der Plebiszitsentscheidung ging eine fiebrige Agitation auf den beiden Seiten an. Die polnische Seite agitierte insbeson-

dere für die Ausbreitung des Plebiszitgebietes und sammelte die unterschriebene Anträge über die Angliederung der Dörfer an Polen. Die Unterschriftenaktion auf dem Plebiszitgebiet erwies den Willen von 86 % der Bevölkerung, in der Tschechoslowakischen Republik zu bleiben. Nach dem Trianon-Abkommen mit Ungarn am 4. Juni 1920 trafen sich die Außenminister der beiden Staaten, Eduard Beneš und W. Grabski, in Spa und am 10. Juli 1920 erklärten sie, dass sie auf einen Plebiszit verzichten und dass sie in dieser Angelegenheit die Entscheidung von Höchstem Rat respektieren werden. Der Höchste Rat übergab diese Aufgabe der Außenministerkonferenz, die am 20. Juli 1920 die Entscheidung über die Teilung des Plebiszitgebietes zwischen der Tschechoslowakische Republik und Polen traf. Eine definitive Festlegung der Grenzen sollte die internationale Delimitationskommission zustande bringen. Auf diese Weise fielen Polen ausser einem Teil von Gebiet Orava auch ein Teil der Zips zu, konkret die Dörfer: Nová Belá, Krempachy, Fridman, Tribš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repisko, Vyšné Lapše, Nižné Lapše, Lapšanka, Nedeca und Kacvín. Nach der Entscheidung über die Teilung der Zips war es zwangsläufig, eine Menge partieller Rechtsproblemen zu lösen, die durch das bilaterale Abkommen, unterschrieben am 29. November 1920, reguliert wurden. Ein Problem stellte die Festlegung der Grenze im Gebiet Javorina dar, das schließlich in der Tschechoslowakei blieb und ein Teil von der Flur von Jurgov fiel Polen zu. Definitiv wurde die Grenze zwischen der Tschechoslowakischen Republik und Polen erst im Jahre 1924 festgesetzt.

Die Frage der nördlichen Grenze der Zips wurde in der Zeit des zweiten Weltkrieges wieder in Frage gestellt. Trotz der Proteste seitens der Bevölkerung wurde am 30. November 1938 ein Protokoll unterschrieben. Aufgrund dessen wurden die zipser Dörfer Javorina und Lesnica und einige Dörfer im Gebiet Orava den Polen zuerkannt. Zur Grenzveränderung kam es noch einmal. Als Polen von den Deutschen besiegt und zum Generalgubernement erklärt wurde, forderten die ehemaligen slowakischen Dörfer, die Polen im Jahre 1920 zugefallen waren, die Rückkehr in deren vormalige Heimat. Es kam dazu aufgrund des Grundgesetzes der Slowakischen Republik Nr. 325/1939 Sl. z. nach der Beendigung des zweiten Weltkrieges, am 17. Juli 1945, besetzte die polnische Armee das ganze vor dem Jahr 1938 zu Polen angehörige Gebiet, wodurch der Zustand der slowakisch-polnischen Grenze aus dem Jahr 1924 wiederhergestellt wurde.

e-mail: ich@systemhouse.sk

SYMBOLIKA VTÁKA V MINOJSKOM NÁBOŽENSTVE A STAROVEKÝ EGYPT

Štefan Kucík¹

KUCÍK, Štefan: *Bird Symbolism in Minoan Religion and Ancient Egypt*.

The study examines the relation between Ancient Egypt and Minoan religion. It searches for the influence of Ancient Egyptian ideological world upon the content of Minoan iconography, in the concrete, upon bird symbolism. It also includes grif symbolism. Special attention is paid to the Benu bird or the so called fabulous bird Phoenix.

Keywords: Ancient Egypt, Minoan religion, bird symbolism, the Benu bird, Phoenix, Cretan frescos, Akrotiri, Knossos.

Pri snahe rekonštruovať akúkoľvek sféru života minojských obyvateľov Kréty sa stretávame vždy s tým istým problémom – absenciou prístupných písomných prameňov. Aj keď máme k dispozícii pamiatky s hieroglyfickým písmom a s lineárnym písmom A, tieto grafické sústavy ešte neboli rozlúštené, preto ich pri skúmaní života starých Minojcov nemôžeme použiť. Rozlúštené bolo lineárne písmo B,² jeho používanie však spadá až do mykénskej fázy krétskej kultúry. Preto sme pri výskume takmer výlučne odkázaní iba na archeologický materiál, ktorý nás nevyhnutne obmedzuje len na tvorbu hypotéz. Preto niet divu, že sa mnohé dohady s nárastom archeologického materiálu prehodnocujú a niekedy i radikálne menia. Spomínané problémy, prirodzene, zasahujú i náboženskú oblasť minojského sveta.

V minojskej ikonografii sa popri iných motívoch stretávame s motívom vtáka pomerne často. Opakovane sa objavuje v náboženských scénach a zvyčajne sa považuje za symbol božskej epifánie, teda manifestácie božstiev v inej ako ľudskej podobe, hoci v niektorých prípadoch sa zdá, že vtáky reprezentujú skôr atribút toho-ktorého božstva, než jeho alternatívnu podobu,³ či vystupujú ako symbol duše

¹ Absolvent kombinácie dejepis – slovenský jazyk v rokoch 1997–2003.

² Lineárne písmo B rozlúštil anglický architekt Michael Ventris s pomocou svojho krajana, lingvistu Johna Chadwicka, 1. júna 1952, keď dokázal, že jazyk v ňom zachytený je grécky. Pozri FURUMARK, A.: *Gods of Ancient Crete*. In: *Opuscula Atheniensi*, VI, 4°, X, Lund, CWK Gleerup 1965, s. 86. Správa o tom bola uverejnená roku 1953 v *Journal of Hellenic Studies* a o tri roky neskôr v knihe *Documents in Mycenaean Greek*. Vid' PIJOAN, J.: *Dejiny umenia II*. Bratislava : IKAR, 1998, s. 10.

³ http://devlab.cp.dartmouth.edu/history/bronze_age/lessons/15.html, (Minoan Religion), 26.3.2001.

božstva.⁴ Isté je, že vtáčia epifánia, popri hadej epifánii, bola typickou pre minojské náboženstvo.⁵ A. Furumark uvádza, že táto forma manifestácie božstva dokonca stála nad všetkými ostatnými druhmi epifánie.⁶ V takýchto scénach božských zjavení vták často sedí na kultových budovách alebo posvätných predmetoch (dvojitých sekerách, stĺpoch, stromoch, idoloch atď.) počas obetných rituálov a zjavne naznačuje prítomnosť božstva. Postupne sa symbol vtáka stal takým bežným, že nadobudol platnosť akéhosi druhu božského determinantu.⁷

Veľmi známym a cenným zdrojom poznatkov o minojskom náboženstve je sarkofág z Hagia Triady. Je relatívne neskorého dáta – pochádza asi zo začiatku 14. stor. pred Kr. (NM IIIA) – ale ríty a idey na ňom vyjadrené sú v úplnej zhode s tým, s čím sa stretávame na starších pamiatkach.⁸

Na prednej strane sarkofágu je zobrazená scéna miešania zrejme vína a vody v kráteri (miesidle) pravdepodobne na počesť bohyně alebo bohýň symbolizovaných dvojitými sekerami po oboch stranách krátera. Sekery sú zasadené na stĺpoch zelenej farby. Tie podľa všetkého mali pripomínať stromy, najskôr datľové palmy,⁹ ktorých náboženskú signifikantnosť zdôrazňuje N. Marinatos (datľovú palmu považuje za symbol plodnosti a spája ju s bohyňou prírody, resp. s jej epifániou).¹⁰ Na sekerách sedia vtáky.

Obrad sa odohráva pod holým nebom. Prijemca obety pravdepodobne predstavuje ducha zomrelého. Stojí nepohnute, je bezruký, čo naznačuje, že nie je ani božstvom, ani živým človekom. Rituál mal asi zabezpečiť mŕtvemu šťastný život po smrti. Za príjemcom obety stojí budova, azda hrobka, v ktorej mal byť pochovaný. Čln mal pravdepodobne slúžiť na prepravu do posmrtného sveta a býky mohli predstavovať buď potravu, alebo slúžili na pohrebné hry na počesť mŕtveho.

Bočná strana sarkofágu sa delí na dve polia. Horné predstavuje procesiovú scénu mužov, dolné znázorňuje dve ženy na voze ťahanom dvoma krétskymi kozorožcami (agrimia). Kozorožce mali v minojskom umení náboženské konotácie, preto je pravdepodobné, že obe ženy sú bohyně.

⁴ ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí I. Od doby kamennej po eleusínske mystériá*. Bratislava : Agora, 1995, s. 127.

⁵ WILLETTS, R., F.: *Everydaylife in Ancient Crete*. (Drawnings by Eva Wilson). London : B. T. BATSFORD, 1969, s. 171.

⁶ FURUMARK A.: *Gods of Ancient Crete*, s. 92.

⁷ Tamže.

⁸ Tamže, s. 95.

⁹ <http://devlab...>, cit. 3.

¹⁰ MARINATOS, N.: *The date-palm in Minoan iconography and religion*. In: *Opuscula Atheniensi*, XV, 4°, XXXI, Stockholm, Svenska Institutet i Aten 1984, s. 122.

Na zadnej strane vpravo je znázornená svätyňa so stromom uprostred. Naľavo od svätyne je oltár, nad ktorým sa nachádza úlitbový krčah a váza asi s ovocím v tvare košíka. Pred oltárom stojí žena, v rukách drží palmy. Za ňou je obetný stôl, na ktorom leží zviazaný býk. Pod stolom sa nachádza kónický ryton, cez ktorý mala pravdepodobne krv z býka vsiaknuť od zeme. Pri rytone sú dva kozorožce. Za stolom stojí hráč na flautu. Naľavo je procesia ženských postáv. Prvá z nich má natiiahnuté ramená, v rukách drží palmy. Poloha rúk a ryton na krv naznačujú, že obeta mala byť určená pre chthonickú postavu alebo postavu z podsvetia. Pravdepodobne bola súčasťou pohrebných rituálov za zomrelého.

Druhá z bočných strán sarkofágu zobrazuje dve ženy na voze ťahanom dvoma bezkrídlými grifmi, nad ktorými letí vták. Ide zrejme o sprievod zomrelému na jeho ceste do podsvetia.¹¹

Nie je celkom jasné, či sa uvedené scény majú interpretovať ako monotematické, alebo je potrebné oddeliť výjavy na prednej strane, indikujúce kult mŕtveho (ako to tvrdí N. Marinatos a R. Hägg)¹² od scén na zadnej strane, ktoré predstavujú azda kult bohyně vegetácie.¹³ A. Furumark navrhuje interpretáciu v zmysle kráľovského kultu mŕtveho kráľa a zdôrazňuje pritom vplyv Egypta.¹⁴ M. P. Nilsson spája božský kult s kultom mŕtveho a riešenie nachádza v zbožštení mŕtveho po jeho smrti.¹⁵ K takejto „heroizácii“ sa prikláňa aj J. T. Hooker.¹⁶ Na otázku, čo presne predstavujú uvedené zobrazenia na sarkofágu, nevieme zatiaľ s určitou odpoveďou, a tak tento problém ostáva aj naďalej otvorený. Je však takmer isté, že vtáky sediace na dvojitých sekerách na prednej strane sarkofágu naznačujú prítomnosť, resp. príchod božstva alebo božstiev. Podobne vták letiaci nad vozom ťahanom grifmi na jednej z bočných strán sarkofágu akiste ukazuje na prítomnosť božstiev.¹⁷

Figúrky vtákov sa spolu s inými zvieracími a ľudskými figúrami objavujú už od neolitu a je veľmi pravdepodobné, že mali náboženské konotácie. Terakotové vtáky sa často vyskytujú v domácich svätyňiach (v Gurnii, Hagia Triade, Palakastre a i.),

¹¹ <http://devlab...>, cit. 3.

¹² MARINATOS, N. – HÄGG, R.: *Anthropomorphic cult-images in Minoan Crete?* In: Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981. Ed. O. Krzyszkowska & L. Nixon. Bristol : Bristol Classical Press, 1983, s. 196.

¹³ <http://devlab...>, cit. 3.

¹⁴ FURUMARK, A.: *Gods of Ancient Crete*, s. 95.

¹⁵ In: <http://devlab...>, cit. 3.

¹⁶ HOOKER, J. T.: *Minoan religion in the late palace period*. In: Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981. Ed. O. Krzyszkowska & L. Nixon. Bristol : Bristol Classical Press, 1983, s. 137.

¹⁷ <http://devlab...>, cit. 3.

ale v porovnaní s figúrami iných zvierat sa len zriedka nachádzajú vo votívnych kontextoch jaskýň a svätýň pod šírým nebom. Z toho vyplýva, že vtáky z domácich svätýň pravdepodobne nie sú votívne obety, ale podľa všetkého ide o skutočné reprezentácie božstva.¹⁸

Jedným z najhodnotnejších archeologických prameňov, ktorý sa nám v oblasti minojskej kultúry dochoval, sú minojské fresky. Hoci boli nástenné maľby minojského štýlu objavené aj v iných lokalitách na Kykladských ostrovoch (v Aiya Irini na Keose, vo Fylakopi na Mélose),¹⁹ térske fresky z Akrotiri sa vzhľadom na veľmi dobrý stav zachovania stali viac ako iné predmetom záujmu bádateľov. Archeologický materiál nasvedčuje, že vzťahy medzi Krétou a Térou museli byť v bronzovej dobe veľmi silné. Niektorí usudzujú len na kultúrnu povahu týchto vzťahov, iní predpokladajú dokonca osídlenie Akrotiri Minojcami. N. Marinatos hľadá medzi týmito extrémami strednú cestu a zastáva názor, že Kréta kontrolovala Téru prostredníctvom náboženstva, ktoré v 16. storočí pred Kr. obyvatelia Téry z Kréty prijali.²⁰ Podobné stanovisko zaujíma i B. C. Dietrich, keď tvrdí, že náboženstvo bronzovej doby na Kréte, v pevninskom Grécku a na niektorých z ostrovov bolo v úzkom vzájomnom vzťahu.²¹ To umožňuje vnímať térske fresky v minojskom kontexte.

Medzi térskymi freskami a nástennými maľbami z Knossu existuje veľká tematická podobnosť, umelecké stvárnenie je však značne odlišné. Na Tére sú postavy nanášané na neutrálne pozadie, nepomalovanú bielu štukovú omietku, s ktorou nie sú v žiadnom vzťahu, kým postavy na knossoských maľbách vystupujú z pestrej krajiny, alebo sú namalované na farebnom pozadí (červenom, modrom, žltom), ktoré s nimi súvisí a hrá rolu ako javiskové pozadie, pred ktorým akoby postavy „hrali“ a žili. Ďalej postavy z Knossu sú štylizované a ich pohyb je obmedzený, kým na Tére štylizácia v podstate neexistuje a pohyb je nečakane odvážny.²² Dá sa povedať, že térske fresky v porovnaní s knossoskými sú, čo sa týka formy, jednoduchšie

¹⁸ WILLETTS, R. F.: *Cretan Cults and Festivals*. London : Routledge and Kegan Paul, 1962, s. 73.

¹⁹ http://devlab.cp.dartmouth.edu/history/bronze_age/lessons/14.html, (Late Minoan Painting and Other Representational Art: Pottery, Frescoes, Steatite Vases, Ivories, and Bronzes), 26. 3. 2001.

²⁰ MARINATOS, N.: *Art and Religion in Thera. Reconstructing a Bronze Age Society*. Athene : D. & I. Mathioulakis, 1984, s. 28–29.

²¹ DIETRICH, B. C.: *Minoan religion in the context of the Aegean*. In: Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981. Ed. O. Krzyszkowska & L. Nixon. Bristol : Bristol Classical Press, 1983, s. 55.

²² PATRIANAKOU-ILIAKI, A.: *Wall paintings and painters in Minoan society*. In: Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981. Ed. O. Krzyszkowska & L. Nixon. Bristol : Bristol Classical Press, 1983, s. 247.

a budia dojem, že térski umelci videli knossoské maľby akoby narýchlo a napodobnili ich akosi povrchno.²³

Pri tematike térsnych fresiek na tomto mieste uvádzame len tie, ktoré sa bezprostredne týkajú našej témy, t. j. ktoré nesú vyobrazenia vtákov, resp. grifov.

Na tzv. Jarnej freske z miestnosti Delta 2²⁴ sú znázornené lastovičky poletujúce medzi červenými ľaliami v krajine s končiarimi a hlbokými údoliami. Na inej freske v Xeste 3²⁵ sú okrem iného zobrazené ženy zbierajúce šafran. V strede sedí bohyňa, pri nej v adoračnom postoji stoja opica a veľký okrídlený grif. Bohyňa má na krku náhrdelník pozostávajúci z korálov, malých kačíc a vážok.

Na západnej stene tej istej miestnosti je znázornená krajina s močiarom s trstinou a lietajúcimi kačicami. Časť fresky zobrazuje loveckú scénu chytania vtákov do siete.²⁶ Freska na východnej stene v Západnom dome 5 predstavuje krajinu s riekou s palmami a papyrusom. Na bližšej strane rieky je vták, ktorý letí smerom doľava a gazela utekajúca vpravo. Na vzdialenejšej strane rieky je znázornený grif bežiaci doprava a mačkovitá šelma prenasledujúca vodného vtáka so zahnutým zobákom, ktorý si uhládza perie. Pred ním je iný vták s rozťahnutými krídlami.

Zaujímavým sa javí pohľad na lastovičky z Jarnej fresky. Niektorí zastávajú názor, že poletujúce vtáky symbolizujú príchod jari,²⁷ ako to aj z celkového kontextu fresky vyplýva, iným táto scéna pripomína ľúbostné stretnutie Dia a Héry na hore Ida.²⁸

V minojskej ikonografii sa však stretávame s vyobrazeniami, kde symbolika vtáka nie je celkom jasná, no zároveň je veľmi zrejماً prítomnosť cudzích vplyvov, predovšetkým egyptských. Ide hlavne o zobrazenia tzv. nílскеj krajiny, resp. krajiny s riekou, kde sa okrem iných motívov, typických pre egyptské obrazové umenie, stretávame práve s motívom vtáka. Vplyv Egypta na egejskú oblasť v čase rozkvetu minojského freskového maliarstva je viac ako zrejماً, preto pri interpretácii minojských obrazov je nevyhnutné s ním počítat. Ako sme mali možnosť vidieť, minojské náboženstvo veľmi intenzívne pracuje so symbolmi, čo vytvára priestor tušiť istý stupeň symbolizmu taktiež v nílских scénach. Je tu skutočne prítomná symbolika,

²³ Tamže.

²⁴ http://devlab.cp.dartmouth.edu/history/bronze_age/lessons/17.html, (Akrotiri on Thera, the Santorini Volcano and the Middle and Late Cycladic Periods in the Central Aegean Islands), 26.3.2001.

²⁵ DOUMAS, CH.: *The Wall-paintings of Thera*. Athens : Kapon Editions, 1992, s. 130.

²⁶ MARINATOS, N.: *Art...*, s. 68.

²⁷ MARINATOS, N.: *Minoan theskeiocracy on Thera*. In: *The Minoan Thalassocracy. Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May–5 June 1982*. Ed. R. Hägg and N. Marinatos. 4°, XXXII, Stockholm : Svenska Institutet i Aten. 1984, s. 174.

²⁸ SÄFLUND, G.: *Cretan and Thera Questions*. In: *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12–13 May 1980*. Ed. R. Hägg and N. Marinatos. 4°, XXVIII, Stockholm : Svenska Institutet i Athen, 1981, s. 206.

a ak áno, o aký druh symboliky tu ide? Čo stojí v prípadnom druhom pláne týchto zobrazení a čo je obsahom motívu vtáka v týchto kontextoch?

Rovnako zaujímavým sa javí symbolika grifa ako spojenia vtáka a leva, ktorého korene síce siahajú do Mezopotámie, ale na Krétu a do ostatných častí egejského sveta sa s najväčšou pravdepodobnosťou dostal z Egypta.

Nemenej závažnou je problematika tzv. vtáka benu, resp. bájneho vtáka fénixa, ktorý v Egypte od najstarších čias zaujímal zvláštne miesto a vplyv aj jeho idey na minojský myšlienkový svet nie je vylúčený.

Po celé stáročia vlády faraónov slúžilo egyptské umenie predovšetkým náboženským účelom. Náboženstvo určovalo pravidlá umeleckého stvárňovania, jemu podliehalo podanie tvaru, farebnosť i kompozícia. Aj preto sa umelecká výzdoba sústreďovala takmer výlučne na chrámy a hrobky a v svetských stavbách zostávali steny spravidla nepokryté.²⁹

S náboženstvom spätý symbolizmus preto zohrával v egyptskej ikonografii veľmi dôležitú úlohu. Spočíval na konvencii, ktorá sa vytvárala stáročia a niektoré egyptské symboly pretrvali veľmi dlhé obdobia.

Ako veľmi zaujímavý fenomén v egyptskom náboženstve sa javí symbolizmus zvierat. Už starí Gréci a Rimania vyčítali Egyptanom, že uctievajú zvieratá, medzi nimi i vtáky, a pozerali sa na nich s neskrývaným odporom a pohrdaním.³⁰

Základom takýchto a podobných nedorozumení bol egyptský systém zobrazovania. V egyptskom umení sa totiž ľudské telo muselo znázorňovať v ideálnej forme, v mladom veku a nesmeli vyjadrovať žiadne emócie okrem duševného pokoja a rovnováhy. Zobrazenia starých alebo chorých osôb sú v egyptskej ikonografii extrémne zriedkavé a dokonca aj deti majú proporcie dospelých (odlúčené sú iba veľkosťou a bočným pramienkom vlasov). V tomto systéme zahrňujúcom harmonické proporcie a duševný pokoj museli byť emócie vyjadrené iným než ľudským symbolizmom. Ten našli Egyptania vo svete zvierat.³¹

Ak by sme šli ďalej, je dôležité uvedomiť si skutočný význam harmónie pre myšlienkový svet starých Egyptanov. Tá nevyklúčovala také situácie, ako napr. snahu o vyváženosť priestoru pri nanášaní nápisov v hieroglyfickom písme³² a už vôbec nie zobrazovanie scén nástenného maliarstva či reliéfného umenia. Aby teda tvar a proporcie zvierat nepôsobili rušivo a nenarúšali celkovú kompozíciu – išlo najmä

²⁹ PIJOAN, J.: *Dejiny umenia I*. Bratislava : IKAR, 1998, s. 119.

³⁰ QUIRKE, S.: *Ancient Egyptian Religion*. London : British Museum Press, 1992, s. 7–14.

³¹ Tamže, s. 16.

³² Vid. ALLEN, J. P.: *Middle Egyptian. An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000, s. 23, a tiež JUNGE, F.: *Neuägyptisch. Einführung in die Grammatik*. Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 1996, s. 34.

o prípady, keď mali byť vedľa seba zobrazené zvieratá rôznej veľkosti, alebo keď zvieratá mali byť zobrazené v pozícii vyjadrujúcich ľudskú činnosť (napr. držanie zbraní alebo insígnií, alebo sedenie na tróne a i.)³³ – egyptský umelec oddelil hlavu od ostatného tela, pričom hlava identifikovala božstvo a telo slúžilo na vyjadrenie pozície. Takto Ré sediaci na tróne má ľudskú postavu, schopnú sedieť a držať žezlo, ale sokolia hlava ho identifikuje ako božstvo nebeskej moci. Na tom istom princípe je zobrazovaná sfinga s ľudskou hlavou s kráľovskou pokrývkou, ale levím telom ako vyjadrením jeho sily.³⁴

Ani v jednej z týchto umeleckých konvencií, akokoľvek silne môžu pôsobiť, však nie je náznak, že by Egypťania cítili nejakú náklonnosť k životu zvierat (vrátane vtákov). Tie im slúžili len, ako sme uviedli vyššie, na vyjadrenie koncentrovaných emócií.³⁵ V tom sa odráža nielen mylnosť a neopodstatnenosť predstavy, že Egypťania uctievali zvieratá, ale je tu zároveň veľmi zrejماً druhoplánovosť v umeleckom stvárňovaní a symbolická funkcia zvierat, medzi nimi i vtákov.³⁶

Podrobné štúdium egyptského grafického prejavu umožňuje objaviť takmer nemenný zákon, ktorý určuje výber a umiestnenie umeleckej výzdoby v každej sieni vzhľadom na jej polohu v budove, a zároveň na každej stene vzhľadom na jej orientáciu v miestnosti.³⁷ S niečím podobným sa zďa môžeme stretnúť i v minojskom umení, kde fresková malba, zdá sa, tiež korešponduje s architektonickým riešením priestoru.³⁸ Egyptské reliéfy a malby spravidla zaplňajú plochu vo vodorovných, nad sebou radených poliach, ktoré navzájom oddeľuje vodorovná čiara.³⁹ S podobným členením zobrazovacej plochy sa stretávame aj v minojskej ikonografii, napr. na sarkofágu z Hagia Triady.

Motívy egyptského nástenného maliarstva sa občasne opakujú a kontrastujú tak s minojským umením, v ktorom fresky predstavujú veľmi širokú varietu tém v podstate bez opakovania so silným nábojom originality v každej kompozícii. Hoci sa však zdá, že na Kréte a Tére mal umelec viac priestoru na sebarealizáciu a nepodliehal natoľko všeobecne záväzným pravidlám, predsa sa aj on musel pridržovať akýchsi „ideologických smerníc“. Pri pozornejšom skúmaní naozaj zistíme, že tematika minojských fresiek je limitovaná. Témy sa dotýkajú festivalov, rituálov

³³ Pozri TAYLOR, J. H.: *Death and the Afterlife in Ancient Egypt*. Chicago : The University of Chicago Press 2001, s. 52.

³⁴ QUIRKE, S.: *Ancient Egyptian ...*, s. 16.

³⁵ Tamže.

³⁶ *Lexikon der Ägyptologie*. Band VI. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1986, s. 124–125.

³⁷ PIJOAN, J.: *Dejiny umenia I.*, s. 120.

³⁸ PATRIANAKOU-ILIAKI, A.: *Wall paintings and painters...*, s. 245.

³⁹ PIJOAN, J.: *Dejiny umenia I.*, s. 120.

a prírodných scén. Toto je ohraničený repertoár, ktorý však na druhej strane nevyučoval istú slobodu realizácie.⁴⁰

Aká bola minojská obrazová formula? V minojskom umení sa napr. lalie a šaf-rany objavujú so skalným prostredím a lastovičkami, papyrus a trstina s vodou alebo kačicami ap. Obrazové formuly sú záväzné pre rozsiahlu časť minojského umenia. To sa tak stalo jazykom, ktorý sa bolo možné naučiť a ktorý vyjadroval mentalitu ľudí, ktorí ho vytvárali.⁴¹ Naším cieľom je aspoň sčasti rozlúštiť tento jazyk a porozumieť jeho odkazu.

Pri rozmiestňovaní výzdoby v egyptskej hrobke sa na časti steny záväzne ponechávala veľká plocha, ktorá nebola rozdelená na polia. Na tomto mieste sa ako na veľkom obraze rozvíjal výjav lovu v močiari.⁴²

Scény lovu v močiari spravidla zobrazujú zosnulého, ako stojí v papyrusovom člene plávajúcim pomedzi papyrusové a trstinové húštie. Niekedy sa zachytáva o jeho vysoké stebľa, inokedy v sprievode pomocníkov vrhá harpúnu do obávaného hrocha. Na dne močiara sa spravidla ukrýva krokodíl. Na inom výjave zosnulý obklopený členmi svojej rodiny vrhá bumerang⁴³ do divých kačíc. Ďalší výjav zasa predstavuje zosnulého ako kopijou loví pár rýb, okolo ktorých je zobrazený akýsi „vodný kopec“, vytvorený akoby sčerením vodnej hladiny.

Niektorí autori tieto zobrazenia interpretujú ako prítomnenie príjemných chvíľ, ktoré zosnulý prežíval počas svojho pozemského života. Ich zobrazenie na stenách hrobiek malo zomrelému zvečniť pekné okamihy, aby sa z nich mohol tešiť aj v záhrobí.⁴⁴

Iní idú vo svojich úvahách ďalej a poukazujú na mýtický charakter takýchto vyobrazení. Zdôrazňujú bumerang ako pravekú rituálnu zbraň a zabitú kačicu podľa nich poetickou a zároveň magickou formou predstavujú porazených démonov. Je možné, že sčerená hladina mala zobrazené ryby (Tilapia nilotica a Lates niloticus) uchovať v ich živle. Týmto činom mal zosnulý zdôrazňovať puto, ktoré ho spájalo s jeho telesnými ostatkami zobrazenými v podobe veľkej ryby lates, plávajúcej – tak ako večne pláva telo Osirisovo – v rieke plnej zosnulých, ktorí sa premieňajú. Zároveň mal zdôrazniť aj puto, ktoré ho do tej chvíle spája s rybou bulti (Tilapia), „v podobe ktorej sa vzkriesi k novému životu s lotosovým kvetom v čelustiach, keď sa

⁴⁰ MARINATOS, N.: *Art...*, s. 117.

⁴¹ Tamže, s. 117–118.

⁴² PIJOAN, J.: *Dejiny umenia I.*, s. 120.

⁴³ Niektorí tvrdia, že nešlo o bumerang, ale len o istý druh hádzacej palice. Pozri VERNER, M. et al.: *Ilustrovaná encyklopédie Starého Egypta*. Praha 1997, s. 276.

⁴⁴ CHAMPDOR, A.: *Die Altägyptische Malerei*. Leipzig : VEB E. A. Seemann Verlag, 1957, s. 18.

*kozmickej vody jeho matky rozlejú v hodine znovuzrodenia slnka a on vdýchne prvý dúšok vzduchu.*⁴⁵

Bez toho, aby sme popierali takúto eventuálnu symbolickú hĺbku týchto obrazov, pozrime sa na interpretáciu uvedených scén podľa N. Marinatos. Vieme, že kačice, rovnako ako aj iné druhy vodného vtáctva, slúžili Egypťanom ako zdroj obživy. Preto je možné tieto vyobrazenia chápať, podobne ako i scény chytania vtákov do sietí, ako zaistovanie potravy pre zosnulého. V egyptskom nástennom maliarstve sa stretávame s vyobrazeniami hojného množstva vtákov rôznych druhov. Hojnosť však nemala znamenať len nadbytok potravy, ale aj radostné vedomie zemskej plodnosti. Vtáky tak, okrem iných zvierat, môžu v týchto scénach nadobúdať konotácie plodnosti.

V Egypte sa kačice vyskytovali v hojných množstvách vo vodnom prostredí riek a močiarov. Na rozdiel od Kréty, kde prebúdžanie sa prírody záviselo od tepleho a daždivého počasia, v Egypte to boli nílске záplavy, ktoré zúrodňovali pôdu. Vody močiarov a riek boli tak zodpovedné za plodnosť a úrodnosť zeme. V dôsledku toho vznikol v Egypte komplex symbolov súvisiacich s vodou a močiarom.⁴⁶ Voda sama bola v Egypte ženským sexuálnym symbolom a kačica, popri iných symboloch (papyrus, trstina, palmy), nadobudla konotácie plodnosti.⁴⁷

Zdá sa, že pre minojského génia bol dôležitý práve fenomén plodnosti. Hoci voda a močiare neboli pre Krétu a Těru natolko dôležité, ako tomu bolo v Egypte či Mezopotámii, podľa N. Marinatos nadobudli pôsobením východných civilizácií identický význam. V rámci zobrazení „nílскеj krajiny“ v minojskom kontexte mal motív vodného vtáka, resp. kačíc veľmi silné zastúpenie. Dôležitosť tohto námetu naznačuje aj ich prítomnosť na náhrdelníku bohyně z Akrotiri.

Vo svetle uvedeného by sme mohli uvedenú bohyňu interpretovať ako bohyňu krokusovej a zároveň močiarnej krajiny, a teda ako veľkú bohyňu prírody.⁴⁸ V tomto kontexte cieľom zobrazenia „nílскеj krajiny“ mohlo byť vytvorenie prirodzeného prostredia pre bohyňu alebo osobu, na ktorej počesť boli steny dekorované.⁴⁹

Do tohto kontextu zapadá tiež zlatý prívesok z tzv. aigínskeho pokladu, na ktorom centrálna postava stojaca v papyrusovom člene drží dva antitetické vodné vtáky, pravdepodobne kačice. Celý obraz by tak mohol byť výrazom plodnosti, interpretácia centrálnej postavy však ostáva nejasná.

⁴⁵ PIJOAN, J.: *Dejiny umenia I.*, s. 121.

⁴⁶ MARINATOS, N.: *Art...*, s. 118.

⁴⁷ WILKINSON, R. H.: *Symbol & Magic in Egyptian Art*. London : Thames and Hudson, 1999, s. 20.

⁴⁸ MARINATOS, N.: *Art...*, s. 70.

⁴⁹ SÄFLUND, G.: *Cretan and Theran Questions*, s. 207.

Pozrime sa teraz na symboliku grifa. Slovník symbolov od J. Chevaliera a A. Gheerbranta hovorí o grifovi ako o bájnom zvierati s hlavou a krídlami orla a telom leva.⁵⁰ V egyptskom obrazovom umení sa často vyskytoval s hlavou sokola a telom pokrytým perím.⁵¹ Kombinácia rôznych prvkov živočíchov, ako sa s ňou stretávame v ikonografii východných kultúr, ich najdesivejších a zároveň najmocnejších rysov, mala pravdepodobne dosiahnuť väčší účinok v ich boji proti zlovoľným silám.⁵² Ako symbol sily a moci, vzniknutý spojením znakov uvedených dravých zvierat, bol grif už od Starej ríše⁵³ spájaný s panovníkmi, resp. bohmi ako výraz ich vládárskej authority. V tomto zmysle sa často objavuje spolu s obdobne chápanou sfingou.⁵⁴

Grif v ikonografii východných kultúr vystupuje často ako ochranca božstiev alebo ich zástupcov, a to buď sám, alebo v páre,⁵⁵ nezriedka v antitetickom postavení.

V minojskom obrazovom umení má grif, zdá sa, podobné konotácie. Napr. na sarkofágu z Hagia Triady veľmi pravdepodobne ukazuje na prítomnosť božstiev⁵⁶ a ako zrejmä sa javí aj jeho ochranná funkcia. Okrem toho nie je vylúčené, že zobrazený pri prenasledovaní iných zvierat nadobúdal rovnaké konotácie ako mačkovité šelmy pri love a vyjadroval tak, rovnako ako ony, zdôraznenie hierarchie v prírode. Na takéto zobrazenia M. Bietak poukazuje ako na jeden z rozlišujúcich elementov kráľovského umenia.⁵⁷

Ako na veľmi zaujímavý fenomén poukazuje S. Hiller na spojenie grifa a flóry na brehu rieky. Stretávame sa s ním na západnom vlyse v Západnom dome v Akrotíri, a ako silne štylizovaný variant uvedenej témy pôsobí knossoská freska z Trónnej sály v Knosse. Aj keď sa zviazanosť grifa a papyrusovej krajiny javila spočiatku ako neegyptská, v egyptskej ikonografii existujú paralely aj pre toto spojenie (napr. juxtapozícia papyrusovej byle a grifa na pektoráli Seostrisa III.). Tak spočiatku typicky minojsky pôsobiaci obraz, ako je freska z Trónnej sály v Knosse, je pravdepodobne asimiláciou pôvodne egyptských motívov, ktoré minojský génus

⁵⁰ CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A.: *A Dictionary of Symbols*. London : Penguin Books, 1996, s. 458.

⁵¹ VERNER, M. et al.: *Ilustrovaná encyklopedie...*, s. 205.

⁵² *Encyklopedie starověkého Předního východu*. Praha : Libri, 1999, s. 270.

⁵³ Stará ríša v Egypte trvala od cca 2850 do cca 2040 pr. Kr. Pozri KINDER, H. – HILGERMANN, W.: *Encyklopedický atlas světových dějin*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 25.

⁵⁴ VERNER, M. et al.: *Ilustrovaná encyklopedie...*, s. 205.

⁵⁵ MORGAN, L.: *Power of the Beast: Human-Animal Symbolism in Egyptian and Aegean Art*. In: *Ägypten und Levante*, VII, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998, s. 29.

⁵⁶ <http://devlab...>, cit. 3.

⁵⁷ BIETAK, M.: *Avaris. The Capital of the Hyksos. Recent Excavations at Tell el Dab'a*. London : British Museum Press, 1996, s. 80.

tvorivo spojil v novej jednote. Oba základné motívy, krajina na brehu rieky s papyrusom a trstinou – a podľa posledných rekonštrukcií aj s palmami – a motív báanej bytosti, zrástli do novej obrazovej témy. Grif sa tak stal v minojskej ikonografii obyvateľom mýticky interpretovanej „krajiny s riekou“. ⁵⁸ Na jej elyzejský charakter poukázal už A. Evans. ⁵⁹ Podobne jazykovedný výskum ukázal, že egyptský výraz pre papyrusovú krajinu sht yalu, t. j. „sitinový kraj“ je základom výrazu elýzium. Ak sú uvedené úvahy správne, táto okolnosť posúva knossoskú fresku z Trónnej sály do nadprirodzenej roviny, sféry vyhradenej bohom a blaženým. V nej tróni, ako to ukazuje zobrazenie zo zlatého sarkofágu z Tutanchamónovej hrobky, panovník. Iste nie náhodou sa nachádza papyrus aj na operadle jeho trónu. Motív papyrusu na tróne siaha v egyptskej tradícii ďaleko do minulosti. Môžeme ho nájsť už na kresle Chufuovej matky Hetep-heres.

Je možné, že grécke slovo elysion sa do helénskeho jazyka dostalo prostredníctvom minojského sveta, podobne ako slovo sfinx. Do akej miery však Mykénčania, ako dedičia minojskej kultúry, vytvorili vlastný obrazový jazyk a nakoľko doň pripustili mimomykénske impulzy, patrí len k ťažko zodpovedateľným otázkam. ⁶⁰

V starovekom Egypte medzi vtákmi zvlášť miesto od najstarších čias zaujímal tzv. vták benu (bnw) ako jedna z prvotných foriem najvyššieho boha. ⁶¹ Vo všeobecnosti bol zobrazovaný v podobe volavky (*Ardea cinerea* alebo *purpurea*) ⁶² a v neskoršej tradícii bol známy ako vták fénix. ⁶³

Egyptské tzv. Šu texty ⁶⁴ približujú objavenie sa svetla a života z temnôt takto:

„ten dych života, ktorý vystúpil z hrdla vtáka Benu, syna Réovho,
v ktorom sa objavil Atum v prapočiatku, nekonečne, tme a ničote.“ ⁶⁵

⁵⁸ HILLER, S.: *Zur Rezeption Ägyptischer Motive in der Minoischen Freskenkunst*. In: *Ägypten und Levante*, VI, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996, s. 88–89, 101.

⁵⁹ EVANS, A.: *The Palace of Minos*. London : Macmillan, 1921–1936, II, s. 786.

⁶⁰ HILLER, S.: *Zur Rezeption...*, s. 89–90.

⁶¹ CLARK, R. T. R.: *Myth and Symbol in Ancient Egypt*. London : Thames and Hudson, 1959, s. 245.

⁶² Známe sú však aj iné zobrazenia, napr. v podobe trasochvosta žltého (*Motacilla flava*). Vid. SHAW, I. – NICHOLSON, P.: *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. London 1995, s. 53.

⁶³ *Lexikon der Ägyptologie*. Band IV, Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1982, s. 1031.

⁶⁴ Šu (vzduch), podľa najstaršieho dosiaľ známeho egyptského kozmogonického systému prabohov pochádzajúceho z Heliopolisu jedno z prvotných deviatich božstiev. Od týchto deviatich bohov z Heliopolisu sa odvodzoval predovšetkým nárok faraónov na vládu nad svetom priamo od božskej nadvlády. Zároveň sa z otca bohov Atuma a neskôr z heliopolského slnečného boha Réa stal ústredný bod celého vesmíru. Pozri HAASE, M.: *Vě znamení boha Ré. Tajemní sluneční králové starého Egypta. Nerozřešené hádanky pyramid*. Praha : Brána, 2000, s. 27.

⁶⁵ CLARK, R. T. R.: *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, s. 245–246.

R. T. R Clark v tejto súvislosti uvádza: „Musíme si predstaviť niečo ako vyvýšeni-
nu⁶⁶ vystupujúcu z vôd Abyssu. Na nej spočíva šedá volavka, posol vecí, ktoré majú prísť.
Otvára zobák a pretína ticho prvotnej noci hlasom života a osudu, ktorý určuje, čo má byť
a čo nemá. Fénix preto stelesňuje pôvodný Logos, Slovo alebo je vyjadrením osudu, ktoré
robí prostredníka medzi božským a stvoreným. Je to nevyhnutne aspekt najvyššieho boha,
samostvoreného, nie akési menšie božstvo. Podoba volavky sa však nesmie brať doslovne.
Je skôr vyjadrením základných charakteristík božstva ako historicky podloženým javom.
Je to prvá a najhlbšia manifestácia „duše“ najvyššieho boha.“⁶⁷

Aj keď mohol fénix plniť tiež iné menšie funkcie, jeho idea, ako „toho, ktorý
stvoril seba“, formy najvyššieho božstva, v priebehu dejín pretrvávala.⁶⁸

V kapitole 29B Knihy mŕtvych, jeden z textov hovorí: „Ja som vták benu, ba
Réa.“⁶⁹ Výraz „ba“ slúžil na označenie jednej zo zložiek existencie boha alebo človeka
(popri ka, akh, tieňa a mumifikovaného tela).⁷⁰ Často nesprávne prekladaný ako
„duša“ mal spojenie s konceptom osobnosti, resp. charakteru, a zahŕňal tak všetky
nefyzické charakteristiky, ktoré robia ľudské individuum neopakovateľným. Z via-
cerých ďalších aspektov pojmu „ba“ je pre nás dôležitý ten, že tento termín slúžil aj
na vyjadrenie toho, čo by sme mohli nazvať fyzickou manifestáciou toho-ktorého
božstva.⁷¹ Napr. memfiský apis bol ba Osirisa, v našom prípade fénix bol ba Réa.

Symbol vtáka benu, resp. fénixa bol však niektorými autoritami nepochopený
a posunutý do roviny rozprávkovej bytosti. Podľa nich bol fénix veľký vták s nád-
herným perím a lúbezným hlasom. Bol vždy mužského pohlavia, v jednom čase žil
iba jeden jedinec a dožíval sa veľmi vysokého veku (rôzni autori uvádzajú od 500
do 12 945 rokov). Na sklonku svojho života si postavil hniezdo, v ktorom sa sám
spálil a z jeho popola povstal nový fénix. Ten zobral telo svojho otca a odletel s ním
do Heliopolisu v Egypte, kde ho položil na oltár Slnka.⁷² Existujú rôzne varianty
príbehu lšiace sa v detailoch.

Ak neberieme do úvahy uvedené rozprávkové predstavy, ktoré sú podstatne
neskoršieho dáta, idea vtáka benu, resp. fénixa ako jednej z prvotných foriem naj-
vyššieho božstva, či ako manifestácie jeho duše alebo jednoducho fyzickej manifes-

⁶⁶ Ide o tzv. kameň benben, posvätný kameň, fetiš uctievaný v Heliopolise. Predpokladá sa, že mal nepravidelný, približne kužeľovitý tvar. Za jeho štylizovanú napodobeninu sa považuje obelisk. Vid. VERNER, M. et al.: *Ilustrovaná encyklopedie...*, s. 205.

⁶⁷ CLARK, R. T. R.: *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, s. 246.

⁶⁸ Tamže.

⁶⁹ ANDREWS, C.: *Amulets of Ancient Egypt*. Austin : University of Texas Press, 1994, s. 73.

⁷⁰ VERNER, M. et al.: *Ilustrovaná encyklopedie...*, s. 152.

⁷¹ SHAW, I. – NICHOLSON, P.: *British Museum Dictionary...*, s. 47.

⁷² *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 17, Chicago : EB, Inc., 1959, s. 770.

tácie egyptského boha Réa mimovoľne ponúka priestor na úvahu o možnom vplyve Egypta na minojský myšlienkový svet aj v tejto rovine. Zvlášť fenomén vtáčej epifánie, zdá sa, mohol korešpondovať s charakteristikou fyzickej manifestácie božstva. Je pravdou, že v minojskej ikonografii sa priamo s motívom volavky nestretávame, čo však nevylučuje, že prebiehajúci výskum môže takéto stvárnenia v budúcnosti priniesť. Uvedené okolnosti teda odkazujú skôr na vtáka in genere, nie sui generis.

Domnievame sa, že podobnosť v načrtnutých smeroch je natolko zrejmalá, že by bolo nesprávne tieto okolnosti opomenúť, či dokonca jednostranne zamietnuť. Egyptský génius bol v nami skúmanom období skutočne veľmi silným prvkom pôsobiacim na okolité kultúry, nie je preto vylúčené predpokladať transfer egyptských ideí do myšlienkového, resp. náboženského sveta starých Minojcov aj v tomto smere.

Bird Symbolism in Minoan Religion and Ancient Egypt

Štefan Kucík

The author is dealing with bird symbolism in Minoan iconography and assumes an influence of Egyptian ideological world upon its content. A bird motive is quite common in Minoan religious scenes and it is usually considered to be a symbol of divine epiphany or a real representation of a divine being. One of the most remarkable archaeological resources that have been preserved in the sphere of Minoan culture is Minoan frescos, especially those from Akrotiri in Thera. One of the interesting scenes is one with a couple of swallows in the so called Spring fresco. Some scholars think that flying birds symbolise coming spring and the others claim the scene to be an amatory meeting of Zeus and Hera on the mountain of Ida. Another kind of symbolism seems to be present in so called Nile's country or a country with river. Water birds, ducks in these scenes probably express fertility likewise in Ancient Egypt. An image of grif that is present in Minoan images, may similarly as in eastern cultures indicate presence of divine beings and it may also be one of the royal art distinguishing elements in similar way as well-known jumping above bull scenes. Egyptian symbolism of a bird Benu or a fabulous bird Phoenix is also very interesting. Its influence upon Minoan religious world is possible too. Although no motives of heron as manifestation of the Benu bird have been found in Minoan culture, a following research may bring such images in future. A present state thus refers to a bird in genere, not sui generis.

e-mail: stefankucik@yahoo.com

DE CIVITATE DEI: NAJVÄČŠIE LITERÁRNE DIELO NESKOREJ ANTIKY V KONTEXTE HISTORICKÝCH UDALOSTÍ

Marek Babic

BABIC, Marek: *De civitate Dei: The Most Influential Late Antiquity Work in the Context of Historical Events.*

This article is formally rooted in Augustine's leading work *The City of God (De civitate Dei)* – matters of composition, chronology, or formal sources are therefore not dismissed out of hand, but properly discussed.

Keywords: *The City of God, Late Antiquity, Christianity, Pagans.*

„Je to dielo veľké a náročné: ale Boh je naším pomocníkom. Pretože viem, koľko síl je treba, aby sa presvedčili pyšní o tom, aká dôležitá je cnosť pokory...“¹

HISTORICKÉ A SPOLOČENSKÉ OKOLNOSTI VZNIKU DIELA DE CIVITATE DEI

„*Magnum opus et arduum*“, ako sa o svojom diele *De civitate Dei* vyjadril sám sv. Augustín, vznikalo na pozadí veľkej vojenskej katastrofy, ktorá sa udiala v čase, keď sa Rím ešte stále považoval za nedobytné a večné mesto. Vyplienenie Ríma Alarichom spôsobilo u kresťanských i pohanských intelektuálov relativizáciu hodnôt a novú reflexiu významu dejín spoločnosti ako takej. Ak padlo mesto, ktoré vybudovalo obrovské impérium a dokázalo mu vládnuť niekoľko storočí, bolo jasné, že dejiny človeka a spoločnosti na tomto pozemskom svete nemožno absolutizovať. Všetky štáty a civilizácie starovekého sveta zaznamenali svoj vzrast, vrchol i pád, ale občania Rímskej ríše na konci 4. a na začiatku 5. storočia si vzhľadom na dlhotrvajúcu svetovládu akosi nechceli priznať dočasnosť, či pominuteľnosť svojej civilizácie, až kým neprišlo „vytriezvenie“ v roku 410.²

¹ *De civ. Dei, Praefatio: „Magnum opus et arduum, sed Deus adjutor noster est. Nam scio quibus viribus opus sit, ut persuadeatur superbis quanta sit virtus humilitatis...“*

² Dobytie Ríma 24. augusta roku 410 malo viac psychologický ako vojenský efekt. Všeobecné zdeseňovanie, ktoré zasiahlo všetky vrstvy obyvateľstva ako na Západe, tak aj na Východe, vyplývalo hlavne z faktu, že bol dotknutý posvätný symbol svetovlády „rímskeho národa“. Rím, hoci už od Diokleciá-

O vyplenení Ríma máme svedectvo predovšetkým od kresťanských spisovateľov, ktorí interpretovali katastrofu rôzne. Sv. Hieronym sa do počul o vyplenení v čase, keď bol v Jeruzaleme a kým sa správa dostala až tam, zvesti nadobudli nereálne rozmery. Hieronym vo svojom liste napísal, že svet je hore nohami, že v meste zomrela väčšina ľudí od hladu a pod.³ Naopak, Orosius sa o pár rokov neskôr snažil podceňiť mieru skazy a interpretoval túto udalosť, ako keby sa nič vážne nestalo.⁴

Augustín sa tejto udalosti dožil vo svojich zrelých 56 rokoch, v čase, keď jeho filozofické i teologické názory prešli už dlhým vývojom a relatívne sa ustálili. Hipponský biskup bol vtedy už autorom mnohých väčších či menších spisov, medzi nimi viacerých diel proti manichejcom i donatistom, slávnych *Confessiones* (r. 397–400), či *Enarrationes in Psalmos* (r. 392–420). Keď začal písať *De civitate Dei*, mal už rozpracovaný a nedokončený spis *De Trinitate* (r. 399–419) a zároveň písal *In Iohannis evangelium tractatus* (r. 407–417) i knihy proti pelagiánom.

Doklad o tom, ako bol Augustín informovaný o vyplenení Ríma, nám ponúkajú jeho reči, resp. kázne, ktoré predniesol v rokoch 410 a 411. Jeho prvá reakcia na túto katastrofu sa objavuje v Reči 81, ktorú predniesol v Hippo koncom roku 410. V tejto reči sa ešte nezmienil o fakte, ktorý neskôr často spomína v *Božom štáte*, že mnohí Rimania našli azyl v kresťanských bazilikách. Augustín poukazuje na rôzne chýry o drancovaní i na to, že pohania začali obviňovať kresťanov z katastrofy: „Kolké reči, kolké slová, v ktorých nám hovoria: Hľa čo spôsobili kresťanské časy, hľa, aké je pohoršenie.“⁵

V ďalšej reči (*Sermo 105*), ktorú mal pravdepodobne v lete roku 411, pripustil, že kresťania veľmi trpeli, ale v utrpení sa vedeli spoľahnúť na Boha. Prvýkrát sa postavil proti výčitke pohanov, že Rím padol až potom, ako opustil starých bohov. O azyle v bazilikách ani slovo. Obe reči dosvedčujú skutočnosť, že Augustín nebol ani po roku od katastrofy ešte úplne a dostatočne informovaný o detailoch plienenia. Hoci teoreticky v rečiach obraňoval kresťanov proti pohanským obvineniam, ešte stále nezačal písať svoje najväčšie dielo, v ktorom sa definitívne vysporiadal s pohanským svetom.

Najprepracovanejšiu reč o katastrofe predniesol tiež v roku 411 – *Sermo de excidio urbis Romae*. Snažil sa obhajovať kresťanov novými a účinnejšími argumentmi, ktoré nachádzal v Písme. Hlavnou témou je príbeh o Abrahámovi, ktorý vy-

na stratil status sídelného hlavného mesta, nebol dobytý barbarmi takmer 800 rokov a ešte stále mal vysokú strategickú, hospodársku a hlavne symbolickú dôležitosť.

³ Hieronymus, Ep. 127, 12.

⁴ Orosius, *Historiarum libri septem* 7, 40.

⁵ *Sermo 81, 7–8*: „Locutiones illae, verba illa, quibus nobis dicitur: Ecce quid faciunt tempora christiana, ecce quae sunt scandala.“

jednával s Bohom o záchrane Sodomy.⁶ Augustín tento príbeh aplikoval na situáciu v Ríme pred vyplienením. Či nenašiel Boh desať spravodlivých?: „*Rýchlo teda odpoviem: alebo tam našiel dosť spravodlivých a ušetril mesto, alebo ak neušetril mesto, nenašiel spravodlivých. Ale oni mi odpovedia, že je zjavné, že Boh neušetril mesto. Ja však odpoviem: ba mne to nie je zjavné.*“⁷ Augustín týmto chcel poukázať na to, že Rím nebol úplne zničený, ako napr. Sodoma. Mnohí, ktorí sa nachádzali v Ríme, sa zachránili útekou, alebo aj zostali a prežili. Prvýkrát spomenul tiež prípady, keď si ľudia zachránili život tým, že sa uchýlili na sväté miesta.

Okrem týchto rečí nám dôležité svedectvo o Augustínových motívoch napísať veľké a rozsiahle apologetické dielo poskytuje listová korešpondencia s Marcellinom.⁸ Marcus Flavius Marcellinus bol krátko pred vyplienením Ríma poslaný cisárom Honóriom do severnej Afriky, aby zasiahol v sporoch medzi donatistami a katolíkmami. Marcellinus vo funkcii cisárskeho dôverníka (*comes*) podporoval Augustína v boji proti donatistom, čím medzi nimi vznikol priateľský vzťah. Svedčí o tom ich vzájomná korešpondencia, v ktorej Augustín oslovuje Marcellina ako „najdrahší syn“.⁹ (Ďalším dôkazom úprimného priateľstva je, že dielo *Boží štát* neskôr venoval Marcellinovi.) Marcellinus vo svojej oficiálnej misii prišiel do kontaktu aj s vysokým štátnym úradníkom, africkým prokonzulom Volusianom. Rufius Antonius Agrypius Volusianus v tom čase bol ešte pohanom, ale ochotným poznávať kresťanskú vieru. Marcellinus sa stal prostredníkom medzi dvoma významnými osobnosťami – vzdelaným katolíckym biskupom Augustínom a erudovaným pohanom Volusianom. V korešpondencii s Volusianom Augustín postupne zistil, aké najväčšie výhrady majú voči kresťanstvu vzdelaní a inteligentní pohania, ktorí boli otvorení kultivovanej diskusii s kresťanmi. Napr. v liste, ktorý bol adresovaný Augustínovi, Volusianus s veľkou zdvorilosťou opísal situáciu, keď medzi priateľmi, vzdelanými pohanmi, diskutovali o rôznych otázkach ohľadom rétoriky, poézie, filozofie a teológie, zrazu sa ozval jeden nemenovaný muž, ktorý nadhodil šokujúce fakty zo života Krista. Títo pohania nevedeli prijať ani vysvetliť skutočnosti ako napr. panenský pôrod alebo slabosti ľudskej prirodzenosti Ježiša.¹⁰

⁶ Gn 18, 16–32.

⁷ *Sermo de excidio urbis Romae 2*: „*Cito ergo respondeo: aut invenit ibi tot iustos et pepercit civitati, aut, si non pepercit civitati, nec iustos invenit. Sed respondetur mihi manifestum esse quod Deus non pepercit civitati. Respondeo ego: immo mihi non est manifestum.*“

⁸ Ep. 132–8.

⁹ Napr. Ep. 133.

¹⁰ Ep. 135.

DATOVANIE KNÍH

Svoje najväčšie dielo Augustín písal desať až pätnásť rokov, vo svojich najzrelších rokoch – od 59. roku svojho života až do 72. roku.¹¹ K dispozícii máme mnoho indícií z jeho vlastných prác i z prác iných kresťanských spisovateľov, ktoré nám poskytujú približný obraz o časovom pláne písania a publikovania jednotlivých kníh *Božieho štátu*.

Prvé tri knihy Augustín napísal niekedy na prelome rokov 412/413 v čase, keď sa v severnej Afrike pokúšal uzurpovať moc miestny správca Heraklián, ktorý povstal proti cisárovi západnej časti Rímskej ríše Honóriovi. Augustína i písania *Božieho štátu* sa tieto udalosti priamo dotýkali, pretože po potlačení povstania (jar roku 413) bol v septembri toho istého roku popravený Augustínov priateľ Marcus Flavius Marcellinus,¹² ktorý sa pravdepodobne postavil na stranu uzurpátora. Štvrtú a piatu knihu vydal na jar v roku 415.¹³

Nasledujúcich päť kníh uverejnil do roku 417.¹⁴ V tomto čase vrcholí kontroverzia s britským mníchom Pelagiom, ktorý kládol dôraz na slobodnú vôľu a schopnosť človeka dosiahnuť vlastnými silami spásu v protiklade s Augustínovým učením o potrebe milosti Božej. Knihy 11.–13. ukončil niekedy v rokoch 417/418.¹⁵

Problémové a veľmi neisté je datovanie zvyšných kníh. V roku 418 bola snád v obehu štrnásť kniha.¹⁶ Sú náznaky, že knihy 15. a 16. sa objavili na verejnosti v rokoch 419/420 a že kniha 18. vyšla niekedy v rokoch 424/425.¹⁷ Je celkom pravdepodobné, že svoje veľké dielo ukončil v čase, keď písal *Retractationes* (roky 426/427).¹⁸

OBSAH A ŠTRUKTÚRA

Pri Augustínovej spisovateľskej zaneprázdnenosti (ak neberieme do úvahy ešte povinnosti biskupské) je neobvyčajne pozoruhodná veľkosť rozsahu a rozpracovanosti diela *Boží štát*, ktoré sa skladá z 22 kníh. Je to jeho najrozsiahlejší a naj sústredenejší (čo sa týka pridržania sa hlavnej myšlienky) spisovateľský výtvor.

¹¹ Retr. 2, 43, 1.

¹² Ep. 151 (*ad Caecilianum*).

¹³ Ep. 169 (*ad Evodium*).

¹⁴ Orosius, *Historiarum libri septem, Praefatio*.

¹⁵ Ep. 184; *De civ. Dei* 12, 10; *De Trinitate* 13, 9, 12.

¹⁶ Ep. 184.

¹⁷ Porov. LAUCEL, S.: *Saint Augustin*. Paris 1999, s. 555.

¹⁸ Retr. 2, 43: „*Hoc grande opus tandem viginti duobus libri est terminatum.*“

Dokonca málokto zachované dielo grécko-rímskej antiky, ktoré s istotou napísal jeden autor, sa môže rozsahom porovnať *Božiemu štátu*.

Ak by sme mali redukovať obsah takého veľkého a rozmanitého diela na základné námety, mohli by sme spolu s Augustínom *Boží štát* rozdeliť na dve časti – prvých 10 kníh a ďalších 12.¹⁹

V prvých desiatich knihách Augustín detailne reagoval na pohanské výčitky ohľadom zanedbania tradičných rímskych bohov, ktorí vraj Rímu zabezpečili svetovládú, čím *Boží štát* získal charakter apologetický. Augustín sa v týchto knihách nebál napadnúť slávnu rímsku históriu a vedomie výnimočnosti Rimanov medzi ostatnými národmi. Vo svojej argumentácii prejavil vynikajúcu znalosť pohanských autorov, pretože každé svoje tvrdenie vedel podložiť historickými príkladmi z minulosti. V prvých knihách sa objavujú nielen číre rétorické figúry, ktorými chcel zosmiešniť rímskych bohov i slávne rímske cnosti, ale i vážna reflexia nad prínosom a omylmi platónskej filozofie (knihy 8–10).

V ďalších dvanástich knihách autor ponúkol kresťanskú koncepciu chápania dejín v dvoch vzájomne sa prelínajúcich témach – jednou je téma pozemskej pominuteľnej obce, ktorá miluje seba samú až do tej miery, že pohŕda Bohom; druhou je téma nadprirodzeného Božieho spoločenstva, ktoré sa tajomným spôsobom blíži k svojmu večnému cieľu, nebeskému spoločenstvu s Trojjediným Bohom. Zoradenie obsahu týchto kníh je podľa chronologického princípu, sledujúc udalosti zo Starého i Nového Zákona. Augustín pristupuje k interpretácii svetových dejín (15.–18. kniha) ako exegéta, ktorý chce vysvetliť a vyložiť udalosti vo svete so zjavením v Písme. Tým sa odlíšil od klasických pohanských historikov, ktorí väčšinou vysvetľovali dejiny pragmaticky. Augustín ponúkol pohľad na ľudské dejiny cez okuliare teológie a biblickej exegézy, v čom je zároveň jeho prínos, ale aj obmedzenie.²⁰ Táto koncepcia mu okrem iných výhod priniesla príležitosť zaoberať sa popri historických témach aj teologickými, ako napr. doktrínou o stvorení, prvotnom hriechu, vtelení, vzťahom medzi Starým a Novým zákonom a pod. Osobitnú pozornosť venoval v posledných knihách eschatologickým záležitostiam.

¹⁹ Retr. 2, 18.

²⁰ Termín *teológia dejín* si „adoptoval“ jeden z najlepších augustiniánskych odborníkov 20. storočia H.-I. Marrou, ktorý toto slovné spojenie (*Théologie de l'histoire*) použil ako názov svojej monografie (Paris 1968), v ktorej interpretuje kresťanský zmysel dejín na základe podrobnej znalosti Augustínovho diela. Marrou, tak ako všetci znalci Augustínovho diela, si bol dobre vedomý, že Augustínove myšlienky vždy smerujú k Bohu, ktorý je mierou a zmyslom všetkého, teda aj ľudských dejín, preto je v súvislostiach s dielom *De civitate Dei* lepšie hovoriť o *teológii dejín*. Medzi najlepšie štúdie, ktoré skúmajú históriu v Augustínovom podaní bezpochyby patrí dielo R. Markusa s názvom *Saeculum: History and Society in the Theology of St. Augustine* (Cambridge 1970). Robert Markus teda obišiel termín *teológia dejín* a skúmaný objekt nazval *dejiny v teológii*. Sám Augustín určite nerozlišoval teológiu či filozofiu dejín, sú to moderné termíny prispôbené pre súčasné potreby.

Boží štát je modelovým príkladom dejinného stretnutia pohanskej a kresťanskej filozofie nielen v rámci Augustínovho diela, ale aj v rámci celej starokresťanskej literatúry. Okrem iného v ňom nachádzame premyslenú a študovanú analýzu predsokratovskej, epikurejskej i stoickej filozofie, rímskeho encyklopedizmu i eklekticizmu a predovšetkým gréckeho platonizmu a novoplatonizmu. Množstvo rozoberaných filozofických tém je úctyhodné a zároveň pre moderného bádateľa až odrádzajúce.

Po štylistickej stránke nachádzame v *Božom štáte* z dnešného pohľadu veľa nedostatkov a medzier. Augustín nepristupuje k rozoberaniu tém prísne systematicky, napr. svoju doktrínu o duši vo vzťahu k pohanskej filozofii rozoberá postupne v 12., 13., 14., 18., 22. knihe. Často robí dlhé a unavujúce výpočty – v 22. knihe vymenúva obsiahly a vyčerpávajúci zoznam zázrakov (8. kapitola), v tej istej knihe vypočítava podrobný zoznam ľudských bied (22. kapitola) a pod. Niekedy rozdeľuje jednu záležitosť do viacerých, od seba časovo vzdialených kníh, napr. v druhej knihe analyzoval podstatu termínu *populus* a sľúbil dokončiť rozpravu *suo loco*, spravil to však až v 19. knihe. Moderného čitateľa zaráža Augustínova slabosť pre číselnú symboliku. Do očí bije taktiež badateľný rozdiel v štýle medzi oboma časťami *Božieho štátu*. Kým v prvých desiatich knihách pozorujeme viac menej klasickú, vzletnú, niekedy až patetickú kompozíciu viet s množstvom poetických citácií a učených parafráz väčšinou z diel pohanských autorov (okrem 1. a 10. knihy, kde je viac biblických citácií), v posledných dvanástich knihách vidíme zo štylistického hľadiska skromnejší a vecnejší prístup k jednotlivým otázkam, v ktorých sa autor opiera hlavne o biblické citácie. Na základe prepočtu vychádza, že pomer biblických citácií ku klasickým je tu dvanásť k jednej.

Na druhej strane si musíme byť vedomí kultúrneho kontextu epochy, v ktorej vznikol *Boží štát*. Keby sme mu mali dávať predchádzajúce štylistické výčitky za vážnu chybu, konali by sme anachronicky. Aj keď je *Boží štát* dielom nadčasovým a v mnohých oblastiach dodnes aktuálnym, Augustín písal hlavne pre čitateľov svojej doby – písal tak, aby v súlade s biblickým zjavením odpovedal na naliehavé a aktuálne otázky kresťanov a aby presvedčil váhajúcich i pochybujúcich pohanov.²¹ Svojou klasickou učenosťou a rétorickou presvedčivosťou chcel vyvrátiť výsmech i výčitky svojich vzdelaných pohanských protivníkov. Sám bol ovplyvňovaný mnohými životnými faktormi, ktoré vplývali na obsah aj štýl jeho práce. Treba

²¹ Medzi prvých čitateľov *Božieho štátu* patrilo určite Macedonius, vikár Afriky, ktorý sa listom (*Ep.* 152) obrátil na Augustína s prosbou o vyjadrenie názoru na zasahovanie cirkvi do štátnych záležitostí. Augustín mu odpovedal listom (*Ep.* 153), ku ktorému pripojil prvé tri knihy *Božieho štátu*. V následnej Macedoniovej odpovedi (*Ep.* 154) čítame prvú „oslavnú recenziu“ časti *Božieho štátu*: „... ut ego anceps sim quid in illis magis miret, sacerdoti perfectionem, philosophiae dogmata, historiae plenam notitiam, an facultiae iucunditatem.“

mať na zreteli, že Augustín písal svoje veľké dielo minimálne jednu dekádu – za ten čas sa stalo množstvo udalostí v jeho osobnom i politickom živote. Dielo *Boží štát* bolo len jedným z viacerých jeho literárnych diel, ktoré v tom čase písal,²² a literárna aktivita bola len jednou z aktivít zaneprázdneného a žiadaného biskupa.²³

PRAMENE

Pri písaní *Božieho štátu* Augustín čerpal z neobyčajne veľkého bohatstva literárnych prameňov, čím prejavil svoju mimoriadnu a vynikajúcu pamäť i vzdelanosť. Ak máme (kvôli prehľadnosti) zoradiť a špecifikovať tieto pramene, môžeme umelo vytvoriť viacero skupín i podskupín.

Jednak je to skupina klasických latinských pohanských prameňov. Tú možno rozdeliť na autorov quadriga Messii – čiže Vergílius, Cicero, Terentius a Sallustius. Boli to školskí autori, ktorí sa čítali v školách za Augustínových študentských čias. Medzi nimi Augustín v *Božom štáte* zvlášť citoval a parafrázoval prvých dvoch.²⁴ Druhú podskupinu tvoria tí latinskí spisovatelia, ktorí nepatrili k školským autorom, ale Augustín voči nim prejavil veľký rešpekt a úctu kvôli ich vedomostiam a múdrosti. Medzi nich Augustín bezpochyby zaradil najmä antického encyklopedistu Varróna a afrického platonika a rečníka Apuleia.

Ďalšou skupinou prameňov, ktoré sa priamo alebo nepriamo objavujú v *Božom štáte*, sú grécke pohanské diela z oblasti filozofie. V dobe, keď písal *Boží štát*, pravdepodobne si obnovil svoje vedomosti z gréckej filozofie, hlavne platónskej a novoplatónskej, o čom svedčia napr. knihy 8.–10., kde prejavil pozoruhodnú znalosť platónskej filozofie. V tejto súvislosti sa objavuje závažná a doteraz nie celkom dostatočne vyriešená otázka, či Augustín čítal niektoré práce v gréckom origináli, alebo sa výlučne spoliehal na latinské preklady gréckych filozofických diel, či

²² Augustín písal v rokoch 413–426 tieto známe diela (okrem listov a kázní): *De fide et operibus*, *De doctrina Christiana*, *De natura et gratia*, *De perfectione iustitiae hominis*, *De bono viduitatis*, *Contra Priscillianistas et Origenistas*, *De gestis Pelagii*, *De patientia*, *De gratia et libero arbitrio*, *De natura et originiae animae*, *De nuptiis et concupiscentia*, *Contra Iulianum*, *De Trinitate*, *De gratia Christi et de peccato originali*, *De Genesi ad litteram* a ďalšie.

²³ Ako biskup a rešpektovaná učiteľská autorita bol nútený zaoberať sa nielen cirkevnými záležitosťami svojej africkej cirkvi, ale tiež všeobecnými cirkevnými problémami – okrem dlhotrvajúceho boja proti agresívnym a radikálnym donatistom, postavil sa aj proti Pelagiovi a jeho prívržencom.

²⁴ Aj keď nie je cieľom tejto práce štatistická analýza pohanských prameňov v *Božom štáte*, uvedieme ako ilustráciu nášho tvrdenia jeden príklad. Podľa výpočtov S. Angusa vieme, že len Vergília Augustín citoval v *Božom štáte* viac ako 70 krát: „...viac ako všetky jeho citácie z ostatných rímskych básnikov.“ ANGUS, S.: *The Sources of the First Ten Books of Augustine's „De civitate Dei.“* Princeton 1906.

eklektické diela od Ciceróna. S tým súvisí aj problém Augustínovej znalosti gréckeho jazyka.²⁵

Inou skupinou pramennej literatúry v *Božom štáte* sú diela Augustínových kresťanských súčasníkov alebo predchodcov. Ku kresťanským prácam, či už latin-ským, alebo gréckym, prejavil Augustín v *Božom štáte* zvláštny postoj. Na rozdiel od pohanských a biblických zdrojov totiž málokedy identifikoval či citoval konkrétneho kresťanského autora alebo jeho dielo.²⁶ Neznamená to však, že diela a myšlienky kresťanských spisovateľov ho neovplyvňovali. Naopak, čerpal z mimoriadne bohatej cirkevnej spisby, na ktorú prirodzene nadväzoval. Svojím vynikajúcim intelektom však mnohé ich názory doviedol do dokonalosti alebo ich prekonal.²⁷ V čase, keď písal *Boží štát*, jeho názory vo väčšine vieroučných otázok boli ustálené a už nepotreboval polemizovať so svojimi kresťanskými spoluvercami, ale skôr s pohanskými protivníkmi. Vzhľadom na to, že chcel presvedčovať pohanov, musel sa skôr obracať na posvätné texty Biblie ako na „sekundárne informácie“ od svojich kresťanských spoluvercov.

Posledným a najvýznamnejším prameňom v *Božom štáte* je Biblia. Augustín sa v každej knihe opiera o citáty z nej. Texty zo Starého i Nového Zákona sú pre neho nielen doplnkom jeho vlastných myšlienok, ale priamo zdrojom, z ktorého sa snaží vyvodit vysvetlenie pre všetky problémy, a to nielen teologické. Jeho prístup k biblickým textom je hlavne v druhej časti *Božieho štátu* (11.–22. kniha) exegetický.

Augustín ako mysliteľ sa snažil pochopiť svet, v ktorom žil, a Boha, stvoriteľa všetkého. V tomto snažení potreboval prostriedky, ktoré by ho priviedli k poznaniu pravdy. Tie nenašiel ani v krásnej jazyka ako študent a učiteľ rétoriky, ani v manichejskom učení s jeho dualistickým vysvetlením dobra a zla, ani v pochybovaní

²⁵ S. Angus na začiatku minulého storočia vo svojej podrobnej analytickej práci konštatoval, že „Augustínove práce nám podávajú svedectvo, že mal limitovanú pracovnú znalosť biblickej gréčtiny, veľmi malú znalosť patristickej gréčtiny a očividne žiadnu znalosť klasickej gréčtiny.“ ANGUS, S.: *The Sources of the First Ten Books of Augustine's „De Civitate Dei“*. Princeton 1906, s. 276. Angusov názor sa snažili mnohí vedci potvrdiť alebo vyvrátiť. Na Angusovu stranu sa postavili H.-I. Marrou v knihe *Saint Augustin et la fin de culture antique* (Paris 1938, s. 28–37) a tiež G. Bonner vo svojej práci *St. Augustine of Hippo: Life and Controversies* (London 1963, s. 394–395).

Ak vezmeme do úvahy, že v *Božom štáte* nachádzame (podľa našich výpočtov) 93 gréckych slov, a to aj v súvislosti s pohanskou filozofiou, nemôžeme súhlasiť s tvrdením, že Augustín nemal žiadnu znalosť klasickej gréčtiny. Dôkazy o pracovnej znalosti biblickej gréčtiny poskytujú jeho exegetické diela, ako sú napr. *Enarrationes in Psalmos*.

²⁶ Citoval, menoval alebo parafrázoval týchto kresťanských spisovateľov: dvakrát Hieronyma (*De civ. Dei* 18, 42; 20, 23), raz Lactantia (*De civ. Dei* 18, 23), dvakrát Origena (*De civ. Dei*, 11, 23), raz Simpliciana (*De civ. Dei* 10, 29). Pre porovnanie, len jedného z pohanských autorov – Ciceróna, v *Božom štáte* priamo citoval na 18 miestach.

²⁷ Napr. v otázke smrti a učení o duši dokázal prekonať platonické názory svojho učiteľa Ambróza. Pozri kapitolu *Duša človeka* v tejto práci.

v skeptickej filozofii, ani v štúdiu novoplatonizmu, ktoré sa najviac priblížilo kresťanskému videniu sveta. Augustín hľadal definitívnu autoritu a po svojej konverzii ju našiel vo Svätom písme a tradícii cirkevných Otcov. V čase svojho pobytu v Miláne si uvedomil hodnotu Svätého písma a viery ako predpokladu k porozumeniu: „*Odtiaľ som dával prednosť katolíckej viere, lebo som videl, že sa tu omnoho skromnejšie a bez akéhokolvek klamu žiada veriť, čo dosiaľ nebolo dokázané... Keďže sme slabí na to, aby sme svojím rozumom mohli nájsť pravdu, potrebujeme na to vážnosť Svätého písma...*“²⁸ Predovšetkým sv. Pavol bol pre Augustína neprekonateľným vzorom učiteľa Kristovej náuky.

Sväté písmo sa stalo pre Augustína zdrojom zjavenej pravdy, ktorú treba neustále poznávať a vysvetľovať. Dôkazom dôležitosti, ktorú pripisoval starozákonným aj novozákonným textom, sú takmer všetky jeho diela. Nenájde sa kapitola, kde by necitoval Písmo. S týmto veľmi súvisí Augustínov prístup k najdôležitejšiemu zdroju poznania, spôsob, akým vykladal texty a prostriedky, ktoré na tento účel používal. Tu sa prejavil ako vzdelanec tiež veľmi ovplyvnený platónskym myslením. Už pred ním sa mnohí kresťanskí učitelia museli vysporiadať s exegézou nejasných a protirečivých miest, predovšetkým v Starom zákone. Origenes a Ambróz s veľkým úspechom používali alegorický výklad týchto miest, čo zapôsobilo aj na Augustína, ktorý tento spôsob ešte rozvinul a zdokonalil. Podľa Augustína interpretácia jednotlivých miest v Písme predovšetkým nemá odporovať rozumu a zároveň má byť v súlade s katolíckou vierou. Tam, kde to bolo mimoriadne obťažné, stanovil princíp: „*Je totiž spôsob, že čokoľvek v božom písme sa nedá odkázať ani na dôstojnosť mravov, ani na pravdu viery, máš pokladať za obrazné.*“²⁹

VYDANIA A PREKLADY DO SLOVENSKEHO A ČESKÉHO JAZYKA

V súčasnosti sú verejne dostupné viaceré vydania latinského *Božieho štátu*.³⁰ Najznámejším a jedným z najstarších z nich je 41. zväzok v najväčšej patristickej zbierke s názvom *Patrologiae cursus completus. Series Latina* (PL), ktorú v rokoch 1844–1855 publikoval opäť J. P. Migne. Z modernejších, textovo-kritických vydaní je známa edícia E. Hoffmana pod názvom *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* (CSEL), ktorý vychádza od roku 1866 vo Viedni. *Boží štát* sa v tejto zbierke

²⁸ Conf. 6, 5: „*Ex hoc tamen quoque, iam praeponeo doctrinam Catholicam, modestius ibi minimeque fallaciter sentiebam iuberi, ut crederetur quod non demonstrabatur... Ideoque cum essemus infirmi ad invenendam liquida ratione veritatem, et ob hoc nobis opus esset auctoritate sanctorum litterarum...*“

²⁹ De doctr. christ. 3, 10: „*Et iste omnino modus est, ut quicquid in sermone divino neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referrí potest, figuratum esse cognoscas.*“

³⁰ Do tohto prehľadu nerátame ťažko dostupné rukopisy (z ktorých najznámejší je Corbeiensis – C, 7. st.) a inkunábula, ako napr. to najstaršie, ktoré vyšlo v Subiacu v roku 1467.

nachádza v 40. zväzku. Dokonalejšie filologické spracovanie nachádzame v edícii B. Dombarta, ktorú publikoval B. G. Teubner v Lipsku v roku 1863. Svoju prácu revidoval Dombart ešte dvakrát – v rokoch 1877 a 1905. Štvrtú edíciu revidoval A. Kalb v rokoch 1928 a 1929. Táto verzia sa stala podkladom pre zväzky 47 a 48 v *Corpus Christianorum: Series Latina* (CCL) a v rokoch 1959–1960 ju prevzala aj *Bibliothèque Augustinienne* (BA, Paris-Brussels), kde sa *Boží štát* nachádza v zväzkoch 33–37.

Čo sa týka prekladov *Božieho štátu* do slovenského a českého jazyka, môžeme konštatovať, že dnes máme k dispozícii dve kvalitné práce. V roku 1948 vyšiel v Trnave slovenský preklad od M. Pätoprstého, Š. Diana a J. Kováča s názvom *Boží štát. Zv. 1 a 2*. Nie je to však úplný preklad *Božieho štátu*, pretože veľká časť kapitol je len prerozprávaná. V roku 2005 vyšla reedícia tohto prekladu vo vydavateľstvách Lúč a Spolok sv. Vojtecha.

Úplný preklad do českého jazyka vykonala J. Nováková v roku 1943 a vyšiel jej v roku 1950 v Prahe pod názvom *O Boží obci knih 22. Sv. 1 a 2*. Nováková nadviazala na dva staršie české preklady – prvý od pražského kanonika Adama z Vínofe z roku 1589, ale bol to len preklad poslednej knihy. Druhý úplný preklad pochádzal z pera F. L. Čelakovského, ktorý vychádzal v rokoch 1828–1833 ako príloha *Časopisu katolíckeho duchovenstva*. Nováková je dodnes jedinou prekladateľkou na Slovensku aj v Čechách, ktorá úplne preložila Augustínovo najvýznamnejšie dielo.

De Civitate Dei: The Most Influential Late Antiquity Work in the Context of Historical Events

Marek Babic

„*Magnum opus et arduum*“ – the words of St. Augustine about his most important literary work – brew up in background of the big war disaster, which affected Rome AD 410. At this time Rome seemed to be still safe and eternal city, but contrary was the case. Alarich and his troops sacked the Rome for three days. This event gave rise to enormous consternation among not only town-dwellers, but also among all citizens (Christian or pagan) of Roman Empire. By the work *De civitate Dei* St. Augustine responded to pagan slurs and accusations that Christianity was to blame for halting pagan rituals which kept the empire safe for centuries. First of all, Augustine named a new – Christian interpretation of the sack of Rome – he disconnected Roman imperial history from salvation history. This interpretation

defined in *De civitate Dei* became the only philosophy of history known throughout Europe during the middle ages. Augustine's monumental work summarizes (especially in the first 10 books) pagans' positions and points to historical, theological and philosophical facts which could oppose their arguments. The power and attractiveness of the ideas pronounced in *De civitate Dei* are till the present days still alive. The testimony is the modern editions not only throughout the world, but also new Slovak publications – the latest from the year 2005.

e-mail: m.babic@pobox.sk

MATKY PŮŠTE

Peter Olexák

OLEXÁK, Peter: *Mothers of the Desert*.

From the end of the 20th century onwards, there has been a growing interest in the publication of texts about female monasticism which, for a long time, had been considered as a copy of male monkish life. The recorded biographies of the Mothers' of the Desert offer a new insight into the beginnings of Christianity. They attract attention because of female flexibility, independency, and the originality of these women's lives in the context of the desert. Simultaneously, they confirm the existence of a distinct female ascetic and monkish lifestyle (*propria*).

Keywords: Mothers of the Desert, Christianity, asceticism, women, virtues.

Samotné kresťanstvo, jeho rast a ustavičná obnova, spolu so spoločensky známymi a uznávanými postavami, inšpirovali prostredie a obhajovali rozličnosť evanjeliových prejavov existujúcich vedľa seba. V týchto duchovno asketických výrazoch matky púšte tvorili jednu osobitnú kategóriu. Prvý a dlhé storočia aj jediný pokus o systematické zhrnutie ženskej asketiky pochádza z 12. storočia a patrí Petrovi Abelardovi, ktorý sa pokúsil spojiť regulu, adresovanú milovanej Eloisii, s krátkym traktátom o Počiatkoch ženského mnášstva. Starokresťanské pramene, i keď len v krátkosti, ale často spomínajú ženy, ktoré žili na púšti, viedli asketický život alebo sa usadili vedľa kláštora. Aj napriek androcentrizmu historiografie je známe, že niektorí Cirkevní otcovia (Ján Zlatoústý, Hieronym, Augustín, Bazil a Gregor Nyssenský) boli vychovávaní a podporovaní ženami, stáli na čele teologických a asketických hnutí, ktoré založili ženy. Palladius v *Historia Lausiaca*¹ tvrdí, že ženy v starokresťanskej hagiografii presahujú mužov v pomere dva ku jednej, hoci príbehy mužov sa zachovali lepšie a patria medzi známejšie. Je nepochybné, že fenomén ženského pustovníctva existoval už v prvých storočiach kresťanstva a podstatne tvorí súčasť ranokresťanských realít.

S postupným šírením kresťanstva v jednotlivých provinciách impéria vznikali veľmi pestré formy duchovných skúseností, veľmi amorfné a navzájom veľmi odlišné. Podľa všeobecného hagiografického stereotypu pustovníci odišli do púšte, aby oplakávali hriechy. Obrazom pustovníčok bola Mária Magdaléna. Neraz aj v prípa-

¹ PALLADIO: *La storia Lausiaca*. Ed. G. J. M. Bartelink. Milano 1974, s. 49.

de matiek púšte išlo o ženy, ktoré zažili alebo sa stali obeťou osudovej lásky, ale v istom okamihu sa rozhodli pre odchod z civilizovaného sveta, aby prišli k objaveniu seba samých a aby objavili nový život s Pánom, aby sa vrátili k prameňu lásky, ktorý ponúkal odpustenie a bol bez konca. Zachované poučenie a výroky anachoretov, ktorí žili na púšti, obsahujú osobitné príbehy svätých panien, ktoré viedli asketický život v mužskom obleku, až kým ich skutočná identita nebola odhalená v momente pohrebu zo strany žiaka, ktorý bol okúzlený nevysvetliteľným spojením nežnosti a prísnej askézy „mnícha“, pri ktorom žil niekoľko rokov.²

Vo všeobecnosti hagiografická spisba bola napísaná s úmyslom predstaviť morálne koncepty a motivovať čitateľa. Hagiografické zbierky matiek púšte boli upravované, aby príbeh svätca bol hodným zbožného rozprávania s ohľadom na aktuálne spoločenské a kultúrne okolnosti.³ Náuka, výroky a legendy matiek sa uchovávali medzi nasledovníkmi, priateľmi a rodinami, ktoré si ich odovzdávali ústne v pestrých úpravách, pretože dôležitejšie ako historická presnosť bolo samotné rozprávanie a posolstvo, ktoré obsahovali. Mená matiek zachytené v dokumentoch sú len nepatrnou čiastkou veľkého množstva žien, ktoré žili na púšti.⁴ Väčšina *biosov* predstavuje matky z bohatých, dobre situovaných a významných rodín, ktorým záležalo na tom, aby ich slávne príbuzné neupadli do zabudnutia. Ich rodinné vzťahy občas predstavovali prekážku, inokedy výhodu. Reči a výroky pripisované chudobným ženám, ktoré sa nestali chudobnými preto, lebo rozdali svoje bohatstvo, sú skôr výnimkou. Časť z týchto biografii bola napísaná očitými svedkami, iné boli napísané až omnoho rokov neskôr, pričom v neskorších rozprávaniach už boli zachytené aj zázraky pripisované na ich príhovor. Obraz, ktorý ponúkajú, predstavujú matky púšte ako ženy zložitých charakterov, energické, nežné a štedré, opisujú asketicky púšte ako vždy ochotné, slobodné, opatrné, radikálne v nasmerovaní života a vecí smerom k Bohu. Ich životy boli prorocké ako nepatrné množstvo nimi vyslovených slov. Matky putovali na púšti, ktorá bolo obrazom ich duchovného putovania. Rozprávali úprimne, jasne a naliehavo. Slová matiek boli adresované žiačkam, ktoré ich horlivo nasledovali, ale aj pútnikom, cirkevným predstaveným

² WARD, B.: *Donne del deserto*. Magnano 1993.

³ FRANCHI DE CAVALIERI, P.: *Scritti agiografici*, zv. 1. In: *Studi e Testi*, 221 (1962). Città del Vaticano, s. 293–381.

⁴ SMITH, L. A.: *Select Narratives of Holly Women, From the Syro-Antiochene as written above the Old Syriac Gospels by John the Stylite of Beth-Mari-Qanan in A.D. 778*. In: *Studia Sinaitica*, 9 (1900). Londra; KADEL, A.: *Matrology, A Bibliography of Writings by Christian Women from the First to the Fifteenth Centuries*. New York 1995; KRAEMER, S.: *Maenads, Martyrs, Matrons, Monastics, A Sourcebook on Women's Religions in the Greco-Roman World*. Philadelphia 1988.

a svetským autoritám.⁵ Vedeli počúvať a vedeli odkrývať znamenia čias. Vlastnili mimoriadne charizmy, ktoré ich robili vernými v nasledovaní povolania. Boli odvážne, rozhodné, zbožné, vnímavé a citlivé na potreby toho, kto im stál nablízku. Žili podľa evanjelia a hľadali inkarnované Slovo medzi nimi. Matky púšte boli hrdé, nezávislé, plné vnútornej sily a determinovanosti, ktorá ich robila schopnými čeliť každému kultúrnemu očakávaniu a naopak nasledovať životný štýl, ktorý si zvolili. Išlo o ženy, ktoré boli vodkyne a formátorky komunít a veľkých cirkevných hnutí.

Najnovšie patristické výskumy⁶ dokazujú, že už od 4. storočia existovala aktívna sieť vzťahov medzi obyvateľkami púšte a mníchmi kvôli ich jasným interpretáciám evanjeliového posolstva bez kompromisov. Matky púšte dnes ponúkajú nové tušenia o počiatkoch kresťanstva a priťahujú pozornosť kvôli ženskej flexibilitě, nezávislosti a originalite života žien v kontexte púšte. Od konca osemdesiatych rokov rastie záujem o publikovanie textov z prostredia ženského mníšstva, ktoré bolo dlhý čas považované za napodobeninu mužského spôsobu mníšskeho života, pričom potvrdzujú existenciu osobitného ženského *propria*.

VÝCHODISKOVÝ STAV

Prenasledovanie, mučeníctvo a radikálne presvedčenie o pravom poznaní podnecovali túžbu a ochotu prvých kresťanov zostať verní Kristovi aj za cenu života. Tento fakt ovplyvňoval spiritualitu, hľadanie a duchovný vývoj, ktorý sa zmocňoval žien osobitným spôsobom v období marginalizácie, ktoré bolo výsledkom sociálnej rezistencie a perzekúcií zo strany Rímskeho impéria. Ženy boli zvláštnym spôsobom priťahované kresťanským hnutím, nakoľko v jeho vnútri zakusovali slobodu, ktorú nemali v dominantnej kultúre. Nápis na ženských hroboch dosvedčujú, že sa aktívne podieľali na zakladaní kresťanských komunít, mali cirkevné tituly a úlohy: predstavená synagógy, diakoka, presbyterka a ctihodná žena biskup (*honorabilis femina episcopa*).⁷ Najstaršia krstná formulácia citovaná sv. Pavlom v liste Galaťanom

⁵ GAMBLE, Y. H.: *Books and Readers in the Early Church, A History of Early Christian Texts*. New Haven 1995.

⁶ SWAN, L.: *The Forgotten Desert Mothers*. New Jersey 2001; WITHERINGTON, B.: *Women and the Genesis of Christianity*. Cambridge 1990; WARD, B.: *Donne del deserto*. Magnano 1993; KRAMER, S.: *Menads, Martyrs, Matrons, Monastics ...*, Philadelphia 1988; GRAMAGLIA, P. A.: *De virginibus velandis. La condizione femminile nelle prime comunità cristiane*, zv. 3. Roma 1985; PETERSEN, M. J.: *Handmaids of the Lord, Contemporary Descriptions of Female Asceticism in the First Six Christian Centuries*. Kalamazoo 1996; SALISBURY, E. J.: *Church Fathers, Independent Virgins*. London – New York 1991.

⁷ GROSSI GONDI, F.: *Trattato di epigrafia cristiana*. Roma 1920, s. 153; MARINI, G.: *Inscriptiones Christiane*, Ms. Vat., 9072, zv. 2, kap. XXII, i. 1608 (1904); MARUCHI, O.: *Éléments d'Archéologique chrétienne, Basilique et Eglises de Rome*, zv. 3. Paris 1902, s. 325.

(Gal 3,27): už niet Žida ani Gréka, niet otroka ani slobodného, niet muža a ženy, lebo vy všetci ste jeden v Kristovi Ježišovi, natrvalo poznačovala nasledovníkov Krista. Ženy a otroci aktívne účinkovali v katechéze a evanjelizácii cirkvi, nakoľko dejiny kresťanstva sa pohybovali medzi stvorením a druhým Kristovým príchodom. V ranokresťanskom období veriaci s nedočkavosťou očakávali druhý Kristov príchod, ktorý malo urýchliť získanie čo najväčšieho počtu konvertitov. Výsledok konverzie neraz závisel od viacerých okolností a nebol vždy trvalý a dokonalý. Problematické bolo vstupovanie do vážnych kontroverzií s autoritami, náboženskými predstaviteľmi, kultúrnymi odlišnosťami, ale aj s rozdielnym vnímaním postavenia a úlohy žien a otrokov. Napriek tomu fakt absolútnej rovnosti v Kristovi zostával v ranej cirkvi neporušený a mal vysokú vážnosť.

Pád Jeruzalemského chrámu (v roku 70), skúsenosti diaspory a rastúci počet Židov odštiepených z hlavného prúdu náboženského a kultúrneho života Izraela spôsobili, že súkromné domy sa stali miestami stretnutí mladej kresťanskej komunity. Domácnosti tak v rímskej, ako aj v židovskej kultúre boli sférami ženskej autority, ženy boli paniami vo svojich domácnostiach, čo uznávali a rešpektovali aj muži. Skutky apoštolov a Pavlove listy majú niekoľko svedectiev, pričom potvrdzujú, že kresťania sa stretávali v domoch žien.⁸

V kresťanských domosoch sa krstilo, slávil *fractio panis*, modlilo, stretávalo a na toto všetko dozerali ženy.

Evanjelista Ján adresoval svoj druhý list pravdepodobne tiež konkrétnej žene, ktorú tituluje „ctihodná pani“ (*εκλεκτη κυρία*), ktorá, ako vyplýva z obsahu, spravovala cirkevnú komunitu. Podľa biblistov je rozšírenejšia mienka, že sa nejedná o osobu, ale o celé cirkevné spoločenstvo v zmysle *mater ecclesiae* (výraz, ktorý sa používa na označenie materského kostola nejakej lokality). Slovo *κυρία* však nikde nie je použité v tomto spojení, a pojem *εκλεκτη* označuje fyzickú osobu, ktorá prijala klerikálnu ordináciu.⁹ Nie je vylúčené, že ctihodná pani, na ktorú sa obracia Ján, bola konkrétna žena poverená dozorom nad kresťanskou komunitou, čo súčasne neznamená, že bola aj ordinovaná, aby celebrowala Eucharistiu. V tejto súvislosti medzi Židmi, Grékmi a Rimanmi existovala rozšírená mienka menštruačného tabu; podľa nej ženy počas menštruačného cyklu boli rituálne nečisté či posadnuté diablom, boli schopné kontaminovať ostatných.¹⁰ Výnimkou, ako dokazujú ikonografické nálezy, bola pohrebňá

⁸ Sk 12, 12; 16, 14-15. 40; 1 Kor 10, 11; 16, 15-17; Kol 4, 15; Rim 16, 3.5.

⁹ Klement Alexandrijský, *Paedagogo*, PG II.

¹⁰ BROW, P.: *Beiträge zur Sexualethik des Mittelalters*. Paderborn 1932; BROW, P.: *The Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York 1988; Gregor Veľký, *Epistola 64, PL LXX*; VENERABLE, B.: *History of the English Church and People*. Shirley-Price 1956; Hieronym, *Epistola 48, PL XXII*; Augustín, *Quaest. in Heptateuchum*. III, PL XXXIV.

liturgia s omšou, kde mali ženy dôležitú úlohu počas pohrebných ceremónií, pričom účasť na pohrebe bola považovaná za jednu z ich stavovských povinností.¹¹

Aj napriek nariadeniam sv. Pavla, aby ženy v zhromaždeniach mlčali a ak niečomu nerozumeli, aby sa doma opýtali manželov,¹² v prospech žien hovoril Ján Zlatoustý v homílii o Priscile a jej manželovi Akvilovi. Vyzdvihoval aktivitu Priscily, povzbudzovanú Pavlovým učeníkom Apollom, ktorá viedla kresťanské komunity v Korinte a Efeze, kde bol nedostatok kvalifikovaných mužov kazateľov.¹³ Príkladom, že ženy stáli na čele kresťanských komunít, sú okrem patristických a novotestamentárnych svedectiev aj listy správcu Bitínie Plínia mladšieho cisárovi Trajánovi, v ktorých uvádza, že musel podrobiť mučeniu dve otrokyne, ktoré kresťania nazývajú *ministrae*, aby z nich dostal priznanie. Z vypočúvaní vyplýva, že boli zodpovedné za prípravu stretnutí, mali organizačnú a vodcovskú úlohu v službách komunity.¹⁴

Od 4. storočia kresťanstvo bolo univerzálne akceptovaným náboženstvom a postupne sa stávalo aj oficiálnym náboženstvom Rímskeho impéria. Kvôli tejto zmene vedúce miesta vo vnútri cirkvi zároveň nadobúdali aj spoločenskú a verejnú dôležitosť. Spoločenské zvyklosti a rímske právo podstatne rámcovali kresťanskú skúsenosť a trvali na tom, aby ženy zostali v domácnostiach. S narastajúcim tlakom spoločenských konvencií ženy boli odstraňované z vedúcich cirkevných postov a zostávali mimo verejnej správy. Najmä na Západe biskupi dozerali na to, aby ženy boli pod kontrolou a minimalizovali ich vplyv na základe korpusu pavlovských argumentácií.¹⁵ Východní biskupi podporovali ženy ako zasvätené vdovy, prorokyne, diakonky a asketičky. Napriek tomu komunita bola ochotná akceptovať tento stav vecí. Náboženská podriadenosť a rodinná podriadenosť žien boli navzájom prepojené. Podľa rímskeho práva rozhodovacie právo o osude dievčaťa patrilo od narodenia otcovi. To sa malo vydať za manžela, ktorého jej vybrali rodičia, potom ako vydatá žena bola v moci muža, a ak ovdovela, podľa zákona bola pod ochranou najstaršieho syna. Pavol (Rim 7, 1-3) parafrázuje rímske právo: *Aj vydatú ženu zákon viaže len k žijúcemu mužovi, ak muž zomrie, je oslobodená od zákona muža. Kým teda žije muž, budú ju volať cudzoložnicou, ak patrí inému mužovi. Ale ak muž zomrie, je oslobodená od zákona a nie je cudzoložnicou, ak patrí inému mužovi.*

Vek na vydaj bol v Ríme šesťnásť rokov. Pavol mal skúsenosti s vdovami zo židovstva, ktoré dávali v prospech komunity vlastné prostriedky a čas. Nepoznal situáciu v Ríme, kde bol veľký počet vdov, ktoré ovdoveli veľmi mladé. Aj keď neexis-

¹¹ Benedikt Aniánsky, *Concordia Regularum*, PL CIII.

¹² 1Kor 14, 35-36.

¹³ Ján Zlatoustý, PG LI, s. 191.

¹⁴ Plinius, *Lettere*, X, 96, 8-9.

¹⁵ GRYSON, R.: *Le ministère des femmes dans l'Eglise ancienne*. Gembloux 1972, s. 30–31.

tujú nijaké štatistické údaje, mnohé z nich stratili manžela pravdepodobne keď mali 18–20 rokov, po krátkom období manželského života. Mnohé z týchto žien potom prevzali správu rodinných záležitostí do vlastných rúk aj s autoritou nad eunuchmi a otrokmi. Ján Zlatoušty zachytil rozprávanie svojej matky: *Syn môj, iba krátky čas som sa tešila z dobroty tvojho otca, pretože Božia Prozretelnosť mi ho zobrala veľmi skoro. (...) Neviem nájsť slová, ktoré by opísali, akým búrkam je vystavená mladá žena, ktorá práve opustila otcovský dom: bez skúseností, je neočakávane postihnutá takou strašnou ranou, ktorá ju núti riešiť okolnosti, ktoré presahujú jej vek a jej postavenie ženy. Musí bdiť nad neopatrnosťou a zlomyseľnosťou sluhov, čeliť manipuláciám príbuzných, brániť sa voči dravosti verejnosti. Navyše ak manžel zanechal dieta, matka je vystavená mnohým starostiam; (...) ak sirotou zostane syn, je to príčina nemalých obáv a súžení a pritom sa už vôbec nehovorí o výdavkoch, ktoré musí dať matka na jeho dobré vzdelanie; (...) pevná vo vyčinení búrky som znášala všetky tie strašné úzkosti vdovy, podporovaná len pomocou Neba.*¹⁶ Pavol, ktorý zo začiatku odporúčal vdovám úplnú sexuálnu kontinenciu, na konci života v listoch biskupovi Títovi a Timotejovi predstavuje väčšiu opatrnosť.¹⁷

Skupiny vdov, na Východe ako aj na Západe, stáli pri zrode ženského mníšstva a v poslednej tretine 4. storočia s ním aj úplne splynuli.¹⁸ Už biblická tradícia robila z vdov objekt osobitnej Božej ochrany a Zákona.¹⁹ Starozákonná vdova zo Sarepty, Judita, ale aj novozákonná prorokynia Anna predstavovali obraz vdovy ako osoby zvlášť blízkej Bohu. Tieto dva aspekty boli prítomné v kresťanských komunitách a predstavovali záväzok komunity pomáhať opusteným vdovám.²⁰ Hoci možnosť druhého sobáša bola tolerovaná a dokonca odporúčaná mladým vdovám v zmysle pavlovskej doktríny, existovala skupina vdov, ktoré počas manželstva ukázali osobitné materské a charitatívne kvality. Ak sa tieto vdovy vzdali možnosti druhého sobáša a rozhodli sa zasvätiť službe v cirkvi, od takýchto vdov sa potom požadoval život sexuálnej zdržanlivosti a modlitby. Pavlove nariadenia sa takto stali základom *orda viduarum*, podľa ktorého bohaté vdovy ochotne zaujímali im určené miesto. Mladšie vdovy v cirkvi, ktoré ich nasledovali, sa im podriaďovali v očakávaní predpísaného veku (50–60 rokov), kedy mohli byť zapísané medzi „naozajstné vdovy“ (*χήραι*).²¹ Apoštolskú tradíciu zápisu vdov v Ríme opísal Hypolit v 3. storočí: *Keď*

¹⁶ CRISOSTOMO, G.: *Il sacerdozio*. Città Nuova 1997; *De sacerdotio*, PG I.

¹⁷ Prvý list Timotejovi (5, 3-14) je považovaný za štatút kresťanských vdov.

¹⁸ ALEXANDRE, M.: *Immagini di donne ai primi tempi della cristianità*. In: *Storie delle donne, L'Antichità*. Ed. G. Duby – M. Perrot. Bari 1990, s. 487.

¹⁹ Deut 10, 18; 14, 29; 16, 11, 14; 24, 17-22; 26, 12-13; Ž 68; Mk 12, 42; Lk 7, 12; 18, 3.

²⁰ Sk 6, 1; 9, 36-39; Jn 1, 27.

²¹ *Didascalia*, III, 5, 3-6. In: Ed. Funk, s. 188–190; *Cost. Apost.*, III, 1, 1-2. In: *Sources chrétiennes*, s. 329.

má dôjsť k vyhláseniu za vdovu, vdova sa nemá ordinovať, ale iba označiť titulom. Ak už ovdovela dávnejšie, možno jej zveriť úlohu, nie však ak je vdovou krátko. Aj keď je staršia, je potrebné, aby najprv prešla skúšobným obdobím, pretože vážne neraz pretrvávajú, ak zostávajú vo vnútri. S týmto titulom nech sa potom zapíše medzi vdovy, ale bez svätenia, pretože svätenie je určené kléru, ktorý má liturgickú službu, pričom vdova má len povinnosť modlitby, ktorá je spoločná všetkým kresťanom.²² Spomedzi vdov vystupovala do popredia skupina žien, ktoré sa rozhodli žiť v úplnej sexuálnej kontinencii, pričom tvorili *ordo viduarum, viduatus*. Sľub sexuálnej kontinencie musel byť neodvolateľný, aj keď vek vstupu medzi *χήραι* nemusel byť rešpektovaný. Aj podľa neskorších dokumentov zasvätenou vdovou mohla byť len tá, ktorá bola raz vydatá (*univira*).²³ Pre Bazila Cezarejského porušenie sľubu malo za následok exkomunikáciu.²⁴ Tento vdovský ideál zdržanlivosti vytvoril základ paradigmy pre panny, ktoré sa dostali na tú istú úroveň s vdovami, v zmysle slov sv. Ignáca „panny nazývané vdovami“.²⁵ Podľa neskorších svedectiev panny boli priamo agregované medzi vdovy, nad čím sa pohoršoval Tertulián, keď medzi *viduae* sa dostala aj dvadsaťročná panna *non velanda*.²⁶ Napriek tomu úspech panenstva, čo sa týka zásluh a prednosti v Cirkvi, už v nasledujúcom období definitívne posunul vdovy na druhé miesto.²⁷

Vdovy v domácom prostredí spájali povinnosti prirodzeného materstva s duchovným materstvom. Niektoré boli nápomocné biskupom vo zvlášť ťažkých situáciách, pričom tí na ne neskôr pamätali a zverovali im osobitné cirkevné úlohy (zakladanie kláštorov, charita, vedenie mníšskych komunít). Jána Zlatoústeho podržali pohotovú a diskrétnu intervenciu zbožnej vdovy Olympie (príbuzná cisára Teodosia) a jej spoločníčok. Rovnako aj Melánia počas prenasledovania v Palestíne podporovala biskupov a kňazov a dokázala presvedčiť 400 mníchov, ktorí učili proti božstvu Ducha Svätého, aby sa vrátili späť do Cirkvi.²⁸ Cirkevní otcovia často spomínajú výnimočné vdovy, ktoré mali svoje dôležité miesto v Cirkvi, slúžili v prospech komunity, starali sa o chorých, asistovali počas krstu žien.²⁹ Nežili v osobitných komunitách, ale vo vlastných domoch a boli podriadené priamo

²² BONNARDIERE, A. M.: *Chrétiennes des premiers siècles*. Paris 1957, s. 70; Hypolit Rímsky, *La tradition apostolique d'après les anciennes version*. In: *Sources chrétiennes*, 11 bis, s. 10.

²³ Teodor z Mopsvetie, PG LXVI, s. 944; 1Tim 5, 9.

²⁴ *Epistola* 199, 24.

²⁵ *Epist. Smyrn.* 13, 1.

²⁶ Tertulian, *De virginibus velandis* 9, 2, 3.

²⁷ QUACQUARELLI, A.: *Il triplice frutto della vita cristiana*, 100, 60 e 30, Matteo XIII, 8 nelle diverse interpretazioni. Bari 1989.

²⁸ PALLADIO: c. d., s. 54.

²⁹ THURSTON, B.: *The Widows, Women's Ministry in the Early Church*. Philadelphia 1989.

biskupovi. Spisy Cirkevných otcov potvrdzujú, že v každej kresťanskej komunite existovala skupina žien, ktoré spájalo priateľstvo a duch obety. Najznámejšie skupiny vdov sa formovali v Ríme, na Aveline, kde sa schádzalo niekoľko zámožných matrón priťahovaných štúdiom biblických textov a spoločným mníšskym životom; ďalej v Konštantínopole, v Kapadócií a v Afrike, kde sa sústreďovali okolo biskupa Augustína; ten ich viedol spolu so svojou matkou Monikou, ktorú sám prijal medzi *χήραι*. Podľa príkladu Augustína formácia vdov bola zverená biskupom: *Vdovy však učte, aby boli rozumné v súlade s vierou v Pána, aby sa bez prestania modlili za všetkých a veľmi sa chránili akejkoľvek ohovárky, osočovania, krivého svedectva, lakomstva a každého zla. Nech vedia, že sú Božím oltárom a že Boh všetko jasne vidí a nič nie je pred ním skryté, ani predstavy, ani myšlienky, ani nijaká tajnosť srdca.*³⁰ Ignác Antiochijský pripomína v listoch na ceste do Ríma biskupovi Polykarpovi: *Nezanedbávaj vdovy. Po Pánovi si ty, kto sa musí o ne postarať. Tieto apelácie na dobročinnosť biskupov boli namieste, nakoľko veľkomestá boli centrami pauperizmu. Podľa Euzébiovej Históriae v roku 260 len v Ríme bolo 1500 vdov odkázaných na pomoc kresťanov, ktorí im vyhradili čas nedelnej zbierky.*³¹ Aj počas pôsobenia Jána Zlatoústeho v Konštantínopole bolo na uliciach mesta *viac ako dvetisíc vdov poznačených starobou, s kýptami namiesto rúk, vyhasnutými očami, postihnutých mnohými chorobami, sprevádzaných chudobou, ktorá je strašnejšia ako ich bolesti. Ležali nevládne na zemi, odkázané na pomoc a ochranu.*³² Týchto žien sa neraz na žiadosť biskupov ujímali zasvätené vdovy, ako v Ríme bohatá vdova Fabiola, keď po smrti manžela z predaja majetku založila prvú rímsku nemocnicu, v ktorej sama ošetrovala.³³

Modelom vdov bola prorokňa Anna. Počas prenasledovania v Egeii Teonilla odpovedala sudcovi: *Ku dnešnému dňu je to dvadsaťtri rokov, čo som vdova, neprestala som slúžiť Bohu pôstom, bdením a modlitbami odvtedy, ako som zanechala nečisté povery a poznala Boha.*³⁴ Teonilla citovala Lukášovo evanjelium (2, 37) o prorokyni Anne, ktorá *potom ako vdova do osemdesiateho štvrtého roku z chrámu neodchádzala, vo dne v noci slúžila Bohu pôstom a modlitbami.* Modlitba a pokánie, ktoré sa neskôr stali náplňou života matiek na púšti, boli už od samého počiatku považované za najhlavnejšiu povinnosť vdov. Podľa disciplinárnych textov zostavených pravdepodobne v Sýrii (koncom 3. storočia) modlitba vdov bola sprevádzaná pôstom, ale nemala len čisto asketickú hodnotu, ale aj dobročinnú, nakoľko vdovy z ušetreného jedla

³⁰ Funk I, s. 269–273.

³¹ *Storia Ecclesiastica*, VI, 43, 11.

³² Ján Zlatoústý, *Delle coabitazioni sospette*, 7.

³³ *Epistola* 77, 6.

³⁴ BONNARDIERE, A. M.: *Chrétiennes des premiers siècles*. Paris 1957, s. 71.

rozdávali chudobným.³⁵ Rovnako tiež v Apoštolských konštitúciách (z konca 4. storočia) sa spomínajú ustavičné modlitby vdov, s ktorými sa spájali pôsty a bdenia podľa príkladu starozákonnej Judity.³⁶ Tieto odporúčania silneli zvlášť vtedy, keď vysoká grécko-rímska spoločnosť sa oddávala excesom prejedania, v protiklade k slávnym askétom africkej púšte, ktorých hrdinský život bol predstavovaný jednotlivými kazateľmi ako model a inšpirácia pre kresťanov.

Túžba nasledovať Krista a byť mu podobný viedla ženy k experimentovaniu. Bohaté ženy z patricijských rodín zakladali celé mníšske komunity, ktoré potom samé viedli. Išlo o vdovy, ktoré túžili viesť život zasvätený Bohu a službe blížnym. Mníšske prostredie im zaručovalo potrebnú slobodu, kde vďaka svojmu predošlému sociálnemu pôvodu mohli pokračovať vo využívaní svojho politického vplyvu. Ženské kláštory sa čoskoro stali centrami kresťanskej kultúry a poznania, pričom biskupi v malo kristianizovaných krajoch vyzývali matróny, aby zakladali kláštory, na ktoré by neskôr ukotvili vznik cirkevných štruktúr.

Príkladom kresťanského mníšstva boli domácnosti. V prvotnom období nebolo žiadnou zriedkavosťou vidieť zmiešané mužsko-ženské komunity, ktoré viedli ženy. Prvé komunity boli tvorené príbuznými, služobníctvom a otrokmi pracujúcimi v domácnosti. Centrom života domácnosti bola spoločná modlitba, spoločná práca, účasť na behoslužbách, štúdium Biblie, čítanie listov predstavených komunít a charita.

Mníšstvo a asketické hnutia sa šírili aj prostredníctvom kultu svätých. Miesta osobitnej ženskej úcty vznikali v blízkosti sanktuárií Márie Magdalény, Genovefy (patrónka Paríža), mučeníčky Blandiny či sv. Martina z Tours. Veriaci na tieto miesta prichádzali ako pútnici, pričom niektorí sa tu rozhodli zostať a viesť asketický život v blízkosti svätých relikvií pod vedením mníšok. Iní vstupovali do usadlostí bohatých majiteľiek, ktoré tu žili v pospájaných stavbách, ktoré tvorili kláštorný komplex alebo zatúžili bývať v záhradných domčekoch zariadených ako pustovne. Takéto komunity sa nachádzali vo väčšine miest Rímskeho impéria.

V 4. storočí však už silnelo nové asketické hnutie, ktoré konvergovalo smerom k vidieckym osadám a k púšti. Kým mestské kresťanstvo bolo zložené z prevažne strednej a vysokej sociálnej vrstvy, kde celé rody prijímali kresťanstvo na základe matriarchálneho alebo patriarchálneho rozhodnutia, askéti a členovia menej významných mníšskych skupín pochádzali z rurálneho a málo vzdelaného prostredia. Mestskí askéti boli čoraz viac priťahovaní púšťou, aby tam našli pokoj a samotu. Okrem toho pohyb askétov smerom k vidieku ovplyvňovala aj politická a sociálna nestabilita mesta, časté epidémie, korupcia, mestské zákony, dane, prenasledovanie a vnútrocirkevné diskusie. V pokonštantínovskom období bol práve v mestách

³⁵ *Didascalía*, III, 5, 3-6; 6, 1-2; 8, 1-3.

³⁶ *Cost. Apost.*, III, 7, 7. In: *Sources chrétiennes*, s. 329.

najviditeľnejší konflikt medzi rastúcou mocou spojenou s inštitucionalizáciou cirkvi a hľadaním svätosti. Konverzie neboli už také spontánne a neraz boli motivované získaním výhod a politickým oportunizmom. Rovnako vzdialenie sa kresťanstva z okrajov spoločnosti, z izolácie a prostredia rodín do vysokých spoločenských a sociálnych štruktúr, smerom k úradom a verejným bazilikám v mnohých kresťanoch vyvolal pocit ohrozenia kresťanstva. Cirkev bola vystavená riziku straty svojich prorockých charakteristík a sekularizácii, pričom kresťanstvo s oslabením cisárstva a príchodom barbarských kmeňov nezadržateľne vstupovalo do politického prúdu a stávalo sa čoraz viac dominantným náboženstvom krajiny.

Ženy, ktoré predtým nachádzali v kresťanstve osobitný výraz rovnosti, si postupne uvedomovali stratu svojho postavenia v prospech vyšších sociálnych tried reprezentovaných mužmi. Púšť a kláštor im však ponúkali nový priestor fyzickej a spirituálnej autonómie.

ODCHOD DO PÚŠTE

Od konca 3. storočia, ale hlavne v 4. storočí mníšstvo začalo predstavovať jeden z najcharakteristickejších a najoriginálnejších aspektov kresťanstva. Ján Zlatoústý zoči-voči prekvapujúcej vitalite púšte sa nezdržal výroku: *Nebo, ktoré je pokryté hviezdami, nie je také jasné ako Egyptská púšť, po ktorej sa všade rozprestierajú stany pustovníkov, je krajšia ako akákoľvek záhrada, sú tu tisíce anjelských chórov s ľudskou podobou, národ mučeníkov, zhromaždenie paniien.*³⁷ V tej istej kázni, ktorá je charakteristická s jemu vlastným zmyslom pre poéziu, odkryl šírku a dôležitosť spirituality, ktorá od počiatkov charakterizovala ženské mníšstvo: *V tejto oblasti možno vidieť Kristovu armádu, kráľovský zástup a spoločenstvo nebeských čností. Toto sa nevidí len u mužov, ale to isté platí aj pre ženy. V askéze ani v najmenšom nezaostávajú za mužmi; neujmajú sa štítov a nesadajú na kone, ako by to chceli vidieť grécki právnici a filozofi, ale vedú iný boj, omnoho tvrdší, spolu s mužmi bojujú spoločný boj proti diablovi a mocnostiam temnôt. V žiadnom prípade slabosť pohlavia nie je prekážkou v tomto zápase, pretože tento zápas sa nevíťazí na základe telesných síl, ale ráznosťou duše. Sme svedkami, že v tomto zmysle ženy častejšie bojovali horľivejšie ako muži a dosiahli slávnejšie víťazstvá.*³⁸

Pohyb ženských hnutí smerom k púšti sa realizoval na viacerých úrovniach. Treba pripomenúť, že mníšsky ideál, ktorý existoval už pred 4. storočím v rôznych východiskových a rudimentárnych podobách, bol podrobený revízií a refundácii Antona Veľkého. V roku 357, rok po jeho smrti, Atanáž napísal prvý Antonov

³⁷ Ján Zlatoústý, *Homiliae in Mattheum*, PG LVII, s. 87–88.

³⁸ Tamže, s. 87.

životopis,³⁹ ktorý sa stal *základným dokumentom raného mníšstva*.⁴⁰ Gregor Naziánsky tento spis nazval aj *regula vo forme rozprávania*,⁴¹ nakoľko predstavoval východiskový model pre nasledujúce generácie askétov žijúcich na púšti. Okolo roku 320 Ammon, Antonov súčasník, inšpirovaný týmto zakladateľom pustovníckeho života, založil južne od Alexandrie dve pustovnícke usadlosti (Nitiria a Kellia). O desať rokov neskôr i Makarius rozložil svoj pustovnícky stan v *obrovskej púšti, vzdialenej noc a deň cesty od kláštorov v Nitirii*.⁴² Keď v roku 340 bol vysvätený na kňaza, okolo neho už existovala početná skupina pustovníkov pod jeho vedením. Kým Egyptská púšť a usadlosť v Kellii tvorili prvú bunku eremitského mníšstva inšpirovanú Antonom Veľkým, v Namíbijskej časti Sahary približne v tom istom čase sa začalo rozvíjať cenobitické mníšstvo, ktoré vyžadovalo od mníchov život v spoločenstve. V roku 323 Pachonius založil v Tabennesii, v malej osade vzdialenej 50 km od Téb, prvý kláštor a následne ďalších osem kláštorov pre mužov a dva pre ženy.

Ženy v prvých storočiach nevytvárali odlišné modely pustovníckeho života od mužov, nakoľko *predstava ohľadom sequela Christi* (nasledovania Krista) *nemohla neplyvať tak mužov ako ženy rovnakým spôsobom*.⁴³ Napriek tomu, kým otcovia púšte vyšli spomedzi prvých kresťanských askétov, matky púšte vyšli spomedzi vdov, ktoré žili v pohlavnej zdržanlivosti a hovorilo sa o nich ako o pannách. Čnosť panenstva ich ozdobovala viac ako všetky ostatné čnosti a robila ich výnimočnými.⁴⁴ Napriek tomu nie je možné stanoviť presne obdobie, kedy došlo k tomuto prechodu od viacmenej domácich, spontánnych asociácií zasvätených žien, ktoré sa zriekali manželstva alebo druhého manželstva, k organizovanému ženskému mníšstvu. Mnoho zachovaných svedectiev však spája tento fenomén s rodinnými či s duchovno-príbuzenskými vzťahmi. Anton vo chvíli, keď sa zriekol majetku a začal viesť pustovnícky život, zveril svoju sestru *zbožným pannám, ktoré poznal, aby ju vychovávali spôsobom ako žili ony*.⁴⁵ Pachonius, zakladateľ prvých ženských cenóbií, okolo roku 330, zveril svojej sestre Márii vedenie kláštora v Tabennesii.⁴⁶ Inou skúsenosťou, ktorá vyšla z rodinného prostredia, bola aj komunita na brehu rieky Iris, založená a vedená v rokoch 355–360 Makrinou, staršou sestrou Bazila Veľkého a Gregora Nysenského.

³⁹ Atanáž, PG XXVI, s. 836–976.

⁴⁰ QUASTEN, J.: *Patrologia*, II. Torino 1973, s. 46.

⁴¹ Gregor Naziánsky, PG XXXV, s. 1088.

⁴² FESTUGIÉRE, A.: *Historia monachorum in Aegypto*. Bruxelles 1971, s. 29.

⁴³ QUACQUARELLI, A.: *L'influenza spirituale del monachesimo femminile nell'età patristica*. In: *Deus absconditus*, 1–3 (1983), s. 3.

⁴⁴ Gregorio di Nissa, *Vita di Macrina*. Ed. E. Marotta. Roma 1989, s. 29.

⁴⁵ Atanáž, PG XXVI, s. 844.

⁴⁶ LEFORT, L.: *Les vies coptes de saint Pachôme et de ses premiers successeurs*. Louvain 1949, s. 97–98.

Gregor v jej biografii zanechal pre nasledujúce generácie nielen duchovný testament sestry, ale aj ukážku ženského mníšstva v prostredí Malej Ázie.

Typ mníšskeho života, ktorý aj z praktických dôvodov viac vyhovoval ženám, bol cenobitický. Táto tendencia bola evidentná už v prostredí raných asketičiek v Ríme. Dom bohatej Marcely na Aveline sa po roku 373 premenil *na to, čo môžeme nazvať asketické večeradlo*.⁴⁷ V palestínskom prostredí žila bohatá vdova menom Pavla, ktorá začínala roku 386 viesť mníšsky život spolu s Marcelou. Založila tiež prvý mužsko-ženský konvent v Betleheme, ktorý viedol sv. Hieronym a po jeho smrti, v roku 404, jej dcéra Eustochio. Iba málo žien si volilo anachoretický spôsob života v pustovni. Profil pustovníčok sa však čoraz viac stával súčasťou vysoko uznávanej tradície typu mníšskeho života. Z tohto dôvodu k *Životu Antona* bol onedlho pripojený *Život Synkletiky*, pričom obidva biosy sa tešili jednej a tej autorite sv. Atanáza. Životopis Synkletiky bol v Cirkvi príručkou správania a povinností kresťanskej panny.⁴⁸

Spiritualitu matiek púšte charakterizovalo vyhľadávanie jednoduchosti. Ich jednoduchosť spočívala v čo najmenšom vlastníctve vecí a v bohatom prežívaní prítomnosti Boha. Ženy sa nevzdalovali zo spoločnosti len fyzicky, ale dištancovali sa aj od jej kultúry. Vonkajšie znaky a ornamenty, ktoré označovali ich sociálny pôvod, šperky, účesy a drahé obleky nahradili jednoduchými a nekomplikovanými vecami. V túžbe po dokonalej jednote s Bohom a po jednoduchosti askéti na púšti aktívne smerovali k odstráneniu všetkého, čo by mohlo byť prekážkou prehlbovania ich vzťahu s Bohom. Medzi prekážky nepatrili len veci, ale aj postoje, neužitočné motivácie, myšlienky a afektívne vzťahy, ktoré by mohli spomaľovať hľadanie Boha a skomplikovať vnútorné napredovanie. Zmyslom asketiky bolo „stratiť sa“. Matky i navonok uprednostňovali tmavé a sivé odevy vidiečanov, zakrývali si hlavu a volili si mužský oblek, aby potlačili vlastnú sexualitu. Matka Teodora rozprávala príbeh bohatého dievčaťa, ktoré *zahorelo túžbou po istom mladíkovi a podlahla hriechu. O niekoľko dní si uvedomila svoj hriech, rozplakala sa a tajne odišla z mesta prezlečená do mužských šiat. Prišla ku mne po ťažkej, namáhavej ceste a pýtala si celu. Ohotne som jej ju dala a tam sa zatvorila. Jedla iba raz za dva dni, okrem soboty a nedele. V tieto dni sme viedli duchovné rozhovory. Nikdy nevidela inú osobu, podrobila sa takejto tvrdej skúške, že len podľa hlasu sa vedelo, že je to ľudská osoba*.⁴⁹

Odievanie malo aj praktické dôvody. Ženy mali takto výzor eunuchov a boli menej obťažované.⁵⁰ Aj blahoslavená Teodora, keď opustila manžela, si obliekla

⁴⁷ QUACQUARELLI, A.: c. d., č. 3.

⁴⁸ Životopis Synkletiky pochádza z 5. storočia a patrí neznámemu autorovi (Pseudo-Atanáž), ktorý využil autoritu sv. Atanáza, aby jeho dielo malo popularitu spisov cirkevného otca.

⁴⁹ *Apophthegmata patrum, Isaia*, 6. Ed. J. Cotelier. Paris 1677.

⁵⁰ SWAN, L.: c. d., s. 16.

mužské šaty a vstúpila do kláštora vzdialeného od Alexandrie približne 30 km. Až po jej smrti sa zistilo, že išlo o ženu žijúcu v kláštornej pustovni. Mních, ktorý našiel telo, *abba* Bessarion, okomentoval odhalené tajomstvo: *Hľa, ako ženy víťazia nad Satanom, pričom my sa utáľame vo svete.*⁵¹

Rozhodnutia, ktoré motivovali odchod žien na púšť, boli rôzne. Tí, ktorí sa rozhodli pre asketický život, obyčajne nasledovali staršieho a skúsenejšieho duchovného vodcu. *Amma* (matka) alebo *abba* (otec) bol niekto, kto dosiahol vysoký stupeň zrelosti a múdrosti, bol zbehlý vo vyučovaní prostredníctvom vlastného príkladu, kázni, príbehov, výrokov a povzbudení.

Matky púšte a asketičky nevyhľadávali žiačky. Skutočná *amma* kládla odpor, aby prijala nejakú žiačku. *Amma* Synkletika nešetrla kritikou na adresu tých, ktorí sa nechávali nazývať majstrami. Sama sa stala pustovníčkou tak, že po smrti svojich rodičov predala celý majetok a rozdala ho chudobným. Potom na znak zasvätenia si ostrihala vlasy a spolu so slepou sestrou odišla do rodinnej hrobky za Alexandriou, kde začala viesť pustovnícky život na púšti. Keď sa začali okolo nej zhromažďovať viaceré ženy, učila ich, ako spoznať skutočného vodcu. Každý „starec“ bol najprv žiakom nejakého askétu a potom sám sa formoval pustovníckym životom na púšti. Výsledkom bola schopnosť uzdravovať a mimoriadna múdrosť. Pre Synkletiku bolo nevyhnutné, aby aj *amma* bola autentická matka, pretože jej učenie sa malo zakladať na životných skúsenostiach. Ako hovorila: *príklad a integrita života sú znakmi duchovnosti, na matke je viditeľný vzťah medzi slovami a tým, ako žije, má veľkú vnútornú silu a pokoj.*⁵² Podobne učila aj *amma* Teodora, ktorá hovorila žiačkam, že skutočný učiteľ najprv sám začal cestu a učí len to, čo sa sám naučil a čo kultivuje vo svojom osobnom živote. Zrelosť učiteľa sa mala prejavovať vo vyváženom živote, pričom disciplína bola podstatnou charakteristikou majstra.

Život matiek na púšti priťahoval. Učeničky najskôr chceli spoznať, v čom spočíva tajomstvo hlbokého vzťahu matiek s Bohom, a táto zvedavosť bola často silnejšia akoby ony samé mali odvahu vstúpiť do toho vzťahu a budovať ho. *Amma* Synkletika tvrdila, že premena je často bolestivá. *Tých, ktorí nasledujú Boha, na začiatku čaká veľa zápasov a veľa námahy, ale potom prichádza skutočná radosť. Je to ako s tými, čo chcú zapáliť oheň, najprv sa dusia pre dym a slzia, ale nakoniec dosiahnu, čo očakávali; tak aj my musíme rozdúchávať božský oheň v nás slzami a tvrdou prácou.*⁵³

⁵¹ *Apophthegmata patrum, Bessarion, 4.* Ed. J. Cotelier. Paris 1677.

⁵² BONGIE, E.: *The Life of Blessed Syncretica by Pseudo-Athanasius.* Toronto 1995, s. 10.

⁵³ *Apophthegmata patrum, Sincretica, 1.* Ed. J. Cotelier. Paris 1677.

Iniciačný rítus spojený s tonzúrou⁵⁴ určoval začiatok duchovného vedenia a vzťahu medzi učeníčkou a matkou. Učeníčka sa presťahovala do domu matky, ktorá žila v mníšskej komunite alebo v cele na púšti. Drsná prikrývka, ovčia koža, lampa, nádoby na vodu a na olej boli tradičnou výbavou cely. *Teodora hovorila tým, čo ju nasledovali: „Drahé sestry, matky, vyzývam vás nie na obyčajný odpor voči zlým myšlienkam, ale na skutočný boj. Keď padnete, rýchlo vstaňte! Kto zápolí s vášňami, porazí démonov.“*⁵⁵ Jedli iba raz denne, strava bola jednoduchá a bez mäsa. *Raz istá mníška prišla k blahoslavenej Säre a priniesla jedlo a víno. Blahoslavená prijala všetko okrem vína a povedala: „Vezmi to preč odo mňa!“ Potom otočila pohľad k mníške a pokračovala: „Ako si sa opovážila dotknúť sa vína a dýchať ho? Azda si nikdy nepočula, aký osud postihol Noema a Lóta kvôli vínu? Ty si taká mladá, ako sa opovažuješ piť víno? Na začiatku mníšskeho života aj mňa diabol veľmi pokúšal, aby som ho pila, spôsobil mi aj ťažkú chorobu, ktorá trvala tri roky, ale s pomocou premohla som toto pokušenie. Aj ty, ak neskrotíš svoje telo, ako môže zostúpiť Božia milosť do tvojej duše? Päťdesiatdeväť rokov som v tejto pustovni a vďaka Bohu, nikdy som neokúsila víno.“*⁵⁶ Jedlo a odpočinkovok neboli zredukované na minimum len z asketických dôvodov, ale aj preto, aby zostalo viac času na modlitbu. Blahoslavená Synkletika o modlitbe hovorila, že *cez deň tak ako aj v noci pokračuje práca neúnavného mnícha, v tichu, v slzách, v modlitbách s otvoreným srdcom pre prijatie nebeskej milosti.*⁵⁷

Počas duchovného vedenia, ktoré sa uskutočňovalo viac príkladom ako slovami, sa medzi matkou a nasledovníčkami vytváral hlboký duchovný vzťah. Učeníčka sa modlila vtedy, keď sa modlila matka. Spoločne pracovali, plietli koše, laná, tkali látky. Tieto ženy boli ekonomicky nezávislé a na živobytie si zarábali vlastnými rukami. Keďže odmietli rímsky sociálny status, odmietali prácu sluhov a otrokov.

Pustovníci, hoci žili v totálnej chudobe, delili sa s chudobnými a pútnikmi, a preto vlastniť niečo, čo sa mohlo dať chudobným, malo veľkú vážnosť. Spirituálna púšťa sa prejavovala v spolucítení, čo znamenalo, že skutočná a hlboká láska k blížnemu spočívala v praktickom záujme. Išlo o duchovný princíp pokojného prijatia každej osoby, ktorá búchala na dvere, pričom každý z nich mal byť prijatý ako Kristus. Izák v zbierke výrokov uvádza, že *istá mníška pracovala v deň svätého mučeníka. Videla ju iná mníška a pýtala sa: „Prečo dnes pracuješ, keď je sviatok mučení-*

⁵⁴ „Na začiatku sme si ostrihali vlasy, ale teraz aj z mysle odstránime všetky nánosy. Vlasy predstavujú svetskú krásu, povest, vlastníctvo, slasti a iné príjemnosti. Nánosy v mysli predstavujú zlé myšlienky, nečisté žiadosti, naša hlava predstavuje našu dušu. Odstránime všetky nánosy, aby naša duša bola čistá a príjemná.“ Pseudo-Atanáž, *Vita di Sinleuca*, PG XXVIII, s. 80.

⁵⁵ Ján Klimakus, PG LXXXVIII, s. 1064b.

⁵⁶ *Apophthegmata patrum, Evagrius, I.* Ed. J. Cotelier, Paris 1677.

⁵⁷ *Vitae Patrum, III.* Ed. H. Rosweyd, s. 17.

ka?“ Mníška odpovedala: „Iste, v tento deň Boží sluha podstúpil mnohé trápenia a bolesti, ale práve kvôli tomu musím pokračovať v práci pre Boha, aby som mala jedlo a nebola nikomu na záťaž a okrem toho, aby som mala niečo, čo by som mohla dať ako almužnu tomu, kto to potrebuje, a tak mu ulahčila jeho trápenie.“⁵⁸

Matky vedeli, že súcitiť a nežnosť napomáhajú rásť zdravej pokore. Spiritualita púšte nebola vecou konformizmu. Matky to dokazovali vlastným príkladom, ale kde a ako mali učeníčky pokračovať v tradícii púšte, nechávali otvorené tisícorkým možnostiam a fantázii žiačok. Jediné, o čo im išlo, bola kvalita napredovania.

Vlastná spiritualita asketičiek bola intímna a zraniteľná. Zatajiť hriech pred *ammou* bolo koncom vnútorného napredovania. *Amma* sa v súkromí stretávala so žiakmi a slová, ktoré vyslovila v cele, boli určené len konkrétnej osobe. Zmyslom bol úprimný a hlboký vzťah s Trpiacim. Duchovný život na púšti vyžadoval vyzliecť sa zo všetkého a v tom istom čase tá istá požiadavka prehlbovala aj ochotu k vlastnej zraniteľnosti. Existovala viera, že Kristus prebýva v duši každého človeka. Toto krédo malo vplyv na aktívnu starostlivosť o chudobných a každé stretnutie s človekom bolo stretnutím sa s Bohom. Hoci samota bola mimoriadnou hodnotou a matky aktívne pestovali samotu, predsa prijímali pútnikov a všetkých návštevníkov v duchu pohostinnosti. V skutočnosti bol to Kristus, ktorého prijímali spolu s pútnikom. Kvôli tomu mohol byť prerušený aj pôst, aby si sadli s pútnikmi ku stolu a jedli jednoduchý pokrm. Občas prerušovali aj mlčanie, aby viedli duchovný rozhovor so srdcom na dlani. Niekedy odporúčali hosťom, aby si v tichosti sadli pred Boha a spolu sa modlili. Matky učili, že putovanie v zmysle hlbokého a zreleho vzťahu s Bohom sa uskutočňuje vo vnútri. Namáhavá práca zbavovala ilúzií a všetkého, čo vzdalovalo od poznania Boha, darovala matkám hlboké poznanie vlastného človečenstva. Pochopiť vlastné človečenstvo stvorené na obraz a podobu Bohu a byť prítom aj na ceste v ústrety plnej zrelosti robila z matiek pokorne osoby. Ako učili matky, čnosť pokory neuemňuje zmysel hodnoty ľudskej osoby ani jej dôstojnosť. Teodora hovorila: *Ako nemožno zhotoviť loď bez klincov, tak nemožno dospieť k dokonalosti bez opustenosti, ticha a pokory. Hovorila aj, že ani askéza, ani bdenie, ani žiadne iné utrpenie nás nemôže zachrániť, iba pokora. Bol raz jeden pustovník, ktorý vedel vyháňať diabla. Raz sa ich opýtal: „Čo vás vyháňa? Je to azda pôst?“ Ale oni odpovedali: „Ani my nejeme ani nepijeme.“ „Je to bdenie?“ Odpovedali: „Ani my nespíme.“ „Je to azda život mimo sveta?“ „Žijeme na púšťach.“ „Aká moc vás teda vyháňa?“ Odpovedali: „Nič nás nemôže vyhnúť, len pokora.“ Vidíte, ako pokora víťazí nad démonmi?⁵⁹*

Asketizmus púšte však nemal za úlohu priťahovať pozornosť. Askétky mali tendenciu podozrievať vlastné telo, myšlienky, emócie, túžby a pohnútky a považo-

⁵⁸ Meterikon, *I detti delle madri del deserto*. Ed. L. Coco. Milano, 2002, s. 62.

⁵⁹ Pseudo-Atanáž, *Vita di Sinclética*, PG XXVIII, s. 56 = *Vitae Patrum*, V, 15, s. 48.

vali sa za dokonalé len vtedy, keď s telom i dušou úplne patrili Bohu. Podľa matiek asketické cvičenia mali byť pokojné a diskkrétne. Mali sa uskutočňovať v zriekaní sa obyčajných každodenných maličkostí. Prejavovali sa vo veciach, akým je výber jedla, skromného a nie príliš chutného; mali mať dostatok spánku, avšak len tolko, koľko je nevyhnutné; na vhodnom lôžku, ale nie na takom, o ktorom by sa mohlo povedať, že je pohodlné. A potom sa askéza prejavovala modlitbou; modlitby boli rozložené do celého dňa a spájali sa s prácou, ktorá sa tiež stávala modlitbou. Seba zápor podľa matiek mal pomáhať budovať vzťah s Bohom, zväčšovať záujem o druhých a vytvárať mosty medzi ľuďmi a prírodou. Skutočný askéta sa mal vyhýbať všetkým extrémizmom, pretože askéza nemala smerovať k autodeštrukcii. Istá mníška sa pýtala matky Matrony: *Ak zaspím a stane sa mi, že vynechám povinnú modlitbu, moja duša od hanby by už viac nemohla žiť v pustovni? Blahoslavená jej odpovedala: Ak zaspíš a spala by si trebárs do poludnia, vstaň, zatvor dvere pustovne, a potom pokojne, bez hanby vykonaj svoje modlitby, pretože je napísané: „tvoj je deň a tvoja je aj noc“.*⁶⁰ Blahoslavená Sára upozorňovala: *Nedostatok chleba a pôsty unavujú telo, ale bdenie ho vyčerpáva ešte viac.*⁶¹ Napriek tomu niektorí askéti ignorovali tieto upozornenia, trpeli anorexiou a v nejednom prípade zomierali od hladu.⁶² Znakom asketiky mala byť vyváženosť, kontrola nad sebou samým, vnútorná pohoda, spokojnosť založená na duchovnej zrelosti a pokoj, ktorý mal približovať k Bohu a k blížnym. Synkletika upozorňovala, že prehnaný perfekcionizmus je príťažou v duchovnom živote a zbavuje osobnej slobody. Obávala sa o isté duchovné pády svojich nasledovníčok, ktoré mohli vyplývať z asketických praktík. Hovorila: *Existuje istý typ asketizmu, ktorý pochádza od Zlého a jeho učeníci ho uskutočňujú. Ako teda môžeme poznať, ktorý je ten božský a kráľovský asketizmus a ktorý je tyraniou Zlého? Môžeme to poznať pomocou vnútornej vyváženosti. Používajte preto vždy len jeden príkaz o pôste. Nepostíte sa tak, že nejete štyri aj päť dní a potom pôst prerušíte a najete sa tolko, koľko sa vám zachce. V skutočnosti nezachovať mieru vždy škodí. Postíte sa pokiaľ ste mladí, pretože raz príde staroba so svojimi telesnými slabosťami. Pokiaľ sa dá, zhromažďujte poklady, takže potom, keď to už nebude možné, budete spokojní.*⁶³

Miesta, kde sa matky usádzali, boli vzdialené obyčajne jeden deň cesty od ľudských obydľí. Hoci matky nadovšetko túžili po samote, udržiavali istý druh kontaktov aj so svetom mimo cely, stránili sa len povrchných a prázdnych známostí, ktoré by mohli odpútať od ich spôsobu života. Matky boli spolupracovníčkami, nasledovníčkami, priateľkami, niektoré z nich mali hodnosť diakoniek, pričom niektoré

⁶⁰ Ž 73, 16; NAU, F.: *Collection des Apophthegmes anonymes du manuscrit Coislin 126*. Paris, s. 230.

⁶¹ *Apophthegmata patrum, Teodotus, I*. Ed. J. Cotelier, Paris 1677.

⁶² SWAN, L.: c. d., s. 27.

⁶³ BONGIE, E.: c. d., s. 54–55.

žili v mníšskych komunitách. Ich dejiny boli aj dejinami starovekých mníšskych hnutí a spôsobov, podľa ktorých sa rozvíjal diakonát.

Mnohé matky začínali ako mníšky v kláštoroch a až neskôr odišli do púšte. Tieto matky patrili ku kláštoru a aj potom udržiavali s ním kontakty. Iné matky začínali opačne: začali samé ako pustovníčky a nakoniec sa ocitli obklopené učeníčkami. Skupina ich nasledovníčok v krátkom čase sformovala čosi, čo sa podobalo na mníšsku komunitu pod vedením *ammy*. Príkladom bola *amma* Synkletika, ktorá napriek tomu, že bola prísnu pustovníčkou, stala sa duchovnou vodkyňou a vyučovala ženy, ktoré sa okolo nej zhromaždili. Nakoľko nie všetky z nich ostávali žiť na púšti, ale vracali sa do svojich mníšskych komunít, povzbudzovala ich, aby si osvojili spoločenské čnosti, ako láskavosť, trpezlivosť, znášateľnosť a aby každá z týchto vlastností bola zakorenená v láske, pretože len tak mohli zostať vitálnymi a prinášať ovocie taktiež v duchovnom napredovaní.⁶⁴ Sama sa stránila hnevu, pomsty, závidia a ambícií vyniknúť a aj svoje žiačky povzbudzovala, aby robili to isté. Životom a výrokmi ich povzbudzovala, aby pokračovali v individuálnom poznávaní seba, pochopení vlastných túžob a želaní, v ich následnom a ustavičnom procese očisťovania, aby vždy boli nasmerované k Bohu. Niektoré matky opúšťali tieto mladé komunity, aby sa vrátili späť do samoty a hlbšie na púšť. Niektorým sa to podarilo, ale niektoré, čo bolo veľmi rozšírené, opäť boli nasledované inými osobami.⁶⁵

Spoločnou charakteristikou púšte a matiek na púšti bolo ticho. Raz sa jedna mníška pýtala blahoslavenej Teodory: „*Chcela by som si zachrániť dušu.*“ *Blahoslavená jej odpovedala:* „*Ako môžeme zachrániť dušu, ak jazykom držíme otvorené dvere? Nikdy sa nedokážeme zachrániť, ak sa neprinútime mlčať a modliť sa.*“⁶⁶ Všetky matky si vysoko vážili mlčanie a preto konverzácia s učeníčkami bola tiež zredukovaná na minimum. Blahoslavená *amma* Teodora hovorila: *Miluj ticho viac ako rozprávanie, pretože mlčanie je poklad mníchov, ktorý rozprávanie poškodzuje.*⁶⁷ Matky vedeli, že slová odkrývajú srdce a preto napomínali žiačky, aby boli zdržanlivé. Nepozornosť a netaktnosť boli pre matky nepriateľmi vnútorného napredovania. Pokoj a vnútorná harmónia však nemali byť len výrazom životného štýlu, ale aj emócií a prejavov pustovníčok. *Smiech a rozpustilosť* boli považované za *začiatok pádu mnícha.*⁶⁸ Učeníčky mali byť pozorné a vyvážené v reakciách. Blahoslavená Matrona hovori-

⁶⁴ Tamže, s. 45.

⁶⁵ SWAN, L.: c. d., s. 20–22.

⁶⁶ *Vitae Patrum, Patrum*, VII. Ed. H. Rosweyde, XXXII, s. 2.

⁶⁷ *Meterikon*, c. d., s. 52.

⁶⁸ EFREM: *Quod non oportet rider*. In: *Opera omnia*, I. Roma 1732–1746, s. 224.

la žiačkam: *Pokoj mníšky rastie seba záporom a mlčaním. Pokračuj a nes toto bremeno až do posledného dňa a budeš spasená, ako hovorí Pán.*⁶⁹

Hoci *amma* putovala smerom do vnútra a viedla duchovný zápas po boku svojej žiačky, dodržiavala od nej potrebný odstup, ktorý rešpektoval osobné rozhodnutia. Vzťahy medzi matkami a učeníčkami neboli vlastnícke. Askéti sa starali o ostatných, ale nechávali im úplnú slobodu. Starat sa o dobrú povest a budovať ju nemalo nijaký význam. Pocity žiačok boli matkám známe, ak boli správne, boli zohľadňované, ale vždy boli predmetom disciplíny, ktorá mala hlavný cieľ: hľadanie Boha.

Rozhodnutie žiť na púšti bolo pre *ammu* a pre žiačky rozhodnutím sa pre tvrdý život, pre celoživotnú námahu, s úmyslom nasmerovať k Bohu každé telesné, mentálne a duševné očakávanie. Synkletika hovorila svojim žiačkam: *Aby sme mohli ísť v ústrety Kristovi, ženíchovi, musíme sa ozdobiť, aby sme sa mu páčili. Namiesto vzácných kameňov si však založíme korunu upletenú z viery, nádeje a lásky. Na krk si dajme vzácny náhrdelník múdrosti a pokory, opášme sa čistotou a skromnosť nech je naším vzácnym oblekom, svadobnou hostinou nech je naša modlitba a spev. Žijeme na zemi ako v druhom materskom lone, aby sme sa narodili pre nebeský život. Ako novorodenci po tom, čo dozreli v materskom lone, vychádzajú na svetlo, tak aj svätci sa zdokonaľujú na zemi namáhavým úsilím a milosťou Božou, aby potom prešli do nebeského sveta.*⁷⁰ Prostriedkom zintenzívneného duchovného napredovania, ktorý mal za cieľ dosiahnuť túto očakávanú jednotu s Bohom, bola samota. Zo začiatku nebolo žiadnou zriedkavosťou vidieť slávne *ammy* oscilovať medzi mníšskymi komunitami a púšťou. Cela bola dôležitá v zámeroch pustovníckej spirituality. Stabilita bola veľmi dôležitá. Pred sebou sa nedalo ujsť. *Amma* Teodora rozprávala príklad: *Bol raz istý askéta, ktorý – pretože mal mnohé osobné pokušenia – si povedal: „Odídem odtiaľto.“ Kým si obúval sandále, videl iného askétu, ktorý sa mu podobal, ako si tiež obúva sandále a hovorí tomu prvému: „Odchádzaš kvôli mne? Pôjdem všade pred tebou, kam chceš ísť ty.“* Kdekoľvek by sa pustovník vybral, všade by našiel seba. Nemalo zmysel utekať pred ťažkými situáciami, pretože – ako učili matky – my samé sme súčasťou týchto ťažkostí. Prekážky boli pre matky pozvánkou rásť v sebapoznání, trpezlivosti a vnútornej sile, v pokore, prijímaní seba samých a v láske k Bohu, ktorý je nekonečný a nepodmienečný. Ťažkosti podľa matiek mali pomôcť naučiť sa, ako získať skutočný pokoj. Synkletika hovorila, že duchovné putovanie na púšti je dlhé jeden palec, ale hlboké niekoľko míľ, preto ho treba uskutočňovať vo vnútri cely. Podľa matiek skutočný askéta celou svojou osobnosťou, myslou, telom i dušou zostával zatvorený v pustovni a tam zostával, až kým nedosiahol skutočnú jednotu s Bohom. Cela bola miestom duchovných zápasov, kde si zoči-voči vlastnému ja

⁶⁹ Porov. Mt 11, 29.

⁷⁰ Pseudo-Atanáz, *Vita di Sincretica*, PG XXVIII, s. 90–92.

v drámach svedomia pustovník uvedomoval spáchaný hriech a urážku spôsobenú Bohu.⁷¹ Teodora učila žiačky, že *pustovňa, ticho a modlitba uzdravujú myseľ dobre a rýchlo. Ako nemožno vidieť tvár, aj keď je pekná, na hladine rozbuřenej vody, to isté platí aj pre dušu, v ktorej sa nevidia hriechy bez pustovne, ticha a pôstu.*⁷² Sama sa na začiatku svojej cesty pýtala Antona Velkého: *Vysvetli mi otče, ako môžem byť spasená ja ako žena? Starac jej odpovedal: Iba Boh vie, kto bude spasený. Hovorím ti, že nielen ženy, ale aj muži, ak sa nezrieknu všetkých svetských vecí a nevstúpia do ticha pustovne, nikdy sa nezachránia. Ak ma chceš skutočne počúvať, hovorím ti, že bude lepšie, keď sa vrátiš do svojej cely a budeš myslieť na smrť, na telo bez života. Zriekni sa sveta, bdej, posti sa, modli sa. Dúfam, že s týmito čnosťami možno stretnúť Krista. Nikdy nezabúdaj na peklo, pokús sa predstaviť si duše hriešnikov v pekle! Okrem toho nikdy nezabúdaj ani na to, čo je pripravené spravodlivým, ktorí žijú v pokoji s Bohom, s archanjelmi, anjelmi, so svätými a s nebeskými mocnosťami. Pamätaj na to, že raz príde toto všetko, nebeské kráľovstvo so svojimi nevysloviteľnými darmi, svet pokoja a nekonečného dobra. Prechovávaj vo svojom srdci spomienku na osud hriešnikov, na ich plač, na ich výčitky a nech sa z tvojej duše nevytratí bázeň, aby si neskončila ako oni. Raduj sa a vesel sa zo spomienky na to, čo je pripravené pre spravodlivých! Udržuj dušu a srdce vždy zapálené túžbou robiť dobro a vyhýbať sa zlu! Prosim ťa, aby si na to nezabúdala! Keď si v cele, keď sa modlíš v chráme, keď kráčaš po ceste, pamätaj na toto, nech tieto spomienky naplnia tvoje srdce, aby v ňom neostalo miesto na zlé a nečisté myšlienky.*⁷³

Ako sa zbavovať nečistých myšlienok bolo častou témou duchovných rád matiek púšte. Spiritualita púšte sa rozvíjala v prostredí týchto skúseností, ktoré prechádzali z ammy na žiaka a zbavovali askétu všetkého, čo mohlo vzdalovať od Boha. Meretikon zachoval rozprávanie mníšky, ktorá prišla k blahoslavenej Matróne a pýtala sa jej: *„Čo mám robiť, ak ma vyrušujú nečisté myšlienky?“* (...) *Odkedy som prijala mníšske sluby, nikdy som nejedla viac chleba ako je dovolené, nepila viac vody ani dlho nespala, a tento prísny sľub ma uchránil od každého pokušenia.“* Po tom, čo počula toto poučenie, mníška odišla od nej v pokoji.⁷⁴

Asketizmus sa tešil veľkému záujmu práve pre svoju schopnosť nasmerovať hľadajúceho smerom k skutočnej slobode. Akákoľvek vec, ktorá mohla byť nápomocná na tejto ceste, bola akceptovaná, ale zvyšok bol odmietaný ako neužitočný, neplodný a jalový. Tento proces očisťovania kultivoval pokoru, súcit, čistotu srdca a poriadok (*απαθεια*). *Απαθεια* bol cieľ, ktorý bolo potrebné dosiahnuť na duchovnej ceste na púšti ako definitívny stav intímneho zápasu s neporiadkom vášní.

⁷¹ ROWAN, W.: *La sapienza del deserto*. Torino 2006.

⁷² *Vitae Patrum*, V. Ed. H. Rosweyde, II, s. 16.

⁷³ *Apophthegmata patrum, Evagrius*, I. Ed. J. Cotelier, Paris 1677.

⁷⁴ EVERGETINOS, P.: *Συναγωγή τών θεοφθόγγων ρημάτων*, II. Konštantínopol 1861, s. 74.

Matky púšte istý čas dňa venovali štúdiu a sedemkrát denne sa modlili. V skutočnosti modlitba bola nepretržitou aktivitou života na púšti. Od začiatku bola vykonávaná s úmyslom, aby sa stala druhou prirodzenosťou askétu. Pre matky modlitba nespočívala vo vyslovovaní slov, v modlitbe malo ísť o túžbu po Bohu, o srdce, ktoré je plné detinskej dôvery, že sa ho dotýka Boh. *Amma* Teodora upozorňovala svoje nasledovníčky, ktoré začínali život modlitby na púšti, že občas sa ich môže zmocniť nechúť, ako pocit neúspechu, ktorá sa objaví bez nejakého motívu, ktorá však nevyplýva z modlitby. Nechúť odpúťavala od duchovného napredovania a predstavovala brzdu v intímnom zápase o slobodu. Teodora povzbudzovala svoje nasledovníčky zotrvať v modlitbe a mať dôveru v ich počiatočnú túžbu po Bohu, pretože takto mohla byť nechúť premožená. Na rozdiel od modlitby Eucharistia nebola až taká častá. Niektorí celé mesiace, ba aj roky zostávali bez prijímania, ale nie bez čítania. Pustovníčky Juliana a Melánia boli známe bohatou zbierkou kníh a dobrou znalosťou Biblie a výrokov svätých askétov.⁷⁵ *Amma* Teodora, žiačka viacerých anachoretov, hovorila: *Čítanie a modlitba, pustovňa a ticho, seba zápor a poklony očisťujú myseľ...*⁷⁶ Raz mníškam rozprávala príbeh *abbu* Izaiáša, ktorého prepadli zlodeji. *Dvaja mu držali ruky a tretí bral všetko, čo bolo v cele. Len čo však začali vynášať knihy, abba povedal: „Všetko si môžete zobrať, ale prosím vás, knihy mi nechajte.“ Zlodeji odmietli. V tom abba rozhodil rukami, zlodeji popadali na zem ako snopy slamy a povedal: „Choďte v pokoji!“ A oni prestrašení utekali preč.*⁷⁷ Matky tvrdili, že kto z lásky k Bohu žije v uzobranosti, túži po čítaní, žalmoch, tichu a modlitbe a týmito čnosťami chráni dušu od lenivosti.⁷⁸ V pustovniach sa nečítali len posvätné, ale aj profánne texty.⁷⁹ *Amma* Teodora poučala mníšky: *Ak chcete, drahé matky a sestry, aby váš duch prinášal ovocie a vaše prestali mať nad vami akúkoľvek moc, venujte sa viac čítaniu. No keď sa priberiete čítať, robte to v samote a s pokojnou myslou, čítajte v tichosti a nechajte, aby sa vaša myseľ mohla zahľbiť. Sme nútené získať tento chlieb poznania s veľkou námahou a s potom na čele.*⁸⁰

Najrozšírenejšie boli kódexy v kopštine, hovorovom jazyku Egypťanov. Niektoré knihy sa uchovávali v kláštorných kostoloch a odtiaľ sa požičiavali pustovníkom do pustovní. Takto sa do pustovní dostávali Biblie, listy otcov, lekciónare pre

⁷⁵ PALLADIO: c. d., s. 146.

⁷⁶ *Meterikon*, c. d., s. 85.

⁷⁷ *Apophthegmata patrum, Teodoro di Ferme*, 29. Ed. J. Cotelier. Paris 1677, v tejto apoftegme alfabetickej série mních žiada, aby mu ušetrili nie knihy, ale tuniku, avšak *Meretikon* (131) túto epizódu uvádza v hore citovanej podobe.

⁷⁸ Ján Klimakus, PG LXXXVIII, s. 1007b.

⁷⁹ SWAN, L.: c. d., s. 18.

⁸⁰ *Meterikon*, c. d., s. 86.

súkromné a verejné používanie, zbierky homílií, obežníky alexandrijského biskupa, kánony a traktáty ekumenických a regionálnych koncilov, kalendáre, martyrológia, životopisy a výroky svätých.⁸¹ Najstarší katalóg koptských textov z knižnice kláštora Sv. Makaria v Egypte obsahuje množstvo životopisov svätých, ktoré boli pre pustovníkov zdrojom inšpirácií, príkazov, útechy a nasledovania. Napriek tomu v hagiografických zbierkach intelektuálne kvality matiek púšte a ich snaha vyučovať nezohrávali veľkú dôležitosť a boli zatienené inými rozprávami v prospech ich askézy či asistencie chudobným a pútnikom.

MENEJ ZNÁME MATKY PÚŠTE⁸²

Alexandra

Alexandra bola mladá pekná žena zo 4. storočia, ktorá ušla pred milostným vzťahom. Opustila Alexandriu a zatvorila sa v mauzóleu. Pokrm a veci na živobytie jej podávala priateľka cez okno, na ktorom bol záves, aby nikto už nikdy nevidel

⁸¹ PAPHNUTIUS: *Histories of the monks of Upper Egypt and the Life of Onophrius*. Ed. T. Vivian. Kalamazoo 1993, s. 19.

⁸² Sú uvedené v abecednom poradí. Ako rozširujúcu bibliografiu k fenoménu matiek púšte odporúčame: Acta Sanctorum, 68. zv., Société des Bollandistes. Antwerp-Bruxelles 1643–1940; BENNASER, K.: *Gender and Sanctity in Early Byzantine Monasticism*. Rutgers University 1994; *Bibliotheca Sanctorum*, 12. zv. Roma 1961–1970; BUDGE, E. W.: *The Book of the Saints of the Ethiopian Church*. Cambridge 1928; BUDGE, E. W.: *The Wit and Wisdom of the Desert Fathers*. London 1934; CONCORDIA, R.: *Storia dei monaci*. Roma 1994; DOUGLAS, B.: *La parola nel deserto, Scrittura e ricerca della santità alle origini del monachesimo cristiano*. Magnano 1998; BUTLER, C. D.: *The Lausiac History of Palladius, I/II, a Critical Discussion Together with Notes on Early Egyptian Monachism*. Hildesheim 1967; BYRNE, L.: *The Hidden tradition, Women's Spiritual Writings Rediscovered*. New York 1991; OWEN, Ch.: *Western Asceticism*. Philadelphia 1958; CHIALÀ, S.–CREMASCHI, L.: *Detti editi e inediti dei padri del deserto*. Magnano 2002; CLOKE, G.: *This Female Man of God, Women and Spiritual Power in the Patristic Age, A.D. 350–450*. London – New York 1995; COON, L.: *Sacred Fictions, Holy Women and Hagiography in Late Antiquity*. Philadelphia 1997; *The Life of Saint Macrina*. Prekl. K. Corrigan. Toronto 1989; DELAHAYE, H.: *The Legends of the Saints*. Bruxelles 1927, prekl., New York 1962; *Dictionnaire de Spiritualité*, 21. zv. Paris 1932–1995; DUNBAR, A.: *A Dictionary of Sainly Women*, I, II. London 1904; ELM, S.: *Virgins of God, The Making of Asceticism, in Late Antiquity*. Oxford 1994; FESTUGIÈRE, A. J.: *Historia monachorum in Aegypto, Édition critique du texte grec et traduction annotée*. Bruxelles 1971; HICKEY, A. E.: *Women of the Roman Aristocracy as Christian Monastics*. Ann Arbor 1987; *The Lives of the Saints of the Holy Land and the Sinai Desert*. Buena Vista 1988; KADEL, A.: *Matrology, A Bibliography of Writings by Christian Women from the First to the Fifteenth Centuries*. New York 1995; KRAEMER, S.: *Maenads, Martyrs, Matrons, Monastics, A Sourcebook on Women's Religions in the Greco-Roman World*. Philadelphia 1988; *Miterikon. Sobranie nastavlenij Avvi Isai vsečstnoj inokine Feodore*. Sankt Peterburg 1996; STELLE, F.: *Anachoreesses of the West*. London 1903; SWAN, L.: *The Forgotten Desert Mothers*. New Jersey 2001 (uvádza bohatú bibliografiu); TALBOT, M.: *Holy Women of Byzantium, Ten Saints' Lives in English Translation*. Washington 1996; TOPPING, E. C.: *Saints and Sisterhood, The Lives of Forty-Eight Holy Women*. Minneapolis 1990.

jej tvár. Alexandra žila v prísnej izolácii asi 10–12 rokov. Keď sa jej *amma* Melánia Stašia pýtala, ako dokáže zniesť takéto ťažké podmienky vnútornej cesty, odpovedala: *Od východu slnka až do deviatej hodiny česem lan, recitujem žalmy a modlím sa, zvyšok dňa si vo svojom srdci opakujem svätých otcov, vo svojej mysli si opakujem príbehy všetkých prorokov, apoštolov a mučeníkov, v ostatných hodinách pracujem a jem chlieb, čo mi dáva pokoj a silu, kým s nádejou očakávam koniec života.*⁸³ Alexandra požívala veľkú úctu pre svoje rady a duchovné vedenie mnohých egyptských kresťanov.

Anastázia

Anastázia⁸⁴ žila v 6. storočí. Pochádzala z byzantskej aristokracie a žila na dvore cisára Justiniána (vládol v rokoch 527–565). Kvôli dvorným klebetám cisárovná Teodora bola na ňu veľmi žiarlivá, až nakoniec Anastázia opustila Konštantínopol a odišla do Egypta. Na okraji Alexandrie postavila kláštor, nazývaný Ennaton, vzdialený od centra deväť kilometrov, a tu sa usadila. Cisár po smrti Teodory (zomrela v roku 548) začal pátrania, aby ju priviedol späť na cisársky dvor. Aby sa vyhla stretnutiu s Justiniánom, utiahla sa do Skete (dnes Wadiel Natrun), kde bolo viacero kláštorov, ktoré slúžili ako útočisko a základňa pre anachoretov. Tu stretla aj *abbu* Daniela, ktorý jej pomohol usadiť sa na mieste nedostupnom pre cisárskych hľadačov. Začala nosiť mužský odev a nastahovala sa do *laury* vzdialenej takmer 30 kilometrov v púšti. Zaumienila si, že už nikdy neopustí púšť a dohodla sa s istým pustovníkom, že jej bude prinášať vodu a lan na spracovanie, za ktorý potom dostávala jedlo. Anastázia takto žila 28 rokov. Keď už cítila, že sa blíži jej posledná hodina, poslala po *abbu* Daniela, aby ju prišiel pochovať. *Abba* Daniel a jeho žiak sa ponáhľali, aby mohli počuť aspoň niekoľko posledných slov a mohli ju požehnať. Anastázia požiadala a prijala Eucharistiu a počas poslednej modlitby požehnania otočila oči na Východ, rozťahla ruky a povedala: *Ó, Bože, do svojich rúk porúčam svojho ducha.* Prežehnala sa a zomrela.⁸⁵

Asella

Narodila sa pravdepodobne okolo roku 334 a spolu s mladšou sestrou Marcelou, ktorá patrí medzi známe matky a zakladateľky ženského mníšstva v Ríme a Betleheme, pochádzala zo zámožnej rímskej rodiny. Medzi jej priateľov a duchovných radcov patrili cirkevní otcovia ako sv. Hieronym, sv. Atanáž a historik Palladius. Asella urobila sľub Bohu, keď mala 12 rokov. Aj napriek nesúhlasu rodiny sa rozhodla viesť pustovnícky život. Hieronym opísal, ako žila v malej pustovni

⁸³ BUDGE, E. W.: *The Paradise of the Holy Fathers*. Seattle 1907/1978, s. 96.

⁸⁴ Pravdepodobne je to tá istá osoba ako diakonka Anastázia, s ktorou viedol korešpondenciu alexandrijský patriarcha Severus.

⁸⁵ *Holy Women of the Syrian Orient*. Ed. S. Brock – S. Ashbrook Harvey. Berkeley 1987, s. 147.

na pozemku rodiny: *Zatvorená v tesných múroch malej cely prežívala radosť širokých pasienkov raja. Kúsok udupanej hliny bol pre ňu miestom, kde sa modlila a odpočívala. Pôst bol pre ňu zápravou a hlad občerstvením. Ak prijímala jedlo, tak nie preto, že by rada jedla, ale pre telesnú slabosť; chlieb, soľ a voda, ktoré boli jej jediným pokrmom, ju viac zadušali ako sýtili.*⁸⁶ Asella rozdala svoju časťku majetku, obliekala sa do čiernych šiat a Hieronym raz spomínal, ako predala zlatý náhrdelník vyrobený zo zlatých zrníek vo forme malín pospájaných zlatou retiazkou. Peniaze z predaja rozdala chudobným a veľmi sa z toho tešila. Asella žila v tichu a samote a len občas sa diskrétno ukazovala na verejnosti pri ceste do kostola Svätých mučeníkov. Iba zriedkakedy sa stretávala s rodinou, hoci jej pustovňa bola zakomponovaná do obytného komplexu rodiny. Postila sa v rozličné dni týždňa a jej denný program sa skladal z pravidelných modlitieb a z recitovania žalmov. Tí, ktorí s ňou občas prichádzali do kontaktu, boli očarení príjemným, srdečným a láskavým správaním. Hieronym hovoril: *Je vždy rovnako láskavá vo svojich prísnych duchovných cvičeniach a vážna vo svojej príjemnej povahe. Je žiarivá so svojim úsmevom a okúzľujúca vo svojom smútku. Jej tvár je priehľadná a ukazuje miernosť a nikdy neukazuje a neprežrádza prísnosť. Jej slová sú mlčanie a jej mlčanie sú slová.*⁸⁷ V posledných rokoch jej života sa už celý dom zmenil na kláštor a bol určený pre pútnikov a vedenie konvertitov. Zomrela medzi rokmi 405 až 408. Jej sviatok sa slávi 6. decembra.

Atanázia Antiochijská/Egyptská

Atanázia a jej manžel Andronikus pochádzali z Antiochie, mali dve deti a prosperujúci obchod so striebrom. Boli kresťanmi a keďže chudobným rozdali tretinu majetku, v meste ich poznali aj kvôli ich štedrosti. Po smrti oboch detí, ktoré zomreli vo veku 12 rokov, Atanázia bola na pokraji zrútenia. Jej žiaľ bol mimoriadne veľký a nepomáhali nijaké upokojovania. Raz, pohrúžená do modlitby v kostole Sv. Juliána mučeníka, mala videnie svätca. Obaja manželia sa rozhodli, že všetko predajú a celý svoj majetok venujú nemocniciam a mníšskym komunitám. Odišli do Jeruzalema, aby navštívili sväté miesta a potom putovali do Egypta, aby požiadali *abbu* Daniela o radu. Rozhodli sa, že Atanázia bude pokračovať v ceste na púšti a spojí sa s mníšskou komunitou v Tabenesi, pričom Andronikus zostane s *abbu* Danielom. Atanázia takto 12 rokov putovala na púšti, až sa nakoniec opäť stretla s manželom, ktorý ju nespoznal. Dohodli sa, že začnú putovať spoločne, ale spolu neprehovoria ani slovo, ako keby každý putoval sám. Vyšli za Alexandriou do oblasti púšte a usadili sa v spoločnej jaskyni, pričom obaja zachovávali totálne

⁸⁶ Z listu sv. Hieronyma Marcele, preklad Joan M. Petersen. In: *Handmaids of the Lord, Contemporary Descriptions of the Feminine Asceticism in the First Six Christian Centuries*. Kalamazoo 1996, s. 106.

⁸⁷ Tamže, s. 107.

mlčanie. Viedli spoločný mníšsky a eremitský život 12 rokov až do smrti Atanázie. Na jej pohreb prišlo veľké množstvo eremitov a egyptských mníchov.

Cezarea

Pochádzala z patricijskej rodiny a začiatkom 6. storočia získala významné postavenie v meste Samosata. Jej manžel bol potomkom cisárskej rodiny. Bola priateľkou a spolupracovníčkou Jána Efezského⁸⁸ a patriarchu Severa Antiochijského.⁸⁹ Po mnohých rokoch manželského života sa však rozhodla pre pustovnícky život, alebo pre život v kláštore. Obliekla si mužský asketický oblek a zintenzívnila modlitbový život. Veľmi skoro sa stala známou pre svoju horlivosť v službe Bohu, modlitbu, lásku k mlčaniu a samote. Ako mnohé konvertitky z jej sociálnej triedy, aj ona sa zriekla kráľovských nárokov, zachovávala prísny pôst, jedla iba každý druhý deň a spala na hlinenej dlážke. Hoci ju jej priatelia napomínali, aby bola umiernená, rozhodla sa pre extrémny asketizmus v túžbe prerušiť akékoľvek spojenie s predchádzajúcim životom. Vzhľadom na svoj pôvod mala vysokú kultúru a mimoriadne vzdelanie. Vedela písať a spamäti citovala spisy cirkevných otcov. Bibliotéka, ktorú vlastnila, obsahovala 700 zväzkov kníh, ktoré čítala a s entuziazmom o nich diskutovala s Jánom Efezským.⁹⁰ Tento fakt bol mimoriadne dôležitý pre formovanie doktríny, nakoľko Cezarea žila v čase teologických kontroverzií, ktoré vplývali na nicejské vierovyznanie, na potlačenia arianizmu a iných heréz. Po čase sa však rozhodla opustiť i mníšsku komunitu, ktorú založila a túžila odísť do púšte spolu s dvoma spoločníčkami. Ján Efezský ju od toho odhovoril pre jej vysoký vek, slabé zdravie a dôležitosť pre miestnu komunitu. Cezarea zomrela v roku 556. Založila v púšti dve komunity, ženskú a mužskú, a ich vedenie zverila svojej žiačke Kosmiáne.

Cerona

Narodila sa okolo roku 420 v Cornillan, neďaleko Béziers, v Galii. Cerona a jej brat prijali kresťanskú vieru už ako dospelí a pokrstil ich biskup z Bordeaux. V roku 440 odišla ako pútnička do diecézy Seez na severe Galie, kde si na kopci v lese pri Mortagne postavila pustovňu. Obdobie samoty striedala s krátkymi cestami po okolí s úmyslom obrátiť miestnych obyvateľov. Zakladala oratóriá na predkresťanských pohrebiskách a po čase založila aj prvý ženský kláštor v oblasti. Bola

⁸⁸ Vieme s určitosťou, že ju navštívil v roku 541.

⁸⁹ Viedla ho od roku 508 do roku 511, porov. BROOKS, E. W.: *The Sixth Book of the Selected Letters of Severus, Patriarch of Antioch*. London 1904.

⁹⁰ *John of Ephesus, Lives of the Eastern Saint*, prekl. E. W. Brooks. In: *Patrologia Orientalis*, Paris 1923, s. 17–19.

predstavenou mníšskej komunity, ale sama zostávala žiť vo svojej pustovni, odkiaľ vyučovala. Zomrela v roku 490 a jej sviatok sa slávil 16. novembra a 3. februára.

Domnina

Biskup a cirkevný spisovateľ Teodoret spomína, že Domnina viedla asketický život v strednej Sýrii.⁹¹ Pustovňu mala v záhrade svojej matky. V jej zámere ju podporovala taktiež jej rodina, pričom aktívne udržiavala vzťahy s miestnou Cirkvou, kde sa každé ráno a večer zúčastňovala na modlitbách. Ako pustovníčka bola oblečená do kajúceho rúcha z drsnej látky zo zvieracej srsti s kapucňou, ktorá jej zakrývala tvár. Zomrela pravdepodobne niekedy okolo roku 460.

Eugénia Alexandrijská

Životopis Eugénie je zložený z mučeníckej legendy, ktorá obsahuje zmes reálnych epizód reálnej ženy, ktorá žila niekoľko rokov predtým. Eugénia podľa toho bola dcérou Filipa, egyptského prokonzula, ktorý účinkoval v Egypte za vlády cisára Komoda medzi rokmi 180 až 192. Vyrastala v rímskej pohanskej rodine, ale tajne začala vyznávať kresťanstvo. Odmietla sobáš, ktorý jej pripravili rodičia s istým Aquilínom z vysokej rímskej šľachty, ktorý nebol kresťanom. Skôr akoby rodičia dohodli nový sobáš, spolu s priateľmi sa pridala k mužskej mníšskej komunite. Prezlečená za muža vstúpila do kláštora. Po istom čase bola zvolená za opáta. Hoci sa zdráhala, prijala úrad, pričom si nechala postaviť malú pustovňu pri bráne kláštora, kde mohla viesť nerušený život v tichosti a samote, pričom bola duchovným radcom svojich spolubratov. Podľa martyrológie Eugénia zomrela v Ríme za vlády cisárov Valeriána a Galiena okolo roku 257.

Eufrázia Staršia a Eufrázia Mladšia

Eufrázia bola mladá zámožná vdova, ktorá mala dcéru Eufráziu. Bola spriaznenkyňou dvora, až kým sa nestala príčinou sporov medzi cisárom Teodosiom a jeho manželkou. Zbalila si veci, vzala dcéru a odišla do Egypta, kde vlastnila bohaté pozemky. Navštevovala kostoly a kláštory, kde po každej návšteve nechávala obrovské donácie. Navštívila aj ženský púštny kláštor neďaleko Téb, kde komunita 130 mníšok viedla prísny asketický život. Program mníšok sa skladal z pôstov, z abstinencie od vína, z nosenia penitenčného odevu z ťažkej vlny; okrem toho odmietali kúpeľ a celý deň sa venovali modlitbe. Eufrázia zostala bývať v tomto kláštore, kde aj zomrela, keď jej dcéra mala päť rokov. Komunita prevzala starosť o výchovu dcéry nebohej Eufrá-

⁹¹ WALLIS, B. E.: *The Book of Paradise, Being the Histories and Sayings of the Monks and Ascetics of the Egyptian Desert by Palladius, Hieronymus. The Syrian Texts, According to the Recension of Anan-Isho of Beth-Abhe*. London 1904.

zie. Napriek tomu, že žila v kláštore mimo cisárskeho dvora, rodina na ňu pamätala a zasnúbila ju v jej neprítomnosti. Keď Eufrázia dosiahla vek vydaja, ženích požiadala cisára Teodózia, aby sa pristúpilo k sobášu. Eufrázia napísala list, v ktorom vyslovila cisárovi žiadosť zostať v kláštore a požiadala ho, aby jej majetok rozdelil cirkvi a chudobným, a aby sa osobne staral o siroty. Eufrázia Mladšia život strávila na púšti. Tu sa zoznámila aj s istou šľachtičnou menom Júlia, ktorá ju učila čítať, spievať a modliť sa. Obe ako pustovníčky piekli chlieb pre komunitu, delili sa o radosti a vnútorné duchovné zápasy. Eufrázia Mladšia zomrela ako tridsaťročná na horúčku.

Eufrozina Alexandrijská

Narodila sa v roku 410 v Alexandrii v bohatej rodine. Bola jedinou dcérou, mala dobré vzdelanie a rodičia jej pripravovali brilantné manželstvo. Keď mala 18 rokov, odišla s otcom Pafnúciom na tri dni do mužského kláštora modliť sa. Opät sa jej venoval osobitne. Zapáčil sa jej mníšsky život a požiadala istého askétu a jedného pustovníka, aby ju pripravili na vstup do kláštora. Keď ju otec priviedol domov a potom opät odišiel na duchovné cvičenia, využila príležitosť, aby zrealizovala svoj plán. Pustovník zo Skete jej oholil hlavu, odovzdal ženský mníšsky odev, modlil sa s ňou vo svojej cele, po čom odišla. Rozhodla sa, že nevstúpi do žiadnej ženskej komunity, aby ju tam otec nehladal. Vymenila ženský oblek, zobrala 500 denárov a odišla do mužského kláštora, ktorý navštívili spolu s otcom. Vrátnikovi povedala, že je eunuchom z cisárskeho paláca a volá sa Esmeraldo. Opät jej vedenie zveril staršiemu mníchovi Agapiovi. V komunite však začalo dochádzať k nedorozumeniam kvôli jej kráse a samotný opät, ktorý sa s ňou stretol prvýkrát, ale ju nespoznal, nariadil, aby sa oddelila a odišla bývať do pustovne. Eufrozina sa ocitla uprostred púšte. Sama recitovala mníšske modlitby a už sa nepridávala k spoločnej modlitbe mníchov. Čoraz viac si obľúbila samotú až nakoniec, s výnimkou opäta a otca Agapia, prerušila akýkoľvek kontakt s osobami. Eufrozinin otec usilovne hľadal „unesenú“ dcéru a o pomoc poprosil aj opäta, ktorý netušil, že môže byť v jeho komunite. Pafnúcia, ktorý častejšie prichádzal do kláštora, raz opät poslal navštíviť Eufrozinu, aby od nej prijal duchovné povzbudenie. Eufrozina privítala otca so zakrytou tvárou a od tohto stretnutia sa stala jeho duchovným vodcom. On k nej prichádzal a vždy odchádzal od nej posilnený. Takto žila 38 rokov. V poslednom roku života, keď Pafnúcius opät navštívil kláštor z príležitosti duchovných cvičení, Eufrozina, vediac, že sa blíži jej posledná hodina na svete, odkryla otcovi svoje dlhoročné tajomstvo. Nasledovalo zmierenie a Pafnúcius počúvol jej prosbu. Rozdal majetok chudobným, nemocniciam, väzeniam a kláštoru a odišiel bývať do

pustovne svojej dcéry, kde žil ešte 10 rokov až do svojej smrti.⁹² Mníšska komunita pochovala Eufrozínu a jej hrob sa stal miestom zázrakov a métou pútnikov.

Fracla, Posenna a Prompta

Tri Írky, ktoré sa vybrali na púť do Galie spolu so siedmimi bratmi a sestrami. Tri sestry sa usadili na brehu Marny pri Remeši, kde žili ako pustovníčky v troch osobitných celách. Ich sviatok je 3. januára.

Hilária

Životopis Hilárie je zmiešaninou historických skutočností a apokryfov. Podľa nich Hilária bolo najstaršou dcérou cisára Zena. Ako sa patrilo na cisárovu dcéru, Hilária dostala dobrú výchovu a spamäti vedela recitovať žalmy. Hiláriu však zasiahlo rozprávanie o mučeníctve štyridsiatich piatich mníchov z kláštora v Skete a rozhodla sa stať mníškou v tomto kláštore. Prezlečená do mužských šiat ušla z domu a preplavila sa do Alexandrie. V kostole Sv. Marka evanjelistu sa zoznámila s istým diakonom Teodorom, ktorý ju odprevadil do Skete, kde sa stretla s *abba* Banfom. Keď sa ukázalo, že jej rozhodnutie a inteligencia sú solidne, *abba*, ktorý ju považoval za chlapca, ju začal uvádzať do duchovného života na púšti. Hilária bola známa pod menom Hiláriu Eunuch, nakoľko na rozdiel od ostatných pustovníkov nemala bradu. Mladšia sestra Hilárie raz prišla do Skete ako pútnička s nádejou, že sa tu vylieči zo svojej ťažkej choroby. *Abba* Banfu prikázal Hilárii, aby princeznú ubytovala vo svojej cele. Hilária, ktorá vedela, že ide o jej sestru, sa modlila pri nej celú noc a celý deň, kým sestra úplne vyzdravela. Princezná sa vrátila domov prekvapená hlbokou láskou, ktorú zakusovala zo strany neznámeho mnícha a z vlastného uzdravenia. Cisár Zeno, ktorý bol chorý na srdce, požiadal kláštor, aby neznámy mních prišiel na cisársky dvor do Konštantínopola. Hilária súhlasila, pretože jej to nariadil *abba* Banfu. Po príchode porušila sľub mlčanlivosti a prezradila otcovi, kým je. Cisár na znak vďaky za vyliečenie princeznej a na znak zmierenia s Hiláriou poslal mníchom do Skete veľkú donáciu.⁹³

Marana a Kýra

Teodoret, círsky biskup, zachytil príbeh dvoch zámožných žien, ktoré založili malý kláštor v Beroe (Sýria). V prímestskej časti odkúpili budovu bez strechy,

⁹² Životopis Eufrozíny bol napísaný jambickým pentametrom. Jeho autorom je sv. Simeon, autor viacerých hagiografických textov. Niekoľko kópí sa dnes nachádza vo Veľkej Laure sv. Ivirona na vrchu Athos a v niekoľkých ortodoxných kláštoroch. Najstarší manuskript objavila a preložila Agnesa Smith Lewis v roku 1892. Ide o pergaménový palimpsest, na ktorom bol čiastočne poškodený text evanjelií.

⁹³ WENSINCK, A. J.: *Legends of Eastern Saints: Chiefly from Syriac Sources*. Leida 1913.

z hlíny a kameňov postavili bránu a vybudovali ubytovacie priestory pre ženy, ktoré ich nasledovali. Marana a Kýra žili v prísnej pustovníckej klauzúre a v mlčaní. Komunita ich považovala za *ammy*. Marana len v období Turíc dávala duchovné rady pútnikom, pričom zvyšok roka spolu so sestrou komunikovala s členkami komunity. Podľa všeobecnej asketickej praktiky známej v Sýrii, umŕtvovali sa kovovými reťazami ovinutými okolo tela a dlhými pôstmi. Miestny biskup často prosil, aby polavili v týchto asketických praktikách, ale bezúspešne. Obe žili asketickým životom 42 rokov a celý opustili, iba keď išli do Jeruzalema a druhý raz, keď putovali k relikviám svätej Tekly v Isaurii.

Mária pustovníčka

Správy o Márii pustovníčke pochádzajú od Jána Efezského.⁹⁴ Mária sa narodila v zámožnej rodine. Ešte ako veľmi mladá stretla svätého pustovníka vo vedľajšom meste. Rozhodla sa, že bude žiť ako on a odmietla sobáš so zámožným mužom, s ktorým už bola zasnúbená. Opustila rodičovský dom, prijala mníšsky odev a podľa vzoru askétov si oholila hlavu. Vstúpila do mníšskej komunity a žila na púšti ako pustovníčka 30 rokov, pričom napodobovala starca, ktorého stretla v mladosti. Mária bola zapletená aj do monofyzitských sporov, ktoré trvali 15 rokov. Ubytovala a finančne podporovala mníchov, ktorí zápasili za pravú náuku. Pre jej nasadenie v dogmatických sporoch, ktoré mali charakter občianskej vojny, bola považovaná za miestnu hrdinku.

Mastrídia Jeruzalemská

Bola známa pre svoju štedrosť, zhovievavosť a veľkú duchovnú skromnosť. Pre jej múdrosť a hlboký duchovný život ju nazývali „žena-muž Boží“. Avšak kvôli samote a hľadaniu jednoty s Bohom odišla z Jeruzalema, vzala lupienkový kôš plný fazule a utiahla sa do hôr v púšti, kde strávila 18 rokov eremitickým životom. Mastrídia zomrela v roku 580.

Monegonda, pustovníčka z Tours

Po smrti oboch dcér sa Monegonda rozhodla žiť v samote na majetku rodiny v Chartres. Žila v priestranej cele s oknom a pecou. Vodu a najnevyhnutnejšie jej prinášala domáca slúžka. Oblečená v drsnom odevu spávala na tvrdej posteli bez prikrývok, venovala sa modlitbe a pôstu. Gregor z Tours o nej napísal, že piekla kvasený chlieb, ktorý rozdávala chudobným.⁹⁵ Okrem toho pracovala vo veľkej

⁹⁴ *John of Ephesus, Lives of the Eastern Saints*, c. d., s. 17–19.

⁹⁵ Autorom biografie Monegondy je sv. Gregor z Tours. Porov. McNAMARA, J. A.– HALBORT, J. E.: *Sainted Women of the Dark Ages*. Durham 1992.

záhrade, kde pestovala liečivé rastliny, pretože mnohí chudobní ju prosili, aby ich vyliečila. Modlitby za uzdravenie preto spájala s rastlinnými tinktúrami a masážou. Ustavičný príliv pútnikov ju však vyrušoval a podobne ako mnohí v tejto oblasti túžila žiť v absolútnej samote v blízkosti ostatkov sv. Martina z Tours. Odišla do Tours, kde založila svoju pustovňu. Onedlho za ňou prišiel manžel a synovia a nasilu ju previezli do Chartres. Podarilo sa jej ujsť a stala sa duchovnou radkyňou skupiny žien, ktoré v Tours viedli pustovnícky život. Keď cítila, že sa už blíži jej posledná hodina, požehнала ešte olej a soľ, aby aj po smrti pokračovali jej terapeutické aktivity. Zomrela v roku 570. Skupina žien, ktorú sformovala, sa rozvíjala aj potom a založili kláštor v Saint-Pierre-le-Puellier.

Pesia

Žila v 4. storočí v Egypte. Bola známa pre svoju dobrosrdečnosť. Osirela veľmi mladá. V dome ubytovávala chudobných a starala sa o nich. Keď sa jej minuli finančné prostriedky, istí muži ju nahovorili, aby sa stala prostitútkou. Keď sa *abba* Nano dozvedel o jej situácii, rozhodol sa ju navštíviť. Vošiel do domu, sadol si vedľa nej na posteľ, pozrel jej do očí a povedal: *Čo máš proti Ježišovi Kristovi, že sa takto správaš?* Pesii zovrela srdce. Keď skončili rozhovor, nasledovala *abbu* do púšte smerom ku Skete, kde žila v mimoriadne nehostinnej časti a spávala na piesku.

Takoma

Amma Takoma žila v 5. storočí na púšti neďaleko mesta Atriba (Egypt). Vo Východnej cirkvi sa tešila veľkej reputácii vďaka rozhodnému vedeniu mníšskej komunity a neodvolateľnej autorite. Z nejasných dôvodov došlo k napätiu medzi predstaveným susednej mužskej komunity *abbu* Šenutom a Takomou, keď proti vôli Takomy vymenoval za kaplána ženskej komunity kňaza zo svojho kláštora. Takoma sa odmietla s ním stretnúť a došlo ku konfliktu medzi autoritou Šenuta a právom *ammy* Takomy na slobodné rozhodovanie. Pravdepodobne tento spor je ilustráciou nasledujúcej kultúrálnej zmeny, kedy ženy na čele modlitbového spoločenstva boli vytlačované zo svojho vedúceho postavenia a nahradzované klerikmi.

Teodora

Teodora bola vydatá za dobrého a čestného manžela, ale mu bola neverná. Kvôli výčitkám svedomia ušla na púšť a prezlečená do mužských šiat konala pokánie. Žila v mužskom kláštore pod menom Teodorik, až kým nebola obvinená, že je otcom dieťaťa. Bola vyhnaná a sedem rokov žila s dieťaťom mimo púštného kláštora. Bez toho, aby prezradila mníchom svoju ženskú identitu, ustavične ich žiadala o odpustenie a o vstup do kláštora. Nakoniec aj s dieťaťom bola opäť prijatá, ale

zvyšok života strávila vo veľkej pokore. Keď pri jej smrti komunita zistila, že bola ženou, opäť veľmi ľutoval, že s ňou takto zaobchádzal.

Verena

Verena pochádzala z Egypta. Spolu so svojim príbuzným Viktorom z Téb putovala niekoľko rokov po Európe. Nakoniec sa usadila v jaskyni vo švajčiarskych horách, kde viedla pustovnícky život v absolútnej samote. Zomrela v roku 300. Nakoniec jej ostatky boli prenesené do Dómu Sv. Štefana vo Viedni.

Die Mütter der Wüste

Peter Olexák

Das Christentum, sein Wachstum und seine fortwährende Erneuerung brachten zusammen mit gesellschaftlich bekannten und anerkannten Personen der Umgebung Inspiration und verteidigten das Diverse der Evangeliumsdarstellungen. Die Mütter der Wüste stellten in diesen asketischen Bildern eine besondere Kategorie dar. Der erste und innerhalb der langen Jahrhunderte einzige Versuch einer systematischen Zusammenfassung der Frauenaskese stammt aus dem 12. Jahrhundert von Peter Abaelard. Trotz des Androzentrismus in der Geschichtsschreibung ist bekannt, dass manche Kirchenväter wie Johannes Chrysostomus, Hieronymus, Augustin, Basil und Gregor Nisenus von Frauen erzogen, beeinflusst und unterstützt wurden. Diese Männer standen den theologischen und asketischen Bewegungen vor, die von Frauen gegründet waren. Diese Frauen lebten in der Wüste, führten ein asketisches Leben oder ließen sich in der Nähe eines Klosters nieder. Palladius in *Historia Lausiaca* stellt fest, dass die Frauen in der altchristlichen Hagiografie die Männer im Verhältnis zwei zu eins übertreffen. Trotzdem erhielten sich die Geschichten über Männer besser und wurden bekannter. Ohne Zweifel existierte das Phänomen des Einsiedlerlebens der Frauen schon in den ersten Jahrhunderten des Christentums und im Wesentlichen bildete es die Gegenwart des Frühchristentums. Die bis jetzt erhaltenen Fragmente der Biografien und Werke der lateinischen und griechischen Väter stellen die Mütter der Wüste vor als energische, adrette und freigiebige Frauen mit kompliziertem Charakter. Die Asketinnen der Wüste wurden immer als hilfsbereit, frei, vorsichtig, radikal beim Lenken des Lebens und der Dinge zu Gott beschrieben. Sie waren mutig, entscheidend, fromm, aufmerksam und empfindsam für die Bedürfnisse der Nächsten. Sie lebten nach dem Evangelium und suchten untereinander das verkörperte Wort. Die Mütter der

Wüste waren stolz, unabhängig, voll von der inneren Kraft und Bestimmtheit, die sie fähig machten, auf der einen Seite sich gegen jede Kulturerwartung zu wehren und auf der anderen Seite dem eigenen Lebensstil zu folgen. Es ging um Frauen, die Führerinnen und Formatorinnen der Gemeinden und großer Kirchenbewegungen waren. Ab dem 4. Jahrhundert galt das Christentum als allgemein akzeptierte Religion und schrittweise wurde es auch zur offiziellen Religion des Römischen Imperiums. Dadurch hatte die innere Führung der Kirche an gesellschaftlicher und öffentlicher Wichtigkeit gewonnen. Die Frauen, die vorher im Christentum den Männern gleichgestellt waren, verloren ihre Stellung zu Gunsten der höheren sozialen Klassen, die von Männern repräsentiert wurden. Die Wüste und das Kloster boten ihnen für physische und spirituelle Autonomie einen neuen Freiraum.

e-mail: olexak@fphil.ku.sk

CONVERSIO GENTUM A CHRISTIANIZÁCIA VO VČASNOM STREDOVEKU

Rastislav Kožiak

KOŽIAK, Rastislav: *Conversio Gentum and Christianization in Early Middle Ages*.

In the introduction, the author offers an outline of various approaches of historians to the Christianization in the Middle Ages and the Christian perception of this process. The author sketches the views on the history of Christianization of the so-called barbaric Europe and analyses the sources to this process and their authors. Various models of the Christianization interpretation in the early Middle Ages are offered. The main role in the Christianization of the "barbaric" Europe was played by a missionary-saint. The author attempts to create a complex view of the Christianization as a cultural process penetrating to particular social structures of the early medieval society. The analysis of the Christianization of the archaic and pagan societies is provided, as well.

Keywords: Christianization, early Middle Ages, missionary, saint.

Cirkevno-historický výskum prešiel v poslednej štvrtine 20. storočia významnými zmenami. Pod vplyvom antropologického výskumu, ktorý ponímal náboženstvo ako dielčiu súčasť ľudskej kultúry, sa aj v cirkevno-historickom výskume začala venovať väčšia pozornosť sociálno-náboženským otázkam dejín kresťanstva.¹ Posun od tradičných cirkevných dejín k dejinám zbožnosti sa dotkol rovnako výskumu christianizácie a práve vďaka nemu začali bádatelia objavovať nové témy a nové interpretačné možnosti tohto procesu. Takto napríklad misijný a prozelytský charakter kresťanstva umožnil bádateľom skúmať realizáciu Kristovho posolstva učeníkom – „*Chodte teda a učte všetky národy, krstiac ich v mene Otca i Syna i Duchu Svätého*“ (Mt 28, 19) – naprieč dejinami v intenciách akulturačného procesu.

Antropologický prístup nachádza svoje miesto aj vo výskume špecifickej problematiky christianizácie vo včasnom stredoveku, kedy do konfrontácie s kresťanstvom na územiach keltských, germánskych a slovanských kmeňov vstupujú miestne, predkresťanské systémy viery, zjednodušene označované ako pohanské.² Táto

¹ KŁOCZOWSKI, J.: *Historia chrześcijaństwa w obrębie nauk historycznych*. In: *Roczniki humanistyczne*, 46, 1998, 2, s. 245–246.

² Uvažovanie v kategóriách „pohanstvo“, „pohan“, „pohanský“ v kontrapozícii s „kresťanstvo“, „kresťan“, „kresťanský“ často zvädza k predstave akoby maximálne dvoch kozmológií. Rímske impérium rovnako ako kmeňové spoločnosti včasnostredovekej Európy mali mnoho podob „pohanstva“, pri-

konfrontácia sa začína na kultúrnych hraniciach rozpadajúcej sa Západorfmskej ríše a v nasledujúcich storočiach prechádza naprieč kmeňovými spoločnosťami barbarov, ktorí sa v priebehu *migratio mundi* usadili na oboch stranách bývalých *limes Romanus* alebo naďalej sídlili vo svojich domovských krajoch *in extremitate mundi*.

Skúmať túto konfrontáciu však nie je pre historika vôbec jednoduché, situáciu mu sťažuje predovšetkým nedostatok a jednostrannosť dochovaných písomných prameňov. Oba faktory možno do určitej miery spájať s nízkou úrovňou gramotnosti vo včasnom stredoveku, kedy písomná komunikácia a ňou sprostredkovaný obraz „sveta“ boli úplne v rukách len jedinej, aj to menšinovej spoločenskej vrstvy – kresťanského duchovenstva. Pôvodné pohanské spoločnosti boli neliterárne, a tak ich obrazy „sveta“ a výklady udalostí, tradované v orálnej kultúre, sa postupnou inkulturáciou kresťanstva rozplynuli alebo transformované stratili svoj pôvodný význam. Takže pri skúmaní christianizácie zostáva historik, tradične fixovaný len na písomné pramene, nevdojak odkázaný na svedectvo „vítaznej“ strany a jej spôsob výkladu dobových udalostí.³

Na skresľujúce dôsledky tejto jednostrannej optiky najprv vo výklade pohanského náboženstva upozorňovali niektorí bádatelia už od prvej polovice minulého storočia. Jedni tento výklad odmietali ako úplný výmysel stredovekých kronikárov, podľa druhých sa mal stať predmetom nových kritických výskumov s cieľom rozlíšiť v rozprávaniach cirkevných autorov vrstvu označovanú ako *interpretatio Christiana*.⁴ Rovnako vo výskume christianizácie sa v ostatných desaťročiach dostáva do popredia záujem problém jej interpretácie, keďže písomné pramene pochádzajú výlučne od jednej, aj to „vítaznej“ strany. Predmetom výskumu sa následne stáva samotný spôsob rozprávania o christianizácii v dobových prameňoch a jeho jedno-

čom v konflikte s kresťanstvom ako pohanské bývali vnímané aj poverčivé praktiky obyvateľov kresťanských krajín včasného stredoveku, spojené napr. so zberom úrody, počasím, rodením detí, atď. Pod pojmom „pohanstvo“ sa teda skrývalo mnoho dobových náboženských predstáv a ideí. WOOD, I.: *The Missionary life: Saints and the evangelisation of Europe, 400–1050*. Harlow : Longman, 2001, s. 4–6. Naopak, v jazykovom úze a vôbec v mentalite misionárov bol pojem „pohan“ teologickou názorovou kategóriou, v rámci ktorej rôznorodosť vo vnútri systému viery nezohrávala podstatnú rolu. von PADBERG, L. E.: *Odin oder Christus?: Loyaltäts- und Orientierungskonflikte in der frühmittelalterlichen Christianisierungsepoche*. In: *Archiv für Kulturgeschichte*, 77, 1995, s. 257.

³ STRZELCZYK, J.: *Niektóre problemy christianizacji Europy wczesnośredniowiecznej*. In: *Nihil superfluum esse: Studia z dziejów średniowiecza*. Ed. J. Strzelczyk, J. Dobosz. Poznań : Instytut Historii UAM, 2000, s. 64–66; GUREVIČ, A. J.: *Nebe, peklo, svět: Cesty k lidové kultuře středověku*. Přel. J. Kolár. Praha : H&H, 1996, s. 19, 22–23.

⁴ Vývoj názorov na problematiku kresťanskej interpretácie germánskeho, no hlavne slovanského pohanstva stredovekými autormi súhrnne predstavuje ROSIK, S.: *Interpretacja chrześcijańska religii pogańskich Słowian w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000, s. 7–12.

stranné, nekritické reprodukovanie modernou historiografiou. Sledovanie zmeny očami „vítaznej“ strany totiž skresluje a zjednodušuje prebiehajúcu konfrontáciu v intenciách akoby historicky nevyhnutného, okamžitého a celkového víťazstva kresťanstva nad pohanstvom. Prioritou historického výskumu sa preto stalo hľadanie iných „uhlov pohľadu“ na christianizáciu, prejavom čoho sú diskusie o hĺbke, intenzite a rôznorodosti celého procesu, o jeho vnímaní samotnými evanjelizujúcimi aktérmi, ale aj náprotivnou stranou „porazených“ – elít i ľudových mäs, a vôbec o jeho začlenení do širšieho kontextu mocensko-politických a ideologických zmien vo včasnostredovekej Európe.⁵

* * *

Pôvod písomných prameňov nás nabáda zamyslieť sa v prvom rade nad problémom vnímania christianizácie samotnými kresťanmi, teda nad tým, čo oni pokladali za christianizáciu a čo bolo pre nich mierou jej úspechu. Nápomocný k riešeniu týchto otázok nám môže byť popredný znalec kresťanského sveta neskorej antiky Peter Brown,⁶ ktorý navrhuje podrobiť analýze kresťanské zobrazenia christianizácie, t. j. v kresťanskom prostredí konštruované príbehy vysvetľujúce jej úspešnosť. Pramenný materiál zo 4. a 5. storočia, s ktorým pracuje, ponúka viacero inšpiratívnych úvah k tejto téme a aj keď ide o včasnnejšie obdobie, než ktoré je v centre našej pozornosti, rovnaký prístup k historickému výskumu sa núka tiež bádateľom temnejších vekov stredoveku.⁷

V kresťanských kruhoch rímskeho sveta boli vytvorené dva vysvetľujúce príbehy christianizácie. Prvý príbeh, ten dominujúci, je podľa Browna „reprezentáciou“ náboženských dejín, ktorú vytvorili a ďalej rozvíjali kresťanskí historici,

⁵ Vidieť to napr. na prácach anglických historikov Petra Browna a Iana Wooda, belgických historikov Luda Milisa, Marca Mosterta a Martine De Reu, nemeckých historikov Arnolda Angenendta, Lutza von Padberga a Cornely Nolte, holandského historika Rudihho Künzella či poľského archeológa Przemysława Urbańczyka, ktoré boli aj pre nás hlavnou inšpiráciou a na ktoré sa budeme bližšie odvolávať v nasledujúcom texte.

⁶ BROWN, P.: *Autorita a posvätné: Aspekty christianizácie rímskeho sveta*. Přel. T. Suchomel. Brno : CDK, 1999, s. 29.

⁷ Podobnú zmenu paradigmy vo výskume odporúča Ian Wood v nedávnej knihe „*The Missionary life: Saints and the evangelisation of Europe, 400–1050*“ (Harlow : Longman, 2001), v ktorej za predmet vlastného výskumu stanovil nie misijnú aktivitu vo včasnóm stredoveku, ale spôsob jej zobrazovania v súdobých pramenných textoch. Brownov aj Woodov postoj k analýze prameňov môžeme priradiť k špecifickému trendu v metodológii dejín, ktorý na rozdiel od tradičného prístupu k prameňom ako priamym odrazom minulosti preferuje textologický prístup. Prívržencov tohto smeru zaujímajú skôr samotné texty, než v nich obsiahnutá „skutočnosť“, pričom k prameňom pristupujú ako ku „spôsobom konštruovania novej minulosti pre súčasnosť (constructing the past approach)“. Pre historika sa potom stáva nosným skúmanie funkcie, akú plní takto zámerne skonštruovaný obraz vlastnej minulosti v danej spoločnosti. KUJAWIŃSKI, J.: *Socjologiczne i antropologiczne inspiracje w badaniach tożsamości wczesnośredniowiecznej Europy*. In: *Kwartalnik Historyczny*, 111, 2004, 4, s. 115.

nadväzujúci na Eusebia z Caesareie, polemici a kazatelia v 5. storočí.⁸ Rozpráva o pomerne krátkom období vymedzenom tromi hlavnými udalosťami: Konštantínovo obrátenie roku 312, podľa tradície pod vplyvom víťaznej bitky pri Milvijskom moste, Theodósiovo povýšenie kresťanstva na štátne náboženstvo a nakoniec zákaz pohanských kultov. Celé obdobie bolo vnímané na pozadí súboja medzi kresťanstvom a pohanstvom, ktorý sa skončil veľkolepým víťazstvom kresťanstva.⁹ Je zaujímavé, že pre tento príbeh christianizácie nie sú dôležité jednotlivé udalosti samy o sebe, ale len ako vsunuté do celkovej koncepcie dejín spásy, čím príbeh nadobudol nadprirodzenú povahu. Nie teda spolupráca cirkvi a štátu, ale príchod Krista na zem a jeho vykupiteľská cesta na kríž vopred predurčili raz a navždy koniec pohanstva a víťazstvo kresťanského Boha nad starými božstvami. Kristovo víťazstvo nad utrpením a prísľub večnej spásy akoby vyháňali z chrámov porazených bohov a nastolili nový kozmologický poriadok.

Takto koncipovaná „repräsentácia“ náboženského vývoja umožnila podľa Browna odložiť na neurčito problém (faktickej) christianizácie rímskeho sveta. Pohanom tým dala možnosť ešte dlhší čas „sa ukrývať“ pod ochranou dominantnej viery. Takže aj keď kresťanskí autori poskytovali euforický obraz víťazstva kresťanstva, pohľad do každodenného života rímskej spoločnosti neodrážal proces jej christianizácie. Naopak, odzrkadľoval „*rozkvet takej verejnej kultúry, ktorú mohli spolu bez väčších problémov zdieľať kresťania aj nekresťania*“.¹⁰

S alternatívnou verziou príbehu christianizácie prišli kresťanskí biskupi a kazatelia, ktorí zastávali rigoróznejšiu formu monoteizmu. Svätý Augustín a jeho cirkevní spolubratia odmietli euforický obraz christianizácie a nahradili ho pesimistickou víziou úpadku cirkvi. Každodenný život rímskej spoločnosti im totiž potvrdzoval, že pohanská minulosť nebola zničená spolu s porážkou pohanských bohov, ale naďalej prežívala v praktikách prinesených do cirkvi nedávnymi kon-

⁸ Brown tu používa slovo *representation* (v českom preklade *repräsentace*) v kontexte (určitého) spôsobu naratívneho zobrazenia alebo uchopenia historickej náboženskej látky. Pojem si mal pôvodne vypožičať z dejín umenia, no pod vplyvom súčasných spoločenských vied ním rozumie skôr spôsob vyjadrenia vzťahu k sociálnemu svetu. REBILLARD, É.: *La conversion de l'Empire romain selon Peter Brown*. In: *Annales HSS*, juillet-août 1999, 4, s. 822.

⁹ BROWN, P.: *Autorita a posvätné*, s. 10, 16–17. Podľa Ramsaya Macmullena ani novoveká historiografia dlho (až do 80. rokov 20. storočia) nespochybňovala obraz triumfujúceho nového náboženstva, definitívnej porážky a obrátenia všetkých pohanov, a tak konštantínovská a postkonštantínovská rímska ríša si naďalej zachovávala jednoznačný prívlastok „kresťanská“. MACMULLEN, R.: *Christianisme et paganisme du IVe au VIIIe siècle*. Trad. F. Regnot. Paris : Les Belles Lettres, 1998, s. 14–15, 18, 30.

¹⁰ P. Brown uvádza konkrétne príklady hlavne z prostredia vládnucich elít, u ktorých by sme najskôr predpokladali kresťanskú povahu ich kultúrneho a sociálneho života. Naopak, symbolické formy, ktorými navonok prezentovali svoje mocenské postavenie, naznačujú, akoby nerozlišovali, na rozdiel od nás, striktné hranice medzi kresťanským a pohanským. BROWN, P.: *Autorita a posvätné*, s. 15, 21–28.

vertitami. Tvorcovia novej „reprezentácie“ tej istej doby preto odmietali akýkoľvek konsenzus náboženských praktík, odmietali ďalej tolerovať pohanské prvky,¹¹ čím znovu nastolili odložený problém christianizácie. Keďže víťazstvo kresťanstva ani po zákaze pohanských kultov nevykazovalo všetky pozostatky predchádzajúceho spôsobu života, boli práve tieto označené za pohanské a pranierované cirkevnými hodnostármi. Kresťanskí kritici tak stotožnili pohanstvo s rímskou minulosťou.¹²

Pesimistický príbeh christianizácie príslušníkov Augustínovej generácie, rozšírený hlavne v západných provinciách *imperium Romanum*, sa v kresťanských kruhoch neskorej antiky nepresadil a zostával v tieni víťazoslávnej verzie, trefne označenej „ideológia ticha“.¹³ Podľa Browna však práve Augustínovi „rozhnevaní muži“ odkrývajú, v čom spočíva(l) problém christianizácie. Vzdialení vtedajším apologetom, no bližší dnešným historikom, vracajú jej dejisko späť na zem, kde prebieha ako dlhý a heroický zápas, vopred odsúdený na neúplnosť.¹⁴

Predstavená analýza naratívneho diskurzu súčasníkov christianizácie odkrýva naplno zložitost a nejednoznačnosť celého procesu a zároveň varuje pred dôverčivým opakovaním jej zjednodušených výkladov v dobových písomných prameňoch. Brownov varovne zdvihnutý prst nemožno prehliadať ani pri výskume ústrednej témy vývoja kresťanstva vo včasnóm stredoveku – dejín christianizácie tzv. barbarskej Európy, pod vplyvom staršej cirkevnej historiografie ponímaných skôr v intenciách tradičných *Missionsgeschichte*.

Vhodným príkladom sú hagiografické legendy, životy svätcov-misionárov, ktoré historici asi najviac využívali pri rekonštrukcii dejín christianizácie keltských, germánskych a slovanských národov. Ako vyplýva z inšpiratívnych bádaní Marca Mosterta, hagiografické texty zobrazujú počiatočné *conversiones gentum* uskutočnené svätcami zhodne ako okamžité víťazstvo kresťanstva, resp. kresťanského Boha nad starými bohmi.¹⁵ Rozprávanie o „obrátaní“ pohanských národov pramení totiž

¹¹ BROWN, P.: *Autorita a posvätné*, s. 31–36.

¹² REBILLARD, É.: *La conversion de l'Empire...*, s. 821.

¹³ REBILLARD, É.: *La conversion de l'Empire...*, s. 819–820. Ilúzia triumfu kresťanstva a následného konsenzu zahmlila skutočné následky zintenzívňujúcej sa náboženskej konfrontácie, neraz sprevádzanej perzekúciami pohanov. MACMULLEN, R.: *Christianisme et paganisme...*, s. 30n, 231–232.

¹⁴ BROWN, P.: *Autorita a posvätné*, s. 38–39.

¹⁵ Takýmto očami vníma napr. autor *Vita sancti Bonifatii (Vita altera)* pôsobenie Bonifácovho predchodcu, sv. Willibrorda, medzi pohanskými Frízmi, ktorých mal jedným razom obrátiť na kresťanskú vieru. Nasledovné misijné aktivity sv. Bonifáca vo frízskom prostredí však vykresľuje už len ako upevňovanie vo viere tých, ktorí boli predtým obrátení sv. Willibrordom. V podobnom duchu je opisované aj pôsobenie ďalších Willibrordových nástupcov, misionárov vo Frízsku, napr. sv. Plehelma vo *Vita Plehelmi*. MOSTERT, M.: *New Perspectives for the Study...*, s. 176–178; MOSTERT, M.: *La christianisation en profondeur en Silésie*. In: *Christianity in East Central Europe: Late Middle Ages*. Ed. J. Kłoczowski. Lublin : IESW, 1999, s. 106–107.

z istoty jeho rozprávačov o konečnom víťazovi nadprirodzeného boja svetla s temnotou. Preto podľa Mosterta aj hagiografická optika korešponduje s kresťanskou víziou dejín spásy, ba dokonca posúva predstavu obrátenia, v zmysle hlbokkej psychologickkej premeny, akú zažil napr. sv. Pavol na ceste do Damasku (Sk 9, 1-19), z osobnej úrovne na úroveň obyvateľstva veľkých oblastí. Jedine neskoršie nápravy, obnovy, či znovunastolenia pravej viery medzi obyvateľmi kedysi „obrátených“ národov bývali zobrazované v súlade s augustínovským kritickým diskurzom.¹⁶

Zmena paradigmy výskumu christianizácie sústredila pozornosť bádateľov na prehodnotenie sémantickej roviny tradične používaných historických pojmov „konverzia“ (alebo „obrátenie“) a „christianizácia“. Staršia cirkevná historiografia ich význam príliš nerozlišovala a christianizačné procesy prebiehajúce na individuálnej i kolektívnej úrovni označovala rovnako pojmom „konverzia“ (angl. *conversion*, nemec. *Bekehrung*). Tým nadhlo implantovala zjednodušenú a jednostrannú predstavu, v ktorej navzájom splývali kvalitatívne rôznorodé procesy. Totiž včasnostredoveké pramene, ktoré hovoria v prípade nejakej osoby alebo skupiny o *conversio* a *conversari*, majú na mysli buď prijatie kresťanstva alebo zmenu ariánskeho vyznania na katolícke, a to vo všetkých prípadoch, či už bol zámer samotného aktu dobrovoľný, pod nátlakom, pragmatický a jeho naplnenie skutočné alebo formálne, či sa týkalo nádejného askétu, mnícha alebo priemerného pohanského konvertitu. Následkom toho sa v myslení historikov udomácnil stereotyp stotožňujúci prijatie kresťanstva vôbec s hlbokou, radikálnou zmenou vonkajšieho a vnútorného správania „každého“, skôr v zmysle Augustínovej alebo súčasnej predstavy individuálnej slobodnej, úplnej a vnútornej konverzie (obrátenia /sa/). Potom aj prijatie krstu kráľom, kniežatom alebo lokálnym suverénom spolu s jeho najbližším okolím bývalo v odbornej literatúre zamieňané s faktickou christianizáciou celej jeho krajiny, celého jeho *gens*.¹⁷

Zdá sa, že autorov včasnostredovekých prameňov skôr zaujímali vonkajšie aspekty celého procesu, ťažko v nich hľadať záujem o dianie vo vnútri duší „obrátených“ pohanov. Sama cirkev koncentrovala v tomto období svoju misionársku pozornosť hlavne na prijatie krstu, než na dôkladné vysvetľovanie tajomstiev kresťanskej viery pred vykonaním tejto sviatosti. V priebehu 7. a 8. storočia redukovala

¹⁶ Ako pozn. 15.

¹⁷ NOLTE, C.: *Conversio und Christianitas: Frauen in der Christianisierung vom 5. bis 8. Jahrhundert*. Stuttgart : Anton Hierseman, 1995, s. 14–16; WOOD, I.: *The Meanings of Conversion*. In: *Christianisation of Scandinavia*. Ed. B. Sawyer, P. Sawyer, I. Wood. Alingsås, 1987, s. 21–22; MOSTERT, M.: *La christianisation en profondeur...*, s. 107. Hlavnú analýzu samotného fenoménu konverzie na základe jeho historického vývoja a jeho psychologických, sociologických, náboženských a filozofických aspektov encyklopedicky spracoval HADOT, P.: *Conversion*. In: *Encyclopaedia Universalis*, version 10. Paris, 2004 (CD version).

prípravu na krst na minimum a dokonca, ako vyplýva zo starších výskumov Richarda Sullivana, ktorý venoval osobitnú pozornosť katechetickej činnosti včasnostredovekých misionárov, aj táto fáza bývala v praxi často opomínaná. Kresťanom sa stával ten, kto prijal sviatosť krstu. Takže nie najprv vnútorné obrátenie (sa), ktoré by následne vyústilo do dobrovoľného a individuálneho rozhodnutia prijať krst, ako to odporúčala prax ranokresťanskej cirkvi, ale samotný akt krstu, aj keď bol realizovaný masovo, akoby urobil z pohana kresťana.¹⁸

Práve preto je veľmi dôležité pre pochopenie zmien, ku ktorým dochádza vo včasnom stredoveku, dôsledne rozlišovať v používaní historického pojmu „konverzia“ (a jeho rôznych gramatických tvarov), či odkazuje na „akt prijatia kresťanstva“ alebo „na proces formovania nového vnútorného vedomia“.¹⁹ V každom prípade ide o kvalitatívne rôznorodé javy s odlišným priebehom, trvaním i dopadom na hĺbku mentálnej premeny jednotlivca a súdobej spoločnosti. Realita prijímania novej viery musela byť omnoho diferencovanejšia, než sa nás o tom snažia presvedčiť autori včasnostredovekých prameňov.²⁰

V tomto duchu rozvíja svoj interpretačný model christianizácie aj leuvenský medievista Ludo Milis.²¹ Zdôrazňuje, že inkulturácia kresťanstva do sociálnych

¹⁸ SULLIVAN, R.: *The Carolingian Missionary and the Pagan*. In: *Speculum*, 18, 1953, s. 718–772. Zjednodušila sa liturgia krstu, prestali byť záväzné tri roky katechumenátu pred samotným prijatím krstu, zanikla výnimočnosť krstov v (pri) katedrálnej baptistériách a počas Veľkej noci, zintenzívnil sa tlak cirkvi na krstenie detí v čo najranejšom veku. Aj keď prax v krajinách západnej Európy nebola v tomto období úplne identická, neofitovi pred krstom stačilo buď odpovedať na dohodnuté otázky kňaza, prostredníctvom ktorých vyznal svoju vieru alebo naučiť sa *Credo* a *Pater noster* v domácom jazyku. V prípade dieťaťa mali vyznanie viery vykonať jeho krstní rodičia. Všetky simplifikácie naznačujú, akoby cirkev kládla skôr dôraz na počet obrátených. Motivácií zjednodušenia praxe z hľadiska mentality súdobej cirkvi mohli byť viaceré, napr. prispôbenie praxe nízkej kultúrnej úrovni pohanských *gentes* (napr. absencia písomnej formy domáceho jazyka, analfabetizmus), vízia blížiaceho sa druhého príchodu Ježiša Krista a nevyhnutnosti krstu všetkých ľudí ako podmienky ich spásy. RICHÉ, P.: *Edukacja i kultura w Europie Zachodniej*, VI–VIII w. Przel. M. Radożycka-Paoletti. Warszawa : PAX, 1995, s. 485–488.

¹⁹ NOLTE, C.: *Conversio und Christianitas*, s. 16.

²⁰ Ako vyplýva z výskumov L. von Patzberga, pohania sa v priebehu christianizácie dostávali nevyhnutne do konfliktov lojalnosti a orientácie vo vzťahu k „tradičnému“ a „novému“, „pohanskému“ a „kresťanskému“. Pramene cirkevnej proveniencie síce predstavujú zmenu viery ako priamočiary proces, ich konfrontácia s materiálnoú kultúrou však odkrýva mentálny svet pohanov, ktorý je sprevádzaný náboženskou konkurenciou medzi novou vierou a starými kultmi. Prejavy jej prekonávania, často vo forme adície bohov, polyteistickej koalície starých božstiev a kresťanského Boha v „žitom náboženstve“, spätne odhaľujú písomnými prameňmi zahmlené napätie vo vzťahu pohanov ku „kresťanskému“, príp. ich oscilovanie medzi dvomi svetmi hlavne v prechodnom období. von PADBERG, L.: *Odin oder Christus*, s. 249–278.

²¹ MILIS, L.: *La conversion en profondeur: un processus sans fin*. In: *Revue du Nord*, 68, 1986, 269, s. 487–498; MILIS, L.: *Monks, mission, culture and society in Willibrord's time*. In: Willibrord, zijn

štruktúr a inštitúcií pohanských spoločností prebiehala v dvoch rovinách: porážka a vyhubenie starých náboženstiev a osvojenie nových hodnôt. Dôležitú úlohu pri tom mala zohrávať myšlienka nadradenosti kresťanského náboženstva.²²

Prvú vlnu christianizácie dáva Milis do súvislosti s procesom romanizácie. Spolu s rímskou kultúrou sa do provincií ríše dostávalo nové náboženstvo. Druhú vlnu christianizácie situuje do včasného stredoveku. Úpadok rímskej mestskej civilizácie spôsobil, že súdobí misionári sa obracali predovšetkým na rurálne pohanské obyvateľstvo. Úspešnosť misionárov pri konverzii bola vo veľkej miere podmienená ich spolupracou s držiteľmi reálnej politickej moci.²³ Od suverénov sa im dostávalo mocenskej podpory a ochrany pri zavádzaní kresťanstva. Nezanedbateľnou bola aj pomoc pri zabezpečení materiálnej infraštruktúry, hlavne na zriadenie kultových miest a kláštorov a ich vybavenie liturgickými predmetmi. Cenou za získanú podporu bolo spojenie konverzie s ambíciami suveréna politicky ovládnuť nové územia (franský model tzv. *Reichmission*). Za týchto podmienok potom christianizácia, ktorú Milis označuje ako primárnu, mala značne povrchný charakter. Dôraz sa kládol skôr na geografický rozmer konverzie (*conversion géographique*), než na jej hĺbku. Pohania síce prijali kresťanstvo, dali sa pokrstiť, ale naďalej praktizovali rôzne pohanské rituály.²⁴

Preto tým, čo najviac púta Milisovu pozornosť, je práve „konverzia do hĺbky“ (*conversion en profondeur*). V jej prípade nejde o okamžitú konverziu, ale skôr o sériu individuálnych konverzií v priebehu stáročia trvajúceho procesu christianizácie, ktorý sa tak stáva akoby procesom bez konca (*processus sans fin*). Inkulturácia

wereld en zijn werk. Ed. P. Bange, A. G. Weiler. Nijmegen : Katholieke Universiteit, 1990, s. 82–92; MILIS, L.: *Anielscy mniisi i ziemscy ludzie*. Przel. J. Piątkowska. Kraków : Znak, 1996, s. 114–118.

²² Najvýstižnejšie to hádam vyjadril biskup Daniel z Winchesteru v jedinečnom prameni – liste sv. Bonifácovi (723–724), v ktorom podáva rady, ako účinne presvedčať pohanov, aby zavrhlí starých bohov a prijali kresťanského Boha. Biskup nabádal Bonifáca, aby pri diskusii s pohanmi porovnával úspechy kresťanstva a kresťanov v okolitom svete tak, aby sa červenalí od hanby. Rozhodujúce mali byť argumenty, že kraje obývané kresťanmi boli teplejšie, úrodnejšie, ľudnatejšie, mocnejšie a nadmieru požehnané všelijakými inými pokladmi. „*Et per intervalla nostris, id est christianis, huicsemodi comparandae sunt dogmatibus superstitiones et quasi e latere tangendae, quatenus magis confuse quam exasperate pagani erubescant pro tam absurdis opinionibus et ne nos latere ipsorum nefarios ritus ac fabulas estimant. [...] et cur ipsi, id est christiani, fertiles terras viniq[ue] et olei feraces ceterisque opibus habundantes possident provincias, ipsis autem, id est paganis, frigore semper rigentes terras cum eorum diis reliquerunt, in quibus iam tamen toto orbe pulsus falso regnare putantur. Inferenda quoque sepius eis est orbis auctoritas christiani; in quorum comparatione ipsi paucissimi in vanitate antiqua adhuc perseverant.*“ S. Bonifatii Epistolae (ďalej Ep. Bonifatii), 23. In: Briefe des Bonifatius, Willibalds Leben des Bonifatius. Ed. R. Rau. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968, s. 82.

²³ MILIS, L.: *La conversion en profondeur...*, s. 487–488; MILIS, L.: *Monks, mission...*, s. 87–88.

²⁴ Milisova počiatočná fáza zavádzania kresťanstva vlastne zodpovedá tomu, čo staršia cirkevná historiografia označovala konverziou, ale v omnoho ďalekosiahlejšom význame pre úroveň kresťanskej praxe.

sa uskutočňuje pomaly a na rôznych úrovniach. Po dost rýchlej fáze christianizácie verejného (sociálneho) života nasledovala dlhšie trvajúca fáza adaptácie vonkajšieho individuálneho života na normy kresťanského náboženstva a napokon najdlhšia fáza zvnútorňovania kresťanstva v osobnom živote.²⁵

Fázu christianizácie verejného (sociálneho) života ilustruje Milis na príklade rozšírenej praxe deštrukcie miest a symbolov pohanského kultu. Likvidácia pohanimi uctievaných objektov slúžila misionárom ako prostriedok presvedčania pohanov o bezmocnosti ich bohov. Misionári tým argumentovali, že pohanskí bohovia sú len prelud, príznak – *idolae* – a nemôžu sa rovnať jedinému, skutočnému a všemohúcemu Bohu kresťanov.²⁶

Vo svete, ktorý kresťanskí duchovní reprezentovali, ktorého víťazstvo hlásali a dokazovali, nebolo predsa „*iného boha, okrem jediného Boha, ktorý stvoril nebesia a zem, a všetko, čo je v nich*“.²⁷ Mimo ich sveta sa nerozprestieralo nič iné, len pekelná ríša, vábiaca hriešnikov sochami nemých, hluchých a slepých pohanských idolov. Ich vzývanie bolo vzývaním samotného diabla, bolo službou peklu, napomáhalo udržiavaniu večného hriechu a zatratenia.²⁸ V takomto dualisticky vyhranenom svete sa preto nenašlo zo strany kresťanskej cirkvi príliš miesta pre porozumenie pohanských vier. Jedinou cestou ku spáse bolo „*vyslobodiť (pohanov) z rúk diabla a vytrhnúť (ich) z pekelnej tlamy, aby [...]tako „omytí v kúpeľi spásy“ mohli sa stať „kresťanmi v Kristovi a mali v ňom odpustenie hriechov a večné kráľovstvo nebeské*“.²⁹ Spôsobom, ako ich o tom presvedčať, mala byť „*misia činu*“.

Príkladov radikálnej misijnej praxe, ktorá mala demonštrovať prevahu kresťanského Boha, nájdeme v dobových prameňoch viacero. Svätí misionári rovnako ako v časoch sv. Martina z Tours, tak aj v časoch bratov Hewaldov, Willibrorda, Bonifáca a ich známych i bezmenných nasledovníkov stínali posvätné stromy, zabí-

²⁵ MILIS, L.: *La conversion en profondeur...*, s. 488n; MILIS, L.: *Monks, mission...*, s. 88–89.

²⁶ MILIS, L.: *La conversion en profondeur...*, s. 489–491.

²⁷ Z kázne sv. Willibrorda frízskemu vládcovi Radbodovi: „*Non est enim Deus nisi unus, qui creavit coelum et terram, et omnia, quae in eis sunt, [...]*“ ALCUINUS: *Vita Willibrordi archiepiscopi Traiectensis libri duo*, 10. In: *Patrologiae cursus completus, Series latina*, Tomus 101, Col. 0700D-0701A.

²⁸ Obdobné argumenty zaznievajú z kázní, či dišpút viacerých svätcov-misionárov s pohanmi. SUL-LIVAN, R.: *The Carolingian Missionary...*, s. 717–719. Podobné príklady zo slovanského prostredia uvádza BYLINA, S.: *La peur et l'espérance eschatologique dans la première christianisation des Slaves*. In: *Le Origini e lo sviluppo della cristianità slavo-bizantina*. Ed. S. W. Świerkosz-Lenart. Roma : Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 1992, s. 197–198, 201–202, 205–206.

²⁹ Týmito argumentmi mal sv. Vojtech vysvetľovať Prusom dôvod svojho príchodu: „*Venio vos tollere a manu diaboli et faucibus daemonis averni, ut cognoscatis creatorem vestrum et deponatis sacrilegos ritus, abrenuntiantes mortiferas vias cum immunditiis cunctis, et ut loti balneo salutis efficiamini christiani in Christo, habentes in ipso remissionem peccatorum et regnum immortalium caelorum*.“ BRUNO z QUERFURTU: *Život svätého Vojtěcha: Legenda Nascitur purpureus flos*, 25. Ed. M. Kyrálová. Praha : Zvon, 1996, s. 103.

jali posvätný statok, búrali posvätné chrámy, či ináč znesväcovali pohanské kultové miesta. Mnohí z nich na miestach zničených pohanských svätostánkov zakladali kresťanské kostoly alebo kláštory.³⁰ Pohanské chrámy dávali vypáliť alebo zbúrať aj svetskí patróni misionárskych aktivít, ktorí s vynúteným prijatím kresťanstva spájali buď svoje mocenské postavenie v domovskej krajine, napr. Vladimír I. na Rusi, Harald Modrozubý v Dánsku, Olaf Tryggvason v Nórsku, alebo na novodobytých územiach, napr. Karol Martel vo Frízsku, Karol Veľký v Sasku, nemeckí králi a cisári u polabských Slovanov.³¹

Tolerantnejší prístup k symbolom pohanského kultu odporúčal pápež Gregor Veľký. Spočiatku taktiež stúpenec „tvrdšej línie“, neskôr zásadne zmenil svoj názor na misijnú stratégiu. Namiesto demonštrácie sily³² navrhoval všade tam, kde to bolo možné a kde to nenarúšalo základné princípy viery, prispôsobovať zavádzanie kresťanskej viery religióznym predstavám pohanov. Pápež nabádal misionárov, aby nebúrali pohanské chrámy, ale aby ich menili na kresťanské kostoly, aby pohanské idoly nahrádzali kresťanskými oltármi alebo sochami a tradičné, pohanmi obľúbené sviatky, aby naďalej slávil ako kresťanské. Postupná transformácia mala pohanom uľahčiť zmenu náboženstva, lebo „nie je možné pozbaviť surovú myseľ všetkého odra-

³⁰ Sv. Martina zobrazuje jeho životopisec ako zápalistého hlásateľa novej viery na galskom vidieku, ktorý neváhal búrať a podpalovať pohanské chrámy, vyvracať pohanské sochy či posvätné stromy. Na týchto miestach dal potom postaviť nové kostoly a kláštory. SULPICJUSZ SEWER: *Život św. Marcina*, 13–15. In: SULPICJUSZ SEWER: *Pisma o św. Marcinie z Tours*. Kraków : Wyd. Benedyktynów Tyniec, 1995, s. 68–71. Bratia Hewaldovia, Biely a Čierny, mali znesvätiť pohanské kultové miesta niekde v Sasku tým, že napriek nevôli domácich na nich rozkladali prenosný oltár a odbovovali kresťanskú liturgiu. Baedae *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (ďalej BHE), V, 10. Používam francúzske vydanie BEDE LE VÉNÉRABLE: *Histoire ecclésiastique du peuple anglais*. Ed. P. Delaveau. Paris : Gallimard, 1995, s. 320–321. Sv. Willibrord zničil pohanské sanktuárium, dal zabiť posvätný dobytok a znesvätil posvätný prameň niekde na hraniciach medzi Dánskom a Frízskom. ALCUINUS: *Vita Willibrordi*, 10, s. 123–124. Sv. Bonifác počas svojho pôsobenia v severnom Hensensku inicioval demonštratívne státie prastarého dubu, považovaného za pohanské sanktuárium, a z jeho dreva dal postaviť kostol zasvätený sv. Petrovi Apoštolovi. *Vita Bonifatii auctore Willibaldo*, 6. In: *Briefe des Bonifatius...*, s. 494–495. Neskoršie príklady radikálneho konania nemeckých cirkevných hodnostárov počas christianizácie polabských Slovanov pozri v KURZE, D.: *Christianisierung und Kirchen Organisation zwischen Elbe und Oder*. In: Wichmann *Jahrbuch Kirchengeschichte*, 30–31, 1990–1991, s. 18–19, 21–22.

³¹ *Powieść minionych lat*, 45. Ed. F. Sielicki. Wrocław; Warszawa; Kraków : Ossolineum, 1999, s. 92–93; ANDRIEU-GUITRANCOURT, P.: *Histoire de l'Empire normand et de sa civilisation*. Paris : Payot, 1978, s. 152, 163; SULLIVAN, R.: *The Carolingian missionary...*, s. 720; KURZE, D.: *Christianisierung und Kirchen Organisation...*, s. 18.

³² V jednom z listov po príchode rímskej misie pod vedením Augustína do anglosaského Kentu radí Gregor kráľovi Aethelberhtovi využívať ako misijné metódy nátlak zo strany kresťanského panovníka, búranie pohanských chrámov, využívanie strachu a napomínanie (Ep. XI, 37, z 22. júna 601). *šw. GRZEGORZ: Listy. Tom IV*. Ed. J. Czuj. Warszawa : Pax, 1955, s. 95–97.

zu“. Pôvodné kultové miesto sa nezmenilo, zmenil sa však Boh, kvôli ktorému bolo potrebné toto miesto navštevovať.³³

Uplatňovanie oboch misionárskych prístupov odráža napätie, určitú dichotómiu, ktorá prežívala vo vzťahu cirkevnej kultúry k pôvodnej kultúre christianizovaných národov. Na jednej strane jej odmietanie, prameniace z otvoreného nepriateľstva a zároveň nepochopenia, na druhej strane jej čiastočné prijímanie, ktoré si vyžadovala práve evanjelizačná prax.³⁴ A tak správy z misijného terénu sú neraz v ostrom protiklade s uzneseniami cirkevných synod, ktoré hovoria kriticky o kňazoch stavajúcich kríže a kaplnky alebo odbavujúcich omšu na rozličných miestach posvätených pohanskou tradíciou.³⁵ Ich prístup mohol byť síce príznačnejším a prijateľnejším pre povrchne obrátené obyvateľstvo, no cirkev si dobre uvedomovala, že tým necháva pootvorené dvere pre prežívanie pohanských praktík a vier. Prejavy „žitého náboženstva“ v prameňoch nás však presvedčajú, že nebolo v jej reálnych možnostiach úplne a nekompromisne odolávať pasívnemu odporu rurálneho prostredia, pričom aj morálna a vzdelanostná úroveň kléru v misijnom prostredí bývala často mizerná.³⁶

³³ Nečakane a narýchlo, pravdepodobne pod vplyvom opatrníckych, povrchných a nestabilných zmien v presadzovaní kresťanskej viery v živote anglosaskej spoločnosti, o ktorých sa dozvedá buď z aktuálnej korešpondencie alebo od nedávnej návštevy vyslancov jeho anglosaskej misie, sa rozhodol odvolať svoje pôvodné rady kráľovi. V liste adresovanom opátovi Mellitusovi kladie dôraz na prispôbovanie misijných metód miestnym špecifickým podmienkam, empatiu a pastoračiu (Ep. XI, 56, z 18. júla 601). šw. GRZEGORZ: *Listy...*, s. 121–122. V jedinečnom Gregorovom ponímaní potom misia splyva s pastoraáciou. MARKUS, R.: *The papacy, missions and the gentes*. In: *Integration und Herrschaft: Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*. Ed. W. Pohl, M. Diesenberger. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002, s. 40–42. Príklady obdobnej adaptácie cirkevnej praxe na príklade kňazov vo vizigótskom Španielsku, ktorí požehnávali polia, vinice, manželské posteľe, oholenie prvej brady, uvádza RICHÉ, P.: *Edukacja i kultura...*, s. 497.

³⁴ LE GOFF, J.: *Culture cléricale et traditions folkloriques dans la civilisation mérovingienne*. In: LE GOFF, J.: *Pour un autre Moyen Age*. Paris : Gallimard, 1977, s. 228–230.

³⁵ Na obľúbenosť praktík týchto kňazov medzi veriacimi si sťažuje sv. Bonifác v korešpondencii s pápežskou stolicou. Porov. Ep. Bonifatii, 80. In: *Briefe des Bonifatius...*, s. 261–262 a Ep. Bonifatii 59 (Akten der Römischen Synode von 745), s. 400–402. V podobnom duchu treba vnímať aj rozhodnutie synody v Soissons roku 744, ktorá nariaďuje zničiť kresťanské kríže vztýčené kňazmi na miestach mimo farností. Concilium Suesionense, VII. In: *Briefe des Bonifatius...*, s. 386. Ešte v roku 829 zaznieva na synode v Paríži dôrazný zákaz sláviť liturgiu mimo vysvätených bazilik. Pozri bližšie v *Concilia aevi Karolini. Teil 2*. Ed. A. Werminghoff. Hannover; Leipzig, 1908, s. 641. *Monumenta Germaniae Historica, Legum Sectio III, Concilia, Tomus II*.

³⁶ Špecifický spis z polovice 8. storočia *Indiculus superstitionum et paganismarum* sumarizuje 30, aj keď niekedy možno stereotypných, predkresťanských praktík a vier, ktoré prežívali na pokresťančených územiach. Spis, ktorý vznikol v klerikálnom okolí sv. Bonifáca, bol súčasťou konciliárnych dokumentov franskej cirkvi z rokov 734–744 a podľa novších názorov sa vzťahuje k územiu Saska. DIERKENS, A.: *Superstitions, christianisme et paganisme à la fin de l' époque mérovingienne*. In: *Magie, sorcellerie,*

Je pochopiteľné, že zmena správania nemohla byť zaručená len povinným masovým krstom, deštrukciou štruktúr a miest pohanského kultu, zákazmi a nariadeniami, aj keď v mnohom prispôbenými mentálnemu svetu pohanov. Ako výstižne poznamenáva Stanislaw Bylina, nevyhnutná konfrontácia navzájom si cudzích svetov sa odohrávala na omnoho rozsiahlejšom priestore javov. S kresťanským náboženstvom prichádzal kult jediného Boha, dovtedy neznámy pohanským obyvateľom, cudzia morálka, cudzí systém hodnôt. Prekážkou boli aj nové predstavy, pojmy a slová, ktorým pohania vôbec nerozumeli a pre ktoré museli misionári vytvárať alebo nájsť pendanty v „barbarských“ jazykoch, samozrejme tak, aby sa čo najviac priblížili k podstate kresťanského významu.³⁷

Rozhodujúci význam v inkulturácii kresťanstva preto pripisuje Ludo Milis nasledovným dvom fázam christianizácie, ktoré už priamo ovplyvňovali vonkajšie i vnútorné individuálne správanie. Spája ich s dlhotrvajúcim formovaním novej morálky, a teda so zavádzaním kresťanskej doktríny do systému kresťanských hodnôt. Celý proces sa vyznačuje okliešťovaním kresťanského života rôznymi inštitúciami a navonok je sprevádzaný rozširovaním siete farskej organizácie a prehľbovaním praxe *cura animarum*. Až etablovanie farského systému totiž pomôže cirkvi intenzívnejšie

parapsychologie. Ed. H. Hasquin. Bruxelles : Éditions de l'Université de Bruxelles, 1984, s. 18–26. Aj sv. Willibald, hagiograf sv. Bonifáca, sa zmieňuje o pretrvávajúci pohanských zvykov medzi obyvateľstvom Durínska a Hesenska, ktoré už dávnejšie – ešte pred Bonifácovým príchodom – prišlo do kontaktu s kresťanstvom alebo bolo dokonca pokrstené. Vita Bonifatii auctore Willibaldo, 5, 6. In: Briefe des Bonifatius..., s. 485, 495. Stažnosti na zlú morálku a nedostatočné vzdelanie, dokonca nekompetentnosť kňazov i niektorých biskupských hodnostárov nájdeme na viacerých miestach v korešpondencii i hagiografii sv. Bonifáca (napr. Ep. Bonifatii, 28, 50, 51, 60, s. 101, 143–145, 151–153, 177; Vita Bonifatii, 7, s. 503), v dokumentoch z reformátorských synod franskej cirkvi z polovice 8. storočia (napr. Concilium Germanicum. In: Briefe des Bonifatius..., s. 378–380), ale aj v neskorších cirkevných dokumentoch (napr. pastoračné inštrukcie pravdepodobne z roku 798 – Armonis instructio pastoralis, V. In: Magnae Moraviae fontes historici (ďalej len MMFH) IV. Ed. D. Bartoňková a i. Brno : Nakladatelství UJEP, 1971, s. 16).

³⁷ Týkalo sa to kresťanskej predstavy nesmrteľnosti, nebies, pekla, hriechu, spásy, trojjediného Boha, cirkvi, atď. BYLINA, S.: *La peur et l'espérance eschatologique...*, s. 195–196; ROUCHE, M.: *Double sens et contresens dans l'acculturation et l'inculturation du christianisme en Europe durant le Haut Moyen Age*. In: *Acculturation/inculturation du christianisme en Europe*. Ed. H. Durel. Paris : Didier Érudition, 1998, s. 37n. Napríklad v germánskom prostredí bolo pomenovanie pekla prevzaté z mena bohyně Hel, ktorá podľa starej nórskej mytológie vládla krajine smrti (nem. *Hölle*; lat. *infernum* – kniž. peklo, podsvetie, hovor. hlboko, dole). Na rozdiel od kresťanského negatívneho významu pekla, ktorý neskôr prebral aj jeho germánsky pendant, ríša bohyně Hel pôvodne nesugerovala negatívny obraz. Bola len miestom spočinutia mŕtvych a nie miestom, kde majú pykať všetci hriešnici. DE REU, M.: *The Missionaries: The First Contact between Paganism and Christianity*. In: *The Pagan Middle Ages*. Ed. L. Milis. b. m. : Boydell Brewer, 1998, s. 19–21. Podobne ani v slovanskom prostredí neexistoval pendant rozdeleného kresťanského záhrobia pre „dobrych“ a „zlých“. BYLINA, S.: *La peur et l'espérance eschatologique...*, s. 208.

atakovať tradičnú náboženskú mentalitu: umožní jej šíriť kresťanstvo po celej krajine a vyvíjať nátlak na dodržiavanie cirkevných požiadaviek a regulácií.³⁸ Formovanie novej morálky ilustruje Milis na príkladoch implantácie zachovávanía nedelného pokoja³⁹ alebo rigorózneho sexuálnej morálky najmä do manželstva.⁴⁰ Priebeh implantácií obidvoch noriem odhaľuje nasledovný mechanizmus „konverzie do hĺbky“.

Kresťanské normy odvodené od doktríny (Biblia, patristickí autori) a formulované v normatívnych textoch (kapituláre synod) musia byť komunikované kresťanskej verejnosti. Najpoužívanejším prostriedkom komunikácie sú kázne. Úspešnosť pastoračného procesu je následne kontrolovaná cirkevnými inštitúciami na základe miery podobnosti normy a žitého náboženstva. Verejný život je pod dohľadom cirkevných synod i svetskej moci, ktorá je úzko spätá s cirkevným životom a vnútorný život zas pod drobnohľadom spovedníka počas spovede. V prípade zisteného rozdielu nastupuje sankcia (pri spovedi udelená spovedníkom podľa príslušného penitenciálu). Jej cieľom je potlačiť súkromné, od normy sa odlišujúce správanie, a to opätovným zaradením veriaceho do pastoračného cyklu. Pastoračný cyklus je ešte posilnený stimuláciou, a to prostredníctvom asketickej praxe (pôsty, modlitby, sexuálna abstinencia) a devocionálnych praktík (náboženské púte, stimulujúce náboženské čítanie hagiografických textov). Načrtnutý pastoračný proces, ktorého ideálnym cieľom má byť znútorňovanie kresťanských noriem v osobnom živote (na úrovni myslenia, cítenia, svedomia, kategórií dobra a zla), nadobúda podobu uzavretého kruhu, neukončeného, stále sa opakujúceho deja. Odkrýva tým priepasť mnohých stáročí, ktorá existuje medzi primárnou konverziou (verejný krst) a konverziou do hĺbky.⁴¹

Predstavenie a parciálne rozpracovanie Milisovho modelu christianizácie nám dáva do rúk presvedčivejšie argumenty vnímať celý proces v historickej perspektíve tzv. dlhého trvania (*longue durée*). História náboženského vývoja obsiahnutá v pojme „christianizácia“ bola zložitejšia a nestabilnejšia než nás o tom presvedčajú dobové písomné pramene a staršia cirkevná historiografia. Inkulturácia kresťanstva

³⁸ YOUNG, B.: *Paganisme, christianisation et rites funéraires mérovingiens*. In: *Archéologie médiévale*, 7, 1977, s. 11–12.

³⁹ MILIS, L.: *La conversion en profondeur...*, s. 494–496.

⁴⁰ MILIS, L.: *La conversion en profondeur...*, s. 491–493.

⁴¹ MILIS, L.: *La conversion en profondeur...*, s. 494–496; MILIS, L.: *Monks, mission...*, s. 89–90. Je však otázne, či tretia fáza christianizácie – znútorňovanie kresťanských hodnôt v individuálnom živote – je tiež fázou, teda niečím, čo súvisí s postupným vývojom a prekonávaním starého v prospech nového. Tento jav má totiž iný charakter než prvé dva. Pokým v prvých dvoch prípadoch ide o prekonávanie pohanstva a jeho nahradzovanie kresťanstvom, v treťom prípade ide o zdokonaľovanie (nekonečné) individuálnej morálky v rámci kresťanstva a kresťanskej spoločnosti, ktorým vlastne, ako to komentuje aj sám Milis, prechádza každá generácia odznovu.

nebola výsledkom mnohých okamžitých obrátení, ale dlhodobým a pozvoľným procesom, pričom, ako pripomína Wolfert van Egmond, musíme brať do úvahy aj fakt, že rôzne sociálne skupiny sa tomuto procesu podriaďovali odlišným tempom.⁴²

* * *

Nie je však jednoduché preniknúť do myšlienkového sveta jednotlivých sociálnych skupín pohanských spoločností a rekonštruovať ich vnímanie christianizácie. Ako sme už zdôraznili vyššie, problém spočíva nielen v deficite písomných prameňov z včasného stredoveku, ale aj v ich spôsobe nazerania, keďže vznikali výlučne v cirkevnom prostredí. Sami bádatelia sú tiež mentálnymi produktmi kresťanskej Európy,⁴³ a tak sa niet čo čudovať, že v kontexte týchto faktorov sa historický výskum dlhodobo koncentroval skôr na životné osudy misionárov a inštitucionalizáciu cirkvi v pohanskom prostredí. Ústrednou postavou dejín christianizácie „barbarskej“ Európy sa stal misionár (v širšom zmysle duchovný vôbec) presne tak, ako ho do centra zápasu s pohanmi kedysi postavila hagiografická literatúra. Práve pod jej vplyvom bol obraz christianizácie v historiografii zúžený na *Missionsgeschichte*, pričom ostatným subjektom bola venovaná parciálna, ak nie minimálna pozornosť.

Vitae včasnostredovekých svätcov-misionárov však vôbec neboli autormi koncipované ako histórie, a preto pri ich využívaní ako prameňov k dejinám misii je dôležité zerať na misijné aktivity svätca cez prizmu účelu, akému mala hagiografia všeobecne, ale aj konkrétny text individuálne slúžiť. Je ľahké si predstaviť, ako upokojujúco museli vplývať na duchovných, ktorí sa chystali pôsobiť alebo už pôsobili v pohanských i christianizovaných regiónoch, práve hagiografické opisy priameho zásahu kresťanského Boha a okamžitých konverzií jednotlivcov, či celých národov. Hagiografi ponúkali mníšskemu a klerikálnemu auditóriu tiež vzory monastických cností a biskupskej podriadenosti hodné nasledovania predovšetkým v období reforiem – zjemňovania a organizácie – hrubého a často neusporiadaného života súdobej cirkvi. Niektoré texty zase slúžili ideologickej propagande, snažiacej sa buď spojiť angažovanie svätca v príslušnej krajine s nárokmi na cirkevnú jurisdikciu jeho domovskej diecézy alebo zdiskreditovať oponentov propagáciou ich nekresťanského obrazu. Celkovo však hagiografie, ktorých hrdinom je svätec obdarený misijným elánom, evanjelizátor pohanov, či reformátor pohanských prežitkov v povrchno pokresťančenej spoločnosti, nepostihujú úplný obraz christianizácie, sú produktom cirkevnej kultúry, a teda aj jej „reprezentácie“ náboženského vývoja. Aktivita svätca totiž nie

⁴² VAN EGMONT, W.: *Converting Monks: Missionary Activity in Early Medieval Frisia and Saxony*. In: *Christianizing Peoples and Converting Individuals*. Ed. G. Armstrong, I. Wood. Turnhout : Brepols, 2000, s. 39. Najzreteľnejšie je to na príklade vyšších a nižších sociálnych skupín (elity a ľudových mäs) včasnostredovekej spoločnosti.

⁴³ URBAŃCZYK, P.: *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*. Wrocław : FUNNA, 2000, s. 159.

je jediným a osamoteným kanálom, ktorým do pohanského prostredia preniká kresťanstvo a vďaka ktorej sa tam presadzuje. Je časťou celkovej mozaiky, jedným z faktorov ovplyvňujúcich dlhodobý proces christianizácie. Ako výstižne glosuje svoje dlhoročné výskumy včasnostredovekých misionárov Ian Wood: „*Misionársky príbeh christianizácie je len jedným z viacerých príbehov histórie christianizácie.*“⁴⁴

Samozrejme pre komplexný pohľad na christianizáciu ako kultúrny proces prenikajúci jednotlivými sociálnymi štruktúrami včasnostredovekej spoločnosti je nevyhnutné prelomiť túto tradičnú, jednostrannú pramennú i výskumnú optiku a prejsť tak na stranu „porazených“, t. j. elít a ľudových más. Záujem hagiografov a kronikárov o ich prežívanie zmeny viery je skôr výnimočný, sústreďujú sa na výsledok – na prijatie kresťanstva a nie na proces k nemu smerujúci. Bádateľia si preto pomáhajú komparáciami s archeologickými prameňmi. Na rozdiel od písomných prameňov, ktoré odrážajú pohľad úzkej klerikálnej elity, archeologický pramenný materiál postihuje širšie spektrum obyvateľstva, čím odráža rôznorodejšie aspekty mentality christianizovanej spoločnosti.⁴⁵ Iní zase hľadajú oporu v teoretických výstupoch sociologických, psychologických a v poslednom období hlavne antropologických výskumoch.⁴⁶ Vďaka týmto interdisciplinárnym aplikáciám sa darí rekonštruovať základné atribúty myšlienkového sveta predkresťanských spoločností a na základe ich konfrontácie s kresťanstvom potom odkrývať a typizovať modely správania pohanov v priebehu christianizácie. Aj keď v obdobných interpretáciách je potrebné počítať s nevyhnutnou mierou zovšeobecňovania, veď ich autori narábajú s materiálom časovo, miestne a často i kultúrne rôznorodým, ťažko si bez nich predstaviť hlbšie úvahy nad motívmi konverzie a príčinami úspešnosti novej viery v pohanských krajinách a regiónoch včasnostredovekej Európy.

⁴⁴ I. Wood rozpracoval problematiku včasnostredovekých misionárov podrobne a kriticky vo viacerých štúdiách i monografií: WOOD, I.: *The Vita Columbani and Merovingian hagiography*. In: Peritia, 1, 1982, s. 63–80; WOOD, I.: *Pagans and Holy Men, 600–800*. In: Irland und die Christenheit: Bibelstudien und Mission. Ed. P. Ni Chatháin, M. Richter. Stuttgart : Klett-Cotta, 1987, s. 347–361; WOOD, I.: *The Missionary life*, hlavne s. 247–266.

⁴⁵ GRÄSLUND, A.-S.: *Ideologi och Mentalitet: Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Uppsala : Uppsala universitet, 2001, s. 144. V domácej odbornej literatúre cenný prehľad aktuálnych archeologických interpretácií procesu pokresťančovania nedávno predstavila CHORVÁTOVÁ, H.: *K interpretáciám a metodologickým riešeniam problematiky prijímania kresťanstva vo včasnóm stredoveku z pohľadu archeológie*. In: Pohanstvo a kresťanstvo. Ed. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 163–169.

⁴⁶ Príkladom môžu byť práce, ktoré sa k takýmto aplikáciám hlásia programovo: KÜNZEL, R.: *Paganisme, syncrétisme et culture religieuse populaire au Haut Moyen Age*. In: Annales ESC, juillet-octobre 1992, 4–5, s. 1055–1069; URBANČZYK, P.: *Władza i polityka...*, s. 158–187; ANGENENDT, A.: *Mission im Frühmittelalter: Die religiösen und sozialgeschichtlichen Rahmenbedingungen*. In: Zeitschrift für Missions- und Religionswissenschaft, 88, 2004, 2, s. 99–122.

Ak by sme chceli porozumieť, ako zasiahlo kresťanstvo do tradičných hodnôt príslušníkov pohanských spoločností a ako oni prežívali tieto zmeny, musíme – poučení hlavne náboženskou sociológiou – vnímať vzniknutú konfrontáciu v kontexte stretu dvoch odlišných náboženských mentalít. Slovanmi sociológov náboženstva, ktorí rozlišujú medzi univerzalistickým a kmeňovým/národným náboženstvom, odlišnosť vyplývala z univerzalistického charakteru kresťanstva, na hony vzdialeného a úplne cudzieho archaickým náboženským predstavám pevne zakotveným v konkrétnom kmeňovom zázemí.⁴⁷

Kresťanstvo bolo náboženstvom evanjelia, dobrej zvesti o milosti Božej spásy, ktorá je určená všetkým ľuďom: „*Boh chce, aby všetci ľudia boli spasení a došli k poznaniu pravdy. Jeden je totiž Boh, jeden aj prostredník medzi Bohom a ľuďmi, človek Ježiš Kristus, ktorý dal seba ako výkupné za všetkých, ako sa dosvedčilo v plnosti času*“ (1Tim, 2, 4-6, podobne 1Tim, 4, 10; Lk, 1, 12; Sk, 15, 7-11; R, 1, 16). Univerzalistická predstava kresťanského Boha a univerzálna platnosť kresťanskej „pravdy“ majú byť hlásané všetkým národom, až na úplný koniec obývanej zeme (Mt, 24, 14; 28, 19; Sk 15,7; 13, 47; 28, 28) a zároveň vyzývať k činu každého jednotlivca, lebo jedine Kristus je bránou, úzkou bránou, ktorou sa dá vojsť do kráľovstva spasených (Lk, 13, 23-29; J, 10, 9).⁴⁸

V kontexte univerzalistických ambícií kresťanstvo potom nemohlo tolerovať (náboženské) „pravdy“ iných spoločností a výzva k evanjelizácii nadobudla podobu civilizačnej misie. Civilizačný háv misijných aktivít možno vnímať vo viacerých rovinách. Na jednej strane ponúkal ospravedlnenie donucovacej stratégie na obrátenie pohanov, sprevádzanej politickou a územnou expanziou.⁴⁹ Už v časoch neskorej antiky bývala misia zamieňaná s politickým včlenením podmanených národov do kresťanskej rímskej ríše, a tým do rímskeho kultúrneho orbisu. Po vzore cisára Konštantína sa aj od svetských autorít včasného stredoveku očakávalo, že budú priňašať podrobeným kráľom a národom vedomie jedinej „pravdy“, jediného Boha.⁵⁰ Na druhej strane pripojenie ku kresťanskému svetu, často spečatené rituálnym

⁴⁷ WAWRA, B.: *Salzburg und Hamburg: Erzbistumsgründung und Missionspolitik in karolingischer Zeit*. Berlin : Duncker & Humblot, 1991, s. 15–17. Günter Kehrer bližšie charakterizuje univerzalistické náboženstvá ako *organised religions* a národné ako *diffused religions*, čo má samozrejme svoj odraz aj na charaktere spoločností, ktoré ich vyznávajú. KEHRER, G.: *Wprowadzenie do socjologii religii*. Przel. J. Piegza. Kraków : Nomos, 1997, s. 82, 86n.

⁴⁸ Citácia prebratá z *Biblia: Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1978. K problematike univerzalistického chápania kresťanskej spásy pozri *Slovník biblické teologie*. Ed. X. Léon-Dufour. Přel. P. Kolář. Řím : Velehrad, 1991, s. 465–467. Heslo Spása.

⁴⁹ URBAŇCZYK, P.: *Wladza i polityka...*, s. 166–167.

⁵⁰ MARKUS, R.: *The papacy, missions...*, s. 38–42.

prijatím do rodiny kresťanských vládcov,⁵¹ stieralo hranice medzi „kresťanským“ a „pohanským“, „priateľským“ a „nepriateľským“, „Božím“ a „diabolským“, „naším“ a „cudzím“. Pokrsteným pohanským suverénom ponúkalo politický kapitál i materiálny profit na blahobyte civilizačne vyspelejšieho kresťanského sveta, vnímaného aj cez prizmu nezvyčajných kamenných palácov, honosnej výzdoby kamenných Božích svätostánkov, znalosti a využiteľnosti písma, efektného systému mocenského aparátu, či vôbec celkového životného štandardu kresťanskej nobility.⁵²

Ďalšie odpovede na otázky, čo bránilo pohanom alebo čo ich motivovalo prijať kresťanstvo, už musíme hľadať priamo v náboženskej mentalite predkresťanských spoločností. Ako vidieť v prácach viacerých bádateľov christianizácie, inšpirácie k tomu nachádzajú hlavne v etnologických náhladoch na archaické spoločnosti a ich aplikácii do reálií včasnostredovekých *gentes*.

Život v archaických spoločenstvách sa vyznačuje primárne kolektívnym charakterom, kde jednotlivec vystupuje skôr ako súčasť celku, osobne podriadený kmeňovej kolektivitě. Preto aj všetky závažné životné rozhodnutia sú v tomto prostredí prijímané kolektívne, a nie individuálne. Svet archaického človeka úplne splýva so svetom vlastného spoločenstva a s krajinou, ktorú toto spoločenstvo obýva, preto akékoľvek vybočenie jednotlivca z kolektivity, porušenie žitého *status quo*, či vzdorovanie voči spoločným rozhodnutiam (prostredníctvom kmeňových rád – pozn.) znamená jeho vyčlenenie mimo spoločnosti, a tým stratu vlastnej životnej istoty.⁵³

⁵¹ V politickej praxi na Východe i na Západe sa vo včasnóm stredoveku stretávame s využívaním inštitúcie kmotrovstva, kedy sa kresťanský panovník stáva patrónom krstu pohanského suveréna a jeho krstným otcom, čím medzi nimi vzniká akoby príbuzenský vzťah. Politické pozadie celého aktu je očividné a slúži upevneniu spojeneckých zväzkov bývalých nepriateľov. Posvätenie spojenectva náboženským rituálom je doplnené aj inými prostriedkami, napr. sobášom s dcérou kresťanského panovníka, investitúrou symbolmi politickej moci, udelením čestných politických titulov. Kmotrovstvo patrilo do politickej výbavy byzantských cisárov, merovejských, anglosaských i karolovských kráľov, no jeho využitie trebárs i v transformovanej podobe mohlo byť uplatňované i širšie. ANGENENDT, A.: *La parainage dans le haut Moyen Age: Du rituel liturgique au cérémonial politique*. In: Clovis – histoire et mémoire I. : Le baptême de Clovis, l'événement. Ed. M. Ruche. Paris : Université de Paris-Sorbonne, 1997, s. 247–252. O inštitúcii kmotrovstva v byzantskej diplomatickej praxi ŠEVČENKO, I.: *Misje religijne z perspektivy Bizancjum*. In: Chrześcijaństwo Rusi Kijowskiej, Białorusi, Ukrainy i Rosji (X–XVII wiek). Ed. J. Kłoczowski. Kraków : PAU, 1997, s. 42–43. Krstom sa novokrstenc stával členom novej rodiny kresťanských panovníkov v čele s byzantským cisárom. Tieto „rodinné pocity“ a z nich vyplývajúce záväzky sa však mali týkať nielen vzťahu kresťanského vládcu k cisárovi, ale aj voči ostatným kresťanským vládcom, členom tejto veľkej duchovnej rodiny.

⁵² ANGENENDT, A.: *Das Frühmittelalter: Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. Stuttgart; Berlin; Köln : Kohlhammer, 1995, s. 423.

⁵³ Napr. staroirské zvykové právo rozlišuje ako trest za závažnejšie previnenie vyhnanstvo z kráľovstva alebo z ostrova. Potrestaný tým strácal svoj ľudský status, existenciálnu istotu a ochranu, čo mu zaisťovala len príslušnosť k vlastnému spoločenstvu. HOLSTEIN, J.: *La peregrinatio pro Dei: la quête de l'idéal chez les saints irlandais et bretons*. In: Irlande et Bretagne. Ed. C. Laurent, H. Davis. Rennes :

Teritoriálnymi hranicami spoločenstva bol zároveň vymedzený priestor pôsobnosti ním uctievaných božstiev, pričom iný kmeň mal zase vlastných bohov. Osobný vzťah k bohom je tu nepodstatný, jednotliviec ho môže precítiť svojou spoluúčasťou na kultovom živote spoločnosti, čím prispieva k zachovávaní kolektívneho blaha, a teda žitého *status quo*.⁵⁴

Vzťah archaického spoločenstva k bohom, umocňovaný rituálnymi obradmi, má potom vyslovene utilitárnu podobu a riadi sa zásadou reciprocitu (*do ut des*). Účinnosť božstiev je preverovaná v úspešnosti ich intervencie v pozemskom, hmatateľnom svete, a tak prípadný neúspech, vnímaný buď ako ich odvrátenie sa alebo ako ich bezmocnosť, mohol byť dôvodom zmien v náboženskom systéme i božskej hierarchii. Pokým kresťanské náboženstvo prichádza s nárokom na jedinečnosť kresťanského Boha, archaické náboženstvá tolerujú existenciu božstiev iných „ľudí“ a v prospech potrieb spoločenstva sú prístupné ich včleneniu do domáceho panteónu.⁵⁵ Príležitosť na zmeranie síl a demonštráciu božskej moci prichádzala napríklad s každým vojnovým ohrozením, či zámerným vojenským ťažením, najmä ak máme na zreteli bojovný charakter germánskych kmeňov, či včasnostredovekých reálií vôbec, pre ktoré podľa Arnolda Angenendta mali boj, vojna a víťazstvo osobitný sakrálny význam. Podobnú cestu ku konverzii cez váhanie a overenie moci kresťanského Boha v boji, akou prešiel franský kráľ Chlodovik,⁵⁶ nasledovalo viaceré vtedajších mocenských suverénov. Nasledujúca náhrada zlyhávajúcich starých bohov úspešným Bohom kresťanov preto poukazuje na iné, síce „nekresťanské“, no pohanom zrozumiteľné a pragmatické dôvody christianizácie.⁵⁷ Je zaujímavé, že terminológia „hmatateľnej“ prospešnosti prenikla dokonca do misijnej praxe

Terre de Brume, 1994, s. 58–59. Príklady zo slovanského prostredia uvádza MODZELEWSKI, K.: *Barbarzyńska Europa*. Warszawa : Iskry, 2004, s. 457.

⁵⁴ YOUNG, B.: *Paganisme, christianisation...*, s. 7–8; WAWRA, B.: *Salzburg und Hamburg*, s. 15; podrobnejšie ANGENENDT, A.: *Mission im Frühmittelalter*, s. 100–104.

⁵⁵ STRZELCZYK, J.: *Niektóre problemy christianizacji...*, s. 79–81.

⁵⁶ Podľa Gregora z Tours až pretrvávajúce ťažkosti vo vojne s Alamanni mali Chlodovika donútiť, aby požiadal o pomoc kresťanského Boha, vďaka ktorému nakoniec zvíťazil. „Ježišu Kriste [...] ak mi dopraješ víťazstvo nad týmito nepriateľmi a ak sa presvedčím o onej záračnej moci, ktorú ľud tvojím menom nazývaný ti prisudzuje, uverím v teba a dám sa v tvojom mene pokrstiť. Lebo vzýval som svojich bohov, tí však, ako vidím, sú vzdialení tomu, aby mi poskytli moc. Preto verím, že nemajú žiadnu moc, ak nepomáhajú tým, ktorí ich poslúchajú.“ ŘEHOR Z TOURS: O boji kráľu a údělu spravdivých: Kronika Franků (ďalej len Kronika Franků), II, 30. Ed. J. Kincl. Praha : Odeon, 1986, s. 117–118.

⁵⁷ ANGENENDT, A.: *Mission im Frühmittelalter*, s. 105–106. Bojovníckej mentalite Germánov bol vzdialený čisto novozákonný obraz Krista ako „baránka Božieho“. Omnoho zrozumiteľnejší a prijateľnejší bol Kristus ako hrdinský bojovník, či slávny vojvodca, ktorý spolu so svojimi družiníkmi (apoštolmi) bojuje proti hrozbám vonkajšieho sveta, ako ho pre saské prostredie upravil neznámy klerik v básni Heliland (Spasiteľ) z prvej polovice 9. storočia. GUREVIČ, A.: *Nebe, pekló, svět*, s. 113–114.

a misionárskych kázní, ktoré všeobecne zdôrazňovali ako posmrtnú odmenu pre neofitov skôr nadpozemské kráľovstvo Božie. V modifikovanom, utilitárnom chápaní krst už nemusel byť len príslubom na lepší posmrtný osud, ale ponúkal nádej na zlepšenie kvality pozemského života i úrovne sociálnej prestíže.⁵⁸

Otvorený prístup archaických náboženských systémov k cudzím vplyvom naznačuje, že pre pohanov nebolo problémom prípadné prijatie kresťanského Boha a jeho následné začlenenie do domácej božskej hierarchie. Problém vznikal až v súvislosti s nárokom na jeho jedinečnosť, čiže na jeho monoteistické postavenie.⁵⁹ Zrieknutie sa všetkých iných bohov, tak ako to vyžadovali krstné sluby, opakujúce striktné posolstvo prvého prikázania – „*Nebudeš mať iného boha okrem mňa*“, hrozilo nielen zánikom sveta starých božstiev, ale vôbec zánikom celého sveta, tradičného, nadčasového poriadku, ktorým sa riadilo spoločenstvo odjakživa a prostredníctvom ktorého tvorilo pokrvnú jednotu so svojimi predkami. Archaické spoločnosti totiž nerozlišujú medzi „sakrálnym“ a „profánnym“, medzi „náboženským“ a „svetským“, *sacrum* preniká celým životom spoločenstva a dáva mu význam. Jednotlivé ľudské aktivity nemajú význam samé o sebe, ale ho nadobúdajú tým, ako sa podieľajú na transcendentnej realite, ktorá ich presahuje. Vesmír, príroda a ľudská spoločnosť tvoria jeden korporatívny celok, navzájom sa prelínajú a majú spoločnú vonkajšiu

⁵⁸ BYLINA, S.: *La peur et l'espérance eschatologique...*, s. 202–203. V Kristiánovej legende spája Metod prípadný Bořivojov krst s jeho osobným prospechom, hlavne v príslube následného zlepšenia jeho mocenského postavenia, ochrany pred nepriateľmi i zabezpečenia vlastného rodu. „*At ille [Bořivoj]: Quid, inquit, ob huiuscemodi rem pericli pacior vel quid boni michi conferet Christianitatis ritus? Si, inquit presul Metodius, abrenunciaveris ydolis et inhabitantibus in eis demonibus, dominus dominorum tuorum efficietis, cunctique hostes tui subicientur dicioni tue et progenies tua cottidie augmentabitur velut fluvius maximus, in quo diversorum confluent fluenta rivulorum.*“ Kristiánova legenda/Legenda Christiani 2. Ed. J. Ludvíkovský. Praha : Vyšehrad, 1978, s. 18–20. V tomto kontexte si môžeme pripomenúť aj slová biskupa Daniela z Winchesteru, ktorý vo svojich misijných odporúčaniach, ako presviedčať pohanov, spájal prijatie kresťanského Boha so zlepšením prírodných i materiálnych podmienok života. Ep. Bonifatii, 23, s. 82 (citáciu z listu pozri vyššie v pozn. 22).

⁵⁹ Počas pôsobenia sv. Anskara vo Švédsku mal miestnych pohanských bohov pobúriť fakt, že obyvatelia Birkí povýšili nad nich kresťanského boha. Obyvateľom však ponúkli, že ak by predsa len chceli mať viacej bohov, tak nech radšej priradia medzi nich zosnulého kráľa Erika, ako napokon učinili. „[...] *si etiam plures deos habere desideratis et nos vobis non sufficimus, Ericum quandam regem vestrum non unanimes in collegium nostrum accipimus, ut sit unus de numero deorum.* [...] *Nam et templum in honore supradicti regis dudum defuncti statuerunt et ipsi tanquam deo vota et sacrificia offerre coeperunt.*“ Vita Anskari auctore Rimberto, 26. Ed. G. Waitz. Hannoverae : Hahn, 1848, s. 56. Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum, LV. Gregor z Tours sa zmieňuje o nejakých Vizigótoch, ktorým nerobilo problém vyznávať súčasne kresťanského i pohanských bohov. „*Medzi ľuďmi sa u nás hovorí, že nie je škodlivé, ak niekto prechádza medzi pohanskými oltármi a chrámami božmi a uctieva oboje.*“ ŘEHOŘ Z TOURS: Kronika Franků, V, 43, s. 292. Podľa svedectva Bedu Venerabilisa mal aj anglosaský kráľ Raedwald uctievať zároveň Krista i tradičných bohov, nakoľko vo svojom chráme mal kresťanský oltár i oltárík, kde obetoval „démonom“. BHE, II, 15, s. 160.

hranicu. Preto akákoľvek zmena v jednej z častí tohto celku ohrozuje všeobecne jeho ďalšiu stabilitu.⁶⁰ V tomto zmysle môžeme lepšie porozumieť vážnosti obáv, aké prežívali pohanskí Prusi z prítomnosti svätého Vojtecha, ktorý ich nabádal zahrnúť tradičné obrady (v jeho slovníku však *sacrilegos ritus* – pozn.): „*Kvôli takýmto ľuďom [...] naša zem nedáva úrodu, stromy neplodia, staré zvieratá hynú a nové sa nerodia. Odídte rýchle z nášho územia, lebo ak sa čo najskôr nevzdialite, zahyniete po krutom mučení biednou smrťou.*“⁶¹ Dramatickosť celej situácie pre celé spoločenstvo stupňujú dokonca hrozby pre tých príslušníkov, ktorí svätca priviedli a sprevádzali po krajine: „*Tým potom, ktorí sídlili pri vstupe do kráľovstva a dobrých cudzincov pustili až na toto miesto, vyhrážali sa smrťou: soptiac hnevom sľubovali, že im zapália domy, rozdelia si ich majetok a manželky a deti predajú.*“⁶² Podobne agresívnej odozvy sa ušlo i českému kniežatstvu Bořivojovi po návrate z Moravy, kde spolu so svojimi družiníkmi prijal krst a s ním aj nový, kresťanský zákon. Zapudenie „otcovských mravov“,

⁶⁰ Mírcea Eliade charakterizuje svet archaického človeka ako „otvorený svet“. ELIADE, M.: *Mýtus o večném návratu*. Praha : Oikúmené, 1993, s. 9–10; ELIADE, M.: *Posvátné a profánné*. Praha : Česká křesťanská akademie, 1994, s. 113–116; TŘEŠTÍK, D.: *Křest českých knížat 845 a christianizace Slovanů*. In: *Český časopis historický*, 92, 1994, 3, s. 443–452; MODZELEWSKI, K.: *Barbarzyńska Europa*, s. 454–461. Mnohovrstvným príkladom sú odpovede pápeža Mikuláša I. na otázky obráteného bulharského kniežata Borisa o rozmanitých stránkach kresťanského učenia a náboženskej praxe. Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum. In: *MMFH IV*, s. 42–107. Z obsahu otázok vyplýva, že Bulhari nerozlišovali medzi náboženskými a svetskými záležitosťami, resp. záležitosťami týkajúcimi sa „viery“ a verejného života. Prijatie kresťanstva vnímali ako prijatie nového poriadku, nového zákona, ktorý prestupuje všetky roviny života spoločenstva. Bulharský vládca sa radil s pápežom, či môžu naďalej tiahnuť do boja s kónským chvostom ako vojenskou štandardou (XXXIII, s. 66), či ženy môžu naďalej nosiť nohavice (LIX, s. 82–83), či môžu naďalej využívať osvedčené liečivé účinky určitého kameňa (LXII, s. 85), či môžu naďalej skladat prisahu pri meči (LXVII, s. 88), či môžu naďalej chorým kvôli uzdraveniu priväzovať pod krkom liečivú pásku (LXXIX, s. 93), či môžu ešte zvieratá a vtáky, ak neboli zabití nožom, ale úderom rany (XC, s. 98) a tiež ohľadom ďalších otázok, ktoré sa týkali skôr vymožitelnosti svetského práva, napr. ako potrestať vzbúrencov voči kráľovi (XIX, s. 62), nepozorných strážcov hraníc (XXV, s. 64), vrahov príbuzných (XXVI, s. 65), zlodějov dobytky (XXXI, s. 66), ... Samotný pápež sa divil nad otázkami, ktoré sa podľa neho týkali svetských záležitostí a odporúčal ich riešenie podľa svetských zákonníkov (XIII, s. 55). Nerozlišovanie medzi *ius divinum* a *ius humanum* dokladá aj samotné označenie prijatia kresťanského náboženstva ako prijatia nového „zákona“, ktorý považovali niektorí z bulharských neofítov za zlý, a preto sa voči nemu vzbúрили: „[...] *qualiter autem illi, postquam baptizati fuerunt, insurrexerint unanimiter cum magna ferocitate contra vos, dicentes non bonam vos eis legem tradidisse, volentes etiam vos occidere et regem alium constituere [...]*“ (XVII, s. 59).

⁶¹ „*Propter tales, iniquum, homines terra nostra non dabit fructum, arbores non parturiant, nova non nascuntur animalia, vetera moriuntur Exeuntes exite de finibus nostris; si citius non retro pedem ponitis, crudelibus poenis afflicti mala morte peribitis.*“ BRUNO z QUERFURTU: Život svätého Vojtecha, 25, s. 103.

⁶² „*Illi vero qui in ingressu regni positus bonos hospites eo loci dimisit, mortem minantur: domum incendere, divisus rebus uxores et filios vendere spumante ira pollicentur.*“ BRUNO z QUERFURTU: Život svätého Vojtecha, 25, s. 103.

reprezentujúcich všeobjímajúcu tradíciu, ho stálo vyhnanstvo, dokonca bezmála by bol prišiel o život.⁶³

Ciest, ktorými prenikalo kresťanstvo do pohanských spoločností a prostredníctvom ktorých boli pohanovia konfrontovaní s prejavmi i vymoženosťami kresťanskej kultúry, bolo vo včasnostredovekej Európe viacero. Kresťanskí vyslanci, kresťanskí dobyvatelia, kresťanskí obchodníci, kresťanskí zajatci, zapálení hlásatelia evanjelia z radov kresťanského duchovenstva, tí všetci patrili medzi prvých, ktorí priamo i nepriamo sprostredkovali pohanom povedomie o existencii kresťanského boha a reáliách kresťanského sveta. No spôsob, akým sa kresťanstvo v týchto spoločnostiach prijímalo, bol skoro vždy rovnaký. Medzi historikmi sa už dokonca ustálil ako topoi, podopretý i súhlasom archeológov, podľa ktorého kresťanstvo prijímali najskorej elitné vrstvy pohanských spoločností, odkiaľ sa následne vydalo na cestu medzi široké ľudové masy. V zhode s referenciami súdobých prameňov to mali byť lokálni vládcovia, ktorí ako prví prijímali kresťanstvo a s ním aj nový a v mnohom odlišný, kresťanský „zákon“. Ústredné mocenské sídla vládnej elity sa preto stávali miestom, kde sa konali prvé konverzie a kde tiež vyrástli prvé centrá nového náboženstva.

Z dobových opisov konverzií však vyplýva, že panovník sa nerozhodoval sám, ale radil sa a hľadal dohodu vo svojom najbližšom okolí. Takto sa podľa Gregora z Tours musel o prijatí kresťanstva poradiť franský kráľ Chlodovik najprv so svojim ľudom. Až potom, čo získal jeho jednomyselný súhlas, sa mohol dať spolu so svojimi družiníkmi pokrstiť.⁶⁴ Rovnako anglosaský kráľ Edwin sa najskôr radil so svojimi prednými priateľmi a radcami, šľachticmi a starcami, ba dokonca aj s pohanským kňazom. Nie sám, ale tiež spolu so svojimi šľachticmi a početnou časťou svojho ľudu následne podstúpil kresťanský obrad.⁶⁵ Švédsky kráľ Björn, ktorý držal ochrannú ruku nad misijnou činnosťou sv. Anskara, mal podľa svätcovho hagiografa povoliť hlásanie kresťanského evanjelia v krajine (len) po dohode cum suis fidelibus.⁶⁶ Ba dokonca knieža Vladimír I., ktorého násilná christianizácia vzbudzuje dojem

⁶³ „*Populum cunctum Boemorum in furorem principis accendit, eo quod paternos mores relinqueret et novam atque inauditam sanctitatis legem Christianorum arriperet. Surgunt adversus eum uno animo eademque sententia suisque eum a finibus perturbare conantur, seu etiam vitam auferre moliantur.*“ Kristiánova legenda, 2, s. 20.

⁶⁴ Na výzvu sv. Remigia, aby sa nechal pokrstiť, franský kráľ odpovedal: „*S potešením som ti, svätý otče naslúchal, ale zostáva mi jedno: ľud, ktorý ide so mnou, nedovolí, aby som opustil jeho bohov. Ale pôjdem a prehovorím k nim podľa tvojich slov. Keď sa následne so svojim ľudom stretol [...] a skôr než prehovoril, zvolali všetci akoby jedným hlasom: Zapudíme smrteľných bohov a sme pripravení nasledovať Boha [...] nesmrteľného.*“ Kráľ napokon prijal kresťanstvo a „*z jeho vojska bolo pokrstených viac ako 3000 ľudí.*“ ŘEHOR Z TOURS: Kronika Franků, II, 31, s. 118–119.

⁶⁵ BHE, II, 13–14, s. 156–158.

⁶⁶ Vita Anskari, 9, s. 30–32.

akoby osobnej arbitrárnosti, dopredu konzultoval so svojimi bojarmi a starcami, aké náboženstvo zaviesť na Rusi.⁶⁷ Mechanizmus prijímania kresťanstva sa v uvedených prameňoch opakuje v dosť širokom chronologickom i geografickom rozpätí a zdá sa byť príznačný pre celý včasný stredovek.⁶⁸ V kontexte vyššie predstaveného kolektívneho charakteru archaických spoločností v ňom môžeme vidieť ohlas korporatívnej dohody, bez ktorej nebolo možné zrealizovať závažné zmeny v živote spoločenstva. Zmena náboženstva si vyžadovala právny akt, spoločné rozhodnutie politicky a vojensky vládnucej elity, ktoré by v korporatívnom zmysle bolo možné vzťahovať na celý gens.⁶⁹

Zdá sa však, že kolektívne rozhodnutie nemuselo vyriešiť problém s prijatím kresťanstva a časť spoločnosti, samozrejme vrátane elity, sa nemusela dať presvedčiť, čím vznikalo riziko pre obráteného panovníka a jeho najbližšie okolie. Ako si všimol A. Angenendt, v dynastickej politike mnohých len nedávno obrátených panovníkov, ostrovných i kontinentálnych, zostávali ich nástupnícki synovia nepokrstení. Mohlo by to podľa neho naznačovať na určitý druh kalkulácie ako zabezpečiť dynastickú kontinuitu v prípade pohanskej vzbury, nakoľko nepokrstený kráľovský syn by mohol bez problémov prebrať moc v krajine do vlastných rúk, čo sa v niektorých prípadoch naplnilo.⁷⁰

* * *

⁶⁷ Powieść minionych lat, 42, s. 84–86.

⁶⁸ Napr. v prípade prijatia krstu uhorským kniežaťom Gejzom môžeme taktiež predpokladať, že rozhodnutie museli najprv odobriť čelní predstavitelia politicky i vojensky vládnucej vrstvy, ktorí sa s ním nechali pokrstiť. Menšia svätoštefánska legenda spomína, že knieža Gejza *omnes militiae sue comites* obrátil k uctievaniu pravého Boha. Legenda minor S. Stephani regis. In: *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Ed. E. Szentpétery. Budapest, 1938, s. 394. Nepriamo tomu nasvedčuje fakt, že ešte v priebehu nasledujúcich dvadsiatich rokov od prijatia krstu zohrával v závažných rozhodnutiach kniežaťa významnú úlohu obecný snem (*per communis consilium colloqui*) popredných veľmožov s družiníkmi (*Ungarie primatibus cum ordine sequenti*), čo dokladá jeho zvolanie kvôli potvrdeniu nástupníckeho práva Gejzovho syna Štefana. Legenda maior S. Stephani regis. In: *Scriptores rerum Hungaricarum II*, s. 381.

⁶⁹ ANGENENDT, A.: *The conversion of the Anglo-Saxons considered against the background of the early medieval mission*. In: *Mercati e mercanti nell'alto medioevo: L'area euroasiatica e l'area mediterranea*. Spoleto : Centro Italiano di studi sull'alto medioevo, 1993, s. 748–749.

⁷⁰ Z viacerých ostrovných i kontinentálnych príkladov, ktoré uvádza A. Angenendt, spomeňme aspoň: Eadbalda – nepokrsteného syna kentského kráľa Aethelberhta, ktorý ako prvý anglosaský panovník prijal krst; synov východoanglického kráľa Raedwalda, ktorí prijali krst až po smrti svojho otca; Vladimíra – syna kresťanského bulharského kniežata Borisa, ktorý sa pridala na pohanskú stranu alebo Svjatoslava a Vladimíra - nástupcov kňažnej Olgy, ktorí zotrvali pri starých vierach. Opačný prípad, ale tiež so zámerom zabezpečiť kontinuitu vlády kniežacej rodiny aj pod cudzím (bavorským) mocenským patronátom, pochádza z včasnostredovekého Korutánska, kde pohanské knieža Borut nechal svojho syna a synovca ako rukojemníkov bavorského vojvodu Odila pokrstiť a vychovať v kresťanskej viere. ANGENENDT, A.: *The conversion of the Anglo-Saxons...*, s. 750–754.

Prezentovaný pohľad na základné problémy súčasného výskumu christianizácie vo včasnóm stredoveku odhaľuje naplno zložitosť a často aj protirečivosť celého procesu. Porozumieť mu znamená pripustiť k slovu „všetkých“ jeho účastníkov a ich výpovede konfrontovať v dobovom sociálnom i kultúrnom kontexte. Zmenu „viery“, ktorou prechádzali pohanské *gentes*, je preto potrebné vnímať komplexnejšie ako kultúrnu konfrontáciu pohanstva a kresťanstva, v ktorej spolupôsobili silné akulturačné prvky. Jej výsledkom nebola hneď kompaktná kresťanská kultúra, prechod k nej bol zložitý a dlhodobý, determinovaný „*uvolňovaním starých a krehkosťou nových väzieb a štruktúr*“.⁷¹

Spätosť christianizácie v jej počiatkoch s elitnými vrstvami pohanských spoločností hovorí zas jasne o politickom charaktere takýchto konverzií. Christianizácia bola totiž súčasťou širšieho komplexu dynamických, navzájom prepojených sociálnych procesov, ktoré v priebehu včasného stredoveku pretvárali politickú, sociálnu a kultúrnu podobu etník obývajúcich rôzne oblasti európskeho kontinentu. Ako červená niť sa celým historickým obdobím vinie premena politických a sociálnych štruktúr kmeňovej spoločnosti na štátnu spoločnosť, pri ktorej práve kresťanstvo zohralo úlohu ideologického svorníka. Nové, univerzálne náboženstvo nielenže prestupovalo hranicami lokálnych, kmeňových spoločností, spätých s vlastnými kultmi, čím napomáhalo v ich spájaní do väčších politických celkov, no zároveň na úkor tradičných kmeňových inštitúcií koncentrovalo moc v rukách kresťanského panovníka a jeho nobility.

Conversio Gentum and Christianization in Early Middle Ages

Rastislav Kožíak

The view on basic problems of the contemporary research of christianization in early Middle Ages presented here reveals the complexity and also ambiguity of this process. For its comprehension is important to listen to all the participants and their opinions discussed in the social and cultural context of that time. The change of the belief, which pagan *gentes* underwent, should be understood in a more complex view as a cultural confrontation of paganism and christianity, where very strong acculturation influence took its part. Its result did not immediately compact the christian culture, but the transition was a complex one, took much time and

⁷¹ von PADBERG, L. E.: *Odin oder Christus*, s. 276; AVENARIUS, A.: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v 6.–12. storočí*. Bratislava : Veda, 1992, s. 10n.

was given by the releasing of the old and coming into existence of the fragile new structures.

Conjunction of an early christianization with elite people of pagan societies gives clear evidence of a political character of this conversing. Christianization was a part of a wider complex of mutually interweaved social processes which in early Middle Ages were changing political, social and cultural habits of the various ethnic groups living in the areas of the European continent. Resembling the red thread is a transformation of the political and social structures of the tribe society into the society of the state, where christianity played the big role. A new, universal religion not only transited borders of local tribal societies and helped integration of them into larger groups, but it also integrated the power into the competence of a christian ruler and his nobility at the expense of traditional tribal institutions.

e-mail: koziak@fhv.umb.sk

NÁBOŽENSKO-POLITICKÉ VZŤAHY NA RUSI A VO SVÄTEJ ZEMI V 11.–12. STOROČÍ NA POZADÍ SPISU „CHOŽDENIJE IGUMENA DANIILA“

Štefan Kuruc

KURUC, Štefan: *Religious-Political Relations in Russia and in the Holy Land in the 11th–12th Century at the Background of the Document „Choždenije igumena Daniila“*.

The article catch the mutual relations between the Latin Church and the Orthodox in the Holy Land at the beginning of the existence of the Jerusalem kingdom and the sure embarrassment of the Russian Church in this matter in the 11th–12th century and at the background of writing „Choždenije igumena Daniila“ (Pilgrimage of Abbot Daniel) so gives interesting and up to now not quite known view at the first years of the existence of the Jerusalem kingdom.

Keywords: History, Russia, Holy Land, religious and political relations, 11th–12th century.

Igumen Daniel sa považuje za prvého nám známeho *choždenija* v ruskej literatúre. *Choždenije* je zároveň najstarším dokumentom o pútnickej literatúre z oblasti slovanského pravoslavia, najstarším opisom putovania do Svätej zemi na Rusi a jedným z prvých významných diel ruskej literatúry. Existujú rozličné datovania jeho púte na roky 1106–1107, resp. 1106–1113.¹ Daniil prichádza do Svätej zemi

¹ O igumenovi Danielovi sa vie pomerne málo. J. M. Karamzin sa v *Istoriji gossudarstva Rossijskogo* domnieva, že Daniil je totožný s jurijevským biskupom Daniilom, vysväteným v roku 1113 (zomrel v roku 1122). Predpokladá sa, že bol na mnícha postrihnutý v Kyjevsko-Pečorskej lavre, neskôr sa stal igumenom jedného z monastierov v Černigovskej oblasti. Oblasť Černigova je úzko spojená s osobou zakladateľa Kyjevsko-Pečerskej lavry sv. Antonija, ktorý sa narodil v Lubeči neďaleko Černigova v roku 983. Po roku 1055, keď ho knieža Izjaslav upodozrieval z nadržiavania svojmu bratovi a rivalovi perejaslavskému kniežatovi Vsevolodovi, musel Antonij opustiť lavru, utiahol sa do rodného kraja, kde založil novú pustovňu. Zdá sa, že vtedy sa Antonij vrátil do Kyjevsko-Pečerskej lavry, kde zomrel. Porov. HREHOVÁ, H.: *Kresťanské cnosti vo východnej spiritualite a duchovnej literatúre*. Prešov 2002, s. 49–50. Poukazuje na to porovnanie Jordánu s riekou Snov v černigovskej oblasti. (Vsem podoben Jordan reke Snovi. I širinij, i glubinoj, i izvilistym tešeniem, i bystrotoj – vsem on pochož na reku Snov... Širina Jordana takaja že, kak i u reki Snovi na jeje ust'je.) Z praktických dôvodov používame text anglickej transkripcie *Zhitie i hozhenie Daniila, igumena Russkoj zemli*, upravený autorom transkripciou do slovenského jazyka. Tento text je uverejnený a prístupný na stránke <http://www.kuzbass.ru/moshkow/lat/HRISTIAN/daniil.txt> (07.11.2005)

Ako igumen stál Daniil na čele ruských pútnikov do Svätej zemi, ktorí podnikli pút niekedy medzi rokmi 1104–1107. Mená niektorých z pútnikov spomína pri opise veľkonočných obradov v Jeruzaleme, ktorých sa zúčastnili, ale celkový počet nie je známy. (Mne že, chudomu, Bog svjdetel', grob Gospodeň i vsja družina russkaja, russkije syny, nachodivšiesja v tot deň u groba, novgorodcy i kievlane:

po roku 1054, keď vyvrcholila kríza medzi západným a východným kresťanstvom a došlo k oficiálnemu rozkolu. Táto udalosť mala významný vplyv aj na dejiny ruského národa a cirkvi, ktorý sa však prejavil až v neskoršom období. Prvé výsledky prenesenia rozkolu na život Kyjevskej Rusi badáme až v 12. storočí. Dovtedy mala Rus dobré vzťahy s latinskou cirkvou² a rozkol brala len ako lokálnu byzantskú záležitosť. O tom svedčí tiež fakt, že po exkomunikácii, ktorú položili na oltár pápežský legáti, nemohli sa vrátiť do Ríma cez Grécko, naladené voči nim nepriateľsky, preto urobili okľuku smerom na sever cez Kyjevskú Rus. Od čias veľkého kniežata Jaroslava Múdreho (1019–1054), ktorý vytvoril v Kyjeve cirkevnú organizáciu, môžeme sledovať istú náklonnosť ruskej cirkvi k Západu i latinskej cirkvi na poli cirkevno-politických kontaktov, dynastických manželstiev i na liturgicko-náboženskej báze.³ Že náboženské pomery v Kyjeve neboli na Západe neznáme, svedčí aj kronikár Thietmar z Merseburgu, ktorý sa v roku 1018 zmieňuje o 400 kostoloch v Kyjeve.⁴

Jedným z najväčších náznakov otvorenosti počas panovania Jaroslava Múdreho (1019–1054) voči Západu boli početné dynastické manželstvá jeho rodiny s „latiníkmi“. Tieto nezvykle početné manželstvá veľkokniežacej rodiny, uzatvárané pred aj po rozkole roku 1054, mali svoju hlbokú výrečnosť – svedčia, že na Kyjevskej Rusi existovalo neustále vedomie jednej nerozdelenej cirkvi. Sám veľký knieža bol ženatý po druhý raz s Annou, dcérou švédkeho kráľa Olafa III. Skottkonunga (995–1024). Jeho syn knieža novgorodské a haličské Vladimír bol ženatý s Odou, dcérou grófa Leopolda Stade. Ďalšie deti: veľké knieža kyjevské Izjaslav (1054–1073) mal za ženu Gertrúdu, dcéru poľského kráľa Mieška II. (1025–1034), černigovské knieža a neskôr veľké knieža kyjevské Svjatoslav (1073–1076) bol ženatý s Ethelerou, dcérou grófa z Ditmarshen. Len knieža perejaslavské a potom veľké knieža kyjevské Vsevolod (1078–1093) mal ženu Irenu, dcéru byzantského cisára Konštantína. Jaroslavova dcéra Alžbeta sa vydala najprv za nórskeho kráľa Haralda III. a potom za Svena II. (1047–1076), kráľa Dánska, a ďalšia dcéra Ana-

Izjaslav Ivanovič, Gorodislav Michajlovič, Kaškiči i mnogie drugie, kotoryje znajut meňa, chudogo, i ob etom moem skazanij. Z úvodu, by sa mohlo zdať, že Daniil podnikol cestu sám. Mimo zmienenej spomienky nikde inde nespomína nijakých ruských pútnikov. Možno sa preto domnievať, že ich pobyt v Svätej zemi netrval rovnako dlho ako Daniilov. Porov. v práci *Zhitie i hozhenie Daniila, igumena Russkoj zemli*. <http://www.kuzbass.ru/moshkow/lat/HRISTIAN/daniil.txt> (07.11.2005). *Igumen Daniil*. http://mirimen.com/co_beo/Daniil-igumen-1354.html (07.11.2005). *Drevnjaja ruskaja literatura. Chrestomatija*. Moskva 1988, s. 47.

² FRÖLICH, R.: *Dva tisíce let dějin církve*. Praha 1999, s. 70.

³ KUMOR, B.: *Problem jedności Košciola na Rusi z Košciolem katolickim do końca XII. wieku*. In: *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*. Lublin 1993, s. 130.

⁴ FRÖLICH, R.: c. d., s. 70.

stázia sa vydala za uhorského kráľa Ondreja I. (1046–1060). Jaroslavova sestra Dobronega bola ženou poľského vládcu Kazimíra Obnoviteľa (1034–1058), syna Mieška II. Kyjevská Rus nadviazala vzťahy aj s Francúzskom, kde významnú úlohu zohral sobáš kráľa Henricha I. (1031–1060) s dcérou Jaroslava Múdreho Annou.⁵

Aj po smrti Jaroslava Múdreho, keď vládol na Rusi triumvirát jeho synov, bola západná orientácia politiky bežnou vecou. Izjaslav sa orientoval na Poľsko a Rím, Svjatoslav preferoval styky s nemeckým cisárstvom a Vsevolod, orientovaný na Byzanciu, tiež nebol zameraný protirímsky.⁶ Dynastické sobáše ruských kniežat s „latiníkmi“ boli i naďalej početné. Po roku 1180 tieto manželstvá zanikajú z dôvodu prenikania antilatinskej atmosféry na Rus.⁷

Od 11. storočia sa na Rusi objavuje istá antilatinská polemika. Nepriateľskú klímu voči Rímu prinášali na Rus najmä grécki mnísi a metropoliti. Z tohto obdobia pochádza *Slovo o vere Varjagov* (synonymum pre latiníkov), od 12. storočia súčasť *Paterika* a *Kormčej knihy* (morálno-asketicko-liturgické poučenie).⁸ Ďalším známym autorom bol Teodozius, igumen pečerského kláštora, ktorý napísal viaceré polemické i náučné diela. Známe je jeho dielo *O viere kresťanskej i latinskej* (*O vere christianskovej i latinskej*), datované do rokov 1060–1070. Je to list kyjevskému kniežatovi Izjaslavovi Jaroslavičovi, v ktorom sa silno praniezuje latinská cirkev.⁹ Prvý, kto napísal vyslovene „protilatinské práce“, bol metropolita Niceforus (1103–1121). Túto zmenu postojov badať v tom, ako sa Daniil stavia k latinskej cirkvi.

Čas metropolitu Nicefora je totiž dobou, keď Daniil absolvoval púť do Svätej zeme. Svoje *Choždenije* napísal zaiste až po uplynutí istého času po návrate na Rus. Preto nie je úplne zrejmé, či situáciu medzi „grékmi“ a „latiníkmi“ nepodáva už tak trochu vo svetle na Rusi panujúcej averzii voči latinskej cirkvi. Napriek tomu niet okrem sarkazmu v jeho spise vážnejších výpadov proti latinskej cirkvi. Aj keď nepodáva teologické polemiky, predsa čitateľa nenechá na pochybách, že „latiníci“ sú

⁵ KUMOR, B.: c. d., s. 129.

⁶ Po rozpade triumvirátu v roku 1067 a po vypudení veľkého kniežata Izjaslava z Kyjeva v roku 1073 sa ten vybral do Poľska a potom do Nemecka a keď ani tam sa nedočkal očakávanej pomoci, rozhodol sa ju hľadať u pápeža Gregora VII. (1073–1085). V roku 1075 vyslal svojho syna Jaropolka – Petra do Ríma k pápežovi Gregorovi VII., aby prijal Kyjevskú Rus pod opateru Svätej stolice. V apoštolskom liste *Filius vester*, ktorý napísal Gregor VII. pri tejto príležitosti, nazýva pápež Izjaslava „kráľom Rusi“ a v liste nie sú žiadne náznaky rozkolu. KUMOR, B.: c. d., s. 130–131.

⁷ V kyjevskej veľkokniežacej rodine ich od roku 1070 bolo niekoľko. Vladimír Monomach (1113–1125) bol ženatý s dcérou anglického kráľa Haralda II., knieža Mstislav I. (1125–1132) s Kristínou, dcérou švédského kráľa Ingeho Ingemunda I. Boje (1066–1110), dcéra veľkého kniežata Svjatopolka Zbislava si zobrala za muža poľského vládcu Boleslava Krivoústeho (1102–1139). KUMOR, B.: c. d., s. 130–131.

⁸ HREHOVÁ, H.: *Kresťanské cnosti vo východnej spiritualite a duchovnej literatúre*. Prešov 2002, s. 54.

⁹ *Drevnjaia ruskaja literatura. Chrestomatija*. Moskva 1988 s. 33.

rozhodne menej ako „gréci“, aj keď momentálne majú v Jeruzaleme privilegované postavenie. Výrazne to cítiť z popisu bohoslužieb v bazilike Svätého hrobu na Bielu sobotu. Kráľ Balduin síce pozýva na bohoslužby igumena z kláštora Mar Sabah, ako pravdepodobne najvýznamnejšieho gréckeho hierarchu (keďže patriarchát obsadila latinská cirkev).¹⁰ Igumen má najčestnejšie miesto spomedzi gréckej hierarchie, ale v bazilike stojí grécky klérus a mnísi okolo Božieho hrobu len ako diváci. Pri oltári je a liturgiu celebruje latinský patriarcha so svojím klérom.¹¹ Liturgia prebieha súčasne, grécka povyšne hrobu a latinská pri oltári Katolikonu.¹² Zaujímavý je popis fenoménu svätého ohňa, ktorý je „daný“ aj „latiníkom“, čo v súčasnosti pravoslávie popiera.¹³

¹⁰ *Utrom v velikuju subbotu v šest' časov dňa sobirajutsja vse ludi u cerkvi Voskresenija, prichodit besčislennoe množestvo naroda ot vseh stran, mestnje žiteli i prišel'cy, ot Vavilona i Egipta, ot vseh koncov zemli sobiraetsja v etot deň množestvo ludej. ... i kogda nastupilo sem časov dňa subbotnogo, togda pošel korol' Balduin so svojimi vojskami k grobu Gospodňu iz doma svojego, vse šli pešie. Korol' prišlal v pridvorje monastyrja Savvy i pozval igumena i monachov, oni pošli k grobu Gospodnemu, i ja, chudoj, pošel s nimi. Prišli my k korolu i poklonilis emu. Togda i on poklonilsja igumenu i vsem monacham i povelel igumenu monastyrja Savvy i mne, chudomu, bliz sebja poiti, a drugim igumenam i vsem monacham povelel prede soboj poiti, a vojskam svojim povelel szadi poiti. I prišli v cerkov Voskresenija k zaľadnym dverjam. I množestvo ludej obstupili dveri cerkovnje, i ne mogli togda v cerkov voiti. Togda korol' Balduin prikazal vojnjam razognat' ludej siluju, i byla proložena sredi toľpy doroga, kak ulica, do samogo groba.*

¹¹ *Prošli my k vostočnym dverjam groba Gospodňa, korol' vperedí prošel i vstal na svojem meste, na pravoj storone u ogrady velikogo altarja, protiv vostočnych dverej i dverej groba. Tut nachodilos mesto korola, sozdannoje na vozvyšeniji. Povelel korol' igumenu monastyrja Savvy so svojimi monachami i pravoslavnym popam vstat' nad grobom. Meňa že, chudogo, povelel postavit' vysoko nad samymi dverjami grobnymi, protiv velikogo altarja, chtoby mne bylo vidno v dveri grobnje. Dveri že grobnje vse tri zapečatany, zapečatany pečatijuju carskoju. Katoličeskje popy v velikom altare stojali.*

¹² *I kak nastupil vosmoj čas dňa, načali večerňuju službu vverthu groba popy pravoslavnje, byli tut i vse duchovnye muži i mnogije pustynniki. Katoliki v velikom altare načali vereščat' po-svojemu. Tak vse oni i peli, i ja tut stojal i príležno smotrel v dveri grobnje. I kak načali čitat' paremiju velikoj subboty, na pervom čtenii paremiju vyšel episkop s d'jakonom iz velikogo altarja, podošel k dverjam grobnym, posmotrel v grob skvoz krestec dverej, ne uvidel sveta v grobe i vozvratilsja nazad. ...*

¹³ *Ide o jav, keď sa v Božom hrobe počas utieme (analogia západného matutína a láud) Bielej soboty zázračne objaví „oheň z neba“ – symbol zmŕtvychvstania. Súčasnú pravoslávnu pramenu tvrdia, že sa to katolíkom nikdy nestalo, tento zázrak Boh dopriava len pravoslávny a arménom. Daniil tento jav opisuje takto: I togda mínoval devjatyj čas i načali pet' pesň prochodnuju „Gospodu pojem“, togda vnezapno prišla nebol'saja tuča s vostoka i stala nad nepokryтым verchom cerkvi, pošel nebol'soj dožd' nad grobom i očerň namočil nas, stojaščich u groba. Togda vnezapno i zasijal Svjatoj Svet v svjatom grobe, ischodilo iz groba blístanie jarkoje. Prišel episkop s četymja d'jakonami, otkryl dveri grobnje, vzjal sveču u korola Balduina, vosšel v grob, zažeg pervoj korolevskuju sveču ot Sveta Svjatogo, vynes iz groba etu sveču i podal samomu korolu v ruki. ... Ot sveči korola my zažgli svoji sveči, a ot našich svečej vse ludi zažgli svoi sveči.*

Cenný je popis chrámu pred križiackou prestavbou¹⁴ a pôvodná úprava Božieho hrobu.¹⁵

Dôkazy o tom, že „latinská“ viera nie je tak pravoverná ako „grécka“ hľadá Daniil v rôznych znameniach: „latinské“ lampy v hrobe vydávajú menej svetla,¹⁶ grécka lampa, lampa kláštora Mar Sabah a Daniilova sa v Božom hrobe zapalujú sami od seba, kým „katolícke“ nie, navyše ich umiestnenie ja menej čestné v porovnaní s troma spomenutými.¹⁷ Apokryfný prameň mu slúži na to, aby zdôvodnil „pravovernú“ prax používať k eucharistii kvasený chlieb.¹⁸ Avezia voči „latinikom“ však nebráni Daniilovi využívať pomoc oddielov križiakov na cestách po Palestíne.¹⁹

¹⁴ Chrám vybudovaný patriarchom Modestom v roku 626 (namiesto staršej stavby zničenej Peržanmi v roku 614), zničili moslimi v roku 1010. Menšie stavby vznikli v roku 1048, a tie čiastočne odstránili križiaci a čiastočne zakomponovali do veľkolepej baziliky postavenej v roku 1149. Pozri bližšie v diele McMAHON, A. L.: *Holy Sepulchre*. The Catholic Encyclopedia, Volume VII. <http://www.newadvent.org/cathen/07425a.htm> (07.11.2005)

¹⁵ Po získaní baziliky bol Boží hrob prebudovaný bolonským sochárom Renghierom Renghierim. Práce boli dokončené v roku 1119. ABELA, J. a kol.: *The Crusader transformation (1099–1188 AD)*. <http://www.christusrex.org/www1/jhs/TSpurus.html> (07.11.2005)

¹⁶ ...*Utrom v svjatoe voskresenjeje otpeli zautreňu, pocelovalis s igumenom i monachami i byli otpuščeny v čas dňa. Igumen i vse monachi, vzjav krest, pošli k grobu Gospodňu, raspevaja kondak: „Ašče i v grob snide, bessmertnyj!“ ... Zažglis togda i tri kandila, kak soobščil nam ekonom i klučar’. Oba oni skazali: „Tol’ko tri kandila togda zažglis, a pjat’ knadil, visjaščich nad grobom, zažglis pozže“. Svet etich kandil ne takoj, kak trech kandil nižnich, kotoryje svetilis izrjadno i čudno. Potom ušli ot groba vostočnymi dverjami k velikomu altarju, pocelovalis zdes s pravoslavnyymi i byli otpuščeny. Igumen že s monachami vysli iz cerkvi Voskresenija, prišli v svoj monastyr i zdes otdochnuli do služby.*

¹⁷ *Ja, poklonivšis im, pošel s bol’šoj radost’ju, kupil bol’šoe steklanoe kandilo, nalil v nego masla čestnogo, prišes uže večerom k grobu Gospodňu i uprosil klučarja vpustiť vnutr groba Gospodňa. On otkryl mne dveri, velel sňat’ kaligi, bosogo vvel meňa s kandilom i razrešil mne postavit’ kandilo na grobe Gospodnem. Ja postavil svojimi rukami grešnymi v nogach, tam, gde ležali prečistyje nogi CChřista. V golovach stojalo kandilo grečeskoje, na grudi bylo postavleno kandilo monastyrja Savvy i vsech drugih monastyrjej. Sotrnanjetsja takoj obyčaj – vo vse gody stavit’ kandilo grečeskoje i monastyrja Savvy. Blagodat’ju Božej togda zažgli vse eti tri kandila. A katoličeskiye kandila byli povešeny vverchu, i ni odno iz nich ne vozgorelo.*

¹⁸ *Na Favorskoj gore est’ peščera čudnaja, ... v etoj peščere žil Melchisedek. Sjuda prichodil k nemu Avraam i triždy vozvual: „Čelovek božjij!“ Melchisedek vyšel, vynes chleb i vino, ustrojil žertvennik v peščere, sotvoril chlebom i vinom žertvu, i totčas že žertva byla vzjata na nebo k Bogu. ... s etogo i načalas služba chlebom i vinom, a ne presnym chlebom. ...*

¹⁹ *Ot sela Isavova do Kani Galilejskoj poltory versty. Nahoditsja ona na ľudnom puti, ... Tut my vstretilis s bol’šim otrjadom (krestonoscev), iduščim v Akru, pristali k nemu s bol’šoj radost’ju i pošli s nim v Akru. Akra byl gorodom arabskim, nyne že im vladejut frjagi. On nachoditsja na Sredizemnom more, zalivu pod nim očeň choroš; vsem etot gorodok obilen. Ot Nazareta do Akry verst dvadcat’ pjat’ na jug ot Nazareta. Probyli my v Akre četyre dnja, chorošo otdochnuli, našli mnogije otrjady, iduščije v Jerusalim, pristali k nim i pošli s radost’ju i veseliem.*

Rus v Daniilovej dobe bola poskladaná z viacerých kniežatstiev.²⁰ V polovici 12. storočia sa rozpadla na jednotlivé kniežatstvá (kyjevské, haličské, volynské, černigovské, smolenské, perejaslavské, polocké, rostovsko-suzdalské, muronsko-rijazanské). Tieto kniežatstvá sa ďalej štiepili a dezintegrácia naďalej pokračovala. Táto rozdrobenosť je zrejماً aj z textu *Choždenija*. Daniil zapisuje do diptychov u Svätého Sábu nie jedného panovníka, ale celý zoznam ruských kniežat.²¹ Zdá sa, akoby Daniil vystupoval alebo bol Balduinom vnímaný ako svojho rodu vyslanec ruských kniežat.²²

Daniil prichádza do Svätej zemi, ktorá podstatne zmenila svoj spoločenský aj náboženský charakter. Latinské jeruzalemské kráľovstvo vzniklo ako dôsledok prvej krížovej výpravy v roku 1099 a trvalo do jeho zničenia sultánom Saladinom v roku 1187, okolo sv. Jána z Akry vydržalo do roku 1291. Počas dvoch storočí svojej existencie bolo pre západnú Európu základným kolonizačným územím. Ako spoločné vlastníctvo kresťanstva malo až do konca medzinárodný charakter s prevahou francúzskeho elementu medzi feudálmi a úradníkmi a talianskeho elementu v hospodárstve miest.²³

Po dobytí Nicei v roku 1097 a po úmernom pochode Anatóliou vstúpili križiaci na územie Kilíkie, kde sa im dostalo priateľského prijatia zo strany miestneho arménskeho obyvateľstva. Časť križiakov sa rozhodla nepokračovať v pochode na Jeruzalem, ale sa rozhodla na dobytom území vytvoriť vlastné kniežatstvo. Okrem monofyzitských Arménov toto územie obývali aj sýro-jakobiti, ktorí spolu s Arménmi boli v trvalej opozícii voči Byzancii, ktorá sa im snažila nanútiť chalcedónske vyznanie i proti moslimom, ktorí im upierali politické práva. Príchod križiakov bol možnosťou, ako sa striasť tlaku Byzancie i moslimov. Tak vo februári roku 1098 vznik-

²⁰ Skutočne jednotný celok predstavovala len za vlády Vladimíra a Jaroslava Múdreho, neskôr ešte za vlády Vladimíra Monomacha (1113–1125) a jeho syna Mstislava (1125–1132).

²¹ *Bog mne svjdetel' i grob Gospodeň, čto ja vo vseh mestah nikogda ne zabyval russkich kňazej i kňagiň, ich detej, igumenov, bojar i detej mojih duchovnyh i vseh christijan. No vo vseh mestach pominal ich, vnačale molilsja za vseh kňazej, a potom i o svoich grechach. Chvalu Boga, čto spodobil meňa, chudogo, zapisat' v pominal'nuju knigu v lavre Savvy imena kňazej russkich, i nyme pominajutsja oni na službach s ich ženami i det'mi. Vot imena kňazej: Michail Svjatopolk, Vasilij Vladimir, David Svjatoslavič, Michail Oleg, Pankratij Svjatoslavič, Gleb Minskij. Zapisal imena tol'ko tech kňazej, kakich pomnil, o drugih vseh russkich kňazjah i o bojarah molilsja u groba Gospodňa i vo vseh mestach. Zakazyval pjat' desjat liturgij za zdnavstvujučich russkich kňazej i vseh christijan, i sorok liturgij otpeľi za umeršich.*

²² *Ja že skazal emu: „Kňaz' moj, gospodin moj, prošu tebjja radi Boga i kňazej russkich, razreši, čtoby ja postavil svoje kandilo na svjatom grobe ot vsej Russkoj zemli.“*

²³ BRÉHIER, L.: *Latin Kingdom of Jerusalem (1099–1291)*. The Catholic Encyclopedia, Volume VIII. <http://www.newadvent.org/cathen/08361a.htm> (07.11.2005)

klo edesské grófstvo²⁴ pod vládou Balduina z Boulogne.²⁵ V porovnaní s ostatnými latinskými štátmi malo edesské grófstvo prevahu kresťanského obyvateľstva. Mohli ho ohroziť len Byzancia a allepský emirát, ale aj tomu v roku 1118 nanútili zmluvu, ktorou získali výhradné právo na sprevádzanie a ochranu (samozrejme za patričný poplatok) karaván pútnikov z Allepa do Mekky. Aleppo, Šajzar, Hamu a Homs platili edesskému grófstvu dane.²⁶ Od 21. októbra 1097 do 3. júna 1098 prebiehalo obliehanie Antiochie,²⁷ ktorú od roku 1085 ovládali moslimi. Bohemund nevydal Antiochiu späť Byzancii, ale prevzal vládu nad mestom sám. Kresťanské obyvateľstvo mesta tvorili Arméni a sýro-jakobiti.²⁸ Tieto územia však Daniil nenavštívil. Počas svojho pobytu sa pohyboval len po teritóriu jeruzalemského kráľovstva.

Po dobytí Jeruzalema v júli 1099 sa názory na formu štátu rozchádzali. Radoví križiaci a duchovenstvo sa prikláňali k tomu, že forma vlády by mala byť teokratická – kresťanské kráľovstvo, kde by výkonnú moc mali zvláštni legáti (rávalo sa s arcibiskupom Dagobertom), menovaní pápežom. Jeruzalemské kráľovstvo by bolo akýmsi predobrazom Nebeského Jeruzalema. Kronikár poznamenáva, že „rozhodli, aby každý dával almužny a modlil sa, aby Boh ukázal, koho si želá mať za vládcu ostatných, aby spravoval mesto“.²⁹

V roku 1099 sa stal latinským jeruzalemským patriarchom Arnulf Malecorne z Choques (alebo z Rohes)³⁰ (+ 1118). Prvým právoplatným latinským patriarchom však bol Dagobert (Daimbert), arcibiskup z Pisy.³¹ Dagobert chcel vytvoriť z jeruzalemského kráľovstva teokratický štát s pápežom na čele a patriarchom ako reprezentantom pápeža. Rytieri si uvedomovali, že takáto forma vlády by im znemožnila

²⁴ FRŐLICH, R.: *Dva tisíce let dějin církve*. Praha 1999, s. 95.

²⁵ TATE, G.: *Křižáci v Orientě*. Bratislava 1996, s. 39–40.

²⁶ TATE, G.: c. d., s. 55.

²⁷ FRŐLICH, R.: c. d., s. 95.

²⁸ TATE, G.: c. d., s. 40–41.

²⁹ FRŐLICH, R.: c. d., s. 97.

³⁰ *Arnulf of Chocques* http://en.wikipedia.org/wiki/Arnulf_of_Chocques (07.11.2005)

³¹ Arnulfova pozícia bola už počas výpravy silná. Po smrti pápežského legáta Ademara z Le Puy v roku 1098 prakticky „spolukontroloval“ križiacky klérus s novým legátom Petrom z Narbonne. Niektorí nenormanskí rytieri ho upodozrievali z úplatnosti, ale väčšina križiakov si ho vážila ako skvelého kazateľa. 1. augusta 1099 bol zvolený za patriarchu. Mal podporu Godfreyu z Bouillonu, najvplyvnejšieho monarchu kráľovstva, a na oplátku podporoval Godfreyovu ideu vytvoriť z Jeruzalema svetské kráľovstvo a nie teokraciu, ako chcel klérus a pápež. Bol zjavne antigrécky ladený. Nespĺňal však podmienku kanonického práva, nebol totiž ani riadne ordinovaný na diakona, a tak v decembri musel uvoľniť miesto patriarchovi Dagobertovi z Pisy, ktorého Paschal II. potvrdil a Arnulf sa stal archidiakonom Jeruzalema. *Latin Patriarch of Jerusalem*. http://en.wikipedia.org/wiki/Latin_Patriarch_of_Jerusalem (07.11.2005)

mať podiel na moci a správe územia, preto sa skoro chytli iniciatívy a rozhodli sa vybrať vodcu, ktorý by reprezentoval ich záujmy. Väčšina sa prikláňala k Godfreyovi z Bouillonu (aj pre jeho charakterové vlastnosti). Godfrey z Bouillonu³² bol zvolený za vládcu Jeruzalema 22. júla 1099. Nikdy neprijal kráľovskú korunu, odmietol titul jeruzalemského kráľa a vystupoval ako „miestodržiteľ Božieho hrobu“. Počas svojej vlády dosiahol významné víťazstvo nad Egyptom pri Aškalone 12. augusta 1099.³³ O jeruzalemskom kráľovstve sa v danom období dá hovoriť ako o štáte len so značnou rezervou. Väčšina križiakov dobytím Jeruzalema pokladala svoju misiu za skončenú a postupne sa vracala domov. Kráľovstvo zaberalo len úzky pás územia ovládaný asi 200 rytiermi a 1000 pešiakmi.³⁴

Godfrey z Bouillonu sľúbil odovzdať moc v Jeruzaleme do rúk pápeža po tom, ako bude dobytý Egypt, ktorý sa stane svetským kráľovstvom namiesto Jeruzalema. Invázia do Egypta sa však neuskutočnila a Godfrey čoskoro zomrel (18. júla 1100), pričom Dagobert bol s vojenskou výpravou pri obliehaní Jaffy. Rytieri využili jeho neprítomnosť a zvolili Balduina z Boulogne za kráľa. Dagobertovi neostalo nič iné len Balduina korunovať v bazilike Narodenia v Betleheme 25. decembra 1100.³⁵ Boli medzi nimi neustále spory a keď v roku 1102 Dagobert odcestoval do Ríma, aby podal pápežovi správy o situácii v Jeruzaleme, Balduin dosadil na miesto patriarchu istého kňaza menom Ehremer. Keď sa Dagobert vrátil, znova zaujal svoj úrad, ktorý spravoval do svojej smrti v roku 1107, keď po ňom nastúpil Gibelin z Arles.³⁶

Balduin I. bol skutočným tvorcom jeruzalemského kráľovstva. S pomocou novej vlny križiakov a za finančnej podpory janovského, benátskeho a pisánskeho loďstva obsadil strategicky významné mesta na sýrskom pobreží. Tripolis a Edessa sa stali súčasťou jeruzalemského kráľovstva, ale antiochijské kniežatstvo si zachovalo nezávislosť.

Balduin I. nastúpil na trón v situácii, keď bol tento štátik neorganizovaným územím, ovládaným hŕstkou lotrinských rytierov a niekoľkými miestnymi žoldniermi, ktorým právo a zákon veľa nehovorili. Navyše ekonomicky bol štát na mizine. Kniežatá mali viac záujmu o svoje územia ako o konsolidáciu štátu, ktorý bol vo veľkom ohrození pred vonkajšími nepriateľmi. Balduin už nebol Godfrey, ktorého si sami pre jeho relatívnu „neškodnosť“ zvolili. Jedinou konsolidovanou silou bola

³² Uvádza sa aj pod menom Gottfried. Spolu so svojim bratom Balduinom z Boulogne patrili medzi prvých, ktorí prijali výzvu synody v Clermonte na výpravu. FRŐLICH, R.: c. d., s. 94.

³³ BRÉHIER, L.: *Latin Kingdom of Jerusalem (1099–1291)*. The Catholic Encyclopedia, Volume VIII. <http://www.newadvent.org/cathen/08361a.htm> (07.11.2005)

³⁴ TATE, G.: *Križiaci v Oriente*, s. 53.

³⁵ *Dagobert of Pisa*. http://en.wikipedia.org/wiki/Dagobert_of_Pisa (07.11.2005)

³⁶ Tamže.

cirkev, ale s patriarchom Dagobertom Balduin nevyhádzať dobre. Mal však potrebnú schopnosť: nezlomnosť s tvrdosťou.³⁷

Sériou nájazdov na územia východne a južne od Jeruzalema pacifikoval Balduin miestnych Arabov a povraždením obyvateľstva niekoľkých arabských miest na pobreží si získal patričný rešpekt. V popise Daniila však Balduin vystupuje ako blahovonný a mierumilovný človek s úctou ku gréckemu kléru.³⁸ Za pomoci novej vlny križiakov a za finančnej podpory janovského, benátskeho a pisánskeho loďstva porazil egyptskú armádu a v roku 1105 obsadil strategicky významné mestá na sýrskom pobreží Ako a Silon, čím získal bezpečné prístavy, potrebné pre janovských a benátskych kupcov a zabezpečil si spojenie s Európou. Pravdepodobne nejde o výpravu, ku ktorej sa Daniil pripojil pre bezpečnejšiu cestu do Galilei.³⁹ Popisovaná výprava do Sýrie pravdepodobne bol len malá vojenská akcia, keďže sa vojsko vrátilo po deviatich dňoch.⁴⁰

Za jeho vlády vzniklo Tripoliské grófstvo (v roku 1109, keď Bertrand zo Saint-Gilles mesto dobyl)⁴¹ a do Európy sa vrátili mnohí účastníci krížovej výpravy, značná časť nižších rytierov a radových vojakov v Palestíne zostala. Nemala sa prečo do Európy vracieť, lebo vo Svätej zemi sa im črtala sľubnejšia budúcnosť.

³⁷ BRIDGE, A.: *Križové výpravy*. Praha 2000, s. 55.

³⁸ *Togda ja, chudoj i nedostojnyj, v etu pjatnicu (Velký piatok) v odin čas dňa pošel k kňazu Balduinu i poklonilsja emu do zemli. On že, uvidev meňa, cchudogo, podozval k sebe s lyubovju i sprosil: „Čto chočeš', igumen russkij?“ On chorošo znal meňa i očej ljubil, byl on čelovekom dobrodetel'nyj, očej skromnyj i nichut' ne gordilsja. Ja že skazal emu: „Kňaz' moj, gospodin moj, prošu tebjja radi Boga i kňazej russkich, razreši, čtoby ja postavil svoje kandilo na svjatom grobe ot vsej Russkoj zemli“.* *Togda on milostivo i ljubovno razrešil mne postaviti' kandilo na grobe Gospodnem, poslal so mmoju čeloveka, svojego lučšego slugu, k ekonomu cerkvi Voskresenija i k tomu služitelu, kotoryj deržit kľuč grobnj. Ekonom i kľučar svjatogo groba razrešil i mne přinesti svoje kandilo s maslom.*

³⁹ *Pošel Jerusalimskij kňaz Balduin i so svojimi krestonoscami na vojnu k Damasku, put' ich šel k Damasku mimo Tiveriadskego ozera. Ja uznal, čto kňaz chočet iditi etim putem, přišel k nemu, poklonilsja i skazal: „I j chotel by pojti s tobouju k Tiveriadskomu ozeru, čtoby tam pochoditi' po vsem Svjatym Mestam okolo Tiveriadskego ozera. Radi Boga, vozmi meňa, kňjaz“.* *Togda kňaz s radost'ju velikoj povelel mne pojti s soboj i narjadil meňa k svojej ličnoj ochrane. Togda ja s radost'ju velikoj nanjal konej dľa sebja i prošel bez stracha i poter s carskimi vojnami vse strašnje mesta. Bez vojska etot put' nikto ne mozet projiti, tol'ko imperatrica Elena chodila etim putem.*

⁴⁰ *Ot Bejsana do Verchovja Jordana verst dvadcat'.* *Put' idet vse po rovnomu mestu, esli iditi k vostoku vverch Jordana.... Zdes schođatsja puti čerez Jordan v Damask i v Mesopotamiju. V etom meste korol' Ierusalima Balduin s vojnami ustanovilsja na obed.... Pobrodili togda bez stracha i bojazni okolo Tiveriadskego ozera,... Stojali my u mostov ves deň, i k večeru korol' Balduin pošel za Jordan k Damasku so svojimi vojskami, my že pošli v gorod Tiveriada i probyli zdes devjat' dnej, poka ne vernulsja korol' Balduin s vojny ot Damaska. My že do etogo obošli svjatyje mesta okolo Tiveriadskego ozera.*

⁴¹ TATE, G.: c. d., s. 55.

Ku koncu vlády sa podarilo Balduinovi I. štát tak skonsolidovať, že sa rozhodol podniknúť výpravu do Egypta, aby zničil najväčšie ohrozenie latinských štátov.⁴² Výpravu prerušilo jeho ochorenie a smrť pri Al-Ariši v roku 1118. V tej dobe sa jeruzalemské kráľovstvo rozprestieralo na území medzi Bejrútom po Beer Šebu a od Jordánu k Stredozemnému moru. Na pobreží Arabi ovládali len Aškalon a Týrus. Baróni zvolili po smrti Balduina I. za vládcu jeho bratanca edesského grófa Balduina z Bourgu – Balduina II. Ten v roku 1124 získal Týrus. Svoju dcéru Melisandu vydal v roku 1129 za Fulka, grófa z Anjou, ktorý nastúpil na trón po ňom.⁴³

V roku 1112 sa oficiálne stal patriarchom Arnulf Malecorne z Choques.⁴⁴ Mnoho klerikov bolo proti nemu v opozícii a pokladali ho za príliš tvrdého. Bol veľmi nepopulárny medzi pravoslávnyimi a sýro-jakobitmi najmä po tom, čo zakázal všetky nelatinské liturgie v bazilike Božieho hrobu. Bol obviňovaný z rozličných deliktov (pomer s moslimkou, simonia a podiel mal na bigamii Balduina I., keď si ešte za života svojej prvej manželky Ardy Arménskej vzal Adelaidu del Vasto nelegitímnou anuláciou prvého manželstva). Pápežským legátom bol zosadený v roku 1115. Po odvolaní k Paschalovi II. bol znova dosadený do úradu v roku 1116. Patriarchom zostal do svojej smrti v roku 1118.

Počas trvania latinského kráľovstva tvorili latinský patriarchát štyri arcidiecézy: Týrus, Cézarea, Nazaret a Petra. Patriarcha bezprostredne spravoval štvrt okolo baziliky Božieho hrobu a ako sufragáni mu boli podriadení biskupi v Lyde (Ramle), BetleHEME, Hebrone, Gaze a tiež opáti Šalamúnovho chrámu, Sionu a Olivovej hory.⁴⁵

Život v latinských štátoch však nebol nikdy pokojný. Jednak existovalo neustále nebezpečenstvo zvonku a vnútorne boli sužované skoro neustálymi dynastickými spormi medzi významnými rodmi, ale aj lúpežnými arabskými skupinami, ktoré sťažovali bezpečný prechod niektorými oblasťami. Preto Daniilova skupina, ak to bolo možné, často využívala možnosť pripojiť sa k nejakému vojenskému oddielu, s ktorým bola cesta bezpečnejšia. Daniel uvádza, ktoré miesta sú zvlášť nebezpečné a do ktorých vôbec neradí pútnikom ísť.

Keďže prví križiaci boli skoro bez výnimky francúzsko-normanského pôvodu, i život v novovzniknutých štátoch sa riadil ich zvyklosťami. Štruktúra štátov verne napodobňovala štruktúru feudálnej spoločnosti vo Francúzsku, ktorá bola Daniilovi

⁴² BRIDGE, A.: c. d., s. 89.

⁴³ BRÉHIER, L.: c. d.

⁴⁴ *Arnulf of Chocques*. http://en.wikipedia.org/wiki/Arnulf_of_Chocques (07.11.2005)

⁴⁵ V 12. storočí teda spravovali latinský patriarchát: Arnulf z Chocques (1099, 1112–1118), DagoBERT z Pisy (1099–1102, 1102–1107), Ehremar (1102), Gibelin z Arles (1107–1112), Garmond z Picquigny (1119–1128), Štefan (1128–1130), Viliam I. z Malines (1130–1145), Fulk (1146–1157), Amalrik (1157–1180), Heraklius (1180–1191, po roku 1187 sídlil v Akre). Na internete stránka http://en.wikipedia.org/wiki/Latin_Patriarch_of_Jerusalem (07.11.2005)

cudzia. Aj keď v podstate okrem Balduina nespomína nikoho z miestnych rytierov, istý nezvyk dokumentuje to, že podľa svojho ruského domáceho zvyku raz tituluje Balduina ako knieža, inokedy ako kráľa.⁴⁶ Tiež vo veci, patriacej výsostne do kompetencie cirkevnej autority, ako bolo umiestnenie „ruskej“ lampy do Božieho hrobu, sa obracia nie na tieto cirkevné autority, ale na panovníka. Na druhej strane to možno vysvetliť tým, že neuznáva latinského patriarchu za legitímneho hierarchu. Latinský obrad a katolícka cirkev totiž vytlačili pravoslávie z jeho privilegovaného postavenia. Od roku 1099 žil pravoslávny patriarcha mimo mesta, do roku 1187 v Konstantinopole.⁴⁷ Rozpačitý vzťah Daniila k latinskému kléru dokumentuje aj to, že nikdy jeruzalemského patriarchu neoznačuje inak ako „katolícky biskup“,⁴⁸ na druhej strane nezdráha sa písať o dobrých skúsenostiach, napr. s biskupom v Nazarete,⁴⁹ alebo s kanonikmi chrámu Božieho hrobu (aj keď tu vystupuje s podporou Balduina).

Zmenil sa i monastický charakter územia. Pribudlo mnoho latinských rehoľných domov, a to nielen komendy rytierskych rádov, ale tiež opátstva augustiniánskych kanonikov na Sione a Olivovej hore v Jeruzaleme, jeruzalemské opátstva benedikťínov Sv. Márie Latiny v Jeruzaleme a ďalšie v Betánii, opátstvo podriadené Cluny na Tábore,⁵⁰ opátstvo premonštrátov v Montjoie, cistercitov v Tripolise a samozrejme kláštor karmelitánov na Karmeli, ale taktiež iné domy. Okrem toho existovali početné pravoslávne, maronitské, arménske a sýro-jakobitské kláštory

⁴⁶ *Vstal kňaz na svojem meste, derža sveču s veľikoj radost'ju. Ot sveči korola my zažgli svoji sveči, ... Ja že skazal emu: „Kňaz' moj, gospodin moj, prošu tebjá radi Boga i kňazej ruskich, razreši, čtoby ja postavil svoje kandilo na svjatom grobe ot vsej Russkoj zemli.“ Togda on milostivo i ljubovno razrešil mne postavit' kandilo na grobe Gospodnem...*

⁴⁷ Išlo o patriarchov: Šimona II. (1084–1106), Sabasa (1106–1156), Jána VIII. (1106–1156), Mikuláša (???–???), Jána IX. (1156–1166), Nicefora II. (1166–1170), Leontia II. (1170–1190). http://en.wikipedia.org/wiki/Orthodox_Patriarch_of_Jerusalem (07.11.2005)

⁴⁸ *I kak načali čitat' paremii velikoj subboty, na pervom čtenii paremii vyšel episkop s djakonom iz velikogo altarja, podošel k dverjam grobnym, ... i kak načali čitat' šestuju paremiju, tot že episkop podošel k dverjam grobnym i ničego ne uvidel.... Prišel episkop s četjrmja djakonami, otkryl dveri grobnje, vzjal sveču u korola Balduina, vošel v grob, zažeg pervoj korolevskuju sveču ot Sveta Svjatogo, vynes iz groba etu sveču i podal samomu korolu v ruki.*

⁴⁹ *Mesto eto snačala bylo zabrošennym, no katoliki ego obnovili i ustrojili chorošo, zdes nachoditsja katolíčeskij episkop, očeni bogatij, on vladejet etim svjatym mestom. Zdes ugostili nas chorošo i pit'jem, i jedoj, i vsem vozmožnym. v etom gorode my nočevali.*

⁵⁰ *O meste, gde Christos preobrazilsja. Mesto preobraženija pročno ograždeno kamennoj stenoj s železnyymi vorotami. Vnačale zdes nahodilas episkopija, nyne že katolíčeskij monastyr.*

z predkrižiackeho obdobia.⁵¹ Daniil spomína katolícky kláštor v Sebastii, na jednom z miest, kde tradícia lokalizuje smrť Jána Krstiteľa.⁵²

V ostatných oblastiach sa život postupne prispôboval miestnym pomerom a zvyklostiam. Usadení križiaci prešli procesom orientalizácie, ktorý bol pre novoprihodiace šokujúci. V Svätej zemi po niekoľkých desaťročiach z potomkov križiakov vyrástlo úplne iné pokolenie. Z obyvateľov Západu sa stali orientálci – tak to charakterizuje jeden z kronikárov výprav Fulcher z Chartres. Podľa neho sa v Svätej zemi aj v dôsledku miešaných manželstiev vytvorila zmiešanina ľudí rôznych jazykov a náboženstiev. Neznamená to však, že došlo k nejakej kresťansko-moslimskej symbióze.⁵³ Napriek tomu, že boli vládnucou vrstvou, boli v menšine po stránke národnostnej, sociálnej aj náboženskej. Odhaduje sa, že v celom jeruzalemskom kráľovstve a podobne v edesskom grófstve a tripoliskom kniežatstve počet usadených rytierov spravidla neprekračoval tisícku. Radových vojakov bolo síce viac, ale i tak malo prevahu miestne obyvateľstvo. Je pravdepodobné, že keby križiakov bolo viac, boli by orientalizácii podliehali v menšej miere alebo pomalšie. Spoločenstvo bolo uzavreté, len vo vyšších vrstvách sa vyskytlo niekoľko manželstiev s členkami vplyvných byzantských alebo arménskych aristokratických rodov. Členovia nižších vrstiev sa bežne ženili s miestnymi kresťankami a ich potomstvo sa postupne asimilovalo. Výnimku tvorili komunity kupcov, ktorí obývali vlastné štvrte alebo ulice a mali pomerne častý kontakt s domovskými krajinami. Križiaci sa len neradi usadzovali na vidieku, kde bol život primitívny. Život v mestách pri-niesol usadeným križiakom jednoznačne kultúrny vzrast.⁵⁴

Postupne sa križiaci naučili vychádzať so svojimi moslimskými susedmi a vytvoril sa medzi nimi akýsi modus vivendi zvlášť v čase mieru, čo bolo pre novoprihodiace nepochopiteľné. Daniil píše, že ich počas cesty od istej dediny pri kláštore sv. Charitona, kde spolu žili kresťania aj moslimovia, do Betlehema ochraňoval pred lupičmi miestny moslimský náčelník.⁵⁵ Z Európy počas celej doby trva-

⁵¹ BRIDGE, A.: c. d., s. 98.

⁵² *Nyne gorod Samarija zovetsja Neapoli (Nablus). Ot goroda Samariji v dvuch verstach k zapadu nahoditsja mesto, nazyvajemoje Sebastija (Sevastopoli). Tut sozdam nebol'soj gorodok, v nem nahoditsja temnica Joanna Krestitela. V etoj temnice byla otsečena po prikazu Iroda golova Joanna Predteči. Zdes stojit grob ego i sozdana chorošaja cerkov vo imja Joanna Predteči. Nyne zdes bogatij katoličeskij monastyr. Križiaci samaritánov neúprosne zdierali, údajne viac ako Arabi, preto došlo k vzbure.* MAJERNÍK, J. – SCHEIDOVÁ, L.: *Spoznávajme Svätú zem pohľadom archeológov a biblistov*. Bratislava – Zákamenné 2005, s. 476.

⁵³ BRIDGE, A.: c. d., s. 90.

⁵⁴ Tamže, s. 91.

⁵⁵ *Nedaleko otsjuda (od kláštoru sv. Charitona) na gore est' selo, gde život mnogie musul'mane i christiane. to selo svjatyh prorokov, tut oni roditis, i selo ich otčina. Zdes my nočevali odnu noč, chranimy Božiej blagodat'ju, počtili nas dobro christiane etogo sela. Tut chorošo otdochnuli odnu noč, utrom vstali rano*

nia latinských štátov prichádzali noví križiaci, dychtiví bojovať za vec kríža a získať nejaký majetok, pre ktorých bola snaha usadlíkov žiť s moslimami, nakoľko to bolo možné, pokojne, absolútne nepochopiteľná a neprijateľná. Usadlíci tak často museli vyhladzovať dôsledky ich nepremyslených agresívnych akcií voči moslimom a snažiť sa o udržanie krehkého mieru, ktorý im umožňoval prežiť. Križiacke štáty však boli odkázané na prílev nových križiakov, ktorý vyrovnával demografický pokles latinského obyvateľstva v dôsledku nízkej pôrodnosti a vysokej úmrtnosti.⁵⁶

Ďalšie výpravy už neboli vedené len náboženským zápalom, ale aj možnosťou získať v Svätej zemi pozemkový majetok. Vojsko však bolo slabo pripravené a výsledky boli katastrofálne. Križiacke štáty sa držali nad hladinou len s pomocou benátskych a janovských kupcov, čo na druhej strane spôsobovalo, že sa tieto štáty stávali finančne závislými od talianskych kupeckých miest.⁵⁷ Počet ozbrojencov narastal s veľkým prílevom pútnikov, ktorí sa v Svätej zemi nechávali najat do vojenských služieb. Za 30 rokov sa územie kráľovstva rozšírilo na súvislé územie od Banyas a Bejrútu po Bersabe a zasahovalo aj za Jordán. Spolu so Sýriou mali jeruzalemskí panovníci podiel na daniach z Beky a Galladu, od arabských a idumejských beduíňov vyberali ročnú rentu (po tom, čo ku kráľovstvu pripojili Moabsko a Idumeu). Jeruzalemské kráľovstvo dosiahlo kontrolu nad obchodnou cestou z Egypta do Sýrie.⁵⁸

Význam spisu igumena Daniila spočíva v tom, že zachycuje vzájomné vzťahy medzi latinskou cirkvou a pravoslávím v Svätej zemi na počiatku existencie jeruzalemského kráľovstva i istú rozpačitosť ruskej cirkvi v tejto veci. Je zaujímavé, že Daniil úplne ignoruje existenciu predchalcedónskych cirkví na tomto teritóriu – nespomína nijaký kostol alebo kláštor Arménov či sýro-jakobitov, ktorí v Jeruzaleme a pravdepodobne taktiež v iných biblických lokalitách existovali. Vo svetle Daniilovho spisu sa zdá, že vzájomné rozpory sa neprejavovali tak agresívne ako v neskorších dobách. Pravdepodobne to ovplyvňoval na jednej strane praktický tolerančný politický postoj Balduina I. voči nelatinským kresťanom a na druhej strane jeho nepochybniteľná vladárska autorita. Boli oblasti, kde kresťania a moslimovia dokázali spolu nažívať v pokoji, aj keď podľa celkového pohľadu *Choždenija* viac bolo negatívnych skúseností spoločného spolužitia. Vcelku možno povedať, že vonkajší moslimský tlak dokázal motivovať kresťanov jeruzalemského kráľovstva

i pošli k Viflejemu. Starejšina saracinskij sam s oružiem provodil nas počti do Viflejema, i čerez te vse strašnyje mesta tože provodil nas. A bez predostorožnostej ne proiti čerez eti mesta iz-za napadenija inovercev: sjuda prichodjat mnogie saraciny i razbivajut v gorach. I došli do goroda Viflejema živymi i zdorovymi, zdes poklonilis mestu roždества Christova, i, odohnuv, s radost'ju pošli v Jerusalim.

⁵⁶ BRIDGE, A.: c. d., s. 100.

⁵⁷ TATE, G.: c. d., s. 53.

⁵⁸ Tamže, s. 55.

k potlačovaniu vzájomných rozporov, alebo aspoň k snahe o situáciu vynútený kompromis (čo trvalo len po nástup patriarchu Arnulfa a smrť Balduina I.). *Choždenije igumena Daniila* tak podáva zaujímavý a dodnes nie celkom známy pohľad na prvé roky existencie jeruzalemského kráľovstva.

Religious-Political Relations in Russia and in the Holy Land in the 11th–12th Century at the Background of the Document „Choždenije igumena Daniila“

Štefan Kuruc

The importance of the document *igumena Daniila* is in capturing the mutual relations between the Latin Church and the Orthodox Church in the Holy Land at the beginning of the existence of the Jerusalem kingdom and undoubted troubles of the Russian Church in this matter.

It is interesting that Daniil completely ignored the existence of the pre-chalcedony's churches in this territory – he did not mention any church or monastery of the Armenians or the Syro-Jacobites, which probably existed in Jerusalem and also in other Biblical locations. It seems in the light of the Daniil's writing, the mutual contradictions were not presented as aggressively as in the later periods. It might be estimated that, on the one hand, it influenced the practical tolerant political attitude of Balduin I. to the non-Latin Christians and, on the other hand, it was his indisputable governmental authority. There were areas where Christians and Muslims proved to live peacefully together, even though according to the whole view of the *Choždenija* there were more negative experiences of the mutual coexistence. It can be concluded that external Muslims' pressure proved to motivate the Christians of Jerusalem's Kingdom to the suppression of the mutual contradictions or at least to the effort by situation enforced compromise (which lasted only until the arrival of the patriarch Arnulf and the death of Balduin I.). Therefore, *Choždenije igumena Daniila* gives us an interesting and up to now not quite known view at the first years of the existence of the Jerusalem kingdom.

e-mail: angelo@stonline.sk

FUNKČNÝ VÝZNAM OCHRANNEJ ZBROJE V STREDOVEKU

Miroslav Huťka

HUŤKA, Miroslav: *Functional Importance of Protecting Armour in the Middle Ages*.

The article deals with the topic of protecting armour and its functional importance in the period of Middle Ages. The aim of this article is to point at the importance of changes in the form and content of functional parts of armament assemblies. What determined these changes and what their importance in particular periods was will be discussed.

Keywords: the Middle Ages, terminology, armour.

Európsky svetadiel a jeho dejiny sú poznačené množstvom vojnových konfliktov, ktoré ho sprevádzali od nepamäti. Imanentnou súčasťou všetkých konfliktov bola aj kultúra vojny, ak sa vôbec o niečom podobnom dá uvažovať. Súčasťou tejto kultúry bol tiež bojovník, ktorý v príslušnej spoločnosti alebo komunite požíva úctu, a to nielen v európskom kultúrnom okruhu.¹ Táto úcta nevyplývala len z jeho funkcie ochrancu spoločstva, ale i z nebezpečenstva, s ktorým sa stretával. Práve kvôli prekonávaniu tohto nebezpečenstva vznikali a ďalej sa vyvíjali nové zbrane a bojové taktiky. Súčasťou komplexu vojenskej kultúry bola v minulosti aj ochranná zbroj.

Cieľom nášho príspevku nie je podrobná analýza vývoja ochrannej zbroje, ale pokus o zachytenie štruktúrného a funkčného významu jej jednotlivých častí. Zároveň by tento príspevok mohol pomôcť k vytvoreniu slovenskej terminológie, čomu sa však budeme venovať len marginálne a v nevyhnutnej miere.

Pre vojenské spoločnosti bola ochranná zbroj veľmi dôležitá, pretože boj a vojna sú pre takéto society životne alebo spoločensky nevyhnutné. K ľudskej osobnosti patria rôzne pudy a jedným z najdôležitejších je pud sebazáchovy, ktorý sa prejavuje najmä v krízových, živote nebezpečných situáciách, akou je nepochybne aj vojna.² Okrem preventívnej však ochranná zbroj plnila taktickú spoločenskú funkciu, pretože bola prejavom sociálneho postavenia jednotlivca v príslušnej komunite.

¹ Napríklad J. Huizinga porovnáva postavenie rytiera a japonského samuraja: HUIZINGA, J.: *Jeseň stredoveku – Homo ludens*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 289–291.

² K vojenstvu v stredoveku bolo publikované množstvo literatúry. Možno uviesť napríklad prekladové práce, najnovšie CONTAMINE, P.: *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004; OHLER, N.: *Válka a mír ve středověku*. Jinočany : H & H, 2004. K spôsobu boja a k taktike pozri FEATHERSTONE, D.: *Válečníci a války ve starověku a středověku*. Praha; Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčák, 2000, s. 92–99 a 122–150.

Ochranná zbroj je v širšom zmysle slova súčasťou kultúry odievania a tým úzko súvisí aj s celkovou kultúrnou a umeleckou úrovňou.³ Odievanie závisí od rôznych faktorov, a to od kultúrnej úrovne, technologických a materiálových možností, ale predovšetkým od vkusu danej doby. Bojové oblečenie sa snažilo napodobňovať civilné, ktoré malo veľký význam pri jeho formovaní.⁴ Zbrane a zbroj však nie sú zmyslom, ale len „nástrojom“ vojny, preto sa dajú vnímať i ako umelecké diela, o čom svedčia mnohé európske, ale taktiež naše múzea.⁵ Z technologického hľadiska patrila a patrí výroba zbraní a zbrojí k vrcholom spracovania kovu a technických možností každej doby, nakoľko sa do tohto odvetvia investujú aj v súčasnosti obrovské finančné prostriedky.

Ochrannú zbroj môžeme definovať ako súbor pasívnych prostriedkov, ktoré poskytujú bojovníkovi bezprostrednú ochranu pred zbraňami protivníka. Dôležité je slovo bezprostrednú, pretože medzi ochrannú zbroj nezaraďujeme napríklad forifikácie, ktoré tiež chránili bojovníka.⁶ Zbroj sa skladala z niekoľkých častí. Zaraďujeme sem prilbu alebo iné spôsoby ochrany hlavy, ochranné oblečenie a štít.⁷ Existo-

Problematike rytierstva sa venuje napríklad DUBY, G.: *Neděle u Bouvines 27. července 1214*. Praha : Argo, 1997; CARDINY, E.: *Válečník a rytíř*. In: Lee Goff, J.: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha : Východní, 1999, s. 69–99; IWANČZAK, W.: *Po stopách rytířských příběhů*. Praha : Argo, 2001; DUBY, G.: *Die Ritter*. München : Deutscher Taschenbuch, 2002; HUIZINGA, J.: *Jesení středověku...*, s. 43–80; LEE GOFF, J. – SCHMITT, J. C.: *Encyklopedie středověku*. Praha : Východní, 1999, s. 588–598, atď.

³ K tomu bližšie OAKESHOTT, E.: *European Weapons and Armour. From the Renaissance to the Industrial Revolution*. Guildford; London : Lutterworth Press, 1978, s. 77–78. Tento autor prispel významnou mierou k rozvoju typológie ochrannej zbroje vytvorením uzavretých modelov. K dejinám odievania pozri napríklad KYBALOVÁ, L.: *Dějiny odívání – středověk*. Praha : Lidové noviny, 2001. Uhorské pomery mapuje vo svojej práci DVORÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho král – Sůbor zo Sůboric a Žigmund Luxemburský: Sonda do života středověkého uhorského šľachtica s osobitným zretelom na územie Slovenska*. Budmerice : Rak, 2003, s. 145–160.

⁴ Civilný odev sa pokrýval rôznymi plieskami v podobe šupín alebo lamiel, čím bolo bojové oblečenie v podstate identické s civilným odevom.

⁵ Ideologický pohľad na túto problematiku poskytuje práca RUTTKAY, A.: *Umenie kované v zbraniach: Dávnoveké umenie Slovenska*. Bratislava : Pallas, 1978, s. 11–12. Problémom slovenských múzeí je to, že mnohé nemajú spracované svoje zbierkové fondy v katalógovej podobe. Ako jeden z mála príkladov katalógu zbraní možno uviesť OLEXA, L. (red.): *Gotické umenie z košíckých zbierok*. Košice : Východoslovenské múzeum – SNG, 1995; zbrane sú publikované na stranách 167–169. Treba však spomenúť aj niektoré individuálne práce ako napríklad KLČO, M. – KRUPA, V.: *Ochranná zbroj zo zbierok Balneologického múzea v Piešťanoch*. In: *Balneologický spravodajca*, roč. 34, 1996, s. 111–122; HABÁŇ, P.: *Historické zbrane v zbierkach Slovenského národného múzea*. Bratislava : SNM, 1990; alebo ČESNEK, S.: *Polozbroj z Oravského múzea*. In: *Pamiatky a múzea*, 2005, č. 1, s. 10–11.

⁶ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně: Evropa v 6.–17. století*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 14. Tejto problematike sa venuje tiež CHOČ, P.: *S mečem i štítem*. Praha : Naše vojsko, 1967, s. 174–175.

⁷ HUŤKA, M.: *Ochranná zbroj v středověkom výtvarnom umení na Slovensku*. Diplomová práca. Banská Bystrica, FHaPv UMB, 2000, s. 5–6, (citované 5.1.2006). Dostupné z <http://www.mhutka.szm.sk/>

vali však aj niektoré typy štítov, ktoré mohli slúžiť i ako útočné zbrane, všeobecne však možno štít zaradiť medzi pasívne prvky obrany.⁸

Ochrana bojovníka sa vyvíjala v zložitom systéme rôznych kultúr a spoločenských, kde nadobúdala rôzne podoby a vytvárala svoje funkčné celky. V Európe na konci neskoréj antiky postupne zaniká rímsky typ ochrannej zbroje,⁹ ktorý nebol prijatý novými barbarskými spoločenstvami. Germáni používali svoj vlastný, pomerne retardovaný spôsob boja a ochrany bojovníka.¹⁰

V tomto období boli základom zbroje rôzne druhy ochrany trupu, ktoré sčasti nadväzovali na rímske tradície. Pozostávali z krúžkovej alebo z rôznych druhov šupinatej zbroje. Pre takúto ochranu trupu bojovníka sa používa označenie pancier. Toto slovo pravdepodobne pochádza z nemeckého *panzer*, *panczer*, *panczir*.¹¹ Termínom panciernik však môžeme rovnako označovať aj ozbrojenca v plechovom kyryse zo 16. až 19. storočia.¹² Ide teda o formu, ktorá zahŕňala rôzne typy ochranného oblečenia.

Istým špecifickým historickým označením je termín brnenie.¹³ Ide o ochranné oblečenie vyrobené z množstva spletených drôtených krúžkov, ktorých počet závisel od strihu a priemeru krúžkov a pohyboval sa okolo 20 000 kusov. Častokrát, ako by išlo o synonymum, sa aj v odbornej literatúre pojem brnenie zamieňa za plechovú zbroj, na čo poukázal vo svojej najnovšej práci P. Klučina.¹⁴ Ide však o špecifický

⁸ K útočným typom štítov patria štíty trojuholníkových tvarov, ďalej kolbeny a hackenschmildy. Pozri PLCH, P.: *Historický šerm*. Praha : SPN, 1981, s. 171.

⁹ K rímskej zbroji pozri bližšie napríklad SOUTHER, P. – DIXON, K. R.: *The Late Roman Army*. London : Routledge, 2000; CONOLLY, P.: *Dejiny rímskeho vojska*. Bratislava : Fortuna Print, 1992; alebo FEATHERSTONE, D.: *Válečníci a války...*, s. 54–62. Rímska zbroj pozostávala z rôznych druhov *loric*, napríklad *lorica segmentata*, *lorica hamata* alebo *lorica squamata*. Porovnaj napríklad TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia of Arms and Weapons*. London : Batsford 1982, s. 311–312. Ďalej z prilby (*galea*) a štítu (*scutum*).

¹⁰ CONTAMINE, P.: *Válka ve středověku*. Praha : Argo, 2004, s. 29–34; KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 58–59.

¹¹ Taktiež lat. *panzerium*, *panzirium*. Sčasti slovo pancier môžeme chápať ako synonymum pre *loricu* alebo brnenie (brň alebo staročesky *kruněf*): KRÍŽEK, L. – ČECH, Z. J. K.: *Encyklopedie zbraní a zbroje*. Praha : Libri, 1997, s. 186–187; rovnako o tom aj WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*. Praha : Naše vojsko, 1956, s. 45.

¹² KRÍŽEK, L. – ČECH, Z. J. K.: *Encyklopedie zbraní...*, s. 187. Kyrys sa používal najdlhšie v habsburskej monarchii, a to až do polovice 19. storočia. Pozri KLUČINA, P. – PEVNÝ, P.: *Arma defensiva*. Bratislava : Slovart, 1992, s. 132.

¹³ Brnenie je stredoveký termín pre krúžkovú zbroj. Porov. TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 110. WILKINSON, F.: *Arms and Armour*. London : Hamly, 1978, s. 48. KRÍŽEK, L. – ČECH, Z. J. K.: *Encyklopedie zbraní...*, s. 36–37.

¹⁴ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 14.

typ ochranného oblečenia trupu z krúžkového pletiva bez plechových doplnkov. Termín plechová zbroj sa používa pre ochranné oblečenie vyrobené z plechu.

Druhuvo možno ochrannú zbroj členiť podľa toho, akú časť tela bojovníka zakrýva. Z tohto hľadiska poznáme zbroj celú, ktorá zahŕňa celé telo, pričom možno tiež hovoriť o kompletnej zbroji. Ďalej trojštvrťovú, ktorá siaha do polovice stehien, prípadne po kolená, a zbroj polovičnú, ktorá zakrýva len hornú časť tela po pás.

Ochranná zbroj je typickým fenoménom stredovekého vojenstva predovšetkým v západnej a strednej Európe 9. až 17. storočia. Z hľadiska materiálnej a ikonografickej bázy možno v období stredoveku vyčleniť niekoľko charakteristických období. Najstaršou je obdobia od definitívneho rozpadu Západorímskej ríše v roku 476 približne po rok 1000. Môžeme ju charakterizovať ako obdobie hľadania v type ochrannej zbroje. Druhým je obdobie od 11. až do polovice 13. storočia, ktoré môžeme v zhode s C. Blairom nazvať obdobím krúžkovej zbroje.¹⁵ Obdobie od polovice 13. storočia až po začiatok 15. storočia označujeme ako kombinované obdobie, ktoré sa vyznačuje kombinovaním krúžkovej zbroje a niektorých plechových častí. Napokon obdobie po tridsaťročnú vojnu je obdobím plechovej zbroje, kedy sa tento typ ochrany bojovníka stáva dominantným a v období tridsaťročnej vojny sa ochranná zbroj postupne z výzbroje armád vytráca.

Prvé obdobie je ohraničené 5. až 10. storočím. V tomto období ochranná zbroj nebola bežným javom. Rímska tradícia a vysoký štandard v tejto oblasti skoro zaniká.¹⁶ Archeologické nálezky sú pomerne zriedkavé. Pravdepodobne najhojnejšie používaným ochranným prvkom bojovníka v tomto období bol iba štít. Bol pravdepodobne okrúhleho tvaru so stredovou kovovou publikou tzv. *umbom*,¹⁷ okovaný železným plechom.

Bohatší bojovníci si mohli dovoliť nosiť aj prilbu, ktorá bola taktiež znakom spoločenského postavenia.¹⁸ Vyskytujú sa niektoré typy prilieb, pričom najpoužívanejšou je tzv. *rebrová prilba* s líčnicami.¹⁹ Vyrábala sa z kovovej obruče okolo hlavy a zo štyroch alebo šiestich rebier vyplnených deltoidnými segmentmi. Okrem módnosti k rozšíreniu tejto prilby prispela aj pomerne jednoduchá výroba, pri ktorej nebolo potrebné tepať celistvé vydotie neskororímskej prilby.

¹⁵ BLAIR, C.: *European Armour : circa 1066 to circa 1700*. London : B. T. Batsford, 1958, s. 19.

¹⁶ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraň...*, s. 58–59; alebo staršia práca KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Človek, zbraň a zbroj v obraze doby I*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 16; WILKINSON, F.: *Arms and Armour...*, s. 38–39.

¹⁷ Napríklad ŽYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe, 1975, s. 41–42.

¹⁸ Napríklad hrob princa z Krefel-Gellepu. JAMES, E.: *Frankové*. Praha : Lidové noviny, 1997, s. 90.

¹⁹ Medzi ďalšie typy prilieb zaraďujeme neskororímske, lamelové, pásové atď. KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraň...*, s. 58–63.

Ďalšou súčasťou ochranného oblečenia 6.–9. storočia bola zbroj. Bola však, podobne ako prilba, pravdepodobne veľmi drahá, a tak si ju mohli dovoliť len najbohatší bojovníci. To sa odráža aj v archeologických nálezoch, ktoré sú pomerne chudobné.²⁰ Boli rozšírené *krúžkové košeľe* s krátkymi rukávmi, ktoré siahali do polovice stehien. Ich výskyt v archeologickom materiáli je ešte skromnejší ako výskyt prilieb. Výroba takejto košeľe bola totiž veľmi náročná, nakoľko po vykúti ocelového krúžku boli jej konce zvarené vo vyhni, poprípade boli prerazené dierami a spojili sa nitmi. Túto operáciu musel kováč opakovať najmenej 15 až 20 000 krát. Dokázali to len najzručnejší majstri.²¹ Oveľa jednoduchšia bola výroba druhého rozšíreného typu ochrannej zbroje, a to *lamelovej*. Kováč vytvoril množstvo kovových plieškov, v ktorých vyrazil diery. Tieto lamely, ktoré sa potom pripevnili na kožený alebo látkový podklad pomocou kožených šnúrok, sa nemuseli vždy prekryvať. Podobným spôsobom sa postupovalo tiež pri výrobe *šupinatej zbroje*. Šupiny rôznych tvarov sa však, podobne ako rybie šupiny, väčšinou prekryvali.

V 8. storočí sa mení charakter vojska v západnej a strednej Európe. Postupne začína prevládať jazda nad pechotou. Tento proces sa zavŕšil až za vlády Karola Veľkého (768–814).²² S tým súvisí aj zmena tvaru ochrannej zbroje, ktorá sa prispôbuje podmienkam jazdy. Rukávy sa postupne predlžujú približne po lakeť, predlžuje sa i jej dolný okraj, ktorý siahal po kolená. Zbroj musela byť v dôsledku jej predĺženia vpredu a vzadu kvôli sedeniu v sedle koňa rozstrihnutá. Používajú sa všetky typy zbrojí – šupinaté, lamelové a tiež krúžkové. Štít je spočiatku ešte okrúhly, no väčšieho priemeru, pričom sa postupne začínajú používať aj oválne tvary, ktoré lepšie chránia nohy jazdca, ba v 9. storočí sa už vyskytujú prvé mandľové tvary štítu.²³ Štíty mali ešte stále kovové umbá, ktoré však boli oveľa vypuklejšie. Významným medzníkom pri kreovaní ťažkej jazdy bolo aj usadenie Avarov v Karpatskej kotline, ktorí prinášajú inováciu v postroji jazdca, a to strmeň. Jeho používanie sa rýchlo

²⁰ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 68.

²¹ Ku výrobe krúžkovej košeľe pozri bližšie aj PLEINER, R.: *Staré evropské kovárství: stav metalografického výskumu*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 170–171; CHOČ, P.: *S mečem i štítem...*, s. 181–183. ŽYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce...*, s. 37–39; RUTTKAY, A.: *Waffen und Reiterausrüstung von 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II*. In: Slovenská archeológia, roč. 24, 1976, č. 2, s. 339.

²² K ťažkej jazde pozri FEATHERSTONE, D.: *Válečníci a války...*, s. 159–160. Iný názor zastáva vo svojej práci REGAN, G.: *Rozhodující bitvy*. Praha : Naše vojsko, 1994, s. 38, kde v súvislosti s bitkou pri Hadrianoполе roku 378 cituje Charlesa Omana, ktorý považuje túto bitku za prvé víťazstvo ťažkej jazdy.

²³ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 84, alebo KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby I*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 23–25.

rozšírilo v Európe a umožnilo jazdcovi lepšie využiť svoju údernú silu.²⁴ V spojení s ostrohami potom jazdec veľmi ľahko ovládal koňa i pri boji muža proti mužovi.

Významnou zmenou bola definitívna transformácia európskych armád na ťažko odetú jazdu, ktorá sa udiala v 11. storočí. Západná Európa bola infiltrovaná vikingskou bojovnosťou a získala nové impulzy v súvislosti s krížovými výpravami. Tie mali veľký význam pre tvar ochrannej zbroje. V ich dôsledku sa začali v oveľa väčšej miere používať krúžkové zbroje, ktoré postupne vytlačili iné druhy bojového oblečenia, napríklad šupinaté. Krúžkové pletivo bolo totiž oveľa vzdušnejšie, čo bola veľká výhoda v páľave palestínskeho slnka. Košeľa, pre ktorú sa používalo pomenovanie *hauberg*,²⁵ bola dlhá, pričom siahala pod kolena a bola vpredu a vzadu rozstrihnutá. Rukávy boli dlhé a súčasťou haubergu bola taktiež kapucňa.

Pod toto brnenie si bojovník obliekal mäkkú, často vypchávanú suknicu *aketon*, ktorá tlmila údery zbraní, ako aj váhu kovového pletiva.²⁶ Podobný význam mal i *gambeson*, ktorý bol často vyrobený zo vzácnej látky (hodvábu), no niekedy býval jediným spôsobom ochrany chudobnejšieho bojovníka.²⁷ Nohy si jazdec chránil koženými remencami, ktoré si ovíjal okolo nôh.

Na hlave mal bojovník kónickú prilbu s *nánosníkom*, ktorý chránil časť tváre.²⁸ Kónický tvar, okrem módnosti, vznikol aj spôsobom výroby. Tento tvar prilby taktiež spôsoboval, že zásah mečom, vedený zhora nadol, nebol kvôli sklzu veľmi účinný.

Štít definitívne získal mandľový tvar so stredovou puklicou – *umbom*. Začínajú sa naň postupne maľovať heraldické znamenia. Tento tvar štítu veľmi dobre chránil

²⁴ RUTTKAY, A.: *Waffen und Reiterausrüstung...*, s. 353–356, alebo KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MAR-SINA, R.: *Vojenské dejiny Slovenska I.: Stručný náčrt do roku 1526*. Bratislava : MNO, 1993, s. 63.

²⁵ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 23–27; BLACKMORE, H. L.: *Arms and Armour*. London : Studio Vista, 1965, s. 7–8 atď.

²⁶ TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *Arms and Weapons...*, s. 191. Slovo aketon pochádza z arabského *al-qutum*, čo znamená bavlna. W. Boeheim identifikuje *gambeson* iným spôsobom: BOEHEIM, W.: *Handbuch der Waffenkunde*. Leipzig : Seemann, 1890, s. 139. Podľa neho je *gambeson* prikrývka krúžkovej košele, teda *Waffenrock* alebo *surcoat*, čo potom prevzal aj KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk, zbrane a zbroj...*, s. 115. *Gambeson* je ale mäkký prešivaný kabát obliekaný pod brnenie a chudobnejšími bojovníkmi používaný ako jediný spôsob ochrany. Pozri WILKINSON, E.: *Arms and Armour...*, s. 57.

²⁷ ŻYGULSKI, Z. (jun.): *Broni w dawnej Polsce...*, s. 40; BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 33, ktorý *gambeson* stotožňuje so *surcoatom* alebo *Waffenrockom* (*Wappenrock*), a podobne o tom hovorí vo svojej novej práci tiež KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 181–182. V práci L. Kybalovej sa toto mäkké oblečenie pod zbroj označuje francúzsky ako *pourpoint*, *doublet* alebo nemeckým slovom *Wams*, ktoré vzniklo pravdepodobne z gréckeho slova *pambax*, čím sa označuje bavlna. Pre prikrývku krúžkovej zbroje používa pomenovanie *varkoč* alebo latinské *sagum*, čo je pomenovanie pre plášť. KYBALOVÁ, L.: *Dejiny odívání...*, s. 82–84.

²⁸ Takáto prilba dostala pomenovanie normandská, nakoľko jej tvar a nánosník sú severského pôvodu. Napr. ŻYGULSKI, Z. (jun.): *Broni w dawnej Polsce...*, s. 33.

taktiež dolnú časť ľavej nohy. Bol však pomerne ťažký a tak sa musel pripevňovať pomocou remenca okolo hlavy, na ktorom visel.

Druhá perióda je príznačná krúžkovým pletivom ako najpoužívanejším ochranným oblečením. V dôsledku krížových výprav sa ochranná zbroj obohacuje o niektoré nové prvky, ktoré sme sčasti spomenuli už v predchádzajúcom období. Haubergu sa predlžujú rukávy, ktoré plynule prechádzajú do palcových rukavíc, ako jeho súčasť. Zo strany dlane sú tieto rukavice kožené. V zápästí je táto koža rozstrihnutá, pričom sa týmto otvorom dá vytiahnuť ruka von.²⁹ Rukávy mali pomerne veľkú váhu, aby sa krúžkové pletivo v oblasti zápästia nepohybovalo a spevňovalo sa pomocou remenca. Tento remenec potom rukáv stabilizoval.

Podobne je súčasťou haubergu i krúžková kapucňa. Tá sa v čase pochodu dala z hlavy sňať, pričom spadala na chrbát. Musela mať preto pomerne veľký otvor pre tvár. V čase boja sa však kapucňa musela na hlavu natiahnuť. Mala by však v oblasti tváre veľký otvor, pričom by cez tento otvor bolo vidieť aj krk. Tento otvor sa preto musel znižovať tým, že sa pomocou remeňa alebo šnúrky stiahol okolo tváre, takže bojovníkovi často nebolo vidieť ani bradu.³⁰

Dĺžka košele sa postupne skrátila po kolená, nakoľko sa zlepšila ochrana nôh, na ktoré sa začali obliekať pančuchy z krúžkového pletiva. Boli v zadnej časti nohy zväzované, čím pevne ovíjali nohu, aby sa v nich dalo chodiť. Členok bol ešte spevnený ostrohou alebo remienkom. Pančuchy pravdepodobne siahali len po kolená alebo do pol stehien.

Na prelome 12. a 13. storočia sa súčasťou ochrannej zbroje stáva aj látková pokrývka čiernej krúžkovej zbroje. Tá do Európy prichádza v dôsledku krížových výprav, počas ktorých si museli krížiaci chrániť jej čierny povrch pred horúcim slnkom. Začali si preto obliekať látkové suknice bez rukávov, ktoré boli v dolnej časti prestrihované.³¹

Postupne sa zväčšuje typová pestrosť prilieb. Okrem klasickej kónickej prilby sa objavujú taktiež plogulaté s nánosníkom, železné klobúky a na prelome 12. a 13. storočia aj *hmcová* prilba.³² Tá vznikla v dôsledku potreby chrániť tvár bojovníka tak, že sa pravdepodobne rozšíril nánosník na celú tvár. Hmcová prilba sa vyrába-

²⁹ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 167.

³⁰ Spôsoby uzatvárania tváre popisuje názorne KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 183.

³¹ Táto sukница sa volala, ako sme už uviedli, *surcoat*, *Waffenrock*, z čoho vzniklo české slovo *varkoč* alebo *gambeson*. Pozri KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: *Člověk, zbrane a zbroj...*, s. 115. TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 136, uvádza anglický názov *coat armour* – teda po slovensky zbrojný plášť alebo kabát.

³² Najobširnejšie sa tejto problematike najnovšie venuje KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 199–215; CHOČ, P.: *S mečem i štítem...*, s. 192–195, alebo BOEHEIM, W.: *Handbuch der Waffenkunde...*, s. 28–34.

la najčastejšie z ôsmich vzájomne znitovaných plechov s úzkym priezorom, ktorý zabezpečoval výhľad a s otvormi na dýchanie. Prilba bola v temenej časti rovná, jej horný okraj okovaný a spevnený pásom ocele, ktorý zachytával úder. Nasadzovala sa na krúžkovú kapucňu, na ktorú sa ešte pripevnila *zbrojná čiapka*, akási mäkká vrpchávka.³³ Prilba nedosadala až na plecia, takže hlavou sa dalo voľne otáčať do strán. Nakolko však bola dosť ťažká, unavovala krčnú chrčticu a nekryla dostatočne krk.

Štít zmenil svoj tvar z mandľového na sférický trojuholníkový, no bol stále dosť veľký a do 12. storočia si udržal aj umbo, ktoré však postupne mizne. V priebehu 13. storočia sa začal štít zmenšovať, nakolko s veľkým trojuholníkovým štítom sa ťažko manipulovalo v boji, lebo bol statický.

Tretie obdobie je ohraničené približne polovicou 13. storočia a začiatkom 15. storočia. Ide o obdobie kombinovanej zbroje. Krúžkový pancier pomerne dobre chránil telo bojovníka pred strelami z krátkeho luku, pred sečnými ranami, neobmedzoval jeho pohyb a bol priedušný. No niektoré časti tela boli oveľa viac vystavené zraneniu a i prípadné malé zranenie vyradilo celého bojovníka. Boli to predovšetkým plecia, na ktoré z prilby mohla sklznúť rana mečom, ďalej laktové kĺby, najmä na pravej strane, pretože tá nebola chránená štítom a kolena.³⁴ Na tieto časti tela sa preto začali pripevňovať prvé plechové časti zbroje. Boli to predovšetkým *náplečné štítiky* zvané *ailettes*.³⁵ Mali podobu štítov alebo väčších obdĺžnikov a boli zdobené heraldickými znakmi. Pôvodne boli vyrobené z kože alebo z pergamenu a asi sa pripevňovali priamo na krúžkovú košeľu. Podobnú funkciu mali aj chrániče kolena a lakta, ktoré mali anatomický kuželový alebo štvorcový tvar. Iným spôsobom ochrany ramien bolo oddelenie kapucne od krúžkovej košele a jej predĺženie na hrud a vzhadu po lopatky, k čomu došlo na konci 13. storočia. Ramená tak boli chránené dvojitou vrstvou krúžkového pletiva v podobe akéhosi *krúžkového pláštika*.³⁶

Ďalšou dôležitou časťou tela bol trup. Tu sa látkový gambeson stal prostriedkom na zosilňovanie zbroje. Na jeho vnútornú stranu sa začali pripevňovať kovové pásy.³⁷ K tomuto procesu začína dochádzať v druhej polovici 13. storočia a oveľa intenzívnejšie pokračuje v 14. storočí. Na prelome 13. a 14. storočia takisto dochádza k postupnému oddeleniu rukavíc od rukáva. Rukavice sa už vyskytujú

³³ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 34–35.

³⁴ CHOČ, P.: *S mečom i štítem...*, s. 187–189.

³⁵ KRÍŽEK, L. – ČECH, Z. J. K.: *Encyklopedie zbraní a zbroje...*, s. 12, alebo BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 45–46.

³⁶ BOEHEIM, W.: *Handbuch der Waffenkunde...*, s. 134–136, alebo napríklad BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 42, uvádza názov pre tento plášť ako *Aventail*. Podobne aj TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 69.

³⁷ Veľmi názorne tento proces popisuje vo svojej práci P. Klučina s uvedením množstva názorných príkladov: KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 188–198.

aj v prstovej forme. Keďže sa rukavice oddelili od rukáva, bolo potrebné, aby sa ich manžeta predĺžila.³⁸ Touto manžetou sa potom rukavice pripevňovali k zápästiu a rukáv košele spadal potom voľne na túto manžetu.

Na začiatku 14. storočia sa zintenzívnili vývoj ochrannej zbroje, ktorý smeroval k vytvoreniu plechovej zbroje. Hovorili sme o tom, že na krúžkovú zbroj sa začali postupne pridávať jednotlivé súčasti neskoršej plechovej zbroje. Tieto súčasti však nemuseli byť nevyhnutne vyrobené z plechu. Je oveľa pravdepodobnejšie, že spočiatku boli vyrobené z tvrdej kože, a to najmä tie, ktoré boli viditeľné, pretože koža sa dala lepšie zdobiť. Opracovanie a zdobenie plechu bolo oveľa ťažšie, najmä kvalitné leštenie jeho povrchu bolo do 15. storočia pomerne neznáme. Preto sa spočiatku plechy ukrývali pod vzácne látky alebo kožu a neboli viditeľné, čo je veľkým problémom ikonografie.³⁹

Pripevňovaním kovových pásov zo spodnej strany látkovej pokrývky zbroje vzniká *plechový kabát*.⁴⁰ Ten bol základom neskoršie vzniknutého *kyrysu*. Tento plechový kabát, vyrobený pravdepodobne z kože, používala pechota alebo chudobnejší jazdci bez krúžkovej košele ako jediný spôsob ochrany. Takýto kabát niesol pomenovanie *brigantína*.⁴¹ Na plechový kabát z vonkajšej strany v oblasti prs sa pripevnili ozdobné očká. Boli dve alebo tri a slúžili na pripevnenie reťazí, ktoré boli spojené s mečom a dýkou, aby počas boja nemohli vypadnúť z ruky a nenávratne sa stratiť.⁴² Pôvodná látková alebo kožená prikrývka zbroje sa v 14. storočí skrátila do polovice stehien. Navyše došlo k jej zúženiu do drieku, čím nadobudla módný strih. Išlo o tzv. *lentner*.⁴³

³⁸ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 41–42, 66–67. Táto manžeta mala pomenovanie v staročeštine ako *kourky* (*kárky*): WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje, zbroj a zbraně...*, s. 47, alebo KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: *Člověk, zbrane a zbroj...*, s. 160–161.

³⁹ ŻYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce...*, s. 103.

⁴⁰ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 75. Pre tento kabát sa používa aj jednotné pomenovanie *jupon* alebo *leter*. Pozri KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 326, alebo TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 136 atď. K tejto problematike priniesla najväčšie množstvo poznatkov práca archeológa B. Thordemana, ktorá vyšla aj knižne: THORDEMAN, B.: *Armour from the Battle of Wisby 1361*. t. 1–2. Stockholm – Uppsala 1939–1940. Niekoľko exemplárov takejto zbroje sa podarilo nájsť tiež v Poľsku, napríklad nález plechovej vesty a prilby s pologulatým vizírom v Siedlątkówce (voj. Sieradzkie) z obdobia rokov 1382–1383, alebo nález z Plemięty (voj. Toruńskie) z obdobia okolo roku 1414. NADOLSKI, A. (red.): *Uzbrojenie w Polsce Średniowiecznej 1350–1450*. Łódź: Polska Akademia Nauk, 1990, s. 496–497 a 507, alebo NADOLSKI, A.: *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolińskich, 1979, obrazová príloha 39.

⁴¹ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 58–59. Používali sa až do 17. storočia a vo Francúzsku sa volali tiež *cuirassine*.

⁴² Na tretie očko sa pripevňovala reťaz spojená s vedrovou prilbou.

⁴³ BOEHEIM, W.: *Handbuch der Waffenkunde...*, s. 139.

Vyvíja sa taktiež ochrana nohy. K pôvodným krúžkovým pančuchám a plechovej puklici na kolene sa pridávajú, spočiatku asi kožené, neskôr plechové chrániče holene. Táto časť tela bojovníka bola oveľa viac vystavená zraneniu, nakoľko malý štít chránil len hornú časť tela. Podobne sa táto ochrana predĺžila i na chodidlo a na stehno, čím vzniká akási kovová alebo *plechová nohavica*. Chránič kolena nebol spojený s chráničom holene, pravdepodobne kvôli pohyblivosti nohy. K nohe sa pripieňovali len pomocou remencov. Plechy holene sa začali postupne vyrábať dvojdielne, spojené na vonkajšej strane pántom a na vnútornej remienkom. Plechové krytie stehna bolo jednodielne, pričom plech chránil stehno len spredu a z boku. Podobný scenár mal aj vývoj *plechového rukáva*. Tento však začal vznikáť o niečo neskôr, v prvej polovici 14. storočia, a jeho vývoj bol pomerne zložitý, nakoľko ruka musela mať plnú pohyblivosť.

Aby sa zabezpečila plná pohyblivosť ruky, nesmeli jej v tom brániť pevne spojené plechy. Preto sa ich spojenie riešilo tak, že jednotlivé súčasti plechového rukáva boli navzájom spojené pohyblivými nitovanými spojmi a k ruke sa pripieňovali pomocou remienkov. K tomu došlo však až v druhej polovici 14. storočia, kedy sa manžeta (chránič predlaktia – kôrky) spojila s chráničom lakťa, tzv. *mušlou*,⁴⁴ a s krátkym chráničom ramena, ktorý siahal len do jeho polovice. Ten bol, podobne ako chránič lakťa, prichytený koženým remienkom obopínajúcim ruku. Plece pôvodne chránil samostatný plech – *ailettes*, ktorý sa počas 15. storočia transformoval do podoby zložitého systému prekrývajúcich sa plechov s názvom *plechové krídla*. V 14. storočí sa pripieňovali na plechovú vestu a v 15. storočí k prednému plechu kyrysu na pleci. Tento chránič pleca sa potom ešte pomocou remeňa pripieňil popod pazuchu k ruke.

K zmene došlo aj v tvare veľkej prilby. Pôvodne hrncová prilba nadobudla v oblasti nosa ostrejší špic a temeno kónický tvar. Dolný okraj prilby sa predĺžil až po plecia, pričom prilba na ne preniesla svoju váhu. Vznikol tak problém výhľadu z prilby. Hlavou sa totiž dalo pohybovať len v prilbe, bez toho, aby sa prilba otočila. Výhľad sa preto riešil takým spôsobom, že sa predĺžili priezory. Takejto prilbe hovoríme *vedrová prilba*.⁴⁵ Bola bohato zdobená heraldickými znakmi a jej zvláštnosťou bolo ešte aj to, že bola pomerne veľká kvôli tomu, že sa pod ňu ešte nasadzovala menšia prilba

⁴⁴ Z nemčiny *Mulchel*: GAMBER, O.: *Schutzwaffen: Glossarium armorum Deutche Ausgabe*. In: *Glossarium armorum – Arma defensiva*. Graz : Verlagsanstalt, 1972, s. 21–22, alebo anglicky *cowter*: BLAIR, C. – NORMAN, V. – ROBINSKON, H. R.: *Defensive Arms Glossarium armorum English Edition*. In: *Glossarium armorum – Arma defensiva*. Graz : Verlagsanstalt, 1972, s. 20–21. No česky *myšky*: WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje, zbroj a zbraně...*, s. 47, podobne aj KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 344.

⁴⁵ KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk, zbrane a zbroj...*, s. 126, alebo ŽYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce...*, s. 99–100; KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 206–215.

s názvom *lebka* alebo od polovice 14. storočia *bacinet*.⁴⁶ Ide o trojštvrťovú kónickú prilbu, ktorá kryla aj zátylok. Nasadzovala sa na krúžkovú kapucňu alebo sa krúžkový plášťik pripieňoval na prilbu prievlačkami.⁴⁷ Tento typ prilby sa používal aj samostatne, no v tomto prípade zostávala problematickým miestom ochrana tváre. Preto sa k otvorenej prilbe pridala pohyblivý plech, ktorým sa v čase boja uzavrela tvár bojovníka. Išlo o tzv. *vižír*.⁴⁸ Bojovník tak už nemusel používať dve prilby.

V druhej polovici 14. storočia sa zmenil aj tvar štítu. Už od 13. storočia sa na štítoch nenachádza stredová kovová puklica – umbo. Začal sa vyrábať štít s výrezom na jeho hornej strane, do ktorého sa pri nájazde vkladala kopija. Tá zároveň preniesla časť svojej váhy do štítu, ktorý bol remenom pripieňovaný okolo krku. Druhým oporným bodom pre kopiju bola pravá ruka a tretín podpazušie. Kopijou sa tak dalo lepšie mieriť.⁴⁹

Na začiatku 15. storočia sa vývoj ochrannej zbroje dostal do nového kvalitatívneho stupňa. Išlo o víťazstvo plechovej zbroje. Základom ochranného oblečenia bola ešte stále krúžková košeľa, krúžkové pančuchy sa však prestali v prvej polovici 15. storočia používať. Bolo to dôsledkom zlepšenia ochrany nohy vznikom plechových nohavíc.⁵⁰ Skladali sa z dvoch častí: z ochrany kolena – nákolennice a s ňou spojeného plechu, ktorý chránil stehno. Nákolennica sa skladala z niekoľkých, najčastejšie troch vzájomne sa prekrývajúcich plechov. Osobitne sa na nohu obliekali plechy obopínajúce zo všetkých strán lýtko. Tretou časťou bola plechová topánka, zložená taktiež z niekoľkých, vzájomne sa prekrývajúcich plechov v tvare mesiaca. Lýtko bolo spojené s nákolennicou pomocou remienka alebo závlačky.

Najpríznačnejšou časťou zbroje tohto obdobia bol *kyrys*, skladajúci sa z predného a zadného plechu. Ako sme už vyššie spomenuli, vyvíjal sa od konca 13. storočia a jeho predchodcom bol plechový kabát. Pomerne kompaktný predný plech sa používal už od druhej polovice 14. storočia. No bez látkového poľahu a spoločne so zadným plechom sa objavuje *kyrys* v dvadsiatych rokoch 15. storočia na zbrojných

⁴⁶ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 67–70, anglicky *bascinet* alebo *basinet*, česky *šlapa*. Pozri KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: *Člověk, zbrane a zbroj...*, s. 165.

⁴⁷ Pekný príklad takéhoto krúžkového plášťika môžeme nájsť na zámku Hluboká: VAVERKOVÁ, Z.: *Kroužkový záves k basinetu ze zámku Hluboká*. In: *Archaeologia historica*, roč. 16, 1991, s. 379–384. V takomto prípade už hovoríme o krúžkovom závese – *aventail*: TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 69.

⁴⁸ Slovo sme prevzali z nemeckého *Visier*: GAMBER, O.: *Schutzwaffen...*, s. 15, alebo anglického *Visor*: TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 495–496 atď.

⁴⁹ Takémuto jazdeckému štítu hovoríme *tarč* (*targ, tareg, target*) – pravdepodobne z arabského *darak*. Pozri KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 378–379.

⁵⁰ Anglicky *poleyn*: TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 382.

kompletoch zo severotalianskych zbrojárskych dielní.⁵¹ Išlo o plech, alebo častejšie sústavu vzájomne sa prekrývajúcich plechov spojených pohyblivými nitmi dostatočnej povrchovej úpravy na to, aby sa nemusel potahovať vzácnu látkou. Zo severného Talianska sa potom táto novinka rozšírila do iných častí Európy. Zároveň bola táto oblasť zdrojom aj ďalších inovácií. V polovici 15. storočia tu vzniká tzv. talianska zbroj.⁵²

Ide o špecifický typ ochrannej zbroje, ktorý mal niekoľko zvláštností. Prvou je, ako sme už spomenuli, kyrys. Skladá sa z dvoch častí, z predného a zadného plechu. Predný plech je delený na dve pohyblivé časti, na brušnú a hrudníkovú časť. Kvôli kompaktnosti boli vzájomne spojené remencom na prsiach. Od druhej polovice 15. storočia sa začal vyrábať aj predný plech vyrobený z jedného kusu plechu. Na pravej strane má predný plech hák,⁵³ často sklápací, ktorý slúžil ako opierka kopije. Tým sa dala lepšie preniesť sila nárazu kopije a úder bol účinnejší.⁵⁴ Dolná časť trupu bola chránená opäť novinkou, *plechovou sukňou*.⁵⁵ Boli to kovové, vzájomne sa prekrývajúce pásy, ktoré mali v dolnej časti, kde nadväzovali na plechové nohavice, štyri remence, ktorými sa pripevňovali zvláštne visiace plechy, tzv. *plechové tašky*.⁵⁶ Ich význam spočíval pravdepodobne v tom, že prekrývali spoj medzi plechovými nohaviciami a plechovou sukňou, ktorá sa pri sedení v sedle vydvihla vyššie.

Ďalším charakteristickým znakom talianskej zbroje boli asymetrické chrániče pleca, tzv. *plechové krídla*.⁵⁷ Aby sa lepšie chránilo podpazušie, ľavé krídlo bolo väčšie ako pravé a kvôli držaniu kopije pod pazuchu malo pre tento účel výrez. Tieto krídla sa pripevňovali ku prednému plechu na pleci pomocou závlačky a k ruke

⁵¹ Napríklad KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 360–366, alebo BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 80 atď.

⁵² K tejto téme je množstvo literatúry. Treba však spomenúť napr. BOCCIA, L. G. – COELHO, E. T.: *L'arte dell' Armatura in Italia*. Milano : Bramante, 1967, alebo pomerne podrobne sa tejto problematike venuje BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 79–92 atď.

⁵³ Anglicky rest: TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 405, nemecky *Rüstha-*
ken: GAMBER, O.: *Schutzwaffen...*, s. 22.

⁵⁴ V predchádzajúcom období sa tento problém riešil takým spôsobom, že sa kopija pevne stlačila ramenom v podpazuší a uchopila pravou rukou. No pri náraze získala kopija spätný chod a časť údernej sily sa tým oslabila. Hák tento problém vyriešil.

⁵⁵ Z anglického *skirt*, napr. TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia ...*, s. 440, ale česky *šorc*: KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 362 atď.

⁵⁶ Nemecky *Beintaschen*: GAMBER, O.: *Schutzwaffen...*, s. 22, česky *šosy*: KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 362, poľsky *taszki*: ŻYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce...*, s. 107.

⁵⁷ Pomenovanie vzniklo podľa charakteristického tvaru tejto časti zbroje, ktorý na chrbte vytváral dojem anjelských krídel.

remenom. Charakteristickým znakom boli aj chrániče lakta – *mušle*. Boli veľmi veľké a opticky vyvažovali veľké plechové krídla.

V strihu plechových nohavíc sa nič podstatné nezmenilo. Zdokonalili sa však plechové topánky.⁵⁸ Skladali sa z dvoch častí vzájomne spojených pántom a prac-kou. Používali sa palcové rukavice, no môžeme sa stretnúť aj s prstovými typmi. Štít sa opäť postupne znižuje, pričom je častokrát prehnutý do vonkajšej strany s výrezom na pravej strane na položenie kopije.

Veľmi pestré je zastúpenie rôznych typov prilieb. Postupne sa prestáva na bojovom poli používať vedrová prilba a jej využitie sa presúva do oblasti turnajov. V druhej polovici 14. storočia sa vyvinul, ako sme už spomenuli, veľmi obľúbený typ prilby, *bacinet*. Ide o kónickú prilbu, ktorá chráni aj zatylok. Oblasť tváre a brady je chránená zväčša len krúžkovým závesom. No v závere 14. storočia sa na ňu začína pripieňovať pohyblivý plech – vizír. Pôvodne išlo len o nánosník, ktorým sa na brade upevňoval krúžkový záves. Postupne sa vyvíja mriežka a nakoniec na konci 14. storočia typický vizír tohto obdobia, tzv. *psí nos*.⁵⁹ Jeho pohyb umožňovali dva voľné nity a aby sa udržal v hornej, otvorenej polohe, nachádzali sa nitoch pružné perká. Vyrábali sa tzv. *malý bacinet*, ktorý chránil krk pomocou krúžkového závesu, a tzv. *veľký bacinet*, pri ktorom bol krk chránený tzv. *plechovým obojkom*. Samozrejme, vyrábali sa aj rôzne iné variácie tvarov vizíra, od špicatých cez oblé atď. Rovnako tomu bolo tiež v type prilieb, kde sa vyrábali *bacinety*, *barbuty*, železné klobúky atď.⁶⁰ Plechovým obojkom sa odstránila posledná časť zbroje, ktorá bola vyrobená z krúžkového pletiva, okrem košeľe, ktorá stále tvorila základ zbroje.

Najväčším zmenám v 15. a na začiatku 16. storočia podliehali prilba, kyrys a plechový rukáv. Z oblasti Talianska sa inovácie šíria do ostatných častí Európy, a to najmä do Nemecka, ktoré sa stáva v druhej polovici 15. storočia v tvare ochrannej zbroje zdrojom nových impulzov.

Kyrys sa kvôli bezpečnosti začal vyrábať z jedného kusu plechu a v profile začal nadobúdať rôzne tvary. Predovšetkým sa kvôli bezpečnosti zväčšilo jeho vydutie. Kopija alebo šíp pri prerázaní kyrysu vnikala doňho postupne a čím bola jeho dráha vo vnútri dlhšia, tým neskôr začala prerážať krúžkovú košeľu a šance na prežitie alebo na ľahšie zranenie boli väčšie. Predný plech sa preto okrem poglobulátých tvarov vyrábali aj s výraznou hranou na brušnej časti skriňového tvaru.⁶¹ Stále sa taktiež

⁵⁸ Anglicky *sabaton*: TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 408.

⁵⁹ Nemecky *Huntsgugel* alebo *Huntskappen*: GAMBER, O.: *Schutzwaffen...*, s. 15, anglicky ale *pig faced*: BLAIR, C. – NORMAN, V. – ROBINSKON, H. R.: *Defensive Arms...*, s. 14 atď. Pre vizír oblého tvaru sa používalo pomenovanie *Klappvisier*: BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 194–195.

⁶⁰ NADOLSKI, A.: *Broń i strój rycerstwa polskiego...*, s. 91–92.

⁶¹ Nemecky tzv. *Kastenbrust*: BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 92–93.

vyrábali dvojdielne oblé predné plechy. Skladali sa z horného plechu v oblasti hrude a dolného v oblasti brucha. Horný plech však siahal až po pás a tým zdvojoval ochranu brucha.

Oblasť Nemecka je domovom jedného z najpôsobivejších typov ochrannej zbroje, a to tzv. *gotickej zbroje*.⁶² Vyrábala sa od šesťdesiatych rokov 15. storočia do jeho konca. Je príznačná štíhlymi líniami, ktoré kopírovali súdobú módu. Mnohé súčasti zbroje sú zakončené ostrým špicom alebo lomeným oblúkom (odtiaľ aj názov tohto typu). Mala niekoľko konštrukčných a dekoratívnych zvláštností. Predovšetkým to bol predný plech, pokrytý množstvom kanelúr, ktoré pripomínali rebrá. Mohlo sa zdať, že bol vyrobený z viacerých kusov, no išlo len o dojem. Predný plech bol vyrábaný väčšinou z jedného kusu, podobne tiež zadný. Kýrys bol ostro zastrihnutý do drieku, takže vytváral štíhly, úzky driek. Náplečné krídla boli ešte stále asymetrické a skladali sa z viacerých prekrývajúcich sa plechov. Na pleciach sa mohli nachádzať aj okrúhle terčíky. Zaujímavou bola riešená ochrana lakťa, tzv. laktová mušľa. Bola pomerne veľká a pripieňovala sa pomocou šnúrok k remienkom, ktorý spájali plechy predlaktia a horného ramena. Tieto časti teda neboli pevne spojené pohyblivými nitmi ako tomu bolo v predchádzajúcom období. Podobne i niektoré ďalšie časti zbroje boli spojené šnúrkami. Rukavice boli skoro vždy prstové, s veľkou špicatou manžetou. Plechová sukňa sa podľa dobovej módy skrátila a plechové tašky nadobudli listový tvar. Niektoré zbroje však plechové tašky vôbec nemajú.⁶³ Postupne začalo dochádzať k spájaniu dvojdielného plechového krytia holene (sáry) s nákolennicou. Predchádzajúci systém oddelených častí pripievaných remienkami sa nahrádza závlačkou tesne pod nákolennicou. Na nohu si bojovník obúval plechové topánky, opäť podľa dobovej módy predĺžené do obrovského špica. Celá zbroj bola pokrytá množstvom kanelúr, ktoré vytvárali dojem rebier a konštrukčných častí. Išlo však o dekoratívny výzdobný motív, ktorý mal i funkčný význam. Kanelúry totiž zosilňovali povrch plechu proti sečným ranám. Typickou súčasťou gotickej zbroje bola prilba typu *šalier*.⁶⁴ Táto prilba vznikla pravdepodobne zo železného klobúka v Taliansku a odtiaľ bola importovaná do Nemecka, kde sa zdokonalila a vznikli dva najznámejšie druhy šaliera, nemecký a taliansky.⁶⁵ Tento typ prilby mal sklopný vizír, no objavujú sa tiež exempláre bez

⁶² Anglicky ako *high gothic style*, pozri BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 94–99, alebo KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 475–480.

⁶³ THOMAS, B. – GAMBER, O.: *Katalog der Leibrüstskammer 1.: Der Zeitraum von 500 bis 1530*. Wien : Kunsthistorisches Museum, 1976, s. 106–110.

⁶⁴ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 105–107; OAKESHOTT, E.: *European Weapons and Armour...*, s. 111–114.

⁶⁵ K nemeckému šalieru pozri KLUČINA, P. – PEVNÝ, P.: *Arma defensiva*. Bratislava: Slovart, 1992, s. 52. Taliansky šalier sa pravdepodobne vyvinul z prilby typu *barbura*.

vizíra, s úzkym priezorom. Nemecký šalier bol predĺžený až po lopatky, čím chránil aj zátylok, no brada a krk boli nechránené. Na túto časť tela sa preto vyvinula ochrana s názvom *plechová brada*.⁶⁶ Išlo o anatomické plechové krytie brady a krku siahajúce až na hrud', kde sa pomocou remienka napájalo na predný plech.

Z oblasti Talianska pochádza aj druhý, veľmi populárny typ prilby, vyrábaný od dvadsiatych rokov 15. storočia – *armet*.⁶⁷ Išlo o anatomicky tvarovanú prilbu, ktorá chránila taktiež krk bojovníka. Jej zvláštnosťou bolo, že mala dva pánty na lícnej časti, pomocou ktorých sa uzatvárala. Jej súčasťou bol aj vizír tvaru *vrabčí zobák*.⁶⁸ Armet už mal ostrý hrebeň a v zátylku okrúhly štítok, ktorý pravdepodobne chránil spoje lícných častí. Ten však nebol vždy jeho súčasťou.

Gotická zbroj sa krátko po prelome 15. a 16. storočia prestáva vyrábať. Toto obdobie je však začiatkom výroby nového príznačného modelu ochrannej, už renesančnej zbroje, a to tzv. *maximiliánskej*.⁶⁹ Mala taktiež niekoľko konštrukčných a dekoratívnych zvláštností. Na rozdiel od gotickej zbroje už boli kanelúry na celom povrchu. Zosilnila sa tým povrchová pevnosť zbroje bez zväčšenia hrúbky plechu. Ku konštrukčným zvláštnostiam patrí tvar predného plechu kyrsu. Je oveľa viac vypuklejší a nekončí sa pod krkom, ale na prsiach výrazným horizontálnym faldom, ktorý je zdobený šnúrovaním. Niektoré predné plechy majú dokonca v oblasti brucha hrotité vydutia.⁷⁰ Takéto tvary sa objavujú až okolo polovice 16. storočia. Krk si bojovník chránil anatomickým plechovým golierom, ktorý bol podsunutý pod predný plech kyrsu. Náplečné krídla boli pomerne veľké a ich pravá strana mala výrez pre uchopenie kopije v podpazuší. Na ich hornej strane sa častokrát nachádzal výrazný, do hornej strany vyhnutý golier, ktorý chránil aj krk bojovníka. Stehenný plech a nákolennica boli, podobne ako iné časti zbroje, zdobené kanelúrami. Plechy holennej časti však boli paradoxne hladké. Opäť išlo o napodobnenie dobovej módy. Na nohy si bojovník obúval plechové topánky, výrazne odlišné od

⁶⁶ KLUČINA, P.–ROMAŇÁK, A.: *Člověk, zbraň a zbroj...*, na s. 207 uvádza názov „plechový vous“, TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 82–83 uvádzajú názov *bevor*, ŽYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce...*, na s. 102 poľský názov *podbródok* atď.

⁶⁷ BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 86; KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk, zbraň a zbroj...*, s. 210, alebo TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 21–22; OAKESHOTT, E.: *European Weapons and Armour...*, s. 118–121.

⁶⁸ KŘÍŽEK, L. – ČECH, Z. J. K.: *Encyklopedie...*, s. 16; *sparrow's beak*: TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *The Complete Encyclopaedia...*, s. 21.

⁶⁹ KLUČINA, P.: *Zbroj a zbraně...*, s. 481–493, alebo BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 115–130, alebo OAKESHOTT, E.: *European Weapons and Armour...*, s. 103–105.

⁷⁰ KLUČINA, P.–ROMAŇÁK, A.: *Člověk, zbraň a zbroj...*, s. 215; ŽYGULSKI, Z. (jun.): *Broń w dawnej Polsce...*, s. 155

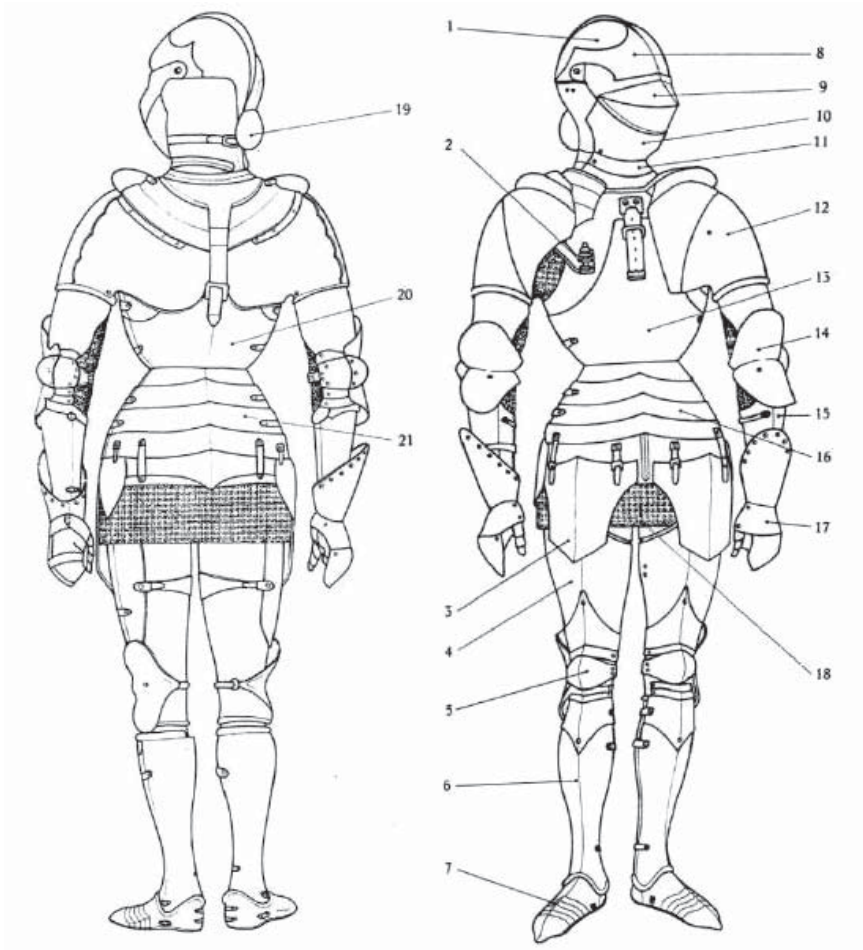
gotických, hrotitých. Mali tvar kravskej papule.⁷¹ Spolu s maximiliánskou zbrojou sa skoro výlučne používala prilba typu armet, alebo tzv. *uzavretá prilba*.⁷² Od armetu sa líši tým, že na uzatváranie nemala pánty, ale celý systém prilby sa ovláda cez dva pohyblivé nity v oblasti spánkov. Na tieto nity bol pripevnený predný plech obojku, podbradia a aj vizír.

Obdobie gotickej a maximiliánskej zbroje je obdobím, kedy pomaly končí úloha ťažkej jazdy na bojiskách, odkiaľ ju postupne vytláča efektívnejšia pechota, ktorá v rade bitiek zlomí výhradné zastúpenie jazdy vo výzbroji západných armád. Aj preto sa postupne ochranná zbroj oveľa častejšie stáva módnou súčasťou dvorných ceremónií, honosných vojenských prehliadok a štátnymi darmi pre významné návštevy.⁷³ Na bojisku jej úlohu preberá modernejšia ľahká jazda, aj keď posledné nasadenie ťažkej jazdy bolo počas tridsaťročnej vojny. Ľahšie podoby ochrannej zbroje ešte naďalej používajú niektoré typy peších jednotiek a prilba je súčasťou výzbroje vojska až po súčasnosť.

⁷¹ KLUČINA, P. – ROMANĀK, A.: *Člověk, zbraň a zbroj...*, s. 212. Pre takýto tvar sa tiež používalo pomenovanie *medvedia laba*.

⁷² *Anglicky close helm*, vid. BLAIR, C.: *European Armour...*, s. 133–136.

⁷³ Tzv. *kostýmové zbroje*, napr. alla romana atď. OAKESHOTT, E.: *European Weapons and Armour...*, s. 101–103.

Obr. 1: Ochranná zbroj vyrobená v Miláne Thomassom da Missaglio okolo roku 1450 (podľa TARASSUK, L. – BLAIR, C.: *Arms and Weapons...*, s. 45). Popis: 1. Armet; 2. Sklápačací hák; 3. Plechová taška; 4. Stehenný plech; 5. Plechová nákolennica; 6. Plechová sára; 7. Plechové topánky; 8. Čelový plech; 9. Vizír (typu vrabčí zobák); 10. Plechová brada; 11. Plechový chránič krku (obojok); 12. Plechové krídlo; 13. Kyrus, predný plech; 14. Plechový chránič laktá; 15. Plechové predlaktie; 16. Plechová sukňa; 17. Plechové rukavice (palcové); 18. Krúžková košela; 19. Štítový chránič zátylku; 20. Kyrus, zadný plech; 21. Plechová sukňa, zadná časť.

Functional Importance of Protecting Armour in the Middle Ages

Miroslav Hutka

The period of Middle Ages was influenced by many war conflicts. The part of soldier culture was, mainly in the period of Middle Ages and early Modern times, the using of protecting armour which became not only a necessary part of a battle but also the expression of social status of an individual. The aim of this article is to point at the importance of changes in the form and content of functional parts of armament assemblies. These changes were on the one hand determined by the contemporary style, but on the other hand, they also had to fulfil practical needs – mainly mobility and satisfactory protection. These tasks were in particular periods fulfilled in different ways which resulted into the creation of resourceful armament parts, as for example annular armour or tinny gothic or renaissance armour. The article deals with the period of Middle Ages and it focuses on the periods which were significant for the key changes that the author attempts to cover here. It is mainly the period of the destruction of the West Roman Empire and its legacy on the European armour of the 5th and 6th century in the transformation in the German area. The next stream of the impact on the development of using annular armour was that of the Normans and the crusades, as well as the period of the second half of the 13th and the 14th century, which was influenced by the biggest transformation of protecting armour and creation of tinny armour.

e-mail: hutka@fphil.ku.sk

PREHLAD DEJÍN SPOLOČNOSTI JEŽIŠOVEJ V UHORSKU A SEDMOHRADSKU V 16. STOROČÍ

Jaroslav Nemeš

NEMEŠ, Jaroslav: *The Outline of the History of the Society of Jesus in Hungary and Transylvania in the 16th Century*.

The author deals in the article with the history of the Society of Jesus in Hungary and Transylvania in the 16th century. He outlines the establishment and the development of the Jesuit order in Hungary and their initial activities in Trnava, and at Jesuit colleges in Kláštor pod Znievom and Šala. The author describes the other Jesuit centres in Hungary and, moreover, also their activities and problems in Transylvania. The heyday of the Jesuits came on in the 17th century.

Keywords: the Society of Jesus, Jesuit order, Hungary, Transylvania.

Rehoľníci ako osobitná časť duchovenstva disponovali mnohými dávnymi i novšími privilégiami, exempciami, autonómiami s vlastnou ústavou, či konštitúciami.¹ Prečo aj vo svojom zvýhodnenom postavení dospeli v 16. storočí ku kríze? Úpadok rehoľného života na sklonku stredoveku nie je v celej Európe neznámou skutočnosťou, bol všeobecným javom. Prejavoval sa únavou jednotlivých kláštorných komunit i celých rehoľí. Táto únava ale na druhej strane vyvolala snahu o obnovu kláštorných ideálov. Meniaca sa stredoveká predstava sveta, zmena myslenia, zmena spoločenských mentalít a ideálov, to všetko predostrela potrebu reforiem i v oblasti rehoľného života. Pritom aj 15. storočie bolo storočím svätcov, osobných príkladov, dobrých kazateľov a storočím hnutia *modernej zbožnosti*.² Úpadok rehoľného života sa nedá pripisovať len reformácii, lebo bol postupný a trval už dlhšie obdobie. Nemožno zabudnúť na spomínané spoločenské a kultúrne zmeny.

Súčasný historik James Hogg si v spisoch generálnej kapituly rehole kartuziánov zo sklonku stredoveku všimol tri neduhy, ktoré sa v prameňoch najčastejšie odzrkadľujú: 1. nechodenie predstavených na generálne kapituly kvôli rôznym problémom,

¹ Začiatkom 16. storočia to bolo jedno významné privilégium, bula Leva X. *Dum intra mentis* z 19. decembra 1516, ktorá pojednávala o rehoľníkoch a ich výsadách. Preklad väčšej časti pápežského dokumentu v nemčine prinášajú DE LA BROSE, O. – LECLER, J. – HOLSTEIN, H. – LEFEBVRE, Ch.: *Lateran V. und Trident (I. Teil)*. Mainz (Geschichte der ökumenischen Konzilien X.) 1978, s. 477–480.

² Príklady uvádza SCHNÜRER, G.: *Kirche und Kultur im Mittelalter*. 3. Band. Paderborn 1930, s. 230–232.

najčastejšie pre neracionálnu správu a veľkú vzdialenosť jednotlivých konventov; 2. vážne majetkové problémy jednotlivých konventov; 3. menšie disciplinárne prehršky.³ Spomenuté javy boli chorobou celého neskorostredovekého mníšstva.

Už v 15. storočí bol v Uhorsku počet mníchov a mníšok oveľa nižší ako v západnej Európe.⁴ Pod náporom Turkov a v reformačnom prúde 16. storočia vydržalo oveľa menej živých kláštorov, než inde. Historik Vendelín Jankovič si všimol, že mestským radám právne nepodliehali už iba kláštory, na ktorých voľbu predstaviteľných mestá nemali nijaký vplyv, preto väčšina mestských kláštorov zanikla už na počiatku reformácie.⁵ V našich krajinách nebol počet kláštorov veľký a aj tie boli už zväčša zdecimované hneď v prvej fáze reformácie. Keď sa funkcií mestských farárov ujali reformovaní kazatelia, rehoľný majetok bol buď násilne, alebo dobrovoľne zabraný. Avšak niekde už predtým boli kláštory vyprázdnené. Podľa V. Jankoviča reformáciu prežili len niektoré kláštory v Trnave, Bratislave, Skalici, prípadne v Hlohovci, kde sa koncentrovali vyšší cirkevní predstavitelia.⁶ Úpadok rehoľného života v Uhorsku poznáme už z 15. storočia a v 16. storočí prišlo k jeho kolapsu.⁷ Príčiny zániku takmer všetkých rehoľných komunít v 16. storočí v Uhorsku sú nasledovné: predovšetkým je to nedostatok rehoľného dorastu, akási vlastná vnútorná vyčerpanosť duchovného zdroja, strata príťažlivosti. Potom je to prenikanie antimonastických reformačných myšlienok, ktoré nepoznali v tomto smere nijaké kompromisy. Ďalej to boli zábery cirkevnej a svetskej hierarchie s majetkom kláštorov, ktorý mal v 16. storočí slúžiť na iné účely, ako na vyživovanie málopočetného mníšstva (hlavne na obranu krajiny pred Turkami). A v neposlednom rade to boli prírodné katastrofy, ktoré jednotlivé konventy postihli (najmä požiare).⁸ Taká bola situácia v kráľovskom Uhorsku a Sedmohradsku. Na územiach pod tureckou správou si okrem jezuitov a mníchov žobravých rehoľí netrúfal misijne pôsobiť nikto iný.

³ James Hogg na XXXV. medzinárodnej konferencii archeológie stredoveku *Hranica v živote stredovekého človeka*, Hrabušice – Slovenský raj 29. 9. 2003. Tlačou vyšlo HOGG, J.: *Daily Life in the Charterhouses of Lethenkov and Lechnitz in the Late Middle Ages as seen in the Acta of the Carthusian General Chapter*. *Archaeologia historica*, č. 29, 2004, s. 421–452.

⁴ Všimol si to TÓTH, I. Gy.: *Počiatky rekatolizácie na východnom Slovensku (Působenie Jána Vanovicziho a rádu pavlínov)*. *Historický časopis*, r. 50, č. 4, 2002, s. 587.

⁵ JANKOVIČ, V.: *Ideové a spoločenské pomery v Trnave za sto rokov pred založením univerzity*. In: Trnava 1988. *Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238–1988*. Bratislava 1991, s. 44.

⁶ JANKOVIČ, V.: *Ideové a spoločenské pomery*, s. 44.

⁷ Niektoré priestupky vo východoslovenských kláštoroch na začiatku 16. storočia pozri napr. BODNÁROVÁ, M.: *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia*. In: *Trnavská univerzita 1635–1777*. Ed. J. Šimončíč. Trnava 1996, s. 334.

⁸ Tieto štyri príčiny uvádza JANKOVIČ, V.: *Zánik dominikánskych kláštorov na Slovensku v 16. storočí*. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Ed. J. Šimončíč. Trnava 1994, s. 220–221.

Jednou z mála reholí, ktorá v 16. storočí nezaznamenala všeobecnú krízu, ale svoj rozkvet, bola Spoločnosť Ježišova (SJ). Nebolo to iba preto, že len vtedy vznikla. Jezuiti prinášali niečo nové, svojské, niečo dovtedy nevídané, prví spomedzi duchovenstva boli prispôbení na život v nových spoločenských podmienkach.⁹ Ocenili predovšetkým význam katolíckych škôl a formácie mládeže, čím sa snažili vyvážiť primát reformátorov na poli školstva. V Uhorsku však v tomto období čakal ich základiny rovnaký osud, aký postihol základiny stredovekých reholí.

Pôsobenie rehole jezuitov v Uhorsku nemožno vyňať zo sledovania vzrastu ich celoeurópskeho hnutia. Razantný nástup im vyšiel hneď po vydaní buly *Regimini militantis ecclesiae* pápežom Pavlom III. 27. septembra 1540. Už v období smrti Ignáca z Loyoly v roku 1556 mala spoločnosť tisíc členov, v roku 1581 päťtisíc členov. Vo Viedni bolo kolégium založené už v roku 1551,¹⁰ v Innsbrucku v roku 1562 a v Štajerskom Hradci roku 1573. V susedných Čechách kolégiá boli v Prahe (1556), Olomouci (1566), Brne (1572) a Chomutove (1591). Ich charizmou bola výchova kňazského a rehoľného dorastu, ktorého bol veľký nedostatok, a pomoc pri obracaní heretikov.¹¹

História Spoločnosti Ježišovej v Uhorsku v 16. storočí je v literatúre vcelku dobre, ako pramenne,¹² tak aj literárne spracovaná.¹³ Prvé zámery založiť kolégium

⁹ O charizme jezuitov napr. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, K.: *Každodenný život učiteľa a žiaka jezuitského gymnázia*. Praha 2006, s. 9–51; CHALUPECKÝ, L.: *Spoločnosť Ježišova a jej podiel na katolíckej reforme*. In: *Rehole a kláštory v stredoveku*. Ed. R. Kožiak – V. Múcska. Bratislava – Banská Bystrica 2002, s. 187–194. Tam aj ďalšia literatúra k jezuitskej duchovnosti.

¹⁰ O fundácii bližšie aj JABLONKAY, G.: *Jézus társaságának első érintkezései Magyarországgal*. Katholikus szemle č. 8, 1909, s. 824–825; MOLNÁR, A.: *A jezuita rend a 16. századi Magyarországon*. Vigília č. 5, 1999, s. 350–352.

¹¹ Gregor XIII. to pre kolégium v Olomouci v júli 1584 vyjadril slovami: „*promovendi ad Ordines et beneficia haereticos conversos et filios haereticorum Catholicorum idoneos in Provincia Moraviae ob penuriam sacerdotum*“ (GALA, F.: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújodás korából*. I. rész. Budapest 1947, s. 59).

¹² Spomenieme najdôležitejšie edície, ostatné ďalej v práci: *Monumenta antiquae Hungariae I–IV (1550–1600)*. Ed. L. Lukács. Roma 1969–1987 (Monumenta historica Societatis Iesu, 101, 112, 121, 131); *Jezuita okmánytár, I/1–2: Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*. S. A. rend. M. Balázs. Szeged 1995 (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 34); *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I–XI (1551–1773)*. Ed. L. Lukács. Roma 1978–1995 (Monumenta historica Societatis Iesu, 117, 125); LUKÁCS, Ladislaus: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu I–III (1551–1773)*. Romae 1987–1988.

¹³ Zo staršej literatúry spomenieme: SOCHERUS (SOCHER), A.: *Historia Provinciae Austriae Societatis Iesu, Pars I: ab exordio Societatis ejusdem ad annum 1590*. Viennae 1740; VELICS, L.: *Magyar jezsuiták a XIX-ik században*. Kalksburg 1902; GYENIS, A.: *Régi jezsuita rendházak: Központi rendi kormányzat*. Vác 1941 (Isten nagyobb dicsőségére 4); Tenze: *A jezsuita rend hazánkban*. Rákospalota 1941. Z novšej literatúry spomenieme, ostatné ďalej v práci: PÉTERI, J. (=Petruch, Antal): *Az első jezsuiták Magyarországon*. Róma 1963; SZILAS, L.: *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen*

v Trnave, vo vtedajšom cirkevnom centre, mal už v roku 1554 Peter Kanízus (De Hondt), ale „uhorské kolégium sa musí pre nové nepokoje a nešťastie, ktoré túto krajinu postihli, čo nie je nič divné, nateraz odložiť“.¹⁴ S jezuitmi sa Oláh zoznámil na sneme v Regensburgu roku 1545, čiže veľmi skoro.¹⁵ Priviedol ho k nim päťkostolský biskup Juraj Draškovič, spovedník na kráľovskom dvore v Prahe.¹⁶ Prvý jezuita v Uhorsku, rektor viedenského kolégia Juan de Vittoria, pôvodom zo Španielska, prvýkrát vstúpil na uhorskú pôdu v roku 1553.¹⁷ Neskôr navštívil Kláštor pod Znievom a Trnavu. Rozhodujúce kroky však prišli v rokoch 1559–1560. Oláh sa s Vittoriom stretol v marci 1559 v Bratislave.¹⁸ Po stretnutí s arcibiskupom predložil rektor 17. marca požiadavky na založenie kolégia, chcel budovu pre kolégium, fundáciu pre 13 osôb a vlastný kostol. Ten istý rok v septembri (16.) a októbri (24.) si arcibiskup vymenil korešpondenciu s pátrom Lañezom, generálom jezuitov, ktorého žiadal o určitý počet osôb. Oláh žiadal pre svoju školu v Trnave desať osôb,

1591–1599. Roma 1966; SZILAS; tenže: Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773: Eine historisch-statistische Untersuchung. In: Archivum Historicum Societatis Iesu 47 (1978), s. 97–156, 297–347; STAUD, G.: *A magyarországi jezsuita iskolai színtételek forrásai 1561–1773*. 3 kötet. Budapest 1984–1988. A ešte dve bibliografie: POLGÁR, L.: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis (1560–1773)*. Roma 1957; tenže: *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus 1901–1980*. II/1 Europe. Roma 1983.

¹⁴ Kanízus písal 26. 10. 1554 Polancovi: „Collegium Ungaricum ob perturbationes novas et calamitosas in eo regno, nihil mirum, si hoc hiemis tempore iceat.“ O mnohých prvých plánoch usadiť v Uhorsku jezuitov pozri JABLONKAY, G.: *Jézus társaságának első érintkezései*, s. 822–834, citát na s. 830; MESZLÉNYI, A.: *A Magyar jezsuiták a XVI. században*. Budapest 1931, s. 40; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Ed. E. Krapka – V. Mikula. Cambridge, Ontario 1990, s. 24–27; PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality. Doplnujúca bibliografia ku knihe Dejiny SJ na Slovensku*. In: *Studia Aloisiana*. Ročenka TF Trnavskej univerzity. Bratislava 2001, s. 227.

¹⁵ Uvádžajú JABLONKAY, G.: *Jézus társaságának első érintkezései*, s. 823; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 24–25.

¹⁶ Kardinál Juraj Draškovič (+ 30. 1. 1587), najprv päťkostolský, potom záhrebský biskup a neskôr kaľošísky arcibiskup a administrátor rábsky, veľmi vehementne podporoval prácu jezuitov (BALOGH, F.: *A Magyar protestáns egyház történelem részletei a reformáció korától jelenig*. Debrecen 1872, s. 123; BUCKO, V.: *Mikuláš Oláh a jeho doba 1493–1568*. Bratislava 1940, s. 152).

¹⁷ Páter Vittoria, jezuita, vynikal horlivosťou pre ignáckové dielo. Zo Španielska, zo Salamanky, odišiel do Ríma, pobudol v Neapoli a vo Viedni. Biografické údaje uvádza VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multijából I. (1560–1610)*. Budapest 1912, s. 56–57.

¹⁸ V jednej štúdií dva údaje. Správny je azda ten marcový a nie októbrový. Pozri PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 217, inak na s. 227. Vittoria ako jeden z prvých jezuitov pôsobil predtým v Ríme, Neapoli a potom aj v neďalekej Viedni. Tam mal svoj veľký podiel na založení a správe kolégia, IPOLYI, A.: *A nagyszombatú iskola a XVI. században*. Katholikus Szemle č. 1, 1887, s. 37. Celé peripetie okolo založenia v Trnave pozri *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 28–32.

ktoré mali hovoriť tromi jazykmi.¹⁹ Ďalší rok mu v tomto úmysle napomohol aj príhovor provinciála Petra Kanízia, ktorý tiež súhlasil so zriadením kolégia v Trnave.²⁰ Pôsobenie španielskeho jezuitu Juana de Vittorriu v Prahe a vo Viedni, ale aj pôsobenie teológa a sudcu Petra Illicina zo Sieny v Trnave, malo na Oláha dôležitý vplyv pri presadzovaní záujmov rehole v Uhorsku.²¹ Nakoniec Oláh pozval aj na provincionálnu synodu do Trnavy na 23. apríla 1560, na sviatok sv. Vojtecha, kázať jezuitského kazateľa. Rokovanie začalo pobožnosťou, úvodnú reč mal jezuita páter Vittoria, rektor kolégia z Viedne, ktorý hovoril vo veľmi zmierlivom tóne.²²

Nakoniec v roku 1560, po množstve intervencií medzi panovníkom, arcibiskupom a Rómom, pozval Oláh reholu jezuitov do Trnavy. Arcibiskup sa tak významne podieľal na založení prvého jezuitského kolégia v Uhorsku (v roku 1561 dokonca uvažoval o fundácii jezuitov v Banskej Bystrici). V tomže roku písal do Ríma pápežovi Piovi IV. v tejto veci i panovník Ferdinand I., keď prosil schválenie trnavskej fundácie s dvoma nevelkými benefíciami, lebo konsolidovaných cirkevných majetkov bolo k dispozícii málo. Doma potom Ferdinand I. Oláhovu zbožnú základinu s pochvalou 1. januára 1561 potvrdil. Patrili k nej dve benefícia, prepoštvstvo v Bíni a opátstvo v Krásnej nad Hornádom.²³ Donácie následne potvrdil aj nový panovník Maximilián II.²⁴

V budove trnavskej fary začala pôsobiť viac ako desiatka jezuitov, ktorých si Oláh žiadal. Prví jezuiti, Ján Seidel a Anton Ghuse, prišli do Trnavy 23. apríla 1561.²⁵ Rektormi kolégia sa stali postupne Ján Seidel, Hurtado Pérez a Peter Her-

¹⁹ ŠIMONČIČ, J.: *Prví jezuiti na Slovensku*. In: Národný kalendár 2001. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 75.

²⁰ IPOLYI, A.: *A nagyszombati iskola*, s. 36. Tam na dvoch stranách stručne opísané i pôsobenie Kanízia v Rakúsku a Čechách. Ďalej ešte o tom MESZLÉNYI, A.: *A Magyar jezsuiták*, s. 40–43.

²¹ Pozri napr. SÖRÖS, P.: *Illicini Péter életéhez*. Századok č. 31, 1897, s. 804–809; JABLONKAY, G.: *Jézus társaságának első érintkezései*, s. 827–829.

²² MESZLÉNYI, A.: *A Magyar jezsuiták*, s. 48; JANKOVIČ, V.: *Na 500. výročie narodenia M. Oláha, ostrihomského arcibiskupa* (10. 1. 1493–14. 1. 1568). *Viera a život*, r. 3, č. 2, 1993, s. 177.

²³ *Elenchus Documentorum quae in originali, vel paribus vidimatis exstant in Tabulario Collegii Tymaviensis S.J.*, po roku 1767 (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. V); MESZLÉNYI, A.: *A Magyar jezsuiták*, s. 44, 46, 50; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 30; PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 217.

²⁴ 30. októbra 1564, konfirmácia donácie opátstva Krásna nad Hornádom pre SJ: *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. VI).

²⁵ O prvom období pôsobenia jezuitov v Trnave pozri obširnejšie VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 55n.; ŠIMONČIČ, J.: *Jezuiti v Trnave*. *Viera a život*, r. 1, č. 2, 1991, s. 92–93; prípadne v publikácii *Dejiny Spoločnosti Ježišovej...* K tomu vyšla doplnková bibliografia PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 217–240. Najnovšie MOLNÁR, A.: *A jezsuita rend*, s. 350–354.

náth.²⁶ Do mesta sa dostalo niekoľko humanisticky vzdelaných ľudí, významných kazateľov aj teológov, pátrov aj „collaboratorov,“ cudzincov i domácich (moravský Nemec, Chorvát, Holanďania, Maďar, Nemec zo Sliezska, Talian...).²⁷ Niektorí z nich začali vyučovať v trnavskej mestskej škole. V roku 1563 bola vyčlenená z hornonemeckej provincie rakúska jezuitská provincia (*Provincia Austriae* alebo *Austriaca*), pod správu ktorej patrili tiež uhorské reholné domy.²⁸

Kolégium v Trnave malo od svojho začiatku pomerne veľké majetkové problémy. A to aj napriek tomu, že Oláh mu pri zakladaní testamentom poukázal pomerne veľkú sumu, 2000 zlatých (predtým dal na zakúpenie domu 600 zlatých).²⁹ Hmotné zabezpečenie fundácie značne podcenil. Dve biedne a sčasti rozkradnuté kláštorné panstvá, v Krásnej nad Hornádom a Bíni, to bolo skutočne málo a arcibiskup to musel vedieť. Navyše časť z ich príjmov bola jeho prelátmi ešte využívaná na osobný prospech.³⁰ Tieto dva pôvodne benediktínske majetky po ére Zápoľského prechádzali z ruky do ruky, nakoniec sa voľne dostali k jezuitom. Opátstvo v Krásnej patrilo už predtým od roku 1559 trnavskej mestskej škole.³¹ Z majetkov opátstva v Bíni časť zabrali Turci, časť rôzni ďalší vlastníci.³² Okolie, mesto, fara a kapitula rehole veľmi v ústrety nevychádzali a niekoľkokrát sa s predstavenými kolégia vážne sporili. Najmä Ostrihomská kapitula a aj sám Mikuláš Telegdi kolégium zrejme z pocitu konkurencie nepodporovali. Telegdi ako mestský farár sa

²⁶ Hernáth bol odchovancom Nemeckého kolégia v Ríme, moravský Nemec, od roku 1566 rektorom kolégia v Trnave, pravda nakrátko. Životopisy najvýznamnejších jezuitov v Trnave pozri v práci VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I...* (Ďalšia literatúra: JABLONKAY, G.: *Jézus társaságának első érinkeztései*, s. 833; BUCKO, V.: *Mikuláš Oláh*, s. 153–154; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 30–33).

²⁷ Index osôb z konca mája 1561, prví jezuiti v Trnave – Index eorum, qui ex hoc Caesareo Collegio Viennae Austriae ad Tirnaviense Archiepiscopale Collegium in Hungariam hoc semestri proximo dimittuntur: Pater Doctor Seydel, rector et Concionator, Moravus; P. Thomas Zdelaric, rhetoricae et linguae graecae lector, Sclavus; M. Gerardus Hero, lector politioris litteraturae, Hollandus; Mag. Theodoricus Canisius, lector, Noviomagensis; Melchior Sandiger, Viennensis; Stephanus Eisman, Germanus; Joannes Primik, Slesius; David Pálfi, Hungarus; Joannes Maria, sartor, Italus; Palma, cocus, Aquisgranensis. Mená uvádza VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 57, krátke životopisy na s. 58n. O niektorých vzdelancoch spomedzi nich pozri MESZLÉNYI, A.: *A Magyar jezsuiták*, s. 52n.; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 31–32.

²⁸ V roku 1588 mala provincia 262 členov, uvádza to v úvode svojej práce András Gyenis (*Régi jezsuita rendházak: Központi vendi kormányzat*. Vác 1941).

²⁹ *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 30.

³⁰ Kriticky poznamenáva JANKOVIČ, V.: *Na 500. výročie narodenia Mikuláša Oláha*, s. 179.

³¹ Listina z 8. 5. 1559, *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. LXXXI).

³² VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 64.

k pátrom jezuitom viackrát zachoval netaktne, páter Seidel ho zasa urazil v kázni.³³ Navyše jezuiti po čase prebrali a pripojili si taktiež trnavskú mestskú školu (1567), časť povinností farnosti Ružindol a hospodárstvo opátstva Krásna nad Hornádom. Problém v Trnave bol aj s vhodnou budovou kolégia. Museli začať stavať novú, čo si vyžadovalo vysoké náklady. Dovtedy bývali len v provizóriu v stiesnených podmienkach v jednom krídle budovy spomínaného kanonika a farára Telegdiho. Využívali i spoločný kostol a iné možnosti mesta, farnosti či kapituly.³⁴

Nové kolégium začali stavať hneď po svojom príchode, Ferdinand I. zveril stavbu architektovi Pietrovi Ferraboscovi, ktorý práve spevňoval v meste hradby. Už v roku 1564 mala budova dve poschodia, kaplnku, dve učebne, kuchyňu, jedáleň a niekoľko izieb.³⁵ Arcibiskup daroval na kúpu domu spomínané peniaze. Ich najväčším mecenášom bol práve Mikuláš Oláh. Kapitula, mesto a obyvatelia Trnavy neboli takí štedrý, viac prispeli prácou ako financiami. Potom sa musel Ferdinand I. znova pokúsiť kolégium podporiť, a to donáciou prepoštvstva v Myšli („*post obitum existentis tunc praepositi*“) a každoročnou donáciou časti dôchodkov prepoštvstva z Turca.³⁶ No táto oneskorená výpomoc sa vôbec nezdarila.

Trnavu zasiahli dve katastrofy. V lete roku 1562 vypukol v meste mor, ktorý neobišiel ani jezuitských rehoľníkov, v službe zomrel Teodorik Kanízus, Jakub Samolius a novic Štefan Eisman.³⁷ O päť rokov neskôr, 3. apríla 1567, zasiahol mesto ničivý požiar, pri ktorom zhorel aj ich takmer dokončený rehoľný dom. Navyše 9. mája toho istého roku zomrel ich 28-ročný rektor kolégia Peter Hernáth. Na pokyn rektora viedenského kolégia Maggia, za súhlasu generála rehole, panovníka Maximiliána a arcibiskupa Oláha, napokon 15. septembra 1567 sklamaní jezuiti mesto opustili.³⁸ Členovia sa rozišli do iných domov Spoločnosti, chaotické spoločensko-politické pomery im v Uhorsku nepriali.

³³ MOLNÁR, A.: *A jezuita rend*, s. 351–353; ŠIMONČIČ, J.: *Prví jezuiti*, s. 76.

³⁴ MESZLÉNYI, A.: *A Magyar jezsuiták*, s. 46, 53.

³⁵ Nachádzala sa na rohu Hollého a Schneidrovej ulice, ŠIMONČIČ, J.: *Prví jezuiti*, s. 75.

³⁶ Listiny Ferdinanda, donácia prepozitúry v Myšli z 26. februára 1562 a 15. júla 1562 a príkaz z 18. septembra 1562 platiť 400 zlatých ročne z dôchodkov prepoštvstva v Turci, *Elenchus Documentorum...* (Archivum dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. LXXVIII, LXXIX, LXXX), aj v liste Vrančiča Ferdinandovi z 8. decembra 1563 sa hovorí o 400 zlatých z dôchodkov v Turci (*Vérancsics Antal összes munkái IX*. Ed. L. Szalay et al. Pest 1857–1875, s. 38). Z Turca vraj nikdy nič nedostali (*Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 34).

³⁷ *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 32; ŠIMONČIČ, J.: *Prví jezuiti*, s. 76.

³⁸ Vynikajúcu kritickú bibliografiu k dejinám jezuitov u nás pozri JANKOVIČ, V.: *Jezuiti v slovenskej a maďarskej historiografii*. Viera a život, r. 1, č. 2, 1991, s. 121–129, a tiež PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 217–240.

Za sedem rokov činnosti SJ v Trnave pôsobilo 46 jezuitov, z toho 12 kňazov. To predstavovalo neobvykle vysokú fluktuáciu.³⁹ Z nich len jedenásť sa narodilo v Uhorsku. Jozef Šimončič kriticky poznamenáva, že pátri cudzinci nerozumeli dobre prostrediu a povahám predstaviteľov mesta, boli zozbieraní z viacerých krajín a s latinčinou tu nevystačili.⁴⁰ Svoju činnosť vlastne ani nezačali a už museli kolégium rozpustiť. Sám arcibiskup Oláh ho prežil len o niekoľko mesiacov. Možno práve veľká „migračná“ skúsenosť jezuitov v Trnave bola najväčším problémom ich krátko pôsobenia. Snahou často ich premiestňovať sa mal vyriešiť totálny nedostatok kňazov v celom Uhorsku, zvýšiť kvalita ich vzdelania a utvrdiť ich morálne zásady.⁴¹ No za krátky čas pátri sotva mohli porozumieť miestnej mentalite a reči ľudu. Aj maďarský historik Antal Molnár si položil otázku, prečo prvé fundácie jezuitov v 16. storočí a najmä ich základiny v Sedmohradsku neobstáli. Najzávažnejšiu príčinu vidí v tom, že len nepatrná časť členov Spoločnosti ovládala slovom domácu reč. Bez znalosti reči sa duchovná správa nedala efektívne vykonávať. Okrem toho, podľa tohto autora, niektorí najrozumnejší pátri boli príliš silné individuality, ktoré sa často dostávali do popredia a razantne presadzovali svoje zámery, čím provokovali krajinskú šľachtu a pohoršovali svoje okolie. Nechýbali medzi nimi ani prudké povahy, a tí nepatrili medzi obľúbených. Niekedy však medzi jezuitami nebol nik, kto by na seba zobral všetku zodpovednosť a problémy Spoločenstva.⁴² Mnoho krát konkurovali domácemu duchovenstvu, pravda, ak v mieste ich usadenia nejaké vôbec jestvovalo. Cirkevných benefícií v tomto období nebolo nazvyš.

Jezuiti už počas existencie trnavského kolégia, ale i krátko po jeho zániku, mali snahu pôsobiť a kázať vo viacerých uhorských mestách. Záujem mali predovšetkým o banské mestá a Bratislavu. S pomocou arcibiskupa sa tam viackrát pokúšali preniknúť. Páter Seidel mal spolu so svojím druhom Zimmerom vo februári roku 1564 kázať banským mestám, no tie im to ani na žiadosť arcibiskupa neumožnili.⁴³ Snaha o usadenie jezuitských kazateľov bola odsúdená na neúspech. Oláh sa preto určite sťažoval panovníkovi Ferdinandovi, ktorý adresoval 16. apríla 1564 siedmim banským mestám vysvetľujúci list. Mestá majú všetkých vyslancov arcibiskupa vítať, majú im dovoliť verejne kázať, duchovenstvu a aj ľudu rozsievať kresťanskú vieru.

³⁹ O personálnych výmenách pozri *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 32–33.

⁴⁰ ŠIMONČIČ, J.: *Jezuiti v Trnave*, s. 93.

⁴¹ *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Ed. M. Beke. Budapest 2003, s. 259.

⁴² Bližšie MOLNÁR, A.: *A jezsuita rend*, s. 356–359.

⁴³ Pozri BREZNYIK, J.: *A selmechányai agost. hitv. evang. egyház és lyceum története (1. füzet)*. Selmechány 1883–1889, s. 176–179; BOD, P.: *Historia Hungarorum Ecclesiastica, vol. I. Lugduni – Batavorum* 1888, s. 208–209; KRIŽKO, P.: *Dejiny Banskomeštského seniorátu*. Liptovský Mikuláš 1948, s. 62–63.

Miestni farári nemajú jezuitom prekážať a nerozvážni na nich žiarliť.⁴⁴ V banských mestách im to ale nevyšlo a páter Seidel potom v rokoch 1566–1570 pôsobil ako kazateľ v Bratislave.⁴⁵

Pätnásť rokov po ukončení Tridentského koncilu, keď bol sídelným biskupom v Rábe Juraj Draškovič, ohlásil na 2.–4. augusta 1579 do Szombathelyu diecéznu synodu. Musel na ňu pozvať aj „*pôsobiteľých kazateľov*“, ktorí by prítomným vysvetlili základy katolíckej viery. Preto sa Draškovič ako priaznivec Spoločnosti Ježišovej obrátil na rektora jezuitského kolégia vo Viedni Maggia, ktorý ale kázať nemohol. Nakoniec po rôznych intervenciách našiel dvoch chorvátskych jezuitov pôsobiacich v Olomouci. Pátri Marcus Pitačić a Anton Stefančić sa vydali z Viedne do Sombathelyi. Vtedy ani jeden z nich nevedel dobre po maďarsky, lebo predtým slúžili a kázali prevažne v staroslovanskom jazyku.⁴⁶

V roku 1583 prišiel do Bratislavy aj osobitný pápežský delegát Antonio Possevino.⁴⁷ V Bratislave na zhromaždeniach stavov vyzýval vyšší klérus k zakladaniu jezuitských kolégií. Jágorského a rábskeho biskupa osobne prosil, aby do Veľkého Varadína i do celého Sedmohradska posielali svojich duchovných. To však nebolo v silách uhorských biskupov, lebo vo svojich diecézách sami trpeli nedostatkom kňazov. Na sneme si Possevino vypočuli aj zúčastnení biskupi Mošóci, Telegdi, Radécus a Draškovič. Mikuláša Telegdiho, pätkostolského biskupa a arcibiskupského administrátora, povzbudzoval Possevino k tomu, aby vo svojej trnavskej tlačiarňi tlačil maďarské katechizmy a nábožné knihy aj pre Sedmohradsko. To sú tie oblasti, kde sú „*úbohí veriaci bez kňazov*“, tam treba rozširovať ich vedomosti a uchovávať ich náboženské cítenie.⁴⁸ V Bratislave Possevino vykonal kus práce. Ešte v tom istom roku odišiel z Bratislavy do Košíc, kde sa stretol s praktizovaním „*novej viery*.“ Kapitán gróf Reuber, vojaci a ich veliteľia,⁴⁹ mestská rada, časť duchovenstva,

⁴⁴ „*Sed quotiescumque dictus D. Strigoniensis aliquos suos comministros ex pastoralis suo officio istuc ad vos, vestrae salutis causa, mittere voluerit, eos et ad privatos et ad publicos in templis, et ubicumque opus fuerit, sermones admittere patienter et cum christiana charitate audire, et temerarios istos, siqui existunt parochos, cohobere...*“ Listinu publikuje BREZNYIK, J.: *A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház*, s. 182–183.

⁴⁵ BAGIN, A.: *Bratislavskí jezuiti a mariánska úcta*. Viera a život, r. 1, č. 2, 1991, s. 100; KAMENICKÝ, M.: *Náboženský zákon z roku 1608 a Bratislava*. Historické štúdie č. 40, 1999, s. 163.

⁴⁶ Uvádza to podrobnejšie KOLTAL, A.: *A Győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata*. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok Regnum 3–4*. Budapest 1995, s. 41–60. Závery tejto synody boli ihneď publikované v Prahe v roku 1579 ako *Acta et Constitutiones Synodi Jauriensi 1579 Sabariae celebratae*.

⁴⁷ PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 228.

⁴⁸ FRAKNÓI, V.: *Egy jezsuita diplomata hazánkban*. Budapest 1902, s. 28; FRAKNÓI, V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római szent-székkal*. III. kötet 1526–1689. Budapest 1903, s. 177.

⁴⁹ Súpis košických a iných kapitánov pozri PÁLFFY, G.: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században*. Történelmi szemle č. 2, 1997, s. 257–288.

všetci boli protestantmi.⁵⁰ V liste z Viedne dostal ako vyslanec uistenie, že cisár im podstatné náboženské ústupky neurobí.⁵¹

Jezuiti mali v Uhorsku ambíciu prebrať na svoje plecia ťarchu náboženského obratu spoločnosti, hoci v 16. storočí určite netvorili rozhodujúcu silu. V Uhorsku sa opäť usadili v roku 1586. Panovník Rudolf II. mandátom z 19. mája 1586 vyhovel žiadosti o ich návrat. Odôvodnil to snahou o vzrast a šírenie pravého kultu Božieho.⁵² Najväčšiu zásluhu na novej fundácii mal kaločský arcibiskup Juraj Draškovič, ktorý u panovníka v tejto veci úspešne urgoval.⁵³ Svojim dielom sa o to pričínil i spomínaný pápežský vyslanec a diplomat Possevino. Rehoľa získala bývalé turčianske premonštrátske prepoštvstvo v Kláštore pod Znievom. Samozrejme v zlom stave, ale ku jeho konsolidácii im výrazne pomohol sám Rudolf II.⁵⁴ Napokon ešte v roku 1598 založili kolégium v Šali nad Váhom (na majetku turčianskeho prepoštvstva), teraz už lepšie materiálne zabezpečené ako predtým.⁵⁵ Zlepšené materiálne podmienky určite súviseli aj s vojenskými úspechmi dosiahnutými v pätnástročnej vojne. Svoju úlohu isto zohrali i predchádzajúce skúsenosti so zakladaním rehoľných domov.

Z Turca bolo kolégium SJ presťahované v roku 1598 do Šale, ktorá patrila prepozitúre, a rezidencia zostala v Turci.⁵⁶ Kolégium v Šali dostalo titul Nanebovzatej Panny Márie.⁵⁷ V období okolo roku 1600 sa jezuiti sústredili na posilnenie týchto

⁵⁰ FRAKNÓI, V.: *Magyarország és római szent-szék III.*, s. 181–183.

⁵¹ FRAKNÓI, V.: *Egy jezsuita*, s. 31.

⁵² *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. VIII). Lit.: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 38–39; ŠIMONČIČ, J.: *Centrálne rehoľné archívy v Ríme ako pramene k dejinám Slovenska*. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Ed. J. Šimončič. Trnava 1994, s. 34.

⁵³ HERGER, Cs.: *A rekatolizáció eszköztára Magyarországon a 16–18. században*. Századok č. 4, 2001, s. 872; GYENIS, A.: *Régi jezsuita rendházak*, heslo Turóc; PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 217, 228.

⁵⁴ Listiny Rudolfa II. z 5. 2. 1593 (turčianske kolégium berie pod svoju ochranu), 30. 9. 1595 (potvrdenie fundácie a privilégij SJ v Turci), 3. 8. 1596 (príkaz platiť im desiatky), 21. 8. 1598 (poskytnutie ďalšej ochrany), 11. 10. 1596 (pomoc pri vymáhaní desiatkov). Pozri *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. IX, X, XII, XIII, CCCXII).

⁵⁵ FRANKL, V.: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest 1873, s. 60–61, pozn. 2; VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 86n.

⁵⁶ VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 88; PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 218.

⁵⁷ List generála Klaudia Aquavivi z 29. 8. 1604, *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. CCCXLV).

dvoch centier.⁵⁸ V Šali si po počiatkových problémoch svoje majetky obhájili.⁵⁹ Začali vlastnou disciplínou a vlastným každoročným vizitovaním. V „*Annuae Litterae*“ sa v roku 1589 v Šali spomínajú štyria prítomní členovia rehole.⁶⁰ V správe rektora Carrilla⁶¹ z januára 1600 sa spomína, že na začiatku pobytu v Šali malo kolégium jedenásť členov, teraz ich má štrnásť, a má isté problémy v susedstve tureckého pustošenia. Vlastná činnosť už bola rozbehnutá.⁶² V hlásení zo Šale z roku 1601 sa spomína už pätnásť členov, z toho päť kňazov, päť členov so slubmi (profesorov) a päť pomocníkov.⁶³ Roku 1602 malo kolégium v Šali už sedemnásť členov, rezidencia v Turci deväť a misia v Košiciach dvoch.⁶⁴ Naplno sa venovali práci a za svoj prvoradý cieľ pokladali obrátenie heretikov. Všade si našli veľa protivníkov. Dosiahli mnohé úspechy, mnoho spovedali, v Šali dokonca pokrstili i jedného mohamedána. Zriadili aj útulok pre chudobných.⁶⁵ Manželka Mikuláša Pálfiho, grófka Mária Fuggerová, sama obrátila dve obce.⁶⁶ O materiálnom stave šalianskeho kolégia nás informuje inšpekčná správa z 29. marca 1602. Kolégium viedlo svoje hospodárstvo veľmi dobre. Hospodárstvo pozostávalo z veľkého počtu dobytky, asi 500 volov, 50 koňov a 500 oviec, z čoho plynuli nemalé príjmy. Ďalšie príjmy pochádzali z cla, ktoré vyberali v dobe, keď nezúrila vojna. Zisky mali aj z trajektu cez Váh, lebo most cez rieku zničili Turci, tiež z čapovania vína v troch pivniciach (jedna v Šali a dve

⁵⁸ V. Nováková v recenzii na *Jezsuita okmánytár I., II.* (Szeged 1995) v Slovenskej archivistike, r. 34, č. 2, 1999, s. 135–136.

⁵⁹ Listina Ostrihomskej kapituly z 22. 3. 1593: *Fassio Cardinalis Forgách tunc Ep̄pi Veszprimiensis, qua fetetur se ex voluntate Rudolphi Imperatoris et Regis recepisse duntaxat gubernationem et administrationem oppidi Sellye et pagorum ei adjacentium, idque ad requisitionem P. Stephani Cassovii Collegii Turocensis SJ Rectoris, remanente proprietate penes dictum Collegium jureque ea post obitum suum recipiendi, vel cum Societati videbitur*, citujeme *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. CCLXVII).

⁶⁰ VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 87. V katalogoch členov Spoločnosti Ježišovej publikovaných Lászlóm Lukácsom SJ (pozri poznámku č. 12) sú presné súpisys podľa mien, rokov a rehoľných domov, vrátane funkčných zaradení jednotlivých osôb.

⁶¹ Alfonz Carrillo, španielsky jezuita, narodil sa roku 1553 v Alcale v šľachtickej rodine. V roku 1571 vstúpil do SJ, študoval v Ríme, Paríži, stal sa doktorom filozofie a teológie. Od roku 1589 pôsobil vo Viedni, od roku 1591 v Sedmohradsku. Vo Viedni sa potom v roku 1600 stal provinciálom, v diplomacii pôsobil na rôznych miestach (Praha, Barcelona, Janov). Pozri jeho životopis *Carrillo Alfonz jezsuita-ata levelezése és íratái (1591–1618)*. Ed. E. Veress. *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria*, vol. XXXII. Budapest 1906, s. XLII.

⁶² Pozri bližšie *Carrillo Alfonz jezsuita-ata levelezése*, s. 345–347.

⁶³ *Jezsuita okmánytár I/1.*, s. 84–87.

⁶⁴ *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 45.

⁶⁵ *Jezsuita okmánytár I/1.*, s. 84–87.

⁶⁶ *Jezsuita okmánytár I/1.*, s. 88.

v ďalších obciach). Vlastnili i malý les vhodný na ťažbu dreva, štyri jazerá, pozdĺž jednej míle Váhu mali právo rybolovu. Mali viac záhrad, v ktorých pestovali zeleninu a ovocné stromy. Okrem toho Šaľa mala vtedy 166 domov a v štyroch susedných dedinách mali 117 sedliakov. Všetci pracovali. Konsolidované hospodárstvo kolégia predstavovalo slušný príjem potravín.⁶⁷ Nitriansky biskup František Forgáč im 20. mája 1603 daroval svoj dom v Nitre v hornom meste, s vinicou a poľom.⁶⁸ Rektorem šalianskeho kolégia spomedzi členov SJ bolo viacero známych osobností, spomenieme Alexandra Dobokaia. Slubný vývoj kolégia prerušila na jar roku 1602 morová epidémia, ktorej podľahli viacerí bratia.

Áká bola situácia v Turčianskej rezidencii? Spomínali sme nutnosť obnovy celého stavebného komplexu. Turčianske prepoštvstvo bolo v dezolátnom stave, od roku 1535 bolo v svetských rukách, vlastnili ho Náriovci a potom Révaiovci. Oláh sa ho pokúsil reštituovať. Po smrti prepošta a biskupa Jána Kološváriho (+13. 12. 1563) ho udelil Ferdinand I. jágerskému biskupovi Antonovi Vrančičovi pod podmienkou, že konvent obnoví.⁶⁹ Turčianska stolica a aj iné susedné stolice prispievali v rokoch 1567–1568 svojou prácou a financiami k oprave tohto komplexu (zákonný čl. 48/1569).⁷⁰ Keď sa v roku 1570 stal Vrančič ostrihomským arcibiskupom, musel sa prepoštstva zrieknuť. Panovník potom Turčianske prepoštvstvo odovzdal Uhorskej komore.⁷¹ Niekoľko rokov ho vlastnil ďalší jágerský biskup Štefan Radécus, lebo prepoštvstvo vtedy obvykle patrilo jágerským biskupom. Po smrti Radécia v roku 1586 malo pripadnúť kardinálovi Jurajovi Draškovičovi, ten sa ale podakoval a odporučil jezuitov. So súhlasom pápeža Gregora XIII. ho panovník 19. mája 1586 jezuitom aj udelil.⁷² Šľachte niektorých stolíc sa zdalo krivdou, čo sa prejavilo aj v ich postoji na krajinských snemoch, že prepoštvstvo, na ktorého obnove sa podie-

⁶⁷ Správa inšpektora Šale a Turca z 29. 3. 1602, *Jezuita okmánytár I/1.*, s. 104–108.

⁶⁸ *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. CCCXLIII).

⁶⁹ *Verancsics Antal összes munkái V.*, s. 332–334; aj IX., s. 47–49.

⁷⁰ 48/1569: „*Item supplicans comitatus de Thuróc, cum aliis vicinis comitatibus, dignetur majestas sua sacra mandare, ut conventus in praepositura de Thuróc, restauretur, et personae in illo, quae executiones faciunt, interteneantur: §1. a comitatibus tamen illis praepositus juventur in reaedificatione destructi monasterii, quo sigillum cum protocollo tutius possit custodiri*“ (*Corpus juris Hungarici 1526–1608*. Ed. D. Márkus. Budapest 1899, s. 610; *Rubricae sive synopsis Juris Ungarici... Pars secunda*. Ed. J. Szegedi. Tyrnaviae 1734, s. 183).

⁷¹ 4. 4. 1570, *Verancsics Antal összes munkái VI.*, s. 358–359.

⁷² Donačná listina uvádza dôvod udelenia prepozitúry pátrom jezuitom: „*Cum ab eo tempore, quo haereses, Deo ita permittente, passim pullulare, et serpere, ac incrementum habere inceperunt, non sine Regni nostri Ungariae, ejusdemque Ecclesiarum damno, factum sit, quod Sacerdotum Catholicorum numerus, diminutus esse, et per hoc ipse verus, et antiquus Dei cultus, decrevisse conspiciatur...*“ pozri *Rubricae sive synopsis juris II.*, s. 210–211.

ľali, sa nakoniec dostalo až k nežiadaným jezuitom. Napr. v roku 1597 (v zákonnom čl. 40) stavy znova žiadali reštauráciu Turčianskeho konventu, zrejme sa im nový majiteľ nevidel.⁷³ Arcivojvoda Matej stavy v marci 1597 už vopred upovedomil, že cisár prepozitúru predtým udelil a preto bude žiadosť stolíc odmietnutá.⁷⁴ Na krajiniskom sneme sa kolégium v Turci prejednávalo i v roku 1599. Jezuiti mali prijať do Turčianskeho kolégia štyroch sekulárnych kňazov a jedného notára, ktorí sa mali starať o agendu a chod hodnoverného miesta, nemali to však byť jezuiti. Turčianska a susedné stolice sa zaviazali pomáhať pátrom jezuitom v obnove kláštorného komplexu. Jezuiti mali predložiť návrh obnovy, ktorý musel byť pre stolice prijateľný. Bez pomoci stoličnej šľachty by sa určite nezaobišli (zákonný čl. 35/1599).⁷⁵

Po založení kolégia v roku 1589 pôsobil v Turci osem jezuitov,⁷⁶ v rezidencii roku 1601 päť ich kňazov a štyria pomocníci.⁷⁷ Začali sa slubne rozvíjať, hoci objekt prevzali len prednedávnom, 23. júna 1586. Prinavracali im dediny, nad ktorými malo kedysi Prepoštvstvo Panny Márie patronátne právo.⁷⁸ Vystriedalo sa tu mnoho osobností z rôznych európskych krajín, viacero rektorov alebo superiorov.⁷⁹ Vo zväčša protestantskom Turci pracovali v ťažkých podmienkach, venovali sa najmä vyučovaniu, kázaniu a misiám. Všetky svoje objekty, hlavne kostoly, sa snažili stavebne obnovovať. V Turci založili menšiu rezidenciu, ktorá do svojho

⁷³ 40/1597: „*Supplicat deinde status, et ordines; ut sua majestas conventum ecclesiae beatae Mariae virginis de Thuróc, propter executiones quotidianas, tamen benigne restaurari jubere dignetur.* §1. *De quo majestas sua caesarea, oportuno tempore benigne deliberabit.*“ In: *Corpus juris Hungarici 1526–1608*, s. 826; *Rubricae sive synopsis juris II.*, s. 240; *Magyar országyűlési emlékek történeti bevezetésekkel VIII.* Ed. V. Fraknói. Budapest 1874–1917, s. 385–386, 388, 414.

⁷⁴ *Magyar országyűlési emlékek VIII.*, s. 398.

⁷⁵ 35/1599: „*Ad supplicationem comitatus Thuróc, et caeterorum ejusdem viciniorum comitatuum, ea de re saepius tum etiam ipsis statibus, et ordinibus factam:* §1. *Decretum est: ut conventus beatissimae Virginis Mariae de Thuróc restauretur, et reformetur;* §2. *Ac patres societatis Jesu, qui eam Thurociensem praeposituram nunc possident; quatuor saeculares sacerdotes, cum notario ibidem teneant, qui executionum, et expeditionum literarum curam habeant; non autem ipsi patres jesuitae;* §3. *Erunt tamen praefati comitatus adjumento ipsis patribus, in restauratione, et reaedificatione claustrum et conservatorum illius; quantum poterunt;* §4. *Verum majestas sua caesarea, ac regia, hoc loco priori suae benignae deliberationi, et sententiae, etiamnum clementer inhaeret.*“ In: *Corpus juris Hungarici 1526–1608*, s. 868; *Rubricae sive synopsis juris II.*, s. 251, pozn. a/. Najlepšie je pozrieť v *Magyar országyűlési emlékek IX.*, s. 327, pozri aj s. 288, repliku stavov arcivojvodovi Matejovi. k predchádzajúcemu postoju arcivojvodu Mateja a okolitých stolíc k obnove kláštora pozri s. 252, 268 a 293.

⁷⁶ VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 87; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 40.

⁷⁷ *Jezsúita okmánytár I/1.*, s. 91–92.

⁷⁸ *Jezsúita okmánytár I/1.*, s. 93. Majetky prepoštvstva sa okrem Turca nachádzali v Bratislavskej stolici (Tešedíkovo), v Nitrianskej stolici (Solka, Šála, Dlhá nad Váhom, Kráľová), vo Zvolenskej (Sielnica) a Liptovskej stolici (Tri Sliače). Prehľad pozri *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 42.

⁷⁹ Predstavených a členov kolégia menujú *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 39–41.

blízkeho konca zabezpečovala na darovaných majetkoch jednak duchovnú správu, jednak správu hospodársku.

Ako vyzerala správa jezuitského kolégia na začiatku 17. storočia? Prácu na oboch miestach hatili početné majetkové spory. Konsolidácia majetku stála na prvom mieste. Zožaté obilie mali rozdeľovať chudobným, aby im v čase moru vedeli pomôcť.⁸⁰ Rektor v Šali mal podľa generála Acquavivu prerokovať akékoľvek personálne zmeny v Turci s provinciálom Carrillom.⁸¹ Rektor v Turci páter Fullero, vtedy vážne chorý, dostal od generála rádu povolenie vrátiť sa do svojej vlasti.⁸² Podľa spomínanej inšpekcie z roku 1602 mali v Turci ešte o čosi vyššie príjmy ako v Šali. Vlastnili štyri polia a dva mlyny, okrem toho vykazovali množstvo iných drobných príjmov. Na viacerých miestach chovali dobytok a hydinu, v desiatkach, ba až v stovkách kusov. Vlastnili aj pílu. Dlžníkov nemali, mali len menšie problémy s pastvinami pre kozy. Turčianskej rezidencii prislúchalo 418 poddaných, z ktorých však väčšinu tvorili želiari.⁸³

Rastúce a slubne sa vyvíjajúce dielo bolo náhle zmarené. V Kláštore i v Šali pôsobili iba do roku 1605, kedy boli v dôsledku bočkajovských nepokojov vyhnaní do Viedne a Olomouca.⁸⁴ Najprv sa samozrejme siahlo na majetky, lebo ročné zaplatenie oboch rezidencií činilo okolo 9–10 tisíc toliarov, čo bolo veľmi slušné.⁸⁵

Máme správy o tom, že na niektorých miestach sa jezuiti dostali do sporu s miestnym obyvateľstvom. Všeobecne vítaní určite neboli, najmä nie tam, kde protestantské obyvateľstvo tvorilo väčšinu. Niektorí v nich videli aj svoje majetkové ohrozenie. Najmä platenie desiatkov a iných dôchodkov museli jezuiti neraz vymáhať, pomáhať v tom im musela svetská či cirkevná moc.⁸⁶ Ťažkú situáciu mali hlavne tam, kde obdržali patronátne právo nad protestantskými kostolmi a zároveň dostali do svojej starostlivosti takýchto poddaných.⁸⁷ Príkladom dlhotrvajú-

⁸⁰ List z Ríma 16. 3. 1602 generála Acquavivu predstavenému Jánovi Zanitiovi, *Jezuita okmáňtár I/1.*, s. 102.

⁸¹ List z Ríma 16. 3. 1602, *Jezuita okmáňtár I/1.*, s. 101.

⁸² List Acquavivu provinciálovi Carrillovi do Prahy 16. 3. 1602, *Jezuita okmáňtár I/1.*, s. 103.

⁸³ Správa inšpektora Šale a Turca z 29. 3. 1602, *Jezuita okmáňtár I/1.*, s. 104–108.

⁸⁴ Bočkaj Turčianske prepošstvo po krátkom obliehaní obsadil a daroval ho Martinovi Révaimu. VÉLICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 89; MOLNÁR, A.: *A jezsuita rend*, s. 353–356; PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 228, 230.

⁸⁵ Viedli k tomu účtovné knihy a spočítaní mali aj všetok dobytok. *Jezuita okmáňtár I/1.*, s. 105.

⁸⁶ Napr. arcibiskup Ján Kutaši koncom roka 1597 alebo Nitrianska kapitula roku 1600, *Elenchus Documentorum...* (Archivum Dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. CCCXXIII, CCCXV).

⁸⁷ Mešťania v českom Chomutove otvorene vystúpili proti tamojšiemu kolégiu a jezuitov vyhnaní. Zemskí sudcovia odsúdili za vzburu dvoch ľudí, mešťania museli odovzdať zbrane, stratili mestské

ceho konfliktu môže byť spor o kostol sv. Juraja v Turčianskom Ďure, tiahnuci sa takmer desať rokov (1591–1600). Za podpory časti obyvateľstva v ňom kázal luteránsky kazateľ. Prípad riešila aj stolica a jej stoličný súd.⁸⁸ Zo strany stoličnej šľachty zažili nejednen atak. Ich miestne problémy a protijeziuitské nálady (vyjadrené napr. v spomínanom zákonom čl. 35/1599 o prácach na obnove konventu) musel riešiť i panovník Rudolf II.⁸⁹ Krajná neprajnosť v Turci bola pravdepodobne i jednou z príčin presťahovania kolégia v roku 1598 do Šale, ktoré navrhol páter Carillo.

Význam dvoch jezuitských misií z konca 16. storočia bol však veľký, obdobie v ktorom pôsobili bolo pomerne pokojné. Poučili sa do budúcnosti, zoznámili sa s domácimi pomermi a spoznali svoje možnosti. Najznámejším odchovancom zo Šale bol konvertita Mikuláš Esterházi a za všetko hovorí meno Petra Pázmáňa ...⁹⁰

Na jar roku 1604 začali niektorí pátri pôsobiť aj v Košiciach, v rámci silnejúcej rekatolizácie organizovanej v meste kráľovským majestátom.⁹¹ V Košiciach bol od roku 1601 Peter Pázmáň, kam prišiel aj s pátrom Jakubom Németim z nepokojného Sedmohradska, kde boli ich rezidencie prepadávané. Pázmáň spovedal, ráno kázal maďarsky a popoludní nemecky.⁹² Prvá rezidencia v Košiciach mala rovnako iba krátke trvanie.

Prví jezuiti prichádzali aj do ďalších miest v Uhorsku. Do Jágru prišiel v roku 1578 Ján Lelesi. Začiatkom 17. storočia navrhoval gróf Michal Adolf Althan cisárovi Rudolfovi II. umiestniť jezuitov v Komárne. Povedľa mestskej pevnosti chcel založiť kolégium, kde by sa vzdelávala mládež všetkých národností, ktoré obývajú Uhorsko.⁹³ Hoci jeho požiadavka odišla cez nuncia až do Ríma, z jeho plánov sa napokon nič neuskutočnilo.

privilégiá atď. Mesto s protestantskou väčšinou a jezuitským kolégiom bol exemplárnym príkladom náboženského konfliktu. Na tento problém poukázala NEUDERTOVÁ, M.: *Jiří Popel z Lobkovic a prostriedky rekatolizácie na sklonku 16. století*. In: *Ústecký sborník historický 2000*. Ústí nad Labem, 2000, s. 136.

⁸⁸ *Elenchus Documentorum...* (Archivum dioec. Nitr., fond Seminarium S. Ladislai Regis, lad. 43, fasc. Elenchus, n. CCCVIII–CCCXI).

⁸⁹ *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 41.

⁹⁰ MOLNÁR, A.: *A jezuita rend*, s. 353n.; *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 44.

⁹¹ PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 229.

⁹² Denník SJ z roku 1601, *Jezuita okmáňtár I/1.*, s. 89–90. V dňoch 25. 8. a 19. 9. 1601 podal Pázmáň o tom dve správy generálovi Aquavivovi, PUSS, A.: *Bibliografia k dejinám spirituality*, s. 229–230. Zo Sedmohradska a hlavne z Alba Iulii museli jezuiti utekať. Terčom prepadu sa stali tiež vo Veľkom Varadíne.

⁹³ Informoval o tom DUBOVSKÝ, J.: *Pramene k cirkevným dejinám Slovenska v archíve Viedenskej nunciatúry do roku 1792*. Slovenská archivistika, r. 30, č. 2, 1995, s. 69.

Nelahkú úlohu plnila rehoľa v Sedmohradsku. V krajine boli katolíci v nevýhode, pretože proti nim slobodne stáli cirkvi až troch konfesií, augsburskej, helvétskej a antitrinitárskej. Také ťažké postavenie nemali nikde inde. Katolícke duchovenstvo bolo vyhánané a pozbavované majetku, hromadne utekalo do kráľovského Uhorska. Jezuitov do Sedmohradska privolal vojvoda Štefan Bátori (1571–1586), ktorý o nich požiadal ako poľský kráľ (1575–1586).⁹⁴ Jezuitov spoznal vo Viedni už roku 1565, keď tam pobudol ako vyslanec Jána Žigmunda. Potom sa pokúšal o obnovu katolíckej hierarchie v Sedmohradsku. V rámci tejto obnovy chcel pozvať i jezuitov. Pápež Pius V. mu až do smrti v roku 1572 v tomto pláne vždy vychádzal v ústrety, lebo za jezuitami videl „*societatis viros ad christianam religionem docendam*“.⁹⁵ Žiadosti sa však vyhovel až neskôr, horlivej podpory sa dočkal Bátori najmä od jezuitu Štefana Santa. Rakúska provincia jezuitov nebola ochotná prosbe panovníka vyhovieť. Keďže mali zlé skúsenosti s trnavskou fundáciou a obávali sa vzdialenosti Sedmohradska, nechceli na tento riskantný plán pristúpiť. Tiež v roku 1575, keď bol Bátori povolaný na trón do Poľska, zavládlo medzi ním a Maximiliánom isté napätie. Ani to Bátoriho neodradilo od úmyslu založiť v Sedmohradsku jezuitskú misiu.⁹⁶

Prvým jezuitom prichádzajúcim do Sedmohradska bol spomínaný páter Ján Lelesi, ktorý predtým pôsobil ako misionár v Hevešskej a Sabolčskej stolici. Keďže sa na cestu z Jágru do Sedmohradska vybral bez povolenia, uviedol Spoločnosť Ježišovu do pohybu.⁹⁷ Prví dvanásť jezuiti prišli na jeseň roku 1579 z Varšavy. Bátoriho pričinením otvorili v bývalom benediktínskom kláštore v Kološmonoštore (dnes Mănăștur, časť Cluj-Napoca) v tomto roku prvé kolégium a do roka už i školu.⁹⁸ Poľský kráľ Štefan Bátori otvoril v roku 1581 v Kluži, v bývalom františkánskom kláštore, aj druhé kolégium. Tam zakladanie išlo veľmi ťažko, lebo vedenie mesta bolo v ru-

⁹⁴ *Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571–1613)*. Vol. I. Ed. A. Veress. Kolozsvár 1911, s. 3n.

⁹⁵ List Pia V. Bátorimu z 23. 1. 1572, *Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae*, s. 4–5.

⁹⁶ MOLNÁR, A.: *A jezsuíta rend*, s. 354–356.

⁹⁷ Jeho životopis pozri VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 101–105.

⁹⁸ Prišlo 12 jezuitov. Pričinili sa o to okrem Bátoriho aj apoštolský nuncius v Poľsku Bolognetti, jezuitský legát Possevino, provinciál Francisco Sunyer a samozrejme pápež Gregor XIII. (Lit.: *Lányi Károly Magyar egyháztörténelme. II. kötet /1526–1848/*. Esztergom 1869, s. 149; TEMPFLI, I.: *Ein Land und vier Religionen. Magyar egyháztörténeti vázlatok Regnum 3–4*, Budapest, 1994, s. 57; MOLNÁR, A.: *Jezsuíta misszió Karánsebesen (1625–1642)*. Történelmi szemle, č. 1–2, 1999, s. 128–131; MOLNÁR, A.: *A jezsuíta rend*, s. 355–357; HERGER, Cs.: *A rekatolizáció eszköztára Magyarországon*, s. 872; FRAKNÓI, V.: *Magyarország és római szent-szék III.*, s. 164, 170–171; VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 70n.).

kách antitrinitárov.⁹⁹ Neskôr sa o to jezuiti pokúsili i v Alba Iulii. Keďže v krajine bolo nedostatok kňazov, pápežský vyslanec Antonio Possevino chcel otvoriť v roku 1583 popri kolégiu v Kluži tiež pápežsko-kráľovský seminár a dať mu štatút (zakladajúca listina z 13. februára 1583).¹⁰⁰ Pápežský vyslanec prišiel do Sedmohradsku z Moskvy, kde vyjednával mier medzi moskovským cárom Ivanom IV. a Štefanom Bátorim. Gregor XIII. dúfal, že uvoľní Rusov pre protitureckú alianciu. Vo Veľkom Varadíne založil Possevino v roku 1584 ešte rezidenciu SJ s dvoma pátrami a jedným bratom.¹⁰¹ Ako vyslanec vykonal pre katolícku vec mnoho, pričom veľa precestoval, niekoľkokrát sa zdržal vo Viedni, v Bratislave, Košiciach a Krakove. V Temešvári bol prvým jezuitom páter Sfondrati, ktorý tam aj v roku 1583 zomrel.

V Sedmohradsku koncom 16. storočia jezuiti prebrali na seba váhu reformného procesu obnovy katolíckej cirkvi (tzv. *Missio Transylvanica*), samozrejme za výdatnej pomoci pápežských vyslancov a diplomatov.¹⁰² Kvôli nedostatku kňazov v Sedmohradsku obdržali jezuiti od pápežov rôzne dišpenzy, napr. v roku 1582 povolenie svätení *extra tempora*, roku 1593 možnosť slúženia dvoch omší denne, *facultas binandi*¹⁰³ a mnoho iných výnimiek.

V tejto poloautonómnej krajine to mali jezuiti veľmi ťažké, lebo sa proti nim zdvihla silná vlna odporu. Najväčším odporcom jezuitov bol Vavrinec Beregsási, ktorý dokázal v roku 1584 usporiadať jednodňovú náboženskú synodu s 303 zúčastnenými. Ako agilný veľkovaradínsky reformátor vytlačil v roku 1585 proti jezuitom spis *Apologia pro ecclesiis reformatis actis impiis Sabariensis opposita*. Neskôr vydal podobné *Ventilatio scripti Claudiopoli editi*, kde pápeža nazýva Antikristom. Niekoľko

⁹⁹ Jezuita Szantó písal 1. 9. 1581 z Kluže svojmu generálovi Acquavivovi, že keď prechádzali podhradím mesta, heretikov veľmi podráždili. Totiž nemohli medzi nami (jezuitmi) nájsť žiadneho maďarského kazateľa, len cudzincov. „Na druhej strane sa ani nedá povedať, ako sa veselili katolíci, keď nás uvideli.“ Keď nasledujúci deň vychádzali, pri hrade ich „nie málo mužov a žien“ vívalo a želalo šťastie. Ľudia im nosili ryby, chlieb, víno, istá zbožná žena plakala a vzpínala ruky k nebu dakujúc Bohu, že mohla vidieť katolíckeho kňaza, „ktorí boli toľké roky odstavení a pozbavení činnosti“ (*Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae. I.*, s. 173–174).

¹⁰⁰ O jezuitoch v Sedmohradsku a ich ťažkostiach, o otvorení seminára pozri SZABÓ, T.: *Antonio Possevino*, s. 96n.; MOLNÁR, A.: *Jezuitsa misszió Karánsebesen*, s. 127–156; či staršie FRAKNÓI, V.: *Magyarország és római szent-szék III.*, s. 173–175.

¹⁰¹ Diplomata Gregora XIII. Possevino pôsobil najmä vo Švédsku, Ríme, Poľsku, Litve, Sedmohradsku, na cisárskom dvore... Zaslúžil sa najmä o mier po Livonskej vojne medzi Rusmi a Poliakmi v Zápoľskom Jame 15. 1. 1582, viac FRAKNÓI, V.: *Egy jezsuita*, s. 3n.; FRAKNÓI, V.: *Magyarország és római szent-szék III.*, s. 167–169; SZABÓ, T.: *Antonio Possevino Bemühungen um die Erneuerung des Katholizismus in Siebenbürgen*. Magyar egyháztörténeti vázlatok 4, Budapest 1992, s. 99; TEMPFLI, I.: *Ein Land und Vier Religionen*, s. 57.

¹⁰² MOLNÁR, A.: *Jezuitsa misszió Karánsebesen*, s. 127–128.

¹⁰³ GALA, F.: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások. I.*, s. 23, 59.

jezuitov sa na spis ozvalo, najmä Santó, ktorý sa v decembri 1579 vrátil z Ríma, vydal kontrapis *Defensio Ventilationum*. Epidémia moru v lete roku 1586 skončila pre jezuitov pohromou, zo 45 sedmohradských pátrov a bratov neprežilo 24.¹⁰⁴ V nasledujúcich rokoch prišlo 23 nových členov z poľskej provincie jezuitov. 13. decembra toho istého roku zomrel ochranca rehole poľský kráľ Štefan Bátori. Odchovancom Spoločnosti bol však i jeho syn Žigmund. Pre veľké problémy po roku 1588 (po zasadaní snemu v Mediaș¹⁰⁵) jezuiti postupne opúšťali krajinu. Snem v Albe Iulii v roku 1595 im znova dovolil usadiť sa v tomto meste, ešte aj v Kluži a blízkom Kološmoštori. Tieto tri centrá si však mohli udržiavať len veľmi krátko. Rehoľný dom a kolégium v Kluži spustošil vojenský veliteľ unitárskeho vyznania Mojžiš Sékely. Začali sa ale najväčšie vojenské ťaženia (Juraj Basta, Štefan Bočkaj a i.) a v Sedmohradsku nastali neisté časy. Vyháňaní boli jezuiti postupne, v rokoch 1598, 1603 a definitívne zákonom krajinského snemu v Kluži zo 7. júna 1607. Žigmund Rákoci oboznámil 26. júna 1607 sedmohradského provinciála Argenta s tým, že v krajine ruší všetky kolégia a domy SJ. Zrušenie podpísalo 34 šľachticov.¹⁰⁶ V roku 1607 informoval viedenský nuncius v Ríme o prenasledovaní jezuitov v Uhorsku a Sedmohradsku. Nuncius mal podľa inštrukcií, ktoré dostal, všetkých povzbudzovať, aby sa jezuiti v krajine udržali, aby mali odvahu prevziať na seba zodpovednosť v upevňovaní katolicizmu. Ich prenasledovanie a mučenie malo zobudiť katolíkov z letargie.¹⁰⁷ Na istý čas, do roku 1615, boli prinútení Sedmohradsko zanechať.

Publikovaná je korešpondencia jezuitského diplomata Alfonza Carrilla z rokov 1591–1618, ktorá dokladá problémy pôsobenia jezuitov v Sedmohradsku. Dokladá obrovské diplomatické úsilie, aké musela táto nová rehoľa podstúpiť, aby sa tu udržala a rozvíjala.¹⁰⁸ Veľkým činom bolo prekladanie Písma do maďarčiny, s ktorým začal spomínaný jezuita Štefan Arator Santó. Santó sa narodil roku 1541 v Rábskej stolici, do rehole vstúpil roku 1561. V Ríme navštevoval Nemecké kolégium, kam ho na štúdiá poslal nitriansky administrátor Pavol Bornemisa.¹⁰⁹ Bol známym pocestným kazateľom, pôsobil v Trnave, vo Viedni, Grazi a na mnohých

¹⁰⁴ Podľa Andrása Gyenisa len v samotnom Kluži z 32 členov nákazu neprežilo 12 (GYENIS, A.: *Régi jezsuita rendházak*, heslo Kolozsvár).

¹⁰⁵ Dnes v Rumunsku, maď. Medgyes, lat. *Mediopolis*, nem. *Mediasch*.

¹⁰⁶ Literatúra: *Lányi egyháztörténelme II.*, s. 413; VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 90–100; MOLNÁR, A.: *A jezsuita rend*, s. 356–359; tenže: *Jezsuita misszió Karánsebesen*, 1999, s. 133n.; ŠIMONČIČ, J.: *Centrálne rehoľné archívy v Ríme*, s. 33–34; SZITTYAY, D.: *Szantó (Arator) István SJ élete és munkássága*. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok Regnum*, č. 3–4, 1994, s. 5–33.

¹⁰⁷ Blížšie DUBOVSKÝ, J.: *Pramene k cirkevným dejinám Slovenska*, s. 70.

¹⁰⁸ Pozri aj recenziu od J. Lukacsicsa v časopise *Katholikus szemle*, č. 3, 1907, na s. 320–323, posudzujúcu edíciu listov *Carrillo Alfonz jezsuita-atyja levelezése és iratai (1591–1618)*.

¹⁰⁹ SZITTYAY, D.: *Szantó (Arator) István SJ*, s. 8.

ďalších jezuitských kolégiách. Prešiel takmer celé Sedmohradsko. Vo Večnom meste pomáhal zakladať Collegium Hungaricum. Po vytláčení jezuitov z Uhorska zomrel roku 1622 v Olomouci.¹¹⁰

Na Spišskom hrade a v jeho okolí pôsobili členovia rehole od roku 1604, kedy dostali majetky v Levoči, ale pre odpor mešťanov ich neprebrali.¹¹¹ Svoje misie sa jezuiti pokúšali konať i na Turkami obsadenom území, čo sa im čiastočne darilo.

V 17. storočí mala Spoločnosť Ježišova okrem už spomínaných problémov v Uhorsku ešte o jeden viac. Bol to existenčný problém, keďže podľa 8. článku *De patribus Jusuwitis* predkorunovačného dekrétu kráľa Mateja z roku 1608 nesmeli vlastniť v Uhorsku majetky.¹¹² Na viac rokov tak jezuitom zabránili zakladať reholné domy. Peter Pázmán na krajinskom sneme v Bratislave v roku 1608 bránil česť a práva jezuitov.¹¹³ O desať rokov neskôr bola Spoločnosť Ježišova v Uhorsku nútená hľadať nové cesty svojho uplatnenia. Podarilo sa jej to a ich základiny v 17. storočí boli životaschopné: Humenné 1614, Trnava 1615, Bratislava 1626, Košice 1631, Spišská Kapitula 1646, Banská Bystrica 1650, Rožňava 1659, Skalica 1660, Levoča 1673 a Žilina 1685.¹¹⁴ V roku 1650 už pôsobilo v Uhorsku 149 jezuitov v štyroch kolégiách, ôsmich rezidenciách a štrnástich misijných stanicích.¹¹⁵ Viliam Čičaj k tomu poznamenáva, že v 1. polovici 17. storočia sa jezuiti snažili podchytiť príslušníkov vysokej šľachty, v 2. polovici 17. storočia získavali príslušníkov strednej šľachty a mešťanstva, a až v 18. storočí začali aktívne pôsobiť na poddanské obyvateľstvo.¹¹⁶

Novovzniknuté novoveké rehole a kongregácie sa vrátane Spoločnosti Ježišovej uchytili v Uhorsku až neskôr, v 17. storočí. Nemali tu pripravenú pôdu

¹¹⁰ Životopis Štefana Santá pozri VELICS, L.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából I.*, s. 92–101. Literatúra: TEMPFLI, I.: *Ein Land und Vier Religionen*, s. 55. Podrobný životopis pozri v staršej, ale hodnotnej práci FRAKNÓI, V.: *Egy magyar jezsuita a XVI. században. Szantó István élete*. Katholikus szemle, r. 1, č. 3, 1887, s. 385–433.

¹¹¹ CHALUPECKÝ, I.: *K rekatolizácii na Spiši*. Verbum, r. 5, č. 1, 1994, s. 24.

¹¹² Čl. 8/1608, §1: „*Nimirum, ut ipsi nulla in regno Ungariae bona stabilia et possessionaria habere et possidere valeant.*“ In: *Corpus juris Hungarici 1608–1657*. Ed. D. Márkus. Budapest 1900, s. 14. Literatúra: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 47.

¹¹³ *Libellus Apologeticus pro SJ Hungarica ad proceres regni Hungariae* (vyšlo v Petri Card. Pázmány *Opera omnia*... Series Latina. Tomus IV. Budapestini 1904. k práci pozri aj recenziu A. Zubriczkého v časopise *Katholikus szemle*, č. 3, 1905, s. 309–311). „*Mňa šľachtica, ktorého predkovia 300 rokov vylievali krv za túto zem, živého z Uhorska nik nedostane...*“ Citát z obrannej reči Pázmáňa uvádza J. Šimončič v recenzii knihy F. Szaba *A teológus Pázmány* (Budapest 1998), v časopise *Viera a život*, r. 9, č. 3, 1999, s. 267–269.

¹¹⁴ CHALUPECKÝ, I.: *Protireformácia alebo rekatolizácia?* Historické štúdie č. 40, 1999, s. 137.

¹¹⁵ Podľa MOLNÁR, A.: *A jezsuita rend*, s. 359.

¹¹⁶ ČIČAJ, V.: *Konfesie v politickom vývoji 17. storočia*. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Ed. M. Kohútová. Bratislava 2003, s. 69.

a obľubu si museli získavať postupne.¹¹⁷ Zakladať v Uhorsku v 16. storočí kláštory bolo všeobecným problémom, lebo komunity tu nemali vytvorené zázemie a reálne podmienky pre svoju existenciu. Život kláštora si nevyžadoval len katolícke prostredie a isté okolie, ale i reštituované kláštorné majetky. Ani katolícki aristokrati neoplývali ochotou rehoľné majetky vrátiť. Rehole sa stávali navzájom konkurentmi nie v boji o veriacich, ale skôr v boji o katolíckych zemepanských mecénov, ktorých nebolo veľa.¹¹⁸ Tí podporovali hlavne reformované rády, ktoré podľa regule nemohli vlastniť žiadne feudálne majetky, napr. reformovaných františkánskych observantov.¹¹⁹ V 17. storočí začína rozkvet tzv. rekatolizačných reholí, v Uhorsku okrem jezuitov najmä františkánov a pavlínov.

The Outline of the History of the Society of Jesus in Hungary and Transylvania in the 16th Century

Jaroslav Nemeš

In the introduction, the author discusses the problem of the crisis of the orders in the 16th century, the main disorders of the order life and the causes of the lower number of monks and nuns in Hungary in comparison with Western Europe. Furthermore, he analyzes the causes of the termination of almost all of the monastic communities in the 16th century in Hungary, except of the Society of Jesus. Then the author proceeds writing about the establishing and developing of Jesuits in Central Europe and Hungary, about the initial activities of Jesuits in Trnava during the years of 1560–1567, about the property troubles of the college in Trnava in this period and about the causes of the short duration of the first Jesuit activities in Trnava. The ambition of the Jesuits in Hungary was to deal with the religious turn of the society, although in the 16th century they definitely did not represent the decisive power. In Hungary they settled again in 1586 and in the region of Slovakia they obtained a former Premonstrate provostry of Turiec in Kláštor pod Znievom and since 1589 there was a Jesuit college in Turiec. In 1598 Jesuits established a college in Šaľa nad Váhom, however, its promising development was halted by the cholera epidemic of 1602. The members of the Society of Jesus regarded the turn of the heretics to be their primary goal. In Šaľa they established an almshouse.

¹¹⁷ TÓTH, I. Gy.: *Počiatky rekatolizácie*, s. 588.

¹¹⁸ Uvádza to pre 17. storočie TÓTH, I. Gy.: *Počiatky rekatolizácie*, s. 594.

¹¹⁹ Pozri napr. TÓTH, I. Gy.: *Počiatky rekatolizácie*, s. 598.

Later the author describes the financial sources of Jesuits and the situation in their residence in Turiec and outlines the administration of the Jesuit college at the beginning of the 17th century in Turiec and Šaľa. In several places, the Jesuits quarrelled with the local inhabitants, e. g. in the discussion over the church of Saint George in Svätý Martin. In the spring of 1604 several Jesuits – paters started to work in Košice, however, their mission there did not last long. They were active in Jäger and were invited to Transylvania by Štefan Bátori. In Transylvania the Jesuits were responsible for the reforming process of the Catholic church restoration, with a substantial help of the pope's ambassadors and diplomats, however, they had a lot of opponents here, such as Vavrinec Beregsási, therefore, after the year of 1588, they were gradually leaving Transylvania; definitely they left the region in 1607 due to the act passed by the regional assembly in Kluž (this state lasted until 1615). According to the decree of King Matthias from 1608, the Jesuits in Hungary could not possess any properties in Hungary. In spite of it, already in the year of 1650 there was 149 Jesuits in Hungary active on four colleges, eight residencies and 14 missionary stations. Newly established modern time orders and congregations, including the Society of Jesus became really well established in Hungary only later, in the 17th century. Those times began the advancement of the so-called recatolization orders, in Hungary it was except of the Jesuits mainly Franciscans and Eremites of St. Paul.

e-mail: nemes@fphil.ku.sk

SLOVENSKÉ OSÍDLOVANIE BÉKEŠKO-ČANÁDSKEJ OBLASTI

Silvia Liptáková¹

LIPTÁKOVÁ, Silvia: *The Slovak Settlement of the Békeš-Čanád Region.*

The theme of this contribution is the Slovak settlement of the Békeš-Čanád region and the chronological explanation of the beginnings and the course of the inhabiting from the historical point of view, as well as from the point of view of the lifestyle of the Slovak immigrants and their accommodation to the new conditions on the Lower Lands. The article deals generally with the establishment and development of the Slovak settlements in the Békeš-Čanád region and offers a detailed historical view on the course of the Slovak settlements development in primarily re-settled towns: Békešská Čaba, Sarvaš, Poľný Berinčok, and secondarily re-settled Slovenský Komlôš. The existence and the penetration of the Slovak culture are maintained by the biographies of significant personalities active in this region, as well as by the life style of the Lower Land Slovaks. The end of the article offers an outline of the current state of the Slovak Lower Land culture presented by the national school system, organisations, mass media and the religious life.

Keywords: Slovak settlement, Slovak immigrants, Lower Lands.

V minulosti sa náboženský útlak na Slovensku pokladal za primárnu príčinu hromadných útekov obyvateľstva na Dolnú zem.² Nešlo o jedinú ani najdôležitejšiu príčinu, pretože okrem evanjelikov sa na Dolnú zem vystahovali aj príslušníci rímskokatolíckeho i grécko-katolíckeho vierovyznania.³ Napriek tomu krutá rekatolizácia vyvolala odpor, o čom svedčia vzbury v Turej Lúke v roku 1672, v Senici v roku 1673 a povstanie Gašpara Piku na Orave v tom istom čase.⁴

V druhej polovici 17. storočia sa úsilie Habsburgovcov o upevňovanie absolutizmu v Uhorsku stupňuje. Odpoveďou na tieto snahy boli viaceré hnutia uhorskej šľachty. V roku 1664 až 1671 to bolo Wešelénihó sprisahanie, ktoré bolo odhalené a potlačené. Jeho likvidáciu využil habsburský dvor na odvetné údery proti evanje-

¹ Rodená Holecová, absolventka kombinácie dejepis – výtvarná výchova v rokoch 1996–2001.

² SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie domova.* Martin 1985, s. 13.

³ *Tradičná kultúra Slovákov na Dolnej zemi.* Archív Krajanského múzea Matice slovenskej v Bratislave (ďalej len AKMMS), fond Maďarsko, bez signatúry.

⁴ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie...*, s. 56–58.

lickej šľachte, kňazstvu aj obyvateľstvu a proti pravoslávneému obyvateľstvu Uhorska. Po povstaní zaplavili nemecké vojská celé územie Slovenska.

Hoci 18. storočie bolo ako celok pokojnejšie, jeho začiatok ešte nepriniesol mierové roky. V roku 1703 vťahol z Poľska s početnými jazdcami uhorský magnát František Rákoci II., čím sa začalo posledné protihabsburské povstanie. Povstacom sa podarilo získať takmer celé územie Slovenska i Dolnej zeme, pričom museli zápasit s hospodárskymi ťažkosťami, čo zvyšovalo nespokojnosť dedinského i mestského obyvateľstva. Ťažkosti vojnových rokov znásobil aj mor, ktorý bol v rokoch 1708–1710 rozšírený takmer po celom Slovensku. V roku 1708 utrpeli Rákociho vojská pri Trenčíne ťažkú porážku. V apríli sa kuruci vzdali na Kišmajtényskom poli cisárskym vojskám (už bez Rákociho, ktorý sa uchýlil do Poľska, kde dostal azyl).⁵ To znamenalo opätovnú záchranu pre uhorskú šľachtu. 30. apríla 1711 bol v Satmári uzavretý mier medzi povstalcami a kráľom, ktorým sa skončilo posledné stavovské povstanie.⁶

Daňové súpisy z rokov 1715 a 1720 odhalili všetky následky dlhotrvajúcich vojen a nepokojov, hlavne neuspokojivú hospodársku situáciu, v ktorej sa ocitla celá krajina. Situácia bola ťažká nielen v hornatých, ale aj v prevažne rovinatých, južnejších stolicích Slovenska. Nekvalitná pôda, zaostalá poľnohospodárska technika a malé pozemky so slabými výnosmi boli hlavné dôvody, kvôli ktorým sa poddaní snažili hľadať živobytie v zahraničí. Vábibou oblasťou bola Dolná zem.⁷

S nedostatkom pôdy v slovenských stolicích a najmä s jej neúrodnosťou ostro kontrastovali obrovské, neobrábané komplexy pôdy na Dolnej zemi. Dlhé roky zanedbaná pôda vyludnených osád bola však mimoriadne kvalitná a bola k dispozícii vo veľkom množstve.⁸

„Správy z konca 17. storočia hovoria o žalostnom stave územia medzi Dunajom a Tisou. Krajinu pokrývali nekonečné jazerá, veľké stojace vody, ktoré v lete síce vyschli, ale po každom daždi sa znova naplnili. Od Baje po Sombor sa rozprestieral obrovský močiar. V horúcich ročných obdobiach sa veľká časť vody vyparila a bujná tráva pokrýva pôdu. Ale v obdobiach sucha vyschnutá zem nadobudla podobu púšte. Keďže sa striedala prílišná vlhkosť a sucho, nebolo dost pitnej vody.“⁹ Napríklad v okolí Sarvaša bolo v tomto období „na 10 až 12 míľ vidieť len vysokú hustú trávu, široko-ďaleko rozprestierajúce sa močariny, pozostatky a zrúcaniny niekdajších dedín.“¹⁰

⁵ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*. Martin 1980, s. 14–15.

⁶ *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava 1997, s. 78.

⁷ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 15.

⁸ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: *Slováci v Maďarsku*. Budapešť 1999, s. 5.

⁹ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 16–17.

¹⁰ ŽILINSKÝ, M.: *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynějších jeho poměrů*. Pešť 1872, s. 29

Hlavným zamestnaním obyvateľstva bol extenzívny chov hovädzieho dobytku, čo umožňovali rozsiahle pustatiny. Obrábanie pôdy bolo zatlačené do úzadia, obilniny si poddaný roľník pestoval len pre súkromnú spotrebu. Hojnosť pôdy mala za následok návrat k primitívnym spôsobom hospodárenia a obrábania pôdy.

Keď nastali pokojnejšie časy, uvažovalo sa, ako zaludniť široké pustatiny Dolnej zeme.¹¹ Záujem na ich využití mali nielen zemepáni, ale aj poddaní. Iniciatíva feudálnej vrchnosti vychádzala predovšetkým zo snahy zaludniť a hospodársky oživiť tieto oblasti, aby sa stali produktívnymi a plynuli z nich dôchodky. Pre uskutočnenie týchto zámerov bola vrchnosť ochotná poskytnúť kolonistom určité hospodárske výhody a sociálne slobody.¹²

PRIEBEH SLOVENSKEHO OSÍDĽOVANIA BÉKEŠSKO-ČANÁDSKEJ OBLASTI. SPÔSOBY MIGRÁCIE

Ešte pred vydaním Leopoldovho nariadenia z roku 1701, podľa ktorého mali byť novoosídľenci oslobodení na tri roky od platenia daní, sa jednotlivé stolice ponáhľali rôznymi sľubmi lákať obyvateľstvo na svoje územia, aby si v opustených osadách stavalo nové domy alebo poopravovalo poškodené. Prvá sa takto ozvala Sabolčská stolica už v roku 1690.

Vo Viedni sa ustanovila stála komisia (Neoquistica Comissio), ktorá mala za úlohu oboznámiť sa so situáciou na celom znovuzískanom území (neoquista), urobiť evidenciu majetkov, vyberať dane, zriadiť tridsiatkové a colné úrady. Bola v činnosti v rokoch 1690–1707. Na oslobodených územiach z bývalých vlastníkov dostal majetky iba klérus. Šľachta sa mohla vrátiť na svoje niekdajšie majetky len za predpokladu, keď hodnoverne dokázala na ne svoje právo. Mestá museli platiť výkupné, keďže neoquistická komisia pokladala všetky majetky za štátne vlastníctvo a podarúvala ich najmä neuhorským dôstojníkom a cisárskym úradníkom. Krátko po mieri v Satu Mare, keď sa neoquistická komisia už neobnovila, agendu v súvislosti s dokazovaním práv šľachty na svoje niekdajšie majetky prevzali tri stavovské komisie so sídlom v Bratislave, v Košiciach a v Záhrebe.¹³

SEZÓNNE PRÁCE

17. storočie prinieslo relatívne posilnenie slovenského etnika v rámci počtu obyvateľstva Uhorska, čo bolo základom ich hűfneho sťahovania na Dolnú zem. Obyvateľstvo na Dolnej zemi, pozostávajúce najmä z Madarov, utrpelo veľké straty

¹¹ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 17–18.

¹² *Tradičná kultúra Slovákov na Dolnej zemi*. AKMMS, fond Maďarsko, bez signatúry, s. 8.

¹³ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 18–19.

na životoch v bojoch proti Turkom. Dolnozemskí zemepáni radi prijímali slovenských poddaných, ktorí sa hlásili u nich na sezónne práce.¹⁴

Už koncom 17. storočia bývalo zvykom, že pred žatvou chodievali robotníci z Horniakov na Dolniaky, v jednotlivých skupinách bývalo okolo päťdesiat slovenských alebo rusínskych robotníkov a za štvrtý, piaty, šiesty či siedmy diel vykonali žatvu a mlatbu. Postupom času bolo čoraz viac poddaných, ktorí nemali iné východisko ako chodiť na sezónne práce na Dolnú zem, a hoci tam pracovali za ťažkých podmienok, predsa si len ľahšie zarobili na živobytie. Ešte väčšie rozmery nadobudlo sťahovanie a odchádzanie na sezónne poľnohospodárske práce po Satmárskom mieri (po roku 1711). Vtedy sa pre dedinskú chudobu severného i stredného Slovenska otvorili široké možnosti námezdnnej práce na celej Dolnej zemi.¹⁵ Slovenskí poddaní sa už v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 17. storočia dostali až do južných častí Uhorska, do Čongrádskej a Békešskej župy.¹⁶ O južnodolnozemskejších pomeroch prichádzali na Horniaky správy najprv len od vracajúcich sa poddaných, utečencov. Neskôr osadníci so svojimi príbuznými vytvorili živé spojenie medzi Dolnou zemou a Horným Uhorskom.¹⁷

ÚTEKY PODDANÝCH

Najpočetnejšie skupiny slovenských poddaných odchádzali na juh po roku 1711. Na Dolnú zem mierili predovšetkým poddaní, ktorých motivovala veľká hustota obyvateľstva, nedostatok pozemkov, starosti o živobytie a snaha o získanie výhodnejšieho právneho postavenia.¹⁸ Jednou z príčin útekov bola i neúroda a v dôsledku toho hladomor. V roku 1714 zo Šarišskej stolice ušlo vyše 3000 poddaných a vyše 15 dedín bolo úplne opustených. V tom istom roku utieklo z Liptovskej stolice v dôsledku neúrrody 1144 poddanských rodín.¹⁹

Súbežne s narastajúcim počtom utekajúcich zemepáni stupňovali úsilie, aby im v tom zabránili, pričom stoličné vrchnosti stáli na strane zemepánov. Na druhej strane zemepáni dolnozemskejších stolíc spravidla vďačne prijímali utekajúcich poddaných.²⁰ Na zamedzenie sťahovania poddaných bol v roku 1711 vydaný zákonný článok, ktorý nariadil zatknúť poddaných potulujúcich sa bez cestovného

¹⁴ GOMBÓS, J.: *Slovenskí osadníci na Dolnej zemi*. In: *Slováci v zahraničí*, roč. 2, č. 4, 1990, s. 49.

¹⁵ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 20–21.

¹⁶ SZEREMLEI, S.: *Hódmezővásárhely története IV*. Hódmezővásárhely 1911, s. 97.

¹⁷ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie domova*, s. 51.

¹⁸ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 47.

¹⁹ *Kronika Slovenska I*. Bratislava 1998, s. 300.

²⁰ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 22.

pasu (zemepanského prepúšťacieho listu).²¹ Ale ani tieto opatrenia neboli účinné. Poddaní i naďalej utekali a ich úteky nadobúdali čoraz väčšie rozmery. Zachvátili doslova celú krajinu. Neutekali len poddaní zo severnejších stolíc do južnejších. Pohlo sa obyvateľstvo všetkých stolíc a ako o tom svedčia zachované údaje, počty poddaných, ktorí ušli, boli naozaj vysoké. Poddaní chodia z jedného miesta na druhé a kým sa definitívne usadia, vymieňajú často aj dvoch-troch zemepánov, prípadne skúšajú šťastie i na majetkoch komory.²² Keď napríklad zemepáni zo severných stolíc žiadali na sneme roku 1729 vrátiť svojich poddaných, ktorí ušli na Dolnú zem, zástupcovia dolnozemských stolíc síce priznali, že väčšiu časť obyvateľstva týchto stolíc tvoria poddaní, čo prišli zo severu, ale proti ich návratu dôvodili tým, že ak títo poddaní odídu, Dolná zem sa znova premení na pustatinu. Preto žiadali snem, aby tých poddaných, ktorí sa usadili natrvalo, nebolo možné žiadať späť. Štátny záujem hovoril síce v prospech osídľovania spustnutých krajov, no na druhej strane sa nedokázal vzoprieť záujmom tých zemepánov, pre ktorých utekajúci poddaní znamenali straty. Poddaní tieto rozpory čoskoro vycítili a na mnohých miestach ich využili vo svoj prospech. Polepšili si hospodársky i právne tým, že sa usadzovali za priaznivejších podmienok a z „večných“ poddaných sa u nových zemepánov stali „zmluvní“ poddaní s právom sťahovania.²³ Tieto práva nadobudli i slovenskí osadníci, ktorí prichádzali v rámci organizovaného presídľovania.²⁴

ZEMEPANSKÉ AKCIE A OSADNÍCKE ZMLUVY

Značnú časť tvorili poddaní, ktorí ušli od svojich zemepánov. Ďalšiu skupinu tvorili tí, ktorých prestahovali zemepáni, ktorí vlastnili majetky na Slovensku i na Dolnej zemi, keď po vyhnaní Turkov dokázali svoje práva na dolnozemské majetky, prípadne ich znovu získali.²⁵ Takto za svoje služby získal Békešsku župu Ján Juraj Harruckern (1664–1742). V roku 1692 sa stal cisárskym komisárom, neskôr cisárskym radcom a vtedy po prvýkrát vkročil na uhorskú zem. Život v Békešskej stolici bol po odchode Turkov smutný, keďže vidiek nemal obyvateľov a rieky Tisa a Kereš sa mnohokrát vyliali a zaprččinili povodne. Harruckern tu okolo roku 1690 nevidel takmer žiadnych ľudí, iba v Ďule a v Békeši. Videl túto úrodnú, ale ľudoprázdnu zem a vedel, že bez obyvateľov nemá žiadnu cenu. Koncom júla 1719 dostal

²¹ VARGA, J.: *Jobbágyredszer a magyarországi feudalismus kései századaiban 1556–1767*. Budapešť 1969, s. 265.

²² SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie domova*, s. 73.

²³ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 22.

²⁴ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: c. d., s. 8.

²⁵ SIRÁCKY, J.: *Dlhé hľadanie domova*, s. 14.

za svoje služby od Karola III. bývalé komorské majetky s rozlohou 700 000 jutár a povolal chudobných ľudí prenasledovaných v celej krajine rekatolizáciou. Vydal výzvu adresovanú „obyvateľom krajiny“, aby za priaznivých podmienok znovu osídlili Békešsku stolicu a tým znovuosídlil mestá Čaba, Sarvaš, Slovenský Komlós a Orosháza. Od roku 1722 bol už hlavným barónom Békešskej stolice až do svojej smrti v roku 1742.²⁶

Smer migrácie, ako i výber geografických oblastí, kde sa mali slovenskí osadníci usadiť, určovali predovšetkým spoločenské, hospodárske a veľmi často i subjektívne pohnútky.²⁷ K tým patrilo medzi iným i miesto, kde sa rozprestieral majetok zemepána, na ktorý sa verbovala nová pracovná sila.²⁸

ŠTAHOVANIE A OSÍDLOVANIE. JEDNOTLIVÉ ETAPY ŠTAHOVANIA A OSÍDLOVANIA

Osídľovanie môžeme rozdeliť do troch etáp: prvá zahrňuje obdobie rokov 1690 až 1710, kedy prichádzali najmä poddaní na úteku zo stolíc, ktoré hraničili s územím, odkiaľ vyhnali Turkov (Tekov, Nitra, Novohrad, Hont, Abov). Toto pásmo pokladali sťahujúci sa zo severnejších žúp (Trenčianska, Oravská, Liptovská, Zvolenská, Spišská) za akýsi „odrazový mostík“ pre ďalšie sťahovanie. V tomto období sa Slováci usadzovali na západe v oblasti severného Zadunajska, v strede a východe krajiny, v neobývaných osadách južných žúp.

Do druhej etapy osídľovania patria roky 1711–1740. V období do roku 1720 prebehla väčšina zemepanskej kolonizácie, ktorá mala dva varianty: podľa prvého zemepáni, ktorí vlastnili majetky aj na severe, presťahovali odtiaľ svojich poddaných na vlastné majetky na juhu. Druhý variant kolonizácie, na základe povolenia štátnych úradov, sa uskutočnil organizovane. Jeho organizátorov (tzv. impopulátori) poznáme i podľa mena. Slováci, ktorí sa takýmto spôsobom usadili, uzavreli so zemepánom zmluvu o svojich právach a povinnostiach. Podľa jednej z najstarších zmlúv (Asód, 1716) prevzali na seba síce prísne povinnosti, avšak tieto boli oproti súdobým povinným rentám oveľa výhodnejšie. Vo všeobecnosti boli na tri roky oslobodení od daní.²⁹ Napríklad osadníci Sarvaša a Poľného Berinčoka získali od zemepána Jána Šporera v roku 1722 príslub zabezpečenia slobody vierovyznania a náboženstva, na istý čas oslobodenie od urbára a daní, možnosť používania kr-

²⁶ Čabiansky kalendár. Békešská Čaba, roč. 1942, s. 58–59.

²⁷ Pozri Príloha č. 1. v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

²⁸ DIVIČANOVÁ, A.: *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba 1996, s. 8.

²⁹ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: c. d., s. 6

čiem, vlastný mlyn a drevo z pánskych lesov na stavanie chrámov a domov, pričom tieto podmienky sa mali každé tri roky obnoviť.³⁰

Do obdobia po roku 1720 zaraďujeme aj znovuosídľovanie Békešskej stolice, resp. oblastí v Zátisí, kde v ďalších desaťročiach vzniklo početné, pomerne kompaktné slovenské osídlenie. Je reprezentované predovšetkým Békešskou Čabou, ktorá bola prvou osadou založenou v békešsko-čanádskej oblasti v roku 1718.³¹ Neskôr boli osídlené ďalšie mestá – v roku 1722 Sarvaš, v roku 1723 Polný Berinčok, v roku 1731 Endröd (endrödske Slováci sa celkom pomadarčili do konca 19. storočia).³²

V tretej etape osídľovania na Dolnej zemi značná časť slovenských poddaných čoskoro opúšťa svoje pôvodné sídla, ktoré vznikli v druhej etape kolonizácie a putuje do ďalších. Slováci z Békešskej Čaby a Sarvaša sekundárne založili v roku 1746 Slovenský Komlôš, čabianski, sarvaški a komlôšski Slováci v roku 1754 Níredházu.

Začiatkom 19. storočia sa v Békešskej stolici uskutočňovala ďalšia sekundárna kolonizácia, najmä z osád so slovenským osídlením, ktoré vzniklo v prvej polovici 18. storočia. Vtedy sa chudobným slovenským poddaným ukázali možnosti usadiť sa na majetkoch kráľovskej komory v Čanádskej stolici.³³ Nové osady vznikajú predovšetkým na erárných majetkoch: v roku 1816 Pitvaroš, v roku 1844 Čanádalbert a Ambróz, v roku 1741 až 1842 Veľký Bánhedeš.

Migrácia tunajších Slovákov prebiehala aj v polovici 20. storočia, napríklad v Eleku sa Slováci usadili v roku 1946 z Békešskej Čaby, zo Slovenského Komlôša a zo Sarvaša. Ich posledná migrácia prebiehala (ak neberieme do úvahy migráciu do priemyselných oblastí a miest) v rokoch 1946 až 1948, keď sa v zmysle maďarsko-československej medzištátnej dohody presídlilo niekoľko tisíc Slovákov z Maďarska na územie dnešného Slovenska a Česka.³⁴

SPÔSOBY SŤAHOVANIA A OSÍDĽOVANIA

Kolonizujúci zemepáni sa vo všeobecnosti snažili o to, aby sa v jednotlivých lokalitách usadili poddaní podľa národností a rovnakého vierovyznania. Z tohto hľadiska najuvedomejším osídľovateľom Békešskej župy bol barón Harruckern.³⁵

³⁰ JESENSKÝ, K.: *Osada Mező-Berény a gegi cirkew evanjelicko-augsburgského vyznania slovenská*. Arad 1861, s. 11–12.

³¹ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 32.

³² *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 1998, s. 42.

³³ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 33.

³⁴ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: c. d., s. 7.

³⁵ Pozri Príloha č. 2 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békešsko-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

Slováci sa v priestranstve Dolnej zeme zoskupovali podľa toho, z akej oblasti pochádzali. Na území Békešskej župy a v oblasti Vojvodiny dominuje stredoslovenský živel. Aj keď sa pri osídľovaní týchto oblastí uplatnila i tzv. druhotná kolonizácia z radov už predtým na Dolnej zemi usadených Slovákov, k priamym vystaňovalcom zo Slovenska sa najpočetnejšie skupiny pridávali predovšetkým z Peštianskej a z Novohradskej stolice, ktoré mali tiež stredoslovenský charakter.³⁶

V osídľovacom procese dolnozemsých Slovákov dôležitú úlohu zohrala taktiež príslušnosť k náboženskému vierovyznaniu. Zaujímavé je, že jednotlivé oblasti sa vyznačujú náboženskou rovnorodosťou, pričom nie je náhodné, že pri osídľovaní jednotlivých oblastí Dolnej zeme nedochádzalo k vzájomnému miešaniu slovenských vystaňovalcov rozličného vierovyznania. Pri vysvetľovaní tohto javu existuje ako jedna z jeho príčin zaujímavá a doteraz málo objasnená súvislosť medzi náboženskou príslušnosťou a územným pôvodom dolnozemsých Slovákov. Vystaňovalci zo stredoslovenských oblastí sú väčšinou evanjelici. Medzi vystaňovalcami zo západoslovenských oblastí sa s výnimkou niekoľkých osád vyskytujú iba rímskokatolíci. Vystaňovalci z východoslovenských oblastí sú zasa iba rímskokatolíci alebo gréckokatolíci. Náboženská príslušnosť bola významnejším činiteľom ako rovnaký pôvod pristahaľovalcov. Výnimkou v tejto oblasti je iba Békešská Čaba, kde sa okrem evanjelikov usadili tiež katolíci. Avšak aj v týchto výnimočných prípadoch nedošlo k vzájomnému premiešaniu príslušníkov odlišných vierovyznaní. Naopak, i tu sa uplatnila všeobecná tendencia separácie podľa konfesiónálnej príslušnosti. Evanjelici a katolíci predstavovali v týchto dedinách samostatné, akoby autonómne sociálne organizmy, ktorých príslušníci sa síce poznali a udržovali medzi sebou nevyhnutný občiansky kontakt, lenže biologicky a sociálne navzájom nesplynuli, pretože sa medzi nimi nevytvorili príbuzenské, susedské a ďalšie spoločenské väzby, ani z toho vyplývajúce vzťahy a sféry spoločných záujmov.³⁷

Väčšina oblastí Dolnej zeme, do ktorých prichádzali slovenskí kolonisti, bola spustošená, riedko osídlená, alebo neobývaná. Na týchto miestach bolo potrebné krajinu nielen osídliť, ale aj skultivovať a prispôsobiť. Značné ťažkosti spôsobovali lesy a iné divo rastúce, najmä krovinaté porasty. Inde boli zasa vážnym problémom neregulované a často rozvodňované rieky s veľkými plochami rozliatych a stojatých vôd. Mimoriadne komplikácie spôsobovali kolonistom aj množstvá rozmanitého hmyzu, vtáctva, hrabošov, hlodavcov, plazov i dravcov. Boli medzi nimi taktiež nebezpeční škodcovia, ktorí ohrozovali ľudí, ničili úrodu i domáce zvieratá. Z nedostatku vhodnej pitnej vody a z mnohých nákaz vznikali rôzne ochorenia, najmä epidemické horúčky, ktoré často zapríčiňovali úmrtia v radoch pristahaľovalcov.

³⁶ *Tradičná kultúra Slovákov na Dolnej zemi*. AKMMS, fond Maďarsko, bez signatúry, s. 10.

³⁷ Tamže, s. 17–18.

Prevažná časť békeško-čanádskej oblasti sa vyznačovala nedostatkom lesov a na stavbu drevených domov vhodných stromov. Najčastejším, aj to zväčša iba kolonistami vysádzaným stromom bol agát, ktorý je pri stavbe zrubových domov nepoužiteľný. Slovenskí kolonisti sa preto museli prispôbiť prírodným podmienkam nového prostredia. Pri stavbe domov začali používať dostupné materiály a im zodpovedajúce technologické postupy. V týchto skutočnostiach treba vidieť hlavné príčiny, prečo dolnozemskí Slováci začali stavať svoje trvalé obydlia najprv technikou vypletaných a omazávaných stien, neskôr z hlinených stien, najčastejšie technikou navrstvovania nabíjanej hliny, alebo murovania zo surových tehál. Takmer vôbec sa nebral ohľad na precíznosť konštrukčného zhotovenia, ani na estetické stvárnenie budov a ich zariadenia.

Zakladatelia primárneho osídlenia v 18. storočí boli v podobnej situácii z hľadiska prispôsobenia sa vo sfére spoločenského, hospodárskeho života i odlišných prírodných a klimatických podmienok.³⁸ Avšak v spoločenskom živote a v ľudovej kultúre tvorili veľmi heterogénnu masu: „Z rôznych miest si zbehuší ľud prináša so sebou rôzne zvyky, presvedčenia, žiadosti, praktiky, a každá strana by chcela, by sa takým spôsobom tieto uplatňovali, ako si na to zvykla v svojej rodnej zemi a je potrebný dlhší čas na to, aby miešanina rôznych zvykov, požiadaviek a názorov zovrela v jeden celok,“ píše o tom presvedčivo Ludovít Haan.³⁹

SLOVENSKÉ MESTÁ V BÉKEŠKO-ČANÁDSKEJ OBLASTI

Békešská oblasť spolu s čanádskou (dnes Čongrádska župa), ktorá bola v 16. storočí jednou z najrozsiahlejších stolíc, avšak po skončení tureckého faženia značne spustla, tvorí časť rozsiahlej oblasti, kolonizovanej na začiatku 18. storočia Slovákmi.⁴⁰ V 18. storočí tu vznikli tri primárne osídlenia Slovákov na tomto území: Békešská Čaba, Sarvaš a Poľný Berinčok.⁴¹ Utvorili tak v riedko obývanej stolici súvislé slovenské osídlenie, ktoré sa stalo jadrom a východiskom ďalšieho sťahovania.⁴²

Správy o veľkom množstve neobrábanej pôdy v týchto oblastiach prenikli na Slovensko už aj predtým, ako dostal Harruckern spomínané majetky.⁴³ Už v roku 1717 totiž prišli na Dolnú zem traja Slováci, pre náboženstvo prenasledovaní evan-

³⁸ Tradičná kultúra Slovákov na Dolnej zemi. AKMMS, fond Maďarsko, bez signatúry, s. 35–37.

³⁹ KULÍK, O.: Čanádska stolica. Pozostalosť v AKMMS, rkp., sign. č. 2026/87.

⁴⁰ SVETOŇ, E.: Slováci v Maďarsku. Príspevok k otázke štatistickej maďarizácie. Martin 1942, s. 106.

⁴¹ Čabiansky kalendár. Békešská Čaba, roč. 1995, s. 74.

⁴² Pozri Príloha č. 3 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

⁴³ SIRÁCKY, J.: Slováci vo svete, s. 49.

jelici: Duna z Mýtnej, Sekerka z Hradišta a Valent z Čeloviec, ktorí sa uchádzali u komorského prefekta v Segedíne ako lokátori o dovolenie osadiť Čabu spolu s inými svojimi rodákmi. Povolenie dostali, čím sa začalo sťahovanie Slovákov do békešskej oblasti, ktoré trvalo takmer jeden a pol storočia.⁴⁴

BÉKEŠSKÁ ČABA

Békešská Čaba, predtým najväčšia dedina v Európe, od roku 1840 poľné mesto, leží v juhovýchodnej oblasti župy Békeš, nazývanej podľa najnovšieho územno-správneho členenia Békeško-Čanádskou.⁴⁵ Nachádza sa pri Kerešskom kanáli tečúcom polkruhovým oblúkom od Gerly k mestu Békeš. Susedí zo severu s poľným mestom Békeš a pustatinami Doboz, Meder (Megyer), Kamut a Kondoroš, na východe s poľným mestom Ďula a pustatinami Kídóš a Gerla, na juhu s pustatinami Bodzáš, Apáka a Földvár, na západe s osadou Orosháza a s čorvášskou pustatinou.⁴⁶

Názov Čaba sa v písomných zmienkach, listinách a mapách píše rozlične, napr.: *Chaba, Choba, Chyaba, Czaba, Tót-Csaba, Békés-Csaba*. Najpravdepodobnejšie je, že Čaba dostala názov od niektorého svojho zemepána s podobným menom a z toho sa odvodil pre Čabu i celé okolie v 13. storočí názov *Csaba mezeje*, t. j. pole pána Čabu. Názov Čaba je nepochybne maďarského pôvodu.⁴⁷

Békešskú Čabu osídlilo slovenské obyvateľstvo postupne v troch vlnách. Najprv sem v rokoch 1718–1723 prišli slovenskí evanjelici z Novohradu, z Hontu, z Peštianskej, z Gemerskej a zo Zvolenskej župy.⁴⁸ Najviac je Novohradčanov, a preto dialekt a zvyky je možné pozorovať v Čabe dodnes.⁴⁹ Súhlas, ktorý získali lokátori – impopulátori od kráľovského prefekta v Segedíne, znamenal začiatok osídľovania Slovákov v tejto oblasti, v dôsledku čoho roku 1718 prišlo do Čaby 14 rodín zo Seliec, štyri z Rimavskej Bane, štyri z Rimavského Brezova, tri z Čerenčian, dve z Hornej Pokoradze a jedna z Rimavice. Je známe aj to, že pred príchodom týchto prvých slovenských rodín roku 1717 bývalo v Čabe 22 maďarských rodín. Ďalej je známe, že koncom roku 1719 žilo v Čabe 46 rodín s 230 členmi. Po roku 1720 sa sem prisťahovalo 56 rodín z Poltára, Zeleného, Pondelka, Mýtnej, Málnca, teda prevažne z Novohradu, Hontu a Gemera. V ďalších rokoch slovenskí osídlenci Čaby

⁴⁴ BELLA, J. P.: *Slováci v Békešskej stolici*. AKMMS, fond Maďarsko, bez signatúry, s. 296.

⁴⁵ Pozri Príloha č. 4 a 5 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

⁴⁶ CHLEBNICKÝ, J.: *Čabianska čítanka*. Békešská Čaba 1996, s. 20.

⁴⁷ HAAN, L.: *Pamietnosti Békeš-čabánske*. Pešť 1866, s. 5–6.

⁴⁸ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 2001, s. 37.

⁴⁹ HAAN, L.: c. d., s. 45.

prichádzali najmä z uvedených oblastí, avšak tiež z Turca, zo Zvolenskej stolice atď. V roku 1723 bývalo v Čabe už 115 rodín. Vtedy, ako vieme, prvé slovenské poddanské rodiny bývali aj v Sarvaši (kam prišli roku 1722) a začali sa osadzovať i v Poľnom Berinčoku. Intenzívnejšie osídľovanie sa Slovákov takisto v ďalších osadách tejto oblasti iste zapríčinila aj Harruckernova výzva „obyvateľom krajiny“. Treba ešte uviesť tiež zásluhy M. Turóciho, bývalého vojaka slovenského pôvodu, ktorý bol správcom Harruckernových majetkov v Ďule a organizoval aj osídľovanie Nemcov a Maďarov. Usiloval sa, aby do jednotlivých osád prichádzali osídlenci jednej národnosti a jedného náboženstva. Súpis z roku 1725 obsahujúci mená poddaných, ktorí sa z príslušných osád tejto oblasti odsťahovali, potvrdzuje poznatky o značnej nestálosti jednotlivých sídel poddaných v tomto období: na jednej strane noví osídlenci prichádzali, ale na druhej strane, v dôsledku ďalšej migrácie, aj odchádzali. To v značnej miere platí aj o Békešskej Čabe, z ktorej za pomerne krátky čas odišlo až 58 % obyvateľov. Tento súpis zaznamenal v Čabe 85 rodín a až 101 rodín, ktoré sa odsťahovali. Túto skutočnosť potvrdzuje napr. žiadosť Békešskej stolici z roku 1724 miestodržiteľskej rade, aby znížila krajiniskú daň, lebo poddaní „*každoročne utekajú na Horniaky a do susedných stolic*“ (V tom roku ušlo z Čaby údajne 60 rodín).

Z analýzy uvedeného súpisu sa dá vyčítať, že napr. rodina Bánsky, uvedená už v súpise z roku 1717, sa tu ešte uvádza, ale rodina Behan už nie. Neuvádzajú sa tu však ani prví osídlovatelia (Duna, Sekerka, Valent) a nie je isté, či sa v Čabe vôbec usadili alebo prišli neskôr. Maďarské priezviská rodín sa uvádzajú i medzi tými, čo z Čaby odišli. Medzi nimi je aj viac takých priezvisk, ktorých nositelia sa prisťahovali napr. z Peštianskej stolice (Čomorský, Domoni) a aj sa do nej vrátili, ale na iné miesta. Až u 55 rodín sú podľa tohto súpisu známe miesta, kam odišli. 19 rodín odišlo (alebo sa vrátilo) napr. do slovenských osád v Peštianskej stolici (do Alberti, Aszódu, Kiskörösa, Maglódu, Pilísa atď.) a 13 odišlo do Boršodskej stolice. Zo súpisu vyplýva, že niektorí Čabania sa vrátili aj do Novohradu. Skutočnosť návratu si všimol i Matej Bel vo svojich Notitiach Békešskej stolice, keď napísal, že „*majitelia pozemkov priviedli v takom počte Slovákov, že títo už aj mnohé dediny pozakládali...*“, no taktiež konštatoval, že „*predsa sa poniektorí vrátili k svojim a to zo strachu pred barbarmi (Turkami), o ktorých počuli, kolkto vraj títo krajín spustošili, kde už samotný pobyt znamenal veľké ťažkosti. Slobodní sedliaci... horko-ťažko znášali, keď natrafili na susedov, ktorí aj cudzou rečou hovorili, aj cudzieho pôvodu boli...*“⁵⁰

Avšak už o osem rokov, roku 1733, súpis zachytil na Čabe 274 hláv rodín (približne 1500 obyvateľov) a čabiansky evanjelický farár Samuel Tešedík, otec známeho reformátora poľnohospodárstva i školstva, vykázal, že evanjelická cirkev má roku 1745 už 2740 duší. Tu teda vidíme vysoký nárast, ktorý je viac dôsledkom

⁵⁰ Čabiansky kalendár. Békešská Čaba, roč. 1992, s. 68–71.

nového prílevu osadníkov, než prirodzeného prírastku, pričom v roku 1745 začína druhá vlna osídlenia, keď popri početných skupinách evanjelikov a. v. začali do Békešskej Čaby prichádzať aj rímskokatolíci z Nitrianskej župy. Tí už nedostávali pôdu ako ich predchodcovia, ale stali sa najlacnejšou pracovnou silou v okolitých sálašoch (hospodárskych usadlostiach), ako boli Gerendáš alebo Šopron.⁵¹ Ich príchod však znamenal posilnenie tunajšieho slovenského obyvateľstva a urýchlil poslovenčenie nevelkej maďarskej menšiny.

V druhej polovici 18. storočia (s výnimkou odchodu do Níredházy) nemáme vedomosti o väčších či organizovanejších odchodoch Slovákov z Čaby. Avšak začiatkom 19. storočia odchádzajú čabianski Slováci (i keď v nevelkom počte) aj do Nadlaku a do Ambrózy (Ambrózfalvy).

Treba ešte uviesť, že v okolí Čaby vznikali neskoršie i ďalšie osady, ako napr. pustatina Gerendáš, kde čabianski roľníci dostali prvú pôdu v dôsledku jej parcelácie roku 1846 (neskoršie ešte viac), podobne ako v Kétsoproni a Telekgerendáši, ktoré sa neskoršie vytvorili z početných sálašov, kde si Slováci aj dlhšie udržiavali svoj národnostný charakter i tradičnú ľudovú kultúru.⁵² V roku 1840 sa Čaba stala mestom.⁵³ Tretia vlna prisťahovalcov zasiahla Békešsku Čabu v rokoch 1852–1853, keď sa tu začali usídľovať slobodní sedliaci rímskokatolíckeho aj gréckokatolíckeho vierovyznania z Oravy, z Liptova a zo Šariša.⁵⁴

Štatistika uvádza, že v roku 1857 žilo v Čabe 26 705 obyvateľov, z toho 20 671 Slovákov, t. j. 77,2 %. Od konca 19. storočia, ale výraznejšie na začiatku 20. storočia, odchádzali aj Slováci z tejto časti Dolnej zeme do Ameriky, najviac v rokoch 1906–1907. Napriek tomu bola Békešská Čaba v roku 1910 jednou z osád s najväčším počtom Slovákov v Uhorsku. Podľa všetkého sa z Békešskej župy v rokoch 1899–1913 vystaňovalo vyše 6000 ľudí, z Čaby 1600–2000, pričom tamojší Slováci tvorili ich prevažnú časť.⁵⁵

Až do roku 1920 tvorili Slováci prevažnú časť osídlencov v Békešskej Čabe, čo sa prejavilo aj na skladbe miestneho obyvateľstva. V tom období tu žilo 46 622 obyvateľov, z toho až 24 710 Slovákov, t. j. 53 %, kým Maďari boli v menšine – 45,9 %. Zanedbateľný zvyšok pozostával z Rumunov, Židov, Rómov a Nemcov. Ale už o desať rokov neskôr získalo maďarské obyvateľstvo početnú prevahu. V roku 1930 žilo v Békešskej Čabe 60,7 % Maďarov, ale len 38,2 % Slovákov. Radikálnejší nárast maďarského obyvateľstva po roku 1945 nespôsobil však pomaďarčo-

⁵¹ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 2001, s. 37.

⁵² *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 1992, s. 71–72.

⁵³ HAAN, L.: c. d., s. 17.

⁵⁴ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 2001, s. 37.

⁵⁵ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 1992, s. 72.

vania sa Slovákov. Súvisel s povojnovým presídľovaním Maďarov zo Slovenska do Maďarska a opačne – Slovákov z Maďarska na Slovensko.⁵⁶

V rámci presídlenia sa na Slovensko vrátilo okolo 7500 Čabanov, teda asi 10 % všetkých presídlencov z Maďarska. Tento návrat v značnej miere oslabil tamojší slovenský element, už predtým národnostne značne zoslabnutý príchodom Maďarov na miesta, ktoré po nich ostali prázdne.⁵⁷

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI V BÉKEŠSKEJ ČABE. LUDOVÍT HAAN

Významnou osobnosťou, s ktorou sa spája história Békešskej Čaby i celej Békešskej župy, je Ludovít Augustín Jaroslav Haan. Pôsobil v Čabe ako evanjelický farár.⁵⁸ Bol členom Uhorskej akadémie i členom Matice slovenskej v prvom období jej činnosti.⁵⁹

Ludovít Haan sa narodil 13. augusta 1818 v Šámšonháze v rodine tamojšieho evanjelického farára Jána Haana a Judity Márie, rod. Peténiovej. V rokoch 1829–1834 navštevoval evanjelické gymnázium v Poľnom Berinčoku, kde na neho najviac vplýval Adolf Molitoris a tiež Ján Vilím, jeho budúci svokor. V Berinčoku ho učil aj Ján Pavol Tomášek, brat známeho štúrovského prozaika a básnika Sama Tomášika.

Koncom roku 1834 začal študovať na evanjelickom kolégiu v Prešove, kde strávil päť rokov. Prešovské štúdium malo veľký význam pre formovanie jeho osobnosti. Bol aktívnym členom, tajomníkom slovenského študentského spolku a zároveň jeho najproduktívnejším básnikom. V Pamätnici spolku vydal 21 básní (napr. *Na Jána Kollára, Epigram*), prekladal z maďarčiny. Ako prvý v Prešove upozornil na význam ľudovej slovesnosti pre poéziu. Počas pobytu v Prešove býval u predsedu spoločnosti L. Muňaja. V Čabe neskôr zapisoval slovenské ľudové piesne, rozprávky, oslovenia, prezývky a posmešky, ľudové zvyky a povery.

Ludovít Haan sa rozhodol vyštudovať za kňaza a roku 1841 prešiel cez Viedeň, Prahu, Drážďany a Lipsko do Jeny. Za pobytu v Prahe spoznal viacerých slovenských a českých predstaviteľov kultúrneho života, medzi inými aj F. Palackého a P. J. Šafárika.

Na univerzite v Jene a neskôr v Berlíne sa Haan popri teológii venoval štúdiu viacerých vied. Chodil na prednášky z Heglovej logiky, slovanskej ľudovej poézie,

⁵⁶ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 2001, s. 37.

⁵⁷ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč.1992, s. 72.

⁵⁸ Pozri Príloha č. 6 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

⁵⁹ SIRÁCKY, J.: *Békešská Čaba si dôstojne uctila pamiatku Ludovíta Haana*. Slovenské národné noviny, roč. 2, č. 43, 1991, s. 9.

oboznamoval sa so šíriacimi sa myšlienkami o slovanskej vzájomnosti... a tak nadobudol rozsiahle vedomosti.⁶⁰

V Jene sa znova prejavil jeho vzťah k histórii. Vypracoval zoznam študentov, ktorí sem prišli za vzdelaním z Uhorska. Podľa menoslovu to bolo dovedna 1434 študentov. Univerzita v Jene, ale aj univerzity v iných nemeckých mestách, boli dlhé obdobie veľmi vyhľadávané.⁶¹ Podľa vlastného hodnotenia „*v tomto meste prežil nezabudnuteľný polrok*“. Od začiatku septembra 1842 cestoval po strednom a južnom Nemecku (cez Augsburg a Mníchov), Rakúsku (Salzburg – Linec – Viedeň).

V roku 1842 zriadili v Čabe vyššiu meštiansku školu a potrebovali učiteľa, ktorý by dokonale ovládal maďarčinu. Volba padla na mladého Haana. Dovtedy posielali Čabania svojich chlapcov na Orošházu, Békeš, aby sa tam v gazdovských rodinách naučili po maďarsky. V septembri 1842 sa Haan vrátil do Čaby a od októbra sa stal na tejto meštianskej škole učiteľom. Neskôr v svojom Denníku napísal, že mu nešlo o to, aby odnaučil slovenské deti ich materčinu, ani ich nevedol k tomu, aby svoj jazyk podceňovali. Chcel len, aby sa dôkladne naučili po maďarsky.⁶²

V máji 1843 bol v Banskej Štiavnici ordinovaný za kňaza superintendentom Jánom Seberíniom a stal sa pomocným kaplánom svojho otca. 1. októbra 1846 sa oženil s Karolínou Vilímovou, dcérou učiteľa Jána Vilíma.

V auguste roku 1848 sa ako vojenský kňaz dvojtisícového oddielu (v ktorom bolo i vládou predpísaných 558 Čabanov) v Banáte (Nagybecskerek) zúčastnil revolúcie. Čabania sa však vykúpili z poddanstva už v rokoch 1844–1846, preto nemali veľký záujem na boji.

V apríli 1849 dostal Haan ponuku z nadlackej cirkvi a po úspešnom absolvovaní konkurzu bol jednohlasne zvolený na nadlackého kňaza. Roky 1849–1855 tak prežil ako slovenský evanjelický kňaz v Nadlaku v Čanádskej stolici. Tu sa začal systematicky venovať regionálnej a cirkevnej histórii, a v súvislosti s tým i etnografii, archeológii a dejinám umenia. Už v roku 1845 vydal v Budíne, ešte po česky, *Pametnosti Békeš-čabanské*. V Sarvaši roku 1847 vydal *Kis énekes könyv a csabai ev. egyház küllön használatára* (Malý spevník pre zvláštnu potrebu čabianskej evanjelickej cirkvi). Snažil sa ním zaviesť používanie taktiež maďarských piesní v evanjelickej cirkvi. Spolu so svojim nadlackým kolegom Danielom Zajacom (1804–1870) napísal *Dějepis starého a nového Nadlaku* (Sarvaš, 1853).

⁶⁰ KOŠTIAL, R.: *Slovenskí evanjelici v zahraničí*. Martin 1992, s. 72.

⁶¹ BORGULA, M. – ŠVIHRAN, L.: *Tu sa usadíme*. Bratislava 1979, s. 143.

⁶² KMEŤ, M.: *Pametnosti Békeš-čabanské (doslov)*. Békešská Čaba 1991, s. 169.

V roku 1855 mu zomrel otec a L. Haana povolali na jeho miesto. Békešská Čaba bola vtedy najväčšou evanjelickou farnosťou v Uhorsku (15–16 tisíc veriacich). Na zhromaždení v Komlóši ho 18. septembra zvolili aj za hlavného notára cirkvi.⁶³

V Békešskej Čabe robil rozsiahle historické výskumy a rozvinul svoju literárnu činnosť. Veľkým prínosom pre slovenskú historiografiu je jeho výskum dejín slovenského vystaňovalectva na Dolnú zem. Založením Archeologickej a osveto-vo-historickej spoločnosti Békešskej župy prispel k pozdvihnutiu kultúrnej úrovne Békešskej Čaby.

V roku 1858 začal pracovať na diele o dejinách Čaby, v ktorom sa venoval jazyku Slovákov, prezývkam, staviteľstvu atď. Práca však zostala v rukopise, časť vyšla roku 1866, stručný výber roku 1968. Úplne vyšla až k 100. výročiu Haanovej smrti – *Békés-csaba. A várot története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig* (Békéscsaba, 1991). Šesť strán z rukopisu sa však navždy stratilo.

Dielo *Békés vármegy hajdana* (Minulosť Békešskej stolice), ktoré vyšlo v roku 1870 v Pešti, je Haanovou najrozsiahlejšou prácou. V roku 1873 vydal v Pešti cennú literárnohistorickú prácu *Cithara sanctorum, její historia, její původce a tohoto spolupracovníci*. V nej sa zaoberá jedným z najvýznamnejších diel slovenskej renesančnej literatúry.

Značné ocenenie svojej vedecko-výskumnej činnosti získal Haan roku 1877, keď sa stal členom korešpondentom Uhorskej akadémie vied. K tomu prispeli jeho monografie o dejinách Békešskej župy, spracovanie archívu, tiež jeho práca o pôvode rodiny Alberta Dürera, *Dürer Albert a családi nevérol*, ktoré vyšlo v Békešskej Čabe v roku 1878. V akadémii predniesol vynikajúcu prednášku o *Velkej ozdobe Uhorska*, slovenskom polyhistorovi Matejovi Belovi (1684–1749), rodákovi z Očovej pri Zvolene. Jeho slovenský pôvod a národné povedomie však neprípomínal.

Ludovít Haan sa osobne stretol i s cisárom Františkom Jozefom, ktorý ho prijal na audiencii. V roku 1881 bol vyznamenaný rytierskym krížom Rádu Františka Jozefa. Od roku 1885 pracoval na monografii nových dejín župy, ale pre chorľavosť ju už nedokázal dokončiť.

Najvýznamnejšou a najdôležitejšou Haanovou prácou určenou Slovákom a jedinou v slovenčine sú *Pametnosti Békés-čabánske* z roku 1866. Ich maďarský variant, ktorý takisto vyšiel v Pešti roku 1866, nie je úplnou kópiou slovenského textu.

Určite veľmi pozoruhodnou je i časť „Nárečia, mravy a oblečenie Čabanov“. Ako špecifický pojem si môžeme uvedomiť, čo je to vlastne „čabiansstvo“, ktoré vyzrelo už v Haanových časoch a dodnes nezaniklo. Pravdaže k tomu prispela aj slušná vzdelanosť a duchovná úroveň čabianskych generácií uvedomujúcich si svoju oso-

⁶³ Pozri Príloha č. 7 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

bitosť (jazykovú, kultúrnu, mentálnu) v maďarskom okolí, ktorú upevnilo ich evanjelické (luteránske) náboženstvo. Haan zomrel v Békešskej Čabe 12. augusta 1891.⁶⁴

Na dielo Ludovíta Haana nadviazal v 20. storočí čabiansky evanjelický kňaz, etnograf a regionálny historik Július Dedinský.⁶⁵

SARVAŠ

Mesto Sarvaš leží na západ od Čongrádu, na brehu mŕtveho ramena Kereša na mieste, kde sa vlieva do Tisy.⁶⁶ Sarvaš bol prvýkrát písomne zachytený v roku 1200 ako *Cervinus Mons*.⁶⁷ M. Markovic hovorí o dvoch hypotézach vzniku názvu mesta. Menej pravdepodobná hovorí, že mesto bolo pomenované na pamiatku tureckého kapitána, ktorý tu býval 60 rokov a volal sa Sarvaš. Pravdepodobnejšia je mienka, že na miestach, kde sa nachádza znovu založený Sarvaš, sa pásavali obrovské stáda jeleňov.⁶⁸ Iné vysvetlenie vzniku názvu mesta predkladá Michal Žilinský: „*Pomenovanie Sarvaš je spoluzloženina z pomenovania dvoch pústatín, Saru a Vaš sa menujúcich, nemá žiadneho podkladu. Podobne ani to sa nedá zemepisne dokázať, že aj keď sa Sarvaš v starodávnych listinách nejdennokrát stretáva i pod menom Zarwad (to akoby zárt vad, t. j. v záhrade zavreté zviera), ako keby tu niekedy bol býval nejaký pánsky zverinec a ako keby od toho naše mesto bolo dostalo to meno Zarwad, Zártvad a tak potom Sarvaš.*“ Sú i takí, ktorí sa domnievajú, že pôvodné pomenovanie nášho mesta bolo *Sárvíz* (to akoby blatoň, blatňava) a že toto pomenovanie vyvinulo sa od toho, že mesto naše súc obkolesené vodami (Kereš, Hajduvolgy atď.), uprostred blatnej vody sa nachádzalo.⁶⁹

Predbežnú osadnícku zmluvu s tunajším správcom Harruckernových majetkov Jánom Šporerom uzavreli 23. júla 1722.⁷⁰ Podľa Samuela Tešedíka prvým slo-

⁶⁴ KMEŤ, M.: *Svedectvo Ludovíta Haana*. Historická revue, roč. 3, č. 2, 1992, s. 24.

⁶⁵ KMEŤ, M.: *Pamemosti Békeš-čabanske (doslov)*. Békešská Čaba 1991, s. 172.

⁶⁶ Pozri Príloha č. 8, 9 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

⁶⁷ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 1992, s. 72.

⁶⁸ MARKOVIC, M.: *O prírode a vlastnostiach rovinatého kraja...*, rkp. 1748, s. 8–10.

⁶⁹ ŽILINSKÝ, M.: c. d., s. 11.

⁷⁰ V osadníckej zmluve, ktorá bola uzavretá 23. júla 1722, sa hovorilo: *Návrhy: 1. Čo sa týka slobodného vyznávania viery, nech je slobodné tak, ako je to dané zvyklostami štátu; 2. Čo sa týka voľnosti, ako nová obec ponížená prosíme o také rozhodnutie na určitý počet rokov, podľa ktorého budeme oslobodení od (bre-mien) zemeľpanstva, ako aj iných; 3. Podobne prosíme o oznámenie, aké odvody budeme povinní odvádzať po uplynutí doby oslobodenia zemeľpanovi; 4. Prosíme o povolenie, aby sa mohol postaviť suchý mlyn (Mola sicca) z vlastných nákladov, aby tento mlyn bol v budúcnosti vždy oslobodený a jeho príjmy zostali jedine obci a na zachovanie alebo údržbu mlynu. Krčmy, mäsiarstva a rybárstvo (ich príjmy), aby zostali taktiež obci; 5. Na účely stavby kostola a pre prístáhovalcov, ponížená prosíme o povolenie bezplatného použitia*

venským osadníkom bol Pavel Valentík, ktorého podľa osady, odkiaľ pochádzal, nazývali Ostrolúckym. Prví slovenskí obyvatelia prišli do Sarvaša (podobne ako do Čaby) z Novohradskej, z Hontianskej, ale aj z Gemerskej, Zvolenskej, Peštianskej stolice, mnohí z Asódu, neskoršie i z Čaby. Aj tu sa usadzovali poddaní, ktorí ušli od svojich zemepánov. Roku 1734 asódsky zemepán Podmanický žiadal Harruckerna o vrátenie svojich poddaných, ktorí ušli do Sarvaša. Podľa rozhodnutia Kráľovskej súdnej tabule mal Harruckern vrátiť 17 rodín a 16 vykúpiť za 1600 florénov. Roku 1747 aj novohradskí zemepáni Pavol Balaša a Pavol Močári žalovali Harruckermovho syna Ferencu, že v Sarvaši osadil poddaných, ktorí patrili im. Tento spor súd rozhodol v prospech Ferencu Harruckerna. Tých prisťahovalcov, ktorí prišli z Gemera a z Novohradu, nazývali tušiakmi (tuš-nuž) a ich časť dediny sa volala tušiacka strana. Podľa prisťahovalcov z Asódu druhú časť dediny pomenovali asódska strana.⁷¹ Ak porovnáme údaje zaľudnenosti od znovuzaloženia Sarvaša, potom zistíme, že počet sarvaškého obyvateľstva veľmi rýchle vzrastal, lebo v roku 1722 tu žilo 300 obyvateľov, v roku 1830 už 14 813 obyvateľov a v roku 1870 už 22 446 obyvateľov. Slovenský ráz si mesto zachovalo do výmeny obyvateľstva v rokoch 1946–1948, kedy počet Slovákov značne klesol, presídlilo sa 4229 osôb.⁷²

potrebného stavebného dreva z panských lesov, podobne prosíme o povolenie bezplatného použitia suchých, vyvalených stromov na domáce použitie. Úlavy: Ad I. Ohľadom tohto bodu zemepán ubezpečuje (osídlencov), že nebudú im kladené prekážky; Ad II. Nech bude mať obec kolkokolvek obyvateľov, počíta sa, že ich bude 20 alebo 30 osídlencov, zemepán sľubuje slobodu a oslobodenie od akýchkoľvek zemepanských odvodov na dobu dvoch celých rokov, podobne bude mať za to, aby ani zo strany urodzenej stolice neboli zatažení dávkami alebo čokolkek iným; Ad III. Nebude sa od nich vyžadovať nič iné, než čo vyplýva zo zvyklostí štátu alebo praxe iných; Ad IV. Pokiaľ urodzené zemepanstvo nevydá ďalšie, na viac rokov alebo večne platné rozhodnutie, budú ho môcť (suchý mlyn) postaviť podľa vlastnej vôle a jeho príjmy užívať, keď neskoršie bude potrebné postaviť viac mlynov, zemepán k tomu poskytne v budúcnosti, na základe určitej dohody, slobodu čiže povolenie. Čo sa týka príjmov krčiem, mäsiarstva, rybárstva a iných príjmov zemepanských, keďže ich má v prenájme viac obcí stolice, resp. sú s nimi uzatvárané dohody, aj s nimi sa dohodne na určitej sume po uplynutí oslobodenia; Ad V. Na stavbu kostola dostanú (drevo) zadarmo, podobne aj na stavbu domov s poznámkou, že keďže, ako je známe, drevo nie je k dispozícii v takom množstve, je vhodnejšie a užitočnejšie stavať domy, aspoň ich spodnú časť, zo suchých tehál (válkov) a drevo použiť, s nižšími nákladmi a menej práce na strechu. Čo sa týka odvozu suchých a vyvalených stromov na domáce použitie, v tomto sa bude postupovať podľa osobitného schválenia urodzeného zemepána.

Tieto návrhy a dohody boli z dôvodov väčšej opatrnosti a bezpečnosti vyhotovené v dvoch vyhotoveniach rovnakého znenia a potvrdené nižšie uvedenými podpismi. Vyhotovené v Gyule 23. júla 1722. Podľa ŽILINSKÝ, M.: c. d., s. 30–31.

⁷¹ ŽILINSKÝ, M.: c. d., s. 32.

⁷² DIVIČANOVÁ, A.: c. d., s. 88.

POLNÝ BERINČOK

Polný Berinčok (Mezőberény)⁷³ sa nachádza v strednej časti Békešskej župy, približne 5 km od rieky Kereš.⁷⁴ Názov Polný Berinčok je podľa K. Jesenského odvodený od pôvodného názvu osady, o ktorej máme prvú písomnú zmienku z roku 1347, kde sa uvádza *Birinček, Kis Birinke*. Súčasný názov Polný Berinčok vychádza „z výbornosti zdejšieho pole, jemu vznik svuj děkuje“.⁷⁵ Názov sa tiež odvodzuje od slovenského slova „*brnija*“ (vo význame blato), alebo podľa mena časti kmeňa *Berény*, ktorý sa pripojil k Maďarom.⁷⁶

Potom, čo bol Polný Berinčok viackrát spustošený, bol v rokoch 1715–1722 pustatinou.⁷⁷ História znovuosídleného Berinčoka začína v roku 1717, kedy Karol III. daroval bývalému cisárskemu podplukovníkovi Jánovi Jurajovi Harruckernovi deväť osád Békešskej župy ako dar „za jeho verné služby“, medzi nimi aj Berinčok. V roku 1732 Harruckern pýtal od kráľa novú donačnú listinu, v ktorej Berinčok spomínajú už ako samostatnú obec. Teda znovuosídlenie Berinčoka prebiehalo medzi dvoma termínmi, pričom najprv sa v ňom usadili Slováci, potom nemeckí a maďarskí poddaní. Po smrti Harruckerna jeho dedičia 23 rokov spoločne spravovali majetky. V roku 1798 panstvo rozdelili na päť častí, piatu čiastku dostala vdova Jozefa Šiškoviča Barbara Harruckernová, ktorá sa zadĺžila, preto majetok predala Karolíne Rosenfeldovej, manželke Františka Wenckheima, ktorá ho neskôr, asi okolo roku 1808, odovzdala svojmu synovi Jozefovi Wenckheimovi.⁷⁸ 23. júla 1722 povolila správa Ďulianskeho panstva niekoľkým vidieckym evanjelickým slovenským rodinám usadiť sa v Beréne. Pristahovalci si hneď zriadili vlastnú cirkev, postavili si kostol i školu a dali si uliati na vežu zvon, ktorý má nápis: „*Johann Butterer goss mich in Ofen 1723 Keresch-Berín evang.*“ V roku 1725 sa do Berína pristahovali württemberskí evanjelickí Nemci a v roku 1731 sa vrátilo 21 maďarských kalvínskych rodín. V roku 1745 boli už v Beréne tri cirkvi, pretože Nemci sa čoskoro oddelili od Slovákov a založili si osobitnú cirkev.⁷⁹ Zemepán Ján Juraj Harruckern sa vo všeobecnosti usiloval o to, aby rodiny hovoriace rôznymi jazykmi a vyznávajúce inú vieru osadil na iné miesta alebo aspoň v osade oddelene, aby

⁷³ Pozri Príloha č. 10 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

⁷⁴ BÁRTÓKI, J.: *Slovenský evanjelický kostol v Polnom Berinčoku*. Mezőberény 1992, s. 129.

⁷⁵ JESENSKÝ, K.: *Osada Mezőberény a gegi cirkew ew. augsp. vyznanja slovenská*. Arad 1861, s. 13.

⁷⁶ VARÁDI, Z. – ANDÓ, J.: *Mezőberény*. Mezőberény 1995, s. 225.

⁷⁷ BELLA, J. P.: *Slováci v Békešskej stolici 1718–1900*. AKMMS, fond Maďarsko, bez signatúry, s. 302.

⁷⁸ BÁRTÓKI, J.: c. d., s. 130

⁷⁹ BELLA, J. P.: c. d., s. 302.

aj týmto predišiel národnostným treniciam. Poľný Berinčok sa takto stal obcou obývanou tromi národnosťami. Slováci osídlení v roku 1723 sa usadili na severnej strane dnešnej obce, na obidvoch stranách ulice Tótgát (Slovenská hať) na sever po okraj osady, na juh po ulicu Kozosgát (Spoločná hať) po dnešnú Gyomajskú (Ďomajskú) cestu. Štatistiky o národnostnom zložení obce z polovice 18. storočia uvádzajú 44,5 % Slovákov, 31,1 % Nemcov, 21,4 % Maďarov, pričom koncom 18. storočia evidujú kroniky v Berinčoku 5000 obyvateľov.⁸⁰

Na prelome 18. a 19. storočia vznikol rad stavieb, ktoré vytvorili charakter mesta. Najprv bol v roku 1789 postavený nemecký evanjelický kostol v barokovom slohu a v rokoch 1792–1797 bol postavený slovenský evanjelický kostol tiež v tomto slohu. Znaky neskorého uhorského baroka sú badateľné na kalvínskom kostole, dokončenom v roku 1804.⁸¹

V roku 1802 bola založená seniorátna škola, ako píše Jesenský: „*Táto škola bola nielen ozdobou, ale aj prameňom peňazi a mocným napomáhateľom vzdelanosti pre našu osadu.*“⁸² Škola bola prenesená v roku 1834 do Sarvaša, neskôr sa rozrástla na úplné gymnázium, pričom bola zároveň prvým dolnozemskej evanjelických gymnáziom. V Sarvaši sa však táto škola stala baštou maďarizačného úsilia.⁸³

V roku 1808 tu žilo 5239 obyvateľov (z toho 2246 Slovákov a 1256 Nemcov), v roku 1857 mal Berinčok 10 613 obyvateľov (z toho 4300 Slovákov, 2631 Nemcov a k Maďarom sa hlásilo už 2492 obyvateľov).⁸⁴ Avšak už v roku 1910 žili Slováci v Berinčoku ako menšina: z 13 284 obyvateľov tvorili už len 4919 obyvateľov, čo je 37 %.⁸⁵ Väčšina Nemcov bola na základe Postupimskej dohody násilne vysídlená a mnoho Slovákov (1091) sa presídlilo na Slovensko v rokoch 1946–1948. Na ich miesto prišlo asi 900 Maďarov zo Slovenska.

Slovenské ľudové tradície zachovávala staršia generácia, avšak aktívne používanie slovenčiny značne upadlo.⁸⁶

DRUHOTNÁ KOLONIZÁCIA BÉKEŠKO-ČANÁDSKEJ OBLASTI

V tridsiatych rokoch 18. storočia sa aj v Békešskej stolici ukončila prvá a súčasne najvýznamnejšia etapa slovenského osídľovania. V ďalších desaťročiach na-

⁸⁰ BÁRTÓKI, J.: c. d., s. 131.

⁸¹ VARÁDI, Z. – ANDÓ, J.: c. d., s. 226.

⁸² JESENSKÝ, K.: c. d., s. 19.

⁸³ BRTÁŇ, R.: *Dejiny literatúry dolnozemskej Slovákov*, rkp. SVÚ Békešská Čaba, s. 214.

⁸⁴ Tamže, s. 252.

⁸⁵ SVETOŇ, J.: c. d., s. 110.

⁸⁶ DIVIČANOVÁ, A.: c. d., s. 89.

dobúda prevahu tzv. druhotná kolonizácia, sťahovanie obyvateľstva z existujúcich obcí obývaných Slováckmi do nových alebo do takých, kde ešte Slováci vo väčšom počte nebývali. Spravidla až neskoršie k nim pribúdali ďalší prisťahovalci, ktorí prichádzali priamo zo slovenských stolíc alebo iných stolíc Uhorska, kde sa usadili už v spomínanej prvej etape.⁸⁷

SLOVENSKÝ KOMLÓŠ

Slovenský Komlós (Tótkomlós) leží v juhozápadnom cípe terajšej Békešskej župy.⁸⁸ Na severe susedí s chotármí dedín Kardoškút a Kasaper, na západe s dedinami Békešamson a Veľký Kopánč, na juhu s tzv. Fečkéš pustami a s časťou terajšej Čongrádskej župy, na východe s chotárom dediny Végegyháza. Osada vznikla údajne na mieste, kde sa pestoval chmeľ (po maďarsky komló). Terajšia osada si zachovala názov pôvodnej osady. Podľa listín z rokov 1464, 1465 a 1469 sa uvádza ako *Komlós*, neskôr roku 1566 ako *Comlos*, podľa tureckých daňových súpisov (*defterov*) v rokoch 1567–1568 ako *Komlós*, v roku 1662 ako *Komlós* a v roku 1702 ako *Nagy Komlós*.

Pôvodne mala osada maďarské obyvateľstvo a definitívne zanikla roku 1596 v dôsledku tureckého pustošenia. Potom sa spomína až na začiatku 18. storočia, keď sa ako pustatina *Nagy Komlós* stala vlastníctvom zemepána Šáraga. Majiteľ ju prenajímал arménskym nájomcom, ktorí tu pásli čriedy dobytky. Po roku 1740 sa stala majetkom baróna J. Rudňanského, ktorý ju získal ako veno manželstvom so Šárazovou dcérou a bola súčasťou panstva v Békešskom Sv. Ondreji (Békésszentandrás).⁸⁹ Ako aj v prípade viacerých znovuosídlených osád (od Peštianskej až po Békešku stolicu), tak aj v Békešskom Sv. Ondreji následkom znovuosídľovacích akcií vzniknuté „prelúdenie“ vyvolalo napätie, ktoré podnietilo ďalšie sťahovanie Slovákov. Mohli sa usadiť na tých portách a parcelách, ktoré následkom morovej epidémie zostali bez majiteľa. Vážne napätie vzniklo medzi kalvínskymi Maďarmi, ktorí prišli skôr, a evanjelickými a katolíckymi Slováckmi, ktorí prišli neskôr. Práve preto sarvašský evanjelický farár Matej Markovic, ktorý slúžil tiež susedným Slováckom, navrhol Rudňanskému, aby im ponúkol komlóšsku pustatinu, kde sa väčšina Slovákov z Békeškého Sv. Ondreja napokon usadila.⁹⁰ Tu uzavreli 8. januára 1746 zmluvu s barónom a na jar toho istého roku sa 45 Slovákov presťahovalo

⁸⁷ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 56.

⁸⁸ Pozri Príloha č. 11 v autorkinej diplomovej práci: HOLECOVÁ, S.: *Slovenské osídlenie v békeško-čanádskej oblasti*. Diplomová práca. Ružomberok 2001.

⁸⁹ SIRÁCKY, J.: *Slovenský Komlós, v zrkadle zaslých čias*. In: *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746–1996*. Bratislava 1997, s. 9–10.

⁹⁰ CHLEBNICKÝ, J.: *Komlóška čítanka*. Békešská Čaba 2000, s. 30.

do Komlóša.⁹¹ Pokým sa v rokoch 1741 až 1744 v Békešskom Sv. Ondreji usadil Ondrej Jačiansky, Ondrej Motovský a Pavel Rybársky, zatiaľ ich príbuzní Šimon Jačiansky, Matej Motovský a Ondrej Rybársky našli svoj domov v Sarvaši. Spomedzi tých, ktorí sa usadili v Sarvaši, sa ešte viacerí v priebehu roku 1746 pridali k skupine sťahujúcej sa z Békeškého Sv. Ondreja do Komlóša.

I keď bol Slovenský Komlós znovu založený v roku 1746, zdá sa, že osídlenie sa začalo už skôr. V archíve evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe sa nachádza dokument, ktorý potvrdzuje začiatky osídľovania pred rokom 1746. Ide o úmrtie oznámenie Alžbety Molnárovej, ktorej otec mohol prísť z Békeškého Sv. Ondreja do Komlóša začiatkom roku 1744, pretože jeho dcéra sa narodila 13. apríla 1744 už v Komlóši. Dielo Ambruša Petka, vydané v roku 1784, kladie dátum znovuosídlenia tiež na rok 1744. Ďalším dôležitým dôkazom toho, že znovuosídľovanie Slovenského Komlóša sa začalo už pred rokom 1746, je evidencia cintorínov cirkevných obcí nekatolíckeho vierovyznania z roku 1785, medzi inými aj cintorín slovenských evanjelikov v Slovenskom Komlóši. Podľa toho cintorín obklúčený priekopou, bol 132 metrov dlhý a 108 metrov široký (na mieste dnešného Starého cintorína). Nachádza sa od posledných domov osady 130–135 metrov a bol otvorený v roku 1745, na základe čoho sa dá predpokladať, že už v tom istom roku tam bývali Slováci.⁹²

Príbuzných niekdajších krajanov, ktorí zanechali Békešský Sv. Ondrej, sledovala druhá skupina osadníkov, ktorí už nedostali možnosť usadiť sa tu, preto sa

⁹¹ Osadnícku dohodu o osídlení pustatiny Komlós uzavreli 8. januára 1746. V úvode dohody sa konštatuje, že poddaní evanjelického náboženstva v Békésszentandrás nemôžu tam ďalej ostať pre „úzky chotár“ (nedostatok pôdy) a že sa im povoľuje osídliť pustatinu Komlós za týchto podmienok: 1. Sú povinní nájsť ďalších krotkých a bohabojných gazdov a na budúci jar osídliť pustatinu Komlós. 2. Keďže sa v tejto stolici nájomné za pôdu veľmi zvyšuje, čo dobre vedia aj sami, že z pustatiny môžeme očakávať oveľa väčší úžitok, než môžeme mať nádej z ich osídlenia, nehľadiac na to všetko, za všetky benefície tejto pustatiny, vrátane vykúpenia poddanských povinností (šlo o peňažnú náhradu za robotu pre panstvo), budú platiť ročne v hotovosti 700 rýnskych forintov, no na kuchyňu (zemepanskú) dávať okov vytopeného masla a slaniny z oštipaných vykúpených v chlieve. Polovicu predpísaných peňazí zaplatia na Ďura, druhú polovicu na Michala z roka na rok spolu s uvedenými naturáliami sú povinní bez výhovorky odovzdať v Pešti. 3. Zo všetkých siatín sú okrem toho panstvu povinní odovzdávať deviatok a tento odviezť. 4. Keďže je táto pustatina doteraz v nájme (árenda), čo bude trvať do Ďura (24. apríla) budúceho roka, zaplatia vopred v hotovosti 500 rýnskych forintov a do Ďura v nasledujúcom 1747 roku nebudú dávať nič, iba tých 500 forintov ako odškodnenie nájmcovi. Aby osídlení mohli lepšie stavať svoje príbytky v tomto plynnom roku, odovzdajú panstvu spomínaný okov masla a okov slaniny. 5. Panstvo si vyhradzuje právo na všetok dobytok nachádzajúci sa na pustatine, v opačnom prípade ich bude čakať prísny trest. 6. Staré chotáre pustatiny musia nielen strážiť, ale aj chrániť pred susedmi, a keďže je táto pustatina súčasťou panstva v Szentandrási, musia bezpodmienečne poslúchať tamojšieho správcu. 7. Budúcim tamojším obyvateľom sa povoľujú bohoslúžby a ich výkon podľa ich spôsobu. Budú spoločne zodpovedať za dodržanie podmienok dohody. V Pešti, 8. januára 1746. Na jednej strane je podpis Rudnyánsky József a jeho pečat, na druhej strane „križičky“ zástupcov poddaných namiesto ich podpisov. Podľa CHLEBNICKÝ, J.: c. d., s. 31.

⁹² SZINCOSOK, G.: *Tötömlös története*. Tötömlös 1996, s. 62–64.

pristahovali do Komlóša. Bolo to 57 rodín príbuzných z Novohradskej a Peštianskej župy, resp. zo Sarvaša.

Cirkevný zbor a školy boli dlho slovenské aj vďaka odporu roľníckeho obyvateľstva. Toto obdobie v Slovenskom Komlóši charakterizuje vznik viacerých spolkov, z ktorých sa o rozvoj národného povedomia tunajších Slovákov najväčšmi zaslúžil Roľnícky spolok. Ďalší rozvoj národného hnutia v Slovenskom Komlóši ovplyvňovala v značnej miere aj národnobuditeľská činnosť Ľudovíta Hrdličku, ktorého si roku 1904, najmä pričinením Roľníckeho spolku, zvolili za evanjelického farára.

Oživenie na národnokultúrnom poli sa v Komlóši výrazne prejavilo aj prostredníctvom slovenského ochotníckeho divadla od roku 1907. Ochotnícke divadlo v materinskom jazyku v inonárodnom prostredí a vo veľkej vzdialenosti a odlúčenosti od materinského etnika zohrávalo popri kultúrnej a osvetovej aj národno-obrannú úlohu a pozitívne vplývalo na udržiavanie a rozvoj slovenského národného povedomia takisto v období medzi dvoma svetovými vojnami.⁹³

V roku 1795 si obyvatelia postavili terajší evanjelický Boží chrám. Katolícky kostol bol postavený až v roku 1938. Obyvatelia mali kázne v slovenskom jazyku (obrad v bibličtine) takmer až do 80. rokov 20. storočia.

Pri udržiavaní slovenskej kultúry v Slovenskom Komlóši napomohol iste i školský systém, ktorý v obci fungoval. Hneď po znovuzaložení obce si osadníci založili vlastnú školu, v ktorej pôsobil slovenský učiteľ Mravík. Vyučovanie v maďarčine začalo už v roku 1840 a v roku 1879 bola založená Maďarská štátna škola. V roku 1925 bola v Komlóši aj meštianka. Od roku 1945 je tu i slovenská škola, v ktorej sa začal vyučovať v prvých rokoch tiež slovenský folklór.⁹⁴

V obci až do druhej svetovej vojny žili prevažne Slováci. Slovenský Komlós patrili medzi jednu z najväčších obcí v Maďarsku obývanú Slováckmi. V roku 1746 tu žilo 400 obyvateľov. V roku 1850 už 7237 obyvateľov, z toho 7018 Slovákov, t. j. 90,4 %. V roku 1890 tu žilo 9639 obyvateľov, z toho 8697 Slovákov, t. j. 90,3 % a v roku 1930 11 143 obyvateľov, z toho 8954 Slovákov, t. j. 80,4 %.

Keď sa v rámci povojnovej výmeny obyvateľstva naskytla možnosť, približne polovica komlóšských Slovákov sa rozhodla pre návrat do pôvodnej vlasti. Zo Slovenského Komlóša sa v tomto období presídlilo 3254 obyvateľov.⁹⁵ Presídlenie

⁹³ GOMBÓŠ, J.: *Založenie a prvé desaťročia osady (1746–1800)*. In: *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746–1996*. Bratislava 1997, s. 20–22.

⁹⁴ KADLECOVÁ, A.: *Znaky etnickej identifikácie, Etnokultúrne procesy a interetnické vzťahy v obci Slovenský Komlós I*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, roč. 1998. Budapešť 1998, s. 45–48.

⁹⁵ DIVIČANOVÁ, A.: c. d., s. 92.

znamenal hlboký zásah do života tých, ktorí v Komlóši zostali, pričom sa neoslabil len ich počet, ale aj národnostná sila.⁹⁶

SPÔSOB ŽIVOTA SLOVÁKOV V BÉKEŠKO-ČANÁDSKEJ OBLASTI.
POLNOHOSPODÁRSTVO, CHOV DOBYTKA A REMESLÁ

V Čabe bola už v dobe pred tureckou okupáciou hlavným zdrojom obživy tu najšieho maďarského obyvateľstva poľnohospodárska výroba. Slovenským osídlencom poskytovala Dolná zem tiež túto možnosť. Do konca 18. storočia dominovala najmä živočíšna výroba pred rastlinnou. Obyvateľstvo sa venovalo predovšetkým chovu rožného dobytky a oviec. Prevažnú časť vtedajšieho čabianskeho chotára tvorili lúky a pasienky. Na okolí sa rozprestierali obrovské rozľahlé pustatiny. V období krátko po znovuosídlení zaberala orná pôda len malú časť chotára, na ktorej Čabania siali najmä proso a kukuricu. V druhej polovici 18. storočia sa čabianske obyvateľstvo začína zaoberať vinohradníctvom a napriek tomu, že filoxéra na konci minulého storočia zničila vinohrady, ich bývalé miesto sa dodnes nazýva Vinice. O týchto zmenách píše už aj Ludovít Haan: „V terajších najstarších viniciach sa v časoch môjho detstva nachádzali ešte roztrúsené vinohrady. Dnes tam po nich niet ani stopy, ľudia tam bývajú veľmi husto, takmer jeden druhému na chrbte.“⁹⁷

Územie chotára Berinčoka tvorilo okolo 15 000 hektárov pôdy, pričom poľnohospodárstvo záviselo od kvality pôdy, ktorá bola v jednotlivých častiach chotára odlišná. Na východnej strane chotára na vodnatých lúkach sa ľudia zaoberali pasierskym chovom dobytky, kým bohato úrodná pôda západnej časti slúžila na pestovanie pšenice.⁹⁸ Michal Žilinský opisuje sarvašské hospodárstvo a obchod takto: „Sarvašská pôda je všeobecne veľmi úrodná. Vrchná vrstva je čierna zem miestami piesočnatá. Ale jeho prirodzené pomery, vetry a dažde sú neisté. Tieto v prírode pozorované krajnosti mávajú veľký vplyv i na hospodárstvo. Nikto sa nepokúšal odolávať vrtochom podnebia, ani použiť múdre hospodárske zásady, pokým ho horlivý a neúnavný Samuel Tešedík na to neupozornil. Chov dobytky, ktorý je hlavným odvetvím sarvašského hospodárstva, do roku 1848 klesol následkom zorania bývalých rozsiahlych spoločných pastvín, pustatín a lúk, preto sa chovanie dobytky stalo omnoho ťažšie a drahšie. Hospodári sú prinútení svoj dobytok držať v stajni a len zriedkakedy chovajú viac koní a volov, ako práve potrebujú k práci.“⁹⁹

⁹⁶ GOMBÓŠ, J.: Založenie a prvé desaťročia osady (1746–1800). In: Z minulosti Slovenského Komlóša 1746–1996. Bratislava 1997, s. 25–26.

⁹⁷ CHLEBNICKÝ, J.: Čabianska čítanka. Békešská Čaba 1996, s. 56.

⁹⁸ VARÁDI, Z. – ANDÓ, J.: c. d., s. 227.

⁹⁹ ŽILINSKÝ, M.: c. d., s. 166–177.

Dedinu obkolesoval asi kilometrový pás pasienkov, na ktorých ľudia pásli svoj dobytok. Na rozoznanie ho označovali vypalovaným znakom. Aj dnes možno nájsť takzvané značkovacie železá vyrobené miestnymi kováčmi, na ktorých vidieť začiatocne písmeňá mena majiteľa, alebo nejaký iný znak.¹⁰⁰

Na začiatku 19. storočia sa extenzívny chov dobytky v Slovenskom Komlóši dostal do úzadia a poľnohospodárstvo nadobúdalo čoraz dominantnejší význam. Konopiská prispievali k rozvoju textilnej výroby. Z remeselníckej činnosti patrila k najvýznamnejším výroba košov a metiel, výroba tarhone, varenie mydla atď. Remeselníctvo sa rozšírilo koncom 19. storočia. K najvýznamnejším patrili papučkári, kušníeri, čižmári a hrnčiari.¹⁰¹

STAVITELSTVO

Osadníci, ktorí sem prichádzali zo severných hornatých oblastí vtedajšieho Uhorska, sa museli prispôsobovať novým geografickým podmienkam, čo ovplyvňovalo aj stavbu ich obydlí. Čabania si stavali domy z takých materiálov, ktoré im poskytovala okolitá príroda. Najviac sa používala zem, z ktorej sa nabýjali múry alebo robili války. Väčšinou sa nahádzala na mieste stavby, vykopali si ju z vlastných dvorov či záhrad. Získavanie stavebného dreva predstavovalo zložitejší problém. Potrebné kvalitné drevo Čabania dovážali z Aradu, splavovali ho po Kerešoch (kanál Kereša vykopali roku 1777). Trstinu používali ako krytinu domov. Prvé príbytky stavali technikou vypletania. Do zeme pozabýjali vysoké žrde, oplietli ich prútím a omazali zvonka i znútra blatom. Strecha bola krytá trstinou. O rozšírení uvedenej techniky svedčí aj skutočnosť, že prvý kostolík v Čabe bol postavený technikou vypletania.

Od polovice 18. storočia začali Čabania stavať domy z váľkov alebo technikou nabýjania. Nová technika priniesla aj zmenu tvaru domov. Tieto domy nazývali trnácové (pletykaeleju). Pre takéto domy bola charakteristická na čelnej strane výrazne do polkruhu vysunutá trstinová strecha podopretá tromi stĺpmi. Pod vysunutou strechou vznikol veľký priestor, kde ženy vykonávali v lete rozličné práce. Takýto tvar domu pretrval do polovice 19. storočia.

Prvý opis pôdorysnej dispozície pochádza od Ludovíta Haana: „*Čaban, kde len môže, pod jednu strechu uvedie všeko stavenia a preto sa domy dlhšie. Čo sa dotýče podeľenia stavby, temer všeci Čabania užívajú jedon spôsobom. Na predku, od uliči je trnác, potom prednia izba. Za ňou nasleduje prostranná kuchyňa a pak bočnia izba, z ktorej sa otvárajú dvere do komorky, napospol zasklepanej. Pivnica je pod komorkov. Potom ide*

¹⁰⁰ LOPUŠNÝ, O.: *Tradičné roľnícke hospodárenie a spôsob života, ako ich vidíme spoza rúčok pluhu*. In: *Z minulosti Slovenského Komlóša 1746–1996*. Bratislava 1997, s. 85–120.

¹⁰¹ DIVIČANOVÁ, A.: c. d., s. 92.

komora väčšia so schodmi na padláš alebo povahu. Dokonáva sa stavenie s prostretnou sieňou, stajou a chlievci.¹⁰²

O staviteľstve v Sarvaši píše M. Markovic: „V tomto kraji je osobitnou zvláštnosťou, že tu niet väčších kameňov, niet tu ani hôr, ani žiadnych drevonosných vrchov a tak postaviť v tomto kraji budovu z pálených tehál je prinajmenšom obtiažne, ak nie nemožné. Preto sa stavby robia iba z nepálených tehál, kde sa zem zmieša so slamou a s plevami. Strechy sa robia z rákosia, prípadne z obilnej slamy. No predsa mnohí musia byť spokojní s podzemnými domkami, ktorými tento kraj oplýva. Mestá a dediny na brehu Kereša a Maruše sa stavajú z dreva nakúpeného na jar, dovážaného z neďalekých svahov Transylvánskych vrchov na stavbu domkov aj horného podlažia, ktoré v najčastejšom prípade z rákosia a blata vyformujú a postavajú. Strechy stavajú z blatného rákosia a na kuchyňu používajú najmä bohaté rodiny na slnku vysušený hovädzí alebo volský hnoj.“¹⁰³

Aj Slováci, ktorí prišli do Slovenského Komlóša, prišli z kraja oplývajúceho kameňom a drevom. Tu mali k dispozícii na výstavbu iba dobre sa viažucu černoziem a trstinu, ktorú dopestovali na brehu Sarazéru. Čoskoro po usadení sa na svojich poddanských usadlostiach Komlóšania zistili, že sa nevyplatí zo zemí vzdialených 4–5 km chodiť každý večer domov a na druhé ráno sa sem vracieť. Preto si robili spočiatku iba primitívne, do zeme zapustené koliby v poli, aby boli chránení pred nepriaznivým počasím, prípadne aby tam v období prác mohli nocovať. Z týchto jednoduchých podnetov vyrástol kedysi taký bohatý a kvitnúci systém *sálašov* v Slovenskom Komlóši. Od konca 18. storočia dodnes komlóšske *sálaše* zaznamenali veľké zmeny. Prešli vývinom od primitívnych chatrčí k *sálašom* s izbami, dlážkou, škridlovou strechou, modernými hospodárskymi budovami, ovocnými stromami a hustým stromoradiťm. Nezmenili sa iba rozmery *sálašov* a ich funkcia, ale aj život ľudí a ich zvyky. Pri každodennej činnosti najmä od jari do jesene žila vonku celá rodina.¹⁰⁴

OBLEČENIE A DOMÁCI ŽIVOT

Ludovít Haan charakterizuje výzor Čabanov takto: „*Čaban má obyčajne svetlé vlasy, veľké modré oči, riedku a pomalšie rastúcu bradu, červení, veselú, okrúhlu, prívetivú tvár, pekný vzrast, široké plecá, mocné telo. Zvyčajne si oblieka krátky dolomán z čierneho súkna alebo kožuch, ktorý je u bohatších obšíty čiernou výšivkou, ďalej náprsník alebo lajblik čierny s čírovými gombíkmi, úzke čierne nohavice, širokú košelu, alebo tzv. lobogošku, čierny hrdlový ručník, čížmy s dlhými sárkami a s vysokými podkovami, okrúhly klobúk so širokou párticou a v zime čiernu kučmu z barana. Ženy si obliekajú*

¹⁰² Čabiansky kalendár. Békešská Čaba, roč. 1991, s. 77–82.

¹⁰³ MARKOVIC, M.: c. d., s. 8–10.

¹⁰⁴ LOPUŠNÝ, O.: c. d., s. 85–120.

šaty bielej a modrej farby.¹⁰⁵ Najcharakteristickejšou súčasťou ženského odevu bol prusljak, ktorý bol zhotovený z ozdobných stúh. Prusljak vystrihli z plátna a potom vedľa seba zvisle našívali dva-tri druhy stúh. Predné diely boli stiahnuté šnúrkou prevlečenou cez mosadzné, emailové alebo strieborné gombíky.¹⁰⁶

O domácom živote Čabanov Ludovít Haan píše takto: „*Niekde v jednom dome bývajú 3–4 rodiny. Dom spravuje najstarší člen veľkej rodiny, ktorému ostatní, zvlášť ženy, aj v jeho neprítomnosti vykajú. Čelad sa považuje za súčasť rodiny. Čaban sa nerád zaoberá politikou. Rád síce počúva, ak mu volakto rozpráva, čo sa deje vo svete, ale nedal by sa na čítanie politických novín. Naproti tomu rád číta náboženské knihy.*“¹⁰⁷

Slováci mali svoje piesne a zvyky počas veľkých rodinných príležitostí. Dlhé desaťročia mali styky s bývalými gemerskými a novohradskými príbuznými. Pôvodná kultúra a zvyky sa však postupne strácali.¹⁰⁸

ZAPÚŠŤANIE KOREŇOV V NOVOM PROSTREDÍ

Vývin slovenských vysťahovalcov sa od okamihu ich usadenia na Dolnej zemi začal uberať nezávisle od vývinu v pôvodnej vlasti. Počnúc týmto okamihom sa dolnozemskí Slováci dostávali do bezprostredného a všestranne aktívneho vzťahu s prostredím a spoločnosťou nového domova, ktoré sa stávali čoraz určujúcejšími činiteľmi ich ďalšieho vývinu.

V učebnici zemepisu od A. Peťku z roku 1784 nachádzame údaj o Békešskej Čabe, v ktorom sa uvádza, že v tejto osade zhruba 60 rokov po príchode prvých slovenských kolonistov „...medzi ženami jest riedka taková, kerá by inú reč vedela, no medzi muží málokterý sa nachédi, kerý by po uhersky, alespoň z núze, nevedel rozprávati“.¹⁰⁹ L. Haan o tej istej osade v roku 1866 píše, že „ľud čabínsky je síce cele slovenský, ale predca málo který muž, žeby maďarskú reč nehovoril, ženy ju aspoň rozumejú“.¹¹⁰ Dvoj- jazyčnosť vstúpila do života dolnozemských Slovákov ako dôležitý činiteľ postupného ústupu ich izolácie v inorečovom a inoetnickom prostredí. Stala sa v živote kolonistov nevyhnutnou a naliehavou podmienkou celkových adaptačných procesov v novom spoločenskom prostredí. Osvojenie si jazyka tých druhých, s ktorými žili v spoločných alebo susediacich dedinách, sa najvýraznejšie prejavilo v slovnej zásobe. Počet slovných výpožičiek začal medzi dolnozemskými Slovákami prudko

¹⁰⁵ HAAN, L.: c. d., s. 61.

¹⁰⁶ MAZÁN, M.: *Slováci na Dolnej zemi*. Békešská Čaba 1993, s. 11.

¹⁰⁷ HAAN, L.: c. d., s. 58–59.

¹⁰⁸ *Čabiansky kalendár*. Békešská Čaba, roč. 1995, s. 110–111.

¹⁰⁹ SIRÁCKY, J.: *Slováci vo svete*, s. 254–259.

¹¹⁰ HAAN, L.: c. d., s. 57.

vzrastať najmä v období posledných desaťročí, čo súvisí s množstvom nových výrazov, ktoré sú produktom celkového civilizačného a urbanizačného procesu vo všetkých krajinách. Izolácia slovenských vysťahovalcov od normy spisovného jazyka im znemožňuje poznať slovenské názvy nových reálií. Je pozoruhodné, že prevzatými slovami začali slovenskí vysťahovalci pomerne skoro pomenúvať aj také reálie, ktoré poznali v predchádzajúcej vlasti, a mali teda pre ne aj príslušné názvy.

Život dolnozemských Slovákov bol už od počiatkov ich oddelenej existencie sprevádzaný *akulturačnými procesmi*. Len čo slovenskí vysťahovalci prevzali z inoetnického prostredia určité kultúrne javy a začlenili ich do vlastnej kultúrnej štruktúry, prenikli do nej aj znaky cudzej kultúrnej a etnickej špecifickosti. V dôsledku dlhotrvajúcich akulturačných procesov dochádzalo v kultúre dolnozemských Slovákov k postupnému oslabovaniu a vytrácaniu znakov pôvodnej etnickej špecifickosti a k postupnému hromadeniu identických znakov s okolitým spoločenstvom. Záverečné štádium akulturačných procesov, keď kolonisti prevzali kultúru iného etnického spoločenstva v celom jej súhrne a systéme, nazývame *asimilácia*. Dolnozemskí Slováci vo svojom doterajšom vývine prešli všetkými stupňami akulturačných procesov až po asimiláciu. Voči asimilácii bola odolná zvyčajne iba prvá generácia vysťahovalcov. Všetky nasledujúce generácie už podliehali asimilačným procesom, no spravidla k nim nedochádzalo skôr ako v tretej-štvrtjej generácii.

Takmer vo všetkých Slováckmi osídlených oblastiach sa však uchovali viac alebo menej početné skupiny, ktoré doteraz nestratili znaky pôvodnej etnickej špecifickosti. Napriek pokročilému štádiu akulturačných procesov si stále uchovávajú svoj jazyk, znaky materiálnej a duchovnej kultúry aj vedomie slovenskej etnickej príslušnosti.¹¹¹

The Slovak Settlement of the Békeš-Čanáds Region

Silvia Liptáková

This contribution deals with the Slovak settlement of the Békeš-Čanáds region and the chronological explanation of the beginnings and the course of the inhabiting from the historical point of view, as well as from the point of view of the lifestyle of the Slovak immigrants and their accommodation to the new conditions on the Lower Lands.

¹¹¹ SIRÁCKÝ, J.: *Slováci vo svete*, s. 269.

After the end of the anti-Habsburg uprisings at the beginning of the 18th century, the subjects from the region of Slovakia (Upper Hungary) started to move more to the Lower Land due to the seasonal agricultural works. As the consequence of the poor crops, famine and bad treatment from their squires in Slovakia, many of the serfs ran away and stayed on the Lower Land forever. The settlement of the Lower Land by the Slovak serfs from Slovakia happened in three waves: 1690–1710, 1711–1740 and the third one after the year of 1740. Immigrants settled mainly in the Békeš district and trans-Tisa region. From among the towns it was Békešská Čaba, Sarvaš and Poľný Berinčok. At the beginning of the 19th century, there was another secondary colonization of the Slovak serfs in the district of Čanáď. An important role in the settlement process of the Lower Land Slovaks was played by the religious denomination. Emigrants from the central Slovak regions were evangelic Protestants, from the western Slovak regions it was Roman-Catholics and from the eastern Slovakia it was Roman-Catholics or Greek-Catholics. The exception is represented by Békešská Čaba, where it was also Catholics who established there their settlements next to the evangelic Protestants.

In the next part, the author focuses on a significant figure of Békešská Csaba Ludovít Haan and outlines the settlement of Sarvaš and Poľný Berinčok, then follows the description of the secondary colonization of Slovenský Komlóš and the way of life in the Békeš-Čanáď region.

e-mail: liptakovci@post.sk

RÍMSKOKATOLÍCKY SIROTINEC V ŽILINE

K problematike vzniku biskupského sirotinca a jeho počiatočného fungovania

Jana Rotterová¹

ROTTEROVÁ, Jana: *The Roman Catholic Orphanage in Žilina. Some Thoughts on the Establishment of the Bishopric Orphanage and its Initial Activities.*

The topic of the article is the introduction of the Roman Catholic orphanage in Žilina, which existed during the years of 1833–1850. The author focused on the explanation of the reasons of the orphanage establishment, which are manifested mainly by the charity motifs of the bishop of Nitra and a massive cholera epidemic of 1831. The study introduces the founder of the bishopric orphanage Jozef Vurum and the two constitutional documents, which make up a legal framework for the orphanage existence. The other questions discussed here are the geographical and local position of the orphanage, its financing, personal administration, the way of orphans' placements and the internal matters stemming from the statutes. Moreover, the article describes the first years of the orphanage existence, with the focus on the orphans' admission and their life in the institute from the educational point of view, since there are not enough sources to uncover their everyday life.

KEYWORDS: Roman Catholic orphanage in Žilina, charity, founding document, statute, cholera epidemic, orphans.

Vo svojom príspevku sa venujeme Rímskokatolíckemu sirotincu, ktorý vznikol v polovici 19. storočia v Žiline. Je zameraný na niekoľko prvých rokov existencie sirotinca po tom, čo objasňuje príčiny jeho vzniku. Podtitul štúdie naznačuje, že sa nebudeme venovať celej histórii spomínanej inštitúcie, a preto je dôležité v úvode predstaviť ju v širších súvislostiach.

Sirotinec založil nitriansky biskup Jozef Vurum po veľkej epidémii cholery, ktorá postihla v roku 1831 územie celého Slovenska – Nitriansku diecézu, Trenčiansku stolicu a Žilinu nevynímajúc. Starostlivosť, ktorú poskytoval žilinský sirotinec, zodpovedala tradičnej cirkevnej dobročinnnej starostlivosti tohto obdobia. Týkala sa najmä ubytovania, stravy, vzdelania a výchovy maloletých sirôt. V neskoršom období boli prijímané aj deti, ktoré neboli sirotami. Sirotinec existoval takmer 120 rokov, a pretože bol výslovne cirkevnou inštitúciou, zmeny v štátnom usporiadaní sa ho výraznejšie nedotkli. Vznikol v období habsburskej monarchie a svoju činnosť rozvíjal

¹ Rodená Hrnková, absolventka kombinácie dejepis – náboženská výchova v rokoch 1999–2004.

aj v zmenených podmienkach v čase dualizmu. V roku 1881 prešiel už natrvalo, až do zániku sirotinca v roku 1950, pod správu sestier vincentiek.² Vznik prvej ČSR výrazne neovplyvnil činnosť sirotinca, dve svetové vojny sa však odrazili v hmotnom nedostatku pre siroty.³ Problémy spôsobilo tiež umiestnenie vojakov priamo v sirotinci⁴ a neskôr umiestnenie repatriantov v roku 1945. Samotný zánik sirotinca súvisí s politickou situáciou v Československu po vstupe komunistov do vedenia štátu.

História Rímskokatolíckeho sirotinca v Žiline sa okrajovo spomína v *Stručnom dejepise slobodného mesta Žiliny* od Alexandra Lombardiniho z roku 1874.⁵ Len minimálne sa sirotincu venujú monografie *Mesto Žilina* od Petra Štánskeho a Lubomíra Viliama Prikrýla⁶ a *História Žiliny*, v ktorej historickú časť opäť spracoval Peter Štánsky, archeológovia a architektúra sa zaoberali Viliam Šlopek a Jozef Moravčík⁷.

V štúdiu sa usilujeme o komplexnejší pohľad na vznik spomínanej cirkevnej inštitúcie, ako to naznačuje aj podtitul – *K problematike vzniku biskupského sirotinca a jeho počiatočného fungovania*. Venujeme sa najmä príčinám vzniku sirotinca, zároveň sa pokúsime poodhaliť motiváciu charitatívnych inštitúcií. Zvlášť sa budeme venovať analýze dvoch podstatných listín – zakladacej listine a štatútu z roku 1833. Cieľom je ozrejmiť, ako bol sirotinec ekonomicky a organizačne zabezpečený, a tiež ako fungoval v prvých rokoch svojej existencie. V štúdiu budeme poukazovať aj na kvázi budúce udalosti, pretože umožnia lepšie pochopenie významu a fungovania spomínanej inštitúcie. Takáto stratégia je potrebná z toho dôvodu, že archívny ma-

² Vincentky – kongregácia Dcéry kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul (DKL), ktorá vznikla v roku 1633 v Paríži. Jej cieľom bola najmä služba chudobným. Na územie Slovenska prišli v roku 1870 a okrem nemocníc, starobincov, škôl a liečební tu spravovali 6 sirotincov. BABJAK, J.: *Rehole a kongregácie na Slovensku*. Trnava : Dobrá kniha, 1998. s. 272.

³ V roku 1946 žiadala predstavená sirotinca sr. Agáta Matušková o príspevky z pomoci UNRRA, ktoré pomohli zabezpečiť stravovanie podvyživených sirôt v sirotinci. Štátny archív v Bytči, pobočka Žilina (ďalej len ŠABY, p. Ž), fond Rímskokatolícky sirotinec Nitrianskej diecézy v Žiline (ďalej len Rímskokatolícky sirotinec), K 4, inv. č. 55, Správa Biskupského sirotinca o stravovacej akcii z darov Medzinárodnej misie UNRRA.

⁴ V správe z 29. novembra 1919 sa nachádza nariadenie policajného kapitána týkajúce sa umiestnenia vojakov v sirotinci, v ktorom sa píše: „...ubytovanie vojakov zakazujeme a žiadam jestli sa tam niaki vojáci nachádzajú, by sa odtiaľ okamžite vystahovali...“, a ďalej „Budova táto je pre vyučovanie mestských dievčienec, a pre opatrovanie chudobných detí, ktorá stojí pod vedením m. sestry, s ktorého ohľadu zadržovanie sa veškerých mužských osôb v takéjto budove je už aj z mravného ohľadu nepripustné.“ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 31.

⁵ Alexander Lombardini preložil z latinského rukopisu dielo Ludovíta Stáreka. Ludovít Stárek usporiadal žilinský archív a vytvoril tak dielo na základe listín mestského archívu. Originálny rukopis *Historia Civitatis Solna* sa nachádza v Krajinskom archíve v Budapešti a v odpise v Štátnom archíve v Bytči, pobočka Žilina.

⁶ PRIKRÝL, L. V. – ŠTÁNSKY, P.: *Mesto Žilina*. Žilina : Regionálna a rozvojová agentúra v Žiline, 1997.

⁷ MORAVČÍK, J. – ŠTÁNSKY, P. – ŠLOPEK, V.: *História Žiliny – Žilinský rímok*. Žilina : Edis, 2002.

teriál ku vymedzenému obdobiu je skromný. V roku 1881 vypukol totiž v sirotinci požiar, pri ktorom zhorel takmer všetok spisový materiál. Informuje o tom správa pre policajného kapitána v Kaniži.⁸

PRÍČINY VZNIKU SIROTINGA. CHARITA ORIENTOVANÁ NA POTREBY SIRÔT

V každom historickom období sa môžeme stretnúť s rôznymi skupinami ľudí, ktorí sú odkázaní na pomoc iných. To dáva predpoklad pre vznik rôznych foriem dobročinnosti, či už verejnej alebo súkromnej, cirkevnej alebo svetskej. Starostlivosť o tých, ktorí potrebovali pomoc, mohla mať filantropický alebo charitatívny charakter. Filantropická činnosť bola náhodná, dobrovoľná a individualizovaná, kým charitatívna činnosť mala prvky organizovanosti.⁹ V našom príspevku sa obmedzujeme na vnímanie dobročinnosti a charity z kresťanského hľadiska.

V každom období stáli v popredí kresťanskej charity rôzne subjekty. Okrem cirkvi, zastúpenej najmä biskupmi, kláštormi a mnohými, na charitu orientovanými rádmi, konali dobročinné aktivity aj laici. Boli to napríklad panovníci, jednotlivci reprezentujúci rôzne stavy, a taktiež bratstvá.

Tradičným objektom dobročinnosti sa stali tie skupiny obyvateľstva, ktoré si neboli schopné svojou činnosťou zabezpečiť základné životné potreby. Patrili sem siroty, vdovy, telesne a duševne postihnutí. Ako uvádza Gabriela Dudeková, starostlivosť o telesne postihnutých ľudí považovala vtedajšia spoločnosť za prirodzenú súčasť života a za svoju kresťanskú povinnosť.¹⁰ Motívom kresťanskej dobročinnosti bolo najmä napĺňanie evanjeliového posolstva a uskutočňovanie skutkov telesného a duchovného milosrdenstva v praxi. Nie vždy sa dobročinnosť spájala s kresťanstvom, avšak práve v ňom sa naplňovala univerzálna dobročinnosť.¹¹ Jej konkrétne prejavy v dejinách sú evidentné v množstve charitatívnych inštitúcií, ktoré sa postupne začali špecializovať. Bedřich Vašek uvádza tieto: xenodochium, nosokomium, brefotrofium, orfanotrofium, gerontotrofium a ptochotrofium.¹² Dnes sú skôr známe pojmy orphanotrophium, institutum pauperum (inštitút pre chudobných), či xenodochium.

⁸ V správe pre policajného kapitána v Kaniži sa píše, že informácie o hľadanej Antónii Kamašovej sa v sirotinci nenachádzajú, pretože spisový materiál do požiaru 1881 bol zničený. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 10, Správa pre policajného kapitána v Nagy-Kanizsi, (písomnosť v maďarskom jazyku).

⁹ KOVÁČIKOVÁ, D.: *Vybrané kapitoly z dejín sociálnej práce*. In: TOKÁROVÁ, A. a kol.: *Sociálna práca: Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov : Akcent print, 2003, s. 136.

¹⁰ DUDEKOVÁ, G.: *Od milosrdenstva k štátnej opatere*. In: *História*, roč. 3, 2003, č. 4, s. 21–26.

¹¹ VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*. Olomouc : Velehrad, 1941, s. 8–19.

¹² B. Vašek definuje xenodochium ako inštitúciu spravovanú biskupom, v ktorej cudzincom, pocestným a hostom poskytovali pohostenie, nosokomium bolo určené pre ošetrovanie chorých, brefotrofium

Pre náš príspevok je dôležitý prehľad charity orientovanej na potreby sirôt, ktoré už od kresťanského staroveku stáli, spolu s potrebami vdov, na prvom mieste.¹³ Gabriela Dudeková uvádza, že stratou živiteľa (manžela alebo otca) sa vdovy a siroty ocitli bez zabezpečenia základných existenčných podmienok, keďže boli prinajmenšom do 20. storočia zväčša ekonomicky odkázané na živiteľa rodiny.¹⁴ Deti mohli stratiť jedného alebo oboch rodičov v dôsledku rôznych, pre dieťa vždy tragických, udalostí. Okrem hospodárskych, vojenských a prírodných tragédií sa často objavovali rôzne epidémie, voči ktorým boli ľudia zväčša bezmocní. Nie vždy sa dala starostlivosť o opustené dieťa zabezpečiť na základe solidárneho prístupu príbuzných, preto sa hľadali aj iné riešenia.

V čele organizovanej charitatívnej činnosti cirkvi stáli najmä biskupi. „*Úlohou biskupa bolo nielen postarať sa o odvrátenie okamžitej biedy, ale aj vychovať ich (siroty – pozn. J. R.) tak, aby si až dospejú, sami dokázali zarábať na chlieb.*“¹⁵ Riešením pre biskupa mohlo byť umiestnenie siroty do náhradnej rodiny.¹⁶ Spočiatku, keď ešte neexistovali sirotince, boli siroty umiestňované vo všeobecných špitáloch spolu s dospelými.¹⁷

Podľa sčítania špitálov z roku 1785 sa ich na území Slovenska nachádzalo 150, pričom existovali v takmer všetkých významnejších mestách.¹⁸ V Uhorsku vznikali prvé sirotince od konca 18. storočia.¹⁹ Na území Slovenska vznikol ako prvý v roku 1765 sirotinec v Banskej Štiavnici.²⁰ Do konca 19. storočia bola starostlivosť o siroty a opustené deti zabezpečená vďaka činnosti obcí, charitatívnych a cirkevných spolkov. Až v zákone z roku 1901 sa hovorí o prevzatí starostlivosti o nájdené a opustené deti štátom. Na území Slovenska vznikli prvé štátne detské domovy v roku 1904 v Košiciach a v Rimavskej Sobote.²¹

Dôležité v oblasti cirkevnej charity bolo vyhlásenie Tridentského koncilu (1545–1563), v ktorom bolo biskupom zdôraznené, že starostlivosť o trpiacich je povinnosť

pre výživu a opatrovanie najmenších detí, orfanotrofií ako sirotinec podobný našej dobe, gerontotrofií ako starobinec, ktorý bol útlkom pre starcov a stareny, a ptochotrofií ako biskupom spravovaný chudobinec pre chudobných a žobrákov. VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*, s. 32.

¹³ Jak 1,27 „...navštevovat vdovy a siroty v ich tiesni...“; Zach 7,10 „Vdovy a siroty ...neutláčajte...“

¹⁴ DUDEKOVÁ, G.: *Od milosrdenstva...*, s. 21.

¹⁵ VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*, s. 25.

¹⁶ Podľa B. Vaška „...prenechané k opatrovaniu jednotlivcom...“. VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*, s. 68.

¹⁷ VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*, s. 68.

¹⁸ ŠPIESZ, Anton: Starobince a chudobince na Slovensku v 18. storočí. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 29, 1980, č. 4, s. 165.

¹⁹ KOVÁČIKOVÁ, D.: *Výbrané kapitoly z dejín sociálnej práce*, s. 136.

²⁰ ŠPIESZ, A.: *Žobrota ako životný údel*. In: *Práca*, 19.1.1980, s. 7.

²¹ KOVÁČIKOVÁ, D.: *Výbrané kapitoly z dejín sociálnej práce*, s. 136–137.

ťou ich úradu, a že majú byť vo všetkých dobrých skutkoch príkladom a otcovsky sa starať o chudobných ľudí.²² Koncil reagoval aj na ekonomické záležitosti, keďže nariaďoval, aby biskupi dozerali na financovanie a určovanie existenčných potrieb nimi vedených inštitúcií, a aby výťažky z majetku smerovali k tým, komu ich určili.²³

„Charitatívna činnosť cirkevných inštitúcií, miest a zemeľánov však mala len nesystematický charakter a nemohla sa postarať o všetkých, ktorí pomoc potrebovali.“²⁴ Systém do sociálnej starostlivosti v rakúskej monarchii začal zavádzať Jozef II., ktorý zriadil tzv. farský chudobinský ústav. Prostredníctvom neho získavala každá farnosť prostriedky pre sociálnu činnosť. V čele ústavu stál miestny farár, s ktorým spolupracoval otec chudobných, ktorý bol dobre oboznámený s miestnymi pomermi a potrebami jednotlivých chudobných.²⁵

V Nitrianskej diecéze existovali viaceré cirkevné inštitúcie, ktoré poskytovali pomoc chudobným.²⁶ Hoci väčšina bola založená svetskými osobami, spravovanie v schematizmoch uvedených xenodochií a ptochotrofií spadalo do rúk farára príslušnej farnosti. Významnejšie starobince na území Nitrianskej diecézy sa nachádzali v Bytči, Považskej Bystrici, Púchove, Rajci, Tepličke nad Váhom, Trenčine a inde. V Nitre existovalo xenodochium oddávna („*praeexistens ab antiquo*“).²⁷ V Žiline sa spomína špitál v lokalite Kálov už v 15. storočí.²⁸ V roku 1813 bol zničený rozvodným Váhom, ale následne bol premiestnený na vtedajšiu Strážovskú cestu.²⁹

Keďže v Nitrianskej diecéze sa na začiatku 19. storočia nenachádzal nijaký cirkvou spravovaný sirotinec,³⁰ dá sa predpokladať, že o siroty bolo čiastočne postarané práve v spomínaných špitáloch. Prostredníctvom nich bola chudobným, nevieme však do akej miery sirotám, poskytovaná rozličná pomoc, ktorá sa týkala ubytovania, stravovania, ošatenia, prípadne lekárskej opatery.

²² VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*, s. 109.

²³ SEMEŠOVÁ, M.: *Odkryme tvár dobročinnosti*. Bratislava : Gregoriál, 2002, s. 135.

²⁴ KUŠNIRÁKOVÁ, I.: *Na ceste k systému*. In: *História*, roč. 3, 2003, č. 4, s. 22–23.

²⁵ VAŠEK, B.: *Dějiny křesťanské charity*, s. 142.

²⁶ Nekritický zoznam cirkevných charitatívnych inštitúcií vymenúva *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXXI*. Tyrnaviae : Typis Joannis Bapt. Jelinek, 1831, s. 133–135.

²⁷ *Schematismus Venerabilis...1831*, s. 135.

²⁸ LOMBARDINI, A.: *Stručný dejepis slobodného mesta Žiliny*. Turčiansky Sv. Martin : Tlačou kníhtlač. účastin. spolku, 1874, s. 34. Schematismus z roku 1831 uvádza, že existoval už v roku 1732. *Schematismus Venerabilis...1831*, s. 134.

²⁹ PRIKRYL, L. – ŠTÁNSKY, P.: *Mesto Žilina*, s. 94 a 139.

³⁰ *Schematismus Venerabilis...1831*, s. 133–135.

Kým charitu považujeme za všeobecný motív vzniku biskupského sirotinca v Žiline (*Orphanotrophium Solnensis*), tak za konkrétny motív jeho založenia považujeme následky cholery v Trenčianskej stolici.

EPIDÉMIA CHOLERY

V roku 1831 postihla Európu rozsiahla epidémia cholery (*cholera orientalis*).³¹ Táto infekčná choroba sa vyskytovala endemicky v Indii, v európskych krajinách bola do 19. storočia neznáma. Do východnej Európy sa nákaza preniesla prostredníctvom obchodných stykov³² z Haliče,³³ na územie Slovenska prostredníctvom ruských vojenských jednotiek v letných mesiacoch v roku 1831. Na východnom Slovensku zasiahla epidémia začiatkom júla Zemplínsku a Abovskú stolicu, neskôr Šarišskú, Gemerskú a Spišskú stolicu. Na stredné Slovensko, konkrétne do Trenčianskej stolice, prenikla v auguste v roku 1831. V Uhorsku si cholera vyžiadala 237 407 obetí.³⁴ Mária Bokesová-Uherová uvádza, že na Slovensku zomrelo v jej dôsledku približne 19 tisíc zväčša vidieckych obyvateľov. Tiež vyslovuje názor, že cholera mala najmasovejší dopad na obyvateľov Zemplínskej, Nitrianskej a Bratislavskej stolice.³⁵ Ladislav Dohnány naopak tvrdí, že najviac bola postihnutá Nitrianska stolica, v ktorej zomrelo 22 316 ľudí a až na druhom mieste uvádza Zemplínsku stolicu.³⁶

V Nitrianskej diecéze zomrelo v rokoch 1831 a 1832 na cholery 15 325 ľudí z 37 074 infikovaných. Tieto údaje podávajú v Schematizme z roku 1833 Krištof Majerský a Ladislav Sádecký.³⁷ V prípade Nitrianskej diecézy, kde bola úmrtnosť

³¹ DUKA, N.: *Cholera v Bratislave*. In: *Vlastivedný časopis*, roč. XX., 1971, č. 4, s. 178. Pôvodcom cholery je bacil *Vibrio cholerae*, ktorý žije v tenkom čreve človeka. Ochorenie je možné prostredníctvom priameho kontaktu s nakazenou osobou, prípadne požitím kontaminovaných potravín a vody. Cholera postihovala najmä chudobné vrstvy obyvateľstva. Tento bacil objavil Robert Koch až v roku 1883. Kolektív autorov: *Kronika medicíny*. Bratislava : Fortuna Print, 1994, s. 272.

³² Inkubačná doba cholery trvala desať až dvanásť dní. Kým sa obchod s Indiou uskutočňoval námornou cestou, nákaza do Európy neprenikla. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 19.

³³ Halič, lat. Galicia – historické územie v západnej časti Ukrajiny a v juhovýchodnom Poľsku. Geograficky je to územie severných a severovýchodných Karpát od hornej Visly po rieku Prut.

³⁴ KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I*. Bratislava : Fortuna Print, 1998, s. 415.

³⁵ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Dejiny zdravotníctva...*, s. 20.

³⁶ DOHNÁNY, L.: *Velká choleraová epidémie r. 1831*. In: *Vlastivedný časopis*, roč. 20, 1971, č. 2, s. 61.

³⁷ V roku 1831 boli K. Majerský a L. Sádecký diecézni fiškáli v Trenčianskej stolici. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXXIII*. Tyrnaviae : Typis Joannis Bapt. Jelinek, 1833, s. 172–176.

na cholera 41,33 %, ³⁸ sa potvrdzuje údaj, že priemerná úmrtnosť na cholera bola 42 %.³⁹ Anna Falisová naopak uvádza, že percento úmrtnosti stúpalo od 20 do 40 % na celom území Slovenska nerovnomerne.⁴⁰

V Nitrianskej stolici v rámci Nitrianskej diecézy boli vysoké počty obetí v Dolnej Nitre (Nitriensi inferiori, 333) a v Močenku (293). V Trenčianskej stolici boli najviac postihnuté nasledovné farnosti: Kysucké Nové Mesto (521), Rajec (488), Čadca (360), Beluša (331), Varín (321), Považská Bystrica (294), Bytča (272), Moravské Lieskové (270) a Žilina (265). V ostatných farnostiach Nitrianskej diecézy počty zomrelých na cholera nepresiahli počet 250. Najmenej cholera postihla v Nitrianskej stolici príslušnej diecézy farnosti Malé Bielice a Dolné Lelovce. V Trenčianskej stolici boli najmenej postihnuté Lazy, Makov, Červený Kameň a Dolná Súča. V uvedených farnostiach bol počet obetí nižší ako desať.⁴¹

Situácia v Žiline v kritických mesiacoch roku 1831 je popísaná v žilinskej farnosti podľa úmrtnej matriky. Miestny farár Ján Bielek v predhovore „*Pro memoria*“ uviedol, že cholera vstúpila do Uhorska s letnými mesiacmi v roku 1831, a že na okolí sa ukázala najskôr v Nezbudskej Lúčke patriacej do varínskej farnosti.⁴² Podľa zápisov v žilinskej matrike sa práca pokúša zrekonštruovať rozsah cholerovej epidémie v Žiline. Výsledky ukazujú, že cholera sa v tejto lokalite objavila v období medzi 11. augustom a 29. septembrom 1831. V tomto období bolo v matrike žilinskej farnosti vpísaných 285 zomrelých. Keďže v matrike sa uvádza príčina smrti (*causa mortis*) až od roku 1845,⁴³ nemožno presne určiť, v kolkých prípadoch išlo o cholera.⁴⁴ Napriek tomu v porovnaní s inými mesiacmi bol počet úmrtí nadpriemerne vysoký. Jednoznačne však možno povedať, že vrcholenie úmrtí spadalo medzi 12. august a 10. september, v ďalších dňoch mali úmrtia klesajúcu tendenciu. V niektorých

³⁸ Percentá zodpovedajú úmrtiam uvedeným v Schematizme z roku 1833.

³⁹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Dejiny zdravotníctva...*, s. 20.

⁴⁰ FALISOVÁ, A.: Zdravotníctvo v Bratislave od poslednej štvrtiny 18. do polovice 19. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 6, s. 626.

⁴¹ *Schematismus Venerabilis... 1831*, s. 172–176.

⁴² ŠÁBY, Zbierka cirkevných matrík 1628–1955. Rímskokatolícky farský úrad Žilina, inv. č. 1416, Matrika úmrtná 8.I.1826–28.II.1873. *Matricula defunctorum ecclesiae Solnensis* (ďalej len *Matricula defunctorum ecclesiae Solnensis*).

⁴³ Výslovné sa v Žilinskej úmrtnej matrike objavuje cholera prvýkrát 5. augusta 1854. Ďalšie epidémie cholery sa v Žiline podľa úmrtnej matriky objavujú v auguste a septembri 1855 (28 obetí), od augusta 1866 do konca roku 1866 (72 úmrtí), v roku 1873 (počet 75). ŠÁBY, *Matricula defunctorum ecclesiae Solnensis*. Bokesová-Uherová uvádza epidémie, ktoré sa vyskytli na území Slovenska v rokoch 1851, 1855, 1856, 1866, 1868, 1873. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Dejiny zdravotníctva...*, s. 81.

⁴⁴ N. Duka uvádza, že pre lekárov bolo v danom období náročné rozlíšiť cholera a tzv. pseudocholera. DUKA, N.: *Cholera v Bratislave*, s. 179.

prípadoch sa objavovali dvoj- a trojgeneračné záznamy úmrtí jednotlivých rodín, to znamená, že boli postihnuté všetky vekové kategórie.⁴⁵ V žilinskej farnosti bola najviac postihnutá kategória dospelých vo veku od 26 do 50 rokov, a to počtom 108, čo tvorilo 38 % z celkového počtu zomrelých. Obete cholery do 15. roku života tvorili 24 % (príl. A). Podľa Schematismu Nitrianskej diecézy v žilinskej farnosti zomrelo 265 ľudí priamo na cholery,⁴⁶ podľa žilinskej úmrtnej matriky zomrelo 285 ľudí v zodpovedajúcom období bez explicitne vyjadrenej príčiny smrti a Alexander Lombardini uvádza, že v Žiline zomrelo 180, v Strážove a v Závodí 250 ľudí,⁴⁷ čo znamená 430 ľudí v žilinskej farnosti.⁴⁸

Počty úmrtí sa celkovo rôznia, čo môže vysvetľovať aj nezhody v tvrdení M. Bokesovej-Uherovej spomínaného vyššie. Uvádza totiž, že na Slovensku zomrelo 19 tisíc ľudí, kým schematismus ukazuje len v Nitrianskej diecéze viac ako 15 tisíc obetí cholery. Dnes nie je celkom možné určiť presné počty zomrelých na cholery. Údaje, ktoré pochádzajú z rokov 1831–1832 s najväčšou pravdepodobnosťou neboli presné, pre vtedajšiu spoločnosť však boli aktuálne a smerodajné. Nitriansky biskup, ktorý stál za vznikom žilinského sirotinca, bol zrejme okrem vlastných zistení počas vizitácií ovplyvnený aj súdobou štatistikou.

Prevenčia proti epidémii cholery pozostávala najmä z uzatvorenia ciest medzi Uhorskom a Haličom. Proticholerové komisie mali monitorovať priebeh cholery. Zakázané boli všetky zhromaždenia.⁴⁹ Okrem toho medzi tradičné spôsoby prevencie pred ochorením patrilo chlórové vápno, roztok octu, kuchynská soľ a dodržiavanie hygieny. Štefan Hoza uvádza, že lekári doporučovali „*potiť sa práškami*“, dezinfikovať izby karbolom, vápnom a lúhom.⁵⁰ Jeden spôsob prevencie predstavuje nariadenie nitrianskeho biskupa Jozefa Vuruma, aby v Nitre na námestí okolo kostola sv. Michala boli postavené drevené hradby, v ktorých by sa izolovali chorí a ktorých by opatrovali nitrianske ženy.⁵¹

⁴⁵ Príloha a v grafe č. 1 poskytuje prehľad úmrtí v žilinskej farnosti od 12. augusta do 30. septembra 1831. Graf č. 2 zobrazuje prehľad veku zomrelých v danom období v žilinskej farnosti.

⁴⁶ *Schematismus Venerabilis...1833*, s. 175.

⁴⁷ LOMBARDINI, A.: *Stručný dejepis...*, s. 25.

⁴⁸ Žilinskú farnosť tvorilo mesto Žilina (Solna) a filiálky Závodie (Závodje) a Strážov (Sžtrázsov). *Schematismus Venerabilis...1831*, s. 91.

⁴⁹ DOHNÁNY, L.: *Veľká cholerová epidémia...*, s. 60.

⁵⁰ Karbol – roztok kyseliny karbolovej vo vode, ktorý sa používal na dezinfekciu. HOZA, Š.: *Revolúcia biedneho sedliactva na východnom Slovensku r. 1831*. In: *Kultúra*, roč. IV., 1932, č. 9, s. 677. M. Dobrovits zdôrazňuje okrem iného aj dezinfekciu odevov a nábytku, taktiež doporučuje zriaďovanie kanalizácií. DOBROVITS, M.: *Die Cholera beren Entstehung und Verhütung*. Preßburg 1892, s. 18–19.

⁵¹ TAKÁČ, P.: *Z histórie charitatívnej aktivity v Nitre*. In: *Poslanie charity včera a dnes*. Zborník prednášok pri príležitosti 70. výr. založenia Ústrednej charity na Slovensku. Nitra : Kňazský seminár sv. Gorazda, 1997, s. 12.

V letných mesiacoch sa epidémia šírila i vďaka teplému počasiu a v čase žatvy nemohli roľníci pracovať na poliach. Tak spôsobila cholerová epidémia rozsiahle hospodárske škody, ktorých dôsledky sa prejavovali aj v nasledujúcich rokoch.

Mnohí obyvatelia Uhorska na následky epidémie zomreli, ale v zlej situácii sa ocitli aj pozostalí. Táto situácia sa dotkla najmä najchudobnejších vrstiev, keďže práve oni boli cholerou najviac postihnutí. Zvláštnu skupinu obetí tvorili siroty, pre ktoré bolo potrebné zabezpečiť základné životné potreby, ale tiež výchovu a vzdelanie. Situácia si vyžadovala aktivizáciu pomoci v rodinách, farnostiach, ale aj u zemských pánov. Stolice zo sirotských fondov vyplácali podpory pre vdovy a siroty.⁵² Na situáciu reagoval zvýšenou pozornosťou taktiež nitriansky biskup.

ZAKLADATEL SIROTINCA

Jozef Vurum sa narodil 27. novembra 1763 v Trnave⁵³ patriacej do Nitrianskej stolice. Pochádzal z rodiny remeselníka⁵⁴ a základné vzdelanie nadobudol v rodisku.⁵⁵ Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Trnave, v Trenčíne a v Bratislave.⁵⁶ Na teologické štúdiá nastúpil v Nitre v roku 1781 a dokončil ich vo Viedni, kde absolvoval päťročný kurz teológie.⁵⁷ Za kňaza bol vysvätený 18. septembra 1788 nitrianskym biskupom Františkom Xaverom Fuchsom.⁵⁸ Do roku 1791 pôsobil ako sekretár

⁵² V roku 1873, keď mala epidémia cholery celokrajinský charakter, vyplácali pozostalým a sirotám zo župných fondov podpory na živobytie. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Dejiny zdravotníctva...*, s. 82.

⁵³ Autori sa pri mieste narodenia Jozefa Vuruma rôznia. L. V. Prikrýl v *Lexikóne katolíckych kňazských osobností Slovenska* uvádza ako miesto narodenia Jozefa Vuruma Močenok, ktorý patrilo do Nitrianskej diecézy. Anton Pažitný v diele *Významné osobnosti Nitry* uvádza Trnavu. Rovnaká informácia sa nachádza v diele Jozefa Vuruma, ktoré vydal v roku 1835 *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria cum ichnographicis tabellis exhibentibus priorem, ac modernam faciem castrí, et civitatis Nitriensis*. Posenii : typis Heredum Belnay, 1835, s. 466.

⁵⁴ MAŤAŠOVSKÝ, A.: *Slovenský biografický slovník, VI. zväzok, T–Ž*. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 328.

⁵⁵ Bn: *Historické medailóny*. In: Duchovný pastier, 1974, č. 1, s. 40–41.

⁵⁶ SZANISZLO, F.: *Memoria excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini Josephi Vurum*. Pestini : typis nobilis J. M. Trattner a Steph. Károlyi, 1838, s. 5.

⁵⁷ *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria cum ichnographicis tabellis exhibentibus priorem, ac modernam faciem castrí, et civitatis Nitriensis*. Ed. Jozef Vurum. Posenii : typis Heredum Belnay, 1835, s. 466–467.

⁵⁸ František Xaver Fuchs (1744–1807) – kňazom bol od roku 1768. Ako kaplán pôsobil v Ostrihome, ako vychovávateľ v Betliari, ako farár v Somorove. V roku 1780 tajomník ostrihonského arcibiskupa a uhorského prímasa kardinála Jozefa Battyányho, 1783 kanonik v Bratislave, 1783 v Ostrihome, od 1788 nitriansky biskup, od 1804 jágerský arcibiskup. Zakladajúci člen Slovenského učeného tovaríšstva. Z jeho iniciatívy vznikli útulky pre chudobných v Nitre, Močenku, Radošine a Krakovanoch. Bn: *Historické medailóny*, s. 40.

a neskôr tajomník nitrianskeho biskupa. Po tomto roku začal pôsobiť na teologickej katedre Biskupského lýcea v Nitre, kde vyučoval cirkevné dejiny a kanonické právo až do roku 1805. V Jáгри, kam sprevádzal biskupa Františka Xavera Fuchsa (od toho roku jágerského arcibiskupa), bol vymenovaný za kanonika v roku 1804. V nasledujúcom roku pôsobil v Jáгри ako zástupca riaditeľa (*vicedirector*) vyšších škôl, vo funkcii riaditeľa (*director*) bol od roku 1807. Za titulárneho sardického biskupa bol vymenovaný 15. septembra 1810 a 19. októbra toho istého roku bol menovaný za radcu Uhorskej miestodržiteľskej rady.

V Jáгри bol 7. júna 1816 vymenovaný za sedmohradského biskupa, konfirmovaný bol pápežom Piom VII.⁵⁹ a jágerským arcibiskupom Štefanom Fišerom bol 10. novembra 1816 konsekrovaný v kostole v Budíne. Od 22. októbra 1821 bol biskupom vo Veľkom Varadíne,⁶⁰ kam ho preložili na dovtedy uprázdnený stolec.⁶¹ Jozef Vurum tam pôsobil do roku 1827.

Po smrti nitrianskeho biskupa Jozefa Klucha 31. decembra 1826 bol Jozef Vurum vymenovaný 25. mája 1827 za nitrianskeho sídelného biskupa⁶² a 7. novembra 1827 bolo menovanie potvrdené.⁶³ Lubomír V. Prikryl uvádza, že do Nitry bol preložený na vlastnú žiadosť.⁶⁴

V roku 1822 bol popredným činiteľom cirkevného snemu v Bratislave.⁶⁵ V roku 1825 sa dostal do sporu s liberálmi, ale dosiahol, že jeden podžupan musel byť katolíkom.⁶⁶ Počas svojho jedenásťročného pôsobenia v úrade nitrianskeho biskupa podnikol viaceré cirkevné, charitatívne a národne orientované aktivity. Anton Bagin

⁵⁹ *Episcopatus Nitriensis...*, s. 466–467.

⁶⁰ Uvedený údaj je podľa *Episcopatus Nitriensis...*, s. 466–467. Fr. Szaniszlo v *Memoria excellentissimi...*, uvádza dátum 27. jún 1822, s. 9.

⁶¹ Predchádzajúcim biskupom bol František Miklóši, ktorý zomrel v roku 1811. *Episcopatus Nitriensis...*, s. 467.

⁶² *Episcopatus Nitriensis...*, s. 467.

⁶³ Staniszlo, F.: *Memoria excellentissimi...*, s. 9.

⁶⁴ Kolektív autorov: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stf. 1486–1487.

⁶⁵ MAŤAŠOVSKÝ, A.: *Biografický slovník...T–Ž*, s. 328. V Bratislave sa v dňoch 8. augusta až 16. októbra 1822 konala celouhorská synoda katolíckej cirkvi. Zúčastnení biskupi sa na nej venovali príčinám „narušenosti mravov“, pod čím sa mysleli všetky prejavy nespokojnosti s politickým a spoločenským poriadkom. Okrem iného sa zaoberali otázkami výchovy a vyučovania detí, otázkami dodržiavania duchovnej a svetskej poslušnosti. Na tejto synode bolo oznámené znovuzavedenie jezuitskej rehole. KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I.*, s. 407. Jozef Vurum sa synody zúčastnil ako veľkoveľvaradínsky biskup. Na synodách sa zúčastnil aj v rokoch 1825, 1827, 1830, 1832 a 1836. STANISZLO, F.: *Memoria excellentissimi...*, s. 15.

⁶⁶ Kolektív autorov: *Lexikón katolíckych...*, stf. 1487. MAŤAŠOVSKÝ, A.: *Biografický slovník...T–Ž*, s. 328.

uvádza, že Jozef Vurum uskutočnil vo svojej diecéze v rokoch 1829–1830 kanonickú vizitáciu, a že v jej priebehu navštívil všetky farnosti nitrianskeho biskupstva.⁶⁷

Jozef Vurum bol zakladajúcim členom Slovenského učeného tovarišstva, podporoval Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej a v nitrianskom seminári podporoval bernolákovčinu.⁶⁸ V roku 1836 priviezol z Bratislavy do Nitry tlačiareň Jozefa Neugebauera, ktorému dal k dispozícii dom a finančnú podporu. Zaslúžil sa o usporiadanie veľkovaradínskeho a nitrianskeho archívu. Podieľal sa na vydaní historického schematizmu Nitrianskej diecézy z roku 1829 (*Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXIX.* – Zoznam mien ctihodného kléru Nitrianskej diecézy pre rok 1829). Jeho najvýznamnejšie dielo je *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*⁶⁹ (Pamäti Nitrianskeho biskupstva a jeho biskupov), v ktorom sa kriticky vyrovnal s niektorými starými názormi a nezrovnalostami.⁷⁰ Okrem toho sa venoval aj náboženskej spisbe. V roku 1822 vydal v Oradei kázeň „*Dictio Ill. ac Rev. Dni J. V. episcopi Magno-Varadinensis latini ritus...*“ a v roku 1827 v Trnave „*Dictio Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Josephi Vurum episcopi Nitriensis...*“⁷¹

V roku 1836 bol vyznamenaný stredným krížom Rádu sv. Štefana⁷² a povýšený do šľachtického stavu. Jozef Vurum zomrel 2. mája 1838 v Močenku, pochovaný je v nitrianskej katedrále.

V životopisoch Jozefa Vuruma sa zdôrazňuje jeho silné sociálne cítenie. Biskup to dokazuje aj tým, že sa zaslúžil o výstavbu dievčenskej školy v Nitre, na ktorú prispel sumou 30 000 zl. V sídelnom meste Nitrianskej diecézy dal opraviť budovu pre zostarnutých kňazov *Promeritae Quietii*, na ktorú prispel rovnakou sumou. Finančne sa podieľal na stavbe župnej nemocnice a nemocnice vo Varad-Olaszi.⁷³ Sumou 3 000 zl. prispel na vybudovanie domu pre chudobných a nezamestnaných.⁷⁴ V Nitre založil v súvislosti s pomocou obetiam cholery *institutum pauperum* už v roku 1831. Jeho zriadením rovnako ako zriadením sirotinca v Žiline (*orpha-*

⁶⁷ BAGIN, A.: *Vybrané kapitoly zo slovenských cirkevných dejín*. Bratislava : SSV, 1980, s. 115.

⁶⁸ MAŤAŠOVSKÝ, A.: *Biografický slovník...T–Ž*, s. 328.

⁶⁹ STANISZLO, F.: *Memoria excellentissimi...*, s. 15.

⁷⁰ MAŤAŠOVSKÝ, A.: *Biografický slovník...T–Ž*, s. 328.

⁷¹ Bn: *Historické medailóny*, s. 41.

⁷² Kríž Radu sv. Štefana bol ustanovený Máriou Teréziou roku 1767, niesol názov SANCTO STEPHANO, REGI APOSTOLICO. Bol udeľovaný za všeobecné zásluhy – PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM. VRTEL, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 189–190.

⁷³ Bn: *Historické medailóny*, s. 41.

⁷⁴ PAŽITNÝ, A.: *Významné osobnosti Nitry*. Nitra : Mesto Nitra a Mestský úrad v Nitre, 1998, s. 164.

notropium) naplňal otcovskú povinnosť biskupa v starostlivosti o chudobných, na ktorú sa odvolával aj v zakladacej listine žilinského sirotinca.⁷⁵

ZAKLADACIA LISTINA

Zakladacia listina biskupského sirotinca bola datovaná 8. apríla 1833 v sídle nitrianskeho biskupa (*in Castro Nostro Episcopali Nitriae*), na znak pravosti a platnosti bola opatrená pečatou.⁷⁶ Listinu vyhotovil na príkaz biskupskej excelencie sekretár Ján Kelečény.⁷⁷

V listine sa biskup venoval najmä otázkam založenia sirotinca, jeho financovania a výberu patróna. Okrem toho sa venoval i téme prijímania sirôt, vzdelávania a zabezpečenia sirôt.⁷⁸ Posledným trom témam sa biskup venuje aj v štatúte, ktorý bol datovaný o mesiac neskôr. Aby nedošlo k duplicite textu, je táto časť presunutá do časti týkajúcej sa vnútorného usporiadania sirotinca.

GEOGRAFICKÉ UMIESTNENIE SIROTINCA

Jozef Vurum v úvode listiny uvádza, že po tom, čo sa dozvedel o situácii v Nitrianskej diecéze, ktorá nastala po rozsiahlej epidémii cholery, sa rozhodol založiť sirotinec pre výchovu a opateru („*educatione ac provisione*“) opustených chovancov a sirôt („*pupillos et orphanos*“).⁷⁹ Keďže cholera veľmi postihla Nitriansku diecézu, obzvlášť Trenčiansku stolicu, padlo biskupovo rozhodnutie, že sirotinec bude zriadený v Žiline, „*v lône Trenčianskej stolice*“ ako uvádza Alexander Lombardini.⁸⁰ Ďalej sa pokúsime zodpovedať na otázku, prečo sa biskup rozhodol zriadiť sirotinec práve v Trenčianskej stolici a najmä pre z nej pochádzajúce siroty.⁸¹

⁷⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Zakladacia listina Biskupského sirotinca Nitrianskej diecézy v Žiline (ďalej len Zakladacia listina). Zakladacia listina sa nachádza aj v nemeckom preklade. Diecézny archív v Nitre (ďalej len DAN), fond Kapitulné opatrovníctvo náboženských základín, K 4, inv. č. 11.

⁷⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

⁷⁷ Ján Kelečény (*1794) – teológiu študoval v seminári vo Veľkej Sobote, za kňaza bol vysvätený v roku 1817, biskupský sekretár od roku 1819, kanonik od roku 1834, od roku 1835 pôsobil v nitrianskom seminári. Zaoberal sa vedením charitatívnych organizácií. Zomrel po dlhotrvajúcej chorobe v roku 1866. VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai székes – káptalan történetéhez*. Nyitra: Huszár István Könyvnyomdája, 1896, s. 85–86.

⁷⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

⁷⁹ Tamže.

⁸⁰ LOMBARDINI, A.: *Stručné dejiny...*, s. 25.

⁸¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

V roku 1830 sa Nitrianska diecéza delila na 4 archidiakonáty⁸² – nitriansky, trenčiansky, žilinský a hradniansky. Z týchto sa dva, trenčiansky a žilinský, nachádzali na území stredného a horného Považia, teda na území Trenčianskej stolice.⁸³ Trenčiansky archidiakonát tvorilo 5 dištriktov a 48 farností. Žilinský archidiakonát tvorilo 6 dištriktov a 45 farností. Ostatné dva archidiakonáty boli počtom farností, a teda aj počtom obyvateľov menšie. Najpočetnejší bol žilinský archidiakonát s počtom všetkých obyvateľov 142 411 (z toho 139 295 katolíckeho vierovyznania), nasledoval trenčiansky archidiakonát s počtom obyvateľov 113 491 (z toho 92 112 katolíkov). Nitriansky archidiakonát s počtom farností 27 mal 38 039 obyvateľov (z toho 35 354 katolíkov) a hradniansky archidiakonát mal 36 892 obyvateľov (z toho 30 496 katolíkov) žijúcich v 23 farnostiach.⁸⁴ Hoci autori uvádzajú, že najviac postihla cholera Nitriansku stolicu, v tomto prípade treba rozlišovať medzi územím stolic a diecézy, keďže sa územne neprekrývajú. Z uvedeného vyplýva, že rozhodnutie biskupa zriadiť sirotinec pre Trenčiansku stolicu bolo opodstatnené a logické, pretože Trenčianska stolica mala oveľa viac obyvateľov a zároveň viac obetí cholery ako Nitrianska stolica spadajúca do Nitrianskej diecézy.

Čo sa týka umiestnenia sirotinca v rámci Trenčianskej stolice, voľba biskupa padla na Žilinu. Nitrianske biskupstvo kúpilo 5. októbra 1832 v meste pre účely sirotinca priestranú budovu, predtým jezuitskú rezidenciu, od obchodníka s vínom Štefana Raška na základe verejnej licitácie.⁸⁵ V listine bolo zakotvené, že táto kúpo-predajná zmluva mala byť umiestnená v archíve Nitrianskej diecézy.⁸⁶

V zakladacej listine bola uvedená podmienka, že kúpený dom nesmel byť v žiadnom prípade predaný. Mesto sa malo zároveň zaviazat', že budova sa bude používať výlučne vo vzťahu k sirotám. Ak by sa objekt sirotinca počas určitej doby používal na iné ciele ako pre siroty, bolo povinnosťou mesta prinavrátiť ho pôvodnému cieľu.⁸⁷

Biskup do istej miery predpokladal takú možnosť, že na vyššie nariadenie by mohli byť siroty presunuté do iného, hlavného sirotinca. V tomto prípade, ale aj v prípade, že siroty budú zo sirotinca prepustené, mali im byť vyplatené štipendiá.⁸⁸ Vy-

⁸² Archidiakonát – územnosprávna jednotka katolíckej cirkvi, menšou jednotkou bol vicearchidiakonát. Na Slovensku bol najstarší bratislavský a nitriansky archidiakonát.

⁸³ ZEMENE, R. M.: *Územie nitrianskej diecézy za feudalizmu*. In: Slovenská archivistika, roč. XV, 1980, č. 2, s. 141.

⁸⁴ Údaje spracované podľa *Schematismus Venerabilis... 1831*.

⁸⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

⁸⁶ V DAN sa nám ju nepodarilo nájsť.

⁸⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina. V roku 1945 bola v sirotinci zriadená dočasná civilná nemocnica. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 4, inv. č. 54, sign. 7/1945.

⁸⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

slovne sa o zrušení sirotinca v zakladacej listine z 8. apríla 1833 nehovorí. Až v §10 neskorších stanov biskupského sirotinca sa uvádza: „Ak by bol sirotinec z akéhokolvek dôvodu zrušený, všetok jeho majetok prevezme rímsko-katolícky diecézny biskup nitriansky (kapitulárny vikár), ktorý ho použije na podobný dobrý cieľ podľa svojho dobrozdania.“⁸⁹ Je tu evidentné prepojenie s nariadením z roku 1833 a neskoršieho, časovo presne neidentifikovaného nariadenia z 20. storočia. V prvom nariadení sa uvádza, že budova sa má použiť „výlučne vo vzťahu k sirotám“, v druhom prípade „na podobný dobrý cieľ“.

Aby mohla budova slúžiť pre účely sirotinca, bolo ju potrebné zariadiť. Hoci sa v nej nachádzalo pôvodné staršie zariadenie, ktoré nebolo bližšie špecifikované, biskupstvo sa zaviazalo na vlastné náklady zabezpečiť všetok potrebný nábytok, posteľe, stoly, ako aj kuchynské náradie.⁹⁰

PATRÓN SIROTINCA

Sirotincu bol biskupom odporúčaný za patróna a ochrancu svätý Jozef – „S. Josephum Nutritium Christi Salvatori“.⁹¹ Pre jeho voľbu boli iste viaceré dôvody. Prvým bolo symbolické prepojenie s poslaním sv. Jozefa vychovávať Ježiša Krista na jednej strane, s vychovávaním opustených a chudobných detí v kresťanskom duchu na druhej strane. Môžeme sa len domnievať, že druhým dôvodom bola pripomienka k zakladateľovi sirotinca, ktorého krstné meno bolo rovnako Jozef.

Patrónom susediaceho, pôvodne jezuitského kostola, bol sv. Pavol, ktorého socha bola v roku 1888 umiestnená v nike kostola sv. Pavla, kde sa nachádza dodnes.⁹² Na priechelí budovy sirotinca bola pôvodne umiestnená socha sv. Jozefa, jej osudy nám nie sú známe.

FINANCOVANIE PODLA ZAKLADACEJ LISTINY

Jedným z podstatných bodov zakladacej listiny bola otázka financovania sirotinca, ktorého podstatou boli základiny.⁹³ Jozef Vurum prispel na sirotinec sumou

⁸⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 4, inv. č. 58, s. d., Stanovy Rímskokatolíckeho sirotinca diecézy Nitrianskej v Žiline.

⁹⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina. V roku 1950 pri likvidácii sirotinca prevzal inventár zdravotný referát Kysuckého Nového Mesta a poľnohospodárske náradie bolo pridelené JRD v Žiline. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, inventár fondu.

⁹¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

⁹² Táto kamenná socha bola zakúpená v Mníchove za 330 zlatých. PFIEGEL, M. – KRUIŠKÝ, G.: *Premeny Žiliny*. Bratislava : Osveta, 1990, s. 29.

⁹³ Pre vznik základiny bol potrebný istý majetok (majetkový substrát), ktorý zakladateľ zveril orgánu s výkonnou mocou, v prípade žilinského sirotinca Kapitulnému opatrovníctvu náboženských

120 000 fl.⁹⁴ V zakladacej listine sa uvádza jeho základina vo výške 40 000 fl., ktorú zložil sčasti v hotovosti a sčasti v akciových obligáciách. Cieľom biskupa bolo, aby tieto financie, ktoré boli zložené „*vznešenej kapitule našej nitrianskej*“, poskytl v potrebnom čase príslušné výnosy, ktoré by pokrývali výdavky spojené s prevádzkou sirotinca, vrátane výdavkov spojených so zabezpečením platov pre učiteľov, učiteľky a slúžiaci personál.⁹⁵ Keďže výnosy zo základín mohli byť inštitúcii poukazované s istým oneskorením, dá sa predpokladať, že biskup zložil základinu už v priebehu roku 1832.

Mesto Žilina malo pochopenie pre vznik sirotinca a z ekonomického hľadiska mu vyšlo v ústrety, keďže magistrát zbavil sirotinec všetkých daňových poplatkov. Vyplýva to zo správy pre časopis *Dobročin*, v ktorom sa uvádza: „*I samé mesto Žilina malo porozumenie pre tento šlachetný skutok, keď ústav učinilo prostý dane.*“⁹⁶ Na dôkaz vďačnosti za všetky magistrátom preukázané dobrodenia Nitrianske biskupstvo povolilo žilinskému magistrátu odporúčať na prijatie do sirotinca sirotu zo svojho okresu.⁹⁷ Prijatie však bolo možné len na základe schválenia diecéznou vrchnosťou ako najvyššou inštanciou.

PRVÍ FUNDÁTORI

Biskup v zakladacej listine vyslovil nádej, že „*s Božou pomocou*“ bude sirotinec otvorený koncom septembra alebo začiatkom októbra prebiehajúceho roka. Už 28. novembra 1832 sa uskutočnila generálna kongregácia,⁹⁸ na ktorej sa rokovalo aj o prijímaní sирот na odporúčanie zemských pánov. Zo zakladacej listiny vyplýva, že zemskí páni (*nobilitas*) boli už v novembri 1832 upovedomení o tom, že pre prijatie sирот ich poddaných bolo potrebné zložiť základinu a získať povolenie od biskupa. Znamená to, že už v období príprav pre zriadenie sirotinca sa objavovali žiadosti zemských pánov, aby siroty ich poddaných mohli byť umiestnené v zriadovanej inštitúcii. Práve preto sa už v zakladacej listine mohli objaviť mená tých, ktorí zložili, prípadne prisľúbili základiny pre sirotinec.

základín. Zakladateľ stanovil trvalý cieľ, v našom prípade pre rozličné potreby žilinského sirotinca. Základiny mohli vzniknúť na základe priameho zloženia, prípadne testamentárne. LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. Šamorín : Heuréka, 2002, s. 60–63.

⁹⁴ MAŤAŠOVSKÝ, A.: *Biografický slovník...*, 1994, s. 328.

⁹⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

⁹⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 4, inv. č. 58, s. d., Správa pre časopis *Dobročin* a tiež inventár 3026/1981. Správa o oslobodení od dane sa uvádza, i keď cirkevné inštitúcie dane neplatili. V tomto období boli richtármi Žiliny Štefan Schinga (1832–1833) a Anton Kalinay (1834–1838). MORAVČÍK, J. – ŠTÁNSKY, P. – ŠLOPEK, V.: *História Žiliny – Žilinský rínek*. Žilina : Edis, 2002, s. 166.

⁹⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

⁹⁸ Generálna kongregácia (congregatio generalis) – najvyšší orgán stoličnej samosprávy.

Boli nimi gróf Štefan Ilešházi (*Stephan Illesházy*),⁹⁹ hlavný župan trenčiansky a liptovský,¹⁰⁰ ktorý prispel čiastkou 6000 fl., gróf Anton Szápári (*Antonius Szapáry*), kráľovský komorník prispel sumou 2000 fl., grófka vdova Ľudmila Čákiová, rodená Lazanská¹⁰¹ (*Ludmilla Csáky, nata Laszáznszky*) prispela 1000 fl., gróf Ňári (*Nyáry*) prispel sumou 1000 fl., gróf Rudolf Pongrác (*Rudolph Pongrácz*) zložil, prípadne prislúbil sumu 500 fl., Ladislav Vietoris (*Ladislau Vietorisz*), mladší a starší, zložili sumu 1000 fl. a podžupan Štefan Boršický (*Stephan Borcsiczky*)¹⁰² daroval sumu 1000 fl. Biskup Vurum prijal tieto financie s vďakou a označil ich ako „*pia oblata, ac respectiue privata fundationalia capitalia*“, teda zbožné dary, rešpektíve privátne dary.¹⁰³

Biskup presne stanovil, na akom princípe mali byť siroty prijímané vzhľadom na vyššie uvedené fundácie.¹⁰⁴ Ten, kto podaroval sirotincu sumu 1000 florénov, získal právo na umiestnenie jednej siroty. Týkalo sa to každých tisíc florénov. Tí, ktorí podarovali menší obnos, mohli do sirotinca sirotu odporučiť. Aby biskup podnietil fundátorov, hoci aj k menším darom, prislúbil ich odporúčania brať do úvahy.¹⁰⁵

Gróf Štefan Ilešházi mohol na základe svojej fundácie umiestniť v sirotinci 6 sirôt. Keďže predal 21. mája 1835 svoj trenčiansky majetok, s výnimkou panstva Rohovce, grófovi Jurajovi Sina, tento tým prevzal aj časť jeho základín.¹⁰⁶ Anton Szápári mohol umiestniť dve siroty, po jednej sirote Ľudmila Čákiová, rodina Ňári (Karol, Emanuel a Rudolf), Ladislav Vietoris starší a Štefan Boršický.

⁹⁹ Gróf Štefan Ilešházi (*Excellentissimum Dominum Comitem Stephan Illyésházy, Dapisesorum Regalium Magistrum, Comitatum Liptoviensis et Trenchiniensis hereditarium Supremum Comitem*) zdedil majetky po otcovi Jánovi Baptistovi Ilešházim, spolu so svojim bratom Antonom, ktorý zomrel v roku 1799. Štefan ako posledný mužský potomok rodu musel vyplatiť v hotovosti svoje 3 sestry, a tak sa majetky zatažili. Barón Sina kúpil panstvo Trenčín, Bánovce a Brumov za 1 400 000 zlatých konvenčnej meny. Štefan Ilešházi zomrel v roku 1838 v kúpeľoch v Bádene, pochovaný je v Šamoríne. ŠABY, fond Illesházy Trenčín Archív Prefekta 1549–1909. Sirotské záležitosti IV-5a. Inv. č. 64 Rozličné zlomky spisov sirotskej agendy s inštrukciou pre vedenie sirotských účtov 1829 1820–1845, kr. 56 (ďalej len Illesházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64).

¹⁰⁰ Titul hlavného župana bol „*supremus comes*“. Ten istý človek mohol byť županom aj vo viacerých stolicach súčasne. V prípade Štefana Ilešháziho v Liptovskej a Trenčianskej stolici. SOKOLOVSKÝ, L.: *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska II*. Bratislava : Metodické centrum, 1996, s. 20.

¹⁰¹ Ľudmila Čákiová bola vdova po Štefanovi Čákim, jej syn Ladislav, neskorší hlavný župan Spišskej stolice (*1820), zdedil Budatínsky zámok pri Žiline. KOČIŠ, J.: *Od Čachtíc po Strečno*. Bratislava : Osveta, 1989, s. 160.

¹⁰² Rodina Boršických získala meno i predikát od obce Boršice (Považská Bystrica) v Trenčianskej stolici, spomínajú sa už od roku 1376. Štefan Boršický bol podžupanom Trenčianskej stolice.

¹⁰³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

¹⁰⁴ Fundácia – základina alebo fond.

¹⁰⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4., Zakladacia listina.

¹⁰⁶ ŠABY, Illesházy Trenčín II., Patrimonium III. osobné písomnosti (1224) 1270–1860 B-165.

FINANCOVANIE SIROTINCA V ŠIRŠÍCH SÚVISLOSTIACH

Ekonomickými záležitosťami sirotinca sa v podstatnej miere zaoberal Jozef Vurum v apríli 1833. Otázkami financovania sa však venoval takisto v štatúte biskupského sirotinca v máji toho istého roku. Financovanie sa malo uskutočňovať najmä z výnosov zo zložených základín, ktoré spravovalo Kapitulné opatrovníctvo náboženských základín sídliace v Nitre. Kapitál patriaci sirotincu spravoval jeho administrátor. Jednou z jeho povinností bolo vyplácať podľa potreby príslušné sumy *superinspectorovi* (vrchnému inšpektorovi sirotinca) tak, aby nebola celá ročná suma vyplatená jednorázovo, ale po častiach. Tento postup vyplýval z obáv, že by sa prostriedky určené na nasledujúci rok minuli skôr. Na druhej strane mal administrátor povinnosť pripravovať peniaze jeden rok dopredu, aby sirotincu v žiadnom prípade nechýbali.¹⁰⁷

Povinnosťou *superinspectora* bolo viesť účtovné knihy a protokoly o výdavkoch, ktoré mali byť odovzdané biskupovi na kontrolu. Rovnako podliehali každoročnej kontrole aktíva a pasíva Kapitulného opatrovníctva náboženských základín, a to prostredníctvom biskupa v prípade uprázdnenej stolice Nitrianskej kapituly.¹⁰⁸ Kapitulné opatrovníctvo malo zo začiatku spravovať sumu vo výške 152 500 fl.¹⁰⁹

Štefan Luby uvádza, že základiny boli pôvodne známe len v oblasti cirkevného práva, kde sa zriaďovali za účelom splnenia určitých kultových, školských a dobročinných účelov. Od najstaršej doby platilo, že základiny mohli existovať a účinkovať len s povolením panovníka a len pod jeho dozorom.¹¹⁰ Hoci sa táto právomoc odvodzovala pre dobu, keď nebolo iných ako cirkevných základín, a to z hlavnej patronátnej moci kráľa, predsa sa dá usudzovať, že aj Jozef Vurum potreboval pre zriadenie sirotinca a príslušných základín kráľovo povolenie. Potvrďuje to text, ktorý sa nachádza v 19. bode Vurumovho závetu – „*Žilinský sirotinec mnou založený, kráľovskou autoritou potvrdený...*“¹¹¹

Podľa „*specifica consignatio*“ (špecifického zoznamu) sa dá určiť celkový obnos darov z obdobia medzi decembrom 1832 a augustom 1834.¹¹² Dvadsať darcovia

¹⁰⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, O spravovaní dotačného fondu, bod II.

¹⁰⁸ Tamže.

¹⁰⁹ Tamže, Štatút z roku 1833, II./1.

¹¹⁰ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : Knižnica právnickej jednoty, 1946, s. 199–200.

¹¹¹ „*Ut Orphanotrophium Solnense per me fundatum et auctoritate Regia altissime confirmatum...*“ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 6, Závet biskupa Jozefa Vuruma, bod 19.

¹¹² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 3, Súpis finančných darov pre sirotinec.

uvedení v zozname zložili spoločne sumu 13 360 fl. Okrem najštedrejších darcov (uvedených aj v zakladacej listine), zložili vyššie sumy Juraj Ambró a Ján Rašovský, a to po 200 fl. Po 100 fl. darovali Karol Piaček, Mikuláš Banóci a Alojz Nozdrovický mladší. Z cirkevných predstaviteľov sú v zozname uvedení rajecký farár Matej Tučko,¹¹³ dištriktuálny sekretár a riaditeľ miestnej ľudovej školy, Andrej Kospér, farár z Tepličky nad Váhom, doktor teológie a dištriktuálny sekretár, a Karol Kerekeš, vicearchidiakon a zároveň farár z Teplej, patriacej do Trenčianskeho dištriktu, ktorý sirotincu daroval 10 fl.

K prvým dvadsiatim dobrodincom pribúdali ďalší. Postupne prichádzali zo zbierok v Trenčianskej stolici ďalšie menšie sumy.¹¹⁴ Prispievali rôzne cirkevné i svet-ské, súkromné i verejné osoby.¹¹⁵

Ďalšou formou ekonomického zabezpečenia sirotinca boli testamety. Testament bytčianskeho farára, v ktorom sa pamätá na siroty, sa spomína v liste Jozefa Vuruma z 24. mája 1838.¹¹⁶ Roku 1838 zomrel nitriansky biskup Jozef Vurum. V testamente, ktorý spísal 8. januára 1838 a kópia ktorého bola uložená v archíve sirotinca,¹¹⁷ odkázal majetok (finančný i vecný) rôznym inštitúciám a osobám.¹¹⁸ Takto odkázal napríklad 200 florénov, ktoré sa mali rozdeliť rehoľným domom, aby na neho pamätali na svätých omšiach.¹¹⁹

V bodoch 19 a 20 Vurum pamätá na žilinský sirotinec. V 19. bode¹²⁰ biskup pripomenul, že jeho počiatočná základina 40 000 florénov, ktorá „bola a bude ostatnými darcami nadalej zväčšovaná“, sa mala zvýšiť o 100 000 florénov. Biskup v 20. bode píše, že sirotinec v tom čase slúžil sirotám z Trenčianskej stolice. Tí chu-

¹¹³ Matej Tučko (1798–1845), v roku 1821 vysvätený za kňaza, do roku 1826 bol kaplánom v Lietave pri Žiline, do roku 1837 farárom v Rajci, do roku 1845 pôsobil na fare v Ivánke. Bol členom výboru spolku Tatrín, sekretárom nitrianskeho dekanátu, prísediacim súdnych stolíc Trenčianskej a Turčianskej župy. PAŽITNÝ, A.: *Významné osobnosti...*, s. 153.

¹¹⁴ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, bod II.

¹¹⁵ Či zložil základinu aj František Drahotúžsky sa nám nepodarilo dokázať, hoci v inventári fondu sa nachádza údaj, ktorý toto naznačuje. V skutočnosti je obsahom uvedenej zložky prepísaný text 19. bodu testamentu Jozefa Vuruma. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 7, 1839 základina Františka Drahotúžského na podporu Biskupského sirotinca; K2, inv. č. 6, Závet biskupa Jozefa Vuruma.

¹¹⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma. V liste sa neuvádza obsah testamentu.

¹¹⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz 1833–1881.

¹¹⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 6, Závet biskupa Jozefa Vuruma.

¹¹⁹ Tamže, bod 16.

¹²⁰ § 19 závetu Jozefa Vuruma sa nachádza v dvoch odpisoch, chybné uloženími pod názvom: 1839 základina Františka Drahotúžského na podporu Biskupského sirotinca, ŠABY, p. Ž, K 2, inv. č. 7.

dobní, ktorí podľa otca patrili do Nitrianskej diecézy, mali byť týmto testamentom tiež uspokojení. Jozef Vurum v testamente odkázal sumu 20 000 fl. v minciach ako základinu na spravovanie sirotinca účelovo na vzdelávanie. Táto suma bola odkázaná inému sirotincu („*pro alterius novi Orphanotrophii in I. Comitatu Nitriensi fundatione 20,000 fl.*“). Nešlo o institutum pauperum v Nitre, pretože tomuto inštitútu biskup odkázal sumu 1000 fl. a všetkým chudobným v diecéze rovnako 1000 fl.¹²¹ Nitriansky chudobinec mal byť od založenia (1831) každoročne obdarovaný sumou 1200 fl.¹²² Biskup zdôraznil, že sa treba starať o deti chudobných, aby nemuseli chodiť po žobraní, čo bolo v tom období bežným javom. Starostlivosť o ne sa mala týkať ošatenia, vreckového, vzdelania a zamestnania.¹²³

Nitriansky biskup Augustín Roškováni (1859–1892), ktorý nastúpil do úradu po smrti Imricha Paludáia (*Palugyai*) (1838–1858),¹²⁴ zvýšil základinu sirotinca o dvadsatinu.¹²⁵ V správe pre časopis *Dobročín* sa uvádza: „*Blahej pamäti zosnulý dr. Augustín Roškovaný prevzal starosť o siroty a obnos základín o dvadsatinu povýšil. Právom ho môžeme menovať druhým zakladateľom sirotinca.*“¹²⁶

Dôležité bolo aj vlastné hospodárenie sirotinca. Z obdobia počiatočného fungovania sirotinca sa nám nezachovali správy o vlastnom hospodárení. Je známe, že sirotincu mala okrem bývalej rezidencie jezuitov slúžiť tiež pôvodne jezuitská záhrada, ktorá sa nachádzala za kostolom sv. Pavla.¹²⁷ Sirotinec 16. júla 1837 ešte zväčšil svoje hospodárske možnosti tým, že získal pozemok od Márie Kvašajovej za 1800 zlatých.¹²⁸ Mária Kvašajová predala pozemok po svojich rodičoch nachádza-

¹²¹ STANISZLO, F.: *Memoria excellentissimi...*, s. 19.

¹²² STANISZLO, F.: *Memoria excellentissimi...*, s. 16.

¹²³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, in. č. 6, Závet biskupa Jozefa Vuruma, bod 20.

¹²⁴ Imrich Paludai (*Palugyai* príp. *Palucký*) uskutočňoval rovnako ako ostatní biskupi dobročinné aktivity, tieto boli viazané viac na Nitru. Založil a postavil v Nitre ústav milosrdných sestier pre výchovu dievčat, ktoré sa starali o chorých a chudobných. Zložil tiež základinu pre stavbu malého seminára. JUDÁK, V.: *Nitrianske biskupstvo v dejinách*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 1999, s. 37.

¹²⁵ V inventári fondu Rímskokatolíckeho sirotinca sa uvádza zvýšenie základiny o desatinu, s. 2.

¹²⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 4, inv. č. 58, s. d., Správa pre časopis *Dobročín*. V časopise *Dobročín* bola správa uverejnená s textom: „*Po zosnulom biskupovi stal sa jeho nástupcom Dr. Augustín Roskovanyi, ktorý zvýšil základinu sirotinca o dvadsatinu.*“ *Z histórie rím. kat. sirotinca nitrianskej diecézy v Žiline*. *Dobročín*, roč. 1, 1848, č. 3, s. 86.

¹²⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833. A. Lombardini uvádza, že pôvodne vlastnili jezuiti dve záhrady, jednu veľkú ovocnú záhradu a košelovskú záhradu. LOMBARDINI, A.: *Stručné dejiny...*, s. 37. Košelovskú záhradu sa nám nepodarilo lokalizovať. Rodina Košelovcov patrila medzi významné zemianske rodiny, z ktorej pochádzali viacerí žilinskí richtári už od 16. storočia. (Gašpar v roku 1576, Baltazár, Ján, Ondrej, Michal ako posledný v roku 1717).

¹²⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 5, Dohoda o predaji pozemku pre sirotinec.

júci sa „Na Šefranici“,¹²⁹ na ktorom bola studňa, humno a ovocné stromy. Prostredníctvom Ľudovíta Stáreka kúpil záhradu biskup Jozef Vurum. Predaj sa konal na základe verejnej licitácie.¹³⁰

V neskoršom období slúžili na finančné zabezpečenie sirotinca testamenty,¹³¹ podnikové fundácie,¹³² príspevky z diecéznych a farských zbierok, milodary, subvencie, naturálie,¹³³ pozostalosti,¹³⁴ prenájom priestorov¹³⁵ ai.

ŠTATÚT

Keďže štatútom, ako právnou normou, sa upravovali vnútorné záležitosti určitého inštitútu, bol nevyhnutný taktiež pre biskupský sirotinec v Žiline. „*Statuta Orphanotrophii Solnensis in Comitatu Trenchiniensi*“ (Stanovy žilinského sirotinca v Trenčianskej stolici) boli vydané 5. mája 1833 v Bratislave. Takmer o mesiac ho predchádzala zakladajúca listina sirotinca (8. apríla 1833). Štatút žilinského sirotinca bol podpísaný priamo rukou nitrianskeho biskupa Jozefa Vuruma a bol opatrený

¹²⁹ Na Šefranici – lokalita dnešného tzv. nového trhoviska a evanjelického kostola.

¹³⁰ „...skrz ohlas bubna na publicneg Licitacie“; „Oswicenenemu panu Josepho Vurum Dioecesi Nitrianskeg Biskupowi sirotara Žilinskeho zakladatelovi, gsom svečitim pravom upustela a odala a za zlatih sribremich Tisitž osemsto...“ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 5, Dohoda o predaji pozemku pre sirotinec, (dohoda sa zachovala v latinskom a slovenskom jazyku).

¹³¹ Ignác Bartoščík odkázal v roku 1932 sirotincu sumu 90 000 Kč, ktorá bola zverená Kapitulnému opatrovníctvu nábožných základín. V roku 1935 biskup píše, že v roku 1936 bude výnos 3500 Kč, čo predstavuje takmer 4 % ročne. Základina bola zložená pre 3 deti, prednostne z rodín Bartáky a Augustíny. Sirotky mal navrhovať žilinský farár a prijímať nitriansky biskup. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 4, inv. č. 41, Zloženie základiny Ignáca Bartoščíka, DAN, oddelenie Acta 22/II. Sirotinec v Žiline.

¹³² Nitriansky biskup Karol Kmetko prijal 9. júla 1921 v Nitre „Základinu továrne na cellulozu v Žiline pre biskupský sirotinec, ústav na podporovanie nemajetných slovenských sirôt pri biskupskom sirotinci v Žiline“. Jej účel bol na stravovanie sirôt. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 3, inv. č. 33, Základina továrne na cellulozu v Žiline a DAN, oddelenie Acta 22/II. Sirotinec v Žiline.

¹³³ Ignác Čelko, žilinský richtár, píše nitrianskemu biskupovi 26. mája 1881, že posíla sirotincu 10 m³ dreva a 10 florénov. Informuje, že v sirotinci mala byť založená dievčenská a materská škola. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 10, List žilinského richtára ohľadne poskytovania naturálií dievčenskej škole, (list v maďarskom jazyku).

¹³⁴ Pozostalosť Alžbety Čelkovej z roku 1910 vo výške 400 Kč mala byť určená na osvetlenie sirotinca. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4. Pozostalosť Leopolda Martinka z roku 1931. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 3, inv. č. 40. Pozostalosť Alžbety Králikovej z roku 1932. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 3, inv. č. 44. Ďalšie sa zachovali z neskoršieho obdobia.

¹³⁵ V budove sirotinca vznikol priestor pre dva obchody, ktoré mali samostatný vstup z námestia. Z roku 1926 sa zachoval plán prestavby časti budovy sirotinca pre obchod Františka Cobora. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 12, Stavebné plány z rokov 1884–1947.

pečaťou. Štatút sa venoval otázkam spravovania sirotinca, spravovaniu základín, podmienkami prijímania sirôt a zabezpečeniu provízie.¹³⁶

Riadiace kompetencie mal mať nitriansky biskup. V prípade, že by bola biskupská stolica vakantná, spadalo riadenie sirotinca pod Nitriansku kapitolu. Nitrianska kapitula mohla z právneho hľadiska tieto kompetencie uplatniť v rokoch 1838, 1858, 1892, 1911 a 1920.¹³⁷ Po smrti Jozefa Vuruma až do nástupu nového biskupa dohliadala Nitrianska kapitula na činnosť sirotinca prostredníctvom biskupského vikára Františka Xavera Habela.¹³⁸ Svoje kompetencie uplatňoval v období medzi 2. májom 1838 a 25. májom 1839, kedy nastúpil na biskupský stolec Imrich Paludaí a prevzal správu nad sirotincom.

Dohľad a ochrana mala byť, podľa štatútu, zverená Trenčianskej stolici. Jej hlavným predstaviteľom bol župan (*comes*), v tom období gróf Štefan Ilešházi. Za dočasného správcu sirotinca bol vymenovaný žilinský farár Ján Bielek¹³⁹ – „*reverendissimus Dominus Canonicus honorarius, parochus Solnensis Joannes Bielek*“. Vo funkciách *superinspector* a *director* (hlavný inšpektor a riaditeľ) mal byť dovtedy, pokým biskup alebo v prípade uprázdnenej stolice Nitrianska kapitula nevymenuje iného schopného ná-

¹³⁶ V origináli štatútu je nasledovné členenie I. *De Constitutione, et Directione Orphanotrophialis Instituti* II. *De Administratione Fundi Dotationalis* III. *De Requisitis Dualitatibus, et susceptione Orphanorum* IV. *De Orphanorum Provisione*. ŠABY, p. Ž, Rímsko-katolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833. V nemeckom preklade štatútu chýba oproti originálu celá úvodná časť a takmer celý druhý bod. Odlišné je aj členenie textu, člení sa na *Ober=Inspector, Profect, Waisen=Mutter, Waisen=Lehrer, Domestiquen, Gehörige Eigenschaften der Waisen, und die Art ihren Aufnahme, Verpflegung der Waisen, Der Vorschlag*. DAN, fond Kapitulné opatrovníctvo náboženských základín, K 4, inv. č. 11.

¹³⁷ V týchto rokoch zomreli nitrianski biskupi Jozef Vurum, Imrich Paludaí, Augustín Roškováni a Viliam Batthyány de Németújvár. JUDÁK, V.: *Nitrianska diecéza v dejinách*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 1999, s. 45. V roku 1944 bol biskupský sirotinec premenovaný na Biskupský sirotinec Vurum a zmenený na diecézny, to znamená, že správa sirotinca sa preniesla na celú diecézu. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato 1947*, Nitriae, Typis „Lev“, Ružomberok, s. 207.

¹³⁸ František Xaver Habel (12.10.1760 Trenčín – 13.10.1846 Nitra) – vysvätený za kňaza v roku 1783 v Nitre, krátko bol profesorom filozofie v nitrianskom seminári, 1784 kaplán v Dubnici, 1785–1794 farár v Dolnej Súči, 1794–1804 farár v Trenčianskej Teplej, 1804–1811 farár v Dubnici. Od roku 1806 čestný kanonik, od roku 1811 skutočný kanonik pre Nitru a rektor seminára, 1815 opäť, od roku 1832 stál v čele kolégia kanonikov ako veľprepošť, v roku 1833 sa stal zástupcom biskupa a v roku 1834 titulárnym biskupom. PAŽITNÝ, A.: *Významné osobnosti...*, s. 54–55.

¹³⁹ Ján Bielek (24.6.1776 – 5.3.1853), v roku 1801 bol vysvätený za kňaza, v roku 1820 pôsobil ako vicearchidiakon v čadčanskom distrikte, ako farár pôsobil od roku 1810 v Čadci, od roku 1825 pôsobil v Žiline. Roku 1832 (1833) bol vymenovaný za čestného kanonika. V roku 1852 sa pre chorobu vzdal úradu a zomrel 5. marca 1853. VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 349–350; *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XX.*. Tyrnaviae : typis Jelinekianis, 1820, s. 64.

stupcu. Ján Bielek sa ujal tejto funkcie bez nároku na odmenu.¹⁴⁰ Na jeho odvolanie z tejto funkcie zrejme nebol dôvod ani zo strany biskupa, ani zo strany Nitrianskej kapituly, pretože Ján Bielek pôsobil ako superinspector do roku 1858.

Povinnosťou superinspectoru Jána Bieleka a jeho nástupcov bolo starostlivo dozeráť, či sirotinec a v ňom umiestnené siroty majú všetko, čo potrebujú. V jeho zodpovednosti bolo sledovať vedenie vnútorného hospodárenia domu. Raz za pol roka mal povinnosť informovať biskupskú vrchnosť o celkovom stave sirotinca a o sirotách samotných.

Z listu biskupa z roku 1834 sa dozvedáme, že miestny farár, v tom čase Ján Bielek, mohol vydávať isté nariadenia, ktoré boli platné pre deti a svetské i duchovné osoby žijúce v sirotinci. Tieto nariadenia sa mohli týkať príbytku, majetku i činnosti a mali byť v zhode s podmienkami viery.¹⁴¹

Spravovanie sirotinca mal na starosti *praefectus orphanotrophii* (prefekt sirotinca). Mal to byť duchovný, ktorého právo vymenovať mal nitriansky biskup, prípadne Nitrianska kapitula. Medzi jeho prvoradé povinnosti patrilo viesť siroty k zbožnosti, poslušnosti a mravnosti („*ad pietatem, obedientiam, moralitatem*“).¹⁴² Vyplyvalo to aj zo zlúčenia funkcie prefekta s funkciou katechéta a učiteľa náboženstva.

Medzi jeho povinnosti prefekta patrilo i riadenie ekonomických záležitostí vnútorného hospodárenia sirotinca („*oeconomiam domesticam diriger*“). Administrátor Nitrianskej kapituly, ktorý spravoval pokladňu, mal povinnosť prefektovi poskytovať menšie sumy, ktorými by sa v nutných prípadoch pokrývali denné výdavky. Na druhej strane mal prefekt posielat biskupovi alebo Nitrianskej kapitule každoročnú správu o financovaní sirotinca, keďže zodpovedal aj za výdavky vzťahujúce sa k majetku. Jeho povinnosťou bolo tiež zachovávať inventár všetkých vecí, nachádzajúcich sa v sirotinci. Okrem ekonomických a správnych povinností mal otcovsky bdieť nad sirotami a v prípade potreby sa mal radieť so superinspectorom.¹⁴³

PRIJÍMANIE, VZDELÁVANIE A ZABEZPEČENIE SIRÔT

Do sirotinca mali byť prijímané len chudobné a opustené siroty oboch pohlaví v takom počte, ako to podmienky inštitútu dovoľovali.¹⁴⁴ Počet sirôt, ktoré mohli byť prijaté do sirotinca v tom čase nebolo možné vopred stanoviť. Keďže spočiatku nevedeli odhadnúť, aké náklady budú potrebné na zaopatrenie jednej siroty,

¹⁴⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, časť I./4.

¹⁴¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, list z 2.2.1834.

¹⁴² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833.

¹⁴³ Tamže.

¹⁴⁴ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

hlavným ukazovateľom do budúcnosti mali byť najmä výdavky zaopatrovacieho fondu.¹⁴⁵ V prvých rokoch však bolo napriek tomu prijatých viac sirôt, ako to dovoľovali možnosti sirotinca. O 25 postelí sa delilo 56 sirôt.¹⁴⁶

Do sirotinca mali byť prijímané len skutočne chudobné a opustené siroty („*vere pauperes ac derelicta*“), ktoré pochádzali z Trenčianskej stolice. Vek detí bol stanovený od 3. až 4. roku do 10. roku života bez rozdielu pohlavia.¹⁴⁷ V sirotinci mali byť siroty zaopatrované dovtedy, pokým spĺňali vekovú hranicu a pokiaľ neboli pripravené na budúce zamestnanie. Chlapci dovtedy, pokým nezískali zručnosť určitého remesla. Pri výbere remesla (*opificium*) prihliadali predstavení aj na schopnosti chlapcov a ich voľbu pre remeslo. Pre potreby učňov boli vyplácané príslušné sumy, ale zároveň bola počas celej učňovskej doby kontrolovaná ich morálka a nábožnosť.¹⁴⁸ Až v stanovách obsiahnutých v zmluve o prevzatí sirotinca vincentkami bola presne stanovená horná hranica pobytu sirôt v ústave. Chlapci, pokiaľ neboli talentovaní, mohli zostať do 12. roku, inak až po ukončení gymnázia, a dievčatá do 14. roku, prípadne ako pomocníčky v ústave maximálne do 18. roku.¹⁴⁹

Keďže zriadovateľom sirotinca bolo Nitrianske biskupstvo, prirodzenou podmienkou pre prijatie dieťaťa do sirotinca bolo jeho katolícke vierovyznanie (*catholica religio*). Práve preto v popredí záujmu biskupa stálo najmä vyučovanie morálky. V štatúte sa píše, že morálnemu vyučovaniu sa mal venovať každý „*moralis educatis incumbet omnibus*“.¹⁵⁰ Prioritou bolo vyučovanie náboženstva, následne čítania, písania a počítania. Tieto vyučovacie predmety mali zabezpečiť základné vzdelanie chlapcom i dievčatám. V ďalších oblastiach vzdelávania sa objavovala diferenciácia, a to s ohľadom na budúce nevyhnutné potreby chovancov. Chlapci sa mali vzdelávať v technických záznamoch (*technicis delineationibus*) a v kreslení (*graphidis*). Dievčatá mali dostať také vzdelanie, ktoré bolo vhodné každej matke vo vyčajných ženských prácach (*muliebribus laboribus*).¹⁵¹

Samotným poskytnutím ubytovania, základným vzdelaním a výchovou sa starostlivosť biskupa o siroty nekončila. V prípade, že chlapci oplývali talentami

¹⁴⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833.

¹⁴⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, inventár č. 3026/1981. Tento údaj sa viaže k februáru 1836, kedy sa v sirotinci nachádzalo 56 detí. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 1–58.

¹⁴⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, časť III./2.

¹⁴⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833.

¹⁴⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 10, Zmluva o prevzatí Biskupského sirotinca nitrianskej diecézy v Žiline rádom milosrdných sestier sv. Vincenta.

¹⁵⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833.

¹⁵¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

a usilovnosťou, mohli navštevovať miestne gramatické a humanitné školy (*grammaticales et humaniones scholas*), poprípade mali nastúpiť na vyučenie remesla alebo umeleckú cestu šikovných majstrov. Počas celú dobu ich štúdiá a v čase ich učňovských rokov im sirotinec mal poskytnúť ubytovanie, nevyhnutnú bielizeň a oblečenie. Z pokladne sirotinca mali obdržať pôžičkové a prepustné taxy.¹⁵² Pre dievčatá bola po dosiahnutí príslušného veku a nadobudnutia zručností určená budúcnosť služby v dobrých slušných domoch. Kým teda chlapci mali možnosť vyššieho vzdelania, dievčatá boli určené pre službu (*pro servitio*).

Okrem prefekta bola v sirotinci potrebná tiež *mater orphanorum* (matka sirot), ktorá mala byť matkou pre všetky deti, ale obzvlášť pre tie najmenšie. Mala to byť dobrá a mravná žena („*bona moralitatis Matrona*“).¹⁵³ Jej povinnosťou mala byť starostlivosť o bielizeň a postelne prádlo sirot, okrem toho mala na starosti komoru a potraviny. Rovnako ako prefekt i ona mala povinnosť vyučovať. Pôsobila ako *magistra puellarum in laboribus mulieribus* (učiteľka dievčat v ženských prácach) a *curatrix* (opatrovatelka).¹⁵⁴

V sirotinci sa mal taktiež zdržiavať *professor* (učiteľ), ktorý mal siroty vzdelávať v týchto predmetoch – *lectio* (čítanie), *scriptio* (písanie), *arithmetica* (aritmetika), chlapcov mal vyučovať *technicis delineationibus* (technické predmety) a *graphidis* (kreslenie). Mimo školských prednášok si mal získať dôveru a náklonnosť chlapcov, aby na nich mohol výchovne v dobrom pôsobiť. Čo sa týka služobníctva pre sirotinec, mali byť podľa potreby zabezpečení *mediastinus* (sluha), *ancilla* (služka) a *coqua* (kuchárka).¹⁵⁵

VIEROVYZNANIE SIRÔT

Na prijatie do sirotinca mali byť siroty katolíckeho náboženstva alebo tie deti, u ktorých bol predpoklad, že by boli katolícky vychovávané. Tak sa mal naplniť 26. článok zákona z roku 1791.¹⁵⁶

V štatúte bola zakotvená možnosť prijatí aj nekatolícke siroty, konkrétne evanjelikov augsburského vierovyznania. Navrhovatelia mali právo takúto sirotu odpočuť na základe zloženej sumy. V zmysle nariadení z 8. apríla 1833 bola najvyššou

¹⁵² „...ex fundationali peculis taxa ingremiationis, et elibertationis solvantur...“ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

¹⁵³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, časť I./7.

¹⁵⁴ *Schematismus Venerabilis Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXXIX.*, 1839, s. 122.

¹⁵⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, časť I./9.

¹⁵⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, časť III./3.

inštanciou pre prijatie do sirotinca biskupská stolica.¹⁵⁷ Možnosť prijať sirotu evanjelického náboženstva existovala, avšak v štatúte sa uvádzalo, že náklady na takéto dieťa by musel znášať samotný navrhovateľ a dobrodinec. Rovnako by sa musel postarať o učiteľa náboženstva. Tento evanjelický učiteľ nemal byť platený biskupským sirotincom, ani biskupským úradom. Biskup stanovil, že ho nie je možné platiť z nadácie, ani zo všeobecného fondu.¹⁵⁸

V roku 1832 sa v Žiline nenachádzala veľká komunita evanjelikov, podľa schematismu z príslušného roku boli priamo v meste traja evanjelici a v celom žilinskom dištrikte bol ich počet 125.¹⁵⁹ Evanjelický kostol v Žiline bol postavený až v rokoch 1935–1936 na pozemku nazývanom Na Šefranici. Nie je známe, že by v sirotinci bolo umiestnené evanjelické dieťa.

Iná situácia bola v prípade Židov. V štatúte sa o ich umiestňovaní do sirotinca vôbec nehovorí. Na základe evidencie sirôt sa dá určiť, že 21. septembra 1834 bol do sirotinca prijatý židovský chlapec Ludovít Leimdörfer z Bytče, ktorého v ten istý deň pokrstili v kostole sv. Pavla.¹⁶⁰ O jeho prijatí informuje taktiež list biskupa Vuruma Ludovítovi Stárekovi z 2. septembra 1834.¹⁶¹ Okrem neho bol v sirotinci aj židovský chlapec Jakub Polák z Lednice, narodený v roku 1825, ktorý bol prijatý na základe listu Františka Xavera Habela¹⁶² 22. mája 1839, ale sirotinec opustil už 18. júna toho istého roku.¹⁶³ Aj počas druhej svetovej vojny sa v sirotinci nachádzali dve židovské deti, ktoré sestry vincentky ukryli pred nacistami.¹⁶⁴

¹⁵⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

¹⁵⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 3, inv. č. 46., Štatút Rímskokatolíckeho biskupského sirotinca Vurum v Žiline.

¹⁵⁹ *Schematismus Venerabilis... 1832*, s. 90.

¹⁶⁰ Ludovít Leimdörfer sa narodil v roku 1828, krst prijal ako 6-ročný. Pochádzal z Bytče, kde bola početná židovská komunita. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 43.

¹⁶¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia nitrianskeho biskupa Jozefa Vuruma Ludovítovi Stárekovi (ďalej len Korešpondencia Jozefa Vuruma), List datovaný 2. septembra 1834 v Močenku.

¹⁶² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 6, Korešpondencia nitrianskeho vikára Františka Xavera Habela Ludovítovi Stárekovi z rokov 1838–39, List zo 17. mája 1839.

¹⁶³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 79.

¹⁶⁴ Šlomo Juraj Breznitz (*1936), univerzitný profesor v Tel Avive, opisuje svoj život v čase holokaustu v Československu v knihe *Polia spomienok – svedectvo vojnového dieťaťa*, ktorá vyšla v edícii Judaica Slovaca v roku 1999. Konvertovaní Ďuri (Šlomo) a jeho sestra Judita sa zachránili pred deportáciou v žilinskom sirotinci, ktoré spravovali sestry sv. Vincenta

V r. 1834 žiadal púchovský farár, aby mohlo byť v sirotinci umiestnené židovské dievča. Keďže spomínané dievča už prekročilo stanovený vek, biskup v liste prefektovi zdôraznil, že do sirotinca nemajú byť prijímaní tí, ktorí už dosiahli vek puberty.¹⁶⁵

ŽO ŽIVOTA SIRÔT

Superinspector a prefekt mali vypracovať denný poriadok (*ordo diurnum*) primeraný veku sirôt a ešte pred zavedením do praxe ho mali predložiť biskupovi na schválenie.¹⁶⁶

Zachoval sa týždenný rozvrh, ktorý však nie je datovaný.¹⁶⁷ Podľa neho chovanci sirotinca vstávali po šiestej hodine ráno, mali sa obliecť, umyť a zúčastniť sa na rannej modlitbe. Medzi siedmou a ôsmou hodinou sa niektorí pripravovali na vyučovanie, ktoré trvalo do pol dvanástej. Iní odchádzali do škôl v meste. Po obede, ktorý bol do dvanástej, sa mali učiť, a tak sa pripravovať do školy. Výnimkou bola streda a sobota, kedy mali voľno (*tempus liberum*) a mohli ísť na vychádzky (*exitus*). Medzi pol piatou a šiestou hodinou sa niektorí venovali hudbe a spevu.

V letných mesiacoch sa od šiestej do siedmej hodiny mohli hrať v záhrade, pričom bol zdôraznený telesný pohyb. V zimných mesiacoch bol večerný program posunutý o pol hodinu, na spánok sa ukladali o pol ôsmej. Medzi siedmou a ôsmou hodinou sa konala večera a spoločná večerná modlitba. V sobotu večer deti odovzdávali oblečenie a bielizeň na čistenie. V nedeľu sa vyučovanie nekonalo. Ráno bola svätá omša v kostole sv. Pavla, poobede bola vychádzka a opätovná príprava do školy.

Rozvrh vypracovaný vincentkami bol oveľa prepracovanejší, v podstatných rysoch však bol zhodný s predchádzajúcim. V jeho deviatich bodoch sa zdôrazňovala najmä potreba vzdelávania, disciplína a výchovné pôsobenie sestier.¹⁶⁸

V závere štatútu sa nachádzajú slová z Písma „Čokoľvek ste urobili jednému z týchto najmenších, mne ste urobili.“ Mali byť povzbudením k náročnej práci, pri ktorej bola potrebná trpezlivosť, otcovská a materinská prítnulosť.¹⁶⁹

¹⁶⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 26.6.1837.

¹⁶⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, IV./6.

¹⁶⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 4, inv. č. 58, s. d., Týždenný rozvrh činnosti žiakov, Alum-norum Eppiscopalis Orphanotrophii Solnensis.

¹⁶⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 4, inv. č. 58, s. d., Denný poriadok sirôt.

¹⁶⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, IV./7.

PRVÉ ROKY FUNGOVANIA SIROTINGA A JEHO PREVÁDZKA. VEDENIE SIROTINGA ROKU 1833

Biskup Jozef Vurum sa osobitne venoval personálnemu obsadeniu sirotinca. Superinspector Ján Bielek bol vymenovaný už na jar roku 1833. Prvým prefektom sirotinca sa stal Ludovít Stárek.¹⁷⁰ V liste z júla 1833 biskup vyslovil svoje želanie, aby sa prefektom stal „*kňaz plný sily*“ – Ludovít Stárek,¹⁷¹ v tom čase žilinský kaplán. Ako prefekt sirotinca mal dostávať plat 300 zlatých ročne, jedlo a ďalšiu províziu, akú si bude priať.¹⁷²

Ludovít Stárek pôsobil v biskupskom sirotinci v Žiline od roku 1833 ako zástupca riaditeľa,¹⁷³ direktorom bol v tom čase Ján Bielek. V liste z 1. novembra 1833 bol Ludovít Stárek oslovený ako prefekt a profesor sirotinca¹⁷⁴ a od roku 1836 už zastával úrad direktora.¹⁷⁵ V čele biskupského sirotinca stál až do roku 1845, keď odišiel do Trenčína.

V novembri 1833 biskup písal prefektovi sirotinca, že pán Boršický sa bude musieť vzdať svojho vplyvu na sirotinec, pokiaľ nepreukáže, že biskupská základina je používaná len pre katolícke deti. Biskup tiež kritizoval patrónov (fundátorov – pozn. aut.), že zatiaľ nezložili prislúbené fundácie.¹⁷⁶ Táto kritika sa mohla týkať grófa Rudolfa Pongráca, ktorý zložil základinu až 6. apríla 1834 a grófa Ňáriho, ktorý ju zložil až 16. mája 1834, hoci ich zloženie bolo prislúbené už na jar 1833 v zakladacej listine.

¹⁷⁰ Ludovít Stárek (3.3.1803–22.3.1863): študoval na gymnáziu v Trenčíne a v Nitre, teológiu v nitrianskom seminári. Za kňaza bol vysvätený v roku 1826. Pôsobil ako kaplán v Žiline, od roku 1845 ako farár a dekan v Trenčíne. V roku 1836 sa stal nitrianskym kanonikom. V roku 1855 bol vymenovaný za cikádorského titulárneho opáta (Abbas B.M.V. de Czikádor) a za riaditeľa Mariánskeho spoločenstva v Trenčíne (Almae Sodalitatis B.M.V. Immaculate conceptae Rector). Bol členom Viedenskej archeologickej spoločnosti (c. r. Societatis archaeologicae Vindobonensis membrum). *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.LXIV.*, Comaromii, typis Fratrum Siegler, 1864, Necrologium, s. 65; VAGNER, A.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 352–353; MAŤOVČÍK, A.: *Slovenský biografický slovník, V. zväzok, R–Š.* Martin : Matica slovenská, 1992, s. 339.

¹⁷¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 2. júla 1833.

¹⁷² Biskup v liste píše, že isté podmienky stanovil už aj pán Zippe (*1786, kňaz od 1809), ktoré musí ešte schváliť biskup. Z kontextu nevyplýva, aké mohol mať právomoci, keďže pôsobil ako kaplán v Bánovciach nad Bebravou (1831). *Schematismus Venerabilis... 1831*, s. 112 a 146.

¹⁷³ PRIKRYL, L. V.: *Duchovné osobnosti Žiliny*, s. 40.

¹⁷⁴ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 1. novembra 1833.

¹⁷⁵ VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 352.

¹⁷⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 1. novembra 1833.

UMIESTŇOVANIE SIRÔT

Biskup Jozef Vurum píše Ludovítovi Stárekovi v liste z Bratislavy 26. septembra 1833, že mu bolo oznámených 24 sirôt, ktoré boli predstavené Jánovi Bielekovi.¹⁷⁷ Zároveň blahoželal Ludovítovi Stárekovi, že v sirotinci je už všetko, čo sa týka starostlivosti o siroty pripravené a vyslovil svoje požehnanie.¹⁷⁸

Od 1. októbra 1833 sa začalo prijímanie sirôt do sirotinca,¹⁷⁹ ale už 11. októbra píše biskup prefektovi, že s prichádzajúcimi sirotami sa objavili aj isté problémy, ktoré biskup pripisuje krátkosti času. Jozef Vurum kritizoval počínanie ordinára, ktorý svojvoľne vyberal, ktorú sirotu prijme a ktorú vypovie, ktorý sa neporadil ani so stoličnou kongregáciou a ani s judliom, ktorý bol v tom čase zaneprázdnený.¹⁸⁰

Ako prvý bol prijatý Peter Segeň zo Žiliny. Dňa 2. októbra boli prijatí Ján Bohdal (na odporúčanie Mateja Tučka, farára z Rajca), Šimon Drndaj (zo základiny Ludmily Čákiovej), Juraj Kováčik zo Stránskeho, Jozef Melíšek, Ján Štrbík a Martin Vrábel. Dňa 3. októbra bolo prijatých 10 sirôt, päť dievčat – Judita Dubenová, Nepomuca Gregorová (zo základiny Ladislava Vietoris), Anna Gašpieriková, Anna Lokajová a Žofia Lehocká a piati chlapci – Lukáš Zatkovič, Ludovít Koniar, Jozef Vangel, Vincent Tordin a Anton Burčiš. V deň slávnostného otvorenia biskupského sirotinca, 4. októbra 1833,¹⁸¹ bol prijatý len Ján Filo z Bytčice a uzatvoril tak jednu etapu prijímania sirôt.

Sám biskup sa na otvorení sirotinca nezúčastnil. Správa pre časopis *Dobročin* uvádza, že „sám zakladateľ nebral účasť na jeho otvorení, snáď preto, aby sa vyhol po-

¹⁷⁷ Nevieme, na ktoré siroty sa toto označenie vzťahovalo. Pravdepodobne to boli tie siroty, ktorých prijatie bolo biskupom v tom čase odobrené a mohli byť prijaté do sirotinca.

¹⁷⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 26. septembra 1833.

¹⁷⁹ Prijímanie sirôt v roku 1833 sme spracovali podľa evidencie chovancov, ktorá bola spísaná pravdepodobne 28. novembra 1833. V zachovanej evidencii sú mená detí uvedené podľa pohlavia. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov.

¹⁸⁰ Ordinár – diecézny biskup alebo generálny vikár. Judlium, judices nobilium – stoličný slúžny, pôsobil ako člen najvyšších stoličných orgánov, najmä v rámci úradnej činnosti v spravovaných slúžnovských okresoch. SOKOLOVSKÝ, L.: *Prehľad dejín verejnej správy*, s. 22. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 1. októbra 1833.

¹⁸¹ Lombardini uvádza, že sirotinec bol slávnostne otvorený 4. októbra privedením 40 sirôt. V tento deň však rozhodne neboli siroty zaevidované. LOMBARDINI, A.: *Stručné dejiny...*, s. 25.

chvale, ktorej by sa mu istotne dostalo“.¹⁸² Jozef Vurum o svojej neúčasti informoval koncom septembra 1833¹⁸³ a sirotinec navštívil až v nasledujúci rok.

K prvým osemnástim sirotám pribudlo do konca roku 1833 dvadsaťtri ďalších.¹⁸⁴ Gróf Boršický odporučil Juraja Pala, ktorý bol prijatý 18. októbra.¹⁸⁵ Zo základiny grófa Szápáriho boli prijatí 20. novembra 1833 Michal Hrabovský a Tomáš Kachát.

Vďaka výške zloženého kapitálu mohol gróf Štefan Ilešházi umiestniť v prvom roku existencie sirotinca šesť sirôt. Všetky ním navrhnuté siroty boli prijaté 28. novembra 1833. Boli to Herman Fritz,¹⁸⁶ Adam Baránek, Jakub Lipták, Katarína Hradellová z obcí spadajúcich pod domínium Trenčín a Štefan Kolár a Jana Košíková, obaja patriaci do bánovského domínia (dnes Bánovce nad Bebravou).¹⁸⁷

Jakub Lipták zo Soblahova¹⁸⁸ zomrel v sirotinci 16. novembra 1834, príčinu jeho smrti nepoznáme. Grófa Ilešháziho o tomto úmrtí informoval prefekt Ľudovít Stárek listom z 18. novembra 1834. Prefekt úctivo žiadal, aby bola na miesto zosnulého vymenovaná iná sirota.¹⁸⁹ Gróf Ilešházi navrhol takmer šesťročného Štefana Bučeka z Dubnice.¹⁹⁰ Reálne bol Štefan Buček zapísaný do sirotinca 15. decembra 1834 a zotrval v ňom do roku 1846.¹⁹¹

Na odporúčanie grófa Ilešháziho mali byť do sirotinca prijatí aj Anna Mistríková z Malých Stankoviec a Pavol Dohňanský z Rozvadze,¹⁹² pri ktorých v zozname

¹⁸² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 4, inv. č. 58, s. d., Správa pre časopis Dobročín. Dopi-sovateľ časopisu chcel týmito slovami istotne vyzdvihnúť biskupove cnosti. Skutočný motív jeho neprítomnosti sa nám nepodarilo zistiť.

¹⁸³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 26. sep-tembra 1833.

¹⁸⁴ Celý zoznam sirôt prijatých v roku 1833 uvádzame v prílohe B, dodržali sme poradie uvedené v evi-dencii.

¹⁸⁵ Gróf Boršický uložil v roku 1835 u biskupa sumu 60 fl. pre svoju sirotu. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 3. januára 1835.

¹⁸⁶ V evidencii chovancov sa nachádza len Herman Foize, ktorého stotožňujeme s Hermanom Fritsom. Herman Fritz v *Consignatio orphanorum prolium quae Excellentissimo ac Illustrissimo Domino Comiti Stephano Illeshazy* (ďalej len *Consignatio orphanorum prolium*) má uvedený rovnaký dátum ako Herman Foize v Evidencii chovancov. ŠABY, Illesházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64; ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 4.

¹⁸⁷ ŠABY, Illesházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64, *Consignatio orphanorum prolium*.

¹⁸⁸ Soblahov – filiálka farnosti Lietava, patrila do „Districtus Cis-Vaganus“. Patronát nad farnosťami Lietava a Dubnica mal gróf Štefan Ilešházi.

¹⁸⁹ ŠABY, Illesházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, in. č. 64, List z 18. novembra 1833.

¹⁹⁰ ŠABY, Illesházy Trenčín Archív Prefekta, *Consignatio orphanorum prolium*.

¹⁹¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 48.

¹⁹² ŠABY, Illesházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64, Zoznam sirôt prijatých 28.11.1833.

chýbajú bližšie záznamy a podľa zachovanej evidencie chovancov sa v sirotinci ne-nachádzali.¹⁹³ O ich umiestnenie do sirotinca žiadal grófa Illešháziho 15. novembra 1833 turniansky farár Jozef Meszároš ml.¹⁹⁴ Pavol Dohňanský bol podľa spomínaného listu žobrák, ktorý sa túlal a na tvári mal stopy po prekonanej varirole. Anna Mistríková pochádzala z rovnamej filiálky ako Eva Mistríková, ktorá bola prijatá do sirotinca 18. októbra 1833.¹⁹⁵ V liste z 15. novembra 1833 Jozef Meszároš st. informoval grófa Illešháziho, že v jeho farnosti Dolná Súča na cholera nikto nezomrel, napriek tomu žiadal o prijatie siroty Andreja Bučeka.¹⁹⁶

Rudolf Pongráč zložil základinu 500 florénov 6. apríla 1834. Ešte pred jej zložením umiestnil v sirotinci Františku Šiblovú z Nesluše, ktorá zomrela 13. februára 1836. Druhou sirotou zo základiny grófa Pongráca bol Ján Záhumenský z Bytče, ktorý bol prijatý 29. septembra 1837.¹⁹⁷

Z listu biskupa Vuruma sa dozvedáme, že do sirotinca pôvodne navrhli aj Dorotu Palubakovú zo Zákopčia. Táto „*nie pravá sirota*“ nemohla byť prijatá, pretože už dosiahla vek 14 rokov.¹⁹⁸ Biskup v tom istom liste doporučoval, aby sa v sirotinci nezdržovali chlapci a dievčatá v období puberty. Mala im byť daná primeraná práca a v prípade, že nemali zamestnanie, mali sa správať tak, aby „*nezahanbovali sirotinec*“.¹⁹⁹

V prvom roku existencie sirotinca bolo prijatých 41 sirôt, 26 chlapcov a 15 dievčat. Priemerný vek detí bol 7 rokov.²⁰⁰ Podľa nariadenia do sirotinca neboli prijímané deti mladšie ako tri roky.²⁰¹ O jedenást detí, ktoré nedosiahli vek 6 rokov, sa starala *mater orphanorum* (matka sirôt). V roku 1833 išlo o 6 chlapcov a 5 dievčat. Medzi najmladšie siroty patrili Anna Prchalová a Vincent Tordin, ktorí mali 3 roky.

Ako najstarší bol v prvom roku prijatý do sirotinca Štefan Hanták, v tom čase mal viac ako 12 rokov. V sirotinci zostal do svojich necelých devätnástich rokov

¹⁹³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz 1833–1881.

¹⁹⁴ Jozef Meszároš ml. (*1776) – vysvätený 1799, farár z Turne, patriacej do Trenčianskeho diekánátu. Rozvadza a Malé Stankovce boli filiálky Turne.

¹⁹⁵ Nepodarilo sa nám zrejmiť, či boli v príbuzenskom vzťahu. ŠABY, Illešházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64.

¹⁹⁶ ŠABY, Illešházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64, List Jozefa Meszároša st. z 15.11.1833.

¹⁹⁷ V celej evidencii chovancov sa spomínajú len 2 siroty, ktoré boli vydržované zo základiny Rudolfa Pongráca. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 42 a 65.

¹⁹⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 11. októbra 1833.

¹⁹⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 11. októbra 1833.

²⁰⁰ Graf v prílohe C poskytuje prehľad veku sirôt prijatých do konca roku 1833.

²⁰¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, III./2.

vdaka svojmu nadaniu a vysokým schopnostiam, čím spĺňal podmienku stanovenú štatútom sirotinca.²⁰² Štefan Hanták navštevoval žilinské františkánske gymnázium (*Gymnasium majus provident PP.Franciscani Provinciae SS.Salvatoris*), neskôr študoval teológiu v nitrianskom seminári a bol vysvätený za kňaza. Svoju prímichnú svätú omšu celebraval v kostole sv. Pavla v Žiline 16. augusta 1846.²⁰³ Štefan Hanták pôsobil ako *cooperatores* (kaplán) vo farnosti Skalité v čadčianskom dištrikte.²⁰⁴

Duchovnú dráhu si zvolili aj ďalší chovanci sirotinca. V roku 1842 vstúpil do rehole františkánov Ján Štrbík z Čadce. V roku 1844 pôsobil ako *magister* (učiteľ) v žilinskej ľudovej škole, kde bol *directorom* (riaditeľom) Ján Bielek.²⁰⁵ Lukáš Zaťkovič z Hričova tiež navštevoval františkánske gymnázium. V štúdiách pokračoval v Nitre v roku 1845 a vo Viedni v roku 1848.²⁰⁶

Najdlhšie zostala v sirotinci Anna Lokajová z Diviny, od svojich deviatich až do tridsiatich siedmich rokov, teda do roku 1862.²⁰⁷ Anna Lokajová zrejme pracovala ako pomocníčka v sirotinci. Iné dievčatá odchádzali za prácou (*pro servitio*) do rôznych miest. Judita Dubenová odišla v roku 1846 do Nitry, Anna Šeláková v roku 1837 do Trenčína a Žofia Lehocká v roku 1842 do Viedne. Chlapci sa učili zväčša za remeselníkov a odchádzali do Bratislavy, Nitry a Trnavy. Ján Filo odišiel v roku 1837 za prácou do Viedne.

Podľa odporúčania biskupa boli siroty prijímané najmä z Trenčianskej stolice.²⁰⁸ Najviac bol zastúpený žilinský dištrikt,²⁰⁹ ktorý spravoval Ján Haan. Zo žilinskej farnosti, ktorú spravoval Ján Bielek, boli prijaté v roku 1833 tri siroty, do roku 1881 bolo v sirotinci z mesta Žiliny 17 detí. Z hradnianskeho archidiakonátu boli prijaté siroty z Brezolupov a Dubníčky.

²⁰² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, bod č. IV.

²⁰³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 6.

²⁰⁴ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XLVIII*. Nitriae : typis Josephi Neugebauer, 1848, s. 76. Schematismus z roku 1870 uvádza, že Štefan Hanták pôsobil v cirkevnom zbere „Chorus ecclesiasticus“. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.LXX*. Nitriae : typis Fratrum Szigler, 1870, s. 13.

²⁰⁵ Ján Štrbík bol v žilinskej ľudovej škole druhým učiteľom, prvým bol Ján Vornáček. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XLIV*. Nitriae : typis Josephi Neugebauer, 1844, s. 100. V roku 1842 na žilinskej ľudovej škole pôsobili ako učitelia Štefan Baránek a Ján Vornáček. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XLII*. Nitriae : typis Josephi Neugebauer, 1842, s. 100.

²⁰⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 20.

²⁰⁷ Tamže, Evidencia chovancov, ev. č. 34.

²⁰⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Zakladacia listina.

²⁰⁹ Do žilinského dištriktu patrili tieto farnosti: Bytčica, Hričov, Lietava, Rosina, Žilina, Strečno a Višňové.

Od päťdesiatych rokov 19. storočia sú oveľa častejšie umiestňované siroty pochádzajúce mimo oblasti Trenčianskej stolice. Z Nitrianskej stolice bola zastúpená najmä Nitra počtom 29 detí, z Močenku boli umiestnené 3 deti. Do sirotinca boli v niektorých prípadoch prijímané aj deti, ktoré nepochádzali z Nitrianskej diecézy. Z Bratislavskej stolice boli prijatí v roku 1847 Adalbert Bošány z Trnavy a Mária Haršányová z Bratislavy v roku 1848.²¹⁰ V roku 1846 bol prijatý Anton Vojt z Brumova na Morave zo základiny grófa Ilešháziho.²¹¹

V niektorých prípadoch nepoznáme u sirôt ich priezviská, mená rodičov (*nomen et cognomen parentes*), ani dátum narodenia (*annus dies natio*). Ak je uvedené miesto bydliska (*locus originis*), nemusí byť reálne, pretože tieto deti sa túlili po krajine a živili sa žobraním. V roku 1842 bol prijatý istý Urban z Viedne.²¹² Nepoznáme ani bližšiu identitu istého Karola, ktorý bol do sirotinca prijatý a pokrstený 5. novembra 1835.²¹³

Do sirotinca boli prijímaní tiež súrodenci. Boli to napríklad bratia Kováčovci z Dubnice (prijatí 4. októbra 1836),²¹⁴ Vincent, Alexander a Gašpar Barošovci z Považskej Bystrice (v marci 1843),²¹⁵ Emília a Alojz Trukovci z Močenku (14. mája 1844),²¹⁶ Anna a Mária Magdaléna Žemberové (1. júna 1844).²¹⁷

Prijatie dieťaťa, ktoré by nebolo sirotou, sa v zakladacej listine výslovne neuvádza. Čo bolo neskôr bežnou praxou, sa vo výnimočných prípadoch realizovalo aj v počiatočných rokoch existencie sirotinca. Ako prvý chovanec, ktorý nebol sirotou, sa uvádza Kamil Maršovský z Nededze, prijatý 6. októbra 1835.²¹⁸ V štatúte bola pre zemských pánov doplnená možnosť umiestniť do sirotinca aj chudobné a opustené deti i v prípade, že by neboli sirotami.²¹⁹

²¹⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 152 a 154.

²¹¹ Brumov sa nachádza 23 km severne od Trenčína v Českej republike, v Juhomoravskom kraji. Pôvodne bol súčasťou majetku grófa Štefana Ilešháziho, neskôr majetok baróna Sinu. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 150.

²¹² V evidencii nie sú bližšie údaje o jeho narodení ani rodičoch. Zo sirotinca odišiel v auguste 1845. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 104.

²¹³ Karol zomrel 31. decembra 1841. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 84.

²¹⁴ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 61 a 62.

²¹⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 109 a 110. Za Gašpara bola zložená suma 30 zl.

²¹⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 124 a 125.

²¹⁷ Tamže, Evidencia chovancov, ev. č. 133 a 134.

²¹⁸ Tamže, ev. č. 51.

²¹⁹ „Wenn nebst denen gemachten Fundationen, einige Herrschaften wünschen sollten Waisen, oder sonst auch arme und verlassene wenn auch unverwaiste Kinder gegen eine dem jährlichen 6 procento von 1000 floren

Na výchovu do sirotinca bola zverená aj Kristína Ňáriová, dcéra Antona Ňáriho, ktorú prijali 6. decembra 1835. Za jej pobyt, ktorý trval 7 mesiacov, bolo zaplatených 100 zlatých.²²⁰

Do 29. augusta 1881 bolo v sirotinci zaevidovaných 354 chovancov,²²¹ z ktorých bola prevažou chlapcov (70 %). Ako posledný bol prijatý deväťročný Ján Ďurián zo Stránskeho.²²²

Žiadosti o umiestnenie do sirotinca zvyčajne písali miestni farári v mene svojich farníkov a adresovali ich biskupovi, sirotincu alebo zemským pánom. Kapacita sirotinca však nepostačovala na uspokojenie všetkých žiadostí o umiestnenie detí. V októbri 1841 žiadal farár z Teplej, aby bol prijatý osemročný Jozef Trvaj, ktorého ovdovená matka sa musela starať o tri malé deti. Žiadosti nebolo vyhovené rovnako ako v prípade Jána Doktora a Márie Ševčíkovej zo žiadosti z novembra 1843.²²³ Dôvody pre neprijatie mohli byť rôzne. Spočiatku mohli byť siroty odmietané kvôli nedostatku miesta v sirotinci, prípadne kvôli ich vyššiemu veku, v ktorom už boli ťažšie vychovávateľné.

ZDRAVOTNÁ STAROSTLIVOSŤ A ÚMRTNOSŤ V SIROTINCI

V sirotincoch a iných ústavoch sa spravidla objavovali úmrtia. Obzvlášť po rozsiahlej epidémii cholery boli rôzne preventívne opatrenia namieste. Dôležité bolo udržiavanie osobnej hygieny, čistota obytných miestností, výdatné stravovanie, izolácia chorých a časté vetranie miestností.²²⁴

Aj v žilinskom sirotinci bol veľký dôraz kladený na čistotu priestorov sirotinca a sirôt samotných, čo malo istotne súvis s predchádzajúcimi skúsenosťami

c.m. gleichkommende alljährige Zahlung dem Institute zur Erziehung anzuvertrauen, hat es hinsichtlich der Aufnahme, insoweit als selbe der Phisische Platz des Hauses zulassen wird, gar keine Schwierigkeit.“ Z druhej časti Štatútu biskupského sirotinca v Žiline chýba okrem hore uvedenej časti celý zvyšok textu. DAN, Kapitulné opatrovníctvo náboženských základní, K 4, inv. č. 11.

²²⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 55.

²²¹ V evidencii chovancov z rokov 1833–1881 je uvedený počet umiestnených sirôt 354, reálne sa v sirotinci v spomínaných rokoch nachádzalo 353 sirôt. V evidencii sa nachádza chyba v zapisovaní poradového čísla. Pod evidenčnými číslami 96 a 97 nie je zapísané nijaké meno, pod poradovým číslom 226 sú zapísané dve rôzne mená a v evidencii je uvedené meno Albertíny Simonyovej bez akýchkoľvek iných údajov (ev. č. 336), nedá sa predpokladať, že by skutočne v sirotinci žila. Počet sirôt bol 352 alebo 353. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov.

²²² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 354.

²²³ ŠABY, Illešházy Trenčín Archív Prefekta, K 56, inv. č. 64, Listy z 12. októbra 1841 a z 11. novembra 1843. Uvedené polosiroty neboli do sirotinca prijaté. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1.

²²⁴ FALISOVÁ, A.: *Zdravotníctvo v Bratislave...*, s. 625.

s epidémiou cholery, prevenciou ktorej bola okrem iného aj hygiena. Preto mala byť veľká pozornosť venovaná upratovaniu, poriadku a čistote. Chorým deťom mala byť poskytovaná lekárska starostlivosť, ktorú mal zabezpečovať druhý stoličný fyzikus²²⁵ a chirurg v miestnej rezidencii. Fyzikus bol platený stoličným úradom, avšak v prípade, že by sa neujal chorého dieťaťa v sirotinci bez odmeny, mal byť zaplatený zo spoločného fondu sirotinca.²²⁶ V roku 1834 bol chirurgom istý Schreiber.²²⁷ Z neskorších nariadení sa dozvedáme, že lekárska starostlivosť o deti patrila v sirotinci vždy k najdôležitejšej opatere.²²⁸

Čistotu sirôt a ústavu mala zabezpečovať mater orphanorum. Keďže v sirotinci bol zavedený vodovod až v 20. storočí, získaval sirotinec vodu z dvoch studní, ktoré sa nachádzali na rínku. O stravovaní detí v sirotinci máme málo informácií. Vieme, že v menu boli zastúpené strukoviny a plodiny z dolnej časti stolice. Biskup doporučoval nákup týchto plodín aj na domácom žilinskom trhu, ak by to malo byť výhodnejšie. Ján Bielek informoval biskupa o darovaných plodinách a naturáliách. Biskup apeloval na humánnosť týchto darcov.²²⁹

Prevenciou pred chorobami v sirotinci bolo taktiež nariadenie biskupa, aby miestnosti v sirotinci boli obieleené vápnom a spálne vyvoňané jalovcovým olejom.²³⁰ Objekt sirotinca bol situovaný tak, že okná spálni a učební boli vhodne umiestnené na východnej a západnej strane, čo umožňovalo dostatočné presvetlenie a vetranie miestností.

²²⁵ Od roku 1752 mali stolice povinnosť zriadiť funkciu stoličného úradného lekára – fyzikusa. Mohol ním byť len kvalifikovaný lekár s platným univerzitným diplomom. Okrem dozoru nad činnosťou ostatných lekárov a svojich úradných povinností vykonával lekársku prax a bezplatne vydával chudobným obyvateľom stolice recepty. KOVÁČ, D. a kol.: *Kronika Slovenska I.*, s. 329.

²²⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833, bod IV./3.

²²⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List zo 16. decembra 1834.

²²⁸ V roku 1881 mali vincentky voliť lekára ústavu, ktorý mal dostávať plat 100 zl. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 10, Zmluva o prevzatí Biskupského sirotinca nitrianskej diecézy v Žiline rádom milosrdných sestier sv. Vincenta. Zdravotné prehliadky detí mal v 20. storočí uskutočňovať každý týždeň ústavný lekár Dr. Štefan Babušek. Sirotinec mal tiež zabezpečenú ošetrovatelku pre chlapcov sr. Teréziu Beličkovú a pre dievčatá sr. Maximu Sozánsku. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 4, in. č. 58, s. d., Stanovy biskupského sirotinca v Žiline.

²²⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 1.11.1833.

²³⁰ Borievka obyčajná (lat. *Juniperus communis*, ľudovo jalovec) – používala sa na vydymovanie miestností kvôli jemne aromatickému pachu. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 26. septembra 1833.

Biskup 27. októbra 1833 obdržal správu o vakcíne, ktorá mala byť účinná proti variole.²³¹ Tento liek mal byť prírodný, neškodný a biskup ho odporučal vyskúšať, pretože „keď nejaké diéta ochorie na variolu, dostanú ju všetci“.²³²

V novembri 1833 sa udial akýsi výpad proti sirotincu, na ktorý biskup reagoval listom.²³³ Uvádza v ňom, že ťažkosti pre sirotinec môžu nastať po tom, čo budú prijímané smrteľne choré deti. Na zamedzenie prenosu nákazy mali byť choré deti odmietnuté a prijaté nie do sirotinca, ale do nemocnice, kde im mohla byť poskytnutá lepšia starostlivosť.

Napriek všetkým spomínaným opatreniam v roku 1834 zomreli v biskupskom sirotinci Ján Lipták a Žofia Šplhová,²³⁴ v nasledujúcom roku Nepomuca Gregorová a Eva Mistríková.²³⁵ Biskup bol o chorobe Evy Mistríkovej informovaný, pretože deň pred jej smrťou, 15. apríla 1835, píše, že zomierajúcu sirotu Pán isto prijme ku sebe, do „nového útulku.“²³⁶ Z neskoršieho obdobia sa zachovala správa, z ktorej usudzujeme, že jednou z podmienok pre prijatie dieťaťa do sirotinca bolo zaočkovanie proti variole.²³⁷

ŠKOLSKÁ ČINNOSŤ

Sirotky mali po príchode do sirotinca dostať oblečenie, domáce a tiež vonkajšie, potrebné na prácu. Oblečenie malo byť zabezpečené prostredníctvom fondácií. Zo spoločného fondu mali deti dostať potrebné knižočky (*libelos*), papier a atrament.²³⁸

Biskup Jozef Vurum dal ešte pred oficiálnym otvorením sirotinca Ľudovítovi Stárekovi pokyny týkajúce sa knižiek, ktoré boli potrebné pre zabezpečenie prvej

²³¹ Variola – kiahne. Pri variolizácii (očkovanie pravými kiahňami) bolo veľké riziko, ktoré sa odstránilo objavom vakcinácie (očkovania materiálom z kravských kiahní). Objaviteľom bol Jenner. FALISOVÁ, A.: *Zdravotníctvo v Bratislave...*, s. 625.

²³² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 1.11.1833.

²³³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 22.11.1833.

²³⁴ Žofia Šplhová zo Závodia bola prijatá 10. októbra 1833, biskup o tom ešte nebol informovaný, keďže 11. októbra píše, že môže byť prijatá len so súhlasom ľudia. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 11. októbra 1833.

²³⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 25, 27, 31 a 35.

²³⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 15. apríla 1835.

²³⁷ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 19, Základina grófa Illešházyho v prospech sirot biskupského sirotinca. V liste zo 7. septembra 1893 sa píše, že deväťročný Jozef Vozár mal byť behom mesiaca prijatý do sirotinca v Žiline pod podmienkou, že bude mať krstný list a bude zaočkovaný proti variole, (písomnosť v maďarskom jazyku).

²³⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Štatút z roku 1833.

najzákladnejšej učebnej látky. Mali ho upovedomiť o ich množstve, aby mohol z tlačiarne objednať viaceré exempláre.²³⁹ V novembri biskup informoval, že poslal prostredníctvom svojho sekretára Jána Kelečényho kríž a potrebný počet knižiek podľa zoznamu, ktorý mu odovzdali.²⁴⁰ V januári, v priebehu prvého semestra, boli od biskupa požadované knižky nemčiny. Biskup vo februári 1834 ešte nevedel, či ich bude môcť zaobstarať. Rovnako to bolo i s požadovanými zemepisnými mapami.²⁴¹

Ak niektoré deti umiestnené v sirotinci vedeli čítať a písať, mali sa v tom zdokonaľovať. Biskup doporučoval využiť ich pre pomoc v úradovaní z dôvodu množstva agendy, ktorú bolo treba vybavovať. Dá sa predpokladať, že mali prepisovať rôzne písomnosti. Prvé písomné pomôcky mali dostať po siedmich dňoch.²⁴² Podľa biskupa bolo nevyhnutné kreslenie, potom čítanie a písanie. Odrastení chlanci si mali nájsť zamestnanie.²⁴³ Biskup sa v otázkach vyučovania radil aj s inými podobnými inštitúciami. Nariadil, aby sa tí, čo už vedia čítať a písať, venovali inému učeniu,²⁴⁴ ktoré bolo vďaka množstvu predmetov veľmi pestré.

Vlastné vyučovanie sa v sirotinci začalo 2. novembra 1833. Prefekt Ľudovít Stárek pôsobil tiež ako profesor, bol učiteľom *doctrina religionis* (náboženstvo), *geographia*, *geometria*, *historia naturalis* a *technologia*. Páter Inocent Mrva pôsobil od začiatku v sirotinci ako učiteľ *graphidis* (kreslenie), v roku 1839 však už v sirotinci nepracoval.²⁴⁵ Terézia Majerová bola vo funkcii *magistra puellarum in laboribus mulieribus* (učiteľka pre dievčatá), *curatrix* (opatrovatelka) a *mater orphanorum*.²⁴⁶ Až do roku 1881 viedli ústav civilné ošetrovatelky.²⁴⁷

O päť mesiacov od začiatku vyučovania, 18. marca 1834, už viaceré siroty vedeli čítať, písať a absolvovali skúšky z týchto predmetov – *doctrina religionis*, *biblia*, *lectio*, *scriptio* a *arithmetica*.²⁴⁸

²³⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 2.7.1833.

²⁴⁰ Nevieme, o aké knižky ide, uvedený je názov „Schule“. ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 22. augusta 1833.

²⁴¹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 5. februára 1834.

²⁴² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 2. júla 1833.

²⁴³ Tamže, List z 1. novembra 1833.

²⁴⁴ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 22. novembra 1833.

²⁴⁵ Inocent Mrva bol členom františkánskej rehole usadenej v Žiline od roku 1704. Pôsobil ako kaplán v kaplnke Budatínskeho zámku. *Schematismus Venerabilis*...1842, s. 96.

²⁴⁶ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXXV*. Tyrnaviae: Typis Joannis Bapt. Jelinek, 1835, s. 129.

²⁴⁷ *Z histórie Rím. kat. sirotínca nitrianskej diecézy v Žiline*. In: Dobročín, 1. roč., 1848, č. 3, s. 86.

²⁴⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1., inv. č. 1, Evidencia chovancov.

Druhý semester začal po Veľkej noci. Vo výučbe pribudli ďalšie predmety – *geographia*, *historia naturalis* a *technologia*. Na konci júna bol z rozhodnutia biskupa menovaný *instrumentis musicis* (učiteľ hudby) profesor Jozef Kuhn, ktorý už v roku 1834 vyučoval okrem hudby aj malé deti čítať, písať a počítať (*professor minorum prolium in lectione, scriptione et arithmetica*).²⁴⁹ Učiteľia bývali pravdepodobne priamo v sirotinci. Naznačuje to biskupov list, v ktorom informoval prefekta, že Jozef Kuhn, ktorý sa oženil, nebude môcť bývať v sirotinci spolu s manželkou.²⁵⁰

Jozef Vurum navštívil sirotinec 26. júna 1834. Pred biskupom skladali siroty skúšky. V dňoch od 28. júla do 1. augusta navštívili sirotinec nitrianski kanonici Ján Kelečény a Ján Krajčík.²⁵¹ Sekretár Ján Kelečény zanechal pre sirotinec sumu 12 fl. a notár Ján Krajčík 5 fl. Biskup sám daroval 20 fl.²⁵² Semestrálne skúšky skladali pred biskupom, zrejme najtalentovanejší študenti, Štefan Hanták, Ján Štrbík, Juraj Kováčik, Jozef Melíšek, Andrej Kučera a Lukáš Zatkovič.

Talentovalí žiaci mohli navštevovať františkánske gymnázium. V rokoch 1835/1836 boli frekventantmi Štefan Hanták, Jozef Melíšek a Karol Világy,²⁵³ v rokoch 1836/1837 Ján Štrbík, Ignác Sabinovský,²⁵⁴ Andrej Kučera a v nasledujúcom roku i Ján Karas.²⁵⁵

V roku 1834 navštívil sirotinec župan Štefan Ilešházi a v septembri toho istého roku podžupan Štefan Boršický. V nasledujúci rok bol na návšteve sirotinca barón Juraj Sina, v tom čase už ako vlastník majetkov grófa Ilešháziho. Pri príležitosti návštev fundátorov sa konali prezentácie sirôt, pri ktorých boli všetci „dojatí“ úspechmi a schopnosťami detí.

V sirotinci sa konala 4. októbra 1834 výročná slávnosť otvorenia inštitúcie. Za účasti nitrianskeho kanonika a miestneho farára Jána Bieleka sa uskutočnilo slávnostné *Veni Sancte* v kostole sv. Pavla. 10. novembra 1834 spievali siroty nábožen-

²⁴⁹ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXXIV*. Tyrnaviae : Typis Joannis Bapt. Jelinek, 1834, s. 130.

²⁵⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 18. apríla 1838.

²⁵¹ Ján Krajčík (1804–1890) – teológiu študoval v Nitrianskom seminári, právo v Budapešti. Od roku 1831 pôsobil po boku nitrianskeho biskupa Jozefa Vuruma. VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 86–87.

²⁵² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz.

²⁵³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 45. Karol Világy bol v sirotinci od 1. októbra 1834 do 8. augusta 1836.

²⁵⁴ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 46, Ignác Sabinovský z Varína, v sirotinci bol od 1. októbra 1834 do 2. augusta 1839.

²⁵⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 2, Triedny výkaz z rokov 1846–1857. Ján Karas bol prijatý 4. októbra 1836, ev. č. 62.

ské piesne za zdravie zakladateľa sirotinca. Do decembra roku 1834 sa v meste ani v sirotinci „nič významné nestalo“. ²⁵⁶ 11. decembra však vypukol v meste požiar, ktorý zničil 5 domov. ²⁵⁷ Aby chovanci počas požiaru neboli rozptýlení po budove sirotinca, boli zhromaždení v dvoch miestnostiach. Chlapci v jedálni a dievčatá v obývacej izbe, kde sa zdržali od jedenástej hodiny večer do tretej hodiny rannej, kým nepominulo nebezpečenstvo. ²⁵⁸

Po Vianociach sa opäť venovali vyučovaniu. Predmety, ktorým sa chovanci mali venovať, boli rôznorodé. Od roku 1834 sa učili *doctrina religionis, historia sacra, doctrina morum, lingua germanii, geographia, geometria, historia naturalis, technologia, arithmetica* a *ars graphidis*, ktoré boli určené chlapcom. Dievčatá mali predmety *doctrina religionis, historia sacra, arithmetica, lingua germanis* a *industria puellaris*. ²⁵⁹

Okrem všeobecného vzdelania sa pozornosť venovala aj hudobnému vzdelaniu, ktoré bolo určené pre chlapcov. Talentovaní chlapci mali možnosť okrem spevu hrať na violončelo, violu, klarinet, flautu, pikolu, fagot, tympany, klavír a na lesný roh. ²⁶⁰ Niektorí chlapci boli natoľko talentovaní, že sa mohli venovať hre na viacerých hudobných nástrojoch. Medzi najtalentovanejších patrili Štefan Hanták (viola, violončelo, klavír a fagot), Lukáš Zatkovič (flauta, pikola, tympany, spev) a Ján Štrbík (viola, klarinet, spev). ²⁶¹

Od roku 1836 k predmetom pribudla taktiež *lingua vernacula* (materinská reč), v roku 1837 sa už v triednom výkaze nenachádzala. V tom istom roku však pribudla *doctrina natura* a *historia universalis*. Dievčatám v roku 1838 zostali štyri predmety, pričom z pôvodných ubudla *historia sacra*.

Biskup v apríli 1838 informoval prefekta sirotinca, že v seminári má v štúdiu znamenitého teológa Drahotúzskeho, ²⁶² ktorý má prirodzenú náklonnosť ku kresle-

²⁵⁶ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz.

²⁵⁷ PRIKRYL, L. V. – ŠTÁNSKY, P.: *Mesto Žilina*, s. 140.

²⁵⁸ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz.

²⁵⁹ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz, rok 1834/1835.

²⁶⁰ Tamže, Evidencia chovancov a triedny výkaz 1833–1881.

²⁶¹ Tieto siroty sa hudbe venovali od roku 1834 do odchodu zo sirotinca. Hanták 6 rokov, Zatkovič 11 rokov, Štrbík 8 rokov.

²⁶² František Drahotúzskeý (1814–1893) – teologické štúdiá absolvoval v Nitrianskom seminári, za kňaza bol vysvätený 16. mája 1839. Bol členom Maďarskej historickej vzdelávacej spoločnosti, Heraldickej a genealogickej spoločnosti, Moravsko-sliezskej hospodárskej a prírodovedeckej spoločnosti, Maďarskej pamiatkovej spoločnosti a Viedenskej pamiatkovej spoločnosti a autorom viacerých vedeckých článkov a štúdií. VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 362–363.

niu.²⁶³ Keďže v kreslení dosiahol až takmer umeleckú dokonalosť,²⁶⁴ mal v sirotinci v krátkom čase nahradiť už staršieho františkánskeho pátra (Inocenta Mrvu) vo funkcii učiteľa *graphidis*.²⁶⁵ Po jeho príchode do sirotinca sa zaviedla vo výučbe *lingua ac literatura hungarica* (maďarský jazyk a literatúra) a *caligraphia*. Od druhého semestra roku 1838 sa objavil aj predmet *physica elementaris* (základná fyzika).

V roku 1839 bol František Drahotúzsky vymenovaný za *vice-prefekta*²⁶⁶ a v roku 1845 nahradil Ludovíta Stáreka na mieste *directora*. Vyučoval *doctrinae religionis, geographiae, historiae naturalis* a okrem toho pôsobil ako *linguae item et litteraturae hungaricae professor*.²⁶⁷ V roku 1840 sa znížil počet predmetov takmer o polovicu. Zostali predmety *doctrina religionis, doctrina morum, technologia, lingua hungarica, lingua germanica, historia regnum a arithmetica*. Od roku 1857 bol František Drahotúzsky uvádzaný aj ako jediný katechét (*una instituti catecheta*).²⁶⁸ V roku 1871 získal za svoju prácu v oblasti výchovy Rád Františka Jozefa.²⁶⁹ Keď bol sirotinec v roku 1881 odovzdaný do rúk vincentiek, stiahol sa do ústrania.

V roku 1840 sa znížil počet predmetov takmer o polovicu. Zostali predmety *doctrina religionis, doctrina morum, technologia, lingua hungarica, lingua germanica, historia regnum a arithmetica*.

Od roku 1846 do roku 1850 bola vedená triedna kniha v maďarskom jazyku. V tomto období sa vyučovali predmety *hittan* (náboženstvo), *számтам* (aritmetika), *magyar nyelvtan* (maďarská gramatika), *németh nyelvtan* (nemecká gramatika), *Magyarország leírása* (opis Uhorska), *szépírás* (krasopis), *természetráaj* (prírodoveda), *általános természetrajz* (všeobecný zemepis), *rajz* (kreslenie), *ének* (spev), *zene* (hudba), *országos történet* (kapitola zo starého zákona), *új szöetség történet* (kapitola z nového zákona) a *egészségtan* (zdravoveda).²⁷⁰

V roku 1858 sa v sirotinci prestalo vyučovať a chovanci začali navštevovať miestne školy. V žilinskej reálke a v ľudovej škole bol v tom období riaditeľom František Beneš. Na oboch školách pôsobil aj Ludovít Stárek (ako profesor na reál-

²⁶³ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 18. apríla 1838.

²⁶⁴ VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 362.

²⁶⁵ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 2, inv. č. 4, Korešpondencia Jozefa Vuruma, List z 18. apríla 1838.

²⁶⁶ VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 362.

²⁶⁷ *Schematismus Venerabilis...* 1839, s. 122.

²⁶⁸ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.LVII. Comaromii* : Typis Fratrum Siegler, 1857, s. 88.

²⁶⁹ VAGNER, J.: *Adalékok a Nyitrai...*, s. 363.

²⁷⁰ ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, k 1, inv. č. 1, Triedny výkaz z rokov 1846–1857.

ke a katechét v ľudovej škole). Na ľudovej škole pôsobili Henrich Valter, Ján Záhumenský, Jozef Brzobohatý a Adalbert Heinrich, na reálke Jozef Klemens a Ján Schütz.²⁷¹ Niektorí z nich neskôr pôsobili taktiež v biskupskom sirotinci.

Skutočnú príčinu zániku školskej činnosti v sirotinci nepoznáme. Dá sa predpokladať, že príčinou bol pokles počtu detí v päťdesiatych rokoch 19. storočia. V roku 1846 bolo v sirotinci 74 detí, v roku 1849 to bolo už len 50 detí. V rokoch 1850–1851 bolo prijatých 32 detí, v priebehu siedmich rokov 1852–1858 len 25. V nasledujúcom období do roku 1860 odchádzalo zo sirotinca viac detí ako bolo prijatých.²⁷²

V histórii sirotinca, a najmä v jeho vzdelávacom pôsobení, sa vystriedali viaceré osobnosti.²⁷³ V sirotinci bolo poskytované vzdelanie z rôznych oblastí. Vďaka jazykovým znalostiam, ktoré rozvíjala škola prostredníctvom výučby maďarského a nemeckého jazyka, mohli chovanci sirotinca ľahšie nájsť uplatnenie na území monarchie.

ZÁVER

Rímskokatolícky sirotinec Nitrianskej diecézy v Žiline vznikol v roku 1833 a mal pomôcť riešiť sociálnu situáciu sirôt, ktoré sa po epidémii cholery z roku 1831 ocitli bez zabezpečenia základných životných potrieb, ale aj bez možnosti vzdelania a výchovy. Nitriansky biskup Jozef Vurum založil sirotinec pre siroty pochádzajúce z Trenčianskej stolice, pretože práve táto časť diecézy bola najviac postihnutá epidémiou. Pre účely sirotinca odkúpil v roku 1832 budovu bývalého jezuitskeho kláštora v Žiline, ktorú prispôbil pre účely sirotinca rozsiahlou prestavbou.

V dvoch listinách, ktoré vydal v máji a apríli v roku 1833, určil spôsob financovania, personálneho zabezpečenia sirotinca, umiestňovania sirôt, ako aj starostlivosti o siroty. Financovanie bolo zabezpečené systémom základín, ktoré spravova-

²⁷¹ *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.LIX*. Nitriae : typis Eduardi Neugebauer, 1859, s. 109–110.

²⁷² ŠABY, p. Ž, Rímskokatolícky sirotinec, K 1, inv. č. 1, Evidencia chovancov, ev. č. 1–226. Príloha D.

²⁷³ V roku 1845 sa vicedirektorom stal Jozef Truka. Učiteľom malých detí bol Anton Herald, ktorý ďalej pôsobil aj ako „*curator orphanorum*“. *Schematismus Venerabilis...1848*, s. 100. Po smrti Jána Bieleka sa roku 1858 stal superinspectorom Štefan Tvrdý a následne Peter Blaškovič, višňovský farár. V roku 1860 bola znovu obsadená funkcia vicedirektora Ferdinandom Reichom. Ďalším vicedirektorom sa stal Jozef Steskal. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato 1860*. Nitriae, typis Eduardi Neugebauer, s. 61. Od roku 1861 bol novým učiteľom Anton Kropil (súkromná osoba), ktorý učil čítať, písať, aritmetiku a hudbu. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato 1861*. Nitriae, typis Eduardi Neugebauer, s. 63. Od roku 1864 pôsobili ako promagister Ján Schütz a ako magister musicae Jozef Brzobohatý. *Schematismus Venerabilis...1864*, s. 59. V roku 1867 sa uvádza ako mater orphanorum Terézia Róthová, v nasledujúcich rokoch bola funkcia neobsadená. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Nitriensis pro Anno a Christo Nato.M.D.CCC.LXVII*. Nitriae : typis Fratrum Szigler, 1867, s. 63.

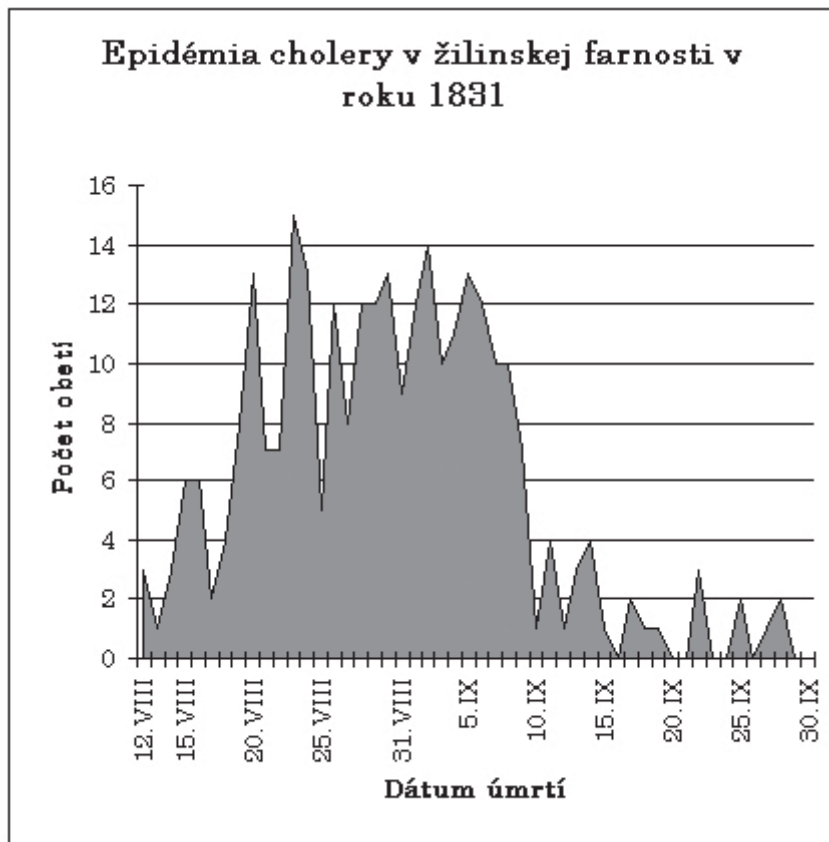
lo Kapitulné opatrovníctvo náboženských základín v Nitre. V neskoršom období sa spôsoby financovania rozšírili o zbierky, dary, naturálie, subvencie a pozostalosti. Spôsob umiestňovania sirôt závisel od výšky zloženej základiny, pričom najväčšiu právomoc v ich umiestňovaní mal biskup.

Z ekonomického i správneho hľadiska bol sirotinec zabezpečený viacnásobnou kontrolou. Dohľad a ochrana sirotinca bola zverená Trenčianskej stolici. Superinspector, miestny farár, mal povinnosť raz za pol roka informovať biskupa, prípadne Nitriansku kapitulú, o celkovom stave sirotinca. Prefekt podával biskupovi každoročnú správu o financovaní a v prípade potreby sa radil so superinspectorom. Vyučovanie sirôt mal zabezpečovať prefekt, profesori a mater orphanorum. Fundátori navštevovali sirotinec, pričom sa zaujímali najmä o výchovno-vzdelávacie pôsobenie na siroty a o siroty samotné.

Do sirotinca mohli byť prijímané siroty katolíckeho vierovyznania, skutočne chudobné a opustené z Trenčianskej stolice. Tieto nariadenia mali zrejme skôr odporúčací charakter, pretože boli prijímané aj židovské deti, tiež deti, ktoré neboli sirotami a siroty nielen z územia Trenčianskej stolice, ale aj z Bratislavy, Trnavy či Viedne. Umiestňovanie sirôt bolo na základe odporúčaní, prípadne žiadostí, ktoré zväčša písali miestni farári v záujme sirôt z ich farností. Siroty zostávali v sirotinci dovtedy, pokým nezískali vzdelanie, nevyučili sa remeslu a nedosiahli určitý vek. Vzdelanie a výchovu, ktoré zabezpečoval sirotinec, umožnilo nájsť si prácu aj vo vzdialenejších oblastiach monarchie tiež vďaka jazykovému vzdelaniu.

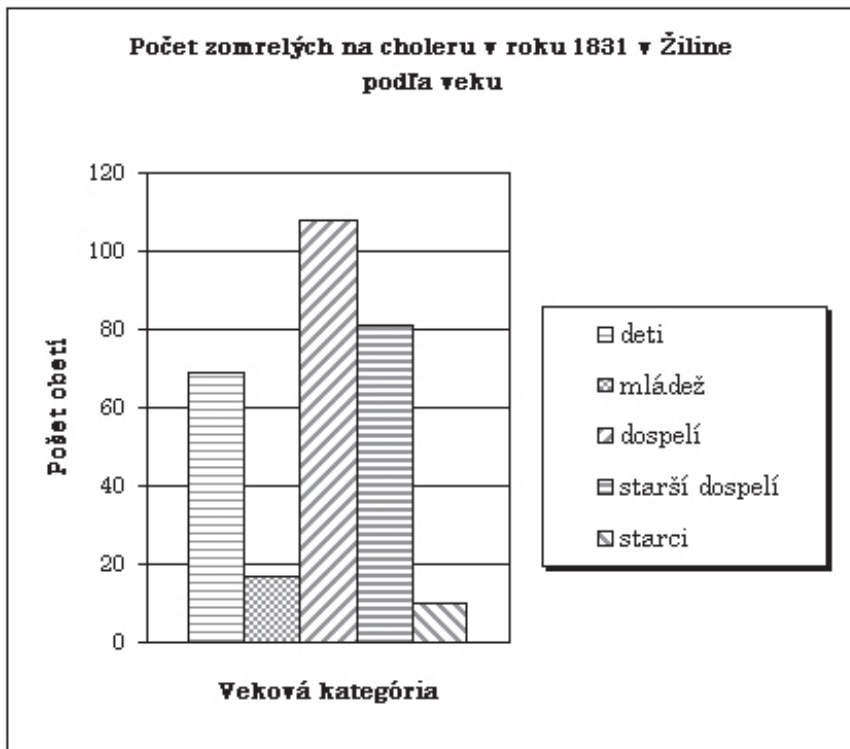
Práca objasňuje príčiny a motívy vzniku Rímskokatolíckeho sirotinca v Žiline, spôsob financovania, personálneho obsadenia, umiestňovania sirôt najmä v období počiatočného fungovania, školskej činnosti a sčasti spôsobu života sirôt v sirotinci. V rámci histórie sirotinca je potrebné zvlášť sa venovať jeho existencii v období, v ktorom ho spravovali sestry vincentky a určite sa treba zvlášť venovať zániku sirotinca v roku 1950, ktorý súvisel s komunistickými perzekúciami voči cirkvi v päťdesiatych rokoch 20. storočia.

Príloha A

Graf č.1²⁷⁴ ukazuje kulmináciu úmrtí v žilinskej farnosti v rozpätí od 12. augusta do 30. septembra 1831 podľa úmrtnej matriky mesta Žiliny.

²⁷⁴ ŠABY, Zbierka cirkevných matrik 1628–1955. Rímskokatolícky farský úrad Žilina, in. č. 1416, Matrika úmrtná 8.I.1826–28.II.1873. Matricula defunctorum ecclesiae Solnensis.

deti	0–14	69
mládež	15–25	17
dospelí	26–50	108
starší dospelí	51–79	81
starci	nad 80	10

Graf č. 2: Z uvedeného grafu je možné zistiť počet zomrelých počas cholerovej epidémie v Žiline v lete 1831 podľa veku zomrelých.

Príloha B

Zoznam sirôt prijatých do Biskupského sirotinca v Žiline v roku 1833²⁷⁵

Č.	Meno a priezvisko	Dátum ²⁷⁶			Miesto bydliska ²⁷⁷
		narodenia	prijatia	odchodu	
1	Adam Baránek	12.1. 1826	28.11. 1833	10.1. 1843	Dolné Srnie
2	Ján Bohdal	30.9. 1827	2.10. 1833	+ 9.10. 1837	Rajec
3	Šimon Drndaj	29.10. 1824	2.10. 1833	18.10. 1841	Nesluša
4	Ján Filo	3.1. 1823	4.10. 1833	25.4. 1837	Bytčica
5	Herman Foize	31.3. 1828	28.11. 1833	19.6. 1843	Dubnica
6	Štefan Hanták	1.10. 1821	26.10. 1833	30.7. 1840	Lednické Rovne
7	Míchal Holieska	27.9. 1825	18.10. 1833	22.5. 1839	Adamovce
8	Míchal Hrabovský	27.9. 1826	20.11. 1833	29.9. 1840	Prosné
9	Tomáš Kachat	20.12. 1826	20.11. 1833	nov. 1842	Považská Teplá
10	Štefan Kollár	21.5. 1824	28.11. 1833	7.9. 1841	Brezolupy
11	Juraj Kováčik	21.4. 1825	2.10. 1833	16.8. 1836	Stránske
12	Jozef Kováčik	23.5. 1827	5.10. 1833	25.4. 1838	Žilina
13	Andrej Kučera	19.7. 1823	18.10. 1833	* 1840	Drietoma
14	Jozef Melišek	4.7. 1825	2.10. 1833	18.9. 1840	Horná Poruba
15	Juraj Palo	1.5. 1829	18.10. 1833	7.11. 1836	Malá Chocholná
16	Ján Štrbík	11.5. 1825	2.10. 1833	1.9. 1842	Čadca
17	Peter Segeň	28.6. 1826	1.10. 1833	3.8. 1846	Žilina
18	Ján Vlček	20.7. 1824	13.11. 1833	7.8. 1838	Lúky

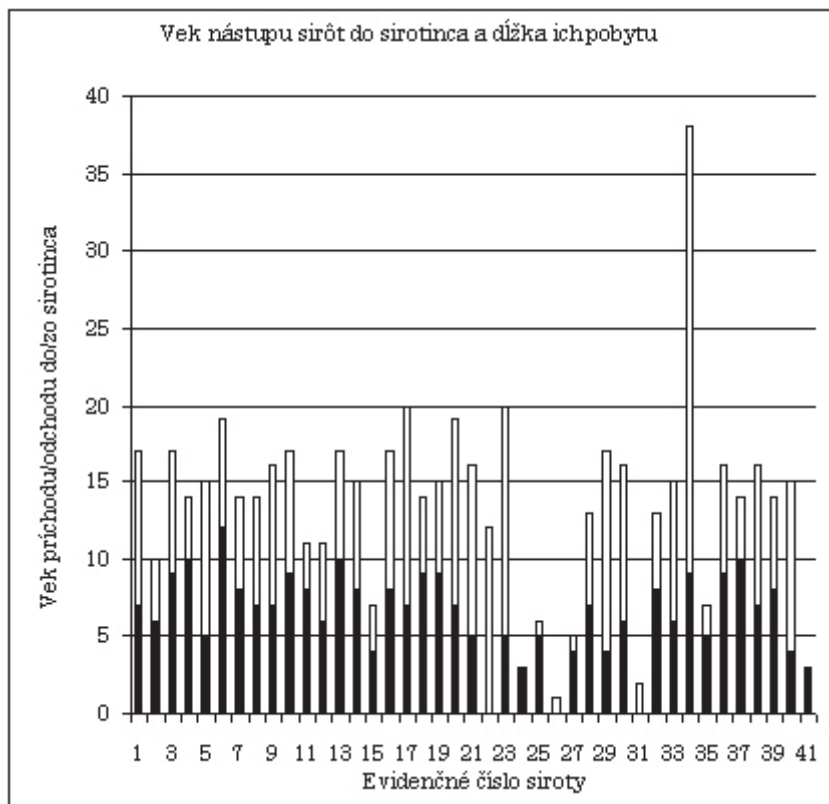
²⁷⁵ ŠABY, p. Ž, fond Rímskokatolícky sirotinec Nitrianskej diecézy v Žiline 1833–1949, K 1, in. č. 1., Evidencia chovancov a triedny výkaz 1833–81.

²⁷⁶ * údaj sa nenachádza ** údaj je nečitateľný + zomrel

²⁷⁷ Pri prepise obcí sme použili prácu MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky: Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava : Veda, 1998, 600 s.

19	Martin Vrábel	7.11. 1824	2.10. 1833	aug. 1839	Vadičov
20	Lukáš Zatkovič	18.10. 1826	3.11. 1833	* 1845	Hričov
21	Jozef Miškár	12.2. 1828	28.10. 1833	13.2. 1844	Dubníčka
22	Ludovít Koniar	* *	3.10. 1833	26.9. 1845	Turzovka
23	Vangel Jozef	11.2. 1828	3.10. 1833	30.1. 1848	Kysucké N. Mesto
24	Vincent Tordin	11.7. 1830	3.10. 1833	** **	Ďurčiná
25	Jakub Lipták	21.7. 1828	28.11. 1833	+ 16.11. 1834	Lehota
26	Anton Burčíš	* *	3.10. 1833	1.8. 1834	*
27	Žofia Šplhová	30.7. 1829	10.10. 1833	+ 16.3. 1834	Závodie
28	Mária Benková	1.4. 1826	28.10. 1833	26.7. 1839	Veľký Bysterec
29	Judita Dubenová	30.4. 1829	3.10. 1833	1.10. 1846	Rajec
30	Anna Gašpieriková	20.8. 1827	* 1833	* 1843	Bánová
31	Nepomuca Gregorová	* *	3.10. 1833	5.11. 1835	Horovce
32	Jana Košíková	1.3. 1825	28.11. 1833	19.5. 1838	Svinná
33	Žofia Lehocká	18.7. 1827	3.10. 1833	aug. 1842	Vadičov
34	Anna Lokajová	21.1. 1824	3.10. 1833	2.4. 1862	Divina
35	Eva Mistríková	19.5. 1828	18.10. 1833	+ 16.4. 1835	Trenč. Stankovce
36	Katarína Monyová	26.8. 1824	1.11. 1833	20.9. 1840	Dubnica
37	Anna Šelcellová	7.8. 1823	13.11. 1833	23.10. 1837	Ilava
38	Mária Tešinovská	8.10. 1826	6.11. 1833	okt. 1842	Košeca
39	Mária Záhumenská	31.8. 1825	5.10. 1833	okt. 1839	Petrovice
40	Katarína Hradellová	18.1. 1829	28.11. 1833	** 1844	Selce
41	Anna Prchalová	16.9. 1830	26.10. 1833	** **	Púchov

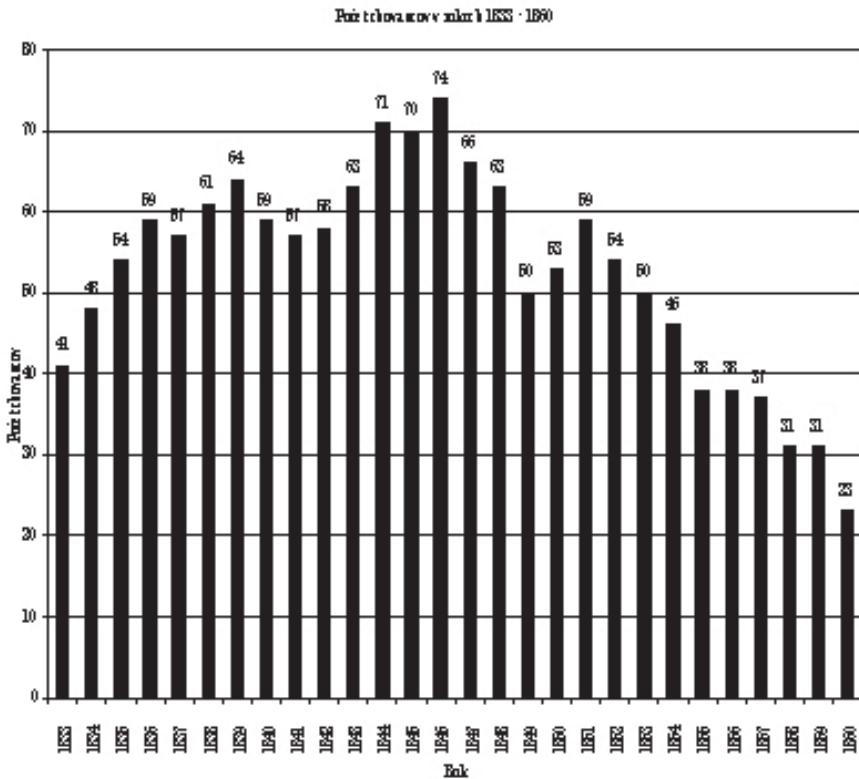
Príloha C

Graf č. 3²⁷⁶ zobrazuje vek sirôt, ktoré boli prijaté do Rímskokatolíckeho sirotinca Nitrianskej diecézy v roku 1833 a dĺžku ich pobytu v tejto inštitúcii. Pri niektorých sirotách nepoznáme dátum narodenia, prípadne dátum ich prepustenia zo sirotinca. Priemerný vek detí prijatých v prvom roku existencie sirotinca bol sedem rokov, priemerná dĺžka ich pobytu bola sedem a pol roka.

²⁷⁶ Údaje sú spracované podľa ŠABY, p. Ž, fond Rímskokatolícky sirotinec Nitrianskej diecézy v Žiline v rokoch 1833–1881, K 1, in. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz z rokov 1833–1881, ev. č. 1–41.

Príloha D

Graf č. 4²⁷⁷ predstavuje počet chovancov v sirotinci v rokoch 1833–1860. Z grafu je zjavné, že od roku 1851 sa počet chovancov neustále znižoval.

²⁷⁷ Údaje sú spracované podľa ŠABY, p. Ž, fond Rímskokatolícky sirotinec Nitrianskej diecézy v Žiline v rokoch 1833–1881, K 1, in. č. 1, Evidencia chovancov a triedny výkaz z rokov 1833–1881, ev. č. 1–226.

Príloha E

Vurum Jozef

Nitriansky biskup Jozef Vurum (1763–1838). Zakladateľ Rímskokatolíckeho sirotinca v Žiline (z materiálov Diecézneho archívu v Nitre).

Príloha F

022

JOSEPHUS VURUM,

MISERATIONE DIVINA,

ET
 APOSTOLICAE SEDIS GRATIA
 EPISCOPUS NITTRIENSIS,
 SACRAE CAESAREAE, ET REGIO-APOSTOLICAE MAJES-
 TATIS ACTUALIS INTIMUS STATUS CONSILIARIUS.

*Notam facimus tenore presentium significantes, quibus epe-
 dia, illiusque, quod cum benigne suscipiuntur donis, tunc, quos,
 Coloniae Morbo, in Diocesi Nostra Nitriensi, ac ingenuis in Julio
 Comitatu Treuchinensi, numerosas Sedes, publicis Beneficiis, ad hunc
 finem Regiam Urbem retulisse compertimus, necessarium tunc Nos
 suspensanda, non debita Educationis augenda media desponsari: eorum
 Commiseratione tunc, pro benevolento illo officio, quo de Episcopali
 Muneris Nostrae erga Reges et Reginas Nos fieri oportet, in
 animum inducimus, pro huiusmodi miserorum, ac desolatorum Regi-
 norum Educatione, ac Pontificis Regiam Urbem erigere, illi Digne,
 quantum facultates Nostrae permittunt, Dote parari, ac fundatione
 providere; atque ad hanc Desponsationis Nostrae Regum in Beneficia
 Civium Nostra, et Comitatus Treuchinensi, ingeniosa emergunt, et
 commiserationis publicis sublephantur meritis, perenniam Domini
 abbatiae Societatis Sedis olim Reddensiam, iustissime Episcopalis Jure
 ad eorum Civem Josephum Raphaela Drolman, vigore Episcopalis
 Magisterium Solonis Litterarum sub 6to Mensis Octobris Anno
 Millecimo Octingentesimo Vicesimo secundo emanatum, et in Archivis
 Diocesis Nostrae depositum, effectus et realiter Nobis non modo ref-
 raturam, et traditam; verum etiam per eandem Civem Magisterium,
 Civitatis Communicationem, et eisdem Regibus, et publicis pri-
 vatisque Beneficiis immunitatem, et exemptionem. — Hanc inquam benefice-
 sam Domum, quae nunc Nostris temporibus ad usum huius Desponsationis
 advenit; acceptantibus Capitulum, Dominiocionum; Mendicantibus item,
 et alia Beneficiis, infirmis, ac peccatoribus, una cum his Regibus,
 collibus Regiam Urbem addimus, damus, et donamus, nullo Regibus
 tantis Jure Nobis retentis: ita tamen, ut, si legem temperis Regibus,
 nos publica Auctoritate Regibus, Regibusque peccatoribus, aut ad
 generale quoddam Regiam Urbem transferri consueverit, Domus
 ista*

Zakladacia listina Rímskokatolíckeho sirotinca v Žiline, ktorú vydal nitriansky bis-
 kup Jozef Vurum 8. apríla 1833 v Nitre.

(ŠABY, p. Ž, fond Rímskokatolícky sirotinec Nitrianskej diecézy v Žiline, K 2, in.
 č. 4, Zakladacia listina.)

The Roman Catholic Orphanage in Žilina. Some Thoughts on the Establishment of the Bishopric Orphanage and its Initial Activities

Jana Rotterová

The author deals with the establishment and the beginnings of the Roman Catholic orphanage in Žilina. It was founded in 1833 by Jozef Vurum, the bishop of Nitra. The author describes the events and consequently the reasons, which preceded the orphanage establishment (mainly the cholera epidemic of 1833). She focuses on the orphanage founder and the founding document of the orphanage from the 8th April 1833, written by Ján Kelečény. The orphanage was located in the bishopric of Nitra, in the district of Trenčín. The patron saint of the orphanage was Saint Joseph. The orphanage financing was provided by the bishop of Nitra from his own sources and from the testaments of various donors. The first fundraisers of the orphanage were count Štefan Ilešházy, count Anton Szápari, countess widow Ludmila Čákiiová, nee Lazanská, count Ľári, count Rudolf Pongrác, Ladislav Vietoris and Štefan Boršický. The city of Žilina deliberated the orphanage from the tax payments. According to the statute of the orphanage, it was the bishop of Nitra who had the power of the orphanage control. In the case of unoccupied bishopric chair, the orphanage was supposed to be run by the chapter of Nitra. The district of Trenčín was, according to the statute, in charge of the orphanage protection and it was administered by a prefect. Later the author deals with the life of the orphans in the institution – their admission, education and confession. She mentions particular names of several orphans who were placed in the institution in the first years of its existence. The list of orphans accepted to the orphanage until the end of the year 1833 is attached in the appendix. The description of the personnel of the orphanage at the beginning of its existence, the health care, mortality and the school education of the orphans in the orphanage is provided, as well.

e-mail: jhrnkova@orangemail.sk

POZITÍVNA TVÁR BACHOVHO ABSOLUTIZMU

Lukáš Dzurilla¹

DZURILLA, Lukáš: *Positive Points of Bach's Absolutism*.

The study presents an excursion into the mid-19th century in Slovakia as a part of Hungary, when after the revolution of 1848–1849, a conservative institution named neo-absolutism was installed. The author discusses the outcomes of this political system on the particular example in Levoča, the centre of the Spiš region. It goes formerly about drawback (fear, uncertainty), but is possible to find the light moment: using the mother tongue in high school education – the possibility to use the Slovak language in the State-catholic grammar school in Levoča, what was quite unusual for the 19th century.

Keywords: history, neoabsolutism, mother tongue (Slovak language) in grammar school, school reforms.

Keď sa prenosieme do situácie človeka, žijúceho v Uhorsku ako súčasť veľkého rakúskeho cisárstva v polovici 19. storočia, nemali by sme dôvod na radosť. Neustále by sme si uvedomovali, že naša krajina v mnohých smeroch výrazne zaostáva, a hľadali možnosti, ako to zmeniť. Iste nás nadchnú veľké heslá o slobode, rovnosti a bratstve, a pridáme sa k veľkému davu nespokojencov s doterajším systémom. Hoci revolúcia nakoniec nevyšla podľa našich predstáv, zrušením poddanstva pocítme značnú úľavu, a ukážu sa nám nové možnosti a vyhliadky do budúcnosti. Na druhej strane však namiesto očakávanej slobody pocítme neistotu, každodenný strach z udania a úradného predvolania, a namiesto rovnosti v práve budeme mať rovnosť v nepráve.

Aj takto by sa dala charakterizovať porevolučná doba 50. rokov 19. storočia, označovaná ako *neoabsolutizmus*, či tzv. „Bachov absolutizmus“, pomenovaný podľa jedného z tvorcov nového politického systému v monarchii, ministra vnútra Alexandra Bacha. Je to vlastne reakcia, odpoveď Viedne na revolučné nálady v krajine, vystupňované do povstania proti samotnému cisárskemu dvoru. Ten si totiž v žiadnom prípade neželal zmenu politického systému (konštitúcia) či prijatie „akýchsi“ občianskych práv, hoci pripustil zrušiť poddanstvo.

Ludia prežívali pohnuté udalosti dosť citlivo. Prvé kroky neoabsolutistického režimu vnímali skôr negatívne, nevediac, čo môžu v nasledujúcich rokoch očakávať. Hlavne tí v mestách, presnejšie v slobodných kráľovských mestách, tvoriaci doteraz osobitnú privilegovanú kategóriu, pretože od 1. decembra 1850 „spadli“ na

¹ Absolvent kombinácie dejepis – slovenský jazyk v rokoch 1998–2003.

úroveň bežných miest a stali sa teda bezprostredne podriadení príslušnému župnému náčelníkovi² ako predstaviteľovi (správcovi) župy. Šlo vlastne o súčasť Bachových centralistických snáh vo verejnej správe, na čo doplatila práve aj Spišská župa, známa svojimi výsadnými územiaми v minulosti.³ Jej tradičné sídlo Levoča ťažko niesla odobratie autonómie, no musela sa s danou situáciou jednoducho zmieriť.

No vraví sa, že každá minca má dve strany. Taktiež v temnom čase neoabsolutizmu môžeme preto nájsť niečo pozitívne. Pokúsime sa teda odkryť aj tú jeho príjemnejšiu, priaznivejšiu tvár. Výborným príkladom nám v tom môže byť práve Levoča ako sídlo župy a zároveň ako tradične významné stredisko kultúry a školstva. Aby sme si zhruba vedeli predstaviť porevolučnú situáciu v meste, začneme tou všeobecnou, negatívnou stránkou doby.

Tak ako v ďalších mestách v monarchii, i v Levoči žili občania lojálni novému režimu a tiež istá časť s ním nespokojná. Prvá skupina sa až tak nemusela obávať, väčšia pozornosť sa zameriavala na nespokojencov, ktorí sympatizovali s revolúciou alebo v nej boli dokonca činní. Ani popravy vodcov povstania v auguste 1849 ich nedokázali natrvalo umlčať. Mnohí radšej emigrovali, no „nepriateľov štátu“ ešte zostalo v krajine dosť. Aby teda mohol neoabsolutistický štát riadne fungovať, jednou z prioritných úloh sa pre cisársky dvor stala práve ich kontrola cez príslušné orgány (sieť byrokratických súdov, policajných a verejnosprávnych úradov), ktoré na nich neustále dozerali a v prípade podozrenia alebo aj udania zatkli.

Úrady často dostávali nariadenia o hľadaní určitých podozrivých osôb, ktoré potom zverejňovali. Obyvatelia sa obávali prenocovať cudzieho človeka, lebo ak by šlo o „zločincina“, trest by stihol nielen jeho, ale aj ich.⁴ Vznikala teda napätá situácia neistoty, strachu z udania, nemožnosti vyjadriť svoj vlastný názor, pretože nik si nebol istý pred tým druhým.

V Levoči dostal za povinnosť podnotár mestskej rady Karol Zotty sledovať pohyb štyroch politicky kompromitovaných z revolúcie (alebo sa to aspoň u nich predpokladalo), vyšetrovať ich minulosť a spravidla každý mesiac posilať správu pre župný úrad. Šlo o predtým pravdepodobne amnestovaných: Františka Thurnera, Jána Júliusa Juhossa, Pavla Wesztera a dôstojníka povstaleckej armády Alexandra Repássyho.

² BIDOVSÝ, E.: *Poznatky o organizácii verejnej správy a súdnictva v Uhorsku v rokoch 1849–1860*. In: Sborník archivních prací, 7, 1957, s. 137.

³ Viaceré už časy zanikli, koncom 40. rokov 19. storočia existovala okrem slobodných kráľovských miest Levoče a Kežmarku už len Provincie XVI. spišských miest. Viac o výsadných územiach na Spiši pozri CHALUPECKÝ, I.: *Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši*. In: Sborník archivních prací, 13, 1963, s. 119–145.

⁴ Štátny archív Levoča (ďalej len ŠA-L), Slúžnovský úrad Levoča (ďalej len SÚ L) 15/1852.

Prvého uvedeného omilostil nakoniec samotný cisár, druhý nemal výrazné priestupky, o osude tretieho nevieme a štvrtý prestal byť pod dozorom až od apríla 1854.⁵

Pod osobitným dohľadom sa ocitli aj spolky. Tie s jasnou a dokázateľnou neprípustnou činnosťou boli rozpustené, ostatné mohli fungovať, ale svoje stanovy mali za povinnosť predložiť úradom na schválenie. V Levoči mal napr. dovolenú pôsobnosť spolok *Casino* existujúci už od roku 1833, ktorý bol kultúrnej povahy. Pozostával z herných miestností, peknej knižnice a čítárne odoberajúcej okolo 40 časopisov. Vo voľnom čase sa v ňom stretávali zámožnejší občania mesta.⁶ Ak chceli členovia usporiadať schôdzu, museli požiadať o povolenie,⁷ a podľa spolkového zákona z novembra 1852 schôdza mohla prebiehať len za prítomnosti úradného zástupcu, ktorý v prípade výhrad voči obsahu rokovania mal právo rozpustiť ju.⁸

Zoznam zakázaných tlačí úrady taktiež často obdržali. U niektorých to bolo podľa názvu hneď jasné: *Kossuth in England, Kossuth nach der Capitulation in Világos bis zum Einschissung nach America*.⁹ Tých, ktorí ich vlastnili alebo rozširovali, iste stihol nejaký trest. Napr. keď C. k. policajný direktoriát v Budapešti našiel medzi zásielkami do Levoče pre kníhkupca Karola Seeligeru tituly tejto kategórie, hneď ich zhabal,¹⁰ alebo keď sa ich niekoľko našlo u známeho levočského tlačiaru Jána Werthmüllera¹¹ (práve on vytlačil v roku 1848 dôležitú *Žiadosť slovenského národa* a vďaka nemu sa o nich dozvedeli aj obyvatelia Spiša).

Levoča možno viac ako iné mestá v rámci župy bývala v centre pozornosti štátnych orgánov. Preto niekedy stačilo málo, aby sa človek dostal do podozrenia a začal byť prípadne hneď aj kontrolovaný. Okrem iných dôležitých úradníkov C. k. spišského župného úradu (ktorý sídlil v novopostavenej klasicistickej budove od roku 1840, dnešnom Veľkom župnom dome na námestí) v nej pôsobil aj župný náčelník, akási predĺžená ruka miestodržiteľského oddelenia v Košiciach, tesne prepojeného s cisárskym dvorom vo Viedni.¹² V roku 1855 je ako c. k. spišský župný náčelník uvádzaný

⁵ ŠA-L, Spišská župa (ďalej len SŽ), 10098/1854 adm.

⁶ CHALUPECKÝ, I. – SULAČEK, J.: *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 210.

⁷ ŠA-L, Inventár SŽ, VI D1 10897/1856 adm.

⁸ PODRIMAVSKÝ, M. a kol.: *Dejiny Slovenska III (od roku 1848 do konca 19. storočia)*. Bratislava : SAV, 1992, s. 176–177.

⁹ ŠA-L, SÚ L 238/1852.

¹⁰ ŠA-L, SŽ, VI C 11852/1856 adm.

¹¹ ŠA-L, SŽ, VIII C2 175/1856 adm.

¹² O organizácii verejnej správy v Uhorsku od januára 1853, tzv. „definitíva“, pozri viac BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 138–149.

Maximilian rytier Grzymala von Siemianowski.¹³ Koniec koncov, ani samotný župný náčelník a jemu podriadení úradníci si tiež nemohli byť istí svojou bezúhonnosťou...

Vieme už, že na základe lojálnosti voči režimu sa Levočania delili na dva tábory, pričom samozrejme rozhodoval politický názor. Zaujímavé však bude predstaviť si aj rozvrstvenie levočského obyvateľstva na základe národnosti, pretože v tomto faktore nachádzame isté špecifikum.

Hoci ani sčítanie obyvateľstva nezaznamenávalo národnostné zastúpenie na úrovni miest, napriek absencii čísel v prípade Levoče vieme, že najpočetnejšími boli Slováci, tvoriaci takmer len chudobnú časť obyvateľstva. V popredí tak stáli menšiny, konkrétne Nemci ako jadro mešťanstva so všetkými politickými právami, t. j. reprezentujúci navonok, a Maďari ako inteligencia, hlavne úradníci.¹⁴ Vzhľadom na porevolučnú národnostnú politiku monarchie by sme mohli konštatovať potlačovanie maďarského elementu, ale práve v Levoči to tak nebolo. Maďari mali totiž v meste významné a silné postavenie už v predrevolučných časoch, i keď tunajšie evanjelické lýceum bolo veľkou baštou národného hnutia Slovákov. Slovenská mládež mala totiž v profesorskom zbore zástancov v podobe Michala Hlaváčka a Ludovíta Jána Topercera,¹⁵ voči ktorým mal veľký rešpekt tiež miestny konvent, z úst ktorého bolo počuť spravidla maďarčinu. V porevolučnom režime stačilo, že úradník maďarskej národnosti prejavil lojálnosť a bolo mu ponechané jeho postavenie. Jazyková otázka v tomto prípade nezohrávala dôležitú úlohu, hoci sa v tom čase priznalo rozšírenie práva používania jazyka pre ostatné národnosti v Uhorsku na úkor maďarčiny.

V Levoči po revolúcii pokračuje pomyselný jazykový boj. Posilňuje ho práve tá skutočnosť, že sa tu nachádza katolícke gymnázium pôsobiace už na základe novej školskej reformy. Myšlienka používania živého národného (materinského) jazyka v úradoch, na verejnosti a tiež v ľudovom školstve, s ktorou vyšli osvietenský panovníci Mária Terézia a Jozef II., sa totiž Thunovou školskou reformou z roku 1851 rozšírila aj pre stredné a vyššie školstvo,¹⁶ čo výrazne posilnilo pozície nema-

¹³ ŠA-L, SŽ, XVIa 12939/1855 adm.

¹⁴ CHALUPECKÝ, I. – SULAČEK, J.: c. d., s. 99.

¹⁵ SEDLÁK, I.: *V čierťazích bírok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 18. Ako veľkú baštu národného hnutia Slovákov môžeme Levoču označiť v 30. a 40. rokoch 19. storočia. Jej základy položil tunajší farár ev. a. v. cirkevnej obce a profesor evanjelického lýcea Michal Hlaváček. Dôkazom toho je skutočnosť, že v roku 1844 prívrženci L. Štúra z radov študentov evanjelického lýcea v Bratislave protestne odišli študovať práve do Levoče, kde už našli vhodné podmienky na ďalšie svoje pôsobenie. Daným udalostiam sa už venovalo mnoho autorov, za všetkých spomenieme práce E. Hlebu. Toto obdobie sa tiež pre I. Sedláka stalo súčasťou širokého výskumu integračného procesu Slovákov na východnom Slovensku od 18. storočia. Obdobiu od roku 1848 sa venuje nami citované dielo SEDLÁK, I.: *V čierťazích bírok ...*, 447 s.

¹⁶ PODRIMAVSKÝ, M. a kol.: c. d., s. 249.

ďarských národov v Uhorsku. Znamenalo to možnosť používania takého jazyka vo vyučovacom procese, ktorý bol najrozšírenejší v tej oblasti, kde sa nachádzala škola. Teda ak sa katolícke gymnázium nachádzalo v slovenskej jazykovej oblasti, resp. väčšina obyvateľov bola slovenskej národnosti, mohol sa na vyučovaní pokojne používať slovenský jazyk. Skutočnosť, ktorá by ešte pred piatimi rokmi bola absolútne neslýchaná a nemožná.

V Levoči sa takéto katolícke gymnázium (už s 200-ročnou tradíciou) nachádzalo pod vtedajším názvom *C. k. katolícke štátne gymnázium v Levoči (k. k. katholische Staats-gymnasium zu Leutschau)*.

V uvedenej tabuľke¹⁷ vidieť síce nie v každom školskom roku najvyššie číslo pri slovenskej národnosti, ale ak zo zreteľa vylúčime nemeckú národnosť, o prevahе Slovákov oproti ostatným národnostiam študujúcim na gymnáziu niet pochyb (nemčina totiž ako úradný jazyk bola zo zákona povinná v školách pre všetkých žiakov a automaticky sa v nej vyučovalo, a tak nepotrebovala zvláštne povolenie na rozdiel od jazyka pre Slovákov). A tak vytúžený sen slovenského národného hnutia používať slovenčinu v školách na vyučovaní podobne ako iné jazyky sa v prípade levočského katolíckeho gymnázia mohol stať skutočnosťou.

Keď sa teraz vrátíme ku konštatovaniu, že aj neoabsolutizmus mal pozitívnu tvár, daná jazyková skutočnosť je pre obyvateľov Levoče istotne toho dôkazom.

Tab. 1: Národnostné zloženie žiakov katolíckeho gymnázia v Levoči v rokoch 1851–1860

Školský rok	Slováci	Česi	Nemci	Maďari	Rusíni	Poliaci	Izraeliti	Celkovo
1851/52	133	—	60	9	—	—	—	202
1852/53	98	—	93	21	—	—	—	212
1853/54	91	3	96	20	9	4	8	231
1854/55	91	2	105	21	9	2	6	236
1855/56	101	3	137	8	11	2	6	268
1856/57	131	4	108	16	8	1	7	275
1857/58	139	3	119	12	7	1	6	287
1858/59	146	2	110	15	1	2	3	279
1859/60	143	—	128	13	5	—	7	296

¹⁷ Porov. VRÁNEK, Č.: *Z československej minulosti levočského gymnázia. (Kapitola z dejín ústavu v r. 1851–1861)*. In: Zvláštny odtlačok 20. výročnej zprávy št. čsl. reál. gymnázia Dra V. Šrobára v Levoči za školský rok 1937–1938. Levoča 1938, s. 7.

Používanie živého národného jazyka ako vyučovacieho jazyka záviselo navyše ešte od národnostného zloženia žiactva, resp. na rozhodnutí zriadovateľa alebo sponzora školy.¹⁸ Keďže sponzorom (podporovateľom, patrónom) a zároveň aj školským radcom osemtriedneho *C. k. katolíckeho štátneho gymnázia v Levoči* bol spišský biskup Ladislav Záborský,¹⁹ je jasné, že jazyk Slovákov bol bez veľkých obáv a prekážok uznaný za vyučovací. Hoci Záborský nebol zástancom exponovaného nacionalizmu, nepotláčal národné povedomie, mal kladný a v mnohých prípadoch aktívny vzťah k rozumným, pre Slovákov prospešným národným podujatiam, ktoré obohacovali ich vzdelanosť, kultúrny a duchovný život.²⁰ Býval teda prístupný jazykovej otázke a nesnažil sa umelo vytvárať nejaké prekážky. Navyše nie vtedy, ak gymnáziám navštevovalo najviac žiakov slovenskej národnosti.

Na základe uvedeného by teda reprezentanti národného hnutia Slovákov na čele s Ludovítom Štúrom mohli byť nadmieru spokojní s rozhodnutím viedenského dvora a revolúciu pokladať za úspešnú. Vieme však, že v skutočnosti o nejakej spokojnosti a úspechu nemohlo byť ani reči. V liste ruskému vedcovi I. I. Sreznevskému do Charkova 23. januára 1851 opisuje Štúr porevolučnú situáciu na Slovensku takto: „*Na nás kam dial horšie časy prichodia. Predtým, čo aj pod jarmom maďarským, mali sme predca aký taký život a spojenia, ale teraz v nemeckom cviku, v stave obleženia, nemáme ničoho, sme roztratení a hľvieme. Žalostná, ale pravdivá vec. Nemci nám po víťaznom boji slúbili rovnoprávnosť národnú. Maďari sú zbití, ale rovnoprávnosť vyšla na posmech. Miesto maďarskej, predtým panovavšej reči, máme u nás teraz všetky reči rovnoprávne, len nie slovenskú, odsúdenú zas len na najnižšie vrstvy života.*“²¹

Ako je teda možné, že slovenčinu, na kodifikácii ktorej sa sám podieľal, nepokladá za jazyk rovnoprávny s nemčinou, češtinou, či dokonca s maďarčinou? Neverí, že jazykové požiadavky Slovákov môžu byť konečne napriek všetkému sklamaniu prevapivo vypočítané? Zdá sa mu nemožné uskutočnenie takej veci, ktorej celý čas veril? Štúr už nejakú tú dobu poznal politiku Viedne a vedel, že s tou slovenčinou nebude všetko v poriadku.

A tak sa aj stalo. Podľa výnosu ministerstva kultu a vyučovania z 29. apríla 1851 č. 4120/250 vošla do škôl ako vyučovací predmet slovenčina – slovenský

¹⁸ PODRIMAVSKÝ, M. a kol.: c. d., s. 249.

¹⁹ Pozri výročnú správu gymnázia *Programm des neuorganisierten k. k. Staats-gymnasiums zu Leutschau am Schluß des Schuljahres den 31. Juli 1852*. Leutschau 1852, s. 12.

²⁰ SEDLÁK, I.: c. d., s. 192 a 199. O živote a aktivitách spišského biskupa Ladislava Záborského pozri viac SEDLÁK, I.: c. d., s. 192–194 a 197–201.

²¹ BOKES, F. (zost.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914 i (1848–1867)*. Bratislava : Tatran, 1962, s. 142.

jazyk, hoci v skutočnosti šlo o češtinu²² (na základe tejto skutočnosti budeme jazyk pre Slovákov uvádzať v podobe „slovenský jazyk“ alebo „slovenčina“ vrátane úvodzoviek, hoci nejde o presné pomenovanie).

Novokodifikovaný spisovný jazyk pre Slovákov štúrovska slovenčina bol takto jednoznačne v školách neprípustný, čo sa už vlastne vedelo v prvých porevolučných mesiacoch. Dôkazom toho je Rečnícky spolok, založený v školskom roku 1850/1851 slovenskými študentmi evanjelického lýcea i katolíckeho gymnázia v Levoči. Jeho hlavným poslaním bolo vzdelávať sa v slovenčine, a to práve v štúrovskej slovenčine, a na zasadnutiach predkladať vlastné práce na vopred dané aktuálne spoločenské témy. Zápisy zo zasadnutí sú len z februára 1850 a viac už nie, čo znamená, že pokračovanie činnosti Rečníckeho spolku si neželalo tak evanjelické lýceum, ako aj katolícke gymnázium práve kvôli „nevhodne“ používanému štúrovskému jazyku.²³

Na druhej strane v otázke používania jazyka môžeme hovoriť o nejakom zlepšení, pretože čeština ako slovanský jazyk bola takisto ako slovenčina zrozumiteľná širokému obyvateľstvu, a vzhľadom na to šlo o jazyk prijateľnejší ako nemčina, maďarčina či latinčina. Aj takýmto spôsobom (hoci nepriamo) mohlo dôjsť k posilňovaniu národného povedomia u Slovákov, čomu práve Levoča ešte pred revolúciou dodávala obrovský impulz.²⁴ Teraz sa však ťažisko prenieslo z evanjelického lýcea na katolícke gymnázium. Znamená to, že aj v pedagogickom zbere sa našli osobnosti tomu napomáhajúce – takmer všetci profesori boli českej národnosti. Už samotnou svojou prítomnosťou podnecovali študentov k používaniu a pestovaniu (hoci nepriamo) materinského jazyka: Gustav Bozděch, Josef Marek, významný kartograf Václav Merklas (ako prvý predstavil cennosti v miestnom Chráme sv. Jakuba širokej verejnosti), Josef Jan Nejedli, Josef Dvořák a „slovenčinu“ vyučujúci dvaja známi filológovia Jan Javůrek a Václav Vojáček.²⁵

²² VRÁNEK, Č.: c. d., s. 9. Takáto skutočnosť sa stala priamo zásahom ministra vnútra A. Bacha. Ten si predvolal vládou vymenovaného dôverníka (poradcu) pre slovenské veci a súčasne profesora na Viedenskej univerzite Jána Kollára, známeho zástancu biblickej češtiny, aby označil najvhodnejší jazyk pre Slovákov. Kollár samozrejme odpovedal, že čeština. Takto bola zavedená na Slovensku upravená čeština, tzv. staroslovenčina. Konzervatívna časť katolíckeho i evanjelického duchovenstva ju uvítala ako spisovný jazyk Slovákov. Andrej Radlinský navyše hneď pripravil jeho príručku *Pravopis slovenský s kratkou mluvnici*. Ve Vídni 1850. Pozri SEDLÁK, I.: c. d., s. 38.

²³ Činnosť tohto Rečníckeho spolku medzi študentmi v Levoči pozri SEDLÁK, I.: c. d., s. 179–181.

²⁴ V 30. a 40. rokoch 19. storočia študenti evanjelického lýcea v Levoči používali na svojich zasadnutiach ako jazyk biblickú češtinu, kým nedošlo ku kodifikácii štúrovskej slovenčiny.

²⁵ *Programm des neuorganisierten k. k. Staats-gymnasiums zu Leutschau ...*, s. 8. Ide o výpis profesorov spolu s predmetmi, ktoré vyučovali.

Pozrime sa teda na ďalšie osudy češtiny, resp. oficiálne „slovenčiny“ na levočskom katolíckom gymnáziu.

Spočiatku bola „slovenčina“ prijatá pre školy zatiaľ len ako vyučovací predmet, nie ako vyučovací jazyk. Nemčina bola na gymnáziu dokonca jediným vyučovacím jazykom, kým nevyšiel výnos ministerstva kultu a vyučovania zo 7. januára 1852 č. 132/23, keď sa popri nemčine stala povinná aj „slovenčina“ a maďarčina pre tých žiakov, ktorí ju majú za materinský: „ (...) *die Deutsche Sprache hier für alle Schüler obligat; die slawische und ungarische ist, ohne Zwang, für solche Schüler obligat, deren Muttersprache sie ist, übrigens nach §. 20/2 des Org. Entw. [Organisations-Entwürfe] zu behandeln.*“²⁶

Za vyučovací jazyk sa potom oficiálne označila nemčina so „slovenskou“ pomocou („Die Deutsche mit slavischer Nachhülfe“), čím sa stávalo, že niektoré predmety boli prednášané dvojazyčne v týchto možnostiach:

- po nemecky a „slovensky“ (Vortrag deutsch und slavisch) – dejepis, zemepis a prírodopis, náboženstvo len na nižšom gymnáziu a latinčina v I.–VII. triede;
- po nemecky s pomocou „slovenčiny“ – fyzika, latinčina v VIII. triede len v rámci prekladu (ináč sa prednášala po latinsky);
- po nemecky s maďarskou a latinskou pomocou (Vortrag deutsch mit ungarischer und lateinischer Nachhülfe) – náboženstvo na vyššom gymnáziu.²⁷

Dvojazyčný stav vo vyučovaní potvrdil ministerský radca Kleemann: „*Das bestehende Verhältniss der Unterrichtssprachen, wornach am Unter-Gymnasium die slawische mit der deutschen, am Ober-Gymnasium aber die deutsche mit der slavischen angewendet wird, ist als entsprechend auch ferner beizuhalten.*“²⁸

Ministerský radca Kleemann navštívil gymnázium 15. júna 1852 z poverenia ministra kultu a vyučovania v sprievode košického distriktuálneho gymnaziálneho inšpektora Ignáca Nyiráka. Ani nie o dva mesiace, 10. augusta 1852, prebehla ďalšia návšteva významnej osoby – cisára Františka Jozefa I.²⁹ v rámci svojej prvej veľkej okružnej cesty po Uhorsku, tzv. „cesty zmierenia“, sa zastavil tiež v Levoči, v sprievode spišského biskupa L. Zábojského.³⁰ Predstavenstvo školy prijímalo obidve návštevy s veľkou radosťou, pričom treba povedať, že vôbec nešlo len o formálnu radosť.

²⁶ Citované slová nie sú presným znením výnosu. Pozri *Programm des neuorganisierten k. k. Staats-gymnasiums zu Leutschau ...*, s. 17.

²⁷ Tamže, s. 9.

²⁸ Tamže, s. 18.

²⁹ Tamže, s. 15–16.

³⁰ PODRIMAVSKÝ, M. a kol.: c. d., s. 201.

Absolútnu spokojnosť s dvojjazyčným stavom dokumentuje aj príhovor dočasného riaditeľa Vavrinca Kotzureka ku koncu školského roka 1851/1852, v ktorom ďakujúc Jeho Cisársko-kráľovskému majestátu sa o. i. vyjadril, že sa otvára nové pole vedomostí a osobného formovania žiaka.³¹

V ďalšom školskom roku 1852/1853 voľba „slovenčiny“ či maďarčiny závisela od rozhodnutia rodičov žiakov. Vyučovacia hodina jedného aj druhého jazyka potom prebehla paralelne v tom istom čase, pričom žiaci boli rozdelení podľa príslušného jazyka.³²

Ďalšia zmena, a to ešte pozitívnejšia z hľadiska posilnenia slovenskosti gymnázia, nastala nariadením miestodržiteľského oddelenia v Košiciach z 30. októbra 1855 č. 22205 a výnosom ministerstva kultu a vyučovania z 24. mája 1856 č. 3013, ktoré vyhlasujú „slovenčinu“ za druhý krajinský jazyk, a teda povinnú pre všetkých žiakov a triedy gymnázia, pričom maďarčina ako tretí živý jazyk sa zavádza len na vyššom gymnázium a záväzne len pre tých, ktorí si už prinášajú znalosť tejto reči z nižšieho gymnázia (kde bola možnosť len súkromného vyučovania) alebo im je materinským.³³

„Slovenčina“ sa vyučovala dve hodiny týždenne v rámci každej triedy či oddelenia, no nie hneď samostatne. V prvých školských rokoch 1851/1852 a 1852/1853 mali totiž samostatné vyučovanie len triedy I. a II., ostatné boli spojené systémom III. a IV., V. a VI., VII. a VIII. V nasledujúcom školskom roku 1853/1854 zriadili pre všetky triedy tri skupiny, do ktorých boli žiaci zaradovaní podľa predbežných vedomostí, v školskom roku 1854/1855 to už boli štyri skupiny. Po nastolení „slovenčiny“ za povinný predmet sa vyučovala riadne v triedach najprv len na nižšom gymnázium, pričom nemeckí (a iste aj maďarskí) žiaci získavali základy „slovenčiny“, vyššie gymnázium ešte rozlišovalo skupinu začiatočníkov a pokročilých. Pokročilú skupinu spravidla podľa všetkého tvorili slovanské národnosti (Slováci, Česi, Rusíni a Poliaci) a začiatočníkmi boli Nemci a Maďari. Až v školskom roku 1857/1858 sa „slovenčina“ vyučovala samostatne len pre celú jednu triedu či oddelenie.³⁴

Ako vidieť, „slovenčina“ sa na katolíckom gymnázium v Levoči znamenite ujala a mala silné zázemie. Známe príslovie „Všetko zlé býva aj na niečo dobré“ v tomto prípade jednoznačne platí. Takýto priaznivý stav pre Slovákov však existoval len vďaka vnútropolitckej situácii v monarchii, hoci bol nastolený neoabsolutistický

³¹ Celý text príhovoru obsahuje *Programm des neuorganisierten k. k. Staats-gymnasiums zu Leutschau ...*, s. 3–7.

³² *Jahresbericht des k. k. kath. Staats-gymnasiums zu Leutschau am Schlusse des Schuljahres 1853*. Leutschau 1853, s. 22. Pre slovenčinu sa dokonca uvádza termín „die čechoslawische Sprache“.

³³ *Fünfter Jahresbericht über das k. k. kath. Staats-gymnasium zu Leutschau*. Leutschau 1856, s. 22.; VRÁNEK, Č.: c. d., s. 8.

³⁴ *Fünfter Jahresbericht ...*, s. 22.; VRÁNEK, Č.: c. d., s. 9.

bachovský režim, plný všadeprítomnej kontroly a strachu z nej. No „tvrdý a pevný gigant“, ako sa snažil navonok preukazovať, stál na vratkých základoch. Zahraničná politika narušila vnútornú situáciu v ríši, ktorá čoraz častejšie narážala na svoje absolutistické zriadenie a odkrývala jeho trhliny.

Panovníkom vyhlásený oktrojovaný ústavný zákon, tzv. Októbrový diplom z roku 1860, prináša so sebou aj mnoho osobitných nariadení, ktoré ho dopĺňovali alebo širšie rozvádzali a mali utvoriť podmienky na jeho uvedenie do života. V jednej z osobitných inštrukcií panovník obnovil pre Uhorsko „zavedenie maďarského jazyka za reč rokovaciu a úradnú všetkých úradov politických a súdnych“. Zároveň sa však mestám a obciam, ako aj župným zhromaždeniam, vyhradzovalo právo slobodne si voliť ktorúkoľvek „v krajine obvyklú reč“ za reč rokovaciu a úradnú, vrátane jej uplatňovania v školách a cirkevnom živote, i korešpondovať v nej s nadriadenými úradmi, ktoré zasa boli povinné im odpovedať v tej istej reči.³⁵

Keď si však pripomenieme, že v Levoči zastával miestne i župné úrady väčšinou maďarský element, môžeme predpokladať ďalší beh udalostí. Hlavný župan žiadal od riaditeľa gymnázia, aby sa okrem maďarčiny učil aspoň jeden iný predmet po maďarsky, a ten mu túto požiadavku odmietol s odôvodnením, že profesori neovládajú maďarčinu a zo študentov ju ovláda sotva dvadsať. Peštianske miestodržiteľstvo od 1. júla 1861 odstránilo z gymnázia všetkých českých profesorov, ktorí boli nahradení maďarskými alebo pomadařčenými profesormi a škola bola vyhlásená za slovensko-maďarsko-nemeckú. Tento brutálny zákrok vyvolal medzi Slovákami na Spiši veľké pobúrenie, o čom svedčí skutočnosť, že otázka vyučovania slovenčiny a slovenských profesorov na levočskom gymnáziu sa stala jednou z hlavných požiadaviek petície 47 slovenských obcí na Spiši z roku 1863,³⁶ ktorú maďarské úrady nejako nevzali na vedomie.

Význam pôsobenia českých profesorov na gymnáziu kladne hodnotil o. i. jeho patrón spišský biskup Ladislav Záborský v latinskom liste národovcovi Jozefovi Karolovi Viktorinovi: „*Kým na vyššom levočskom gymnáziu účinkovali českí profesori, výborne kvalifikovaní na vyučovanie, žiaci nemali po ruke natolko iba príležitosť, ale skôr povinnosť podučit' sa českú reč. Mládeži určenej na cirkevnú službu v spišskej diecéze bolo by preužitečné, pretože skoro celý ľud tejže diecézy je slovenskej národnosti, ktorému práve preto vyučovanie náboženstva a mravov či už v kostole a či v ľudových školách treba prostredkovať nie ináč ako slovenskou rečou. Bohoslovci, oboznámení s českou rečou, omnoho ľahšie si osvojili dokonalú znalosť neskôr potrebnej slovenčiny, a v seminári bolo iba treba, aby sa samí svojou prínívlivostou oddali slovenskej literatúre. Po odchode*

³⁵ PODRIMAVSKÝ, M. a kol.: c. d., s. 273.

³⁶ SEDLÁK, I.: c. d., s. 181–182.

českých profesorov na levočskom gymnáziu štúdium slovenčiny prestalo byť pre mládež povinným; ani nemožno viazať študentov tou povinnosťou pre nedostatok profesorov.“³⁷

Z pohľadu Slovákov priaznivé obdobie 50. rokov 19. storočia na levočskom katolíckom gymnáziu definitívne skončilo. Slovenčinu ešte počuť na chodbách, no v triedach len v rámci učebného predmetu a nie ako niekdajší vyučovací jazyk. Je to už len skutočne labutia pieseň na „zlaté časy“, ktoré sa za čias existencie Uhorska nikdy predtým a hlavne už nikdy viac potom nezopakovali.

Desaťročné bachovské obdobie teda padlo. Tvrdý režim skončil, napätie sa uvoľnilo, no spolu s tým pominulo aj používanie národných nemaďarských jazykov v Uhorsku vo verejných inštitúciách. Príjemná, pozitívna tvár Bachovho absolutizmu.

Das positive Gesicht des Bach' Absolutismus

Lukáš Dzurilla

Die Revolutionen in Europa in 1848–1849, von denen gab es Hoffnung zu gesellschaftliche Änderungen, brachten kein Erfolg. Zum Beispiel in kaiserliche Habsburger Monarchie waren nationale Aufstände und liberaler Geist schon im Keim likvidiert. An die Macht gelangte die enge konservative Gruppe um den Kaiser Franz Joseph I., welche nachrevolutionäre neoabsolutistische Ordnung repräsentiert. Ob sie während seine zehnjährige Existenz eher schlecht zeigte, kann man auch die klare Momente finden. Unsere Studie stellt eben das positive Gesicht dieser Ordnung vor.

Negativum kommt eindeutig von strenger Polizeikontrolle alles und aller in Staat, in Leitung des Innenministers Alexander Bach – deshalb Bach' absolutismus. Typisches Zeichen waren Unsicherheit und Unruhe, Angst von Anziege, Unmöglichkeit sagen eigene Meinung.

Aber bisheriges bedeutendes magyarisches (ungarisches) Element in Ungarn verlore seine Position wegen seinen revolutionären Auftritt gegen den Kaiserhof in Wien. Andere Nationen erwarben großartige Möglichkeit: Gebrauch seiner Muttersprache in Öffentlichkeit, Amt, sondern auch in Schulwesen (vor der Revolution war es unannehmbar und unmöglich). Weil die Muttersprache auch der Gymnasien betraf, wir stellen ein bißchen das K. k. katholische Staatsgymnasium zu Leutschau vor. Während dieses Dezenium (50. Jahren des 19. Jahrhunderts) entfaltet sich erheblich und teils auch Nationalbewußtsein in Schüler trieb und erhielt.

³⁷ Citované slová z listu, pozri SEDLÁK, I.: c. d., s. 182.

So ein klare Moment (ebenfalls) für Slowaken dauert nur bisher, solange strenge Polizeiordnung in Monarchie aushielten konnte. Wenn sie wegen der außenpolitische Krise am Anfang des 60. Jahren des 19. Jahrhunderts fiel, fielen auch Vorteile für unmagyarische Nationen in Ungarn, welche in noch größere Bedrückung gerieten.

e-mail: lukasip@post.sk

ZÁKON O VLÁDE V INDII Z ROKU 1919

Slávka Otčenášová

OTČENÁŠOVÁ, Slávka: *1919 Government of India Act*.

The work focuses on the analysis of the 1919 Government of India Act passed by the British Government, which was one of the steps of the gradual transfer of more and more authority in the hands of the Indian representatives. To understand the motives which led the British administrators to pass this controversial act and to understand the achievement of the act, the article deals also with a brief characterization of the society and its problems in the particular period. As far as the topic presented is not very familiar within the Central European region, the work is supposed to clarify one of the crucial moments of the specific and long-term process of decolonization which took part in the first half of the 20th century on the Indian subcontinent.

Keywords: India, Great Britain, the 1919 Government of India Act, British-Indian Relationships, Muslim-Hindu Relationships in India.

Zákon o vláde v Indii z roku 1919, známy aj pod názvom Chelmsfordova-Montaguova reforma,¹ predstavuje jednu zo série ústavných reforiem prijatých britským parlamentom, ktoré viedli k indickej autonómii. Nový zákon nadväzoval na zákon prijatý v roku 1909 – Morley-Mintoovu reformu a jeho cieľom bolo zvýšiť účasť domorodého indickeho obyvateľstva na správe svojej krajiny. Táto reforma však vniesla do vtedajšej indickej politickej scény množstvo zmätkov a vyvolala veľa protirečivých reakcií. Väčšina zástupcov Indického národného kongresu ju označila za „neprimeranú, neuspokojivú a za jedno veľké sklamanie“,² hoci na druhej strane sa ozývali aj určité hlasy volajúce po vzájomnej indicko-britskej spolupráci v rámci nového poriadku.

20. storočie predstavovalo pre Britov v Indii veľkú výzvu. Rastúce národné sebedomie a jeho prejavy, mnohokrát vo forme nepriateľských útokov voči cudzincom, primälo Britov k malým ústupkom. Napäté pomery v krajine sa najprv snažila vyriešiť Morleyova-Mintoova reforma z roku 1909. Umožnila Indom určitú účasť na správe krajiny a zaviedla volebný princíp vzťahujúci sa na zástupcov z radov Indov v legislatívnej rade. Reforma súčasne zaviedla separátny volebný plán pre moslimské obyvateľstvo Indie, čo načas zabrzdiло rodiaču sa spoluprácu moslimských a hinduis-

¹ Nazvaná podľa jej tvorcov – baróna Frederica Johna Napiera Chelmsforda, vicekráľa pre Indiu v rokoch 1916–1921 a Edwina Samuela Montagua, štátneho sekretára pre Indiu v rokoch 1917–1922.

² MEHROTRA, S. R.: *India and the Commonwealth. 1885–1929*. Londýn 1965, s. 110.

tických národných síl. Jej cieľom bolo utíšiť už jasne sformulovanú a nahlas predkladanú indickú verejnú mienku a skonsolidovať pozíciu britskej vlády v Indii. Ale tento počín bol viac-menej symbolického charakteru a malý počet zvolených indických predstaviteľov neumožnil zmeniť charakter ani smerovanie britskej politiky v Indii.

Čo ale zapríčinilo obrat britskej politiky v Indii v roku 1919? Prečo bola odrazu britská vláda ochotná presunúť časť vládnych kompetencií do indických rúk? Prekonali britskí štátnici svoj desaťročia zakorenený strach, že zavedenie volebného systému v Indii by sa stalo osudným pre pokračovanie britskej vlády v tejto krajine? Zmenili britskí politici svoj postoj k Indii a jej právu na samosprávu, alebo len v existujúcich podmienkach majstrovsky zmenili svoju vládnu taktiku? Ak bola reforma mienená ako krok smerujúci k samospráve, prečo vyvolala toľký odpor medzi takým veľkým množstvom indických politikov?

Vládny zákon o Indii z roku 1919 a jeho dôsledky nepatria ani v indickej, ani v britskej historiografii k témam obzvlášť populárnym. Syntetizujúce chronologické monografie ho síce neobchádzajú, no jeho analýze zvyčajne veľa priestoru nevenujú. Jedným z dôvodov je fakt, že rok 1919 bol v ponímaní britsko-indických vzťahov bohatý na množstvo výrazných historických udalostí, ktoré sú vďačnejším námetom historického výskumu a zatieňujú problematiku zákona o vláde v Indii z roku 1919. Tento *annus mirabilis*,³ ako ho označuje významný indický historik R. Č. Mazumdár, priniesol také významné udalosti, ako búrlivo odmietané represívne Rowlatove zákony, či masaker v Amritsare. V tomto období dochádza k rozmachu chiláfátskeho hnutia, ktoré získava odozvu v celom moslimskom svete. Na celonárodnú indickú politickú scénu vstupuje Móhandás Karamčand Gándhí. India sa zmieta v chrípkovej epidémii, povojnovej hospodárskej kríze, dochádza k sociálnym i rasovým konfliktom. Historická veda sa venuje viac týmto emotívnejším témam. Zatiaľ nejstuuje monografia, ktorá by sa zaoberala výlučne Zákonom o vláde v Indii z roku 1919.

Na druhej strane je potrebné pripomenúť, že daná problematika predstavuje pomerne citlivú tému a historici ju interpretujú rôzne. Mnoho historikov oceňuje pokrokové aspekty reforiem, no takmer nikto z nich nezabudne poukázať aj na ich nedostatky. Percival Spear ich vo svojom diele *The Oxford History of Modern India* označuje za „veľký skok vpred“ a píše, že „vyhlásenie, ktoré predchádzalo prijatiu zákona, bolo dokumentom, ktorý vytýčil novú éru britsko-indických vzťahov a ktorým sa Británia oficiálne zaviazala k rozvoju indickej samosprávy v parlamentnej línii“.⁴ Percival Griffiths v monografii *The British Impact on India* opisuje zákon ako „skromný experiment v parlamentnom systéme, s mnohými bezpečnostnými opatreniami a obmedzeniami, avšak so zjavným cieľom vytvoriť v budúcnosti zodpo-

³ KOLEKTÍV AUTOROV: *Dějiny Indie*. Praha 2003, s. 794.

⁴ SPEAR, P.: *The Oxford History of Modern India*. Oxford 1965, s. 337.

vednú vládu“.⁵ Hoci B. B. Misra v diele *Administrative History of India*, vydanom v roku 1970, považuje reformy v ústave za „neprimerané“ a „známe svojou neurčitostou“⁶, vo svojom neskoršom diele *The Bureaucracy in India*, vydanom o sedem rokov neskôr, na druhej strane pripúšťa, že reformy z roku 1919 „označujú koniec starej vlády byrokratického absolutizmu a súčasne sú začiatkom novej fázy konštitučného vývoja, ktorý bol charakteristický presunom právomocí z Londýna do Nového Delhi“.⁷ Jaroslav Holman, autor príslušných pasáží v kolektívnom diele *Dějiny Indie*, hodnotí kontroverzný zákon takto: „Niekoľko rokov skôr by tento zákon bol býval v Indii určite všeobecne prijatý ako prevratné novum, ale vzhľadom na búrlivé udalosti roku 1919 prišiel príliš neskoro a dal Indom príliš málo.“⁸

Pri úsilí hodnotiť výsledky reformy z roku 1919 je potrebné sústrediť sa v prvom rade na politickú situáciu, ktorá predchádzala prijatiu Zákona o vláde v Indii v roku 1919 a na motívy britských diplomatov, ktoré ich viedli k vytvoreniu nového systému. Potom sa ťažisko práce presunie na úvahu zaoberajúcu sa problémom, do akej miery spomínaná reforma naplnila očakávania na jednej strane britských, na druhej strane indických politikov.

Zákon o Indii z roku 1919 predstavoval odpoveď britskej vlády na vzrastajúci indický nacionalizmus a politické aspirácie zastrešované hnutím, ktoré bolo tak mohutné, že dokázalo prekonať desaťročia staré rozpory existujúce medzi jednotlivými indickými spoločenskými skupinami. Druhým významným činiteľom, ktorý primäl Britov k ústupkom, bola prvá svetová vojna, ktorá vniesla do britsko-indických vzťahov nové perspektívy.

Pred vypuknutím vojny existovali predpoklady, že v prípade, ak by sa Británia zaplietla do ťažkostí, ktoré boli rozšírené po celom svete vo všeobecnom zmätku, v Indii vypukne vzhľadom na pohnuté časy povstanie. Je tiež možné domnievať sa, že nemecká vláda sa do istej miery spoliehala na indickú nespokojnosť s britskou administratívou a očakávala prinajmenšom to, že India odmietne spoluprácu s Dohodou po boku Británie.⁹ Podobné očakávania vzájomnej spolupráce s Nemeckom nastali aj v istých nespokojných kruhoch na indickom subkontinente. V Indii totiž stále pretrvával terorizmus, ktorý sa objavil na začiatku storočia, hoci medzi rokmi 1906 a 1914 bola jedinou aktívnou militantnou teroristickou odnožou frakcia pôsobiaca v Bengálsku.

⁵ GRIFFITHS, P.: *The British Impact on India*. Londýn 1952, s. 320.

⁶ MISRA, B. B.: *The Administrative History of India. 1834–1947. General Administration*. Londýn 1970, s. 77.

⁷ MISRA, B. B.: *The Bureaucracy in India. An Historical Analysis of Development up to 1947*. Oxford 1977, s. 212.

⁸ KOLEKTÍV AUTOROV: *Dějiny Indie*, s. 800.

⁹ MEHROTRA, S. R.: *India and the Commonwealth*. Londýn 1965, s. 64.

Vypuknutie prvej svetovej vojny vyvolalo v kruhoch povstalcov nádeje na vojenskú pomoc zo strany Nemecka.¹⁰ Povstalci síce získali určitú finančnú pomoc, no jediný pokus o prepašovanie zbraní do Indie skončil fiaskom.¹¹ Táto príhoda však napokon vošla do dejín len ako nie veľmi významná epizóda, hoci je nutné podotknúť, že vodca povstalcov Jatindranáth Mukherdží je považovaný v Indii za národného hrdinu.

Oficiálna indická politická scéna však prejavila Británii veľkú lojalitu. Všeobecná reakcia Indie na vyhlásenie generálneho guvernéra Lorda Hardinga a jej príspevok do vojenských nákladov totiž nebol prekvapujúci len pre Nemecko, ale i pre samotnú britskú vládu. Indickí princovia vládnucci v kniežatstvách pretrvávajúcich vo svojej existencii len vďaka zhovievavosti britskej koruny, no i vedúce osobnosti národa, ako revolučný Tilak alebo tiež umiernený Gándhí, verejne podporovali vojnové snahy Británie. India sa pre dohodové mocnosti stala veľmi podstatným zdrojom prísunu materiálnych i ľudských síl. Do konca roku 1919 bolo do bojových a civilných služieb naverbovaných takmer jeden a pol milióna Indov, takmer jeden milión a štyristo tisíc Indov i Britov žijúcich v Indii bolo vyslaných do cudziny a 146 miliónov libier indických výnosov putovalo na vojnové výdaje.¹² Podpora kongresu bola založená na predpoklade, že Británia odmení túto lojalnú pomoc značnými politickými ústupkami. Indickí politici verili v radikálnu zmenu v politických vzťahoch medzi Britániou a Indiou, ktorá mala nasledovať po skončení prvej svetovej vojny. Zvyšovanie sa indického národného sebavedomia zvonku podporili aj dve medzinárodné udalosti: prvou bola februárová revolúcia v Rusku v roku 1917, ktorá reprezentovala pád starého reakčného systému a následné ruské požiadavky v mene utláčaných národov. Druhou bol vstup USA do vojny a štrnásť bodov prezidenta Woodrowa Wilsona, ktoré hlásali myšlienku práva na sebaurčenie národov. Tieto historické momenty poskytli rastúcemu indickému nacionalizmu morálnu podporu. Vojnová propaganda spochybnila britské pozície v Indii.

Zvnútra boli indické nádeje na úspech posilnené nezvyčajnou jednotou a svornosťou medzi politikmi z rozličných spoločenských skupín. Už pred začiatkom panstva Britov existovali v Indii značné sociálne, najmä náboženské rozdiely vedúce k nezhodám. Neschopnosť dospieť k dohode a stanoviť si spoločné ciele

¹⁰ HEEHS, P.: *Terrorism in India during the Freedom Struggle*. The Historian. Volume: 55. Issue: 3. Publication Year: 1993. Page Number: 469+. COPYRIGHT 1993 Phi Alpha Theta, History Honor Society, Inc.; COPYRIGHT 2002 Gale Group.

¹¹ Indickí povstalci sa spojili s nemeckým konzulom v Jakarte a dohodli sa na prepašovaní zbraní do Indie. Cesta mala viesť z USA na východné pobrežie Indie. Nemecký agent v USA zadovážil zbrane a muníciu a loďnou dopravou ich poslal do San Diega. Tam mal byť náklad naložený na inú loď smerujúcu do Jakarty a Indie. Zbrane však boli v štáte Washington zadržané americkými úradmi a britská polícia v Indii zadržala bengálskych povstalcov čakajúcich na náklad.

¹² BROWNOVÁ, J. M.: *Modern India. The Origins of Asian Democracy*. Oxford 1994, s. 195.

a stratégie medzi všetkými Indmi napomáhali Británii udržiavať v krajine svoj rádz. Jednou z taktík, ktorú Briti využívali na udržanie svojho panstva v Indii, bolo prehlbovanie niektorých z týchto rozporov. Bolo to najmä moslimsko-hinduistické rozdelenie krajiny, ktoré sa dalo šikovne využiť v prospech britských záujmov. Ale vojna zmenila moslimský postoj z probritsky orientovaného (Briti si moslimov zaviazali napríklad Morleyovou-Mintoovou reformou z roku 1909, v ktorej uviedli do praxe separátny volebný systém pre moslimov) na postoj protibritský. Príčinou moslimskej antipatie voči Britom sa stali účasť Veľkej Británie na vojne proti moslimskému Turecku a neskôr chiláfatské hnutie.¹³ Dochádza k zblížovaniu a následnej spolupráci medzi Indickým národným kongresom a Moslimskou ligou. Týmto dvom organizáciám sa podarilo dospieť k dohode, ktorá bola uzavretá v roku 1916 a do dejín vošla pod názvom Lakhnauský pakt.¹⁴ Táto dohoda spočívala v spojení radikálneho a umierneného krídla kongresu a priniesla zhodu strán v otázke navrhovanej štruktúry indickej vlády a zároveň skonsolidovala vzťahy medzi hinduistickou a moslimskou komunitou. Vláda Britov, ktorá bola vládou cudzincov, sa ocitla v zmesi tlaku a povinností. Briti museli obhájiť svoju prítomnosť v Indii.

20. augusta v roku 1917 sa britská koaličná vláda rozhodla podstúpiť krok vedúci k utišeniu indických hlasov volajúcich po zmene vládnucej konštelácie vo svojej krajine. Bolo ním vyhlásenie, ktoré v snemovni reprezentantov učinil Edwin Montagu, nový štátny tajomník pre Indiu. Jeho deklarácia sľubovala „zvýšenie spolupráce s Indmi v každom odvetví správy krajiny a postupný vývoj samosprávnych inštitúcií s vyhlídkou progresívnej realizácie zodpovednej vlády ako neodlučiteľnej súčasťi britského impéria ... významné kroky v tomto smere sa majú udiat čo najskôr.“¹⁵

Tento sľub mal byť naplnený v rámci Zákona o vláde v Indii, ktorý bol prijatý v roku 1919. Samotný zákon vyvolal mnoho rozporov. Briti ho považovali za definitívnu ponuku, no indické reakcie naň sa vo veľkej miere navzájom odlišovali.

Pri snahe hodnotiť úspech reformy z roku 1919 je možné celý problém posudzovať z dvoch perspektív, z britskej a z indickej. Na jednej strane sa niektoré aspekty reformy javia ako úspešná stratégia na udržanie britskej vlády v Indii, no na strane druhej určité prvky reformy reprezentujú veľký pokrok smerujúci k demokratizácii indického politického života a posunuli Indiu bližšie k cieľu na ceste k dosiahnutiu samosprávy.

¹³ Chiláfatské hnutie bolo panislamské hnutie, ktoré prebiehalo v rokoch 1919–1924 ako odozva na porušenie britského sľubu o zachovaní chalfátu, t. j. Osmanskej ríše na čele so sultánom, ktorý bol súčasne duchovným vodcov sunitskej časti Moslimov. V hindskom a urdskom jazyku má toto slovo tiež význam *opozícia*. V Indii bolo toto hnutie súčasne vnímané aj ako prejav protibritského odporu. Jeho významným stúpencom bol aj M. K. Gándhí.

¹⁴ Pakt bol nazvaný podľa mesta Lakhnaú (angl. Lucknow), v dnešnom Uttarpradéši, v ktorom bola dohoda podpísaná. Jej hlavným organizátorom bol Mohamed Alí Džináh.

¹⁵ LEWIS, M. D. (ed.): *British in India: Imperialism or Trusteeship?* Boston 1962, s. 89.

Na tomto mieste sa pokúsim interpretovať stručný obsah Zákona o vláde v Indii z roku 1919, založený na preštudovaní pôvodného znenia zákona:¹⁶

1. Rada ministra pre Indiu mala byť zložená z ôsmich až dvanástich členov. Traja z nich mali byť Indovia a aspoň polovica členov rady mala stráviť prinajmenšom desať predchádzajúcich rokov v Indii;
2. Od ministra pre Indiu sa očakávalo prijímanie rozhodnutí členov v jeho rade;
3. Časť výdajov na prevádzku úradu ministra pre Indiu mala byť hrazená britskou vládou;
4. Ministrovi pre Indiu sa nepovoľovalo vstupovať do administratívnych záležitostí v provinciách týkajúcich sa rezortov prevedených do indických rúk;
5. Generálny guvernér získal právo nominovať tolko členov do svojej exekutívnej rady, koľko uznal za vhodné;
6. Členovia určení na zasadanie v exekutívnej rade museli pôsobiť v indickej administratíve minimálne desať predchádzajúcich rokov;
7. Ústredný zákonodarný zbor mal pozostávať z dvoch komôr – zo štátnej rady a z legislatívneho zboru;
8. Štátna rada mala pozostávať zo 60 členov, z čoho malo byť 33 volených a 27 nominovaných generálnym guvernérom;
9. Legislatívny zbor sa mal skladať zo 144 členov, z čoho malo byť 103 volených a 41 nominovaných generálnym guvernérom;
10. Bolo zavedené limitované volebné právo;
11. Exekutívna rada sa nezodpovedala legislatívnemu výboru a generálny guvernér nebol povinný riadiť sa jej odporúčaniami;
12. Provinčné zákonodarné zbory mali byť jednokomorové;
13. Sedemdesiat percent členov provinčných zákonodarných zborov malo byť volených a tridsať percent malo byť do funkcie menovaných;
14. V provinciách bol zavedený systém takzvanej diarchie (dvojvládia);
15. Separátny volebný systém sa uplatnil nielen v prípade moslimov, ale aj v prípade iných minorít, ako boli sikhovia, Anglo-Indovia, kresťania a Európania.

Najpodstatnejší bod Zákona o vláde v Indii z roku 1919 spočíval v prenesení úradnej moci miestnym správam v deviatich hlavných provinciách.¹⁷ Provinčná vláda bola na základe systému diarchie (dvojvládia) rozdelená do dvoch sekcií

¹⁶ KEITH, A. B. (ed.): *Speeches and Documents on Indian Policy, 1750–1921*. Vol. II. Londýn 1922, s. 281–327.

¹⁷ Medzi ne patrili Madrás, Bombaj, Bengálsko, Spojené provincie, Pandžáb, Bihár, Orissa, Centrálna provincia, Assám a Barma.

– časť rezortov pripadla indickým ministrom, ktorí boli volení. Časť však ostala v rukách britských provinčných guvernérov, ktorí boli menovaní britskými exekutívnymi radami. Subjekty ako obrana, vzťahy s indickými štátmi a zahraničné vzťahy, colné úrady a vyberanie ciel, železnice, pošty a telegrafy, dane z príjmov, mena a obeživá, verejné dlhy, obchod, lodné a obchodné zastupiteľstvo, občianske a trestné právo, geologický výskum a správa minerálov atď. ostali pod kontrolou guvernéra a jeho oficiálnej výkonnej moci. Iné subjekty, ako napríklad miestna samospráva, zdravotníctvo a starostlivosť o verejné zdravie, výchova a vzdelávanie, verejné práce a zavražovanie, poľnohospodárstvo a správa výnosov z poľnohospodárskej pôdy, starostlivosť o lesy, pomoc hladujúcim, polícia, väznice a výkon spravodlivosti, odbor veterinárstva, registrácia dokladov a právnych listín, registrácia narodení a úmrtí¹⁸ atď. boli presunuté do správy indických ministrov, ktorí sa zodpovedali volenému zákonodarnému zboru. Na základe vyššie uvedeného textu je zrejmé, že tie rezorty, ktoré boli zverené indickým ministrom a zákonodarcom, boli politicky a ekonomicky menej významné a menej strategické, pričom citlivejšie záležitosti, takzvaná „ocelová konštrukcia“ britskej vlády bola ponechaná v rukách výkonného výboru. Jeho členovia boli zvyčajne Briti a zodpovedali sa britskému miestodržiteľovi v Indii. Keďže diarchia bola diplomaticky označená za proces školenia pre indických ministrov a zákonodarcov, dôležitejšie odvetvia ostali v rukách Britov, pričom tie odvetvia, ktoré boli prenesené do indickej zodpovednosti, sa vo všeobecnosti považujú za národ budujúce oblasti.¹⁹ Vyhlásenie, že zámerom autorov tejto schémy bolo umožniť indickým ministrom získať skúsenosti bez toho, aby došlo k akémukoľvek riziku ohrozenia životne dôležitých odvetví v štáte,²⁰ umožnilo Britom udržať si svoje panstvo a pokračovať v čerpaní výhod plynúcich z kontroly nad rozhodujúcimi sférami politického a ekonomického života krajiny.

Ďalším výsledkom reforiem z roku 1919, ktoré sa ukázali prospešné pre britskú stranu, bol fakt, že na základe zavedenia diarchie v provinciách a umožnenia indickému obyvateľstvu participovať na samospráve, sa Briti vlastne pokúsili odvrátiť pozornosť Indov od politickej činnosti v centre. V ústredných vládnych orgánoch krajiny totiž k zavedeniu diarchie nedošlo a moc ostala v rukách britského ministra zahraničných vecí. Prísľub revízie, ktorá sa mala vykonať po desiatich rokoch spolu s vidinou následnej reorganizácie (táto mala byť uskutočnená na základe výsledkov, t. j. úspechov či zlyhaní provinčnej ľudovej vlády), vyvíjal na indických ministrov značný tlak. Zámerom tejto stratégie bolo upriamiť pozornosť indickej strany na tie oblasti verejného života, ktoré boli prenesené do indickej správy a týmto spôsobom

¹⁸ MISRA, B. B.: *The Administrative History of India*. Londýn 1970, s. 70–71.

¹⁹ GRIFFITHS, P.: *The British Impact on India*, s. 319.

²⁰ Tamže, s. 322.

odvrátiť a pozastaviť ambície zástupcov domáceho obyvateľstva týkajúce sa získania väčšieho podielu na vláde v ústredných oblastiach verejného života.

Mimoriadne dôležitým aspektom Zákona o vláde v Indii z roku 1919, ktorý prispel k zachovaniu britského rádzu v Indii, bol fakt, že reforma narušila indickú politickú a národnú jednotu. Predtým načas zjednotené indické národné hnutie sa rozpadlo. Po počiatočnej inklinácii k vzájomnej politickej spolupráci v rámci nových pomerov (Gándhí najprv vyhlásil, že „India dostala toľko, koľko len vládala prehltnúť“²¹) sa zástupcovia kongresu v roku 1920, v tomto období vedení už samotným Gándhím, rozhodli odmietnuť britskú ponuku a osvojili si politiku odmietania spolupráce. Veľká väčšina politikov odmietla „dar“ Britov a prevzala tentoraz úplne opačný Gándhího názor, že „sloboda získaná na základe úsilia tých druhých, akokoľvek sú benevolentní, nemôže pretrvať, keď táto druhá stránka prestane svoje úsilie vyvíjať“²² a že „to nie sú ani tak britské zbrane, ktoré nás držia v našej podriadenosti, ale naša dobrovoľná spolupráca“.²³ Kampaň odopierania spolupráce sa mala prejavovať bojkotom Britov a všetkým, čo s nimi súviselo. Išlo o britský tovar dovážaný do Indie (najmä o textilný priemysel – Gándhí žiadal ľudí, aby si vyzliekli všetko, čo bolo vyrobené v Anglicku a aby to potom spálili na hranici; jeho typickou pózou na verejnosti a pre médiá bolo pradenie na kolovrátku),²⁴ čo malo nepochybne symbolizovať túžbu Indie po sebestačnosti, a teda aj po nezávislosti. Indovia boli vyzývaní, aby ignorovali britské školy i univerzity (tieto mali byť nahradené národnými inštitúciami), i britské tituly a vyznamenania (sám Gándhí vrátil viackrátovi tri medaily, ktoré získal za svoju humanitárnu činnosť v južnej Afrike). Ale najpodstatnejšou zložkou bojkotu, ktorý mal vyústiť do rozkladu britského panstva v Indii, malo byť odmietanie platenia daní, ignorovanie súdov a odmietanie zapojiť sa do volieb. Tieto snahy vyvrcholili bojkotom návštevy následníka trónu Eduarda, princa z Walesu, čo sa dalo pokladať za symbolickú urážku samotnej britskej koruny. Aktívna kampaň odopierania spolupráce s Britmi sa zastavila po incidente v Čaurí Čaura.²⁵

Existovali aj takí politici, ktorí boli ochotní hľadať cestu spolupráce v rámci nových pomerov. Boli nimi starší, konzervatívnejší a umiernenější predstavitelia predvojnového Kongresu, ktorí pokladali Gándhího metódy za príliš radikálne a revolučné, a preto opustili Kongres. Na ich čele stáli Tédž Bahádur Sapru, Mukund Rámrao

²¹ MEHROTRA, S. R.: *India and the Commonwealth. 1885–1929*. Londýn 1965, s. 102.

²² KRIPALANI, K. – MEGHANI, M.: *Readings from Gandhi*. Bhavnagar 1969, s. 71.

²³ Tamže, s. 74.

²⁴ CLÉMENTOVÁ, C.: *Gándhí, síla pravdy*. Praha 1994, s. 62–63.

²⁵ V dedine neďaleko Górahphu v Spojených provinciách sa spočiatku pokojná demonštrácia zvrhla na vypálenie strážnice, v ktorej uhorelo 22 zabarikádovaných príslušníkov policajných zborov. Gándhí odvolal ďalšie pripravované akcie.

Džajakar a Sastri Srinivasa, ktorý založil Indickú liberálnu federáciu, združujúcu novo vzniknutú opozíciu Kongresu. Ďalšia skupina politikov činných v Kongrese, ktorí sa snažili nájsť si miesto v novom systéme, vytvorila tím, na čele ktorého stáli Mótilal Nehru a Čitta Randžán Dás. V roku 1923 vytvorili stranu Swaradž, ktorá predstavovala frakciu v rámci hlavného prúdu Kongresu. Združovala politikov veriacich v možnosť spolupráce s britskou stranou. O smerovaní strany mnoho vypovedá výrok, ktorý predniesol Č. R. Dás: „je potrebné brať novú situáciu ako výzvu, prejsť z jedného konca Indie na druhý a pomyslieť si, že sklameme našu kultúru, zanikneme v našom postavení . . . , ak sa nechytíme ruky, ktorá nám bola podaná.“²⁶ Iní, ako napríklad Muhammad Alí Džinnáh, na chvíľu z politického života úplne zmizli.

Veľký obrat nastal aj vo vzťahoch medzi hinduistami a moslimami. Srí Aurobindo Ghoš charakterizoval situáciu takto: „Príčinou rozkolu medzi hinduistami a moslimami je prijatie komunálneho princípu Kongresom. . . Prijatím komunálneho princípu v Lakhnaú sa moslimovia v Indii stali nadobro separátnym politickým činiteľom, a to sa nemalo nikdy stať.“²⁷ Separátny volebný systém pre moslimov, ktorý bol zavedený v roku 1909, bol Chelmsford-Montaguovou reformou prijatou o desať rokov neskôr rozšírený a uplatňovaný aj v prípade ďalších menšín: napríklad medzi Sikhmi a kresťanmi. Systém separátnych volieb, resp. lepšie povedané systém rozdelenia voličov spôsobil to, že politici zastupujúci moslimov, hinduistov, triedu nedotknuteľných alebo menšinové náboženské skupiny sa usilovali o získavanie voličských hlasov len v rámci skupiny, z ktorej sami pochádzali. Dôsledkom takéhoto prístupu sa prestali vytvárať miestne koalíčné zoskupenia zo zástupcov rozličných strán, čo vyústilo do prudkého poklesu spolupráce medzi politikmi s rozdielnym zázemím. Tento dobre naplánovaný krok zo strany britskej vlády mal jednu dôležitú funkciu – zabránil Indom zjednotiť sa v úsilí proti britskému panstvu a vytvoriť tak jednotnú indickú národnú platformu, ktorá by požadovala dôsledné uplatnenie vlastných práv.

Je možné načrtnúť takýto záver: Briti sa snažili využiť sociálnu diferenciáciu a náboženský pluralizmus v parlamentnej vláde tak, aby rozdrobili jednotu národných síl, o ktorú sa usilovali predstavitelia Kongresu. Britská vláda sa snažila získať podporu menších politických skupín a týmto spôsobom podkopať autoritu radikálneho vedenia Kongresu, ktoré sa usilovalo byť jediným hovorcom spoločného indického národného hnutia.

Chelmsford-Montaguove reformy nepochybne znamenali pre Indiu aj určitý prínos, i keď bol tento fakt v literatúre po mnohé roky podceňovaný, či dokonca

²⁶ KRIPALANI, K. – MEGHANI, M.: *Readings from Gandhi*, s. 74.

²⁷ Anglický výraz *communalism* sa v Indii používa pre náboženskú obdobu šovinistického nacionalizmu, ktorý spočíva v bezohľadnom uprednostňovaní záujmov jednej náboženskej komunity pred druhou a je sprevádzaný nepriateľskými a povýšeneckými postojmi k vyznávačom inej viery.

úplne popieraný. Zákon z roku 1919 posunul svojím spôsobom Indiu vpred na ceste vedúcej k vzniku samostatného demokratického štátu. Jedným z pokrokov bol fakt, že počet indických členov vo výkonnej vicekráľovej rade sa zvýšil z dvoch na troch. Hoci bola táto zmena v podstate iba symbolickým gestom a neposkytovala Indom dostatok priestoru pre politickú sebarealizáciu v centre, predstavovala progresívny krok na ceste k zvýšeniu miery indickej samosprávy.

Ďalšou výhodou pre indickú stranu bolo to, že indickí ministri získali v provinčnej sfére dovtedy nevídané právomoci na poli legislatívy i exekutívy. Indický politický potenciál získal veľkú šancu aktívne sa podieľať na vláde vo svojej vlasti.

Tretou vymoženostou bolo rozšírenie volebného práva v Indii. Aktívne volebné právo bolo rozšírené tak, že zahŕňalo približne jednu desatinu dospelých mužskej populácie. Celkový počet Indov oprávnených voliť dosiahol počet päť miliónov. Udelenie volebného práva sa naďalej zakladalo na majetku (t. j. jeho udeleniu predchádzalo zaplatenie malej sumy v rámci pozemkovej dane, nájomného, miestnych poplatkov a dane z príjmu).²⁸ Hoci na jednej strane volebné pravidlá nezabezpečovali volebné právo ženám, na strane druhej oprávňovali legislatívne rady k odstraňovaniu rozdielov medzi pohlaviami, čo tieto rady následne aj uvádzali do praxe. Tento moment sa dá označiť za britský výdobytok. Hoci myšlienka rovnocenného postavenia žien a mužov v spoločnosti nebola vyložene britským príspevkom do indickej kultúry (samotný Gándhí bol známy svojou obhajobou rovnocennosti pohlaví. Vyhlasoval napríklad, že „žena je družkou muža, obdarená rovnakými psychickými schopnosťami ako muž. Žena sa má právo podieľať aj na tých najdrobnejších detailoch úkonov, ktoré vykonáva muž a má rovnaké právo na voľnosť a slobodu ako muž.“²⁹ V inom verejnom prejave vyhlásil, že „záchrana Indie závisí od obetí a osvietenia jej žien.“³⁰) Avšak v konečnom dôsledku to bol napokon britský vplyv, na základe ktorého dosiahli indické ženy aspoň čiastočnú možnosť voliť. Tento krok posunul Indiu vpred na jej ceste smerujúcej k dosiahnutiu postavenia moderného demokratického štátu.

Zmeny, ktoré sa počas prvej svetovej vojny i po nej objavili na medzinárodnej politickej scéne, spolu s narastajúcim indickým národným hnutím a požiadavkou indickej samosprávy, prinútili britskú stranu vydať v roku 1917 vyhlásenie, že cieľom Britov v Indii je vytvorenie indickej autonómie a v roku 1919 učiniť v tomto smere dôležité praktické kroky. Britská vláda vytvorila plán, na základe ktorého sa snažila uvoľniť napätie v Indii a uspokojiť požiadavky domorodcov vytvorením možností pre realizáciu domáceho politického potenciálu v „bezpečných“ rezor-

²⁸ MISRA, B. B.: *The Administrative History of India...*, s. 73.

²⁹ Tamže, s. 73.

³⁰ KRIPALANI, K. – MEGHANI, M.: *Readings from Gandhi...*, s. 80.

toch provinčnej sféry. Súčasne sa britská strana usilovala o zachovanie britskej vlády v „rozhodujúcom“ centre.

Je možné dospieť k záveru, že Zákon o vládě v Indii z roku 1919 bol určitým kompromisom medzi zachovaním britského rádžu a uspokojením indických požiadaviek volajúcich po samospráve. Britské panstvo v Indii bolo na dobu niekoľkých rokov skonsolidované. Na druhej strane indickí politici dostali šancu začať novú éru v indickej histórii, a to éru postupného naplňania sna o demokracii a nezávislosti. Paradoxom ostáva fakt, že ani britskí, ani indickí štátnici nerozpoznali podstatu nových reforiem. Indickí politici si neuvedomili, koľko rozhodujúcej moci získali do vlastných rúk a ako ju môžu využiť. A väčšina britských diplomatov nespozorovala a nepredvídala, že Zákon o vládě v Indii z roku 1919 spustil začiatok konca britského rádžu v Indii.

1919 Government of India Act

Slávka Otčenášová

Changes which occurred during WWI and after it on the international political scene, together with the increasing Indian national movement and the demand for the Indian self-government, pressed the British government in 1917 to issue a declaration stating that the aim of the British administration in India is to establish the Indian self-government. The 1919 Government of India Act was one of the steps of the gradual transfer of the governing power to the hands of the natives. The Act incorporated the idea of a dual form of government (referred to as a diarchy) for the major provinces. Within the provincial governments, ministers of education, health and public works could now be Indian nationals. However, the British controlled the central government and within the provincial governments, they remained to keep control of the key posts of tax and law and order. A commission would be held in 1929, to see if India was ready for more concessions.

e-mail: otcenasova@gmail.com

RUŽOMBERSKÉ KATOLÍCKE ŠKOLSTVO V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Michal Marták¹

MARTÁK, Michal: *Ružomberok Catholic Schools in the Pre-Munich Republic*.

The author of the study deals with the problems of the catholic schools in Ružomberok after the formation of the Czechoslovak Republic in 1918 and follows their development within the first years of the existence of the new state. Special attention is devoted to the most important troubles that had to be solved by the school system, above all the process of de-Hungarization, the lack of qualified Slovak teachers, Slovak textbooks and school buildings.

Keywords: History, Slovakia, catholic schools in Ružomberok, Slovak school system in the pre-Munich Republic.

Spoločenský a kultúrny život na Slovensku prechádzal po skončení prvej svetovej vojny a na začiatku dvadsiatych rokov minulého storočia obdobím radikálnych zmien. Slovensko sa po „nevýdarenom tisícročnom manželstve s Maďarmi“ stalo súčasťou nového štátneho útvaru, Československej republiky.² Nevyjasnené predstavy o smerovaní štátu vnašali neistotu aj v oblasti školstva, ktoré sa tiež muselo vysporiadať s množstvom problémov a ťažkostí. Táto štúdia poukazuje na niektoré aspekty ružomberských katolíckych škôl, jeho odmaďarčovania, a zameriava sa najmä na jeho vývojové problémy v spomínanom období.³

Na začiatku 20. storočia takmer 80 % z celkového počtu ľudového školstva v Uhorsku patrilo jednotlivým cirkvám. Výnimku netvorilo ani mesto Ružomberok, ktoré bolo do prvej svetovej vojny počtom slovenského obyvateľstva a vyspelosťou

¹ Absolvent kombinácie dejepis – náboženská výchova v rokoch 1996–2001.

² K týmto súvislostiam existuje viacero prác. K najznámejším patria: PEROUTKA, F.: *Budování státu*. Praha : Lidové noviny, 1991, či štvorzväzkový *Slovenský prevrat* od prvého cirkevného referenta na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska K. A. MEDVECKÉHO (vyšiel v Trnave v Spolku Sv. Vojtecha v roku 1930). Známy je aj prvý zväzok diela *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918–1938)* od Karola SIDORA, ktorý vyšiel v Bratislave v roku 1943.

³ Danej problematike nebola venovaná doposiaľ prílišná pozornosť. Katolícke školy v Ružomberku okrajovo spomína Ján Pavlík v monografii *Ružomberok: historicko-vlastivedná monografia*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969. 358 s. Podobne veľmi skromné materiály ponúka v monografii *600 rokov minulosti bývalého výsadného mesta Ružomberka 1318–1918* Ivan Houdek. Ružomberok, 1934, 72 s. Ani jeden sa nezmieňuje o katolíckych školách v ružomberských mestských častiach, v Čermovej, v Bielom Potoku, vo Villa Ludrovej, či vo Vlklínci.

priemyslu jedným z najväčších a najvýznamnejších kultúrnych i národných centier a dôležitým strediskom, v ktorom pôsobili významní predstavitelia slovenskej politiky. Podobne ako aj v iných slovenských mestách do roku 1918, aj tu boli školy budované prevažne na konfesionálnom základe. Ako vyplýva z náboženského zloženia obyvateľov zo začiatku 20. storočia, najväčšie, približne 83-percentné zastúpenie tu mali katolíci. K židovskému náboženstvu sa hlásilo 9 % a k evanjelickému a. v. 8 % obyvateľov.⁴ Vyučovanie sa tu uskutočňovalo v troch rôznych konfesijných školách – rímskokatolíckych, evanjelickej a. v. a židovskej.⁵ Všetky školy, okrem evanjelickej a. v., v duchu hungarizácie plne spolupracovali s vládnu politikou.

Počiatočná reorganizácia školského systému bola nesmierne komplikovaná, pretože bola plná protichodných faktorov, ktoré vyvstali z dedičstva starého zriadenia a mimo nového zavádzajúceho politického usporiadania. Podľa zákona č. 11/1918 Sb. z. a n. ostali na Slovensku naďalej v platnosti uhorské zákony, normy a nariadenia v školskej oblasti z rokov 1868 a 1891. Štruktúra v školách v Československej republike teda nebola jednotná. Kým v Čechách a na Morave boli školy takmer výlučne pod krajiniskou správou, čo zodpovedalo štátnej administratíve, na Slovensku mali väčšinu elementárnych škôl v správe cirkvi, ktoré sa po roku 1918 pustili do boja za ich udržanie.

Posťahnutie cirkevných škôl v Ružomberku bolo len tesne odsúhlasené. Mestská rada ho 24. mája 1919 schválila v pomere hlasov 8:6.⁶ Praktické prevzatie škôl do štátnej správy sa však napokon nerealizovalo. Rozdielne názory na vládnu politiku a nezhody s Andrejom Hlinkom využil sám referent pre školstvo na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska Anton Štefánek, ktorý na prelome rokov 1918/1919 osobne prišiel do Ružomberka vykonať opatrenia súvisiace s posťahnutím piaristického gymnázia.⁷ O posťahnutie dievčenských škôl, ktoré mali vo svojej správe maďarské učiteľky z rehole Milosrdných sestier sv. Vincenta, ale aj ostatných katolíckych škôl, sa vládni zástupcovia pokúsili až o pár mesiacov ne-

⁴ *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských* (III. Zkrácené a upravené vydání knihy prof. Dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika Uh. Slováků na základe sčítání lidu z r. 1900 s 1 přehlednou mapou“). Praha : Společnost národopisného musea československého, 1919, s. 203.

⁵ Okrem nich však existovali aj štátne školy, ľudová v mestskej časti Rybárpole a detská opatrovňa. Ďalšie školy pod správou štátu postupne vznikali po roku 1918. Štátna (koedukčná) meštianska škola vznikla v roku 1919, ďalšia ľudová škola v roku 1925. Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš (ďalej len ŠABY, p. LM), fond Národná škola v Ružomberku, ul. Hruboňova, 1895–1953 (ďalej len NŠH RBK), inv. č. 57, Kronika Evanjelickej a. v. ľudovej školy v Ružomberku.

⁶ Archív Liptovského múzea v Ružomberku (ďalej len ALM RBK), PAVLÍK, J.: *Príspevky k dejinám mesta Ružomberok, najmä nespracované dejiny mestskej kroniky z obdobia rokov 1800–1935*, rukopis. Ružomberok, 1965, s. 116–117.

⁷ STANO, P.: *Piaristické obdobie gymnázia 1729–1918*. In: BŮHM, S. a kol.: *250 rokov ružomerského gymnázia*. Ružomberok, 1979, s. 56–57.

škôl, počas tzv. parížskej cesty Andreja Hlinku. Avšak počas jeho neprítomnosti táto akcia nebola úspešná, pretože sa proti vládnym zásahom do konfesijného školstva postavili ružomerskí obyvatelia. Tí v septembri 1919 prijali rezolúciu, ktorou udržali katolícky ráz škôl.⁸ Všetky rímskokatolícke ľudové školy ostali pod spoločnou cirkevnou správou spolu s ľudovými školami ďalších mestských častí v Bielom Potoku, Černovej, Vlkolínci, Villa Ludrovej a zároveň spojené s učňovskou obchodnou a priemyselnou školou. Jej správcom bol Augustín Feldhammer, učiteľ a správca rímskokatolíckej chlapčenskej ľudovej školy.⁹

O komplikovanej a nevýraznej situácii v katolíckom školstve v Ružomberku svedčí aj fakt, že až do roku 1921, teda skoro dva školské roky, nebola školská stolica ako najnižší správny orgán pri cirkevných školách funkčná. Konstituovala sa až na zásah biskupského úradu, ktorý o veci upozornila mestská rada mesta Ružomberok pri prejednávaní predbežného rozpočtu na rok 1920. Školy boli bez dozoru a vyučovanie bolo prevádzané ľahostajne. Množili sa sťažnosti rodičov, ako aj stredných škôl, čo nahrávalo vtedajším neprajníkom cirkevných škôl.¹⁰ Voľba novej školskej stolice prebehla 2. januára 1921. Za jej členov boli zvolení všetci kandidáti školskej stolice pred rokom 1918.¹¹

I keď malo zákonodarstvo Československej republiky zjednocujúci charakter a vplyv aj v oblasti školskej a osvetovej správy, v celej Československej republike nefungoval jednotný školský systém. Predošlý odlišný historický a kultúrny vývoj však u oboch zjednotených národov spôsobil, že naďalej pretrvávali rozdiely v členení, organizácii i úrovni škôl na Slovensku a v Čechách.¹² V roku 1918 bolo na Slovensku 4000 škôl, 3500 z nich bolo výlučne na slovenskom území. Po slovensky však vyučovalo len 550 učiteľov na 344 školách.¹³

⁸ Reakciou na tieto udalosti bol fakt, že z gymnázia bol prepustený Ignác Grebáč-Orlov, ktorý sa po odchode Štefana Mnoheľa do Paríža stal redaktorom Slováka. Pozri SIDOR, K.: *Andrej Hlinka (1864–1926)*. Bratislava, 1934, s. 382.

⁹ ŠABY, p. LM, fond Školský inšpektorát v Ružomberku /1908/ 1919–1949 /1950/ (ďalej len ŠIRBK), inv. č. 86, č. 258/1922, Výročný štatistický výkaz Rímskokatolíckej chlapčenskej ľudovej školy.

¹⁰ Archív Biskupského úradu Spišská Kapitula (ďalej len ABÚ), fond Spišské biskupstvo II (ďalej len SB), č. 661/1920, List rady mesta Ružomberka diecezálnej kancelárii v Spišskom Podhradí zo dňa 20. decembra 1920.

¹¹ Jej predsedom bol Andrej Hlinka, členmi sa stali učitelia Augustín Feldhammer, Jozef Korbas, za rodičov bol zvolený Fridrich Almáši, zástupcom mesta bol Dr. František Vlkolínsky. ABÚ, SB, č. 88/1921, List Andreja Hlinku Biskupskému ordinariátu v Spišskom Podhradí zo dňa 9. januára 1921.

¹² Porov. MAGDOLENOVÁ, A.: *Slovenské školstvo v predmníchovskom Československu*. In: *Historický časopis*, roč. 30, 1982, č. 2, s. 272–275.

¹³ ZGŮTH, P. P.: *Školstvo na Slovensku, slovenské učiteľstvo pred prevratom a v historickom vývoji prvých rokov národnej slobody slovenskej i jeho zásluhy na poli ľudovjchovy a národnej osvety*. In: ŽITAVSKÝ, A.

Rozpad monarchie spôsobil, že sa začatá maďarizačná školská politika nedokončila. Zrušilo sa maďarské vyučovanie na školách v slovenských obciach a slovenský jazyk sa stal úradným jazykom na Slovensku. Zavedené bolo bezodkladné vyučovanie v materinskej reči a slovenčina sa stala riadnym predmetom, čo spôsobilo na mnohých školách ohromné ťažkosti, pretože slovenské učebnice neexistovali a učitelia neboli schopní vyučovať v slovenčine.

Nedostatok kvalifikovaných slovenských učiteľov, školských budov, učebných pomôcok a slovenských učebníc predstavoval hlavné prekážky, s ktorými sa muselo slovenské školstvo vysporiadať. Problém nedostatku učiteľov po odchode maďarských učiteľov a profesorov zo slovenských škôl vyriešil príchod približne 1400 českých pedagógov. Umožnil to zákon č. 605/1919 Sb. z. a n., ktorý ustanovil zásady, podľa ktorých bolo možné úradne prikázať na jeden rok štátneho zamestnanca, učiteľa alebo profesora na ktorékoľvek služobné miesto na území republiky.¹⁴

V ružomerských školách bola pred rokom 1918 maďarčina vyučovacím jazykom na všetkých typoch škôl. Po maďarsky sa vyučovalo v detských opatrovniach, ľudových školách, meštianskej škole, aj v piaristickom gymnáziu. V celom Ružomberkom okrese bola slovenčina vyučovacím jazykom iba v troch evanjelických a v. ľudových školách.¹⁵

Povrchná starostlivosť uhorských vlád v oblasti školstva spôsobila vysokú negramotnosť na Slovensku a dovolila nepravidelnú školskú dochádzku. Poľnohospodárstvo ako základný zdroj obživy ovplyvňovalo i vyučovanie. Výnimku netvorili ani školy v ružomerských mestských častiach, kde sa obyčajne školský rok začínal po dokončení prác na poli, teda približne začiatkom novembra, a končil v marci, keď sa poľné práce začínali. Nízkemu počtu žiakov boli prispôbené aj školské budovy, ktoré boli prevažne malé, obyčajne s jednou či dvomi učebnými miestnosťami. Ich vybavenosť bola na nízkej úrovni, učebné pomôcky zastaralé. Krátko po udalostiach v roku 1918 sa situácia v tejto oblasti nezmenila. Maďarské učebnice bolo potrebné nahradiť slovenskými. V Ružomberku bol v tej dobe na všetkých školách k dispozícii jedine Obrázkový šlabikár a prvá čítanka pre školy evanjelické a. v. Rehora Urama-Podtatranského.¹⁶ Nedostatok učebníc a učebných textov sa riešil didakticky nie veľmi efektívnym a účinným, avšak jediným možným spôso-

S. (zost.): Pamätník slovenského školstva za účinkovania prezidenta T. G. Masaryka I. Bratislava : Nákladom vydavateľstva pamätníka slovenského školstva, 1936, s. 48.

¹⁴ Porov. MAGDOLENOVÁ, A.: *Slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch*. In: *Historický časopis*, roč. 29, 1981, č. 4, s. 484–485.

¹⁵ ŠABY, p. LM, ŠI RBK, inv. č. 83, nesign./1919, Súhrnné výkazy národného školstva podľa stavu zo dňa 1.9.1918.

¹⁶ ŠABY, p. LM, NŠH RBK, inv. č. 57, Kronika Evanjelickej a. v. ľudovej školy v Ružomberku.

bom, keď sa najpotrebnejšie učebné texty zostavovali písaním učebnej látky na tabuľu a do písaniek. Učiteľky v reholných dievčenských školách učili podľa českých učebníc, ktoré prekladali, aby mohli dievčatám prednášať učivo v slovenčine.¹⁷

Hoci sa slovenčina stala vyučovacou rečou na školách všetkých stupňov a druhov, na gymnáziách, odborných školách a učiteľských ústavoch vyučovali po roku 1918 prevažne českí profesori. Slovenskí učitelia v dôsledku nedostatočnej jazykovej pripravenosti počas stupňujúceho sa maďarizačného tlaku našli uplatnenie zväčša na ľudových školách a meštiankach. Podobne aj v Ružomberku Slováci vyučovali prevažne na rímskokatolíckych ľudových školách. Išlo prevažne o ružomerských rodákov, ktorí ukončili štúdiá na slovenských učiteľských ústavoch v Spišskej Novej Vsi, Banskej Bystrici, najväčší počet z nich absolvoval učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. Výnimku tvorili učiteľky českej národnosti z rehole Školských sestier sv. Františka O.S.F., ktoré mali v správe dievčenskej školy.

Vedomostná úroveň bola odlišná. Kým v Čechách a na Morave existovalo len 28,74 % jednotriednych škôl, na Slovensku ich počet presahoval 63,7 %.¹⁸ Jednotriedne školy tvorili v celom Ružomerskom okrese nadpolovičnú väčšinu. Z celkového počtu 45 ich bolo 24, kapacitne nevyhovovala ani jedna.¹⁹ Typickým príkladom takejto jednotriednej školy s niekoľkými postupnými ročníkmi bola ľudová škola vo Vlkolínci. V tejto ružomerskej mestskej časti, situovanej nepriaznivo na okraji mesta, sa učitelia pomerne často striedali. Obyčajne tu boli posielaní začínajúci učitelia, ktorí na škole pôsobili väčšinou iba jeden školský rok.²⁰

Poprevratové roky spôsobili na Slovensku organizačné ťažkosti aj mužským a ženským reholným rádom a spoločnosťami. Provincie starších reholí mali svoje kláštory na oboch stranách slovensko-maďarských hraníc. Niektoré rehole stratili značnú časť svojich členov, pretože sa mnoho rehoľníkov a rehoľníc, príslušníkov maďarskej národnosti, presťahovalo do Maďarska. Preto sa v novom štátnom útvarе museli rehole reorganizovať v rámci nových štátnych hraníc.

Ružomerské piaristické gymnázium bolo od svojho založenia v rokoch 1727–1729 až do roku 1918 jediným na území Liptovskej a Oravskej stolice. V druhej polovici 19. storočia sa v dôsledku školskej politiky maďarskej vlády stal i tento ústav hungarizačným a takým ostal ešte aj počas prvej svetovej vojny. Ako spomína

¹⁷ ŠABY, p. LM, fond Anton Mederly z Ružomberka (1904–1953) (ďalej len AM RBK), Prípís listu Karola Sidora Antonovi Mederlymu zo dňa 15. decembra 1938.

¹⁸ ŠTEFÁNEK, A.: *Školstvo v predválečnom Uhorsku a na dnešnom Slovensku*. In: Slovensko kedysi a teraz. Ed. R. W. Seton-Watson. Praha 1931, s. 120.

¹⁹ ŠABY, p. LM, ŠI RBK, inv. č. 84, č. 274/1920, Výročná správa ružomerského inšpektorátu za rok 1920.

²⁰ ŠABY, p. LM, ŠI RBK, inv. č. 86–104, Správy o stave školy a výročné štatistické výkazy.

jeden z prvých absolventov po roku 1918, Vojtech Budinský-Krička, ružomerský rodák²¹, „už slovenské slovo na chodbe bolo podozrivé a viedlo k obviňovaniu z panslavizmu, z rusofilstva a protištátneho zmýšľania a konania. Profesori-piaristi boli horliví v službách maďarskej štátnej ideológie a ako bývali prísnymi pedagógmi a úspešnými učiteľmi dobrej úrovne, tak bývali tvrdými proti slovenčine.“²²

Koniec prvej svetovej vojny bol tiež koncom piaristického gymnázia. Rozpad Rakúsko-Uhorska a následná nová politicko-spoločenská situácia v novovzniknutom štáte Čechov a Slovákov si tiež v ružomerskom gymnáziu vynútili neodmysliteľné zmeny. Súviseli predovšetkým so zavádzaním slovenského jazyka ako vyučovacieho predmetu, ale aj ako vyučovacej reči do výchovno-vzdelávacieho procesu. Rehoľa piaristov však nemala k dispozícii dostatočný počet učiteľov, ktorí slovenčinu ovládali a mohli ju i vyučovať.

V celom profesorskom zbore piaristického gymnázia bol len jeden, latinčinár Matej Lisý, ktorý mohol vyučovať v slovenčine, pretože ju ovládal. Preto na začiatku roka 1919 prišli do gymnázia pod vedením nového riaditeľa noví slovenskí a českí profesori.²³ 25. februára 1919 piaristi odovzdali budovu gymnázia a zariadenie školy prevzalo nové vedenie.²⁴

Podobným problémom sa nevyhol ani kláštor Milosrdných sestier sv. Vincenta v Ružomberku a reholné učiteľky v rímskokatolíckych dievčenských školách, ktoré tu pôsobili od roku 1885.²⁵ Po zmenách v roku 1918 aj naďalej vyučovali na ľudovej a meštianskej škole. Vo svojich radoch mali iba jedinú učiteľku, ktorá vedela po slovensky, a tak sa na úkor odborných predmetov celý rok vyučovali ručné práce, kreslenie a pod. Na rozdiel od ostatných slovenských škôl však vyučovanie

²¹ Vojtech Budinský-Krička (predtým Budaváry, 1903–1993), slovenský archeológ. Venoval sa vedecko-výskumnej činnosti takmer všetkých období praveku na Slovensku. Porov. NOVOTNÝ, B. a kol.: *Encyklopédia archeológie*. Bratislava : Obzor, 1986, s. 133.

²² BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: *Zo spomienok archeológa*. In: BŔHM, S. a kol.: 250 rokov..., s. 113.

²³ Okrem Mateja Lisého to bol fyzik a matematik Ferdinand Šteliar. Po nich to bola početná skupina českých a moravských stredoškolských profesorov a potom ďalší Slováci, Jozef Oravský (Árvai), Ján Potocký a Karol Murgaš. Kompletný profesorský zbor od roku 1918 do roku 1979 pozri BŔHM, S. a kol.: 250 rokov ružomerského gymnázia. Ružomberok, 1979, s. 158–161.

²⁴ STANO, P.: *Piaristické obdobie...*, s. 56–57.

²⁵ Na žiadosť farára Antona Kurimszkeho ich zo Spišských Vlách do Ružomberka poslal spišský biskup Juraj Császka. V septembri 1885 začala sedem rádových sestier a tri civilné učiteľky vyučovať na vtedy šesťtriednej ľudovej a osemtriednej internátnej škole. Riaditeľkou bola Mária M. Klára Botta. V roku 1892 bola pod ich správou otvorená rímskokatolícka meštianska škola a približne v tej dobe bola zriadená aj detská opatrovňa. V auguste roku 1919 odišli do Satu Mare v Rumunsku. ŠABY, p. LM, fond Štátna meštianska škola dievčenská (ďalej len ŠMŠD), inv. č. 22, Školská kronika 1919–1949. Taktiež: ŠABY, p. LM, fond ONV v Ružomberku, Odbor školstva a kultúry (ďalej len ONV RBK, OŠK), škol/52-1956, II. OSŠ Ružomberok – História školy.

prerušené nebolo. V takejto podobe však vyučovanie nemohlo byť postačujúce.²⁶ Preto ružomerský farár a predseda školskej stolice Andrej Hlinka na ich miesto povolal Školské sestry sv. Františka O.S.F. učiteľky z centrálného kláštora v Prahe-Břevnove, ktoré sem prišli 23. augusta 1919. O deň neskôr prevzalo jedenásť sestier vyučovanie v šesťtriednej ľudovej, štvortriednej meštianskej a v detskej opatrovni. Riaditeľkou školy bola S. M. Dominika Stuchlá.²⁷

Povinná školská dochádzka bola na Slovensku šesťročná, od šiestich do dvanástich rokov. Zmeny nastali až vydaním Malého školského zákona č. 226/1922 Sb. z. a n. zo dňa 13. júla 1922, ktorý uzákonil osemročnú povinnú školskú dochádzku. Rozšírenie školskej dochádzky o dva roky zapríčinilo nevyhnutnosť rastu počtu tried a rozšírenia školských budov. Pre nedostatok učiteľov a učebných priestorov sa ho do života na Slovensku podarilo uviesť až v školskom roku 1927/1928.

Budovanie nových škôl, najmä ľudových, bolo po roku 1918 akútnym problémom. Nielenže staré školské budovy nevyhovovali, ale mnohé z nich v dôsledku vojnových pomerov spustli. Budovanie škôl sa mierne rozbehlo až po roku 1925. Najväčšou prekážkou bol nedostatok finančných prostriedkov a úverových možností. Zmena nastala zriadením medziministerskej komisie pri Ministerstve školstva a národnej osvety, ktorej hlavnou úlohou bolo rýchle zabezpečovanie primeraných podpôr a bezúročných pôžičiek obciam a súkromníkom na stavbu škôl. Cirkevným školám, i keď boli podobne ako štátne školy školami verejnými, sa obyčajne akákoľvek štátna stavebná subvencia odopierala.

V skutočnosti sa budovanie nových a renovácie starých školských budov rozbiehali pomaly. V Ružomberku sa problém so školskými budovami začal riešiť až v roku 1932. Umiestnenie všetkých školopovinných detí v triedach tak, aby ich stúpajúci počet zodpovedal zákonným nariadeniam, si akútne vyžadovalo nevyhnutné riešenie. Vyše storočná budova Rímskokatolíckej chlapčenskej ľudovej školy nezodpovedala pedagogickým ani hygienickým požiadavkám. Školský inšpektorát označil stav všetkých budov rímskokatolíckych ľudových škôl za nevyhovujúci a pohrozil vládnym napomenutím. Jediným spôsobom riešenia tohto problému bola neodkladná stavba novej školskej budovy.²⁸ 16. júla 1932 prijalo mestské zastupiteľstvo na svojom zasadnutí uznesenie, na základe ktorého sa malo začať s novostavbou pre rímskokatolícku chlapčenskú ľudovú školu, dovtedy umiestne-

²⁶ ŠABY, p. LM, AM RBK, Prípis listu Karola Sidora Antonovi Mederlymu zo dňa 15.12.1938.

²⁷ ZAVADILOVÁ, L.: *Školské sestry O.S.F.* In: *Katolícke Slovensko 833–1933*. Trnava : Spolok Sv. Vojtecha, 1933, s. 224.

²⁸ ŠABY, p. LM, fond Rímskokatolícky verejný Československý ústav pre vzdelanie pestúnok materských škôl v Ružomberku 1933–1939 (ďalej len Rímskokatolícky ústav), nesign./1932 adm., Zápisnica zo zasadnutia katolíckej školskej stolice v Ružomberku.

nú v dvoch nevyhovujúcich budovách, ešte v tomto školskom roku.²⁹ Vyučovať v novopostavenej jedenásťtriednej škole s učiteľskými bytmi sa začalo už v nasledujúcom školskom roku 1933/1934.³⁰

Školská stolica v Ružomberku v roku 1936 žiadala novostavbu aj pre dievčenskú meštiansku školu, ktorej školský inšpektorát tiež vytykal nedostatky i nevhodnosť niektorých učební v kláštornej budove z roku 1902. Jej stav neuspokojoval ani napriek tomu, že ľudová dievčenská škola bola preložená do novej školskej budovy. Inšpektorát jej hrozil zatvorením pre neúčelový stav budov.³¹ Po ďalších uzneseniach mestského zastupiteľstva v roku 1939 bola táto vážna otázka vyriešená až o rok neskôr.³²

Po vyriešení otázky ľudových škôl a ich budov vo vnútornom meste pristúpilo mesto k vybudovaniu školských budov aj v mestských častiach. Mesto začalo takmer súčasne riešiť tento školský problém v Černej a Bielom Potoku.

V Černej síce boli dve školské budovy, počet školopovinných detí však ďaleko prevyšoval zákonom stanovené maximum. Spočiatku tento problém vyriešilo vedenie školy zriadením provizórnej triedy v súkromnom dome, ale pretože v školskom roku 1933/1934 mala škola už 252 žiakov a bolo potrebné zriadiť päť tried, rozhodlo sa mesto Ružomberok zbúrať starú školskú budovu situovanú uprostred obce, v ktorej bola umiestnená druhá trieda a na jej mieste postaviť novostavbu školskej budovy. Mesto sa zaviazalo uhradiť stavebný náklad spojený s touto stavbou vo výške 600 tisíc korún.³³ Dvanásteho augusta 1934 černovský rodák a ružomerský farár Andrej Hlinka slávnostne posvätil základný kameň novej školskej budovy³⁴ a už po necelých piatich mesiacoch, 20. januára 1935³⁵, bola nová škola posvätená a odovzdaná do užívania, hoci učiť v nej sa začalo už 3. januára 1935. Do štyroch tried novej školskej budovy nastúpilo v čase jej odovzdania 251 žiakov.³⁶

²⁹ ŠABY, p. LM, fond Obecný notársky úrad v Ružomberku 1923–1944 (ďalej len ONÚ RBK), inv. č. 10, Zápisnice obecného zastupiteľstva mesta Ružomberka z roku 1932, s. 179–191.

³⁰ ALM RBK, PAVLÍK, J.: *Príspevky k dejinám mesta Ružomberok...*, s. 121.

³¹ ŠABY, p. LM, ONÚ RBK, inv. č. 14, Zápisnice obecného zastupiteľstva mesta Ružomberka z roku 1936, s. 307.

³² Na pôvodnom pozemku bola realizovaná stavba dievčenskej meštianskej školy, detskej opatrovne a prestavba kláštora so stavebným nákladom 3 milióny Kč. Nová školská budova bola daná do užívania 1. októbra 1941. ŠABY, p. LM, ŠMŠD, inv. č. 22, Školská kronika 1919–1949.

³³ ŠABY, p. LM, ONÚ RBK, inv. č. 11, Zápisnice obecného zastupiteľstva s indexom r. 1933, s. 346–349.

³⁴ *Posviacka základného kameňa r.-k. ľudovej školy v Černej*. In: Slovák, roč. XVI., 1934, č. 183, s. 2.

³⁵ ŠABY, p. LM, ŠI RBK, inv. č. 110, č. 1170/1946, Stavby školských budov – Dotazník o školských budovách. Taktiež: *Prelát Hlinka v treskácej zime posviacka novú rím.-kat. školu v Černej*. In: Slovák, roč. XVII., 1935, č. 18, s. 2.

³⁶ ŠABY, p. LM, ONV RBK, OŠK, škol/52-1956, História výuky a školy v osade Ružomberok-Černová.

Do podobných problémov sa dostala aj Rímskokatolícka ľudová škola v Bielom Potoku. Počet žiakov sa neustále zvyšoval, v roku 1931 sa vyšplhal až na číslo 191.³⁷ Vysoký počet žiakov v dvoch triedach bol síce vyriešený otvorením tretej triedy a príchodom ďalšieho učiteľa. Nastali však problémy s umiestňovaním žiakov tretej triedy, ktorí prechodne využívali prepožičané priestory v súkromných domoch. Je potrebné pripomenúť, že tieto budovy, v ktorých bola škola umiestnená, boli postavené ako obytné domy, preto nevyhovovali školským potrebám. Tento provizórny stav neprospieval, preto boli zodpovední predstavitelia nútení zaoberať sa myšlienkou postavenia novej školskej budovy.³⁸ Aj napriek tomu, že v Bielom Potoku boli v tom čase dve školské budovy, nárast počtu školopovinných detí v školskom roku 1933/1934 na 209 si žiadal nadobudnutie ďalších priestorov pre vyučovanie a zriadenie štvortriednej školy. Odhliadnuc od týchto nedostatkov, zo zdravotného ohľadu už nevyhovovala ani provizórna učebňa, prenajatá v súkromnom dome za vysoké nájomné.³⁹ Škola, ako cirkevná ustanovizeň, pýtala pozornosť nielen cirkevných, ale hlavne štátnych predstaviteľov. Na jej zlý stav upozornil školskú stolicu i školský inšpektorát. Podľa zákona bol totiž tento počet žiakov dôvodom na to, aby sa zriadila aj štvrtá trieda. Podľa správy o vykonaní inšpekcie na ploche 45,6 m² sa denne učilo 62 detí. Zákonité minimum 0,8 m² teda nebolo dodržané. Celý problém tak podľa školskej stolice bolo možné vyriešiť jedine novostavbou školskej budovy.⁴⁰

Školským účelom už nezodpovedala ani školská budova postavená pri vstupe do obce v bezprostrednej blízkosti veľmi frekventovanej hlavnej cesty. Preto padol návrh, aby bola zväčšená a prispôbena druhá školská budova, ktorá stála v strede obce. Mesto Ružomberok sa zaviazalo uhradiť stavebný náklad vo výške 400 tisíc Kč alebo prispieť takou čiastkou, ktorá by bola neuhradená po vyčerpaní finančných prostriedkov školskej stolice.⁴¹ Prestavba a prístavba školy začala 20. augusta 1934 a bola ukončená 15. januára 1935. Vyučovať v nej sa začalo 25. februára 1935.⁴²

Škola vo Vlkolínci bola jedinou školou mesta Ružomberok, ktorá sídlila v budove ešte z konca 19. storočia. Počet žiakov však nikdy neprekročil zákonom stano-

³⁷ *Schematismus Almae Dioecesis Scepusiensis Pro Anno a Christo Nato MCMXXXII.* Ružomberok : Lev, 1932, s. 222.

³⁸ ŠABY, p. LM, ONÚ RBK, inv. č. 11, Zápisnice obecného zastupiteľstva s indexom r. 1933, s. 343–345.

³⁹ ŠABY, p. LM, ONÚ RBK, inv. č. 11, Zápisnice obecného zastupiteľstva s indexom r. 1933, s. 343.

⁴⁰ Archív Rímskokatolíckeho farského úradu v Ružomberku (ďalej len ARKFÚ RBK), fond Veci školské 1921–1950, nesign., Správa o prehliadke školy.

⁴¹ ŠABY, p. LM, ONÚ RBK, inv. č. 11, Zápisnice obecného zastupiteľstva s indexom r. 1933, s. 343–345.

⁴² ŠABY, p. LM, fond Národná škola v Ružomberku, časť Biely Potok 1895–1960, Rímsko-katolícka ľudová škola, Kronika školy 1918–1941.

venú normu, preto sa jej rozšírenie či prestavba nevyžadovali. Nutné opravy súviseli iba s vekom budovy, boli to napríklad oprava dlážky kvôli plesni,⁴³ nevyhovujúca pec v učiteľskom byte v roku 1931, či problémy so sociálnym zariadením, na ktoré neustále upozorňoval školský inšpektorát.⁴⁴ Jediná väčšia adaptácia a rekonštrukcia interiéru školskej budovy bola vykonaná v roku 1937.⁴⁵

V medzivojnovom období bol v Ružomberku zriadený ústav pre vzdelávanie učiteliek materských škôl.⁴⁶ Po uznesení na zasadnutí ružomerskej školskej stolice a schválení Biskupským úradom v Spišskej Kapitule sa v ňom začalo vyučovať v školskom roku 1932/1933.⁴⁷ Úvodné prijímacie skúšky sa konali 1. septembra 1932, do konca júna totiž založenie ústavu nebolo známe. V prvom roku bolo prijatých 40 žiačok, z toho 12 z Ružomberka.⁴⁸

Ústav, ktorý spravovali Školské sestry sv. Františka O.S.F., bol umiestnený v budove rímskokatolíckej dievčenskej meštianskej školy. Pri ňom existoval dievčenský internát, v ktorom okrem žiačok ústavu bývali i niektoré žiačky rímskokatolíckej dievčenskej ľudovej a dievčenskej meštianskej školy. V prvom školskom roku v ňom bývalo celkovo 35 chovaniiek.⁴⁹ Riaditeľkou ústavu bola Anna Kociánová (S. M. Kazimíra), odbornými učiteľkami boli sestry rehole Školských sestier sv. Františka O.S.F. Do ústavu mohli byť prijaté dievčatá, ktoré dovŕšili šesťnásť rok života, pričom vzdelávacia doba bola dva roky. Prijímacie skúšky sa konali každý druhý rok.⁵⁰ Žiačky mali svoju samosprávu a pracovali v rôznych vzdelávacích krúžkoch. Niektoré svojimi článkami prispievali do dievčenského časopisu *Tatranské kvety*. Kresliarsky krúžok pripravoval náčrty a pomôcky pre cvičnú materskú školu, ktorou bola rímskokatolícka detská opatrovňa. Ďalšie chovanky si dopisovali so

⁴³ ŠABY, p. LM, ŠI RBK, inv. č. 111, č. 1170/1946, Stavby školských budov – Dotazník o školských budovách.

⁴⁴ ARKFÚ RBK, fond Veci školské 1921–1950, nesign., Správa o obhliadke školy.

⁴⁵ ŠABY, p. LM, ONV RBK, OŠK, škol 52/1956 adm., Správa o stave školy.

⁴⁶ Bol jedným z dvoch na Slovensku v medzivojnovom dvadsaťročí. Po roku 1918 takéto typy učiteľskej prípravky neexistovali. Bez súhlasu štátnej školskej správy (a práva verejnosti) tak od roku 1931 pôsobil aj reholný ústav pre vzdelávanie učiteliek materských škôl v Cíferi. Porov. *Pedagogická encyklopédia Slovenska 2: P-Ž*. Bratislava: Veda, 1985, s. 514.

⁴⁷ ABÚ, SB, č. 1357/1932. Taktiež ZAVADILOVÁ, L.: *Školské sestry O.S.F.*..., s. 224.

⁴⁸ ŠABY, p. LM, Rímskokatolícky ústav, č. 13/1932 adm., Menoslov žiačok prijatých v školskom roku 1932/1933.

⁴⁹ ŠABY, p. LM, Rímskokatolícky ústav, nesign./1932 adm., Príloha k dotazníku.

⁵⁰ Výnimku tvoril školský rok 1937/1938. Vtedy bol otvorený prvý ročník. A to preto, aby sa v prijímaní do prvého ročníka striedal tento ústav s Ústavom pre vzdelávanie učiteliek materských škôl v Košiciach. ŠABY, p. LM, Rímskokatolícky ústav, č. 69/1937 adm., Zápisnica z úvodnej porady v školskom roku 1937/1938.

študentkami vyššej dievčenskej školy v Pittsburgu. Zavedená bola taktiež triedna kronika. Neexistovalo však rodičovské združenie, pretože ústav navštevovalo veľa dievčat, ktoré pochádzali z rôznych častí Československa. Rodičia boli o študijných výsledkoch svojich detí informovaní písomne.⁵¹ V súvislosti so vznikom slovenského štátu v marci roku 1939 a následným núteným odchodom rehole Školských sestier sv. Františka O.S.F., bol ústav premiestnený do Žiliny. Školská stolica sa snažila Rímskokatolícky ústav pre vzdelávanie učiteliek materských škôl v Ružomberku udržať.⁵² Po príchode Milosrdných sestier sv. Vincenta v máji 1939 sa v ústave aj napriek tejto snahe školskej stolice prestalo vyučovať.

Nepochybne bohatú tradíciu, ktorú malo piaristické gymnázium do svojho zániku, sa v období Československej republiky snažili Ružomberčania udržať aj v školách nižšieho typu. Predstavitelia ružomberskej cirkevnej obce si na čele s Andrejom Hlinkom udržali katolícky ráz národných škôl, ktoré tvorili významnú a predovšetkým početnejšiu alternatívu oproti vládou uprednostňovaným a zvýhodňovaným štátnym školám, či školám iných konfesií. Tu nemožno nespomenúť podiel samotného mesta na existencii týchto škôl. Predstavitelia mesta Ružomberok si vážne uviedomovali, čo znamená mať pre vzrast vzdelanosti na území mesta kvalitné školstvo. Preto úspešne vytvárali podmienky pre jeho rozvoj a materiálne podporovali školskú výstavbu. Vďaka slovenským učiteľom, či prvým absolventom slovenských učiteľských ústavov, ale najmä českým pedagógom, ktorí tu prichádzali, sa v krátkom čase podarilo školstvo „počeskoslovenčiť“. Neskôr vďaka prirodzenému asimilačnému tlaku slovenského prostredia poslovenčiť, postupne odstrániť zvyšky negramotnosti, prispieť k vybudovaniu fungujúceho vzdelávacieho systému v slovenskom jazyku a kultúrnemu rozvoju Ružomberka v medzivojnovom dvadsaťročí.

Ružomberok Catholic Schools in the Pre-Munich Republic

Michal Marták

The rich tradition of piarist grammar school which was typical for it till its abolishment was in the period of Czechoslovak republic retained by Ružomberok inhabitants in schools of lower type. The representatives of Ružomberok clerical group directed by Andrej Hlinka maintained the Catholic character of national schools which represented an important and a more dominant alternative than

⁵¹ ŠABY, p. LM, Rímskokatolícky ústav, č. 76/1936 adm., č. 4/1937 adm., č. 5/1939 adm., Zápisnice z porád.

⁵² ŠABY, p. LM, Rímskokatolícky ústav, č. 76/1939 adm., Zápisnica z porady dňa 18. júna 1939.

state schools which were preferred by the government. It is also very important to mention the participation of the town. The representatives of the town of Ružomberok were aware of the importance of the quality education which enabled rising a number of educated people in the town. This was the reason why they started to create better conditions for its development and began to support the establishment of new schools. Due to the Slovak teachers or the first graduates of Slovak teaching institutions but mainly due to the Czech teachers who were coming here, the education became more „Czechoslovak“. Later, based on the natural pressure of assimilation of the Slovak surrounding, it started to become more „Slovak“ and gradually they removed the excesses of illiteracy. This fact contributed to the creation of effective educational system in Slovak language and cultural development in Ružomberok between the wars in the 20th century.

e-mail: martak@fphil.ku.sk

ČINNOSŤ SLOVENSKEJ LIGY NA SPIŠI

Peter Zmátlo

ZMÁTLO, Peter: *The Activities of the Slovak League in Spiš*.

The Slovak League in the period between the wars concentrated mostly on establishing and maintaining minority Slovak schools in regions where Slovaks were in the minority. Branches of the Slovak League organized and participated in events to mark the foundation of Czechoslovakia (state holiday on 28th October, the birth of President Masaryk and memorial service commemorating the death of General Štefánik). They also organized courses of Civic Studies and of the Slovak language as well as, in the 1930s, political demonstrations protesting against revision of the Czechoslovak borders and Hungarian irredentism.

Keywords: The Activities of the Slovak League in Spiš, committees of Slovak League in Spiš, Slovak minority schools.

Spolok Slovenská liga na Slovensku (od VII. kongresu v júni 1931 bol oficiálny názov spolku len Slovenská liga)¹ patril medzi významné spolky v období 20. až 40. rokov 20. storočia. Na Spiši sa začlenil do štruktúry vtedajších slovenských a českých, resp. československých štátotvorných spolkov (spolkov podporujúcich politický systém Československej republiky). Existoval v troch režimoch – v prvej Československej republike (ČSR), vo vojnovnej Slovenskej republike a v povojnovej ľudovodemokratickej ČSR. Zanikol až na začiatku komunistického režimu, kedy sa jeho členovia museli nedobrovoľne pod nátlakom vtedajšej politickej moci zlúčiť s Maticou slovenskou,² čím vlastne tento spolok zanikol.

Dejiny tohto slovenského spolku z pohľadu ústredia a celoslovenského hľadiska sú pomerne dobre známe, pretože zásluhou Róberta Letza vyšla o ňom monografia.³ V nej autor opisuje a analyzuje podrobne činnosť a aktivity Slovenskej ligy z celoslovenského pohľadu. Menej, resp. skoro vôbec však nie je spracovaná činnosť Slovenskej ligy v jednotlivých slovenských regiónoch, kde pôsobila Slovenská liga prostredníctvom miestnych zborov, čo sa týka aj oblasti Spiša. Na Spiši,

¹ Príčinou zmeny názvu bolo založenie 238. zboru Slovenskej ligy v Mukačeve na území Podkarpatskej Rusi.

² O zlúčení Slovenskej ligy s Maticou slovenskou rozhodol povereník vnútra Daniel Okáli výnosom z 13. novembra 1948.

³ LETZ, R.: *Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000.

vzhľadom na jeho národnostnú pestrosť, mala pritom Slovenská liga vzhľadom na jej činnosť a zameranie dôležité poslanie.

ZAMERANIE A ČINNOSŤ SPIŠSKÝCH ZBOROV SLOVENSKEJ LIGY

Spišské zbory Slovenskej ligy sa zameriavali vo svojej činnosti na tie aktivity, ktoré mala v náplni Slovenská liga – podporovali, prípadne zakladali slovenské ľudové školy v národnostne zmiešanom prostredí, na Spiši najmä v nemeckom prostredí (hlavne zbory v Kežmarku, Gelnici,⁴ Smolníku, Švedlári, Mníšku nad Hnilcom), ochraňovali a šírili správne používanie slovenského jazyka, usporadúvali osvetové prednášky a kurzy občianskej náuky (zbor v Spišskej Novej Vsi⁵), organizovali oslavy výročí významných slovenských osobností, osobností štátu (narodenín prezidenta T. G. Masaryka,⁶ smútočných tryzií generála M. R. Štefánika⁷), organizovali pravidelne Masarykov Deň československých menších žijúcich v zahraničí a participovali na oslavách štátneho sviatku. Podporovali taktiež slovenské umelecké aktivity prostredníctvom rôznych kultúrnych podujatí, napr. usporadúvali výstavy výtvarných umelcov, hrávali ochotníckej divadlo,⁸ podporovali slovenský

⁴ 235. zbor v Kežmarku sa zaslúžil o založenie pomocnej triedy pre slovenských žiakov vo Veľkej Lomnici, kde bola dovtedy len nemecká škola. Táto patrila pod Štátnu ľudovú školu v Huncovciach. Neskoršie chceli členovia kežmarského zboru obnoviť i slovenskú ľudovú školu v Holumnici. Tieto slovenské triedy, resp. školy aj finančne zbor podporoval. Bližšie Podtatranská Slovač, 11.3.1933, roč. XI., č. 10, s. 6; 13.5.1933, č. 19, s. 5.

⁵ V roku 1932 organizoval tento spišskonovoveský zbor kurz občianskej náuky, keď v jeho rámci boli raz mesačne osvetové prednášky. Napr. v marci 1932 prednášal obvodný notár z Koterbách (dnes Rudňany) Ján Román na tému *Obecná samospráva*. Pozri Republikán župy Podtatranskej, 19.3.1932, roč. XIV., č. 12, s. 5.

⁶ Napr. 44. zbor v Spišských Vlachoch usporiadal oslavu jubilejných 80. narodenín prezidenta Masaryka 9. marca 1930, keď slávnostný príhovor predniesol činovník spišskonovoveského zboru Jozef Míkolaj. O oslave bližšie Podtatranská Slovač, 22.3.1930, roč. VIII., č. 12, s. 2. Ďalej 107. zbor v Smolníku si uctil 80. narodeniny prezidenta Masaryka 2. marca 1930, keď hlavným rečníkom bol známy školský inšpektor A. Zbavitel. Po slávnosti zahráli miestni ochotníci divadelnú hru *Dedek Štráchal ide k pánu prezidentovi*. Pozri Slovenský Východ, 6.3.1930, roč. XII., č. 54, s. 3.

⁷ Jednu z takýchto tryzií zorganizoval napr. kežmarský 235. zbor 5. mája 1934. Program bol nasledovný: na úvod zahrál orchester Okresného osvetového zboru (OOZ) pod taktovkou riaditeľa berného úradu Červeňa, nasledoval spev členov zboru OOZ so sólovým spevom Dr. Pitoniaka a Terša (piesne pripravil školský inšpektor Malík, potom recitovali študenti gymnázia a po nich predniesol slávnostný príhovor predsedu 235. zboru Slovenskej ligy Dr. A. Pitoniak. Podrobnejšie Podtatranský kraj, roč. I., 18.5.1934, č. 16, s. 4.

⁸ Veľký úspech malo divadelné predstavenie, ktoré usporiadal 43. zbor Slovenskej ligy v Spišských Vlachoch na Vianoce 26. decembra 1929. Zahráli Štolbovu hru *Ach, tá láska*. Slovenský Východ, 3.1.1930, roč. XII., č. 2, s. 2. Divadlo hrávali aj v Smolníku i v ďalších zboroch.

folklór, organizovali kultúrno-spoločenské večierky⁹ a pod. Zameriavali sa teda na slovenský národ a jeho všestranný rozvoj, čo bolo uvedené aj v stanovách jednotlivých zborov Slovenskej ligy. Cieľom týchto zborov podľa stanov bolo „*hmotne a duchovne zveladovať Slovákov a vôbec povznášať národné povedomie, osvetu a národný život Slovákov. Podporovať rozvoj národnej výchovy školskej a mimoškolskej.*“¹⁰

Z uvedenej činnosti Slovenskej ligy na Spiši a jej tunajších zborov bola najvýznamnejšou podpora slovenského menšinového školstva, ktoré sa snažila Slovenská liga v národnostne zmiešanom spišskom prostredí v rámci svojich možností všestranne podporovať. Uvedieme niektoré príklady podpory slovenských menšinových škôl na Spiši zo strany Slovenskej ligy, resp. zborov Slovenskej ligy.

V Smolníku už v roku 1926 založili slovenskú menšinovú ľudovú školu (vtedy ešte v Smolníku neexistoval zbor Slovenskej ligy) a v roku 1927 sa snažili členovia tamojšieho zboru založiť slovenskú materskú školu (opatrovňu). Návrh mal vypracovať učiteľ J. Vávra.¹¹

Slovenská liga sa snažila založiť v Gelnici slovenskú menšinovú meštiansku školu, čo sa podarilo aj zásluhou školského inšpektora Martina Oríška z Košíc. V Gelnici, zväčša nemeckom meste, bola vtedy len spolková nemecká meštianska škola. V prvých poprevratových rokoch boli v Gelnici (mala skoro 4000 obyvateľov) len 1–2 triedy pri slovenskej štátnej ľudovej škole. Ostatné triedy a školy boli nemecké.

Slovenská menšinová meštianska škola bola založená v Gelnici roku 1931 a provizórne umiestnená v prenajatých miestnostiach, ktoré boli v šiestich budovách. Nájomné z väčšej časti hradil štát (vyše 20 000 Kč) a Ústredná správa Slovenskej ligy v Bratislave (4000 Kč), ktorá umožnila zriadenie jednoročného učebného kurzu. Riaditeľ školy J. Spejchal za spolupráce kultúrnych spolkov a politických organizácií sa snažil v ďalších rokoch o urýchlené vybudovanie modernej školskej budovy.¹² Od roku 1931 mala slovenská štátna ľudová škola 5 tried, pričom postupne v nej rástol počet slovenských žiakov – v roku 1931 existovali 2 triedy a 110 žiakov, v roku 1932 4 triedy a 203 žiakov, v roku 1933 7 tried a 313 žiakov a v roku 1934 už 9 tried s 390 žiakmi.

Ďalšie slovenské triedy boli založené vo Veľkej Lomnici. Slovenskí žiaci z Veľkej Lomnice museli dochádzať do školy do Huncoviec. Slovenská liga sa snažila

⁹ Zbor v Gelnici pripravil na 13. apríla 1932 kultúrno-spoločenský večierok, na ktorom mal prednášku riaditeľ slovenskej meštianskej školy v Gelnici J. Špejchal na tému *Spôsob čítania novín*. Republikán župy Podtatranskej, 30.4.1932, roč. XIV, č. 18, s. 5.

¹⁰ Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves, fond Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi /1923/ 1924–1944 (1945), Evidencia spolkov XVI., inv. č. 83.

¹¹ Slovenská liga. Úradný časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. IV, č. 3, marec 1927, s. 70.

¹² *Školská činnosť Slovenskej ligy*. In: Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy. II. zväzok. Zost. V. Brestenský. Bratislava 1936, s. 198–199.

založiť samostatnú pobočnú slovenskú triedu vo Veľkej Lomnici. Pretože počet žiakov z roka na rok rástol, v roku 1933 dostali slovenskí žiaci vo Veľkej Lomnici samostatnú triedu, aby nemuseli dochádzať do Huncoviec. Úhradu vecného nákladu na pobočnú triedu prevzala Ústredná správa Slovenskej ligy pod č. 8020/932 z 12. januára 1933. Tým bolo umožnené, že referát MŠANO výnosom z 31. januára 1933, č. 37 231/I ai 1933, povolil zriadiť pobočnú triedu pri Štátnej ľudovej škole v Huncovciach umiestnením vo Veľkej Lomnici pre deti z Veľkej Lomnice. Vyučovanie na pobočnej triede začalo 13. februára 1933 s 22 riadne zapísanými žiakmi v prenajatej miestnosti. Učiteľské sily na pobočke sa veľmi menili, a to na úkor školy hlavne pre ťažké národnostné a politické pomery. Počet žiakov bol 91, z toho na pobočke bolo 48 žiakov.¹³

V rokoch 1939 a 1940 boli zriadené nové triedy v Smolníku (3. trieda) a Smolníckej Hute (2. trieda). Slovenská liga udržiavala v prvej polovici 40. rokov menšinové školy v týchto spišských obciach: Hodermark, Holumnica, Rakúsy, osada Káče, Nová Lesná, Tatranská Lomnica, Spišská Stará Ves a Veľká Lomnica.¹⁴

Slovenská liga v zmysle svojho programu a poslania v národe zaviedla hneď po prinavrátení krajov Oravy a Spiša z Poľska v roku 1939 rozsiahlu akciu v prospech tohto územia. Usilovala sa, aby boli čím skôr odstránené nedostatky, najmä v školskej výchove tamojšej mládeže. Slovensku bolo vrátených 34 obcí a osád asi s 30 000 obyvateľmi, a to vo veľmi biednom stave. Generácia do 30. roku, najmä však školská mládež nielen duchom, ale najmä rečou bola popoľštená. Učitelia, všetko Poliáci, keďže slovenské školy v Poľsku boli poštátnené a popoľštené, opustili svoje miesta. MŠANO v Bratislave ustanovilo do jednotlivých škôl výpomocných slovenských učiteľov, ale výučba bola hatená nedostatkom slovenských kníh a učebných potrieb, keďže žiaci nemali ani jednu slovenskú knihu a pre nedostatok financií si nemohli kúpiť nielen knihy, ale ani najpotrebnejšie školské potreby. Preto Slovenská liga spolu so Spolkom Oravcov zaviedla pomocnú akciu, aby každé slovenské dieťa bolo obdarené všetkými slovenskými knihami a školskými potrebami.

¹³ Tamže, s. 215.

¹⁴ *Školská činnosť Slovenskej ligy za posledných päť rokov*. In: Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy (r. 1935–1940). III. zväzok. Zost. V. Brestenský a I. Kružliak. Bratislava 1941, s. 12.

Výkaz obdarovaných škôl v prinavrátených krajoch¹⁵

P. č.	Názov obce	Počet zapís. žiakov	Kúpené za Ks	
			Učebnice	Školské potreby
1.	Pekelník (Orava)	286	7 965,00	582
2.	Jablonka (O)	453	13 084,50	890
3.	Podvlk (O)	275	7 598,00	574
4.	Hladovka (O)	86	2 637,00	500
5.	Oravka (O)	153	5 828,00	351
6.	Horná Lipnica (O)	320	9 058,50	739
7.	Suchá Hora (O)	136	4 245,50	500
8.	Horná Zubrica (O)	350	10 712,50	802
9.	Dolná Lipnica (O)	705	19 846,00	1280
10.	Chyžné (O)	253	7 200,50	587
11.	Nedeca (Spiš)	228	6 824,50	497
12.	Nižné Lapše (S)	130	3 468,50	257
13.	Tribš (S)	113	3 284,50	263
14.	Kacvin (S)	149	4 326,50	300
15.	Vyšné Lapše (S)	114	3 141,00	234
16.	Krempach (S)	122	3 429,00	269
17.	Fridman (S)	231	6 452,00	515
18.	Nová Belá (S)	153	4 287,70	360
19.	Javorina (S)	72	2 096,50	174
20.	Jurgov (S)	122	3 978,50	288
21.	Lapšanka (S)	66	1 702,00	174
22.	Čierna Hora (S)	84	2 180,50	198
23.	Falštín (S)	38	1 020,50	117
24.	Dolná Zubrica (O)	181	4 904,00	365
25.	Srnie (O)	119	3 193,50	274
26.	Skalité (Kysuce)	202	1 300,00	349
27.	Skalité Horné (K)	107	1 400,00	313

¹⁵ V prehľade uvádzame pre úplnosť okrem Spiša na ilustráciu aj ďalšie slovenské regióny, v ktorých Slovenská liga pomáhala slovenským menšinovým školám.

28. Skalité Prostredné (K)	108	1 640,00	313
29. Lesnica (S)	104	3 003,00	284
30. Durštín (S)	46	1 255,00	133
31. Repisko (S)	111	3 192,00	286
Spolu	6018	166 148,80	13 634

V prinavrátených 34 školách bolo zapísaných 6037 žiakov. Každý zapísaný žiak dostal učebnice a školské potreby, ktoré boli zakúpené v Spolku Sv. Vojtecha za 166 148,80 Ks. Okrem toho darovala Slovenská liga za 13 634,00 Ks školské potreby a značný počet učebníc získaných z evakuovaných škôl.

Slovenská liga zorganizovala roku 1939 vianočnú nádielku pre chudobné deti slovenských škôl v týchto spišských obciach: Smolník, Švedlár, Stará Voda, Spišské Vlachy, Matejovce a Mníšek nad Hnilcom.¹⁶

Zoznam škôl na Spiši udržiavaných Slovenskou ligou v roku 1940¹⁷

P. č.	Názov školy	Počet tried	Udržiavací náklad v Ks
1.	Štátna ľudová škola (ŠLŠ) Hodermark	2	2 270
2.	ŠLŠ Holumnica	1	2 000
3.	ŠLŠ Nová Lesná	1	300
4.	ŠLŠ Smolník	1	1 340
5.	ŠLŠ Smolnícka Huta	1	2 740
6.	ŠLŠ Tatranská Lomnica	1	2 990
7.	ŠLŠ Veľká Lomnica	1	1 880
8.	Štát. mešt. škola (ŠMŠ) Smolník	4	2 560
9.	ŠMŠ Spišská Stará Ves	3	3 180
10.	Rímskokat. ľud. škola (RKL) Rakúsy	1	2 000
11.	ŠLŠ Jakoboviany	3	3 000
12.	ŠMŠ Bindt	1	1 000
13.	RKL Bušovce	3	2 000
14.	Evanjel. a. v. ľud. škola Poprad	1	1 500

¹⁶ Školská činnosť Slovenskej ligy za posledných päť rokov. In: Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy (r. 1935–1940). III. zväzok. Zost. V. Brestenský a I. Kružliak. Bratislava 1941, s. 12–14.

¹⁷ Tamže, s. 15–16.

Významnou činnosťou bolo tzv. ochranárstvo zborov Slovenskej ligy nad školami alebo oblasťami. V nasledujúcom prehľade prinášame situáciu v ochranárstve na Spiši.

Zoznam ochranárstva zborov Slovenskej ligy na Spiši nad menšinovými školami

<i>P. č.</i>	<i>Meno zboru</i>	<i>Pridelená škola alebo oblasť</i>
1.	80. Levoča	ŠLŠ a ŠMŠ – Biskupice n/D. (okres Lučenec)
2.	188. Spišská Nová Ves	Štátna ľudová škola – Bindt
3.	226. Prakovce	Štátna ľudová škola – Parlag (okres Nitra)
4.	235. Kežmarok	oblasť Spiša

Patronát mali aj zbory Slovenskej ligy mimo oblasti Spiša nad spišskými školami.

Zoznam ochranárstva zborov Slovenskej ligy nad menšinovými školami na Spiši

<i>P. č.</i>	<i>Meno zboru</i>	<i>Pridelená škola alebo oblasť</i>
1.	17. Čachtice (okres Nové Mesto n/Váhom, Nitra)	ŠLŠ – Hodermark
2.	25. Riečka (okres Banská Bystrica)	Rímskokat. ľud. škola – Strážky
3.	42. Piešťany	Rímskokat. ľud. škola – Matejovce
4.	51. Zvolen	Rímskokat. ľud. škola – Rakúsy
5.	71. Stará Turá	Evanjelická ľudová a. v. škola – Poprad
6.	110. Vrbové	Štátna ľudová škola – Jakuboviany
7.	132. Hlohovec	Štátna ľudová škola – Smolník
8.	147. Lovinobaňa	Štátna ľudová škola – Nová Lesná
9.	166. Sabinov	Štátna ľudová škola – Havka
10.	220. Trebišov	Štátna meštianska škola – Smolník
11.	248. Vrútky	Štátna ľudová škola – Smolnícka Huta
12.	277. Ladce (okres Ilava, Trenčín)	Štátna mešt. škola – Spišská Stará Ves
13.	369. Veľké Rovné (okres Bytča, Trenčín)	ŠLŠ – Veľká Lomnica
14.	400. Banská Bystrica	Štátna ľudová škola – Huncovce ¹⁸

Slovenská liga vydala na školské ciele v rokoch 1936–1940 spolu 6 334 749,35 Ks.

¹⁸ Tamže, s. 16–17.

Pomerne intenzívne bolo zakladanie slovenských menšinových škôl na Spiši v druhej polovici 30. rokov. Prehľad škôl zriadených Slovenskou ligou na Spiši v rokoch 1936–1940:

1. Štátna ľudová škola, osada Medzibrodie (politická obec Mníšek nad Popradom): na základe žiadosti Slovenskej ligy MŠANO zriadilo výnosom č. 25692/36-I/2 z 2. marca 1936 jednotriednu Štátnu ľudovú školu v osade Medzibrodie. Vecný náklad sa zaviazala uhrádzať Slovenská liga, obec uhrádzala čistenie, denné upratovanie, učebne, dovoz a rúbanie potrebného dreva pre učebňu. Vyučovanie sa začalo 1. septembra 1936 a prihlásilo sa 46 žiakov. Škola bola umiestnená v prenajatej budove. Keďže počet žiakov prevýšil počet 50, v roku 1937 bola zriadená 2. trieda.¹⁹
2. Slovenská meštianska škola v Spišskej Starej Vsi: bola zriadená roku 1936, vecný náklad školy uhrádzala Slovenská liga.
3. Štátna ľudová škola v Hodermarku: v jeseni 1937 bola miestna obecná ľudová škola s vyučovacím jazykom slovenským poštátnená a súčasne rozšírená na dvojtriednu. V dôsledku toho bola prenajatá súkromná budova. Vecný náklad prevzala Slovenská liga, ktorá dala zariadiť školské miestnosti potrebným náradím a vybaviť školu najpotrebnejšími školskými pomôckami.
4. Štátna slovenská ľudová škola v Smolníckej Hute: od založenia slovenskej školy v Smolníku roku 1927 chodievala hŕstka detí zo Smolníckej Huty do tejto školy. Každý deň chodili 6 km v nepohode a mrazoch. Preto chceli založiť slovenskú školu v Smolníckej Hute. Vznikol tu na jeseň 1937 zbor Slovenskej ligy, ktorý pracoval na zriadení školy. Mal úspech a tak MŠANO výnosom z 10. februára 1938 zriadilo v Smolníckej Hute jednotriednu slovenskú ľudovú školu s vecným nákladom Slovenskej ligy. Vyučovanie začalo 26. apríla 1938 s 20 žiakmi, 17 žiakov prišlo zo Štátnej ľudovej školy v Smolníku a traja prestúpili z miestnej nemeckej rímskokatolíckej školy. Učebňa bola umiestnená v súkromnej budove za ročné nájomné 3800 Ks, bola vyhovujúca, veľká a svetlá. Ústredie Slovenskej ligy prispelo na školské potreby i učebnice pre všetkých žiakov.
5. Štátna ľudová škola v Novej Lesnej: bola otvorená 23. septembra 1937, navštevovali ju 22 slovenských žiakov. V Novej Lesnej bola nemecká ľudová škola, ale slovenské deti pre nedostatok miesta do nej nemohli chodiť. Slovenská škola bola v prenajatej budove, vecný náklad uhrádzala Slovenská liga.

¹⁹ *Prehľad škôl Slovenskou ligou zriadených a vybudovaných za posledných päť rokov.* In: Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy (r. 1935–1940). III. zväzok. Zost. V. Brestenský a I. Kružliak. Bratislava 1941, s. 23.

6. Rímskokatolícka ľudová škola v Holumnici: Slovenská rímskokatolícka ľudová škola existovala v Holumnici do roku 1909, vtedy bola zatvorená pre nevyhovujúcu učebňu, o čom sa dá pochybovať, keďže pred prevratom boli i horšie školy. Zatvorením školy sa tunajší Slováci ponemčili, keďže tu žila väčšina Nemcov. V školskom roku 1929/1930 sa pokúsil oživotvoriť slovenskú školu farár Sommer. Nebola však schválená MŠANO, lebo chýbal udržiavateľ školy. Keď Slovenská liga prevzala vecný náklad, bola konečne slovenská škola otvorená výnosom MŠANO č. 60143/37-I/2 z 18. mája 1937 počiatkom školského roka 1937/1938. Hneď na začiatku školského roku 1937/1938 boli prevedené adaptačné práce nákladom Slovenskej ligy, ktorými sa trieda o niečo zväčšila, takže pojme núdzovo asi 40 žiakov. Od septembra 1937 venovala Slovenská liga na zariadenie tejto školy vyše 7 000 Ks.
7. Štátna slovenská ľudová škola v Krempachoch: v obci Krempach (v súčasnosti Krempachy, obec je dnes súčasťou Poľska), ktorá bola od roku 1920 súčasťou Poľska a po vzniku slovenského štátu v roku 1939 opäť súčasťou Slovenska, založila Slovenská liga tiež slovenskú ľudovú školu.
8. Štátna slovenská ľudová škola v Tatranskej Lomnici: MŠANO výnosom z 30. októbra 1936, č. 142469/1936-I/2 zriadilo v Tatranskej Lomnici (politická obec Veľká Lomnica) jednotriednu štátnu ľudovú slovenskú školu. Vecný náklad uhradila Slovenská liga. Vyučovanie na škole začalo 5. januára 1937 v prenajatej miestnosti za ročné nájomné 4 800 Ks. V roku 1939 prikročila Ústredná správa Slovenskej ligy k potrebným prácam na výstavbe novej školskej budovy, lebo stará nevyhovovala. V roku 1940 zadala Slovenská liga stavbu štátnej ľudovej školy a kultúrneho domu za 532 000 Ks. V kultúrnom dome mala byť aj kinosála a divadelné javisko.²⁰

Druhou typickou črtou činnosti Slovenskej ligy, mimo týchto dôležitých školských aktivít, bolo usporadúvanie politických manifestácií, ktoré súviseli s medzinárodným postavením ČSR a Slovákov v tomto štáte. V tejto súvislosti môžeme sledovať manifestácie proti Rothemerovej akcii v roku 1927 namierené proti maďarskej iredente či demonstrácie za Trianonský mier (v roku 1930 pri 10. výročí, potom v roku 1933 v Spišskej Novej Vsi, viaceré manifestácie boli v roku 1937). Tieto politické podujatia organizovala Slovenská liga prostredníctvom svojho Ústredia a zborov po celom Slovensku, teda aj v spišskej oblasti.

Okrem uvedených činností mal takmer každý zbor Slovenskej ligy svoje špecifiká a špecializoval sa na aktivity potrebné v mieste svojho pôsobenia. Na rozmanitosť práce jednotlivých zborov poukazovali jednotlivé kongresy, napr. aj IX. kongres

²⁰ Tamže, s. 24–25, 27, 41.

v Lučenci v júni 1933: zo spišských zborov 173. zbor v Gelnici sa pričínal o stavbu slovenskej meštianskej školy, o premenovanie ulíc v Gelnici, o opravu nápisov na firmách a obchodoch, o stavbu železnice. 188. zbor v Spišskej Novej Vsi oficiálne protestoval proti zrušovaniu železničného parku. 210. zbor v Helcmanovciach usporiadal zbierku pre nezamestnaných členov a 44. zbor v Spišských Vlachoch prispel k tomu, že v Spišských Vlachoch mal P. O. Hviezdoslav pamätnú dosku.²¹

188. zbor v Spišskej Novej Vsi patril medzi najaktívnejšie zbory, pričom jeho činnosť bola pomerne všestranná a rôznorodá. V rokoch 1928 a 1929 viedol akciu za poslovenčenie maďarských mien, predal 40 kusov jubilejných kalendárov, vznikol námietky proti nesprávnym nápisom firmám (nápis boli v nesprávnej slovenčine), viedol boj proti prejavom maďarónstva,²² usporiadal dve schôdze kultúrnych pracovníkov zo Spiša, pripravil pracovný zjazd zborov Slovenskej ligy počas Podtatranskej výstavy v roku 1929, usporiadal dve slávnosti, odpredával tehličky pre menšinové školy.²³ Počas celého roka 1929 organizovali jeho členovia propagačné osvetové prednášky, ktoré propagovali činnosť Slovenskej ligy po dedinách okresu Spišská Nová Ves. Cyklus týchto prednášok začal 22. februára 1929 v Danišovciach, kde prednášal učiteľ Jozef Mikolaj.²⁴ Propagovať slovenský jazyk malo za cieľ verejné zhromaždenie pod názvom *Za tú našu slovenčinu*, ktoré zorganizoval tento spišskonovoveský zbor 12. januára 1930 v kine Tatry. Zúčastnilo sa na ňom 500 Slovákov a Čechov.²⁵ Tento zbor pripravil dokonca aj prednášku pre miestnych Židov – 14. marca 1930 v kine Tatry prednášal Dr. H. Roth, predseda slovenských Židov v Bratislave, na tému *Židovská otázka na Slovensku*.²⁶ Pri tomto zbore pracoval taktiež divadelný krúžok, ktorý hrával pravidelne divadelné predstavenia, najmä pri Štefánikových smútočných slávnostiach, napr. 2. mája 1931 v redute, keď zahrali divadelnú hru *Radúz a Mahuliena*.²⁷ Ďalej organizovali oslavy medzinárodných

²¹ IX. kongres, Lučenec, 5. júna 1933. In: *Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy*. II. zväzok. Zost. V. Brestenský. Bratislava 1936, s. 102.

²² Takýto charakter malo kultúrno-manifestačné podujatie s témou postavenia Slovákov na Spiši, kde rečníci kritizovali aj prejavy maďarónstva v spišskej oblasti. Z rečníkov môžeme spomenúť J. Mikolaja, ktorý hovoril o minulosti i súčasnom postavení Slovákov na Spiši, A. Prídavka, ktorý sa zaoberal úlohami Slovenskej ligy na Spiši i na Slovensku, ďalej rečnili významní kultúrni pracovníci A. Huba či J. Středa. Podujatie sa uskutočnilo v nedeľu 12. januára 1930. O tomto podujatí bližšie napr. Slovenský Východ, 14.1.1930, roč. XII., č. 10, s. 2.

²³ Podtatranská Slovač, 22.2.1930, roč. VIII., č. 8, s. 3.

²⁴ Podtatranská Slovač, 2.3.1929, roč. VII., č. 9, s. 3.

²⁵ Podtatranská Slovač, 11.1.1930, roč. VIII., č. 2, s. 5; 25.1.1930, č. 4.

²⁶ Na tejto prednáške sa však zúčastnilo málo miestnych židovských občanov, pretože bola v piatok, čo im nevyhovovalo. Podtatranská Slovač, 22.3.1930, roč. VIII., č. 12, s. 3.

²⁷ Republikán župy Podtatranskej, 18.4.1931, roč. XIII., č. 16, s. 5.

výročí dôležitých pre Slovákov, napr. oslavu mieru v Trianone,²⁸ či protestnú manifestáciu proti revizionistickým snahám, ktorá sa uskutočnila v júni 1933.²⁹ Usporiadávali tiež oslavy a spomienkové večierky na významné osobnosti, napr. spoločne s Okresným osvetovým zborom v Spišskej Novej Vsi usporiadali členovia zboru 16. decembra 1932 pietnu spomienku na B. Björnsona,³⁰ 19. mája 1933 pripravili kultúrny večierok pri príležitosti 50. výročia smrti Sama Chalupku, kde mal slávnostný príhovor známy školský inšpektor a kultúrno-osvetový pracovník Alois Zbaviteľ.³¹

235. zbor v Kežmarku založil športový klub Liga, ktorý sa neskôr osamostatnil³² a mal pobočku aj v Spišskej Belej. Jeden z najstarších spišských zborov Slovenskej ligy v Spišských Vlachoch sa venoval veľmi aktívne ochotníckemu divadlu. Divadelné predstavenia režíroval v 20. rokoch 20. storočia miestny poštový úradník Alojz Líška.³³

Členovia 107. zboru v Smolníku okrem snahy zriadiť v Smolníku slovenskú detskú opatrovňu (podarilo sa im to na začiatku roka 1929) bojovali na konci 20. rokov 20. storočia o povolenie svätej omše v slovenskom jazyku, a to aspoň raz mesačne.³⁴ Od 15. marca 1928 organizovali pre členov zdarma slovenský kurz (vyučovali v ňom A. Kristián a J. Vávra), ktorého cieľom bolo jazykové zdokonalenie v slovenskom jazyku. Kurz navštevovalo 30 účastníkov.³⁵

²⁸ V roku 1930 zorganizovali takúto oslavu 16. júla. Zmluva s Maďarskom v Trianone bola podpísaná 4. júna 1920 a vstúpila do platnosti 26. júla 1921.

²⁹ O tejto manifestácii pozri bližšie Podtatranská Slovač, 10.6.1933, roč. XI., č. 23, s. 1–2.

³⁰ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. X., č. 1–2, január–február 1933, s. 31.

³¹ Na tomto večierku hrala hudba hasičského zboru zo Spišskej Novej Vsi. Pisateľ článku o tomto podujatí kritizoval slabú účasť miestnej inteligencie na tomto podujatí. Pozri bližšie Spišské noviny, roč. III., 27.5.1933, č. 21, s. 4.

³² Pri zrode kežmarského zboru Slovenskej ligy stáli obeťaví kultúrni pracovníci Ondrej Devečka a Ladislav Lipták, ktorý bol dušou aj uvádzaného športového klubu Liga. Podrobnejšie Podtatranská Slovač, 21.10.1933, roč. XI., č. 42, s. 5.

³³ Na 6. výročie vzniku ČSR 28. októbra 1924 oslavovaný ako Deň Slobody zahrali členovia 44. zboru Slovenskej ligy v Spišských Vlachoch divadelnú hru *Chudobná rodina* pod vedením spomínaného A. Líška. Podtatranská Slovač, 7.11.1924, roč. II., č. 46, s. 3. 13. apríla 1925 zorganizovali členovia tohto zboru s veľkým úspechom divadelné predstavenie, keď zahrali veselohry *Najlepší tón* a *Blázinec na prvom poschodí*. Miestnosť bola preplnená a podľa dobovej tlače „bol úspech neobyčajný“. Pozri bližšie Podtatranská Slovač, 17.4.1925, roč. III., č. 17, s. 3.

³⁴ Na konci roka 1927 vyzbierali na tento účel 300 podpisov a žiadosť s týmito podpismi zaslali Biskupskému úradu v Rožňave. Slovenská liga. Úradný časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. V., č. 1–2, január–február 1928, s. 20.

³⁵ Slovenská liga. Úradný časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. VI., č. 2–3, február–marec 1929, s. 103.

Zbory zo Spiša sa aktívne zapájali do každoročných aktivít Slovenskej ligy, napr. do finančných zbierok v rámci Týždňa slovenských menšinových škôl. Činnosť jednotlivých miestnych zborov Slovenskej ligy bola riadená z ústredia, takže niektoré aktivity boli spoločné pre všetky zbory na Slovensku. Medzi takéto spoločné aktivity patrili vianočné nádielky, resp. zbierky pre chudobné deti a už vyššie uvádzané zbierky v rámci Týždňa slovenských menšinových škôl. V roku 1932 vyzbierali v rámci zbierky Týždňa slovenských menšinových škôl na Spiši tieto finančné sumy: mesto Gelnica 794,10 Kč, okres Gelnica 1 500 Kč, spolu 2 294,10 Kč; mesto Kežmarok 870,30 Kč, okres Kežmarok 1 506,80 Kč, spolu 2 377,10 Kč;³⁶ mesto Levoča 1 738,60 Kč, okres Levoča 2 565,40 Kč, spolu 4 304 Kč;³⁷ mesto Spišská Nová Ves 5 830,85 Kč, okres Spišská Nová Ves 3 735,45 Kč, spolu 9 566,30 Kč; mesto Poprad 454,10 Kč, okres Poprad 3 305,55 Kč, spolu 3 759,65 Kč.³⁸ Z celoslovenského pohľadu je to priemer, viac finančných prostriedkov vyzbierali v okresoch na juhu Slovenska: v okrese Komárno 12 946,60 Kč, Nitra 15 856,60 Kč, Trnava 12 124,70 Kč, Zlaté Moravce 15 731,10 Kč, ale aj v typicky slovenských okresoch, napr. v okrese Ružomberok 10 424,10 Kč, Turčianskom Sv. Martine 12 886,70 Kč, Novom Meste nad Váhom 15 473,70 Kč. V okrese Liptovský Sv. Mikuláš to bolo len 3 391,10 Kč.³⁹

Niektoré zbory narážali na mnohé prekážky vo svojej činnosti. Najväčšou bol nedostatok finančných prostriedkov a potom nedostatok miestnej slovenskej inteligencie schopnej a ochotnej pracovať v intenciách programu Slovenskej ligy. S nedostatkom agilných členov sa musel vyrovnáť 137. zbor Slovenskej ligy v Hnilčíku.⁴⁰ V dôsledku odchodu niektorých členov – funkcionárov museli zvoliť v tomto zbere na konci roka 1933 mimoriadne valné zhromaždenie, lebo bola ohrozená ďalšia existencia zboru. Na ňom zvolili za predsedu A. Pavlíka, za podpredsedu J. Krestiana, tajomníkom sa stal T. Kačír, pokladníkom M. Geletka.⁴¹ Tito činovníci zboru a najmä miestni pedagógovia (napr. aktívny učiteľ Ján Frlička) prispeli nielen

³⁶ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. X., č. 3–4, marec–apríl 1933, s. 59–60.

³⁷ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. X., č. 5, máj 1933, s. 126.

³⁸ Tamže, s. 127–128.

³⁹ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. X., č. 6, jún 1933, s. 131.

⁴⁰ Stanovy tohto zboru v Hnilčíku schválil Župný úrad v Liptovskom Sv. Mikuláši už 14. januára 1928. V počiatočnom období jeho činnosti boli predsedami Ludovít Fabini, po ňom učiteľ Ján Frlička, podpredsedom bol Ondrej Pavlík, jednatelmi Štefan Oravec, Jozef Štěpánek a Emília Šipošová. ŠA-L, OÚ-SNV, Evidencia spolkov XVI., inv. č. 83. Do roku 1933 patrili 137. zbor v Hnilčíku medzi agilné zbory. V dobovej tlači bola vyzdvihnutá jeho osvetová a ľudovochovná práca. Vo februári 1933 prednášali v Hnilčíku miestny učiteľ Frlička na tému *Samovzdelávanie*, ďalej učiteľia zo Spišskej Novej Vsi Špitza a Vrtík na tému *Vývoj peňažníctva*. Pozri Spišské noviny, 11.3.1933, III. roč., č. 10, s. 5.

⁴¹ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. XI., č. 2, február 1934, s. 59.

k záchrane tohto zboru v Hnilčíku, ale pozdvihli jeho činnosť na vyššiu úroveň. V decembri 1934 prispeli veľkou mierou k založeniu Štefánikovho dorastového krúžku v Roztokoch (osada pri Hnilčíku – P. Z.), ktorý mal 27 členov. Predsedom tohto krúžku bol učiteľ štátnej ľudovej školy Jaroslav Mrázek. Neskoršie sa členovia zboru v Hnilčíku pričínili o založenie dorastového krúžku v Bindte (tiež osada nad Hnilčíkom – P. Z.) za pomoci vedenia tamojšej štátnej ľudovej školy.

Problémy mali aj členovia 235. zboru v Kežmarku, kde bol zbor Slovenskej ligy potrebný vzhľadom na početnú nemeckú menšinu. Na vine úpadku činnosti tohto zboru v roku 1933 však neboli miestni Nemci, ale vzájomné rozpory medzi členmi zboru, pretože „niektorí členovia začali v zbere *пустú demagógiu, najmä v otázke slovenského gymnázia*“. V dôsledku toho niektorí členovia z tohto spolku vystúpili.⁴²

Okrem kultúrnych, umeleckých a osvetových podujatí zbory Slovenskej ligy na Spiši organizovali aj politické akcie v podobe manifestácií a protestných zhromaždení, ktoré mali buď celoslovenský, resp. celorepublikový charakter (napr. manifestácie proti Rothemerovej akcii v r. 1927,⁴³ 188. zbor v Spišskej Novej Vsi zorganizoval 27. apríla 1931 manifestačné zhromaždenie v kine Tatry, ktorého hlavnou témou bola ochrana práv Slovákov v Maďarsku⁴⁴), alebo boli regionálneho rázu (napr. opäť 188. zbor Slovenskej ligy v Spišskej Novej Vsi usporiadal 23. apríla 1933 protestné zhromaždenie v tamojšej redute proti zrušeniu výtopne a proti prepúšťaniu železničiarov⁴⁵ a ten istý zbor zorganizoval spoločne s pročeškoslovenskými politickými stranami začiatkom júna 1933 veľkú manifestáciu proti revizio-

⁴² To, že sa tento zbor „v poslednom čase ocitol v závoze“, ako napísal autor článku v Podtatranskej Slovači, bol šťastí na vine aj jeho vtedajší predseda Július Šuňavec. Šuňavec, rímskokatolícky kňaz a stredoškolský učiteľ na slovenskom gymnázium v Kežmarku, bol síce agilným kultúrno-osvetovým pracovníkom, ale funkciu predsedu zboru Slovenskej ligy v Kežmarku zrejme nezvládol, pretože nebol dost energický, čo mu vyčítal aj spomínaný autor článku v miestnych novinách. Pozri bližšie Podtatranská Slovač, 21.10.1933, roč. XI., č. 42, s. 5.

⁴³ V tomto období ešte mnohé významnejšie zbory Slovenskej ligy v spišských mestách neexistovali (napr. v Spišskej Novej Vsi), takže účasť Slovenskej ligy na Spiši v tejto protestnej akcii bola zanedbateľná.

⁴⁴ Na tomto protestnom podujatí rečnil Anton Granatier z Bratislavy. Republikán župy Podtatranskej, 18.4.1931, roč. XIII., č. 16, s. 5. Pozri tiež Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. VIII., č. 5, máj 1931, s. 134. V apríli 1931 usporiadalo protestné zhromaždenia proti utláčaniu Slovákov v Maďarsku spolu 48 zborov Slovenskej ligy pôsobiach na území Slovenska, z toho bolo sedem zborov zo Spiša: 44. zbor zo Spišských Vlách, 80. zbor z Levoče, 159. zbor zo Žakaroviec, 173. zbor z Gelnice, 188. zbor zo Spišskej Novej Vsi, 189. zbor z Vondrišľa a 235. zbor z Kežmarku. Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. VIII., č. 5, máj 1931, s. 122–123. 43. zbor v Krompachoch usporiadal toto protestné zhromaždenie 17. mája 1931. Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. VIII., č. 6, jún 1931, s. 186.

⁴⁵ Podtatranská Slovač, 29.4.1933, roč. XI., č. 17, s. 6.

nistickým snahám na Spiši, na ktorej sa zúčastnilo až 7 000 ľudí z celého Spiša⁴⁶). Tieto protestné zhromaždenia a manifestácie proti maďarským snahám revidovať hranice začala vo väčšej miere usporadúvať Slovenská liga od roku 1933 aj v ďalších spišských mestách, napr. v Levoči, v Kežmarku a niektorí členovia spišských zborov sa zúčastnili manifestácií v Košiciach, napr. zo zboru v Krompachoch.

Aktivity miestnych zborov Slovenskej ligy a ich činnosť bola dosť negatívne ovplyvňovaná nielen odchodom slovenskej inteligencie, ako to bolo napr. v spomínanom 137. zbere v Hnilčíku (problémy s odchodom sa prejavovali vo väčšej miere na vidieku v malých dedinách, kde bolo nedostatok vhodných spolkových pracovníkov), ale veľký vplyv na znižovanie aktivít členov zborov Slovenskej ligy mal aj hospodárska kríza a jej dôsledky v prvej polovici 30. rokov. Na Spiši bola nezamestnanosť pomerne vysoká a preto nie náhodou sa tu konal jubilejný desiaty kongres Slovenskej ligy. Neboli to však len príčiny sociálne, ale aj národnostné. Obe oblasti života spolu súviseli a Slovenská liga venovala pozornosť tak sociálnym otázkam, ako aj národnostným problémom. Tým druhým snád aj viac a keďže po nástupe Hitlera k moci v Nemecku v januári 1933 nastala radikalizácia početnej nemeckej menšiny i na Spiši, nebola náhoda, že vedúci funkcionári Slovenskej ligy sa rozhodli usporiadať jubilejný desiaty kongres práve v spišskej oblasti.

⁴⁶ Na tejto protestnej manifestácii sa okrem hlavného organizátora 188. zboru Slovenskej ligy zo Spišskej Novej Vsi zúčastnili miestne slovenské a české spolky, napr. členovia TJ Sokol, TJ Orol, pobočky Robotníckej telovýchovnej jednoty, Atletického Clubu (AC) Spišská Nová Ves, skauti, legionári, mládež v dobových krojoch, ktorí vytvorili podľa autora článku v regionálnych novinách mohutný sprievod, ktorý „*vyvolal svojou impozantnosťou veľkú pozornosť miestneho neslovenského obyvateľstva*“. Pred radnicou v Spišskej Novej Vsi sa uskutočnilo protestné zhromaždenie (firma Lang – Stein požičala zadarmo moderný mikrofón so zosilňovačom), ktoré otvoril školský inšpektor Alois Zbavitel, predseda 188. zboru Slovenskej ligy. Hlavným rečníkom bol Ondrej Devečka z Kežmarku, ktorý hovoril o revízii a územných ústupkoch Maďarom. Okrem iného povedal: „*Spišská Slovač stojí do posledného muža za svojou republikou a neodstúpi z nej ani piad zeme*.“ Po ňom vystúpili ďalší rečníci, napr. M. Pajdušák (prečítal prejav biskupa J. Vojtaššáka), za legionárov J. Mikolaj, za Republikánsku stranu zemedelského a malorolníckeho ľudu F. J. Bajtoš, za Československú (Čs.) sociálnodemokratickú stranu riaditeľ meštianskej školy F. Kapinaj, za Slovenskú národnú stranu J. Šavol, za Čs. národno-socialistickú stranu MUDr. M. Očenášek z Košíc, za Čs. národno-demokratickú stranu J. Golena, za odbory Buček, za mladú generáciu M. Mikolajová a za vidiecky ľud roľník J. Topoly z Domaňoviec. Na záver prijali účastníci rezolúciu namierenú proti maďarskej revízii a spontánne zaspievali pieseň *Hej Slováci!* Pozri podrobnejšie: Podtatranská Slovač, 10.6.1933, roč. XI., č. 23, s. 1–2. Porov. Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. X., č. 8, október 1933, s. 200–201.

PRACOVNÉ PORADY, ZJAZDY A KONGRESY ZBOROV SLOVENSKEJ LIGY ZO SPIŠA.
 JUBILEJNÝ DESIATY KONGRES SLOVENSKEJ LIGY V SPIŠSKEJ NOVEJ VSI

Dôležitou súčasťou činnosti zborov Slovenskej ligy na Spiši boli pracovné porady, zjazdy a Spišiáci usporiadali aj jubilejný desiaty kongres Slovenskej ligy. Urobiť spätne prehľad všetkých pracovných porád zborov na Spiši nie je už v súčasnosti možné, pretože sa nezachoval potrebný písomný materiál. Nasledujúci prehľad je preto neúplný, ale snažili sme sa zachytiť čo možno najviac týchto pracovných podujatí spišských zborov.

Jedna z prvých porád spišských zborov Slovenskej ligy sa uskutočnila 20. marca 1929 v Spišskej Novej Vsi.

Prvé väčšie podujatie, ktoré Slovenská liga na Spiši organizovala, bol pracovný zjazd v dňoch 4. až 5. júla 1929 v Spišskej Novej Vsi. Toto spišské mesto vtedy žilo významným kultúrnym a spoločenským podujatím – Podtatranskou výstavou, ktorá patrila medzi najvýznamnejšie podujatia na Spiši v období medzivojnového Československa.⁴⁷ Zjazd sa uskutočnil v rámci programu tejto výstavy a viedli ho vedúci funkcionári Slovenskej ligy – Metod Matej Bella, Alois Kolísek a Vojtech Brestenský. Program zjazdu otvoril predseda 100. zboru z Košíc MUDr. Ján Slabej. Na Podtatranskú výstavu zavítal tiež československý vyslanec vo Francúzsku Štefan Osuský a minister priemyslu, obchodu a živností Ladislav Novák,⁴⁸ ktorí sa zúčastnili aj na rokovaní zjazdu.⁴⁹ Štefan Osuský povzbudil ligistov v národnej práci a zdôraznil, aby sa nebáli klásť si vysoké ciele, ktoré sa zdajú byť navonok neuskutočniteľné.⁵⁰ V svojom príhovore okrem iného vyhlásil: „*Majte odvahu chcieť do-*

⁴⁷ Podtatranská výstava bola slávnostne otvorená dopoludnia 5. júla 1929. V rámci tejto výstavy sa uskutočnili rôzne podujatia, napr. bola slávnostne odhalená socha generála M. R. Štefánika na námestí pred evanjelickým kostolom v Spišskej Novej Vsi, uskutočnil sa zjazd pre ľudovýchovných pracovníkov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi (pozri *Spišská Nová Ves s okolím v práci ľudovýchovnej. Zpráva Okresného osvetového sboru za rok 1929*. Zost. František Špilar. Spišská Nová Ves, b. r. s. 10–11). Výstava bola umiestnená v 12 rôznych objektoch a mala byť výrazom hospodárskeho a sociálneho života na Spiši. Trvala do 14. júla 1929 a navštívilo ju 55 000 ľudí. Pozri bližšie Podtatranská Slovač, 29.6.1929, roč. VII., č. 26, s. 7; 13.7.1929, roč. VII, č. 28, s. 2, a 27.7.1929, roč. VII, č. 30, s. 5.

⁴⁸ Ladislav Novák, český národný demokrat, bol členom viacerých vlád v období prvej ČSR. Prvýkrát bol ministrom v 5. vláde „celonárodnej koalície“ od novembra 1921 do októbra 1922, potom v 6. vláde „celonárodnej koalície“ od októbra 1922 do novembra 1925. Po určitej prestávke nastúpil do 9. vlády „panskej koalície“, keď vystriedal na ministerstve priemyslu, obchodu a živností 29. apríla 1928 Františka Peroutku. Kariéru ministra ukončil v nasledujúcej 10. vláde „československo-nemeckej občianskej koalície“, ktorá pôsobila od februára 1929 do decembra 1929. Pozri *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Ed. Milan Zemko a Valerián Bystrický. Bratislava : Veda, 2004, s. 600, 602.

⁴⁹ Bol to prvý zjazd Slovenskej ligy, na ktorom sa zúčastnili dvaja ministri.

⁵⁰ LETZ, R.: *Dejiny Slovenskej ligy*, s. 47.

siahnuť nemožné veci.“ Redaktor Peter Prídavok sa venoval zlému stavu slovenskej menšiny v Maďarsku, „...*kde hynie 300 000 Slovákov*“.⁵¹ Rezolúcia prijatá na tomto pracovnom zjazde sa týkala aj Spiša, keď účastníci odmietli maďarskú iredentu, ktorá pod zámienkou regionálnej príslušnosti k Spišu, tzv. zipserstva, chcela rozdeliť nedeliteľné územie Slovenska na dve časti. Zjazd vyzval ministerstvo zahraničných vecí, aby podniklo rázne kroky na záchranu slovenskej menšiny v Maďarsku. V závere rezolúcie žiadali o podporu východného Slovenska v hospodárskej, kultúrnej a sociálnej oblasti s dôrazom na budovanie nových slovenských škôl.⁵²

Oblasťný sekretariát pre východné Slovensko bol v Košiciach, kde sídlil 100. zbor. Veľa užitočnej práce tu vykonal Anton Prídavok a neskoršie Ján Ruman, obaja boli tajomníkmi košického zboru. Tento oblasťný sekretariát zvolával pravidelne krajské porady zborov z východného Slovenska, ktoré boli veľmi dôležité i užitočné pre skvalitnenie práce Slovenskej ligy a jej zborov na východnom Slovensku, a teda aj v spišskej oblasti.

Na začiatku 30. rokov, v roku 1930, sa uskutočnili dve dôležité porady zborov Slovenskej ligy na Spiši. Prvou bola obvodná porada zborov Slovenskej ligy z okresu Gelnica. Na porade sa zúčastnili delegáti z Jakloviec, Krompách, Smolníka, Rolovej Huty, Gelnice, Uhornej, Helcmanoviec a Margecian.⁵³ Poradu otvoril predseda gelnického zboru Štefan Burčák. Nasledovala prednáška L. Tótha pod názvom *Praktický funkcionár*, ktorá bola určená najmä pre tajomníkov zborov. Tajomník košického zboru A. Prídavok hovoril o poslaní zborov na Spiši, že tieto sa „*musia domáhať skorého zahájenia stavby železnice Červená Skala – Margecany a zriadenia opravovne železničných vozňov v Krompachoch*“.⁵⁴

Druhým podujatím bol pracovný zjazd spišských zborov Slovenskej ligy, ktorý sa uskutočnil 28. septembra 1930 v Levoči. Usporiadali ho členovia 80. zboru v Levoči a zúčastnili sa na ňom zástupcovia 18 zborov. Za Ústrednú správu Slovenskej ligy boli prítomní podpredseda Anton Granatier, Dr. Ivan Štefánik a Alexander Pockody. Filiálne ústredie v Košiciach zastupovali MUDr. Ján Slabej (predseda 100. zboru) a Anton Prídavok. Z domácich kultúrnych pracovníkov privítali zjazd Otakar Formánek, riaditeľ gymnázia v mene profesorského zboru, Cyril Salva za

⁵¹ Slovenská liga. Úradný časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. VI., č. 7–8, júl–august 1929, s. 206. *Za tú našu slovenčinu. 10 rokov*, s. 50.

⁵² LETZ, R.: *Dejiny Slovenskej ligy*, s. 47–48. O tomto pracovnom zjazde pozri podrobnejšie tiež *Za tú našu slovenčinu. 10 rokov*, s. 48–52; *Pracovný zjazd v Spišskej Novej Vsi*. In: Slovenská liga. Úradný časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. VI., č. 7–8, júl–august 1929, s. 205–208; BRESTENSKÝ, V.: *Na okraj pracovného sjazdu východoslovenských zborov*. In: Tamže, s. 201–203.

⁵³ 158. zbor z Rolovej Huty patrilo do Šariša a 156. zbor z Uhornej do Gemera, preto sa im v našej štúdii nevenujeme.

⁵⁴ *Za tú našu slovenčinu. 10 rokov*, s. 68.

Katolícky kruh a Štefan Korchňák za miestny odbor Matice slovenskej a miestny odbor Živeny. Program zjazdu vyplnili príspevky MUDr. J. Slabeja (hovoriť o potrebe založiť v Košiciach slovenskú technickú vysokú školu), Dr. Ivan Štefánik analyzoval dôležitosť upevňovania národného charakteru. O 11,00 hod. sa uskutočnilo v rámci programu zjazdu odhalenie pamätnej dosky G. Zaymusovi, ktorú venoval tejto osobnosti Spolok Sv. Vojtecha. O zásluhách G. Zaymusa prehovoril prof. Ignác Lihosith a študent gymnázia Štefan Hutyrá. Po obede v hoteli Tatra pokračoval popoludň program zjazdu, v ktorom vystúpil s príspevkom A. Granatier (prehovoril o praktickom prevádzaní národnej práce so zreteľom na pomery na Spiši).⁵⁵

Od VII. kongresu v Piešťanoch v júni 1931 do kongresu v Košiciach v máji 1932 sa uskutočnili ďalšie porady zborov Slovenskej ligy na území Spiša, a to v Kežmarku a v Margecanoch. Okrem Spiša boli ešte v Šariši (v Prešove, v Kapušanoch), v Košiciach, v Plešivci, v Slovenskom Novom Meste a v Humennom. Tieto porady umožnili nielen nahliadnúť do vnútorného života zborov a v prípade potreby ho zrevidovať, doplniť, prípadne usmerniť. Podobný význam mala aj porada spišských zborov 17. apríla 1932 v Spišskej Novej Vsi.⁵⁶

Pred jubilejným kongresom Slovenskej ligy sa uskutočnila 25. marca 1934 ešte krajská (v dobovej terminológii „krajová“) pracovná porada spišských zborov v Spišskej Novej Vsi za účasti zborov zo Spišskej Novej Vsi, Levoče, Kežmarku, Spišských Vlách, Hnilčíka a Vondrišľa.⁵⁷

Najvýznamnejším podujatím Slovenskej ligy na Spiši v medzivojnovom období, resp. v období prvej ČSR, bol jubilejný desiaty kongres Slovenskej ligy, ktorý sa uskutočnil v dňoch 8. až 10. júna 1934 v Spišskej Novej Vsi.⁵⁸ Nebola to náhoda, že sa jubilejný kongres usporiadal práve v spišskej oblasti. Mal pomôcť a zároveň povzbudiť Slovákov v boji za ich národné práva na Spiši, ktorý bol tak národnostne rôznorodý. Program kongresu bol rozdelený do troch dní, pričom najdôležitejšia

⁵⁵ *Za tú našu slovenčinu. 10 rokov*, s. 60–61.

⁵⁶ VIII. kongres, Košice, 16. mája 1932. In: *Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy. II. zväzok*. Zost. V. Brestenský. Bratislava 1936, s. 78.

⁵⁷ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. XI., č. 6, jún 1934, s. 173. Pozri tiež Spišské hlasy, 24.3.1934, roč. I., č. 8, s. 3.

⁵⁸ O tomto jubilejnom desiatom kongrese Slovenskej ligy existuje dosť dobovej literatúry i článkov v dobovej tlači, z ktorých sme čerпали aj my podklady pre túto štúdiu. Ide najmä o túto literatúru: *Činnosť Slovenskej ligy v r. 1933*. Bratislava : Nákladom Ústredia Slovenskej ligy v Bratislave, 1934; *Zápisnica X. kongresu Slovenskej ligy...*, s. 12–27; *Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov Slovenskej ligy. II. zväzok*. Zost. V. Brestenský. Bratislava : Slovenská liga v Bratislave, 1936, s. 109–134; Slovenská liga, roč. XI., č. 7–8, september–október 1934, s. 202–217; Slovenský Východ, 24.6.1934, roč. XVI., č. 143, s. 2; Spišské hlasy, 26.5.1934, roč. I., č. 17, s. 4; 16.6.1934, č. 20, s. 5.

bola rezolúcia prijatá 9. júna a z hľadiska propagácie mala veľký význam tiež manifestácia, ktorá sa uskutočnila na záver programu kongresu 10. júna popoludní.

8. júna večer o 20,00 hod. začal program kongresu poradou o rusínskej otázke. Na základe správy tajomníka košickej oblasti J. Rumana sa rozvinula obširna debata o problémoch Rusínov. K tejto otázke sa vyjadrili viacerí účastníci kongresu, napr. školský inšpektor z Popradu O. Pecník, okresný náčelník z Lučenca B. Čičmanec, A. Zábredský zo 146. zboru Slovenskej ligy z Veľkých Kapušian, profesor Dr. Nando Šteller-Šteliar, T. Kováč z 283. zboru Slovenskej ligy z Mukačeva, farár z Vernára P. Spišiak, tajomník Školskej Matice Pokojný i ďalší.

Na druhý deň 9. júna bol o 9,30 hod. v dvorane mestského divadla kongres oficiálne otvorený. Úvodný príhovor mal predseda Slovenskej ligy Dr. M. Bella, ktorý sa venoval najmä Slovákom na Spiši a povzbudil ich k budovaniu Československej republiky. Po prívete privítal predseda Bella všetkých zástupcov úradov, mesta, armády, spolkov a delegátov. Po menovaní výborov nasledovali pozdravné prívety významných osobností kongresu. Potom tajomník Slovenskej ligy Dr. V. Brestenský prečítal správu o činnosti Slovenskej ligy za rok 1933. Po ňom prečítal pokladničnú správu J. Bouše, účtovnú J. Zelenák a revíziu predseda dozorného výboru A. Kalvoda. Po spoločnom obede nasledovali zasadnutia jednotlivých výborov a o 15,00 hod. predseda Dr. M. Bella otvoril plenárne zasadnutie kongresu.

Podľa verifikačného výboru sa na 10. kongrese sa zúčastnilo 65 zborov s 88 delegátmi, z ústrednej správy bolo prítomných 15 členov, spolu bolo prítomných 102 delegátov.⁵⁹ Následne komisia pre zmenu stanov vypracovala návrh na zmenu stanov Ústredia Slovenskej ligy. Potom boli prečítané návrhy členov do Ústrednej správy, Školskej Matice, Propagačného odboru, Literárneho odboru, Hospodárskeho odboru a Dorastového odboru.

Po týchto úkonoch nasledovala najdôležitejšia časť programu kongresu – prijatie rezolúcie, ktorá sa skladala zo štyroch častí. Prvá časť sa týkala slovenského školstva a ďalších kultúrnych záležitostí. Delegáti žiadali dobudovať slovenské školstvo na národnostne zmiešanom území, podporili výstavbu slovenských meštianskych škôl na juhu a východe, boli proti zrušeniu reálneho gymnázia v Trstenej, vyjadrili sa za poštátnenie a vybudovanie slovenského gymnázia v Kežmarku, apelovali na národnú výchovu slovenských žiakov, najmä na stredných školách, vyjadrili sa proti disparite v menšinovom školstve, žiadali vybudovať obvodové meštianske školy na Slovensku, žiadali zriadiť slovenský Štátny učiteľský ústav v Michalovciach, žiadali primerane vybudovať slovenské národné školstvo na Podkarpatskej Rusi, požadovali prednostné právo pre Slovákov pri obsadzovaní definitívnych miest na

⁵⁹ *Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov*, s. 124; Slovenská liga, roč. XI., č. 7–8, september–október 1934, s. 207.

menšinových školách a voľné miesta na stredných a odborných školách sa mali prednostne obsadzovať Slováckmi. Žiadali zaviesť tiež povinnú predvojenskú výchovu na meštianskych a stredných školách a previesť revíziu všetkých učebníc na školách a zriadiť samostatnú slovenskú komisiu pre posudzovanie učebníc z národného stanoviska. Ďalej žiadali, aby tam, kde žije aspoň 20 % Slovákov a Čechov, slúžili sa sväté omše v slovenčine. Žiadali, aby Slovenské národné divadlo v Bratislave bolo prevzaté do správy slovenskej krajiny a aby slovenský a český činoherný súbor bol zlúčený. Ďalej upozorňovali na rozšírenie maďarskej filmovej produkcie na Slovensku, žiadali vybudovať tretiu rozhlasovú stanicu v Banskej Bystrici.

Druhá časť rezolúcie sa týkala hospodárskych otázok. Delegáti kongresu žiadali vládu a poslancov parlamentu, aby sa postarali o oživenie baníckeho a kovo-robného priemyslu na Spiši. Apelovali na ponechanie strojového a vozového parku v Spišskej Novej Vsi a zvýšená pozornosť sa mala venovať družstevníctvu v záujme hospodárskeho povznesenia roľníkov na Spiši. Žiadali, aby prístahovalcom zo zahraničia nebol otvorený domáci trh práce.⁶⁰

Tretia časť sa dotýkala verejnej správy. Kongres žiadal menovať úradníkov na národnostne zmiešaných územiach takých, ktorí boli národne uvedomelí a plnili si svoje národné a štátne povinnosti i mimo úradu. Krajinský úrad mal upozorniť okresné úrady, aby dodržiavali jazykový a živnostenský zákon pri firemných nápisoch a tabuliach.

Štvrtá časť rezolúcie sa týkala rusínskej problematiky. Delegáti sa vyslovili proti revízii hraníc doma i v zahraničí a protestovali proti označeniu Slovákov grécko-katolíckeho vierovyznania za Rusínov.

Hymnou *Hej Slováci!* bol 10. kongres o 18,00 hod. ukončený. Na druhý deň 10. júna sa ešte dopoludnia uskutočnila porada o organizovaní dorastu Slovenskej ligy a popoludní o 14,00 hod. prebehlo manifestačné zhromaždenie, ktoré tvoril sprievod mestom a príhovory niektorých osobností verejného a spoločenského života (vystúpili zástupca starostu Spišskej Novej Vsi J. Kuchár, riaditeľ Obchodnej školy z Kežmarku O. Devečka, predseda Slovenskej ligy Dr. M. Bella, zástupca Zväzu Matíc v Prahe Sojka-Sokolovič, profesor Dr. J. Špirko, správca školy a funkcionár spišskonovoveského zboru Slovenskej ligy J. Mikolaj).

Po manifestácii sa uskutočnilo stretnutie činovníkov Slovenskej ligy (Dr. Miľlo, Dr. Paňák, Dr. Klinovský) so študentmi z miestnych gymnázií z Levoče, Kežmarku a Spišskej Novej Vsi a v miestnom kine sa uskutočnilo detské predstavenie, pričom k mládeži prehovoril tajomník Školskej Matice a člen Ústrednej správy V. Pokojný.⁶¹

⁶⁰ Činnosť Slovenskej ligy v r. 1933, s. 22–23.

⁶¹ Činnosť Slovenskej ligy v r. 1933, s. 26–27; *Za tú našu slovenčinu. Ďalších 5 rokov*, s. 128–134.

V druhej polovici 30. rokov a potom v prvej polovici 40. rokov 20. storočia sa uskutočnilo niekoľko porád zborov Slovenskej ligy v spišskej oblasti väčšieho i menšieho významu. Nie všetky sa nám dochovali, ako bolo uvedené vyššie.

Po desiatom jubilejnom kongrese sa uskutočnila 2. júna 1935 obvodná pracovná porada zborov Slovenskej ligy z okresu Gelnica v Margecanoch. Zúčastnili sa na nej zbory z Jakloviec, Krompách, Smolníka, Rolovej Huty, Gelnice, Helcmanoviec, Prakoviec, Margecian, Kluknavy a Veľkého Folkmára. Zúčastnil sa nej tiež oblastný tajomník Ján Ruman z Košíc.⁶²

Oblastný sekretariát Slovenskej ligy v Košiciach usporiadal 22. septembra 1935 obvodnú pracovnú poradu spišských zborov v Redute v Spišskej Novej Vsi. Prítomný bol taktiež oblastný tajomník Ján Ruman z Košíc a zástupcovia zborov zo Spišských Vlách, Levoče, Popradu, Hnilčička, Spišskej Novej Vsi, Vondrišľa, Kežmarku a Spišskej Belej.⁶³

V Levoči 24. mája 1936 sa konala obvodná pracovná porada zborov Slovenskej ligy z okresov Kežmarok, Levoča a Spišská Nová Ves. Zúčastnili sa jej tieto zbory: 44. zbor zo Spišských Vlách, 80. zbor z Levoče, 137. zbor z Hnilčička, 188. zbor zo Spišskej Novej Vsi, 235. zbor z Kežmarku a 306. zbor zo Spišskej Belej. Na tejto porade prijali rezolúciu, v ktorej delegáti žiadali najmä čo najskôr vybudovať nové slovenské školy v Huncovciach, v Strážkach a vo Veľkej Lomnici a taktiež dobudovať školu v Hnilčičku. Kritizovali tiež preferovanie nemčiny na úkor slovenčiny na niektorých stredných školách na Spiši, žiadali urobiť potrebné opatrenia proti poľskej agitácii, ktorá sa v poslednom čase začala na Spiši nebezpečne šíriť a nakoniec požadovali, aby „*bol braný zreteľ na slovenských uchádzačov, členov Slovenskej ligy, pri prijímaní nových síl do štátnych podnikov (železnice, tabaková réžia)*“. Do oblastného výboru Slovenskej ligy v Košiciach na rok 1936/1937 boli za zúčastnené okresy zvolení títo činovníci: Zahuranec (44. zbor), Huba a Mikolaj (188. zbor), Lipták (235. zbor).⁶⁴

14. apríla 1940 usporiadali obvodnú pracovnú poradu zborov Slovenskej ligy v Gelnici. Prítomné boli zbory z okresu Gelnica. Oblastný tajomník Ján Ruman z Prešova prednášal o organizačnom živote a pracovnom programe Slovenskej ligy.

⁶² Na tejto porade prijali štvorbodovú rezolúciu, v ktorej vyzdvihli obetavú kultúrnu prácu učiteľov, no zároveň upozornili na nečinnosť ostatných, žiadali kompetentných zriadiť slovenskú meštiansku školu v Smolníku, vybudovať novú slovenskú meštiansku školu v Gelnici a ľudovú školu v Helcmanovciach, podporili slovenských gréckokatolíkov ohľadom založenia samostatného slovenského biskupstva v Prešove alebo v Michalovciach a upozornili na neslovenských zamestnancov tabakových tovární na východnom Slovensku, ktorí hlasovali v posledných voľbách za protištátne (protičeskoslovenské) strany, zatiaľ čo nezamestnaní chudobní Slováci neboli a nie sú prijímaní do práce. Podrobnejšie pozri Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. XII., č. 7, september 1935, s. 187.

⁶³ Spišské hlasy, 14.9.1935, roč. II., č. 37, s. 3.

⁶⁴ Slovenská liga. Časopis Slovenskej ligy na Slovensku. Roč. XIII., č. 7, september 1936, s. 193.

Na tejto porade prijali rezolúciu, v ktorej pracovníci Slovenskej ligy „*vzdávajú božej Prozretelnosti hold a vdaku za to, že nám dopriala žiť a pracovať vo svojskom slovenskom samostatnom štáte.*“ Konštatovali citelný nedostatok odborne školených pracovných síl, preto žiadali zriadiť v Gelnici nižšiu odbornú drevársku a banícku školu a zdôraznili potrebu postaviť novú budovu slovenskej meštianskej školy v Gelnici.⁶⁵

Obvodná pracovná porada Slovenskej ligy za účasti zborov prevažne zo stredného a severného Spiša bola 28. apríla 1940 v Tatranskej Lomnici pod predsedníctvom Ing. J. Országha. Oblastný tajomník z Prešova J. Ruman prednášal o nových pracovných úlohách Slovenskej ligy. Účastníci porady prijali rezolúciu, v ktorej sa konštatovalo, že „*štátoprávnymi a územnými zmenami význam a práca Slovenskej ligy sa nijako nezmenšili, ba naopak, ako to dokazujú niektoré úkazy práce Slovenskej ligy na východnom Slovensku, treba ešte viac, ako hocikedy predtým...*“ V súvislosti s pripravovanou novostavbou slovenskej ľudovej školy v Tatranskej Lomnici delegáti porady žiadali, aby sa pri výstavbe pamätalo tiež na vhodnú miestnosť pre kultúrne podujatia, aby „*sa aj v našich Tatrách mohol rozprúdiť slovenský kultúrny život.*“ Účastníci ďalej príkro odmietli pokusy a snahy maďarskej národnej skupiny na Slovensku zakladať maďarské detské opatrovne a ľudové školy v miestach, kde nie je kvalifikovaná maďarská menšina.⁶⁶

Ďalšia významná oblastná porada zborov Slovenskej ligy za účasti 50 zástupcov zborov Slovenskej ligy a slovenských menšinových škôl zo Spiša sa uskutočnila 18. októbra 1942 opäť v Tatranskej Lomnici. Poradu otvoril predseda Ústrednej správy Slovenskej ligy Dr. Vojtech Brestenský. V programe vystúpili viacerí funkcionári Slovenskej ligy zo spišských zborov, školskí a kultúrni pracovníci, napr. predseda 402. zboru z Tatranskej Lomnice Ján Korman, škôldozorca z Kežmarku Bohdan Korsch, učiteľ z Novej Lesnej Ladislav Svystun, okresný náčelník z Kežmarku Alexander Lustšek, predseda 137. zboru z Hnilčička Andrej Pavlík či učiteľ zo Spišskej Belej Imrich Král. Poprední funkcionári Ústredia Slovenskej ligy zdôrazňovali nutnosť rozšíriť a prehĺbiť činnosť Slovenskej ligy na Spiši. Propagačný tajomník Ústredia Slovenskej ligy Ján Ruman zdôraznil vo svojom referáte, že „*Na Spiši národne buditeľskej a obrodzujúcej práce Slovenskej ligy je treba o mnoho viac, keďže tu zloba neblahej minulosti zapustila hlbšie korene, ako kdekoľvek inde.*“⁶⁷

Pre zборы z dolného Spiša usporiadali oblastnú pracovnú poradu 28. marca 1943 v Gelnici. Za Ústrednú správu Slovenskej ligy sa na nej zúčastnil propagačný tajomník Ján Ruman. Program otvoril okresný náčelník z Gelnice Július Borsig a za Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu vystúpil krajový poslanec Štefan Hajduček.

⁶⁵ Slovenská liga. Roč. XVII., č. 5–6, máj–jún 1940, s. 90–91.

⁶⁶ Tamže, s. 92.

⁶⁷ Slovenská liga. Roč. XIX., č. 9–10, november–december 1942, s. 278–281.

Prítomní delegáti zdôraznili potrebu ešte väčšieho rozšírenia a prehĺbenia činnosti Slovenskej ligy na dolnom Spiši.⁶⁸

Stretávanie sa funkcionárov z jednotlivých zborov Slovenskej ligy na Spiši na uvedených pracovných poradách, zjazdoch a kongresoch bolo dôležitou súčasťou činnosti Slovenskej ligy, keďže prispievalo k lepšej organizácii práce a ľahšiemu a úspešnejšiemu dosiahnutiu cieľov jej činnosti.

ZÁVER

Slovenská liga ako štátotvorný spolok podporovala politický systém prvej ČSR a následne vojnovkej Slovenskej republiky, a z tohto faktu vyplývala aj jej činnosť a aktivity. Zameriavala sa na podporu slovenského menšinového školstva, na obranu a presadzovanie slovenských národných záujmov v domácej politike. V období prvej ČSR zbory Slovenskej ligy na Spiši organizovali a participovali na programoch najdôležitejších štátnych osláv: vzniku ČSR 28. októbra, narodenín prezidenta Masaryka v marci a na májových smútočných oslavách generála Štefánika. Okrem toho v ich činnosti sledujeme akcentáciu slovenského nacionalizmu, ktorý kládli do ostrého protikladu k maďarským revizionistickým snahám v medzivojnovom období. V činnosti Slovenskej ligy sa to prejavilo v organizovaní protirevizionistickým manifestácií po celom Slovensku, teda aj v spišskej oblasti, v období Rothemerovej akcie a potom v 30. rokoch. Okrem zakladania a podporovania slovenských menšinových škôl, čo bolo hlavnou náplňou činnosti a zároveň najväčšou zásluhou Slovenskej ligy počas jej pôsobenia na Slovensku, boli otvorené politické manifestácie dôležitou súčasťou činnosti Slovenskej ligy na Spiši.⁶⁹

V období prvej ČSR spolupracovali zbory Slovenskej ligy v spišskej oblasti s ostatnými slovenskými a českými, resp. československými spolkami, najmä s miestnymi osvetovými komisiami, s telovýchovnými jednotami Sokola a Orla, so Slovenskými besedami, teda so štátotvornými spolkami medzivojnovkej ČSR. Po vzniku slovenského štátu v marci 1939 väčšina spomínaných spolkov z medzivojnového obdobia zanikla a najbližšie spolupracovali zbory Slovenskej ligy s Hlinkovou gardou, s Hlinkovou mládežou alebo s miestnymi odbormi Matice slovenskej na presadzovaní a posilňovaní slovenskej štátnosti. Činnosť miestnych zborov Slovenskej ligy na Spiši pokračovala aj po roku 1945 až do politických zmien po roku 1948, kedy bola Slovenská liga pod tlakom komunistickej moci násilne včlenená do Matice slovenskej a tým vlastne zanikla.

⁶⁸ Slovenská liga. Roč. XX., č. 5, máj 1943, s. 170–171.

⁶⁹ Tým sa líšila od podobného slovenského kultúrneho spolku Matice slovenskej a jej miestnych odborov, ktoré sa zameriavali skôr na oblasť kultúry, vedy a umenia.

SLOVENSKÁ LIGA

Za tú našu slovenčinu!

Z nášho spolkového života.

PROGRAM

X. kongresu Slovenskej Ligy

ktorý bude v Spišskej Novej Vsi v mestskom divadle (Reduta) v dňoch
8., 9., 10. júna 1934.

8. júna: 20.00 hod. Spoločná porada o rusínskej otázke (malá sieň Reduty)
9. júna: 9.00 hod. Štátna hymna
9.10 hod. Zahajovacia reč predsedu dr. M. Bellu
9.30 hod. Vybavenie zápisnice
9.35 hod. Menovanie výborov
9.40 hod. Prívetky a pozdravy
10.30 hod. Zpráva tajomníka dr. V. Brestenského o činnosti
11.00 hod. Zpráva pokladníka
11.20 hod. Zpráva účtovníka
11.40 hod. Zpráva revizného odboru
13.00 hod. Obed vo veľkej sieni Reduty
15.00 hod. Rozprava o zprávacích funkcionároch
17.00 hod. Zmena stanov (Posmrtná podpora)
18.30 hod. Voľba členov Ústrednej správy
19.00 hod. Voľné návrhy
19.30 hod. Čítanie rezolúcií
19.35 hod. Zaklúčenie
20.00 hod. Umelecká akadémia (program zvlášť), prívet predsedu miestneho sboru Slovenskej Ligy A. Hubu
10. júna: 8.–10. hod. Bohoslužby
10.00 hod. Porada o organizovaní mládeže v Slovenskej Lige
10.00 hod. Detské predstavenie v kine „Tatra“
13.30 hod. Sraz k sprievodu na Smižanskej ceste (tržnica)
14.00 hod. Odchod sprievodu
14.30 hod. Manifestácia „Za tú našu slovenčinu“ pred mestským domom. Rečníci: riad. Ondrej Devečka, dr. Metod Bella, prof. dr. Jozef Špirko, dr. Ferdís Juriga a zástupca Sväzu Národných jednôt a Matíc v Prahe.

Ústredná správa Slovenskej Ligy.

Obr. 1: Program X. kongresu Slovenskej ligy v Spišskej Novej Vsi uverejnený v spolkovom časopise Slovenská liga.

The Activities of the Slovak League in the Spiš Region

Peter Zmátlo

The theme of this study is the activity of the Slovak League in the Spiš region in the interwar years. During this period, the league mostly dealt with the question of education and schools. Spiš units of the Slovak League founded and maintained Slovak minority schools, notably the branches in Kežmarok, Gelnica, Smolník, Švedlár, Mníšek nad Hnilcom. In the years 1936–1940 the Slovak League in Spiš established Slovak minority schools in Medzibrod, in Hodermark, in Smolnícka Huta, in Nová Lesná, in Holumnica, in Krempachy, in Tatranská Lomnica and a Slovak town school in Spišská Stará Ves. Other branches in Spiš protected and promoted the correct usage of the Slovak language, organised lectures and courses of Civic Studies as well as celebrations of the anniversaries of important Slovak personalities and other public figures (the birthday of President T. G. Masaryk, memorial ceremonies to General M. R. Štefánik), organised regularly Masaryk Day in recognition of Czechoslovak minorities living abroad and participated in state holiday celebrations. They also encouraged the activities of Slovak artistic activities through the organization of various cultural events, for instance art exhibitions, amateur dramatics, Slovak folklore, sociocultural evenings etc. These dealt primarily with the Slovak nation and its development, the main purpose of the Slovak League.

The league also organised political demonstrations against the Rothemer movement in 1927 and in the 1930s against the revision of borders and Hungarian irredentism. Spiš branches were active in collecting money during the so-called Week for Slovak Minority Schools and also organized collections for poor children. Another of their activities was organizing regional working meetings and work trips for local branches. A culmination of this was the Tenth Congress of the Slovak League, which took place in June 1934 in Spišská Nová Ves.

In the period of the first Czechoslovak Republic, branches of the Slovak League in the Spiš region worked with other Slovak and Czech (or Czechoslovak) organizations, especially with local educational committees and the sports associations, Sokol and Orol, as well as with Slovak debating societies, thus with state created organizations of interwar Czechoslovakia. After the foundation of the Slovak state in March 1939, most of these mentioned groups from the interwar period disappeared and branches of the Slovak League were soon to cooperate most closely with the Hlinka Guard, with Hlinka Youth or with local branches of Matica slovenská in establishing and strengthening Slovak statehood. The activity of the local branches of the Slovak League in Spiš continued after 1945 up to the political changes

of 1948, when, under pressure from the Communist regime, the Slovak League was forcibly integrated into Matica slovenská and was thus effectively liquidated.

e-mail: pzmatlo@yahoo.com

PRÍPRAVA A REALIZÁCIA STAVBY LIPTOVSKÉHO MÚZEA

Vincent Voľar¹

VOLAR, Vincent: *The Preparation and Building of the Museum of Liptov Premise.*

The study describes the events connected with the building of the premise of the Museum of Liptov in Ružomberok. It focuses on the winning architectonic project and the company which was building the premise in the second half of the year of 1935. After the process of approval of the building, moving in and installing the museum collections, the Museum of Liptov was officially opened in June 1937.

Keywords: the building of the Museum of Liptov, Ružomberok, project, the process of approval, museum collections.

V našom príspevku sa pokúsime priblížiť udalosti okolo prípravy a realizácie stavby novej budovy Liptovského múzea v Ružomberku, ktoré bolo založené roku 1912.

Mesto Ružomberok malo s Liptovským múzeom dobré vzťahy, o čom svedčí aj zápisnica obecnej rady z 27. februára 1933, ktorá sa zmieňovala o tom, že podľa zákona musí mať každé mesto nad 10 000 obyvateľov letopiseckú komisiu a kronikára. Do letopiseckej komisie boli zvolení mestským zastupiteľstvom spolupracovníci múzea Ing. Ivan Houdek a Vojtech Holdoš. Za kronikára bol vymenovaný správca múzea Július Kürti. Obecnou radou bol prijatý tiež návrh Júliusa Kürtiho založiť zlatú knihu mesta.²

V dôsledku toho, že nakoniec dostalo budovu kaštieľa svätej Žofie vojsko, bolo na schôdzi Obcej rady mesta Ružomberok 13. a 14. novembra 1933 rozhodnuté, že mesto zahrnie do svojho rozpočtu aj 1 200 000 Kč na stavbu budovy pre Liptovské múzeum, pretože „...nakolko mesto opatruje na rôznych miestach veľmi cenné predmety a pri terajšom uložení tieto cenné predmety sú vystavené skaze. Miesto, kde by stavba bola prevedená, nachádza sa na terajšom trhovisku. V tejto budove umiestnená by bola aj obecná verejná knižnica a čítáreň.“³ Týmto

¹ Absolvent kombinácie dejepis – náboženská výchova v rokoch 1996–2001.

² Štátny archív v Bytči, pobočka Liptovský Mikuláš (ďalej len ŠABY, p. LM), Obecný notársky úrad v Ružomberku 1923–1944 (ďalej len ObnÚ v Rbk), Zápisnice Obcej rady (ďalej len ZOR) 1932–1933, K 9, Zápisnica Obcej rady v Ružomberku (ďalej len Zápisnica OR Rbk) zo dňa 27.2.1933, inv. č. 21.

³ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOR, k 9, Zápisnica OR Rbk zo dňa 13.–14.11.1933, inv. č. 21.

rozhodnutím zaradilo mesto Ružomberok na rok 1934 do svojich plánov stavbu novej budovy múzea.

Obecné zastupiteľstvo mesta Ružomberok v januári 1934 schválilo uvoľniť z prostriedkov mesta obecnou radou prejednávajú sumu 1 200 000 Kč.⁴ O stavbe budovy Liptovského múzea rokovala obecná rada taktiež 5. marca 1934 a navrhla, aby sa o plánoch múzea rokovalo aj so Štátnym referátom na ochranu pamiatok pre Slovensko tak, aby mohla byť táto budova postavená v etapách.⁵

Keďže ešte v tom istom roku mesto určilo pozemok, na ktorom bude stáť múzeum, mohlo vypísať súťaž na projekt budovy múzea. Súťaž bola vypísaná 14. apríla 1934 a došlo 18 návrhov projektov, ktoré boli zvláštnou komisiou mesta Ružomberok preskúmané 16. júna 1934. Prvú cenu vyhral projekt Ing. Jána Štefaneca a arch. Júliusa Lehockého. Druhé miesto získal Ing. arch. Vojtech Sebor z Bratislavy a tretou cenou bol odmenený Ing. arch. Milan Harminc z Martina.⁶

Zo strany mesta ohľadne stavby múzea neboli vykonané ďalšie kroky. Situácia múzea však bola naozaj kritická pre nedostatok úložného miesta, veď na konci roka 1934 malo múzeum už 34 350 predmetov.⁷

Ohľadne začatia stavby novej budovy múzea pobádal 17. januára 1935 mesto do činnosti tiež Dr. Ježek Hoffman, a to v mene Štátneho referátu na ochranu pamiatok pre Slovensko.

14. februára 1935 v dôsledku bezútešnej situácie požiadala správa múzea mesto, aby vyslalo komisiu na preskúmanie múzea, a aby sa potom zástupcovia mesta rozhodli, či je alebo nie je nutná a bezpodmienečne potrebná nová budova. Komisia sa naozaj zišla 27. marca 1935 a tvorili ju členovia mestskej rady Vojtech Holdoš, Matej Križka, Jozef Skotek a Štefan Kníha. Preskúmali uloženie zbierok a miestnosti múzea a vo svojom stanovisku sa úplne stotožnili s mienkou správy múzea o urýchlennom začatí výstavby novej budovy. Na základe výsledkov zistení tejto komisie mesto odoslalo všetky tri víťazné projekty na odborné preskúmanie Zväzu československých múzeí. Medzitým však miestny ružomerský architekt Vojtech Donner vypracoval nezáväzne mimo súťaž ďalší projekt na stavbu múzea a tiež ho odoslal Zväzu československých múzeí na preskúmanie.

Zväz československých múzeí vo svojom odbornom posudku zo dňa 18. mája 1935 našiel vo všetkých troch ocenených projektoch nedostatky ohľadom účelности a vnútorného zariadenia múzea. Projekt Ing. Vojtecha Donnera však vyhlásil

⁴ PAVLÍK, J., POVAŽANOVÁ, V., SLADKÝ, J.: *50 rokov Liptovského múzea v Ružomberku 1912–1962*. Martin b. r., s. 20.

⁵ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOR 1934–35, k 9, Zápisnica OR Rbk zo dňa 5.3.1934, inv. č. 22.

⁶ KÜRTI, J.: *Správa Liptovského múzea za rok 1935*. Ružomberok, s. 2–3.

⁷ KÜRTI, J.: *Správa Liptovského múzea za rok 1934*. Ružomberok, s. 15.

za vyhovujúci a po muzeálnej stránke za dobrý.⁸ Na tento posudok sa odvolala aj ružomerská Obecná rada, keď na svojom zasadaní 15. júla 1935 prijala projekt Ing. Vojtecha Donnera. Tento sa zaviazal, že vypracuje všetky plány stavby do 1. augusta 1935, aby sa mohlo prikočiť k začatiu stavby ešte v tomto roku a aby výdavky s touto stavbou spojené mohli byť zaradené do výdavkov na budúci rok. Návrh Ing. Vojtecha Donnera však nebol jednohlasne prijatý, pretože člen obecnej rady Vojtech Holdoš navrhoval vyzvať na vypracovanie kompletných plánov a rozpočtu aj Ing. Jána Štefaneca a arch. Júliusa Lehockého, víťazov súťaže, pretože podľa jeho názoru by tiež stihli predložiť kompletne plány v termíne do 1. augusta tohto roku. Nakoniec sa však presadil pôvodný návrh JUDr. Štefana Reindla, tiež člena obecnej rady, aby bolo vypracovanie plánov zverené Ing. Vojtechovi Donnerovi, pretože sa odvolal na predchádzajúce rokovanie obecného úradu s Ing. Jánom Štefanecom, ktorý by podľa jeho vyjadrenia tieto plány nemohol včas, t. j. do 1. augusta dodať.⁹

Situácia okolo prijatia plánov Ing. Vojtecha Donnera na stavbu múzea sa skomplikovala tým, že firma Ing. Jána Štefaneca sa proti tomuto rozhodnutiu obecnej rady odvolala. Firma navrhla toto odvolanie predložiť obecnému zastupiteľstvu, aby ono zamietlo rozhodnutie obecnej rady. Za toto odvolanie sa postavil tiež člen obecnej rady Jozef Skotek, ktorý na ďalšom zasadaní 12. augusta 1935 vyjadril pochybnosti ohľadom správnej informovanosti obecnej rady. Takisto vážne spochybnil ďalší postup obecnej rady v tejto záležitosti, lebo sa mu zdalo, že tu nie je všetko čisté. Íšlo o to, že mu nebolo jasné, kým bol vyzvaný Ing. Vojtech Donner na vypracovanie stavebného plánu. Jozef Skotek predniesol vážne výhrady proti rozhodnutiu obecnej rady, keď citoval určité časti zo súťaže, ktoré neboli pri zadaní vypracovania plánov dodržané. Podľa súťaže mal totiž plány vypracovať ten jej účastník, ktorý získal prvú cenu za svoj návrh. Po prečítaní odvolania Ing. Jána Štefaneca navrhol Jozef Skotek zrušiť uznesenie obecnej rady zo dňa 15. júla 1935 ohľadom prijatia plánu Ing. Vojtecha Donnera. Tu nastala zaujímavá situácia, keď starosta mesta Anton Mederly konštatoval, že po stránke morálnej nebolo správne konané ohľadom zadania tohto projektu, ale zastal sa JUDr. Štefana Reindla, ktorý bol členom obecnej rady, a proti ktorému vystúpil Jozef Skotek. JUDr. Štefan Reindl nemohol odpovedať na otázky Jozefa Skoteka ohľadom plánu Ing. Vojtecha Donnera, pretože nebol na tomto zasadaní prítomný. Obhajoval tiež JUDr. Štefana Reindla tým, že nemohol ako referent odporúčať obecné rade plán Ing. Jána Štefaneca, pretože ani Zväz československých múzeí v Prahe, ako jediná odborná kompetentná inštitúcia, neuznala tento plán za vhodný a odpovedajúci. Okrem toho zdôvodnil rozhodnutie obecnej rady aj tým, že Ing. Ján Štefanec a arch. Július Lehocký neboli schopní do-

⁸ KÚRTI, J.: *Správa Liptovského múzea za rok 1935*. Ružomberok, s. 3.

⁹ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOR 1934–35, K 9, Zápisnica OR Rbk zo dňa 15.7.1935, inv. č. 22.

dať plány v požadovanom termíne, aby sa mohlo začať so stavbou ešte v roku 1935. Nakoniec vyšlo najavo, že návrh obecnej rady, aby vypracovanie plánov muzeálnej budovy bolo zadané Ing. Vojtechovi Donnerovi, podal obecný úrad, ktorý zobral do úvahy aj tú skutočnosť, že projekt Ing. Vojtecha Donnera bol lacnejší a urobenný vo vyhovujúcom termíne. Po viacerých vystúpeniach členov obecnej rady Jozef Skotek z jej zasadnutia odišiel a obecná rada sa jednohlasne uzniesla, že odvolanie firmy Ing. Jána Štefaneca a arch. Júliusa Lehockého proti rozhodnutiu obecnej rady bolo predložené obecnému zastupiteľstvu na zamietnutie. Starosta Anton Mederly sa tiež ohradil voči rôznym novinovým článkom, v ktorých bol napádaný, hoci sa na prednávaní plánov 15. júla 1935 ani nezúčastnil.¹⁰

Išlo o to, že v článku Slovenských národných novín zo dňa 24. júla 1935 útočil neznámy pisateľ na starostu mesta Ružomberok Antona Mederlyho a mestskú radu. Útočil taktiež i na predsedu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Andreja Hlinku. Článok je silno spolitizovaný a z toho možno vidieť, aké nezrovnalosti ohľadom zadania projektu stavby múzea boli využité na politické útoky. V článku sa pisateľ pozastavuje nad tým, ako je možné, že mestská rada zadala stavbu múzea Ing. Vojtechovi Donnerovi, ktorý ani nebol prihlásený v súťaži vypísanou tou istou mestskou radou. Uvádza tiež, že Ing. Vojtech Donner je Žid a čuduje sa, ako je možné, že katolícke mesto Ružomberok a jeho čelní predstavitelia, ktorí sa vystávajú tým, že chránia národné a katolícke záujmy, zadali prácu Židovi, ktorý ani nie je Slovak, nehladiac pritom na slovenských katolíckych staviteľov, ktorí nemajú z čoho žiť. V článku je spomínané aj meno Andreja Hlinku, ktorý je obviňovaný z klientelizmu, pretože podľa pisateľa článku sa už pred dvoma rokmi snažil presadiť Ing. Vojtecha Donnera pre stavbu katolíckej školy v Ružomberku. V závere sa neznámy pisateľ zamýšľa nad tým, prečo Mestská rada v Ružomberku, v ktorej majú väčšinu Slováci a katolíci, zadala stavbu nie najlepšiemu navrhovateľovi, čiže Ing. Jánovi Štefanecovi a arch. Júliusovi Lehockému, ktorí sú Slováci, katolíci a dokonca stúpenci Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ale Židovi, ktorý ani nie je Slovak a nie je ani najlepší navrhovateľ. Necháva na posúdenie verejnosti túto situáciu, pretože podľa jeho názoru sa teória – čiže oficiálne stanovisko Hlinkovej slovenskej ľudovej strany o tom, že Slováci sa majú na Slovensku uplatniť v prvom rade pred Čechmi, úplne odlišuje od životnej praxe, ktorej príkladom je aj uvedený prípad stavby múzea v Ružomberku.¹¹

Situácia okolo nezrovnalostí medzi stavebnými projektmi Ing. Vojtecha Donnera a firmou Ing. Jána Štefaneca a arch. Júliusa Lehockého pokračovala i na ďal-

¹⁰ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOR 1934–35, K 9, Zápisnica OR Rbk zo dňa 12.8.1935, inv. č. 22.

¹¹ ANONYM: *Ako vyzerá práca „za Boha a národ“ a za chlieb náš vezdajší*. In: Slovenské národné noviny, roč. I, 24.7.1935, č. 140, s. 1.

šom zasadnutí obecnej rady 19. augusta 1935. Prítomný JUDr. Štefan Reindl sa snažil vysvetliť problematiku okolo zadania plánu na stavbu múzea Ing. Vojtechovi Donnerovi, ale pretože žiadateľ tejto otázky Jozef Skotek nebol prítomný, obecná rada sa uzniesla, aby táto záležitosť bola riešená až v jeho prítomnosti.¹²

Predsedajúci starosta Anton Mederly sa takisto znova vrátil k tejto problematike a oboznámil obecnú radu s novinovým článkom, ktorý napísal a v ktorom sa snažil vyvrátiť tvrdenia článku z 24. júla 1935, ktorý bol uverejnený v Slovenských národných novinách. V tomto článku sa dištancoval od toho tvrdenia, že on zadal rozhodnutie o vypracovaní plánov na stavbu múzea na rokovaní obecnej rady 15. júla 1935, pretože na tomto zasadnutí obecnej rady ani nebol prítomný a o zadanie týchto plánov Ing. Vojtechovi Donnerovi sa postarala 15. júla 1935 na svojom zasadnutí mestská rada. Rozhodujúcou a smerodajnou bola pri posudzovaní plánov mienka Zväzu československých múzeí. Tento rozhodol v Prahe 18. mája 1935, že plán Ing. Jána Štefaneca a arch. Júliusa Lehockého síce vyhovuje po stránke architektonickej, ale nevyhovuje vnútorná dispozícia muzeálnych priestorov, pretože je podriadená vonkajšiemu efektu. Zväz československých múzeí preto zaradil tento plán na posledné miesto. Mestská rada sa preto rozhodla získať plány mimo súťaž, ktoré sú aj podľa mienky Zväzu československých múzeí účelnejšie. Rozhodla sa teda vylúčiť z realizácie plán, ktorý získal v súťaži prvú cenu.

Starosta ďalej uviedol, že mesto sa snažilo aj napriek mienke Zväzu československých múzeí vyjsť v ústrety Ing. Jánovi Štefanecovi a jeho spoločníkovi a požiadalo ho, aby odstránil chyby zo svojho projektu, ktoré mu vyčítal aj Zväz československých múzeí. Jeho prepracovaný projekt bol však veľmi nákladný, ako uvádza ďalej Anton Mederly, a projektant ho nebol schopný odovzdať v dostatočnom termíne. Preto sa prijal projekt Ing. Vojtecha Donnera, pretože mesto Ružomberok malo eminentný záujem, aby sa so stavbou múzea začalo čo najskôr, pokiaľ možno ešte v roku 1935.¹³

Potiaľto uvádzame na danú situáciu okolo zadania stavby múzea názor starostu Ružomberka, s ktorým sa v podstate, až na pár výnimiek, stotožnila aj obecná rada. Ale aký je názor druhej, poškodenej strany?

Odpoveď mestskej rady menom jej predsedu Antona Mederlyho, ktorá mala formu novinového článku a ktorá bola zaznačená tiež v zápisnici, nebola v Slovenských národných novinách uverejnená s odôvodnením, že nie je pravdivá a nezodpovedá zákonným predpisom tlačovej opravy. Túto odpoveď teda nechal Anton Mederly uverejniť v Slováckovi 21. augusta 1935.

¹² Podľa záznamov z ďalších zápisníc sa páni JUDr. Štefan Reindl a Jozef Skotek na ďalších schôdzkach obecnej rady spolu stretli, ale k danej problematike sa už oficiálne nevrátili tak, aby sa toto vysvetlenie JUDr. Štefana Reindla Jozefovi Skotekovi uviedlo aj v zápisnici.

¹³ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, k 9, ZOR 1934–35, Zápisnica OR Rbk zo dňa 19.8.1935, inv. č. 22.

Toto zdôvodnenie ostro odmietla a vyvrátila poškodená strana, čiže arch. Július Lehocký, spoločník Ing. Jána Štefaneca, ktorého výhrady voči článku ružomerskej Obcej rady uverejnili Slovenské národné noviny 25. augusta 1935. Arch. Július Lehocký na začiatku svojho článku v prvom rade prehlásil, že nie je autorom článku z 24. júla 1935, ktorý bol uverejnený v tých istých novinách. Ďalej uviedol, že chce veci ohľadom stavby múzea v Ružomberku uviesť na pravú mieru. Začal tým, že v odbornej porote, ktorá hodnotila 18 súťažných projektov, bol jej predsedom starosta Anton Mederly a jeden z členov tejto poroty bol aj členom pracovného združenia architektov z Bratislavy. Obhajoval svoj projekt, ktorý nebol nakoniec vzatý do úvahy kvôli tomu, že podľa Zväzu československých múzeí nebol po vnútornej dispozícii účelný. Odvolával sa však na vyjadrenie odbornej poroty, ktorá pri hodnotení tohto projektu nemala ohľadne účelnosti žiadne námietky. Arch. Július Lehocký sa ďalej ohradil proti mimosúťažnému projektu Ing. Vojtecha Donnera a tvrdil, že tá okolnosť, že mesto prijalo návrh vyhotovený k realizovaniu po súťaži, je najvážnejšia a neospravedlniteľná. Vyslovil taktiež vážnu výhradu voči tomu, že v odbornej komisii mesta Ružomberok, ktorá hodnotila súťažné projekty, neboli prizvaní zástupcovia Zväzu československých múzeí, a preto terajší prílišný záujem o ich mienku nie je vecný. Ďalej uviedol, že ich víťazný projekt bol na vyzvanie mesta prepracovaný, ale ako hlavný dôvod uviedol to, že mesto nezískalo celý pozemok určený pri súťaži na stavbu, ale iba jeho časť. Ohradil sa i proti nákladnosti ich návrhu a tiež proti tomu, že ich firma nebola v stave zhotoviť detailné plány v dostatočnom čase, aby sa k stavbe mohlo prikrčiť ešte v roku 1935. Proti tomuto tvrdeniu sa arch. Július Lehocký odvolával tým, že od verejnej súťaže uplynul viac ako rok a mesto mohlo zadať vykonanie detailných plánov ešte v roku 1934 po súťaži, a preto sa nemusela celá vec odkladať na rok 1935, kedy už mohla byť celá budova skoro hotová. Poukázal ďalej na nedostatky, ktoré obsahoval projekt Ing. Vojtecha Donnera, ktorý napríklad vo svojom návrhu nezahŕňal ani byt správcu múzea, ktorý bol dokonca aj súčasťou súťažnej požiadavky. Arch. Július Lehocký sa zamýšľal nad tým, či od uplynutia súťaže sa zmenili i súťažné podmienky. Na záver pán architekt konštatoval, že je proti „dobrým mravom, keď mesto, ako verejná korporácia, obide viaceré kvalitné práce z 18 súťažných návrhov a jedná s osobou, stojacou mimo rámec v súťaži odmenených prác“.¹⁴

Odvolávanie sa na súťaž však firme Ing. Jána Štefaneca a arch. Júliusa Lehockého nepomohlo, pretože obecná rada presadila plány Ing. Vojtecha Donnera a o tom, že mesto malo naozaj zrazu urgentný záujem o stavbu múzea svedčí tiež ten fakt, že už na najbližšom zasadaní obecnej rady 23. augusta 1935 sa prerokúvali

¹⁴ LEHOCKÝ, J.: *Ako je to s tými verejnými stavbami v Ružomberku?* In: Slovenské národné noviny, roč. 1, 25.8.1935, č. 167.

cenové návrhy stavebných podnikateľov k danej stavbe. Podľa zadávacieho poriadku totiž mala obecná rada mesta právo zadať stavbu ľubovoľnému navrhovateľovi, ktorý ale musel mať zaplatené dane a sociálne poistenie.

Obecná rada sa vyjadrovala najmä k trom predbežným návrhom, a to arch. Júliusa Záchenského za 871 401,62 Kč, arch. Jozefa Peška za 873 752,35 Kč a arch. Jozefa Uhlára za 889 043,30 Kč. Po diskusii sa nakoniec členovia obecnej rady uzniesli na tom, aby sa od arch. Júliusa Záchenského vyžiadalo prehlásenie o daniach a potvrdenie o sociálnom poistení. Takisto mal predložiť osvedčenie o tom, že má potrebnú sumu k vystavaniu stavby zaručenú u niektorého peňažného ústavu. Nakoniec taktiež firmy arch. Jozefa Peška a arch. Jozefa Uhlára mali predložiť do 26. augusta 1935 tieto prehlásenia a záruky a až potom sa malo rozhodnúť, komu bude zverená stavba múzea.¹⁵

Firma arch. Júliusa Záchenského po tomto rozhodnutí obecnej rady odovzdala v stanovenom termíne príslušné potvrdenia o daniach, sociálnom poistení a predložila tiež osvedčenie Ludovej banky v Ružomberku, ktorá sa rozhodla poskytnúť firme úver vo výške 100 000 Kč a zaviazala sa takisto predplácať z preskúmaného zárobkového výkazu po výšku 75 % pod podmienkou, že mesto bude všetky splátky platiť Ludovej banke.

Proti tejto firme vystúpil na zasadaní obecnej rady 26. augusta 1935 jej člen Matej Križka, ktorý nesúhlasil, aby sa stavba zadala arch. Júliusovi Záchenskému, pretože úver vo výške 100 000 Kč nestačí na riadne začatie a pokračovanie stavebných prác. Na to, aby tejto firme bola stavba zadaná bolo potrebné, aby od banky získala úver aspoň 200 000 Kč. Matej Križka preto navrhol, aby bola stavba zadaná firme arch. Jozefa Peška. Po vzájomnej diskusii dal predseda obecnej rady starosta Anton Mederly hlasovať o tejto otázke a členovia obecnej rady sa hlasovaním rozhodli zadať stavbu múzea arch. Júliusovi Záchenskému.¹⁶

V súlade s uznesením obecnej rady bola na riadnom zasadnutí Obecného zastupiteľstva v Ružomberku 5. októbra 1935 schválená finančná investícia na stavbu Liptovského múzea vo výške 620 000 Kč. Táto položka bola prijatá jednohlasne.¹⁷ Arch. Júliusovi Záchenskému vydala Rada mesta Ružomberok zadávací prípis na začatie stavby múzea 26. augusta 1935. Stavebníkom tejto stavby sa stalo mesto Ružomberok a jeho výkonným orgánom bol obecný úrad, ktorý mal dozeráť na to, aby sa správne dodržiavali podmienky zmluvy. Arch. Július Záchenský bol podľa tohto prípisu povinný predložiť stavebníkovi k schváleniu všetky potrebné plány,

¹⁵ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOR 1934–35, k 9, Zápisnica OR Rbk zo dňa 23.8.1935, inv. č. 22.

¹⁶ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOR 1934–35, K 9, Zápisnica OR Rbk zo dňa 26.8.1935, inv. č. 22.

¹⁷ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, Zápisnice Obecného zastupiteľstva (ďalej len OZ) s indexom 1935, k 6, Zápisnica OZ, 5.10.1935, inv. č. 13, s. 175.

výpočty a rozpočty. Zadávací prípis bol daný arch. Júliusovi Záchenskému na podklade jeho pevných cien, ktoré uviedol vo svojej ponuke z 19. augusta 1935. Táto suma predstavovala čiastku 808 205,60 Kč.¹⁸ Pôvodná cenová ponuka firmy arch. Júliusa Záchenského bola vo výške 875 264,42 Kč, ale nakoniec boli tesárske a pokrývačské položky vyškrtnuté z jeho návrhu.¹⁹ Takže nakoniec firma arch. Júliusa Záchenského mala podľa zadávacieho prípisu na starosti zemné, murárske, betonárske, kamenárske a klampiarske práce. Dozor nad stavbou vykonával Ing. Kazimír Olejník a tiež poverení úradníci technického oddelenia mesta. Architektonickým dozom bol poverený Ing. Vojtech Donner. O zmenách v stavebných plánoch musel staviteľ rokovať so stavebníkom – čiže mestom Ružomberok, konkrétne s jeho technickým oddelením. Arch. Július Záchenský bol týmto zadávacím prípisom zaviazaný rozplánovať stavebné práce tak, aby bola hrubá stavba zastrešená najneskôr do 15. decembra 1935 pod podmienkou, že za každý oneskorený deň bude platiť penále vo výške 300 Kč. Platby za stavbu boli vyplácané na základe zárobokových výkazov. Zárobokové výkazy okrem toho museli byť doložené vyúčtovacími plánmi. Po ukončení zadaných prác sa mala v priebehu 30 dní vykonať takzvaná kvalitatívna kolaudácia, čiže prevzatie prác stavebníkom. Konečná, takzvaná kvantitatívna kolaudácia, sa mala uskutočniť najneskôr do troch mesiacov. Okrem toho po uplynutí roka od prvej kolaudácie sa mala vykonať ďalšia tzv. superkolaudácia.

Finančné pohľadávky, ktoré by mal staviteľ voči stavebníkovi, sa mali vyplatiť až po úspešných kolaudáciách. Takto si chcelo mesto Ružomberok zabezpečiť kvalitnú stavbu múzea. V prípade, že podnikateľ spôsobil z vlastnej viny nedostatky na stavbe, musel ich do ôsmich dní odstrániť. V opačnom prípade mal stavebník právo dať opraviť spôsobené škody iným firmám, ktoré boli zaplatené z financií, určenými pre staviteľa, čiže firmu arch. Júliusa Záchenského. Takisto musela táto firma odvieť prvotriednu prácu z kvalitného stavebného materiálu, ak nechcela riskovať stratu tejto zákazky. Nakoniec sa stavebná firma zaviazala a prijala ako svoju povinnosť, že pri tejto stavbe dá prednosť miestnym remeselníkom a robotníkom, ktorých poskytne okresná sprostredkovateľňa práce.²⁰

Stavebné práce sa začali 11. septembra 1935. Mesto Ružomberok ako prvé v dejinách Slovenska stavalo pre svoje múzeum novú budovu. Na znak tejto významnej udalosti sa 30. októbra 1935 uskutočnilo slávnostné položenie základného

¹⁸ ŠABY, p. LM, ObnÚ Rbk 1935, Stavba Liptovského múzea v Ružomberku (stavebná dokumentácia), Zadávací prípis rady mesta Ružomberok arch. Júliusovi Záchenskému, 26.8.1935.

¹⁹ ŠABY, p. LM, ObnÚ Rbk 1935, Stavba Liptovského múzea v Ružomberku (rozpočty, plány), Cenová ponuka arch. Júliusa Záchenského.

²⁰ ŠABY, p. LM, ObnÚ Rbk 1935, Stavba Liptovského múzea v Ružomberku (stavebná dokumentácia), Zadávací prípis rady mesta Ružomberok arch. Júliusovi Záchenskému, 26.8.1935.

kameňa, ktorý posvätil miestny ružomerský farár Andrej Hlinka. Do tohto základného kameňa bola vložená aj pamätná listina.²¹

Firme arch. Júliusa Záchenského boli nakoniec okrem stavebných prác zadané ešte ďalšie kamenárske, obkladačské a parketárske práce, takže zadávací obnos všetkých prác, ktorými bola táto firma poverená, predstavoval sumu 973 222,95 Ks. Informuje o tom kolaudačná zápisnica z 9. novembra 1939. Kolaudačná a superkolaudačná komisia, ktorú tvorili zástupcovia mesta, nenašla vážnejšie chyby na stavbe a v zápisnici sa uvádzajú len menšie nedostatky, ktoré sa staviteľ zaviazal odstrániť. Podarilo sa mu však prekročiť zadávací obnos o 220 560,30 Ks kvôli mokrej pôde na stavenisku, ktorá si pri budovaní základov vyžiadala zvláštne opatrenia (drenáž) na zabezpečenie základov budovy.

Firma dokončila všetky stavebné práce, ktoré jej boli zadané, 15. januára 1937. Kolaudácia a superkolaudácia boli vykonané súčasne, a to 9. novembra 1939, pretože firma oneskorene predložila vyúčtovanie vykonaných prác napriek tomu, že svoju činnosť na stavbe múzea skončila už v roku 1937. Doba ručenia tejto firmy za stavbu trvala až do 15. januára 1939 a majiteľ sa po superkolaudácii zaviazal chyby zistené komisiou odstrániť do 15. mája 1940 na vlastné náklady.²²

Práce na stavbe múzea sa začali 11. septembra 1935 a už 26. novembra 1935 bola stavba pod strechou. Začiatkom mája 1936 sa začali v novej budove múzea vykonávať remeselnícke práce.

Nezaháľalo však ani samotné Liptovské múzeum, ktoré z toho dôvodu, aby sa mohlo hneď presťahovať do novej budovy, bolo jeho správcom Júliusom Kürtim od 1. septembra 1936 uzavreté. Začalo sa čistenie, balenie a pripravovanie zbierok na presťahovanie. Aby sa k baleniu muzeálnych predmetov získal priestor, boli i zbierky z prízemí starej fary preložené do hasičského skladiska. S určitým sklamaním však Július Kürti vo svojej správe naznačil, že pre určité prekážky na novej stavbe neboli práce ani do konca roku 1936 hotové.²³

Na žiadosť múzea 5. decembra 1936 obecné zastupiteľstvo schválilo funkciu dozorca múzea, ktorý spolu s touto funkciou mal dostať aj byt. Podmienkou bolo, že o túto funkciu sa mohli uchádzať ženatí muži, ktorí okrem slovenčiny ovládali ešte aspoň dve reči. Táto podmienka bola dôležitá, pretože dozorca múzea bol

²¹ Porov. KÜRTI, J.: *25 rokov Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok 1937, s. 20.

²² ŠABY, p. LM, ObnÚ Rbk 1935, Stavba Liptovského múzea v Ružomberku (stavebná dokumentácia), Zápisnica o kolaudácii a superkolaudácii zo dňa 9.11.1939.

²³ Porov. KÜRTI, J.: *25 rokov Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok 1937, s. 20.

určený nielen na to, aby vykonával údržbárske práce, ale mal pracovať tiež ako sprievodca návštevníkov po múzeu.²⁴

Úhradu stavebného materiálu, ktorý bol použitý na stavbu Liptovského múzea, prejednávalo obecné zastupiteľstvo na svojom zasadaní 19. decembra 1936. JUDr. Štefan Reindl informoval členov obecného zastupiteľstva, že stavba budovy múzea je už dokončená. Celkový stavebný náklad tvoril zaokrúhlene sumu 1 700 000 Kč. V roku 1935 mesto použilo na túto stavbu 1 200 000 Kč. Táto suma mala byť uhradená čiastočne pôžičkou a čiastočne financiami z muzeálneho fondu. Takisto sa počítalo s rôznymi subvenciami úradov vo výške 500 000 Kč. Do dňa, kedy prebiehalo toto zasadnutie obecného zastupiteľstva, bola mestom zvýšená vo výške 620 000 Kč a príspevok z muzeálneho fondu tvoril sumu vo výške 175 800 Kč. Ministerstvo školstva a národnej osvety podporilo stavbu sumou 10 000 Kč, okres prispel 20 000 Kč a podpora ministerstva sociálnej starostlivosti predstavovala čiastku 16 800 Kč. Spolu teda mesto Ružomberok získalo na stavbu múzea 842 800 Kč, pričom ešte potrebovalo získať zaokrúhlene 858 000 Kč. Predstavitelia mesta čakávali ešte podporu Krajského úradu v Bratislave vo výške 400 000 Kč, okres mal prispieť sumou 80 000 Kč a muzeálny fond slúbil 125 000 Kč. Táto suma spolu predstavovala obnos vo výške 605 000 Kč. Ostávalo ešte zabezpečiť 253 000 Kč. Tieto financie sa mali získať ďalšou pôžičkou. JUDr. Štefan Reindl ako člen a hovorca obecnej rady navrhol obecnému zastupiteľstvu, aby zahrnulo do mimoriadneho rozpočtu na rok 1937 i položku 858 000 Kč, z ktorých 253 000 Kč sa malo vyzdvihnúť ako krátkodobá pôžička. Krátkodobá pôžička bola navrhnutá preto, lebo stavba múzea sa chýlila ku koncu a blížilo sa konečné vyúčtovanie s rôznymi firmami, ktoré sa podieľali na stavbe a ktorých účty boli už splatné. Tento návrh bol obecným zastupiteľstvom jednohlasne prijatý.

V ďalšom bode sa prejednávalo zariadenie múzea. Podľa JUDr. Štefana Reindla, ktorý tiež podával túto správu, už v budúcom roku 1937 sa malo prikrčiť k preneseniu muzeálnych zbierok do novej budovy. S touto skutočnosťou však súvisel fakt, že bolo potrebné zabezpečiť dostatočné množstvo skriň a vitrín pre muzeálne potreby. Obecná rada tiež navrhovala, aby do rozpočtu na rok 1937 bola zahrnutá aj suma 100 000 Kč, ktorou sa mali hradiť tieto výdavky na zariadenie múzea. Mala sa získať tiež krátkodobou pôžičkou. Ani proti tomuto návrhu obecnej rady nemalo obecné zastupiteľstvo námietky a jednohlasne s touto požiadavkou súhlasilo.²⁵

²⁴ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk 1923–44, ZOZ s indexom 1936, K 6, Zápisnica OZ zo dňa 5.12.1936, inv. č. 14, s. 188.

²⁵ ŠABY, p. LM, ObnÚ v Rbk, ZOZ s indexom 1936, k 6, Zápisnica OZ 19.12.1936, inv. č. 14, s. 263–269.

Dňa 5. februára 1937 navštívil správu múzea Dr. Ježek Hoffman, prednosta Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, s ktorým správca múzea Július Kürti prešiel novú budovu a podal informácie ohľadom umiestnenia a inštalácie zbierok. Táto problematika bola následne prerokovaná a definitívne ustálená.

Konečne v roku 1937 bola stavba budovy ukončená a 25. februára 1937 bola vykonaná kolaudácia.²⁶ Nová budova bola odovzdaná správe múzea do užívania dňa 6. marca 1937. Správa okamžite vykonala všetky prípravné práce, aby sa s presťahovaním mohlo začať čo najskôr a čo najviac bezproblémovo. Bolo zhotovených šesť kusov debien, ktoré mali rozmery 150 x 100 cm na prevážanie predmetov v rukách alebo na ručnom vozíku. Ďalej bolo kúpených 73 kg papierových kobercov na pokrytie parkiet. Mautnerove textilné továrne v Ružomberku darovali dve 300 x 240 cm veľké plachty, aby sa muzeálne predmety pri prevážaní v dažďovom počasí nezničili. S presťahovaním zbierok sa začalo 15. marca 1937 za pomoci dvoch robotníkov – Štefana Demka a Jána Chebena, o ktorých sa veľmi pochvalne vyjadril správca múzea vo svojej správe. Pri sťahovaní mali dozor spolupracovníci múzea Jozef Jakubík a prof. Anton Kovalík. Pri prenášaní zbierok nenastali väčšie problémy. Komplikácie však boli pri inštalovaní zbierok, pretože mesto si vzalo do programu adaptáciu mestského domu, a preto sa rozhodlo zatiaľ úradovať na prízemí budovy múzea. Správa múzea bola teda nútená zbierky, ktoré boli určené pre prízemie, zatiaľ len provizórne uložiť.

Celé sťahovanie aj s inštalovaním zbierok trvalo od marca do júna 1937. Presťahované predmety boli uložené v skladiskách a v suteréne. Vyprázdnené skrine boli v starých miestnostiach rozobraté a po očistení znova poskladané v novej budove, aby sa mohla začať inštalácia. Boli objednané a zhotovené potrebné poličky, pódia, priečne steny, stoly a podobne. Samotné sťahovanie bolo ukončené presne 22. mája 1937.

O zdarnú inštaláciu sa okrem správcu múzea zaslúžil aj JUDr. František Peller, ktorý usporiadal všeobecnú knižnicu a numizmatickú zbierku a spolu s Jozefom Jakubíkom inštalovali národopisnú a cirkevnú zbierku. Pani Irena Kovalíková niekoľko mesiacov triedila a uložila do albumov zbierku pohľadníc. Pán Július Elischer a pán Leo Weiner umiestnili zemepisnú zbierku a pripevňovali na steny obrazy. Prof. Ján Sladký roztriedil a uložil všeobecnú mineralogickú zbierku. Univ. doc. Anton Václavík v máji 1937 roztriedil keramickú zbierku a konečne pán Alexander Čellár, ktorý vykonával funkciu nadlesného, inštaloval zoológickú zbierku a na steny múzea umiestnil svoju zbierku parohov a trofejí. Pri práci pomáhal aj pridelený mestský sluha Štefan Krška. Július Kürti ako správca múzea vo svojej ročnej správe

²⁶ V dôsledku škartácie sa nám žiaľ nepodarilo nahliadnúť do stavebného denníka a ani do spisov ohľadne tejto kolaudácie.

podakoval týmto všetkým priateľom a spolupracovníkom, ktorí mu pomáhali v tejto nadľudskej práci.

Inštalácia muzeálnych zbierok bola ukončená 22. júna 1937 a správa múzea oznámila toto ukončenie mestskej rade, ktorá bola 28. júna 1937 pozvaná na prehliadku novousporiadaných zbierok. Mestská rada toto pozvanie múzea prijala.

Pri tejto príležitosti po krátkej otváracjej reči starostu mesta predniesol prejav Július Kürti, ktorý okrem iného zdôraznil postupný vzrast Liptovského múzea, a to aj napriek skepticizmu a nepriateľskému zmýšľaniu niektorých ľudí. Názory týchto nežičlivcov bolo treba prekonávať húževnatou a neúnavnou prácou, aby nielen oni, ale i široká verejnosť a smerodajné kruhy pochopili význam tejto inštitúcie. Zdôraznil, že zvlášť ťažké bolo presvedčať ľudí k hmotnej podpore múzea, pretože je to inštitúcia pasívna a nelukratívna. Zisk je len morálny, ale tým väčší, lebo dvíha úroveň mesta na úroveň kultúrnych stredísk. Na záver sa Július Kürti zaručil za seba i pracovníkov múzea, ktorí teraz vidia v tejto novej budove plné uznanie svojej práce a zabezpečenú možnosť ďalšieho vývinu a zdokonalenia múzea, že s ešte väčším oduševnením a oddanosťou budú pokračovať v tejto práci verní heslu *Láska k minulosti je základom budúcnosti*.

Po vyhlásení starostom, že múzeum je otvorené, nasledovala jeho prehliadka, ktorá trvala vyše dvoch hodín. Novú knihu návštevníkov otvoril svojim podpisom a venovaním Andrej Hlinka, ktorý napísal: „*Národ žije z kultúry a práce. Kto si necíti minulosť predkov a vekov, nemiluje národ. Ružomberok dňa 28. júna 1937 pri slávnom otvorení muzeálnych zbierok a miestností. Budúcnosť nech buduje ďalej.*“

V dňoch 29.–30. júna 1937 boli na prehliadku Liptovského múzea pozvané úrady a dopisovatelia novín.²⁷

Vnútrajšok múzea bol riešený podľa novín *České slovo* zo dňa 30. apríla 1937 nasledovne: „*V suteréne je byt dozorcú, pracovňa, v ktorej je tmavá komora a dezinfekčná miestnosť, laboratórium, dva sklady, knižnica a kotolňa. Na prízemí je malá hala, šatňa, prednášková sieň, v ktorej bude umiestnená obrazáreň múzea. Ďalej je tu kancelária správcu so študovňou, liptovská knižnica, reprezentačná izba správcu, mestská čítareň a archívne oddelenie. Na prvom poschodí je veľká predsieň, z ktorej je vchod do prvej miestnosti, kde budú uložené obrazy, plagáty, prospekty kúpeľov a mapy Tatier a iných liptovských vrchov. Ďalej nasleduje miestnosť s paleontologickými, geologickými a minéralogickými zbierkami a predhistorická archeológia v troch skupinách s pamiatkami historických hradov. Na druhom poschodí v predsieni budú umelecké pamiatky a etnografická zbierka, v ktorej bude uložené poľnohospodárske oddelenie, rybárstvo, poľovníctvo, včelárstvo a rôzne gazdovské predmety. Takisto tam bude umiestnená Hlinkova izba.*“²⁸

²⁷ KÜRTI, J.: *Správa Liptovského múzea za rok 1937*. Ružomberok, s. 1–5.

²⁸ ANONYM: *Jubileum Liptovského múzea v Ružomberku*. In: *České slovo*, 30.4.1937, výstrižok.

Ešte pred slávnostným otvorením bol 21. júna 1937 mestskou radou schválený „*Poriadok pre návštevy Liptovského múzea v Ružomberku*“, ktorý vypracovala správa múzea. Podľa tohto poriadku bolo múzeum otvorené denne od 9.–12. hodiny a od 14.–18. hodiny, v nedeľu a vo sviatky len dopoludnia. Vstupné za osobu bolo 2 Kč, pre vojakov, žiakov a deti 1 Kč. Ďalej sú v tomto poriadku uvedené rôzne požiadavky na slušnosť (napríklad zákaz plúvať na zem, vstupovať len s očistenou obuvou atď.), dodržiavanie pokynov dozorcovi múzea a podobne. Tento poriadok vstúpil do platnosti 1. júla 1937, keď bolo múzeum oficiálne otvorené pre verejnosť. Od júla do decembra 1937 navštívilo Liptovské múzeum 1419 návštevníkov.

Správa múzea pokračovala vo svojej činnosti a v prvom rade začala spracovávať zbierky, ktoré neboli doteraz vystavené pre nedostatok miesta. Takisto sa s veľkou starostlivosťou starala o dôkladné zariadenie laboratória.

V dňoch 18.–20. decembra 1937 uvoľnil mestský úrad ním obsadené miestnosti na prízemí budovy a múzeum si naplánovalo na budúci rok umiestnenie zbierok v týchto priestoroch.

Rok 1937 sa niesol v znamení ďalšej významnej udalosti, pretože uplynulo 25 rokov od založenia Liptovského múzea. Preto bola vydaná jubilejná správa pod názvom *25 rokov Liptovského múzea 1912–1937*. Správa bola však vydaná neskoršie ako sa plánovalo nielen kvôli sťahovaniu a inštalácii zbierok, ale aj preto, že do nej prispeli svojimi článkami taktiež odborníci a priatelia Liptovského múzea, ktorí neboli miestnymi rodákmi.

V októbri 1937 kúpilo mesto múzeu 620 m červených 110 cm širokých červených kobercov, ktorými získali miestnosti múzea krajší ráz. Ako výpomocnú silu pridelená mestská rada múzeu Antona Kovalíka, profesora na tunajšom štátnom gymnáziu. Ako činnosť mu bolo pridelené usporadúvanie kartoték, vedenie súpisovej knihy, inventarizácia tlačív a podobne.

Po Štefanovi Krškovi sa stal novým dozorcovi múzea Ondrej Šulík. Zo sumy 100 000 Kč, ktorá bola mestom určená na zariadenie múzea, bolo koncom roku 1937 prečerpaných spolu 50 000 Kč.

Významnou udalosťou v živote múzea bola 27. októbra 1937 návšteva predsedu vlády Dr. Milana Hodžu, hoci jeho prehliadka muzeálnych zbierok sa obmedzila pre nedostatok času iba na prvé poschodie.

Koncom roku 1937 bolo v Liptovskom múzeu zhromaždených 40 500 predmetov.²⁹

²⁹ KÚRTI, J.: *Správa Liptovského múzea za rok 1937*. Ružomberok, s. 5–20.

ZÁVER

Pri opise stavby novej budovy Liptovského múzea sme čerpali najmä z archívnych materiálov Štátneho archívu v Bytči, pobočke v Liptovskom Mikuláši. Využili sme všetky dostupné materiály, ktoré sa venovali tejto problematike. Žiaľ mnohé z nich, ktoré by podrobnejšie priblížili históriu stavby budovy Liptovského múzea, sú už skartované. Máme na mysli napríklad stavebný denník, ktorý sa nezachoval. Stavbu tejto budovy sprevádzali rôzne protichodné názory a nálady, ktoré sa odrazili aj vo vtedajšej tlači. Išlo o presadenie mimosúťažného projektu Liptovského múzea Ing. Vojtecha Donnera. Túto skutočnosť sme chceli priblížiť vybranými novinovými článkami, pretože nebolo možné obísť bez povšimnutia výbuch emócií, ktorý sprevádzal túto udalosť. Vo svojom príspevku sme sa snažili k danému problému pristupovať objektívne a ponechávame na čitateľovi, aby si sám utvoril názor. Pre hlbšie poznanie tejto problematiky odporúčame ďalšie novinové články, ktoré si prípadný záujemca môže nájsť v Bibliografii Liptova.

Veríme, že náš príspevok bude reálnym prínosom, ktorý aspoň sčasti osvetlí zahmlené udalosti minulých časov a vyzdvihne prácu ľudí, ktorí mnohokrát bez podpory, živení len svojím nadšením, bojovali o pozdvihnutie slovenského múzejníctva. Snažili sme sa tiež poukázať na úprimnú snahu všetkých tých, ktorým osud Liptovského múzea nebol ľahostajný a ktorí si uvedomovali význam takejto inštitúcie. Stali sa tak priekopníkmi, ktorí položili základy, na ktorých môžu dnešní muzeálni pracovníci ďalej budovať.

The Preparation and Building of the Museum of Liptov Premise

Vincent Volár

The author describes the events connected with the planning and building of the new premise of the Museum of Liptov. The government of the town of Ružomberok decided in November 1933 to set a budget, which counted with the sources for the building of a new premise of the Museum of Liptov. Inevitable negotiations with the competent state and municipality bodies in the question of the Museum building took course during 1934 and 1935. In the competition regarding the building project, the plan designed by engineer Ján Štefanec and architect Július Lehocký was the winning one. Out of the competition, there was another project designed by Vojtech Donner. The best projects were judged by the Association of Czechoslovak Museums, which denominated the project of Vojtech Donner as

the best one. His project was accepted also by the town council of Ružomberok and Donner was supposed to prepare all the plans for the building of the Museum until the beginning of August 1935. However, the building company of engineer Ján Štefanec, the author of the winning project, appealed against the decision of the town council. However, his appeal was turned down by the council.

In the next part of the text, the author explains the reasons and causes of the eventual admission of the project of Vojtech Donner. Both parties (the representatives of the town council, the mayor of Ružomberok Anton Mederly and, on the other hand, engineer Ján Štefanec and Július Lehocký) discussed the problem on the pages of the contemporary press in *Slovenské národné noviny* and *Slovák*. The majority of the competent persons upheld the project of Donner and the budget proposals of the project started to be discussed. The members of the town council decided (by the means of elections) to assign the Museum construction to architect Július Záchenský. The Council of Ružomberok issued the official commission on 26th August, 1935. The town of Ružomberok became the builder of the Museum and the town council was supposed to supervise the fulfilment the conditions anchored in the contract. Building works started in September 1935. The town of Ružomberok was the first one in the history of Slovakia to build its own museum premise. On 30th October 1935, the ceremonial beginning of the Museum construction started by founding its first stone which was blessed by the local priest of Ružomberok Andrej Hlinka. The basic construction of the building was finished by 26th November 1935. The company finished all of the building works in January 1937 and on 25th February 1937 the process of the approval of the building was conducted. The new building was submitted to the Museum administration on 6th March 1937. The installation of the museum collections in the new building was done between March and June 1937. On 28th June there was an official opening of the Museum connected with the exhibition of the newly set collections for the invited guests and the town representatives. On the 27th October 1937, the Museum of Liptov was visited by the Prime Minister Milan Hodža.

e-mail: vinnie@centrum.sk

K PROBLEMATIKE ROZVÍJANIA HISTORICKÉHO BÁDANIA NA SLOVENSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH V ROKOCH 1921–1990 (POKUS O NÁČRT VÝCHODÍSK VÝSKUMU)¹

Marek Havrila

HAVRILA, Marek: *Some Thoughts on the Development of Historical Research at Slovak Universities 1921–1990. (A Brief Outline of the Research Cornerstones).*

The author attempts to analyse historical research and the development of historical disciplines at the Slovak universities in the 20th century. The aim of the essay is to highlight those research activities at particular university workplaces – departments of history, which contributed significantly to the history of Slovak historiography. The article is a contribution to the history of Slovak university education and the history of historical science in Slovakia during the period of 1921–1990. It was created within the framework of the research project KEGA no. 3/4131/06.

Keywords: Historiography, Slovakia, 20th century history.

O slovenskej historiografii i dejinách slovenského vysokého školstva nemáme doteraz komplexne spracované súborné dielo. Objavili sa viaceré parciálne štúdie, výročné zborníky, práce prehľadového či širšieho encyklopedického charakteru i monografie s pomerne úzkym časovým ohraničením, ktoré síce priniesli viaceré nové poznatky o vývine slovenskej historickej vedy, ale stále absentuje komplexný pohľad nielen na vnútorný vývin historickej vedy, ale aj na jej vplyv na celkový rozvoj politického, spoločenského a kultúrneho života na Slovensku v ostatných dvoch storočiach. Slovenskej historiografii sa vo svojej doterajšej tvorbe venovali viacerí významní slovenskí historici. Boli nimi Richard Marsina, Dušan Kováč, Lubomír Lipták, Ivan Kamenec, Ján Mlynárik, Ján Tibenský, Pavel Horváth, Ján Hučko, Michal Otčenáš a viacerí ďalší. V ich bádateľskej činnosti bol položený dôraz na jednotlivé osobnosti, úlohu a postavenie historiografie v určitom období, činnosť niektorých inštitúcií, bibliograficko-dejepiscké súpisy či prehľady prác slovenských historikov. K niektorým historiografickým otázkam sa vyjadrovali aj zjazdy Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, ktoré sa konajú každých päť rokov. Aj napriek naznačeným pozitívnym súvislostiam je citeľný

¹ Štúdiá bola spracovaná v rámci projektu KEGA č. 3/4131/06.

nedostatok súhrnného pohľadu, resp. ešte existujú biele miesta vo výskume slovenskej historiografie. Toto zaostávanie slovenskej historiografie je veľmi viditeľné pri porovnaní so susednými krajinami. Slovenská historiografia vo výskume vlastných dejín zaostáva za Českou republikou, Poľskom, Ukrajinou, Maďarskom i Rakúskom. Ak berieme do úvahy tú skutočnosť, že sa v celoeurópskych dimenziách pripravuje Atlas európskej historiografie (koordinátorom projektu je prof. Ilaria Porciani z Univerzity v Bologni), v slovenských podmienkach ide napríklad o projekt podporený Európskou nadáciou pre vedu – European Science Foundation (ESF) pod názvom Representations of the Past. European historiographies in 19th and 20th centuries (riešiteľ PhDr. Dušan Kováč, DrSc. – SAV), je nevyhnutné, aby Slovensko zmapovalo širšie súvislosti vzájomných väzieb domácej historiografie. Historická veda bola úzko prepojená s akademickým prostredím, dokonca možno povedať, že tam sa aj rodila v 20. rokoch 20. storočia na profesionálnej úrovni (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, neskôr pribudli vysokoškolské pracoviská v Prešove, v Banskej Bystrici a v Nitre).

Z hľadiska súčasného stavu problematiky je najprv potrebné zmapovať a vyhodnotiť jestvujúcu literatúru a pramene k nastolenej téme. Iba tak je možné ju kriticky posúdiť, tvorivo rozvinúť, dopracovať, či faktograficky doplniť. Podrobné poznanie súčasného stavu problematiky umožňuje identifikovať momenty, ktoré prinesú výrazný pokrok v poznaní nastolenej témy. Najpodrobnejšie je táto problematika rozpracovaná v prípade Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave, a to vo forme výročných (jubilejných) zborníkov – napr. štúdie J. Hučku a ďalších, bibliografií diplomových prác, výročných správ a podobne. Cenným, i keď v niektorých smeroch torzovitým materiálom, je príslušná dokumentácia v archívoch – Archív FF UK v Bratislave, Archív Prešovskej univerzity v Prešove, Archív Univerzity Komenského (UK). Hoci viacerí bádatelia sa snažili o čiastkové poňatie uvedenej problematiky, doteraz nemáme súbornú prácu, ktorá by prehľadným spôsobom približovala celú sústavu problémov, ktoré sa v 20. storočí objavili v rozvíjaní historického bádania v rámci činnosti vysokých škôl.

Dejiny dejepisectva sa skonštitovali do podoby teoretickej disciplíny, ktorá vedeckými metódami poznáva historické skutočnosti. V ostatných rokoch sa do poňatia moderného európskeho dejepisectva pri výskume dostali viaceré interdisciplinárne postupy. Historiografiu ako disciplínu stále viac ovplyvňuje umelecká literatúra, jazykoveda, etnológia, archeológia a iné vedy (napr. štatistika, kybernetika), ale aj masmédiá. Popri tematickej a typologickej pestrosti dnešnej historiografie je tu rozsiahla metodologická a metodická pestrosť bádania. V rámci uvedeného sa vyskytujú viaceré možné prístupy výskumu. Prvým je genetický prístup s propedeutickým zámerom (napr. práce Ch. Simona), ďalším je pohľad z hľadiska vedeckých škôl, alebo prístup s akcentom nielen na historické bádanie, ale aj na

historické myslenie ako celok. Niektoré odborné práce tvoria tituly zaoberajúce sa konkrétnymi epochami, školami, osobnosťami alebo užšie či širšie koncipovanými témami. V tomto smere v ďalšom bádani na tomto poli bude potrebné využívať moderné postupy, ktoré zohľadnia najnovšie poznatky v európskom výskume historiografie a zároveň metódy výskumu prispôsobiť slovenským špecifikám.

V zásade nastolenú problematiku je možné skúmať cez tri dominantné roviny prístupov:

1. Personálny rozmer výskumu (skĺbenie biografickej a bibliografickej stránky), teda vo svojej dobe činným historikom na pôde slovenských vysokých škôl. Najväčšiu pozornosť je potrebné venovať profilujúcim (popredným, najvýznamnejším) historikom, osnovateľom a zakladateľským osobnostiam, ktoré udávali smerovanie svojej vedeckej disciplíny, pričom mali vplyv na iných tvorcov a v širších súvislostiach i na celkový kultúrno-vedecký pohyb v našej societe. Všímať si treba tiež ich žiakov a pokračovateľov. Publikačné aktivity a vlastná tvorba predstavujú to hlavné, čo po historikovi zostáva a čo trvale alebo chvíľkovo pôsobí. Niektorí vysokoškolskí učitelia – historici boli v skúmanom období na vrchole tvorivých síl, iní doznievali, prípadne ich pôsobnosť mala krátky, meteorický charakter. Väčšina členov pracovných kolektívov má svoje jubilejné články, nekrológy, niektorí publikované personálne bibliografie, dedikačné zborníky a biobibliografické heslá v rozličných lexikografických prácach (slovníky, encyklopédie).
2. Nemožno si nevšimnúť aj problematiku rozvíjania historického bádania v najširšom slova zmysle podľa tematického a chronologického zamerania výskumov.
3. Dôležité je skúmať i otázku vplyvu historických katedier vysokých škôl a nimi vydávaných odborných historiografických zborníkov (ročeník, publikácií, periodík...) na rozvoj historickej spisby. Inštitúcia vytvára priestor pre uplatnenie osobnosti a zasahuje celý komplex života spoločnosti a jej pohybov. Preto sa nemožno vyhnúť otázke inštitucionálneho vývinu toho-ktorého vysokoškolského pracoviska, a takisto aj jeho priameho dosahu na vzdelávanie a prípravu odborných pedagógov, historikov, archivárov, archeológov, etnológov atď.

Pri výskume danej problematiky bude potrebné upozorniť taktiež na reprezentatívne publikačné fóra historiografickej produkcie na slovenských vysokých školách (osobitne zborníky – ročenky), ktoré do značnej miery odzrkadľujú aj zameranie práce na historických katedrách. Téma by mala mať aj ďalší rozmer, a to nielen v ťažiskových vedecko-výskumných aktivitách učiteľov, ale tiež v jej poňatí ako dejiny výučby historických disciplín.

V tejto stati sa sústredím len na základné informácie o inštitucionálnom vývine jednotlivých vysokoškolských pracovísk – katedier histórie, ktoré znamenali trvalý prínos do dejín slovenskej historickej spisby v rokoch 1921–1990. Z pochopiteľných dôvodov sa osobitne nebudem zaoberať jednotlivými historikmi, ktorí pôsobili v akademickom prostredí, ani tematicko-chronologickou či publikačnou štruktúrou vedeckovýskumných aktivít. Z mojej strany pôjde teda o určitý pokus načrtnúť východiská bádania danej témy z hľadiska vývinu inštitúcie, teda pracovísk historickej vedy na vysokých školách v Bratislave, v Prešove, v Banskej Bystrici a v Nitre.

Rozvíjanie histórie na FF UK v Bratislave má bohatú tradíciu so široko rozvetveným výskumom. Zakladateľskou osobnosťou odboru histórie sa stal v študijnom roku 1921/1922 profesor všeobecných dejín Jan Heidler. Spomedzi prvých prednášateľov je potrebné vyzdvihnúť Jana Eisnera, Vladimíra Klecandu a Josefa Borovičku. Prvým docentom – Slovákom, ktorý prednášal slovenské dejiny, bol Daniel Rapant (1928). V roku 1937 začal na FF pôsobiť ako docent Alexander Húščava. V roku 1939 kolektív pracovníkov stolice histórie² posilnili Vojtech Ondrouch – špecialista na staroveké dejiny a Branislav Varsík, ktorého popri D. Rapantovi a A. Húščavovi pokladáme za zakladateľskú osobnosť modernej slovenskej historiografie. Spomedzi historicky zameraných študijných odborov boli na FF UK v medzivojnovnej ČSR zastúpené archeológia a história – Historický seminár.

Novým univerzitným zákonom sa v školskom roku 1940/1941 Komenského univerzita premenovala na Slovenskú univerzitu. Aj keď rok 1945 otvoril novú etapu v dejinách Filozofickej fakulty, ako aj celej society, v skutočnosti sa len s malými zmenami zachovala dovtedajšia štruktúra seminárov. Počnúc uvedeným rokom odbor histórie a archeológie zabezpečovali tieto postavy slovenskej i českej historiografie: Daniel Rapant (v školskom roku 1944/1945 dekan FF UK, na krátky čas rektor UK), Branislav Varsík, Alexander Húščava (v školskom roku 1948/1949 dekan FF UK), Vojtech Ondrouch (v školskom roku 1947/1948 dekan FF UK), Eugen Julianovič Perfeckij (v školskom roku 1946/1947 dekan FF UK), Peter Ratkoš, Josef Skutil, Vojtech Budinský-Krička ako žiak a zároveň nástupca prof. J. Eisnera po jeho odchode do Prahy na začiatku 2. svetovej vojny, Štefan Janšák a iní. Viacerí z nich však boli externými prednášateľmi, a tak sa otváral priestor pre mladých adeptov vedy, odchovancov fakulty.

² Od založenia FF UK až do roku 1950 boli namiesto dnešných katedier organizačne celky nazývané stolice. Každú stolicu reprezentoval riadny, výnimočne mimoriadny profesor. Pri stolicach jestvovali ešte semináre, ktoré boli veľmi príbuzné dnešným kabinetom či oddeleniam. Bližšie pozri NOVÁK, J. – SOPUŠKOVÁ, A.: *Filozofická fakulta UK v Bratislave*. Bratislava : Osveta, 1987, s. 11.

V rokoch 1939–1949 bol nesporne vedúcou osobnosťou v odboroch histórie práve D. Rapant. Jeho pričinením sa v tom čase prvýkrát u nás na vysokej škole zaviedla výučba disciplíny historiografie a metodológie historickej vedy. Jeho široký filozoficko-teoretický a kultúrny rozhľad ho zaradil medzi výnimočné osobnosti univerzitetnej society.

Na začiatku 50. rokov, vzhľadom na tvrdé previerky, sa pocítoval akútny nedostatok vysokoškolských učiteľov – historikov. Niektorí z mladých asistentov tak začali svoje pedagogické pôsobenie ešte pred zavŕšením svojho štúdia, pričom niesli ťarchu pedagogických povinností a zároveň museli pracovať na kvalifikačných prácach.

Väčším medzníkom v povojnových časoch bol február 1948, ktorý aj keď bezprostredne nepriniesol „personálne zemetrasenie“, skôr len prirodzenú fluktuáciu pracovníkov, v skutočnosti otvoril cestu k dôslednej prestavbe fakulty zmenami jej charakteru, profilu, vnútornej štruktúry i postavenia v rámci spoločenskovedných disciplín. Veľkým predelom v živote fakulty bolo prijatie zákona o vysokých školách v roku 1950. Posilnili sa právomoci dekana, obmedzilo sa výnimočné postavenie a privilégia univerzitných profesorov. Zásadnou organizačnou zmenou bolo založenie katedrií pre jednotlivé vedecké disciplíny a študijné odbory, ku ktorým sa pristúpilo podľa vzoru sovietskych vysokých škôl. Prvého októbra 1950 sa kreovali ako jedny z prvých nové katedry histórie:³ 1. Katedra dejín ČSR, SSSR a ľudových demokracií (pod egidu tejto katedry sa dostal nový študijný odbor – archívnickvo-pomocné vedy historické) na čele so suplantom Milošom Gosiorovským; 2. Katedra všeobecných dejín a archeológie vedená Jaroslavom Dubnickým; 3. Katedra národopisu na čele s Andrejom Melicherčíkom, ku ktorej bola pričlenená muzeológia.⁴

Uvedené katedry prešli viacerými reorganizáciami, zlučováním a opätovným členením, reštrukturalizáciou (napr. niekoľkoročné pričlenenie národopisu a dejín výtvarného umenia ako subkatedrií k všeobecným dejinám, dočasné odčlenenie archeológie a pod.).⁵ Najväčším personálnym zásahom s negatívnymi dôsledkami

³ NOVÁK, J. – SOPUŠKOVÁ, A.: *Filozofická fakulta...*, s. 21

⁴ Po druhej svetovej vojne vznikol etnografický seminár, organizačne pôvodne pričlenený ku katedre histórie, od ktorého sa neskôr odčlenila osobitná katedra archeológie a etnografie. Ako samostatné pracovisko vznikla roku 1969 katedra etnológie. ŽIGO, P.: *Facultas philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis 1921–1996*. Bratislava 1996, s. 6. Etnografický seminár bol v roku 1947 transformovaný na národopisnú katedru, pre ktorú boli menovaní dvaja súkromní docenti (A. Melicherčík a R. Bednárik). PODOLÁK, J.: *Desať rokov slovenského národopisu (1945–1955)*. In: Slovenský národopis, roč. 3, 1955, č. 4, s. 429. „Snahy o zavedenie výuky muzeológie sa začali uplatňovať v 50. rokoch na vtedajšej katedre dejín umenia, archeológie a etnografie FF UK v Bratislave (prednášky J. Hanušina, L. Krasovskej, neskôr Š. Mruškoviča).“ RYBECKÝ, M.: *Slovo na úvod*. In: Waidacher, E.: Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum, 1999, s. 13.

⁵ Blížšie pozri Archív FF UK, fond Zápisnice zo zasadnutí katedrií histórie, archeológie, archívnickva a národopisu, sign. a II/1, šk. A-5, Správa o vývine katedry z 13. októbra 1955.

však bola ostrakizácia D. Rapanta vo veku 52 rokov, keď koncom akademického roka 1949/1950 bol pozbavený prednášateľskej činnosti na FF UK.

Nariadením Ministerstva školstva, vied a umení z 10. júla 1951 sa vytvorili nové študijné plány: dĺžka štúdia sa stanovila na 4 roky, štátna záverečná skúška sa konala len z diplomového predmetu. Od roku 1959 sa vykonávala aj z druhého aprobačného predmetu. Dĺžka štúdia sa od školského roku 1951/1952 upravila na 10 semestrov.⁶

Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že vládny nariadením z 12. novembra 1954 Slovenská univerzita bola opäť premenovaná na Univerzitu Komenského.

Začiatkom študijného roku 1954/1955 sa urobili ďalšie zmeny v organizačnej štruktúre katedrií: dejiny SSSR a ľudových demokracií boli vyňaté z katedry dejín ČSR a včlenené ako subkatedra do katedry všeobecných dejín; súčasťou katedry dejín ČSR sa stala subkatedra archívництва. Po uvedených zmenách teda jestvovali dve väčšie historické katedry: 1. Katedra dejín ČSR a archívництва (vedúci M. Gosiorovský) so subkatedrou archívництва; 2. Katedra všeobecných dejín a archeológie (na čele s J. Dekanom) so subkatedrami všeobecných dejín, dejín SSSR a ľudových demokracií a archeológie.⁷

Je len prirodzené, že uvedené katedry úzko koordinovali svoju činnosť, pričom mávali spoločné zasadnutia, spolupracovali pri rôznych konferenciách a diskusiách. Organizačné zmeny sledovali skvalitnenie pedagogickej práce a do značnej miery súviseli s viac-menej odlišnou vedeckovýskumnou oblasťou archeológie a národopisu. S reorganizáciou katedrií sa zároveň obmieňal personálny stav. S príchodom nových tvárí sa objavili aj rôzne inovačné impulzy. Pochopiteľne, profiláciu uvedených katedrií hlboko zasiahla pečať doby.

V prostredí budovania štátneho socializmu sa na program dňa dostala problematika pomeru dejepisectva a diktatúry, otázka vedeckého charakteru politicky riadenej historiografie, stupňa jej inštrumentalizácie, hodnoty výsledkov jej práce.

Katedry dejín na FF UK v zásade plnili dvojjediné poslanie: výchova a vzdelávanie vysokoškolsky vzdelaných odborníkov v historickej oblasti, archeológii,⁸

⁶ NOVÁK, J. – SOPUŠKOVÁ, A.: *Filozofická fakulta...*, s. 24.

⁷ MATULA, V.: *O práci katedrií histórie na FF UK*. In: *Historický časopis*, roč. 3, 1955, č. 1, s. 105.

⁸ Štúdium archeológie sa spočiatku sformovalo ako súčasť odboru história. Budúci archeológovia študovali vlastne históriu s tým, že svoje štúdium ukončili napísaním diplomovej práce z odboru prehistorickej a včasnohistorickej archeológie. Od roku 1950 vzniká samostatné štúdium archeológie v aprobácii s príbuznými odbormi. Od 60. rokov sa na Slovensku začína rozvíjať historická archeológia, ktorá sa postupne stávala súčasťou študijného odboru. V rokoch 1960–1968 bola archeológia považovaná za odbor bližší k umenovede a národopisu, s ktorým tvorila jednu katedru.

národopise a archívniectve,⁹ pričom v nie menšej miere sa stávali centrami vedeckovýskumnej činnosti a odborného bádania, ktoré sú zasa predpokladom úspechu pedagogickej činnosti. Určitým stimulom vedeckého bádania na vysokých školách bolo Uznesenie KSC O *zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl* zo 16. apríla 1956.¹⁰ Novelizácia vysokoškolského zákona z 24. septembra 1956 výslovne stanovila, že záväznou úlohou všetkých učiteľov vysokých škôl je aj vedecká činnosť. Popri legislatívne limitovanej možnosti získavať obhájením rigorózne dizertácie či vykonaním predpísaných skúšok akademickú hodnosť PhDr. sa ako novum v rámci vedeckej prípravy súčasne zaviedli vedecké kandidatury (CSc.). Školiacim pracovníkom pre mnohých adeptov vedeckej hodnosti sa stali katedry histórie.

Keďže väčšina mladých učiteľov prednostne pracovala na kandidátskych dizertáciách, ich publikačné aktivity mali vzostupný charakter. Každoročne sa z ich pera objavilo na stránkach našich periodík niekoľko štúdií a odborných článkov. Stimulačným faktorom v tomto smere boli zahraničné študijné cesty, ktorých výsledky sa prejavili v ďalšej práci kolektívu. Je len prirodzené, že väčšina učiteľov mala tendenciu aplikovať najnovšie výsledky vedeckého výskumu v prednáškach a seminároch viazaných na jednotlivé profilujúce disciplíny.

Z historických vedných odborov kultivovaných na pôde FF UK treba spomenúť: české a slovenské dejiny (od 50. rokov pod deformujúcim tlakom neoprávnenne zliate do jedného celku „československé dejiny“, slovenské dejiny prestali byť diplomovým predmetom); všeobecné dejiny, archívniectvo (jeho podstatnou súčasťou sú pomocné vedy historické); archeológia, etnografia a dejiny umenia. Každá z týchto disciplín má svojich protagonistov, ktorí sa pôsobením na daných pracoviskách natrvalo zapísali do dejín FF UK, no aj historickej vedy na Slovensku.

Je zrejmé, že vedecká práca katedier bola úzko spätá s činnosťou ďalších vedeckých inštitúcií, najmä Slovenskou akadémiou vied,¹¹ Československou akadémiou

⁹ Štúdium archívniectva sa datuje do roku 1950, kedy ho založil prof. Alexander Húščava. Bližšie pozri: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského HISTORICA XLV. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické na FiF UK v Bratislave. Univerzita Komenského 2002, 388 s.

¹⁰ GREŠÍK, L.: *Výchova vysokoškolskej inteligencie na Slovensku v rokoch 1956–1960*. In: Historický časopis, roč. 31, 1983, č. 6, s. 891.

¹¹ Dňa 12. júna 1959 bola medzi SAV a odborom školstva SNR uzavretá dohoda medzi pracoviskami SAV a vysokými školami. Dohoda mala umožniť koordináciu vedeckovýskumných plánov a komplexnejší prístup k ich riešeniu. Za účasti pracovníkov oboch strán sa načrtnú takisto otázka kvalifikačného rastu vedeckých pracovníkov. HRNKO, A. – ŽATKULIAK, J.: *Univerzita Komenského na rozhraní päťdesiatych a šesťdesiatych rokov*. In: Historický časopis, roč. 32, 1984, č. 4, s. 616. SÍRÁČKY, A.: *O spolupráci akadémie s vysokými školami pri riešení úloh spoločenských vied*. In: Slovenská akadémia vied, jej uzákonenie a ustavenie 18.–26. júna 1953. Bratislava : SAV, 1954, s. 138–141.

vied, Ústavom dejín KSČ a KSS, Spoločnosťou pre šírenie politických a vedeckých poznatkov, Ústrednou straníckou školou pri ÚV KSS a ďalšími.¹²

Členovia katedrier aktívne participovali na rozvoji vlastnej vedeckej disciplíny aj v mimofakultnej sfére. Boli členmi vedeckých rád a širších pracovných kolektívov pri rôznych komisiách a inštitúciách, zastávali funkcie v Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, spolupracovali pri vypracovaní publikácií celoštátneho významu, ako napr. *Přehled dějin KSČ* (M. Gosiorovský), dejín Slovenska (M. Gosiorovský, J. Dubnický). Významnou mierou sa podieľali na konferenciách celoštátneho významu, zjazdoch slovenských historikov a pod. Nadviazali spoluprácu a kontakty nielen s katedrami histórie na ostatných vysokých školách, ale i s historickými pracoviskami v zahraničí, a to v niekoľkých smeroch. Súčinnosť s múzejníkmi sa prejavila na prípravách niekoľkých libriet pre viaceré múzejné expozície.

Aktívna účasť pracovníkov na rôznych vedeckých konferenciách a všetkých významnejších podujatiach historickej obce na Slovensku naznačuje, že išlo o popredné pracoviská slovenskej historickej vedy.

Po februári 1948 sa teda začalo so systematickou výchovou a vzdelávaním marxistických historikov.¹³ Monolitná marxistická historiografiaprehodnocovala celú históriu cez prizmu marxistických princípov. Neobyčajne silno rezonovala požiadavka bezprostredného zapojenia historiografie do politických zápasov v prospech budovania socialistického zriadenia, ktorá zaznievala nielen zo strany marxistických publicistov, ale aj oficiálnych štátnych a straníckych orgánov. Vývoj slovenskej historiografie, počnúc 50. rokmi, bol determinovaný politickými a spoločenskými podmienkami, ktoré vyplývali z pozície sily komunistickej strany a dominancie jej ideológie. Tieto momenty sa prelínali celým svetom historickej produkcie, počnúc metodologickými princípmi, až po určovanie tematickej štruktúry výskumu. Pretože v tom čase slovenská historiografia nemohla nachádzať oporu v „pozitivistickej“ perióde svojho vývinu, bolo potrebné vrátiť sa k mnohým základným otázkam. Celá dovtedajšia historiografia sa začala prehodnocovať z marxistických pozícií. Pritom marxistická historiografia na Slovensku nemala tradíciu, tento trend bol nanútený politickými tlakmi.

Na základe analýz zápisníc bratislavských katedrier histórie v 50. rokoch možno konštatovať, že sa tu prejavili signifikantné črty celkovej spoločensko-politickej

¹² Istou zvláštnosťou v socialistickom systéme vedy bola skutočnosť, že okrem štátnych a profesijných odborových organizačných štruktúr sa súčasťou vedy stáva aj sústava historických výskumných a výučbových zariadení priamo pri KSČ, resp. KSS.

¹³ Táto skutočnosť vyplýva napr. z listu, ktorý poslala Umelecká a vedecká rada 10. septembra 1948 Poverenictvu školstva, v ktorej sa požadovalo v školskom roku 1948/1949 „urýchliť a istým spôsobom aj ideovo usmerniť výchovu vedeckého dorastu v odbore história na vysokých školách“. In: Ústredný archív SAV, fond SHS, šk. 13, bez čísla.

atmosféry. Samostatné časti, neraz rozsiahle celky uvedených prameňov, tvorili ideologické state, predmetom ktorých sa stala kontrola individuálneho štúdia marxizmu-leninizmu, načrtávali sa otázky ideologického rastu, prijímali sa predsavzatia k štúdiu diel „klasikov“ a politických časopisov. Neoddeliteľnou súčasťou uvedených javov bola kritika a sebakritika. Členovia katedry sa hodnotili, do akej miery ovládali predpísanú látku z marxizmu-leninizmu, či správne aplikujú marxisticko-leninské poučky a náležite zohľadňujú potreby aktuálnej politickej praxe.¹⁴

Osobitne sa hodnotila politická situácia a náboženská otázka na katedre. U každého člena sa individuálne skúmal triedny pôvod, „vyriešenosť“ náboženskej otázky, náboženské (formálne) zotrvávanie v cirkvi, návštevnosť detí na hodinách náboženstva a pod. Sledovalo sa, ako sa štúdium marxizmu-leninizmu prejavilo vo vedeckej práci a „vnútornom ústrojenstve“ katedier.¹⁵

Popri objasňovaní najrozličnejších problémov súvisiacich s pedagogickou činnosťou sa vedecká činnosť niesla v znamení prehodnocovania výsledkov staršieho skúmania slovenských dejín, no najmä tých období, ktoré boli pred oslobodením málo osvetlené, ako sú problémy prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu, slovenského národného obrodzenia, roľníckych protifeudálnych hnutí, problémy najnovších dejín ČSR s osobitným zreteľom na robotnícke hnutie. Pedagogickí pracovníci boli konfrontovaní s realitou nedostatočnej prepracovanosti viacerých etáp našich dejín, nedostatkom špecialistov, čo malo vplyv na koncipovanie syláb. Narážali na skutočnosť, že nebol k dispozícii nový syntetický pohľad na slovenské dejiny ako celok. Pre tvorbu slovenských historikov sa takýmto metodologickým a koncepcným podkladom stali *Tezy k dejinám Slovenska* z roku 1955 v prílohe Historického časopisu.

V školskom roku 1959/1960 (od 1. septembra 1959) sa udiali organizačné zmeny, ktoré ovplyvnili, okrem iného, taktiež personálne zloženie historických katedier. V intenciách uznesenia ÚV KSČ (apríl 1959) *O užšom spojení školy so životom a ďalšom rozvoji výchovy a vzdelávania v Československu*, ktoré sa stalo akousi smernicou na prebudovanie obsahu a formy vyučovania na školách,¹⁶ zanikla Vysoká škola pedagogická, pričom časť jej pedagógov prešla na Filozofickú fakultu. V rámci toho členovia katedry dejín a archívnictva, ktorú posilnili Karol Goláň, Ján Hučko a Jozef Butvin, sa snažili o rovnomerné rozloženie práce a v procese

¹⁴ Archív FF UK, fond Zápisnice zo zasadnutí katedier histórie, archeológie, archívnictva a národopisu, sign. a II/1, šk. A-5, Zápisnica zo dňa 25. 4. 1951.

¹⁵ Archív FF UK, fond Zápisnice zo zasadnutí katedier histórie, archeológie, archívnictva a národopisu, sign. a II/1, šk. A-5, Hodnotenie práce katedry dejín ČSR, SSSR a ľudových demokracií a katedry všeobecných dejín, archeológie a dejín umenia 1952/1953 – bod 4/.

¹⁶ Išlo o rozpracované a konkretizované závery XI. zjazdu KSČ z júna 1958. HRNKO, A. – ŽATKU-LIAK, J.: *Univerzita Komenského ...*, s. 593.

zlučovania preberali úlohy Vysokej školy pedagogickej.¹⁷ Príchod učiteľov katedry histórie Vysokej školy pedagogickej nepochybne posilnil tvorivý historiografický potenciál na FF UK, keďže dominantou celkového zamerania ich vedeckovýskumnej práce sa stali teoretické problémy vo vednom odbore histórie, činnosť v oblasti teórie dejepisného vyučovania (metodicko-didaktické problémy) a podiel na tvorbe učebných textov pre vysoké školy a stredoškolských učebníc dejepisu.¹⁸

Filozofické fakulty v ďalšom období pripravovali stredoškolských učiteľov, kým od roku 1964 zriaďované pedagogické fakulty sa venovali budúcim učiteľom základných škôl.

Z hľadiska kultivácie dejepisectva je potrebné vnímať skutočnosť, že v roku 1963 bol pri rektoráte UK založený Kabinet dejín Univerzity Komenského. Jeho vedenie bolo zverené B. Varsikovi.¹⁹ Zo známych slovenských historikov, ktorí v ňom pôsobili, možno spomenúť Júliusa Bartla.

Rozhodnutím Vedeckej rady FF UK a Vedeckej rady UK bola od 1. júla 1964 zriadená Katedra všeobecných dejín ako samostatné vedeckovýskumné pracovisko. Zdôrazňujeme to preto, že uvedená katedra bola jediným špecializovaným pracoviskom na Slovensku, ktoré sa zaoberalo výučbou a výskumom všeobecných dejín. Kreovanie nového pracoviska vyžadovalo vytvoriť základné predpoklady pre jeho činnosť. Dlhoročná orientácia našej historiografie na národné dejiny (dejiny Slovenska a Slovákov, slovenské dejiny) ukázala ich určitú odtrhnutosť od širšieho historického kontextu. V súvislosti s uvedenými skutočnosťami sa vyžadovala preorientácia viacerých historikov z národných (vtedy československých!) dejín na novú vedeckovýskumnú oblasť.²⁰ Trvalo istý čas, kým katedra ako celok i jej pracovníci si našli „nové miesto“ v historiografii. Katedra všeobecných dejín sa usilovala prekročiť národný rámec historického výskumu, pričom jej prvoradou

¹⁷ Archív FF UK, fond Zápisnice zo zasadnutí historických katedrií, sign. a II/1, šk. A-5, Zápisnica zo zasadnutia katedry dejín a archívnictva 5. 10. 1959.

¹⁸ Porov. Katedra histórie na VŠPg v Bratislave. In: Správy Československé historické spoločnosti, roč. 2, 1959, č. 2, s. 51–52.

¹⁹ VARSÍK, B.: *O čom mlčia archívy*. Bratislava 1987, s. 170.

²⁰ V čase vzniku katedry zo 7 členov katedry štyria obhajovali dizertačné a kvalifikačné práce z národných dejín. Už v 50. rokoch sa registroval celý rad vážnych nedostatkov, najmä v oblasti všeobecných dejín. „Dôsledkom takéhoto stavu je potom skutočnosť, že poslucháči histórie sa za päť rokov nedozvedia nič, alebo iba minimálne málo napr. o najnovších dejinách Európy a Ameriky, a to nielen kapitalistických krajín, ale i krajín ľudovej demokracie, medzi nimi našich najbližších susedov – ľudovodemokratického Maďarska, Poľska a Nemeckej demokratickej republiky, že sa neoboznámia ani len v najhrubších črtách s históriou Číny, Kórey, Vietnamu, Indie a iných krajín Blízkeho, Stredného a Ďalekého východu, so staršími i novými dejinami bratských národov (okrem ruského) a pod.“ MATULA, V.: *O práci katedrií histórie...*, s. 111.

úlohou bola orientácia na problémy národných dejín v širších stredoeurópskych, prípadne svetových reláciách.

Na úseku dejín feudalizmu a staroveku sa do centra pozornosti dostala problematika dejín strednej Európy v období tzv. druhého nevoľníctva a prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu. Nemenej pozornosti sa venovalo problémom slovanského osídlenia v stredoeurópskom priestore, výskumu karpatskej oblasti a ľudových hnutí v strednej a východnej Európe. Špecifikom starovekých dejín sa stala oblasť ideológie a kultúry (napr. ideové prúdy v období rímskeho cisárstva).

Všeobecné dejiny novoveku a najnovšieho obdobia sa niesli v znamení výskumu zahraničnopolitickej orientácie rakúsko-uhorskej monarchie, obdobia rozpadu koloniálnej sústavy, otázok fašizmu, politickej emigrácie, problémov medzinárodného robotníckeho hnutia od roku 1870 a výskumu procesu vzniku svetovej socialistickej sústavy.

Výplňanie širokého a v mnohých aspektoch nepoznaného priestoru všeobecných dejín v slovenskej historiografii bolo závislé od prístupu našich bádateľov k zahraničným archívom, umožnenia zahraničných študijných ciest, personálneho posilnenia a v neposlednom rade i dotovania historickej knižnice zahraničnou literatúrou a vedeckými periodikami. Aj keď IV. celoštátny zjazd československých historikov požadoval, aby bola zriadená samostatná katedra archívniectva a pomocných vied historických, tak ako to bolo na filozofických fakultách v Prahe a v Brne, k jej kreovaniu však nedošlo.²¹

Výrazom hľadania optimálnejších foriem práce vysokých škôl a odstraňovania chýb minulosti sa stal nový vysokoškolský zákon, ktorý vyšiel 16. marca 1966 a priniesol celý rad podstatných zmien.

Životom každej univerzity sú nepochybne nadaní študenti. Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že poslucháči histórie bratislavskej univerzity mali možnosť do určitej miery participovať na rozvoji slovenskej historiografie. V zmysle stanov Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) vzniklo 1. decembra 1947 pri SHS Združenie (Spolok) vysokoškolských poslucháčov histórie.²² Tí si mali možnosť vypočuť niekoľko prednášok mladých vedeckých pracovníkov, na ktorých sa preberala problematika najstarších slovenských dejín a práce v slovenských archívoch.²³ Získali finančnú

²¹ Archív FF UK, fond Zápisnice zo zasadnutí historických katedier, sign. a II/1, šk. A-5, Návrh perspektívneho rozvoja Katedry československých dejín a archívniectva 15. 12. 1966.

²² Ústredný archív SAV, fond SHS, sign. II. CH, Združenie poslucháčov histórie a archívniectva.

²³ Zpráva generálneho tajomníka na valnom zhromaždení Slovenskej historickej spoločnosti v Košiciach 10. okt. 1948. *Historica Slovaca*, roč. 6–7, 1948–1949, s. 287.

podporu SHS.²⁴ Prvým predsedom združenia bol J. Tibenský, v akademickom roku 1948/1949 J. Hanzlík a posledným v akademickom roku 1949/1950 P. Horváth.²⁵

Tragickým zásahom do vedeckého i pedagogického života Filozofickej fakulty, teda aj katedier dejín, bolo normalizačné obdobie po roku 1969. Politické previerky v roku 1970 viedli k útlmu, prípadne nútenému odchodu niektorých pracovníkov, čím došlo k narušeniu kontinuity niektorých študijných odborov i disciplín. Zosilnené politické tlaky a ideologizácia akademického života mali paralyzovať údajné semeniská nekonformného myslenia a radikálne študentstvo.

Vrcholom normalizačnej vysokoškolskej legislatívy bol zákon o vysokých školách (č. 39/1980 Zb.), ktorý vniesol do života vysokých škôl množstvo naoktrojovaných neorganických zmien. Čo sa týka výskumnej a vzdelávacej činnosti Katedry československých dejín a archívnickva na FF UK v 70. a 80. rokoch, pozornosť sa venovala kľúčovým otázkam národných dejín, problematike stredovekej spoločnosti, postaveniu Slovenska v pomoháčskom období s osobitným zreteľom na Habsburgovcov, agrárnym dejinám, obdobiu formovania novodobého slovenského národa v 18. a 19. storočí (vedúce osobnosti, politický a hospodársky vývin), dejiny 20. storočia (sledovanie národnostného vývinu Slovákov v ČSR, hlavné otázky politického systému, dejiny robotníckeho hnutia na Slovensku, dejiny KSČ a revolučných síl a ďalšie).²⁶

V oblasti archívnickva sa vedecká a pedagogická činnosť zameriavala na výchovu pracovníkov pre archívne zariadenia všetkých druhov a príbuzné vedecko-historické inštitúcie. Výskumná činnosť učiteľov sa koncentrovala na problematiku vzniku mestských erbov, genealogické bádania (najmä genealógie šľachtických rodov), vývoj správneho systému na Slovensku, diplomatiku (stoličnú, župnú), diplomatické aktivity miest v stredoveku a novoveku, chronológiu, niektoré otázky cirkevných dejín a archívno-teoretické otázky.

Katedra všeobecných dejín a archeológie sa venovala výskumu a výučbe európskych a svetových dejín od staroveku až po najnovšie dejiny. Výskumná a prednášateľská činnosť sa zameriavala na politické, hospodárske a sociálne dejiny, dejiny európskych socialistických krajín, dejiny svetového komunistického hnutia, čiastočne aj na dejiny kultúry, umenia či techniky.

²⁴ BOKES, F. – LAMOŠ, T.: *II. pracovný sjazd slovenských historikov*. In: *Historica Slovaca*, roč. 6–7, 1948–1949, s. 287–288.

²⁵ MARSINA, R.: *O istých črtách terajšieho stavu slovenskej historiografie*. In: *Historický časopis*, roč. 45, 1997, č. 1, s. 5.

²⁶ LIPKA, M.: *Slovenská historiografia v rokoch 1968–1989*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004, s. 164–186, ISBN 80-8068-273-9. Dokument je umiestnený na www stránke Univerzitnej knižnice PU: <http://www.pulib.sk/elpub/FF/Lipka1/index.htm> od 11. 5. 2004.

Štúdium archeológie i archeologické výskumy učiteľov - archeológov sa zameriavali predhistorickú a včasnohistorickú, resp. slovanskú archeológiu s ťažiskom na predhistorickej archeológii. Na pomedzí histórie a archeológie stála stredoveká, resp. historická archeológia, ktorá mala na katedre svoje zastúpenie. Postupne sa záber výskumnej činnosti rozšíril o problematiku rímskych provincií, ale najväčšia pozornosť sa venovala mladšej a neskorej dobe kamennej, dobe bronzovej – kovovýrobe, rímsko-provinciálnej kultúre (rímskym importom na Slovensko), materiálnej kultúre v 9. storočí, sakrálnej a fortifikačnej architektúre, stredovekej kultúre tzv. každodenného života, vzájomným vzťahom Podunajska a Byzancie. Archeológovia na katedre veľmi úzko spolupracovali s Archeologickým ústavom SAV v Nitre, múzeami a pracoviskami pamiatkovej starostlivosti.²⁷

Hlavným publikačným orgánom katedier histórie v danom období bol *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*. Počiatky *Sborníka Filozofickej fakulty* siahajú do roku 1921, kedy sa na zasadnutí profesorského zboru rozhodlo o jeho vydávaní. Vtedajší *Sborník* vychádzal iba do roku 1932 (osem ročníkov), kedy zanikol kvôli finančným problémom. K obnoveniu zborníka došlo až v roku 1958, kedy obsahovo aj formálne (pokračoval 9. ročníkom) nadviazal na prvé obdobie. Obnovený zborník mal v prvom rade poskytovať priestor k publikovaniu výsledkov vedeckej činnosti pracovníkov katedier histórie. Neskôr sa jeho záber rozšíril o príspevky od autorov družobných univerzít a pracovísk (vrátane zahraničných), sporadicky aj poslucháčov histórie. Na jeho stránkach boli publikované tiež referáty z konferencií a seminárov, ktoré organizovala Katedra slovenských dejín a archívnictva alebo Katedra všeobecných dejín a archeológie FF UK.²⁸

Prvopočiatky katedry dejín Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (FF UPJŠ) v Košiciach súvisia s košickou pobočkou Pedagogickej fakulty²⁹ Slovenskej univerzity v Bratislave, v roku 1952 presťahovanej do Prešova. V roku 1953 bola zrušená a na jej základe vznikla Vyššia škola pedagogická v Prešove a neskôr Filologická fakulta Vysokiej školy pedagogickej.³⁰ Historickým pracoviskom tu bol

²⁷ Tamže.

²⁸ VALACHOVIČ, P.: *Bibliografia zborníka FF UK Historica*. In: *Zborník FF UK Historica*, roč. 44, 1999, s. 167–169. Pozri bibliografickú časť, s. 169–189. Zborník ovplyvnili aj zmeny, ktoré nemali odborné, ale skôr politické pozadie. Od akademického roku 1981/1982 (ročník 32–33) zborník vychádzal ako orgán katedier histórie a Ústavu marxizmu-leninizmu UK, čo sa premietlo aj do zloženia redakčnej rady. Od roku 1989 vychádza opäť ako publikačná platforma katedier histórie.

²⁹ Začiatkom 50. rokov vznikli pedagogické fakulty v Trnave, Nitre, Banskej Bystrici a Prešove. Na každej z nich jestvovalo pracovisko pre prípravu učiteľov dejepisu.

³⁰ V roku 1947 bola založená Pobočka Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity (SU) v Košiciach pre výchovu učiteľov národných škôl (I. stupňa) s dvojročným štúdiom. V októbri 1952 bola Po-

v rokoch 1953–1959 Ústav dejín pôsobiaci ako súčasť katedry spoločenských vied. Katedra spoločenských vied bola zriadená začiatkom školského roku 1952/1953 dekrétom ministerstva školstva po presťahovaní Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave z Košíc do Prešova.³¹ Členovia Ústavu dejín V. Grivna (vedúci), J. Hlinka, M. Mindoš zabezpečovali výučbu národných a všeobecných dejín. Neskôr na ústav prišli P. Hapák, T. Bajcurová, O. Wiedermannová a L. Tajták. V rámci reorganizovania vysokého školstva v roku 1959 vzniká Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove.³² V roku 1961 bol Ústav dejín ako súčasť katedry spoločenských vied reorganizovaný do Katedry dejín FF UPJŠ. Na filozofickú fakultu z bývalého Ústavu dejín Vysokej školy pedagogickej prešli V. Grivna, T. Bajcurová a L. Tajták, ktorí vytvorili personálny základ vytvárajúcej sa katedry dejín.³³ Na Pedagogickej fakulte v Prešove,³⁴ zriadenej z predchádzajúceho Pedagogického inštitútu (1959–1964), bola od roku 1964 katedra dejín. Paralelne teda s Katedrou dejín FF UPJŠ fungovala na Pedagogickej fakulte UPJŠ takisto Katedra histórie (Michal Danilák, Vasil Franko, Angelína Uramová, Magdaléna Schmitová, Oľga Wiedermannová a Michal Mindoš).³⁵ Ďalším dôležitým medzníkom je rok 1978, kedy došlo k integrácii Katedry dejín FF UPJŠ a Katedry histórie PdF UPJŠ v Prešove.

bočka Pedagogickej fakulty SU premiestnená z Košíc do Prešova, kde v priaznivejších podmienkach nastal jej prudký rozvoj. V roku 1953 bola Pobočka Pedagogickej fakulty SU v Prešove pretvorená na Vyššiu pedagogickú školu. Okrem tejto vysokej školy v Prešove bola zriadená Filologická fakulta novozaloženej Vysokej školy pedagogickej v Bratislave, ako základ budúcej úplnej samostatnej Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Blížšie pozri ŠVAČ, J.: *Vysoká škola pedagogická v Prešove*. In: *Vlastivedný zborník I*. Košice 1955, s. 13–15.

³¹ HUDÁKOVÁ, V.: *Katedra dejín a archívnictva FF v Prešove UPJŠ v Košiciach*. /Diplomová práca/. Katedra dejín a archívnictva FF UPJŠ. Prešov 1992, s. 30.

³² Vládne nariadenie č. 58 z 12. augusta 1959 o zmenách v organizácii vysokých škôl. Zbierka zákonov Republiky československej, čiastka 24, vydaná 20. augusta 1959.

³³ Jubilejný zborník k 15. výročiu založenia FF UPJŠ v Prešove (Pedagogický zborník 2). Red. M. Ričalka. Košice 1977, s. 225.

³⁴ Pedagogický inštitút v Prešove skončil činnosť v študijnom roku 1963/1964. Na základe zákonného opatrenia Predsedníctva Národného zhromaždenia č. 166/64 Zb. z 12. augusta 1964 pretvára sa na Pedagogickú fakultu, včlenenú do Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Pedagogická fakulta v Prešove doplnila počet fakúlt univerzity na štyri.

³⁵ Blížšie pozri DANILÁK, M. a kol.: *Katedra histórie*. In: 20 rokov vysokoškolského vzdelávania učiteľov základných škôl na východnom Slovensku. Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Prešov 1969. OTČENÁŠ, M. – WIEDERMANNOVÁ, O.: *Z dejín vysokého školstva v Košiciach a v Prešove po roku 1948*. In: 25 rokov Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Zost. V. Drahovský, F. Míhina. Košice 1984, s. 235–244. MOJDIS, J.: *Z dejín filozofickej fakulty v Prešove*. In: *Filozofická fakulta v Prešove (1959–1999)*. Zost. M. Otčenáš. Prešov 1999, s. 11–17. Department of History and Archives Fakulty of Arts P. J. Šafárik University. Universum. Prešov 1995.

Hlavnú náplň práce pracovníkov Ústavu dejín tvorila predovšetkým pedagogická a vedeckovýskumná činnosť. Počnúc školským rokom 1961/1962 bola zriadená z Ústavu dejín Katedra dejín FF UPJŠ v Prešove. Počiatkový štruktúrno-konceptný rozvoj historického bádania v rámci vysokoškolského štúdia v Prešove bol výrazne poznačený nedostatočným personálnym obsadením. V pedagogickej oblasti dominovala príprava kvalifikovaných učiteľov v dennej i externej forme pre základné a stredné školy s aprobáciou dejepis. Vo vedecko-výskumnej oblasti sa sledoval predovšetkým kvalifikačný rast pracovníkov a výraznejšia špecializácia v rámci národných či všeobecných dejín. Historiografické pracovisko sa postupne personálne dobudovávalo, pričom priaznivejšie podmienky umožňovali rýchlejší odborný rast, a tak už v prvej polovici 60. rokov sme svedkami úspešnej habilitácie a niekoľkých obhájených kandidátskych prác. Keďže na katedre neboli vytvorené podmienky pre internú aspirantúru, všetci členovia katedry vstupovali do externej aspirantúry. Ako ich školiace pracoviská tu vystupovali: Historický ústav SAV, Katedra československých dejín FF UK v Bratislave, Katedra dejín FF Univerzity Palackého v Olomouci a Ústav dejín európskych socialistických krajín. Katedra však mala právo konať rigorózne skúšky a udeľovať akademickú hodnosť PhDr. v odbore história.

Na výučbe sa podieľali takisto viacerí externí učitelia. Katedra histórie nadviazala spoluprácu a kontakty s katedrami histórie na vysokých školách na Slovensku i v Čechách, s múzeami v Košiciach a v Prešove, ako aj s ostatnými vedeckými pracoviskami. Spolupráca s historickými pracoviskami v zahraničí spočiatku absentovala. Na základe vzájomnej spolupráce sa zabezpečovali prednášky popredných historikov. V šesťdesiatych rokoch sa kolektív katedry dejín v rámci vedeckého výskumu orientoval na štyri základné tematické okruhy: dejiny východného Slovenska v 19. a 20. storočí – politické, hospodárske a kultúrne pomery, špecifiká a separatistické tendencie; dejiny Ukrajincov na Slovensku, osobitne v 19. a 20. storočí; dejiny ZSSR a medzislovenských vzťahov a dejiny antiky – dedičstvo antiky na Slovensku. V oblasti starších dejín sa výskum zameriaval na dejiny osídlenia stredného Šariša. V tomto smere vydali členovia katedry viacero vedeckých štúdií z uvedenej problematiky.³⁶

Katedra dejín sa v priebehu svojej existencie nerozdelila, ako to bolo bežné na katedrách dejín na filozofických fakultách, na katedru slovenských a katedru všeobecných dejín. Štúdium archívnickva sa v Prešove nerealizovalo.

V roku 1970 Katedra dejín vydala zborník *História a sociológia*, ktorý reprezentoval vtedajšiu výskumnú a publikačnú činnosť jej členov.

³⁶ PETRUS, P.: *Dvadsaťpäťročné jubileum Filozofickej fakulty UPJŠ a jej podiel na rozvoji vedeckého výskumu v oblasti spoločenských vied*. In: *Nové obzory*, roč. 28. Zost. I. Michnovič. Košice 1986, s. 300.

Až do roku 1978 na prešovských fakultách existovali dve historické katedry. Druhou bola Katedra histórie Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove. Hlavnou náplňou práce členov tejto katedry bola pedagogicko-vzdelávacia činnosť v internej i dialkovej forme štúdia. Rozsah a skladba vyučovaných disciplín i učebné plány sa menili v intenciách pomerne častých reforiem. V polovici 60. rokov bol zriadený *Kružok dejín medzinárodných vzťahov* a *Historický kružok*, ktoré viedol Michal Mindoš.

Vedecko-výskumná činnosť bola v prvých rokoch pôsobenia katedry spojená s mnohými ťažkosťami. Keďže nedisponovala vlastným profesorom ani docentom, musela školiteľov pre aspirantov hľadať na iných historických pracoviskách. Výskumná činnosť katedry sa preto rozvíjala paralelne s vedeckou prípravou v rámci externých aspirantúr.

Katedra histórie nadviazala a udržiavala kontakty s podobnými katedrami a historickými pracoviskami v Československu, chýbali však pravidelné styky so zahraničím. Tieto medziinstitucionálne vzťahy mali viacero podôb. Na prvom mieste stáli členovia katedry ako externí aspiranti filozofických fakúlt v Prahe, Brne, Olomouci či Bratislave, Historického ústavu SAV a Ústavu dejín európskych socialistických krajín v Bratislave. Úspešná spolupráca sa rozvinula tiež s múzeami v Košiciach a Prešove.³⁷

V školskom roku 1977/1978 sa začala realizovať obsahová prestavba na všetkých fakultách UPJŠ – v zmysle dokumentu *Ďalší rozvoj československej výchovno-vzdelávacej sústavy*.

V tom istom roku došlo k integrácii Katedry dejín FF a Katedry histórie PdF UPJŠ a dejiny sa až do roku 1989 vyučovali len na Filozofickej fakulte UPJŠ. Nové pracovisko nieslo názov Katedra dejín a pripravovalo učiteľov dejepisu pre všetky stupne a druhy škôl.

Výskum sa riadil najmä prostredníctvom základného a rezortného plánu, do ktorých sa vo väčšej či menšej miere zapájali všetci pracovníci. Vedecko-výskumná činnosť členov Katedry dejín bola súčasťou niektorej z troch foriem plánu: 1. štátneho, 2. rezortného a 3. fakultného. Výsledky výskumu boli publikované v podobe monografií, zborníkov, štúdií a článkov v rozličných periodikách.³⁸

V polovici 80. rokov boli do výskumného plánu zahrnuté aktuálne otázky boja proti revizionizmu v československej historiografii, československo-sovietske vzťahy, výstavba socializmu na východnom Slovensku, robotníckeho hnutia, Vý-

37 LIPKA, M.: Slovenská historiografia v rokoch 1968–1989. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004, s. 186–200, ISBN 80-8068-273-9. Dokument je umiestnený na www stránke Univerzitnej knižnice PU: <http://www.pulib.sk/elpub/FF/Lipka1/index.htm> od 11. 5. 2004.

38 Tamže.

chodoslovenského roľníckeho povstania, problematika neskorého feudalizmu či didaktiky dejepisu.

Na základe vládneho nariadenia č. 66 z roku 1953 vzniklo osem vyšších pedagogických škôl, medzi nimi aj vyššia Pedagogická škola v Banskej Bystrici, ktorá svoju činnosť začala v septembri 1954. Novú koncepciu v učiteľskom vzdelávaní prinieslo vládne nariadenie č. 57/1959 z 31. júla 1959 o pedagogických inštitútoch ako vysokých škôl zvláštneho druhu. Na pôde Vyššej pedagogickej školy v Banskej Bystrici vznikol 1. septembra 1959 Pedagogický inštitút. Ďalší posun vo vysokoškolskom vzdelávaní priniesol zákon č. 166/1964 Zb., ktorý umožnil vznik pedagogických fakúlt. Na každej z týchto organizačných jednotiek mala svoje miesto aj výučba histórie, príprava učiteľov dejepisu. Nezastupiteľnú úlohu tu zohral významný slovenský historik Július Alberty, dekan Vyššej pedagogickej školy v rokoch 1957–1959 a prvý dekan nástupníckej Pedagogickej fakulty (1964–1970). J. Alberty je autorom odborných a vedeckých prác z dejepisu a regionálnej histórie. Najmä jeho zásluhou bol vydaný svojho druhu prvý zborník reflektujúci problémy regionálnej historiografie v stredoslovenskom kraji. J. Alberty bol vedúcou osobnosťou, ktorá po metodickej stránke formulovala postuláty slovenskej vlastivedy, tvorivým spôsobom rehabilitoval slovenskú regionalistiku a vyzdvihol jej skutočný význam pre slovenskú historiografiu.³⁹ Akcentoval analytickú výskumnú prácu s využitím miestnych prameňov v snahe komplexne vedecky skúmať našu národnú minulosť.

Prvého septembra 1961 vznikla na vtedajšom Pedagogickom inštitúte v Nitre Katedra dejepisu so šiestimi odbornými asistentmi. V roku 1973, už v lone Pedagogickej fakulty, bola zlúčením vytvorená nová Katedra dejepisu, zemepisu a občianskej výchovy, s cieľom pripravovať učiteľov základných škôl. Od akademického roku 1977/1978 sa rozšírila kompetencia Pedagogickej fakulty aj na prípravu stredoškolských učiteľov. Výučbu dejepisu zabezpečovala Katedra histórie a geografie až do roku 1987, kedy bola činnosť pracoviska pozastavená. K znovuoobnoveniu vzdelávania v odbore prišlo až v roku 1990, najprv pod spoločnou hlavičkou s geografiou, od roku 1991 samostatne.

V 90. rokoch 20. storočia okrem spomínaných miest, kde tradície siahajú pred rok 1990, t. j. Bratislavy (UK), Prešova (UPJŠ, od 1997 Prešovská univerzita), Banskej Bystrice (od 1992 Univerzita Mateja Bela) a Nitry (v rokoch 1992–1996 Vysoká škola pedagogická v Nitre, potom Univerzita Konštantína Filozofa), sa

³⁹ MLYNÁRIK, J.: *Diaspora historiografie: štúdie, články a dokumenty k dejinám československej historiografie v r. 1969–1989*. Praha 1998, s. 9–11.

mostatné katedry histórie na vysokých školách sú budované aj v Trnave (Trnavská univerzita, Filozofická fakulta – 1992, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta – 1997) a v Ružomberku na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity, ktorá v roku 2006 oslavuje desiate výročie svojej Katedry histórie.

Some Thoughts on the Development of Historical Research at Slovak Universities 1921–1990 (A Brief Outline of the Research Cornerstones)

Marek Havrila

History education at the university level has a long tradition. Its beginnings are connected with the Faculty of Arts at the Comenius University and the professor of general history Jan Heidler who became the founder of the history field in the school year 1922/1922. The next university history workplaces were established in Prešov (UPJŠ). The beginnings of the forming departments of history in Prešov (Faculty of Arts and Faculty of Pedagogy) go back as far as 1953, when the Higher Pedagogical School was established; later it was the Philological Faculty of the Higher Pedagogical School. College in Banská Bystrica (since 1954 – Higher Pedagogical School, since 1. 9. 1964 – the Faculty of Pedagogy) hosted several research activities of teachers – historians. In 1961 the Department of history was established at the Pedagogical Institute in Nitra. All of the above mentioned institutions underwent their own development and changes, covering several generations of historians. The majority of the history research institutions of that time produced representative historiographical publications (distinctively collections of papers - annuals), which reflect, to a considerable extent, the research orientation at the departments of history.

e-mail: havrila@unipo.sk

**MATERIÁLY
MATERIALS
MATERIALIEN**

PÄŤ RECEPTOV NA VÝROBU ATRAMENTU Z 18. A 19. STOROČIA

Anna Nemešová

NEMEŠOVÁ, Anna: *Five recipes for preparing inks from the 18th and 19th century.*

The author of article gives five recipes for inks recently discovered in Bishop's Archives in Nitra. Next recipes were probably used by writers and archivists in Archives of Nitra Diocese in the 18th and 19th centuries. There is given a short excursion into the history of preparing inks, transcription and translation of recipes.

Key words: recipes, inks, transcription.

Pri skúmaní histórie sa stretávame s rôznymi písomnými pamiatkami, ktoré sú hlavnými nositeľmi informácií o minulých udalostiach. Popri hlavnej obsahovej stránke nám aj vonkajšie znaky písomných prameňov (písacia látka, písmo, výzdoba, písacia tekutina, spečatenie...) podávajú cenné správy o minulosti.

Odborná literatúra venovaná dejinám písma a písomníctva sústreďuje svoju pozornosť najmä na vývoj písma, písacích látok a druhy písacích materiálov (napr. *Dejiny a vývoj nášho písma* od Alexandra Húščavu; či skriptá – I. Zubácka, M. Zemene: *Kapitoly z pomocných vied historických*, Nitra 1992; M. Bodnárová: *Pomocné vedy historické*, Prešov 1992 atď.). Menej priestoru sa venuje dejinám výroby atramentov a farieb, aj keď s písmom neoddeliteľne súvisia. Výrobou železodubienkových atramentov sa dávnejšie, ešte koncom 70-tych rokov, podrobnejšie zaoberali František Sedlák v spolupráci s Jozefom Hanusom.¹ Z novších príspevkov spomenieme len článok Miroslavy Hejnovéj z Národní knihovny ČR v Prahe.²

Medzi základné písacie náčinie pisára v minulosti patrilo popri najrozšírenejšom brkovom pere najmä atrament. Podľa hesla v Technickom náučnom slovníku sa termínom *atramenty* (česky *inkousty*) označujú čierne alebo farebné roztoky či suspenzie, ktorých zloženie býva rozličné podľa účelu, akému má atrament slúžiť

¹ SEDLÁK, F. – HANUS, J.: *Z dejín výroby železodubienkových atramentov*. In: Slovenská archivistika, roč. 13, 1978, č. 1, s. 111–142.

² HEJNOVÁ, M.: *Recepty na inkousty a barvy – excerpta z lékařského rukopisu*. In: Miscellanea, oddelení rukopisu a starých tisku, č. 15 (1998), r. vyd. 2000, s. 361–369.

(týmto výrazom sa totiž označovali nielen písacie tekutiny, ale aj pečiatkové farby, tuše a farby, napr. na pásky písacích strojov).³

Prvé dôkazy o používaní atramentu pochádzajú z Číny a Egypta, a to v súvislosti s používaním papyrusu.⁴ Išlo vlastne o olejové laky, ktorých farbiacou látkou boli sadze, získavané najmä zo spálených ihličnatých stromov obsahujúcich živicu.

Znalosť písma v minulosti bola v našej kultúrnej oblasti výsadou veľmi obmedzenej skupiny ľudí, do kompetencie ktorých patrila tiež príprava písacej látky a atramentu. Nositeľmi kultúry a vzdelanosti v stredoveku boli kláštory a iné cirkevné inštitúcie, hlavne kapituly. V ich skriptóriách a knižných dielňach si pre vlastnú potrebu pisári a kaligrafi sami pripravovali potrebné množstvo atramentu, zlato, prípadne iné farby, ktorých výrobné tajomstvo dôsledne strážili.

Kultúrny a spoločenský vývoj stredoveku priniesol rozširovanie administratívnej činnosti svetských verejnosprávnych ustanovizní. To viedlo k zriadeniu kancelárií pri kráľovských dvoroch (v Uhorsku a v Čechách koncom 12. storočia), a postupne k ustanoveniu verejných notárov a pisárov, ktorí od konca 13., no najmä od 14. storočia pôsobili pri mestských magistrátoch aj u nás.⁵ S hospodárskym rozvojom a zvyšovaním významu miest ako centier obchodu a vzdelanosti súvisí i rozšírenie znalosti písania, a teda aj výroby atramentu, ktorý sa postupne stával bežnejším tovarom. Tu ale treba povedať, že s väčšou dostupnosťou na trhoch alebo v lekárnach súviselo aj znižovanie kvality a trvácnosti atramentov.

Zloženie a výrobný postup atramentu sa v priebehu rokov menil, následkom čoho mali atramenty od rôznych pôvodcov napr. rôznu farbu (od tmavo žltej, rozličné odtiene hnedej, až po čiernu) a kvalitu (hustotu). Záviselo tiež od písacej látky, na ktorú sa písalo, lebo napr. atrament použiteľný na pergamen sa líšil od atramentu vhodného na papier, ktorého kvalita bola nižšia.⁶

Hlavnými zložkami, ktoré boli potrebné pri výrobe atramentov, boli: *kamenec* (alaun, tiež ledek), *dubienky* (galles či kales), *arabská guma* (gumma arabicum) a *zelená skalica* (vitrolium, vitriol). Pri príprave, zarábaní a ohrievaní týchto hlavných zložiek hrali významnú úlohu i ďalšie prísady, slúžiace zväčša aj ako rozpúšťadlá (napr. víno, pivo, vínny ocot, dažďová voda), keďže atrament nebol vždy nevyhnutne v tekutej forme, ale často v tuhom skupenstve ako prášok. Atrament nebol príliš vhodný na dlhé uchovávanie, preto si pisár pripravil len primerané množstvo, ktoré následne spotreboval. Pri samotnom písaní sa potom atrament uchovával zväčša v hlinenej nádobke, zvanej kalamár, kde pisár namáčal pero (lat. *penna*).

³ TEYSSLER-KOTYŠKA: *Technický slovník náučný, díl V*. Praha 1930, s. 855–856.

⁴ Tamže, s. 855.

⁵ SEDLÁK, F. – HANUS, J.: *Z dejín výroby železodubienkových atramentov*, s. 118.

⁶ Tamže, s. 116.

V období stredoveku sa začali používať železodubienkové atramenty, ktoré obsahovali aj kovové zložky a ich významnou vlastnosťou bolo, že sa vpili do písacej látky (do pergamentu, neskôr do papiera).⁷ Tieto atramenty sa teda chemicky spojili s písacím podkladom, takže napísaný text už nebolo možné bez porušenia odstrániť. To bol podstatný rozdiel, pretože spomenuté atramenty, ktorých hlavnou zložkou boli sadze a používali sa v staršom období pri písaní na papyrus, sa hubkou dali ľahko zmyť. Písacia látka sa tak dala opätovne použiť.

Množstvo a pomer jednotlivých zložiek potrebných na výrobu atramentu udávali rôzne recepty, ktoré boli spočiatku starostlivo strážené a nebolo ľahké ich získať. Možno aj preto nie je zatiaľ z nášho územia z obdobia stredoveku známy žiadny recept na výrobu atramentu.⁸ V neskoršom období, kedy dochádza k rozšíreniu znalosti písma a k väčšej spotrebe písacej látky, sa recepty objavujú častejšie. Zväčša sú súčasťou lekárskeho spisov, alchymistických, prírodovedných, kuchárskych alebo hospodárskych kníh a príručiek.⁹

Najstaršie známe recepty na výrobu železodubienkových atramentov zo Slovenska pochádzajú z polovice 16. storočia. Zachovali sa v príručnej knihe levočského pisára Melchiora Generischa, ktorý azda pre potreby provincie XI spíšskych miest roku 1552 prepísal do nej právny kódex spíšskych Sasov Zipser Willkür. Do knihy zapísal aj ďalšie administratívno-právne predpisy, rôzne recepty a záznamy kronikárskeho charakteru.¹⁰

Zo 17. storočia už máme zachovaných viacero receptov na výrobu atramentov a počet podobných záznamov sa postupne zvyšuje, pričom obsahovo sa už príliš neodlišujú.

Niekoľko receptov na výrobu atramentu sa prednedávnom našlo aj v Biskupskom archíve Nitrianskej diecézy. Konkrétne ide o päť receptov pochádzajúcich z 18. a 19. storočia, ktoré používali pravdepodobne pisári a archivári Nitrianskeho biskupstva.¹¹ Do kancelárie boli doručené z rôznych miest.

Štyri recepty sú v latinčine, jeden je písaný po nemecky. Presne datované sú len dva z nich – prvý 23. novembra 1794 a druhý 18. februára 1823 (v prílohe uvá-

⁷ HÚŠČAVA, A.: *Dejiny a vývoj nášho písma*. Bratislava 1951, s. 82.

⁸ SEDLÁK, F. – HANUS, J.: *Z dejín výroby železodubienkových atramentov*, s. 119.

⁹ Porov. HEJNOVÁ, M.: *Recepty na inkousty a barvy*, s. 363.

¹⁰ SEDLÁK, F. – HANUS, J.: *Z dejín výroby železodubienkových atramentov*, s. 119. Pozri aj PIIRAINEN, I. T.: *Das Rechtsbuch der XI Zipser Städte*. Levoča 2003, s. 44–45 a 221–223. Za upozornenie na publikovanie týchto receptov ďakujeme doc. PhDr. Ivanovi Chaluppeckému.

¹¹ Spisy boli vyňaté z neurčeného fasciklu z *Archivum privatum Episcopi Nitriensis* a nevložené späť. Dokument z roku 1794 má nadpísané číslo fasciklu 2216.

dzané pod číslom 1 a 4). Vychádzajúc z podobného obsahu a písma jednotlivých receptov usudzujeme, že aj ostatné pochádzajú z rovnakého obdobia.

Prvý recept je určený pre použitie nemenovanej kancelárie a udáva množstvo základných zložiek na výrobu atramentu: 12 lótov zelenej skalice, 18 lótov dubienky, 4 lóty arabskej gummy, rovnako 4 lóty kožíek z granátových jabĺk a 2 drachmy kamenca. Všetko zmiešame a k tomu prilejeme jednu čiastku (1 media) silného octu. Nesmieme zabudnúť na zohrievanie, časté miešanie, minimálne 24 hodinové odstátie a znova na priliatie tentoraz troch čiastok (3 mediae) dažďovej vody. Výslednú zmes za častého miešania necháme opäť v pokoji stáť tri až štyri dni.

Druhý recept pochádza z Uhorskej dvorskej kancelárie. Udáva rovnaké ingrediencie, takmer v tom istom množstve, ako prvý recept: 12 lótov skalice, 18 lótov dubienky, 4 lóty arabskej gummy, 4 lóty šupiek granátových jabĺk a 2/5 lótu kamenca. Všetky zložky spolu s 1 čiastkou octu zmiešame a necháme jeden deň vylúhovať. Zmes treba odložiť na teplé miesto a často miešať. Po 24 hodinách pridáme 4 čiastky dažďovej alebo pramenitej vody. Po troch, štyroch dňoch oddelíme prvky usadeniny od vody a získame použiteľný atrament. Tento postup pri výrobe atramentu musíme dodržať, aby bol použiteľný. Inou (mladšou) rukou sú ku každej ingrediencii na recepte dopísané aj príslušné ceny v zlatých.

V treťom recepte sa uvádza odlišný postup a aj ďalšie zložky atramentu – vínny ocot, pramenitá voda a pivo, pričom sa zdôrazňuje správne množstvo a pomer. Stručne: vezmeme 16 lótov dubienky, pridáme vriacu vodu a necháme 24 hodín stáť v pokoji. Vlejeme určené množstvo vínneho octu (unus sextarius) a znova necháme tri dni stáť. Konečne pridáme 12 lótov skalice, 6 lótov arabskej gummy a všetko zmiešame v určitom množstve studenej vody (in tribus sextarius). Ak by sa nám výsledok nepozdával, celý postup skontrolujeme a opakujeme, pričom namiesto vody môžeme použiť pivo.

Štvrtý recept z roku 1823 je najobsažnejší, ale pre rozsiahle poškodenie originálu aj najťažšie čitateľný. Druhá časť je písaná inou (mladšou) rukou ako začiatok receptu a je doplnená pekným náčrtom, ktorého fotokópiu pridávame do prílohy. Autor Ludovít Juhás nás navádza na to, ako vyrobiť dobrý, čierny a lacný atrament. Fľaša, v ktorej sa má urobiť, musí byť vo vnútri čistá, nemalovaná. Kúpiť treba 3 lóty tureckej dubienky (turcas gallicas), ktorú rozlomíme na 3 alebo 4 časti, ďalej 2 lóty zelenej skalice, ktorú rozdrvíme na prach. Potom jednu polovicu lótu arabskej gummy, ktorá zostane ako kôra v celosti, a napokon biely ocot, ktorý musí byť vysoko koncentrovaný. Postup práce je taký, že do fľaše najprv vlejeme zelenú skalicu, potom ocot, musíme to zohriať a nechať 24 hodín stáť. Až potom pridáme turecký dubienok a fľašu naplníme čistou priesačnou vodou (získanou aj z ľadu alebo snehu), znova to ešte raz necháme 24 hodín v teple a až potom pridáme celú kôru arabskej gummy.

Na druhej strane dokumentu sú ďalšie rady súvisiace s výrobou a najmä so skladovaním atramentu (pojmy sú preložené aj do maďarčiny). Zdôrazňuje sa dolievanie vody a význam slnečných lúčov na jeho kvalitu, čo je i graficky zobrazené.

Posledný recept (v nemčine) vlastne ani nie je receptom. Je to žiadosť archívára Ďurikoviča (Gyurikovits) neznámemu adresátovi, ktorého prosí o zaslanie nasledujúcich prísad na výrobu atramentu: 16 lôtov tureckej dubienky, 8 lôtov anglickej skalice, 6 lôtov arabskej gummy a 2 lóty kúskovaného brazílskeho vosku.

Na záver je potrebné dodať, že dôkladné poznanie vlastností a výroby jednotlivých zložiek písacích látok a tekutín je nevyhnutným predpokladom pre zachovávanie a konzerváciu písomných prameňov. Tomu má napomáhať i spolupráca historikov s odborníkmi, napr. aj z prírodovedných odborov. Predídeme tak ďalšiemu poškodzovaniu historického pramenného materiálu a jeho výpovednú hodnotu zachováme i pre nasledujúce generácie.

PRÍLOHY

Recept č. 1

N° 1014°

Exhibitum die 23^a Nov. 1794

Modus conficiendi levibus sumtibus praestans pro usu Cancellariae Atramentum.

Recipe pro conficiendo atramento

1° Vitriol	12 loth.
2° Gallae	18 detto
3° Gummi Arabicum	4.
4° Granatäpfelschäller	4.
5° Alumen	2 drachmas

Suae species primae contundantar, his superinfundatur 1 media fortis aceti, apponantur fornaci calidae, et sepius miscendo in ea positione minimum 24 horis maneat; dein superinfundantur aquae pluvialis circiter 3. Mediae, reponatur, ac frequentius miscendo tribus, vel quatuor diebus inattactum. Maneat, tum adhibeatur pro usu tanquam praestans atramentum.

Recept č. 2

Ex Cancellaria Hung. Aulica
Recipe pro Atramento.

Vitrioli	12 loth.	<i>fl</i> =36+
Gallasum	18 detto	13.36
Gumi Arabici	4 detto	1.36
Cortices malogranatorum	4 detto	=24 <i>Granat-Apfel schällen</i>
Aluminis	2/5 detto	3

Haec omnia contundantur et superfundatur 1. Media fortis aceti et in illa permitantur species per 24 horas macerari. NB Debent frequentius misceri et ad calidum locum poni. Post 24. horas fundantur desuper 4. Mediae aquae pluvialis, aut fluvialitilis. Post 3. 4. dies separentur Species ab Aqua, quae jam est bonum atramentum.

Recept č. 3

Recipe pro Conficiendo Attramento

Accipiantur 16 lottones grosse Contusarum Gallarum, quibus superinfundatur una Media Aquae fluvialis bullientis, taliter 24 horarum spatio in quiete permitatur, post 24 horarum spatium superinfundatur unus sextarius boni Vinnacei Acceti, rursusque tribus diebus in quiete permaneat, ac tandem 12 lottones Vitrioli, et 6 lottones Gummi Arabici minutissime Contusa, et in tribus Sextariis Aquae fluvialis frigidae, praeveie soluta, superinfundantur, beneque Comisceantur, et erit Attramentum paratum. Si vero Attramentum hoc imminutum fuerit, rursus ad easdem species in quantitate et proportione justam, Aqua fluvialis vel Cerevisia superinfundi potest et habebitur itidem idem Attramentum.

Recept č. 4

Modus Conficiendi bonum Atramentum.

Qui vult parare bonum, nigrum, et levi pretio atramentum, oportet, ut habeat lagenam unius mediae intus nulla pingvedine infectam. 2° Emat 3 lott Gallarum Turcicarum, et illas in tres aut quatuor partes confringat. 3° Emat 2 lotones Vitrioli Viri-

dis, et in pulveres redigat. 4° 1/2 lott Gumi Arabici, et saltem integra crusta reservet. 5° Denique Acetum album, et forte, quod sufficiet 1 uno, vel duobus cruciferris.

Cum iam ista omnia habet parata primo infundat ad lagenam Vitriolum Viride, et supra modicum acetum, ut saltem vitriolum viride legat, deinde ponat ad calidam fornacem, et post 24 Horas ubi iam acetum fuerit viride accipiat, et Turcas Gallicas immitat ad legenam supra autem fundat aquam nitidam ex puteo, et nivibus, aut glacie solutam, sed modicum spacium ac huc relinquat in lagena iterumque ponat ad fornacem calidam, et post 24 horas imponat integra Crusta Gummi Arabici.

... diem, ubi in forace reserverit poterit habere bonum atramentum, quod semper in calido loco reservet.

(altera manu) Poteri saceli in lagena... Atramentum illud quoties cunque ex eo proscriptioe acceperit, semper poterit aqua replere lagenam.

Quando autem primario fundit ad atramentarium ex illo atramento, debet esse bene perpurgatum illud atramentarium et in illo novum album goriopium gumi arabico contuso conspersum. Gallae turcicae Hungaricae Török Gubacs. Vitriolum Viride Hung. Galier Kő. De aestate si conficiatur debet loco fornacis debet etiam tribus diebus sole reservari donec illud acetum non sit bene viride. Pariter etiam si aqua infundantur.

Descripsit Ludovicus Iuhász mpp., 1^{ae} ...uttis alumnus Die 18 Februarum anno 1823

Recept č. 5

Ich bitte, haben Sie die Gütte mir in diese Stapfe Tinte zu senden. Nebst folg. Species:

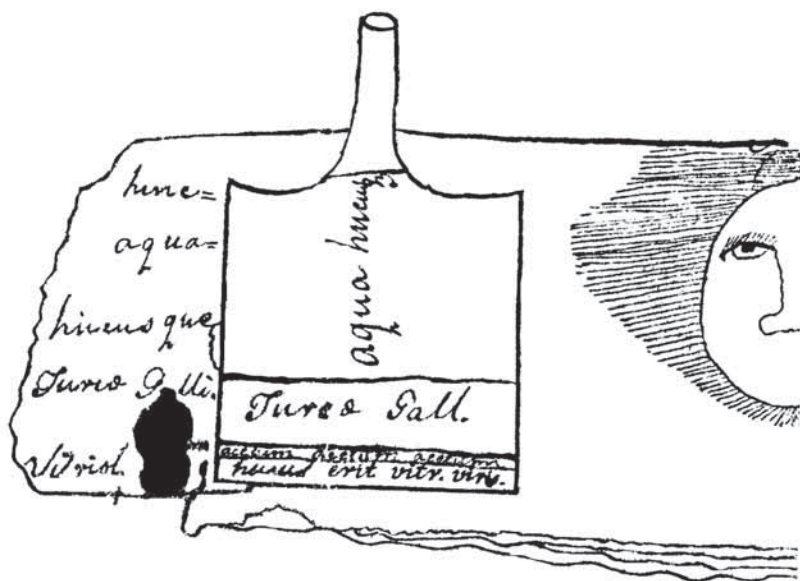
16 Lot. Gallen Türkisch

8 Lot. Vitriol Anglici

6 Lot. Gummi Arab.

2 Lot. Brazilian Cerulei

Gyurikovits Archivar

Obrázok k receptu č. 4

e-mail: Anna.Nemesova@fphil.ku.sk

Činnosť Katedry histórie FF KU v Ružomberku v rokoch 1996–2005 a doc. PhDr. Ivan Chalupecký

Cieľom nášho príspevku je priblížiť desaťročie vysokoškolského vyučovania dejepisu v Ružomberku a vzdať hold doc. PhDr. Ivanovi Chalupeckému, ktorý sa o túto skutočnosť významnou mierou zaslúžil.

Desať rokov na ceste za poznaním nie je tak veľa, veď napr. niektoré univerzity majú za sebou aj deväťstoročný vývoj. V živote človeka však desaťročie môže znamenať mnoho. Anno Christianae salutis 2006 sme si pripomenuli desať rokov vyučovania histórie v Ružomberku, desať rokov, kedy sa pred a za katedrou začala bádať pravda o minulosti. Desaťročie bolo obdobím hľadania si svojho miesta pod slnkom, obdobím začleňovania sa do systému univerzitného vzdelávania na Slovensku, etablovania sa v slovenskom vedeckom a akademickom prostredí. Prvé jubileum umožňuje obzrieť sa a zbilancovať našu činnosť.

Zakladateľmi odboru dejepis v Ružomberku boli prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc., ktorá pôsobila deväť rokov, sedem rokov vo funkcii vedúcej katedry a dva roky ako jej člen, a doc. PhDr. Ivan Chalupecký, ktorý tu pôsobil takmer sedem rokov. Dejepis sa začal po prvýkrát vyučovať na *Pedagogickom inštitúte sv. Ondreja pri Trnavskej univerzite v Ružomberku* v akademickom roku 1996/1997, teda až v druhom roku existencie inštitútu. Akademický rok 2005/2006 je teda desiatym akademickým rokom v poradí. Inštitút bol pôvodne špecifikovaným vedecko-pedagogickým pracoviskom Trnavskej univerzity, ktorého úlohou bolo pripravovať učiteľov a sociálnych pracovníkov v katolíckom duchu. Tak to bolo zakotvené aj v štatúte schválenom Konferenciou biskupov Slovenska (KBS). To sa zároveň stalo nosnou ideou vyučovania dejepisu v Ružomberku – pripravovať kvalitných učiteľov dejín pre slovenské základné a stredné školy. Pedagogický inštitút bol zriadený rektorom Trnavskej univerzity 1. júla 1995 ako rektorátne pracovisko s právnou subjektivitou. Otvárané študijné odbory schvaľovala vedecká rada Trnavskej univerzity. Dekani tých trnavských fakúlt, ktorých poslucháči navštevovali inštitút, boli členmi rady inštitútu.

Učiteľia boli rozdelení do šiestich tzv. odborných skupín. Odborná skupina dejepisu a náboženskej výchovy pozostávala z ôsmich pracovníkov, z ktorých len dvaja vyučovali históriu (šesť kňazov vyučovalo náboženstvo¹). Prvými učiteľmi

¹ Mgr. Štefan Boržík; Mgr. Pavol Janáč; Mgr. Lubomír Pekarčík, ThLic. Vladimír Kasan; ThDr. Anton Tyrol; tajomníkom bol ICDr. Róbert Brtko.

boli prof. Mária Novotná a doc. Ivan Chalupecký. Pripravili vôbec prvé prijímacie pohovory a prijali prvých 45 študentov. Vypracovali prvý študijný program prípravy absolventov učiteľstva všeobecno-vzdelávacích predmetov v špecializácii dejepis. Prvé dva semestre výučby boli zostavené takto:

PREDMET	ZS	LS	UČITEĽ
<i>Úvod do štúdia dejepisu</i>			
<i>s historickým proseminárom</i>	2/1 (hod.) z, s	0/2 (hod.) z	Chalupecký
<i>Dejiny praveku</i>	1/1 z	2/1 z, s	Novotná
<i>Dejiny staroveku</i>	1/1 z	1/1 z, s	Novotná
<i>Pomocné vedy historické</i>	2/1 z, s	–	Chalupecký
<i>Dejiny Slovenska do r. 1526</i>	–	2/1 z	Marsina ²

Začalo sa veľmi skromne, materiálne zabezpečenie nebolo rozhodujúce. Dôraz sa kládol na odborný rast prvých poslucháčov, čomu napomáhala rodinná atmosféra pracoviska. Už čoskoro, 6. novembra 1996, vznikla z Pedagogického inštitútu sv. Ondreja nová fakulta s názvom *Katecheticko-pedagogická fakulta sv. Ondreja Trnavskej univerzity so sídlom v Ružomberku*. Učiteľské študijné odbory boli zhodné s odborními v Trnave.³ Fakulta hneď po svojom vzniku požiadala o akreditáciu. Pracovná skupina Akreditačnej komisie vlády navštívila fakultu 6. mája 1997, i keď jej stanovisko k akreditácii bolo priaznivé, nemohlo k nej prísť, lebo sa namietalo proti duplicite študijných odborov na univerzite. Vtedy sa odporučilo zaradenie fakulty do zostavy Žilinskej univerzity, s čím vyjadril súhlas jej senát a napokon i KBS.

Po skončení prvých dvoch semestrov museli byť v akademickom roku 1997/1998 prijatí noví interní a externí pracovníci. Druhý ročník sa musel personálne zabezpečiť. Novými internými pracovníkmi sa stali Mgr. Peter Zmátlo a Mgr. Marek Babic. P. Zmátlo začal v druhom ročníku s vyučovaním dvojsemestrálnych *Dejín Slovenska a uhorského štátu do roku 1526* (2 hod.), neskôr ale prevzal novovek. Viedol aj dvojsemestrálny *Historický seminár* (0/2, 0/2), v zimnom semestri navyše učil *Dejiny kultúry* (1/0). M. Babic vyučoval *Latinský jazyk* (0/2, 0/2). Externista PhDr. Karol Dzuriak, v tom čase pracovník Liptovského múzea, začal prednášať *Dejiny vedy a techniky* (zimný semester 2/0), navyiac u prvákov prevzal *Historický proseminár I., II.* (0/2, 0/2). Druhým externistom bol Mgr. Vincent Múcska z FiF UK v Bratislave, ktorý prednášal *Všeobecné dejiny stredoveku I., II.* (2/0, 2/0), rovnako viedol *Historický seminár* (0/2, 0/2). Z pôvodných zamestnancov navyše doc.

² Namiesto prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc. predmet napokon vyučoval doc. PhDr. Ivan Chalupecký.

³ Okrem odboru náboženská výchova, ktorý garantoval Teologický inštitút v Spišskej Kapitule.

Chalupecký začal s *Cirkevnými dejinami* (2/0, 2/0), *Historiografiou* (v letnom semestri 1/0) a prof. Novotná s *Vybranými kapitolami z praveku a staroveku* (1/0, 1/0). V študijnom programe pribudla exkurzia. Zároveň vznikla samostatná Katedra náboženskej výchovy a histórie, ktorou vedúcou sa stala prof. Novotná. Okrem historikov združovala najmä početnejších teológov.

Dňa 1. novembra 1997 učители a študenti Trnavskej univerzity prešli pod rovnomenú fakultu *Žilinskej univerzity*. Predtým na zasadnutí Akademického senátu Žilinskej univerzity (ŽU) dňa 27. októbra 1997 predložil rektor ŽU projekt vytvorenia novej fakulty ŽU so sídlom v Ružomberku. Katecheticko-pedagogická fakulta (KPF) sv. Ondreja sa tak dekrétom rektora stala súčasťou tejto univerzity. To zavŕšilo proces polročného rokovania medzi oboma inštitúciami, navyše aj KBS, Ministerstvom školstva SR a Akreditačnou komisiou. Nová KPF ŽU chcela byť príspevkom transformácie bývalej technickej univerzity (VŠDS) na úplnú univerzitu. Fakulta chcela so sebou priniesť nový humanistický duch. V tom čase (v akademickom roku 1997/1998) mala katedra histórie otvorené dva ročníky: v prvom ročníku študovalo 13 študentov odboru dejepis v kombinácii so slovenským jazykom, 10 s výtvarnou výchovou, v druhom ročníku 38 študentov kombinácie dejepis – náboženská výchova a 7 študentov dejepis – výtvarná výchova. Išlo o magisterské štúdium učiteľstva všeobecne vzdelávacích predmetov v kombinácii predmetov dejepis pre II. stupeň ZŠ a SŠ, na ktoré bola katedre v roku 1998 udeľená päťročná akreditácia (podľa zákona o vysokých školách č. 172/1990 Zb. z.).

V akademickom roku 1998/1999 sa otvoril i tretí ročník. Kvôli *Všeobecným dejinám novoveku 1492–1789 I., II.* (2/0, 2/0) pribudol ďalší externý učiteľ, Mgr. Jaroslav Nemeš, ktorý vtedy pracoval v nitrianskom diecéznom archíve (u prvákov prevzal aj *Historický proseminár I., II.*, lebo K. Dzuriak prestal na katedre pôsobiť). Pribudli nové povinné prednášky *Dejiny Slovenska a habsburskej monarchie 1526–1918 I., II.* (2/1, 2/0) – P. Zmátlo; *Dejiny umenia* (ZS 1/0);⁴ *Didaktika dejepisu* (ZS 2/0) – M. Babic; *Výberová prednáška zo všeobecných dejín* (LS 2/0) – V. Múcska; *Výberová prednáška zo starších dejín Slovenska* (LS 2/0) – I. Chalupecký; *Výberová prednáška z novších dejín Slovenska* (LS 2/0) – P. Zmátlo. Druhý rok (v treťom ročníku) sa pokračovalo v *Latinskom jazyku* (0/2, 0/2) – M. Babic. Dvojsemestrový *Historický seminár* (paralelne učili V. Múcska a P. Zmátlo) sa preniesol z druhého do tretieho ročníka. Do 1. ročníka bolo prijatých 18 študentov špecializácie dejepis – slovenský jazyk a 1 študentka aprobácie dejepis – výtvarná výchova. V tomto akademickom roku začali študovať tiež poslucháči programu Individuálneho celoživotného vzdelávania, čo boli prevažne učители z praxe, ktorí si potrebovali doplniť kvalifikáciu

⁴ Zabezpečovala katedra výtvarnej výchovy, vyučovala Mgr. Doricová.

(najmä druhý predmet). Katedra každoročne organizovala exkurzie do Prahy, Budapešti, Bratislavy a Viedne, čo sa postupne stalo dobrou tradíciou.

Ku koncu kalendárneho roku 1998 rezignoval dekan KPF ŽU prof. RNDr. Jozef Ďurček, CSc. a dekanom sa následne stal prof. RNDr. Pavol Kluvánek, CSc.

V akademickom roku 1999/2000 bolo prijatých 16 poslucháčov špecializácie dejepis – náboženská výchova a 12 poslucháčov individuálneho celoživotného vzdelávania. Katedra bola stále spoločná s teológmi, tak ako to bolo od počiatku, niesla meno Katedra náboženskej výchovy a histórie. Prof. Novotná bola v celom období jej trvania vedúcou. Okrem toho zastávala post podpredsedníčky Akademického senátu KPF. Doc. Chalupecký a Silvia Holecová boli ďalší členovia tohto senátu.⁵

Nakolko bol v akademickom roku 1999/2000 otvorený aj štvrtý ročník, v zimnom semestri pribudli povinné prednášky *Všeobecné dejiny 1789–1914* (2/0),⁶ *Historická geografia* (1/0) – I. Chalupecký, v letnom semestri *Všeobecné dejiny 1914–1945* (2/0),⁷ *Výberová prednáška z novších všeobecných dejín* (2/0) – J. Nemeš a dvojsemes-trálne predmety *Slovenské a české dejiny 1918–1948* (2/1, 2/1) – P. Zmátlo a *Výberová prednáška z najnovších dejín* (2/0, 2/0).⁸

Dňa 10. mája 2000 bol prijatý zákon NR SR č. 167/2000 Zb. z. o zriadení neštátnej Katolíckej univerzity v Ružomberku k 1. júlu 2000. Konferencia biskupov Slovenska si vybrala z troch možností práve Ružomberok,⁹ poslanci ich voľbu odobrili. Katecheticko-pedagogická fakulta sv. Ondreja Žilinskej univerzity sa teda transformovala na Katolícku univerzitu, ktorej zriaďovateľom sa stala KBS. Jedna fakulta sa rozčlenila na dve: filozofickú a pedagogickú fakultu.¹⁰ Prvým rektorom Katolíckej univerzity sa v roku 2000 stal prof. RNDr. Pavol Kluvánek, CSc.¹¹ V roku 2000 vstúpil do platnosti aj kreditový systém.

Katedra histórie (KH) zostala na Filozofickej fakulte, no teraz sa už osamostatnila. Jej vedúcou zostala naďalej prof. Mária Novotná, internými členmi boli doc. Ivan Chalupecký, Mgr. Peter Zmátlo, Mgr. Marek Babic. Konkurzmi prešli

⁵ Silvia Holecová bola študentkou histórie a predsedníčkou Študentskej rady. Bola i podpredsedníčkou senátu Inštitútu (1996–1997) a KPF (1997–1999), tiež členkou senátu ŽU v Žiline.

⁶ So zabezpečením prednášok bol menší problém, v minulosti ho vyučovali postupne P. Dvorský, J. Nemeš a M. Otčenáš.

⁷ Predmet najprv vyučoval P. Dvorský, potom M. Otčenáš a napokon P. Zmátlo.

⁸ Najprv zabezpečoval P. Zmátlo, potom P. Dvorský.

⁹ Dekrét KBS, protokol č. 103/1999 zo 17. mája 1999 (29. plenárne zasadanie).

¹⁰ Dňa 1. júla 2003 vznikla Teologická fakulta so sídlom v Košiciach, 1. júla 2005 Fakulta zdravotníctva so sídlom v Ružomberku.

¹¹ Rektorom bol do roku 2001. Druhým sa stal prof. RNDr. Jozef Ďurček, CSc. (2001–2004) a tretím od roku 2004 doc. PhDr. Boris Banár, CSc.

Mgr. Miroslav Hutka a Mgr. Jaroslav Nemeš, ktorí sa od októbra 2000 stali jej zamestnancami. Zástupcom vedúcej katedry sa stal v októbri 2000 P. Zmätlo a tajomníkom J. Nemeš. Katedra už zabezpečovala výučbu všetkých piatich ročníkov, čím sa štúdium stalo úplné. Externe prestal vyučovať V. Múcska z FiF UK Bratislava a jeho *Všeobecné dejiny stredoveku* a *Historický seminár* prevzal nový externista Mgr. Rastislav Kožíak z FHV UMB v Banskej Bystrici. *Výberovú prednášku zo židovských dejín* pripravoval kratšie obdobie ThDr. Anton Tyrol (2/0 pre 4. ročník) a *Dejiny vedy a techniky* RNDr. Ondrej Pöss, CSc. Prednášky externe viedol aj Mgr. Peter Dvorský, bývalý archivár v Liptovskom Mikuláši a teraz pracovník knižnice Katolíckej univerzity (prevzal *Všeobecné dejiny 1789–1914*). V započatom piatom ročníku vyučoval P. Dvorský v štyroch prednáškových cykloch obdobie najnovších dejín, z ktorých si museli študenti zvoliť tri: v zimnom semestri povinné *Vybrané kapitoly z najnovších všeobecných dejín* (2/0) a *Vybrané kapitoly z najnovších dejín Slovenska* (2/0), v letnom semestri alternatívne prednášky *Voliteľná prednáška zo všeobecných dejín* (2/0) a *Voliteľná prednáška zo slovenských dejín* (2/0). Študentov 5. ročníka v tomto období skolil najmä P. Dvorský.

Po vzniku Katolíckej univerzity sa vyvíjala i akademická samospráva. Koncom roka 2000 sa kreovali dva trojročné akademické senáty. Do Akademického senátu (AS) KU bola zvolená i prof. M. Novotná, ktorá sa stala jeho predsedkyňou. Do AS FF KU boli zvolení z dejepisárov M. Babic (najprv jeho podpredseda, neskôr predseda), J. Nemeš, P. Dvorský a za študentov Michal Kamenský a Marek Borovský. V roku 2003 bol do AS KU zvolený P. Zmätlo.

Akademický rok 2000/2001 bol teda prvým rokom katedry na novovzniknutej univerzite. Do prvého ročníka bolo v septembri 2000 prijatých 23 študentov špecializácie dejepis – náboženská výchova a niekoľko poslucháčov celoživotného vzdelávania. V roku 2001 štúdium ukončili prví naši štyridsiati absolventi, z ktorých až tridsiatí vypracovali diplomovú prácu z dejepisu. V septembri 2001 sa katedra z prvého poschodia presťahovala do nových štyroch kancelárií na treťom poschodí budovy FF KU na Hrabovskej ceste.¹²

Dňa 1. júla 2000, teda po vzniku KU, bola akreditácia učiteľstva všeobecnovzdelávacích predmetov aj v špecializácii dejepis znova priznaná. V akademickom roku 2001/2002 KH začala pripravovať novú akreditáciu a tvorila nový študijný program v kreditovom systéme. V januári 2002 Akreditačná komisia odporučila udeliť akreditáciu s právom konať štátne skúšky na štyri roky. Okrem práva konať štátne skúšky bolo 22. marca 2002 fakulte priznané tiež právo konať rigorózne skúšky a obhajoby rigorózných prác v študijnom odbore dejepis (PaedDr.).

¹² Prvé sťahovanie prebehlo v polovici roka 1999, z druhého poschodia sa katedra presťahovala na spomínané prvé poschodie.

V polovici roka 2002 ukončil pracovný pomer na škole doc. Chalupecký, čo bola pre KH citelná strata. S katedrou však spolupracoval naďalej, predovšetkým ako člen komisie pre štátne záverečné skúšky. Vedenie FF vtedy z ekonomických dôvodov tlačilo k znižovaniu počtu zamestnancov. Aby nemuseli odísť niektorí interní zamestnanci, bola na čas prerušená spolupráca s externistami (R. Kozíak, P. Dvorský). Ich prednášky sa rozdelili medzi zostávajúcich kolegov, členov katedry.¹³ Prišlo jedno z najťažších období existencie KH, keď každý jej člen zabezpečoval výučbu viacerých kľúčových predmetov. Určite sa to odrazilo i na kvalite štúdia, lebo mnohotisícročnú minulosť prednášali štyria učitelia. Našťastie obdobie provizória trvalo len jeden akademický rok. *Cirkevné dejiny* od septembra 2002 prevzal nový externista ThDr. Štefan Kuruc, PhD.

Zákonom Národnej rady SR č. 131/2002 Zb. z. sa Katolícka univerzita zmenila na konfesijnú verejnú vysokú školu, čím sa zabezpečilo jej financovanie zo štátneho rozpočtu. Odstránili sa tak najväčšie existenčné problémy. Členovia katedry boli aktívni i pri vzniku Katolíckej univerzity. Všetci jej interní zamestnanci (i niektorí externí) mali vlastnú skúsenosť s prácou v akademických senátoch.

V akademickom roku 2003/2004 vytvorila fakulta vlastný sekretariát katedry histórie (spolu s katedrou výtvarného umenia¹⁴), pričom prvou sekretárkou sa stala Ing. Zuzana Benczová.

V rokoch 2001–2004 pribudlo i niekoľko nových predmetov: *Seminár pre pravek* (0/2) – M. Novotná, *Dejiny pohanských náboženstiev v starovekom Grécku a Ríme* (2/0) – M. Babic, *Úvod do štúdia stredovekých dejín* (2/0) – M. Huťka, *Slovensko v stredoveku* (2/0) – M. Huťka, *Seminár z diplomatiky* (0/2) – J. Nemeš a P. Dvorský, alebo voliteľný *Grécky jazyk* (0/2) – M. Babic. Od roku 2001 bolo novou úlohou taktiež zabezpečovanie štátnych záverečných skúšok. Štátnych skúšok sa v rokoch 2001–2004 najčastejšie zúčastňovali prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc. (ako predsedkyňa komisie); doc. PhDr. Ivan Chalupecký; z Bratislavy prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.; z Trnavy prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc.; zo Spišskej Kapituly doc. ThDr. František Dluhoš, PhD. a archivár – knihovník Mgr. Peter Dvorský. Úroveň štúdia tak bola priamo konfrontovaná s úrovňou štúdia na iných školách. V tomto

¹³ *Úvod do štúdia histórie* – J. Nemeš, *Pomocné vedy historické* – najprv A. Nemešová, potom J. Nemeš, *Cirkevné dejiny I–IV.* – Š. Kuruc, *Všeobecné dejiny stredoveku I., II.* – M. Huťka, *Dejiny Slovenska a uhorského štátu do roku 1526 I., II.* – M. Huťka, *Všeobecné dejiny 1789–1914* – J. Nemeš, *Všeobecné dejiny 1914–1945* – P. Zmátko, *Dejiny Československa po roku 1945* – P. Zmátko, *Dejiny dejepisectva* – M. Huťka, *Historická geografia* – M. Huťka, *Dejiny vedy a techniky* – M. Huťka atď. Všetko predmety po kolegoch, ktorí boli uvoľnení.

¹⁴ V akademickom roku 2004/2005 bol zriadený spoločný sekretariát katedry histórie s katedrou slovenského jazyka a literatúry, lebo výtvarníkov začlenili do štruktúry Pedagogickej fakulty KU.

období sa pozývanie kolegov z iných akademických pracovísk na Slovensku na štátne záverečné skúšky stalo dobrou tradíciou.

Prof. M. Novotná viedla katedru histórie (predtým náboženskej výchovy a histórie) od jej počiatku takmer sedem rokov, od roku 1996 do roku 2003. Kvôli akreditácii štúdia v októbri 2003 prevzal garancie a vedenie KH nový zamestnanec, doc. PhDr. Michal Otčenáš, CSc. z Prešovskej univerzity, ktorý vtedy ukončil inauguračné konanie a v marci ďalšieho roka bol menovaný riadnym profesorom. Prof. M. Otčenáš začal od septembra 2003 viesť v Ružomberku i niekoľko prednáškových cyklov.¹⁵

Po prijatí nového zákona o vysokých školách v roku 2002 (131/2002 Zb. z.) museli všetky univerzitné pracoviská povinne opäť prejsť reakreditáciou. V spolupráci s fakultou sme pripravili projekt novo koncipovaných študijných programov rozdelených na bakalárske a magisterské štúdium. Akreditačné spisy sa zostavovali na jar a jeseň roku 2003, v mesiacoch apríl–máj 2004 sa celý akreditačný proces dovŕšil. Ministerstvo školstva priznalo FF KU akreditáciu bakalárskeho študijného programu (3-ročné denné i externé štúdium) a magisterského študijného programu (2-ročné denné i externé štúdium) v učiteľskom i neučiteľskom smere (dejepis, história). Prebehla tak transformácia doterajších päťročných študijných programov na trojročné bakalárske a dvojročné magisterské študijné programy.

V r. 2003 bolo prijatých na štúdium učiteľstva dejepisu 108 študentov, a to nielen špecializácie dejepis v kombinácii. V septembri 2004 boli na štúdium zapísaní vôbec prví poslucháči neučiteľského jednodoborového štúdia histórie, ktorých bolo 25.

Vyššie spomínaná kostra študijného programu zostala v podstate zachovaná počas celých deviatich rokov existencie pracoviska, udržala sa až do leta roku 2005. Dovtedy sa len mierne modifikovala, a to v dôsledku spomínaného ubúdania a potom pribúdania počtu pracovníkov. Zlomovým bol však začiatok akademického roka 2005/2006, kedy sa navzájom oddelilo bakalárske a magisterské štúdium, stúpol počet interných členov katedry a počet prijatých študentov. Zrodili sa nové študijné programy, vyučovanie prevzali aj noví kolegovia (od februára 2005 PhDr. Martin Lipka, PhD.; PhDr. Marek Havrila, PhD.);¹⁶ od septembra HEDr. Peter Olexák, PhD.,¹⁷ resp. októbra 2005 PhDr. Pavol Mačala, CSc.,¹⁸ PhDr. Michal

15 Jednosemestrálne predmety *Úvod do štúdia histórie, Všeobecné dejiny novoveku 1789–1914, Národné dejiny 1848–1918 a Dejiny dejepisectva.*

16 Obaja sa špecializujú na slovenskú historiografiu.

17 Špecialista sa na štúdium cirkevných dejín.

18 Prevzal po prof. M. Novotnej výučbu dejín praveku, dejiny staroveku začal vyučovať Mgr. M. Babic.

Marták¹⁹ a Mgr. Vladimír Olejník²⁰). Prof. Mária Novotná sa s katedrou rozlúčila po deviatich akademických rokoch 30. júna 2005.

Materiálne podmienky sa na Filozofickej fakulte KU rapídne zlepšili v roku 2006 (nová budova, moderné učebne, zdrojové centrum, počítače pre študentov a učiteľov atď.). Mnoho tým získala i katedra histórie a jej študenti. Vyučovací proces tak dnes prebieha v najmodernejšie vybavených priestoroch.

Vzhladom na veľký počet prijímaných poslucháčov bude do budúcnosti najväčšou výzvou zvyšovanie kvality vzdelávania. Katedra histórie sa od svojho počiatku podľa možnosti snažila aspoň raz do roka organizovať podujatie vedeckého významu a tak združovať domácich i zahraničných odborníkov. Z vedeckej činnosti KH spomenieme len tie najdôležitejšie a profilujúce aktivity nášho kolektívu.

Katedra náboženskej výchovy a histórie KPF ešte ako súčasť Žilinskej univerzity organizovala tri „biblické“ konferencie. Na všetkých troch stretnutiach významne participovali najmä ThDr. Anton Tyrol a prof. Mária Novotná.²¹ Prvé sa konalo v dňoch 23.–25. októbra 1997 na tému *Interpretácia Biblie v cirkvi* (v zborníku publikovaných 17 príspevkov),²² druhé v dňoch 5.–7. novembra 1998 na tému *Apokalypsa – Zjavenie sv. Jána* (publikovaných 18 príspevkov)²³ a tretie 2.–4. novembra 1999 na tému *Rok milosti Pána* (v zborníku 17 príspevkov).²⁴ Je na škodu veci, že po vzniku KU sa v započatom diele už nepokračovalo, hoci akcia postupne začala nadobúdať medzinárodný rozmer a získavala na kvalite.²⁵

Doc. Chalupecký organizoval na pôde FF KU v Ružomberku dňa 9. mája 2001 vedeckú konferenciu o spišskom biskupovi Jánovi Vojtaššákovi. Z príspevkov, ktoré na konferencii odzneli, vyšiel v roku 2003 zborník *Spišský biskup Ján Vojtaššák* (obsahuje 6 štúdií, panelovú diskusiu a prehľadný životopis Vojtaššáka).²⁶

¹⁹ Po Mgr. M. Babicovi prevzal ako externista vedenie pedagogickej praxe.

²⁰ Na katedre začal ako externista vyučovať latinský jazyk.

²¹ Ako vedecká redaktorka všetkých troch vydaných zborníkov príspevkov. V prvých dvoch publikovala i kratšie štúdie.

²² *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Séria humanitná 1.* Zost. A. Tyrol. Ružomberok : Žilinská univerzita, 1998, 109 s.

²³ *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Séria humanitná 2.* Zost. A. Tyrol. Ružomberok : Žilinská univerzita, 1999, 162 s.

²⁴ *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Séria humanitná 3.* Zost. A. Tyrol, B. Kluska. Ružomberok : Žilinská univerzita, 2000, 189 s.

²⁵ Tretej sa zúčastnili napr. Univ.-Prof. DDr. Georg Braulik OSB; Univ.-Prof. Dr. Roman Kühschelm; Univ.-Doc. Dr. Mag. Michael Weigl, MA.

²⁶ Vyšlo v rámci edície *Studia theologica Scepusiensia VI*, v Spišskej Kapitule (*Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie.* Zost. I. Chalupecký. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár BJV, 2003. 207 s.).

Prof. Novotnú si pri príležitosti životného jubilea uctili i jej kolegovia. V roku 2002 jej bol venovaný trnavský zborník *Anodos, Studies of the Ancient World 2/2002. In Honour of Mária Novotná*,²⁷ v ktorom jej 35 štúdií venovali slovenskí i zahraniční archeológovia a historici. Slávnostná prezentácia publikácie sa konala v Ružomberku 30. apríla 2003.

Katedra histórie sa zapojila taktiež do dlhodobého projektu Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici pod názvom *Dejiny zbožnosti*. V rámci tohto projektu sa v dňoch 5.–6. februára 2003 naša katedra spolupodieľala na organizovaní konferencie *Pohanstvo a kresťanstvo* (rovnomený zborník 25 štúdií vyšiel vo vydavateľstve Chronos v roku 2004).²⁸

Najdôležitejším už ukončeným grantovým projektom KH uplynulého obdobia bol projekt KEGA č. 3/1125/03 pod názvom *Dejiny a kultúra antického Grécka a Ríma*. Cieľom tohto spoločného medzinárodného projektu bolo vypracovanie odbornej publikácie určenej hlavne poslucháčom vysokých škôl, ale aj širšej čitateľskej verejnosti. Spoluriešiteľmi boli renomovaní odborníci na starovek pôsobiaci na Karlovej univerzite v Prahe, Trnavskej univerzite v Trnave a Katolíckej univerzite (u nás sa okrem prof. M. Novotnej, zodpovednej riešiteľky, autorsky spolupodieľal aj M. Babic). Projekt sa realizoval v rokoch 2004–2005, výsledný text je pripravený do tlače.

Druhým závažným grantovým projektom, na ktorom má naša KH spoluúčasť, je projekt VEGA č. 1/0372/03 *Slovník slovenských historikov*. Projekt priniesol nový vedúci KH prof. M. Otčenáš, zodpovedný riešiteľ. V pôvodne ohláseným spoluriešiteľom, ktorí pôsobili prevažne na Prešovskej univerzite, v Ružomberku pribudol Mgr. M. Huťka.

Úspešne dopadli pracovníci našej katedry pri žiadostiach o granty VEGA v roku 2005 (začiatok riešenia v roku 2006), keď boli úspešní všetci traja žiadatelia: prof. M. Otčenáš získal grant č. 1/3740/06 *Slovenský historiografický slovník*, PhDr. M. Lípka, PhD. č. 1/3751/06 *Slovenská exilová historiografia a historizujúca spisba v zahraničí* a Mgr. P. Zmátlo, PhD. č. 1/3755/06 *Regionálna tlač – jej význam a miesto v historickom vývoji Slovenska*. Naša KH tak získala z existujúcich katedier na Filozofickej fakulte i na celej univerzite najviac grantov VEGA v roku 2006. Niektorí členovia katedry sú pritom zároveň i spoluriešiteľmi vedeckých projektov získaných inými inštitúciami.

Jednotliví učitelia z KH udržiavali a snažia sa udržiavať pracovné a osobné kontakty so všetkými poprednými historickými pracoviskami na Slovensku, rozvíjať vzájomnú spoluprácu (katedry histórie na našich univerzitách, HÚ SAV...).

²⁷ *Anodos. Studies of the Ancient World 2/2002. In Honour of Mária Novotná*. Red. K. Kuzmová, I. Kuzma, P. Hnila. Trnava : Fakulta humanistiky TrU, 2002. 338 s.

²⁸ *Pohanstvo a kresťanstvo*. Zost. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004. 320 s.

KH využívala na spoluprácu aj odborníkov z praxe (doc. I. Chalupecký, Š. Kuruc, P. Dvorský a i). Úzko spolupracovala prostredníctvom svojich členov tiež s Metodickým centrom v Prešove, s Pedagogickým nakladateľstvom v Bratislave (na tvorbe učebníc pre stredné školy a gymnáziá – prof. Otčenáš), spolupracovala s cvičnými strednými a základnými školami, kde sa konali a konajú jednotlivé praxe študentov, tiež konzultačná činnosť. Od roku 2004 katedra organizuje i súťaž študentských prác Albertus Magnus.

Podobne je tomu na medzinárodnej úrovni. Prof. M. Novotná sa dlhodobo aktívne zúčastňovala na medzinárodnom projekte „Prähistorische Bronzefunde“ pri Goetheho univerzite vo Frankfurte nad Mohanom (projekt pod záštitou UNESCO). V rámci uvedeného projektu jej doteraz vyšlo 5 monografií. Bola členkou Stálej komisie pre štúdium doby medenej a bronzovej pri UNESCO. Pravidelne sa zúčastňovala medzinárodných konferencií. Doc. I. Chalupecký bol členom projektu „Aufbruch“ (katolícka cirkev v bývalých komunistických krajinách) a podieľal sa na projekte „Tisícročné Rakúsko“ (Rakúske milénium). Je stálym spolupracovníkom Rakúskeho biografického lexikónu.

Členovia katedry pracovali a pracujú v medzinárodných komisiách (Slovensko-poľská komisia historikov, Slovensko-poľská komisia pre humanitné vedy – prof. Otčenáš), boli a sú členmi redakčných rád domácich a medzinárodných periodík (ANODOS – Trnava; Slovanské štúdie – Bratislava; Slavische Idée – Bratislava; Acta Collegii Evangelici Prešoviensis a Annales Historici Presovienses – Prešov; Z minulosti Spiša – Levoča, Kontakty – Bratislava).

Cieľom všetkých pedagogických a vedeckých snáh má byť rozhladený študent. Absolvent učiteľského smeru by mal mať primerané znalosti zo všeobecných a národných dejín, mal by poznať vývojové trendy a didaktické postupy moderného vyučovacieho procesu. Mal by vedieť pracovať s historickými prameňmi, využívať všetky pracovné metódy histórie, dokázať sa zapojiť do spolupráce, usmerňovať odbornú činnosť v regionálnom bádaní. Musí sa vedieť orientovať v odbornej problematike a využívať moderné informačné zdroje pre rozširovanie a aktualizáciu na úrovni súčasného stavu poznania. Všetko využívať pre potreby výučby i pre vlastnú odbornú, resp. vedeckú prácu. Absolvent neučiteľského smeru ešte naviac dokonale samostatne vedecky pracovať.

Ako je to v skutočnosti? Čo sa týka uplatnenia absolventov v praxi, možno sa oprieť iba o vypracované dotazníky. Na prelome rokov 2004/2005 nám informácie o sebe poskytlo 21 % absolventov špecializácie dejepis v kombinácii. Všetci oslovení absolventi ukončili štúdium v rokoch 2001–2004. Hoci nešlo o reprezentatívnu vzorku, žiadny iný lepší štatistický súbor nemáme k dispozícii. Prekvapení sme boli vysokou úspešnosťou bývalých poslucháčov, z ktorých ani jeden neuviedol svoju nezamestnanosť (hoci možno tí neúspešní sa neozvali). Z odpovedajúcich absol-

ventov celá polovica, t. j. 50 %, vyučovala na základných školách, 25 % na gymnáziách a 15 % na iných stredných a odborných školách. Len zvyšok, 10 %, pracoval mimo svojej profesie. Z tejto desatiny sa významné percento uplatnilo v štátnej správe, v samospráve, v zariadeniach kultúrneho charakteru, nemálo z nich pôsobilo v súkromnom sektore alebo odišlo do zahraničia. Súviselo to i s malou atraktivitou učiteľského povolania a značnou presýtenosťou na trhu práce. Vysoké percento našich absolventov pracujúcich v školstve možno vysvetliť regionálnymi špecifikami Oravy, Kysúc, Spiša a Šariša. Študenti sa už počas štúdia profilovali ako budúci učitelia. Musíme ale počítať s rastúcim konkurenčným prostredím nielen v rámci Slovenska, ale v celoeurópskom priestore.

Desaťročie vyučovania histórie v Ružomberku potešuje i napomína zároveň. Potešujú úspechy absolventov, pre ktorých celé dielo vzniklo. Každého z nich formovala predovšetkým „rodinná atmosféra“, aká nebola nikde inde, o ktorú sa zaslúžil i doc. PhDr. Ivan Chalupecký. Napomínajú zasa všetky chyby a nedostatky, ktoré sa v priebehu rokov vyskytli a z ktorých mnohé sa dodnes nepodarilo odstrániť. Napokon podobné problémy zdieľajú všetky nové historické pracoviská na Slovensku. Obdobie uplynulých desiatich rokov je preto výzvou do budúcnosti. Položili sa základné hodnotové idey, na ktoré treba ďalej nadväzovať.

K práci pripájame šesť príloh (A–F).

PRÍLOHA A

Zoznam učiteľov histórie, ktorí pôsobili na Katolíckej univerzite v Ružomberku a jej predchodcoch (1996–2005)

<i>interní</i>		
prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc.	od septembra 1996	do júna 2005
doc. PhDr. Ivan Chalupecký	od septembra 1996	do júna 2002
Mgr. Peter Zmátlo, PhD.	od októbra 1997	
Mgr. Marek Babic, PhD.	od októbra 1997	
Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD.	od októbra 2000 (externe od októbra 1998)	
Mgr. Miroslav Hutka	od októbra 2000	
prof. PhDr. Michal Otčenáš, CSc.	od septembra 2003	
PhDr. Martin Lipka, PhD.	od februára 2005	
PhDr. Marek Havrila, PhD.	od februára 2005	
HEDr. Peter Olexák, PhD.	od septembra 2005	
<i>externí</i>		
PhDr. Karol Dzurik	od októbra 1997	do júna 1998
Mgr. Vincent Múcska	od októbra 1997	do júna 1999
Mgr. Rastislav Kožíak	od októbra 2000	do júna 2002
Mgr. Anna Nemešová	od februára 2002	do júna 2002
ThDr. Anton Tyrol	od októbra 2000	do júna 2002
RNDr. Ondrej Pöss, CSc.	od októbra 2001	do februára 2002
Mgr. Peter Dvorský	od októbra 1999	
ThDr. Štefan Kuruc, PhD.	od októbra 2002	
Mgr. Dušan Kováč	od októbra 2004	do júna 2005
PhDr. Pavol Mačala, CSc.	od októbra 2005	
PhDr. Michal Marták	od októbra 2005	
Mgr. Vladimír Olejník	od októbra 2005	

PRÍLOHA B

Publikačná činnosť interných pracovníkov Katedry histórie FF KU v Ružomberku a jej predchodcov v rokoch 1996–2005²⁹

1 Monografie

Zahraničné:

1. **CHALUPECKÝ, I.:** *Führer durch die Archive der Slowakischen Republik*. Stuttgart (Levoča : Polypress) 1998, 60 s. ISBN 80-887041-5-4
2. **NOVOTNÁ, M.:** *Die Fibeln in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde XIV, 11. Stuttgart: Franz Steiner, 2001. 109 s. ISBN 35-150753-9-9

Domáce:

1. **ZMÁTLO, P.:** *Matúš Pajdušák – Život a dielo*. Smižany : MO MS Smižany, 1996. 22 s. ISBN 80-967648-0-2
2. **ZMÁTLO, P.:** *Sto rokov organizovaného tenisu v Spišskej Novej Vsi 1901–2001*. Bulletin k 100. výročiu založenia prvého tenisového spolku v Spišskej Novej Vsi. Spišská Nová Ves : Mesto Spišská Nová Ves. 2001. 57 s. ISBN 80-968597-2-2
3. **CHALUPECKÝ, I.** a i.: *Reduta v Spišskej Novej Vsi*. Spišská Nová Ves : Mestský úrad, 2002. 26 s. ISBN 80-968861-8-5
4. **CHALUPECKÝ, I.:** *Spišská Kapitula*. Spišská Nová Ves : K. Štubňa – Photography, 2002. 30 s. ISBN 80-968736-0-1
5. **ZMÁTLO, P.:** *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období*. Bratislava : Chronos, 2005. 540 s. ISBN 80-89027-13-X

2 Monografie v koautorstve

1. **CHALUPECKÝ, I.** a i.: *Dejiny Vrbova*. Levoča : Modrý Peter, 1996. 157 s. ISBN 80-85515350
2. **HALUŠKA, J., CHALUPECKÝ, I.:** *Z dejín Veľkej Lomnice 1257–1997*. 740 rokov. Veľká Lomnica 1997. 68 s.
3. **Roth, P.** a i. (spoluautor **P. Zmátlo**): *Z dejín obce Jánovce (Čenčice – Jánovce – Machalovce)*. Jánovce: Popradská tlačiareň, 1997. 63 s. ISBN 80-967774-8-3

²⁹ Uvádzame len publikačnú činnosť interných pracovníkov Katedry histórie FF KU (a jej predchodkyne náboženskej výchovy a histórie KPF ŽU), a to iba v období, kedy boli riadne zamestnaní (viď prílohu č. 1).

4. NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. (spoluautor **M. Novotná**): *Praveké dejiny Svo-dína*. Nové Zámky : Cranium, 1998. 71 s. ISBN 80-968048-9-8
5. ŽIFČÁK, F., **ZMÁTLO, P.**: *Z minulosti Vítkoviec*. Levoča : Polypress, 1998. 85 s. ISBN 80-967953-6-8
6. BUC, E., **CHALUPECKÝ, I.**, **REPKOVÁ, M.**: *Nová Lubovňa*. 690. výročie pr-vej písomnej zmienky o obci. Stará Lubovňa 1998.
7. **CHALUPECKÝ, I.** a kol.: *Dejiny Popradu*. Košice : Oriens, 1998. 576 s. ISBN 80-88828-12-0
8. **NOVOTNÁ, M.**: Poprad v praveku. In: Chalupický, I. a i.: *Dejiny Popradu*. Košice : Oriens, 1998, s. 23–41. ISBN 80-88828-12-0
9. **BJALONČÍKOVÁ, J.**, **CHALUPECKÝ, I.**: *Z dejín obce Holumnica*. Kežmarok : Mikuláš Lipták, 1998. 20 s. ISBN 80-887475-7-0
10. **CHALUPECKÝ, I.**: Kurimany v stredoveku. In: *Kurimany v zrkadle času*. Zost. J. Dravecký. Kurimany 1998, s. 23–35. ISBN 80-886802-0-4
11. **CHALUPECKÝ, I.**: Z dejín Iliášoviec. In: *Iliášovce vo víre dejín*. Zost. J. Horník. Levoča : Polypress pre OÚ Iliášovce, 1999, s. 14–21. ISBN 80-887042-7-8
12. Žifčák, F. a i. (spoluautor **I. Chalupický, P. Zmátlo**): *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom*. Spišské Podhradie : Mesto Spišské Podhradie, 1999. 124 s. ISBN 80-968220-9-8
13. **RUSNÁK, E.**, **CHALUPECKÝ, I.**, **STEHLÍK, R.**: *Spiš – Gemer. Sprievodca po gotickej ceste*. Spišská Nová Ves : BIC, 2000. 96 s. ISBN 80-968375-0-8
14. **CHALUPECKÝ, I.**, **JIROUŠEK, L.**: *Spiš, perla Slovenska. Spis – A pearl of Slo-vakia. Zips eine Perle der Slowakei. Prehádzky prírodou, folklórom a historickými pamiatkami*. Spišská Nová Ves : Agentúra Lubafotopres, 2000. 192 s. ISBN 80-967556-6-8
15. **CHALUPECKÝ, I.**, **KOKORÁK, J.**: *Matejovce nad Hornádom. Dejiny obce*. Ko-šice : Vydavateľstvo Ota, 2000. 50 s.
16. **CHALUPECKÝ, I.**, **JIROUŠEK, L.**: *V srdci Spiša. Spišský hrad, Spišská Kapi-tula a okolie*. Spišská Nová Ves : Agentúra Lubafotopres, 2001. 96 s. ISBN 80-967556-9-2
17. **CHALUPECKÝ, I.**: Pohľad do histórie spišského seminára. In: *V mene Božom. Pamätnica k výročiu Kňazského seminára biskupa J. Vojtaššáka*. Spišská Kapitulka : Kňazský seminár BJV, 2000, s. 15–19. ISBN 80-714207-8-6
18. **CHALUPECKÝ, I.**: Prehľad dejín levočskej nemocnice. In: *100 rokov Nemoc-nice s poliklinikou v Levoči*. Zost. M. Papcun, J. Stolina. Levoča 2000, s. 9–27. ISBN 80-88704-34-0
19. SPRENGER Viol Inge: „...Schläft ein Lied in allen Dingen...“ Weg und Schick-sal der Schwester Zdenka Schelling. Zürich 2000. Rukopisné texty **I. Chal-u-peckého** použité autorkou na s. 7, 8, 22–27.

20. **CHALUPECKÝ, I.** a i.: *Z minulosti Lubice. Zborník k 725. výročiu získania mestských práv 1271–1996.* Kežmarok : Mikuláš Lipták, 2002. 168 s. ISBN 80-88747392
21. **CHALUPECKÝ, I.,** MATAVA, F.: *Nižné Ružbachy.* Košice : Oriens, 2002. 72 s. ISBN 80-888282-5-2
22. **CHALUPECKÝ, I.,** ŠTUBŇA, K.: *Spišská Kapitula.* Spišská Nová Ves : Arkus, 2002. 30 s. ISBN 80-968736-0-1
23. **CHALUPECKÝ, I.:** Nižné Repaše. In: Novotná, M. a kol.: *História a súčasnosť Rusínov v Levočských vrchoch.* Levoča 2002, s. 17–18. ISBN 80-88704-54-5
24. OLEXÁK, P., **CHALUPECKÝ, I.:** Životopis biskupa Jána Vojtaššáka. In: *Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie.* Zost. I. Chalupecký. Spišská Kapitula-Spišské Podhradie : Kňazský seminár BJV, 2003, s. 116–206. ISBN 80-968909-3-X
25. **CHALUPECKÝ, I.,** HARABIN, J. a i. (spoluautor **P. Zmátlo**): *Dejiny Osturne.* Osturná : Historický a kultúrny spolok v Osturni, 2004. 336 s. ISBN 80-88903-64-5
26. **OTČENÁŠ, M.:** Univerzitný profesor PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc. In: *Ferdinand Uličný. Personálna bibliografia.* Zost. M. Socha. Prešov : ŠVK, 2004, s. 4–8. ISBN 80-85734540

3 Zborníky

a/ zostavené na katedre (a predchodcoch katedry):

1. *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Sériea humanitná 1.* Ved. red. M. Novotná. Zost. A. Tyrol. Ružomberok : Žilinská univerzita, 1998. 109 s. ISBN 80-7100-481-2
2. *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Sériea humanitná 2.* Ved. red. **M. Novotná.** Zost. A. Tyrol. Ružomberok : Žilinská univerzita, 1999. 162 s. ISBN 80-7100-588-6
3. *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Sériea humanitná 3.* Ved. red. **M. Novotná.** Zost. A. Tyrol, B. Kluska. Ružomberok : Žilinská univerzita, 2000. 189 s. ISBN 80-7100-738-2
4. *Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie.* Zost. **I. Chalupecký.** Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár, 2003. 207 s. ISBN 80-968909-3-X
5. *Pohanstvo a kresťanstvo.* Zost. R. Kozíak, **J. Nemeš.** Bratislava : Chronos, 2004. 320 s. ISBN 80-89027-12-1

b/ zostavené pracovníkmi katedry (a predchodcov katedry):

1. *Z minulosti Lubice. Zborník k 725. výročiu získania mestských práv. Zost. I. Chalupecký a kol. Kežmarok : vyd. Ing. M. Lipták pre OÚ Lubica, 1996. 168 s. ISBN 80-887473-8-4*
2. *Z minulosti Spiša III.–IV. Zost. I. Chalupecký. Levoča : Polypress, 1998. 136 s. ISBN 80-966964-3-2*
3. *Z minulosti Spiša V.–VI. Zost. I. Chalupecký. Levoča : Polypress, 1999. 198 s. ISBN 80-966964-5-9*
4. *Profesor ThDr. Alojz Miškovič. Zborník prednášok na vedeckej konferencii SDS 11. 10. 1997. Zost. I. Chalupecký, M. Griger. Spišské Podhradie 1999. 58 s.*
5. *Z minulosti Spiša VII.–VIII. Zost. I. Chalupecký. Levoča : Polypress, 2001. 256 s. ISBN 80-966964-6-7.*
6. *Z minulosti Starej Lubovne. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Roč. VII.–VIII., 1999/2000. Zvláštny odtlačok. Zost. I. Chalupecký. Levoča : Pre Lubovnianske múzeum a Mestský úrad v Starej Lubovni vydal Spišský dejepisný spolok, 2001. 230 s. ISBN 80-966964-6-7*
7. *Anodos, Supplementum 2. Sammelband zum 10. Jahrestag der Fakultät für Humanistik und zum 5. Jahrestag des Lehrstuhls für Klassische Archäologie der Trnava-Universität in Trnava. Zost. M. Novotná a i. Trnava : Trnavská univerzita , 2002. 79 s. ISBN 80-89074367*
8. *Annales Historici Prešovensis. Anno 2005. Zost. M. Pekár, P. Derfiňák, P. Zmátlo. Prešov : Universum 2005. 313 s. ISBN 80-89046-27-4*

4 Vedecké práce v časopisoch

V zahraničných:

1. **NOVOTNÁ, M.:** Zur Mobilität in der Bronzezeit. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity 46, řada archeologická (M). No. 2, 1997 (1998), s. 169–179.*
2. **CHALUPECKÝ, I.:** Die Zipser Städte im 13.–16. Jahrhundert. In: *Historia urbana, r. 5, 1997, č. 1, s. 79–89.*
3. **NOVOTNÁ, M.:** Zum Hortfund aus Gemer. In: *Transylvanica. Internationale Archäologie 7, 1999, s. 167–171.*
4. **CHALUPECKÝ, I.:** Die ungarische Revolution und die Deutschen in Oberungarn. In: *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter 48, 1999, s. 59–67.*
5. **CHALUPECKÝ, I.:** Die Bürgerhäuser von Leutschau /Levoča/ – Slowakei. In: *Frankfurter Wirtschafts- und Sozialgeographische Schriften, Heft 70: LAMPING, H: Wandel und Beharrung. Regionalgeographische Untersuchungen in Australien – Südafrika – Rumänien – Slowakei – Deutschland. Frankfurt am Main 2000, s. 251–276.*

6. **NOVOTNÁ, M.:** K depotom horizontu Gyermely v Karpatskej kotline. In: *Pravěk NR* 10, 2001, s. 365–377.
7. **CHALUPECKÝ, I.:** Die Zipser Deutschen im 18. Jahrhundert. In: *Südostdeutsches Archiv*, Bd. XLIV/XLV, 2001/2002, s. 21–30.
8. **CHALUPECKÝ, I.:** Das Bild der Zipser Städte. In: *Historia urbana*, X, 2002/1–2, s. 111–115.
9. **HAVRILA, M.:** Boj perom a mečom v revolúcii 1848/49 v Prešove a okolí. In: *Slovanský přehled, Review for Central and Southeastern European History*, r. 91, 2005, č. 1, s. 45–61.

V domácich:

a/ karentované

1. **CHALUPECKÝ, I.:** Politický vývoj Gemera 1526–1711. In: *Historický časopis*, r. 46, 1998, č. 2, s. 215–229.
2. **ŠIMEKOVÁ, S.** (študentka): Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. In: *Historický časopis*, r. 48, 2000, č. 3, s. 401–416.
3. **NEMEŠ, J. – ZMÁTLO, P.:** Listy Andreja Hlinku biskupovi Karolovi Kmetkovi z rokov 1919–1928. In: *Historický časopis*, r. 51, 2003, č. 3, s. 501–527.
4. **HAVRILA, M.:** Činnosť Historického odboru Matice slovenskej od roku 1945 do začiatku 50. rokov 20. storočia v slovenskej historiografii. In: *Historický časopis*, r. 53, 2005, č. 2, s. 283–304.

b/ nekarentované

1. **NOVOTNÁ, M.:** Zu aktuellen Problemen der älteren Bronzezeit. In: *Zborník FFUK – Musaica 23*. Bratislava 1996, s. 3–18.
2. **NOVOTNÁ, M.:** Die Beziehungen zum ägäischen Raum in der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: *Zborník FF UK – Musaica 23*. Bratislava 1996, s. 19–27.
3. **CHALUPECKÝ, I.:** Protikresťanská politika komunistického strany. In: *Bulletin Slovenskej spoločnosti kanonického práva 2*. Spišská Kapitula 1996, s. 14–21.
4. **CHALUPECKÝ, I.:** Privilégium spišských Nemcov z roku 1271. In: *Z minulosti Spišskej Belej*, 1997, č. 3, s. 14–19.
5. **CHALUPECKÝ, I.:** K politickým dejinám Spišskej Belej do roku 1918. In: *Z minulosti Spišskej Belej*, 1998, č. 4, s. 6–22.
6. **CHALUPECKÝ, I.:** Inventár spišského starostovstva z roku 1758. In: *Z minulosti Spiša III.–IV. Levoča* : Polypress, 1998, s. 81–88.
7. **ZMÁTLO, P.:** Matúš Pajdušák (1871–1950). In: *Z minulosti Spiša III.–IV. Levoča* : Polypress, 1998, s. 69–79.
8. **NEMEŠ, J.:** Testament Pavla Bornemisu osvetľuje minulosť Nitrianskeho kódezu. In: *Liturgia*, r. 8, 1998, č. 2, s. 178–183.

9. **NEMEŠ, J.:** Testament ako prameň materiálnej kultúry stredoveku (uhorské duchovenstvo). In: *Studia Archaeologica Medievalia Slovaca* II. Bratislava 1999, s. 114–127.
10. **CHALUPECKÝ, I.:** Protireformácia alebo rekatolizácia? In: *Historické štúdie*, č. 40, 1999, s. 131–140.
11. **CHALUPECKÝ, I.:** Vývoj verejnej správy Gemera v rokoch 1526–1711. In: *Slovenská archivistika*, r. 34, 1999, č. 1, s. 55–62.
12. **CHALUPECKÝ, I.:** Spoločenský a duchovný život Levoče v prvej polovici 16. storočia. In: *Z minulosti Spiša V.–VI. Levoča* : Polypress, 1999, s. 89–105.
13. **CHALUPECKÝ, I., PAVLÍK, E.:** 50 rokov od „Levočskej vzbury“ v roku 1949. In: *Z minulosti Spiša V.–VI. Levoča* : Polypress, 1999, s. 127–171.
14. **ZMÁTLO, P.:** Z kultúrno-osvetového života medzivojnovnej Levoče (1919–1938). In: *Z minulosti Spiša V.–VI. Levoča* : Polypress, 1999, s. 105–125.
15. **CHALUPECKÝ, I.:** Snahy Uhorska o vykúpenie spišských miest z poľského zálohu v 15. a 17. storočí. In: *Historické štúdie*, r. 41, 2000, s. 115–121.
16. **NOVOTNÁ, M.:** Die Epiphanie in der minoischen Religion. In: *Andos. Studies of Ancient World* 1, 2001, s. 143–151.
17. **BABIC, M.:** Kresťanstvo a pohanské myslenie I, II. In: *Disputationes scientificae Universitatis catholicae in Ružomberok*, r. 1, 2001 č. 1 a 2, s. 21–34 a 14–22.
18. **ZMÁTLO, P.:** Z kultúrno-spoločenskej činnosti spolkov a škôl v okrese Stará Lubovňa v rokoch predmníchovskej ČSR 1918–1938. In: *Z minulosti Spiša VII.–VIII. Levoča* : Polypress, 2001, s. 159–209.
19. **ZMÁTLO, P.:** Rotariánske hnutie na Spiši. In: *Z minulosti Spiša IX.–X. Zost. František Žižčák. Levoča* : Polypress, 2002, s. 274–279.
20. **NOVOTNÁ, M.:** Probleme und Perspektiven der klassischen und provincialrömischen Archäologie. In: *Anodos, Supplementum 2. Sammelband zum 10. Jahrestag der Fakultät für Humanistik und zum 5. Jahrestag des Lehrstuhls für Klassische Archäologie der Trnava-Universität in Trnava*. Zost. M. Novotná a i. Trnava : Trnavská univerzita , 2002.
21. **ZMÁTLO, P.:** Spev, hudba a tanec na Spiši v medzivojnovnom období. In: *Z minulosti Spiša XI. Levoča* : Polypress, 2003, s. 87–124.
22. **NEMEŠ, J.:** Testament levočského farára Mollera z roku 1558 a problém jeho konfesionality. In: *Z minulosti Spiša XIII. Levoča* : MTM, 2005, s. 63–72.

5 Vedecké práce v zborníkoch

V zahraničných:

1. **NOVOTNÁ, M.:** Ein weiterer Hortfund aus der Gemeinde Gemer. In: *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Zost. T. Kovács. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 1996, s. 163–173.
2. **NOVOTNÁ, M.:** Bemerkungen zu den Bronzedeponierungen in der Slowakei. In: *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*. Ed. M. Almagro-Gorbea. Regensburg – Bonn : Universität Verlag, 1996, s. 481–495.
3. **NOVOTNÁ, M.:** Zu Anfängen der Metallurgie in der Slowakei. In: *Ancient Mining and Metallurgy in southeast Europe*. Zost. P. Petrovic. Bor – Belgrade : Arheoloski Institut, 1996, s. 69–76.
4. **NOVOTNÁ, M., NOVOTNÝ, B.:** Karpaten – und Donauregionen in der frühen und mittleren Bronzezeit. In: *Absolute Chronology archaeological Europe 2500–500 BC*. Acta archaeologica Supplementa Vol. I. Kobenhavn : Munksgard, 1996, s. 87–98.
5. **NOVOTNÁ, M., NOVOTNÝ, B.:** Das Donau-Balkan Gebiet während der Bronzezeit. In: *The Colloquia of the XII. Congres UISPP*. Forli : Abaco, 1996, s. 59–65.
6. **NOVOTNÁ, M.:** Bemerkungen zu den Interpretationsmöglichkeiten der Bronzehortfunde in der Slowakei. In: *Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa*. Ed. W. Blajer. Krakow : Jagiellonen-Universität, Institut für Archäologie, 1997, s. 143–152.
7. **NOVOTNÁ, M.:** Bemerkungen zum Hortfund aus Velký Blh. In: *Uzdarje Dragoslavu Srejičicu*. Ed. M. Lazic, D. Srejič. Beograd : Centar za Arheoloska Istrazivanja Fil. Fak. Univ., 1997, s. 267–270.
8. **CHALUPECKÝ, I.:** Feiern und Gedenktage in der Slowakei. In: *Der Kampf um das Gedächtnis: Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau Verlag, 1997, s. 189–209.
9. **NOVOTNÁ, M.:** Zur Chronologie der Bronzehortfunde im Karpatenbecken. In: *Tradition and Inovation. Festschrift für Chr. Strahm*. Rahden 1998, s. 349–369.
10. **CHALUPECKÝ, I.:** Geschichte und Identität: Zum Umgang mit dem kulturellem Erbe in der Slowakei. In: *Slowakei. Gesellschaft im Aufbruch. Nation – Kultur – Wirtschaft*. Zost. C. Y. Robertson-Wensauer. Baden – Baden : Nomos – Verlag, 1999, s. 109–115.
11. **CHALUPECKÝ, I.:** Kolegium Pijarów w Podolińcu miejscem przenikania się kultur między Polską a Słowacją. In: *Spisz wielkokulturowe dziedzictwo*. Zost. A. Kroh. Sejny 2000, s. 77–88.

12. **NOVOTNÁ, M.:** Angriffs- und Symbolwaffen der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa. Internationale Archäologie 2*, 2001, s. 317–323.
13. **NOVOTNÁ, M.:** Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław-Biskupin 2001, s. 365–375.
14. **CHALUPECKÝ, I.:** Die Familie Petzval und die Zips. In: *Deutsche Sprache in Europa*. Zost. J. Meier, A. Ziegler. Wien 2001, s. 581–584.
15. **CHALUPECKÝ, I.:** Kolegium pijarów w Podolińcu. Piaristické kolégium v Podolińci. In: *Pogranicze polsko-słowackie 2002. Pohraničie polsko-slovenské 2002*. Nowy Targ 2002, s. 13–24.
16. **ZMÁTLO, P.:** Kultúrno-spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období s prihliadnutím na národnostné aspekty. In: *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Red. Ryszard Gładkiewicz a Martin Homza. Levoča – Wrocław 2003, s. 741–755.
17. **NOVOTNÁ, M.:** K elitám obdobia starších popolnicových polí na Slovensku. In: *K počtě Vladimíru Podborskému*. Brno 2004, s. 497–506.

V domácich:

1. **CHALUPECKÝ, I.:** Stav a potreby výskumu cirkevných dejín na Slovensku. In: *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. Vedecké kolokvium 26.–27. 11. 1996. Bratislava : AEP, 1997, s. 113–118.
2. **CHALUPECKÝ, I.:** Cirkevné majetky na Slovensku. In: *Ius et iustitia. Acta V. symposiū iuris canonici anni 1995*. Spišské Podhradie 1997, s. 265–272.
3. **NOVOTNÁ, M.:** Biblia a história. In: *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Sériea humanitná 1*. Zost. A. Tyrol. Ružomberok : Žilinská univerzita, 1998, s. 98–100.
4. **CHALUPECKÝ, I.:** Demografický, sociálny a národnostný vývoj a zmeny osídlenia Gemera v rokoch 1526–1711. In: *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Zost. V. Sedlák. Bratislava : SHÚ MS, 1998, s. 221–234.
5. **CHALUPECKÝ, I.:** Vereine in Leutschau und das gesellschaftliche Leben der Stadt. In: *Städtliches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Referate des Internationalen Symposiums in Častá – Pila vom 11.–14. 9. 1995*. Zost. V. Čičaj, O. Pickl. Bratislava : AEP, 1998, s. 241–244.
6. **CHALUPECKÝ, I.:** Archívne dokumenty v diele prof. Rapanta. In: *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897–1988–1997)*. Zost. R. Marsina. Martin – Bratislava : SHÚ MS, 1998, s. 189–200.
7. **NOVOTNÁ, M.:** Historické pozadie Danielovej apokalypsy a epifania v mi-nojskom náboženstve. In: *Práce a štúdie Žilinskej univerzity. Sériea humanitná 2*. Zost. A. Tyrol. Ružomberok : Žilinská univerzita, 1999, s. 26–31.

8. **NOVOTNÁ, M.:** Prínos Orientu pre hudbu pravekej Európy. In: *Orient a okcident v kontaktoch a konfrontáciách*. Bratislava 1999, s. 65–74.
9. **NOVOTNÁ, M.:** Die Aunjetitze Kultur in der Slowakei. In: *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen, Mähren und in der Slowakei*. Ed. J. Batora, J. Peška. Nitra 1999, s. 97–111.
10. **NOVOTNÁ, M.:** Beiträge zur Besiedlung der mitteldanubischen Hügelgräberkultur in der Slowakei. In: *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen, Mähren und in der Slowakei*. Ed. J. Batora, J. Peška. Nitra 1999, s. 241–249.
11. **CHALUPECKÝ, I.:** Spoločenský a duchovný život Levoče v prvej polovici 16. storočia. In: *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. Zost. P. Daniel. Bratislava 1999, s. 19–34.
12. **CHALUPECKÝ, I.:** Likvidácia spišských seminárov. In: *Zrušenie kňazských seminárov na Slovensku v roku 1950. Historický zborník*. Zost. V. Judák. Nitra 1999, s. 26–31.
13. **CHALUPECKÝ, I.:** Kultúrnohistorický význam založenia Učiteľského ústavu v Spišskej Kapitule. In: *180. výročie založenia Učiteľského ústavu. Zborník prednášok*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár, 1999, s. 5–19.
14. **CHALUPECKÝ, I.:** Cirkevné archívy a knižnice na Slovensku, stav a perspektívy. In: *Kresťanské kultúrne dedičstvo a jeho budúcnosť. Zborník prednášok zo sympózia 11.–13. 9. 1997 v Spišskej Kapitule*. Zost. M. Kvasnicová. Bratislava 1999, s. 3n.
15. **CHALUPECKÝ, I.:** K počiatkom cirkevnej správy v Šariši. In: *750. výročie cirkevnej organizácie na území dnešnej Košickej arcidiecézy. Zborník príspevkov polytematického seminára z cirkevných dejín, Košice, 28. októbra 1998*. Prešov 1999, s. 16–18.
16. **NOVOTNÁ, M.:** Nový typ súčastí konského postroja zo Slovenska. In: *Sborník Miroslavu Buchwaldkovi*. Most 2000, s. 181n.
17. **CHALUPECKÝ, I.:** Zlatá bula Leopolda I. roku 1660. In: *340. výročie kráľovského potvrdenia Košickej univerzity. Studia academia historiae ecclesiae. Cassovia III. Zborník príspevkov monotematického seminára z cirkevných dejín. Košice 21. marca 2000*. Prešov 2000, s. 26–30.
18. **CHALUPECKÝ, I.:** Konfesionálny vývoj Gemera v rokoch 1526–1711. In: *Problematika cirkevných dejín 1526–1681 na Slovensku (v Uhorsku)*. Zost. D. Čaplovič. Bratislava : Veda, 2001, s. 61–67.
19. **CHALUPECKÝ, I.:** Kroniky a kronikári mesta Levoča. In: *Pohľady do minulosti*. Zost. M. Novotná. Levoča : Spišské múzeum – Kultúrne a informačné centrum v Levoči, 2001, s. 25–36.

20. **CHALUPECKÝ, I.:** Kto bol Majster Pavol z Levoče? In: *Pohľady do minulosti*. Zost. M. Novotná. Levoča : Spišské múzeum – Kultúrne a informačné centrum v Levoči, 2001, s. 83–90.
21. **CHALUPECKÝ, I.:** Môj Spiš. In: *Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Spiša*. Zost. Ján Brindza. Nitra 2002, s. 3–6.
22. **ZMÁTLO, P.:** Náčrt kultúrno-spoločenského života na Spiši v období prvej Československej republiky. In: *Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Spiša*. Zost. Ján Brindza. Nitra 2002, s. 147–154.
23. **CHALUPECKÝ, I.:** Spoločnosť Ježišova a jej podiel na katolíckej reforme. In: *Rehole a kláštory v stredoveku*. Zost. R. Kožiak, V. Múcska. Bratislava – Banská Bystrica : Chronos, 2002, s. 184–194.
24. **CHALUPECKÝ, I.:** Biskup Jozef Čársky a komunistický režim. In: Hišem, C. – Zubko, P. (zost.): *Štyridsiate výročie úmrtia biskupa Jozefa Čárskeho*. Zborník príspevkov monotematického seminára z cirkevných dejín. Košice 2002, s. 76–86.
25. **CHALUPECKÝ, I.:** Významné evanjelické osobnosti Levoče, Peter Zabler, Štefan Xylander, Christian Pfanschmiedt a Ján Ludovít Topertzter. In: *Pohľady do minulosti*. Zborník prednášok z histórie II. Ed. M. Novotná. Levoča 2002, s. 101–116.
26. **CHALUPECKÝ, I.:** K perzekúcii študentov a ich vylučovaniu zo škôl v rokoch 1945–1956. In: *Historický zborník* 12, 2002, č. 1–2, s. 137–142.
27. **CHALUPECKÝ, I.:** Myšlienky na záver. In: *Studia theologica Scepusiensia* IV., 2002, s. 123–125.
28. **CHALUPECKÝ, I.:** Obsadenie spišského biskupského stolca po roku 1918. In: *Spišský biskup Ján Vojtaššák*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Zost. I. Chalupický. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie : Kňazský seminár BJV, 2003, s. 7–24.
29. **NOVOTNÁ, M.:** Niekoľko poznámok k antropomorfným urnám bádanskej kultúry. In: *Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen*. Nitra 2004, s. 75–81.
30. **BABIC, M.:** Pohanšká filozofická terminológia v diele Aurelia Augustina (Vybrané kapitoly v kontexte politickej teórie). In: *Pohanstvo a kresťanstvo*. Zost. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 45–54.
31. **NEMEŠ, J.:** Vznik kresťanského modelu aktívneho a kontemplatívneho života na západe (dielo Kassiána). In: *Pohanstvo a kresťanstvo*. Zost. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 55–82.
32. **KOŽIAK, R., NEMEŠ, J.:** Pro praefatione alebo niekoľko poznámok k výskumu cirkevných dejín. In: *Pohanstvo a kresťanstvo*. Zost. R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 9–13.
33. **ZMÁTLO, P.:** K problematike spracovania kultúrnych dejín v regionálnom rozmere (na príklade historického Spiša). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*.

Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004. Zost. M. Pekár a P. Derfiňák. Prešov 2004, s. 67–83.

34. **HUTKA, M.:** Reflexia rytierstva v stredovekej sakrálnej ikonografii na Slovensku. In: *Rytierstvo, element v živote stredovekého človeka*. Zost. J. Meliš. Trnava : Trnavský historický spolok, 2005, s. 70–90.
35. **OTČENÁŠ, M.:** Slovenský revolučný program na jar 1848. K významu Žjadosťi slovenskeho Národu. In: *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848–1938*. Zost. P. Švorc, L. Harbulová, K. Schwarz. Prešov : PU, 2005, s. 45–51.

6 Odborné práce v časopisoch a zborníkoch

V zahraničných:

1. **CHALUPECKÝ, I.:** Kosciól katolícky na Slowacji, 1, 2. In: *Žródło. Tygodnik rodzin katolickich*. Biala. Żywiec. Rzeszów. Sosnowiec, 1997, č. 28 a 29, s. 28 a 28.
2. **ZMÁTLO, P.:** Die Zips – ein Schmuckstück der Slowakei. In: *Der Rotarier*, April 1999, Heft 4, s. 47–50.
3. **CHALUPECKÝ, I.:** Viktor Lumtzer – ein Germanist aus der Zips. In: *Karpaten Jahrbuch 2002*. Stuttgart 2001, s. 169–170.
4. **CHALUPECKÝ, I.:** A szepesséi németek a 18. században. In: *LIMES. Tudományos szemle. Magyarok és Németek. XV.*, 2002, č. 1, s. 37–44.

V domácich:

1. **NOVOTNÁ, M.:** O historickej publicistike a úlohe kritiky. In: *Forum scientiae* 3, No. 4–6, 1996, s. 1–2.
2. **CHALUPECKÝ, I.:** Protikresťanská politika komunistickej strany v rokoch 1948–1968. In: *Listy časové a nadčasové IX.*, 1996, č. 1, s. 8.
3. **CHALUPECKÝ, I.:** Dve doby – dve osobnosti. In: *Z minulosti Spišskej Belej* 1995/1996, č. 2, s. 6–8.
4. **CHALUPECKÝ, I.:** Laudátió (Štefan Šmálik). In: *Štefan Šmálik: Životná cesta*. Tvrdošín 1996, s. 125.
5. **CHALUPECKÝ, I.:** Východná Európa – kresťania a mier v spoločnosti (K 45. Medzinárodnému kongresu Kirche in Not r. 1995). In: *Verbum*, r. 7, 1996, č. 1, s. 55.
6. **NOVOTNÁ, M., SOJÁK, M.:** Výskum osady z doby bronzovej v Poprade – Matejovciach. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1995*. Nitra : AÚ SAV 1997, s. 139–140.
7. **CHALUPECKÝ, I.:** Vývoj severnej hranice na Spiši. In: *Život – Kraków* 1997, č. 4 a 5, s. 12–13 a 8–9.

8. **CHALUPECKÝ, I.:** Doc. ThDr. Jozef Špirko 1896–1954. In: *Historický zborník*, 1997, č. 7, s. 155–156.
9. **CHALUPECKÝ, I.:** Dr. Jozef Tiso – kňaz a prezident. In: *Brázda* VI, 1997, s. 102–103.
10. **CHALUPECKÝ, I.:** Katolicizmus na Slovensku do roku 1918. In: *Viera a život*, r. 7, 1997, s. 82–96.
11. **CHALUPECKÝ, I.:** Cirkev a sociálna oblasť v svetových dejinách. In: *Viera a život*, r. 7, 1997, s. 345–351.
12. **CHALUPECKÝ, I.:** Na ceste k erbu. In: *Panoráma Spiša a Tatier*, r. 5, 1997, č. 8, s. 3.
13. **CHALUPECKÝ, I.:** Krestanský mučeník z Levoče. In: *Spišský kuriér*, r. 6, 1997, č. 6, s. 4.
14. **ZMÁTLO, P.:** Klub československých turistov. In: *Nové Spišské hlasy*, 17. 6. 1997, športová príloha Fanúšik extra, s. 2.
15. **NOVOTNÁ, M.:** V medzinárodnom meradle neplatia „susedské výpomoci“. In: *Forum scientiae et sapientiae* 5, No. 4–6, 1998, s. 17.
16. **CHALUPECKÝ, I.:** Z dejín obce Letanovce. In: *Letanovce. Odkaz Maroša Maďačova*. Zost. J. Botík. Bratislava 1998, č. 4, s. 7–8.
17. **ZMÁTLO, P.:** Aktivity v rokoch 1920–1938. In: *Pamätnica Miestneho odboru Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi 1920–1995*. Zost. Ján Horník. Spišská Nová Ves 1998, s. 39–41.
18. **ZMÁTLO, P.:** Činnosť miestneho odboru na stránkach Spišských hlasov v rokoch 1934–1937. In: *Pamätnica Miestneho odboru Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi 1920–1995*. Zost. Ján Horník. Spišská Nová Ves 1998, s. 43–48.
19. **CHALUPECKÝ, I.:** Bibliografia. Výber literatúry o Spiši vydanej v posledných rokoch. In: *Z minulosti Spiša* III.–IV. Levoča : Polypress, 1998, s. 129–134.
20. **CHALUPECKÝ, I.:** Likvidácia spišských seminárov. In: *Brázda*, r. 7, 1998, č. 1, s. 5–7.
21. **CHALUPECKÝ, I.:** Rektor seminára Dr. Ján Ferenčík. In: *Brázda*, r. 7, 1998, s. 102–105.
22. **CHALUPECKÝ, I.:** Ján Ladislav Pyrker (1772–1847). In: *Slovo zo srdca* V, 1998, č. 6, s. 7.
23. **CHALUPECKÝ, I.:** Filozof slovenskej kultúrnosti (L. Hanus). In: R. Lesňák: *Listy z podzemia*. Bratislava 1998, s. 7–8.
24. **CHALUPECKÝ, I.:** Katolíci a evanjelici na Slovensku. In: *OS*, 1998, č. 3, s. 8–10.
25. **CHALUPECKÝ, I.:** Literatúra o Spiši vydaná najmä v rokoch 1998 a 1999. In: *Z minulosti Spiša* V.–VI. Levoča : Polypress, 1999, s. 197–198.
26. **CHALUPECKÝ, I.:** Svätá Kunikunda. In: *Slovo zo srdca* VI, 1999, č. 3, s. 6.

27. **NOVOTNÁ, M.:** Význam bádania pre výučbu humanitných disciplín v súčasnosti. In: *Úloha vedy a výskumu na vysokých školách*. Nitra 1999, s. 22–24.
28. **CHALUPECKÝ, I.:** Spišskokapitulskí jezuiti a rekatolizácia na Spiši. In: *Viera a život*, r. 9, 1999, č. 3, s. 225–235.
29. **CHALUPECKÝ, I.:** Z dejín Dlhých Stráží. In: *Spiš v premenách. Vlastivedná príloha Panorámy Spiša a Tatier* I. 24. 9. 1999, č. 1, s. 3–4.
30. **CHALUPECKÝ, I.:** K dejinám Spišského biskupstva. In: *Almanach Muszyny* 1999, s. 27–31.
31. **CHALUPECKÝ, I.:** Erb Spišskej župy. In: *Panoráma Spiša a Tatier*, r. 7, 1999, č. 11. 1 s.
32. **NOVOTNÁ, M.:** Akreditácie a humanitné vedy. In: *Forum scientiae et sapientiae*, r. 7, 2000, č. 4, s. 22–24.
33. **CHALUPECKÝ, I.:** Na cestu. In: B. Kumor: *Cirkevné dejiny. Kresťanský starovek*. Levoča 2000, s. 4–5.
34. **CHALUPECKÝ, I.:** Z dejín Spišského seminára. In: *Brázda*, r. 9, 2000, č. 2, s. 32–33.
35. **ZMÁTLO, P.:** Prehľad novín na Spiši. In: *Spišské hlasy, súkromné noviny*, 3. 1. 2000, r. 1, č. 1, s. 5.
36. **ZMÁTLO, P.:** 95 rokov od narodenia Františka Hadriho-Drevenického. Usilovný kňaz – rodolub. In: *Panoráma Spiša a Tatier*, 9. 6. 2000, s. 1–2.
37. **ZMÁTLO, P.:** František Hadri-Drevenický – 95 rokov od jeho narodenia. In: *Spišské hlasy, súkromné noviny*, 19. 6. 2000, r. 1, č. 25, s. 6.
38. **ZMÁTLO, P.:** Spišská Nová Ves v zrkadle 20. storočia. In: *Panoráma Spiša a Tatier. Spiš v premenách – vlastivedná príloha*, 14. 4. 2000, r. 2, č. 1, s. 4.
39. **CHALUPECKÝ, I.:** Z dejín cirkevného školstva v Levoči. In: V. Osif: *Pamätnica k 10. výročiu založenia Gymnázia sv. Františka Assiského v Levoči 1991–2001*. Levoča 2001, s. 15–17.
40. **CHALUPECKÝ, I.:** Minoriti v Spišskom Štvrtku. In: *Naše svedectvo*, r. 2, 2001, č. 1, s. 53–56.
41. **CHALUPECKÝ, I.:** Literatúra o Spiši vydaná najmä v rokoch 1999–2001. In: *Z minulosti Spiša VII.–VIII.* Levoča : Polypress, 2001, s. 249–253.
42. **CHALUPECKÝ, I.:** Spoločnosť Ježišova a jej podiel na katolíckej reforme. In: *Viera a život*, r. 11, 2001, s. 2–10.
43. **CHALUPECKÝ, I.:** Msgr. Mgr. Ján Maga. In: *Viera a život*, r. 11, 2001, s. 73–76.
44. **ZMÁTLO, P.:** Práve pred 66 rokmi založili robotnícky spevokol Lýra. Z minulosti spevokolov na Spiši. In: *Panoráma Spiša a Tatier*, 23. 3. 2001, s. 2.
45. **CHALUPECKÝ, I.:** Historik musí byť zvedavý. In: *Zmo – Hlas*, r. 13, 2002, č.2, s. 18–21.

46. **CHALUPECKÝ, I.:** Historik a medievista Karol Wagner (1732–1790): K 270. výročiu narodenia. In: *Historický zborník* 12, 2002, s. 289–292.
47. **CHALUPECKÝ, I.:** 10 rokov Spišského dejepisného spolku. In: *Historický časopis*, r. 50, 2002, s. 380–383.
48. **CHALUPECKÝ, I.:** Kanonik Juraj Palkovič a Sväté písmo. In: *Pútnik svätovojtešský* 2003, Trnava 2002, s. 65–68.
49. **CHALUPECKÝ, I.:** Z dejín Dlhých Stráží : Bicere či Lengvarty. In: *Spišské hlasy*, r. 3, 2002, č. 29–30, s. 10–11.
50. **CHALUPECKÝ, I.:** Objav kostola na Horanskom. In: *Panoráma Spiša a Tatier*, r. 10, 2002, č. 13, s. 3.
51. **CHALUPECKÝ, I.:** 10 rokov činnosti Spišského dejepisného spolku. In: *Z minulosti Spiša IX. –X.* Levoča : Polypress, 2002, s. 302–307.
52. **HAVRILA, M.:** Z hospodárskeho života Prešova v druhej polovici 18. storočia. In: *Prešov, kultúrno-spoločenský mesačník*, r. 48, 2005, č. 1, s. 14–15.
53. **HAVRILA, M.:** Boj perom a mečom v revolúcii 1848/49 v Prešove a okolí. In: *Prešov, kultúrno-spoločenský mesačník*, r. 48, 2005, č. 2, s. 14–15.
54. **HAVRILA, M.:** Prešov na konci druhej svetovej vojny. In: *Prešov, kultúrno-spoločenský mesačník*, r. 48, 2005, č. 7, s. 14–15.
55. **HAVRILA, M.:** Obraz Prešova na mape z roku 1768. In: *Prešov, kultúrno-spoločenský mesačník*, r. 48, 2005, č. 9, s. 14–15.
56. **HAVRILA, M.:** Kunove gardy vo Finticiach. In: *Prešovský večerník*, r. 16, 2005, č. 3824, s. 10–11.
57. **OTČENÁŠ, M.:** Generačný a dobový kontext básnickej tvorby Pavla Janíka. In: *Život a dielo Pavla Janíka*. Zost. A. Červenák. Nitra : Filozofická fakulta UKF, 2005, s. 109–111.
58. **OLEXÁK, P.:** Katolícka cirkev a Rómovia. In: *Viera a život*, r. 15, 2005, č. 1.
59. **OLEXÁK, P.:** Osvietenstvo alebo Sapere aude. In: *Viera a život*, r. 15, 2005, č. 4.
60. **NEMEŠ, J.:** Prešovská synoda na začiatku národného prebudenia. In: *Národný kalendár* 2006. Zost. Š. Haviar, N. Rolková, v spolupráci s K. Petrovským. Martin : Matica slovenská, 2005, s. 55–56. (zaslaný text pozmenený)
61. **ZMÁTLO, P.:** Výskum v sociálnej oblasti a náčrt kultúrno-spoločenských pomerov v okrese Prešov v medzivojnovom období. In: *Annales Historici Prešovensis. Anno 2005*. Zost. M. Pekár, P. Derfiňák, P. Zmátlo. Prešov : Universum 2005, s. 279–281.

7 Recenzie a správy v časopisoch

1. **CHALUPECKÝ, I. (rec.):** Legeza, L., Szacs vay, P.: Felvidéki utakon. 1. kötet Homonnától Felkáiig. In: *Verbum*, r. 7, 1996, č. 2, s. 123–124.

2. **CHALUPECKÝ, I.** (rec.): Hadrián Radváni: Bibliografia vydaní Spolku sv. Vojtecha 1870–1994. In: *Verbum*, r. 8, 1997, č. 1–2, s. 86.
3. **CHALUPECKÝ, I.** (rec.): K. Schwarz, P. Švorc (zost.): Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. In: *Historický časopis*, r. 45, 1997, č. 2, s. 356–357.
4. **ZMÁTLO, P.:** Nájde Almanach spišských študentov svojich nasledovníkov? In: *Spišský kuriér*, 12. 5. 1997, s. 4.
5. **CHALUPECKÝ, I.:** Činnosť SDS v rokoch 1995 a 1996. In: *Z minulosti Spiša III.–IV.* Levoča : Polypress, 1998, s. 117–119.
6. **CHALUPECKÝ, I.** (rec.): J. Tomko: Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku. Spišská Kapitula 1994. In: *Most*, r. 43, 1998, č. 3–4, s. 153–154.
7. **CHALUPECKÝ, I.:** Vyšli Dejiny Popradu. In: *Podtatranské noviny*, r. 39, 1998, č. 49, s. 7.
8. **ZMÁTLO, P.:** Spišský dejepisný spolok bilancoval. In: *Spišský kuriér*, 24. 2. 1998, s. 2.
9. **CHALUPECKÝ, I.:** Činnosť SDS v rokoch 1997 a 1998. In: *Z minulosti Spiša V.–VI.* Levoča : Polypress, 1999, s. 181–183.
10. **ZMÁTLO, P.:** Historické podobnosti. In: *Spišský denník*, 4. 9. 1999, s. 9.
11. **NOVOTNÁ, M.:** 50 rokov samostatného štúdia archeológie na FiF UK v Bratislave. In: *Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV* 12, 2001, č. 1, s. 3–5.
12. **HAVRILA, M.** (rec.): Eds.: P. Švorc, L. Harbulová, K. Schwarz: Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848–1938. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2004*. Brno : Masarykova univerzita 2005, s. 434–435.
13. **ZMÁTLO, P.** (rec.): Nešpor, Z. R.: Víra bez cirkve? In: *Historický časopis*, r. 53, 2005, č. 2, s. 399–400.

8 Jubileá a nekrológy

1. **NOVOTNÁ, M.:** Ing. Dr. h. c. Štefan Janšák osemdesiatročný. In: *Krásy Slovenska*, 1996, č. 11, s. 432–433.
2. **NOVOTNÁ, M.:** Hermann Müller-Karpe. Životopis, vedecká, pedagogická a organizátorská činnosť. In: *Hermann Müller-Karpe Doctor honoris causa Universitatis studiorum Comenianae Bratislavensis*. Bratislava 1997, s. 7–14.
3. **CHALUPECKÝ, I.:** Za Ondrejom Šimekom 1912–1996. In: *Z minulosti Spiša III.–IV.* Levoča : Polypress, 1998, s. 126.
4. **CHALUPECKÝ, I.:** Za doc. PhDr. Jánom Beňkom, DrSc. 1942–1998. In: *Z minulosti Spiša III.–IV.* Levoča : Polypress, 1998, s. 126–127.

5. **CHALUPECKÝ, I.:** Jozef Cehuľa – kňaz, básnik, historik, spisovateľ. In: *Slovo zo srdca*, r. 5, 1998, č. 2, s. 9.
6. **CHALUPECKÝ, I.:** In memoriam Dr. Johanna Liptáka (1889–1958). In: *Historický zborník*, r. 9, 1999, s. 179–180.
7. **CHALUPECKÝ, I.:** Za Františkom Javorským. In: *Historický zborník*, r. 10, 2000, č. 2, s. 225–226.
8. **CHALUPECKÝ, I.:** Pekná slávnosť v Kežmarku: Dve významné slovenské osobnosti spájali jeden dom. In: *Panoráma Spiša a Tatier*, r. 8, 2000, č. 5, s. 1.
9. **NOVOTNÁ, M.:** K životnému jubileu Dr. Jozefa Paulíka, CSc. In: *Zborník SNM, Archeológia* 11. Bratislava 2001, s. 4.
10. **CHALUPECKÝ, I.:** Prof. Eduard Pavlík 80-ročný. In: *Z minulosti Spiša VII.–VIII.* Levoča : Polypress, 2001, s. 245–247.
11. **CHALUPECKÝ, I.:** Životné jubileum PhDr. Jána Olejníka, CSc. In: *Z minulosti Spiša VII.–VIII.* Levoča : Polypress, 2001, s. 247–248.
12. **ZMÁTLO, P.:** Za Ing. Jánom Kukurom 11. 11. 1908 – 10. 1. 2001. In: *Z minulosti Spiša VII.–VIII.* Levoča : Polypress, 2001, s. 244.
13. **CHALUPECKÝ, I.:** Dvojaké výročie Štefana Eliáša. In: *Slovenská archivistika*, r. 37, 2002, č. 2, s. 231–234.

9 Ostatné práce

1. **CHALUPECKÝ, I.:** *Archív Pavla Hunfalvyho (1607) 1850–1891.* Inventár. ŠOBA Levoča 1996, 39 listov.
2. **NEMEŠ, J.:** *Kanonické vizitácie zo 17.–19. storočia v Diecéznom archíve v Nitre.* Inventár fondu Diecézneho archívu v Nitre. R.-k. biskupský úrad Nitra 1999, 38 s.
3. In: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska.* Bratislava : Lúč, 2000, 59 hesiel od **I. Chalupeckého.** ISBN 80-71143006
4. **NEMEŠ, J.:** *Katolícka reforma v 16. storočí a Slovensko.* Autoreferát dizertačnej práce. Trnava : FF Trnavskej univerzity, 2005, 29 s.
5. **BABIC, M.:** *Stret pohanskej a kresťanskej kultúry v diele sv. Augustína.* Autoreferát dizertačnej práce. Bratislava : FiF Univerzity Komenského, 2005, 25 s.

PRÍLOHA C

Počet študentov 1. ročníka v období rokov 1996–2005³⁰

Akademický rok	Študenti, ktorí nastúpili do 1. ročníka	Počet spolu
1996/1997	dejepis – náboženská výchova 38 dejepis – výtvarná výchova 7	45
1997/1998	dejepis – slovenský jazyk 13 dejepis – výtvarná výchova 10	23
1998/1999	dejepis – slovenský jazyk 18 dejepis – výtvarná výchova 1	19
1999/2000	dejepis – náboženská výchova 16	16
2000/2001	dejepis – náboženská výchova 23	23
2001/2002	dejepis – slovenský jazyk 22	22
2002/2003	dejepis – slovenský jazyk 32 dejepis – náboženská výchova 18 dejepis – výtvarná výchova 6	56
2003/2004	dejepis – náuka o spoločnosti 41 dejepis – slovenský jazyk 39 dejepis – náboženská výchova 16 dejepis – výtvarná výchova 12	108
2004/2005	dejepis – náuka o spoločnosti 38 dejepis – slovenský jazyk 30 dejepis – náboženská výchova 19 dejepis – výtvarná výchova 9 dejepis – anglický jazyk 26 dejepis – geografia 3 dejepis – nemecký jazyk 1 história (jednoodborové štúdium) 25	151
2005/2006	dejepis – náuka o spoločnosti 47 dejepis – slovenský jazyk 33 dejepis – náboženská výchova 9 dejepis – anglický jazyk 21 dejepis – nemecký jazyk 10 história (jednoodborové štúdium) 53	173

³⁰ Nepočítame študentov individuálneho celoživotného vzdelávania, ktorých bolo počas desiatich rokov takmer 25. Do roku 2005 z nich štúdium ukončilo 15.

PRÍLOHA D

Obhájené diplomové práce Katedry histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku (2001–2005)

2001

1. BERNARDOVÁ, Katarína: *Sakrálna architektúra na hornej Orave v 19. storočí.*
2. BRTKOVÁ, Monika: *Dejiny archeologického bádania na Spiši od druhej polovice 19. storočia po súčasnosť.*
3. DARÁNIOVÁ (PAULOVČINOVÁ), Erika: *Dejiny farnosti Polanovce.*
4. FAJTA, Peter: *Artikulárny kostol v Paludzi.*
5. GAJDOŠOVÁ, Andrea: *Z dejín obce a farnosti Valaská Dubová.*
6. GROLMUSOVÁ, Lucia: *Hospodárska kríza a vystahovalectvo na Hornej Nitre v medzivojnovom období.*
7. HALEČKOVÁ, Mária: *Politické dejiny Žiliny 1918–1938.*
8. HARMATOVÁ, Zuzana: *Stavba Oravskej priehrady a presídľovanie pôvodného obyvateľstva v rokoch 1939–1953.*
9. HOLECOVÁ, Silvia: *Slovenské osídlenie békeško-čanádskej oblasti.*
10. IMRICH, Marcel: *Nemecké nebanské právne okruhy na Slovensku.*
11. JANKOLOVÁ, Zlatica: *Spolky v bývalom Trstenskom okrese počas prvej Československej republiky v rokoch 1918–1939.*
12. KANTORIS, Peter: *Valašské osídlenie Horehronia so zreteľom na obec Polomka a následný vývoj.*
13. KIŠAC, Marián: *Dejiny mlynárstva v okrese Topoľčany v rokoch 1918–1950.*
14. KLIMEK, Vladimír: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej v Ružomberku 1922–1950.*
15. KOVÁČIKOVÁ (KRAMÁROVÁ), Antónia: *Vybrané kapitoly z dejín školstva a pedagogiky v Dolnom Rubíne v 20. storočí.*
16. LEŠKOVÁ, Veronika: *Nové metódy a spôsoby vyučovania dejepisu a ich využitie na ZŠ.*
17. MIKO, Martin: *Revolúcia v roku 1848–1849 v Liptovskej župe.*
18. NEUPAUEROVÁ, Jana: *Dejiny reholného spoločenstva kongregácie sestier sv. Cyrila a Metoda.*
19. PORADOVÁ, Jana: *Život a dielo Štefana Šmálika.*
20. PREDAJŇOVÁ, Andrea: *Július Andrásy – osobnosť a politik Rakúsko-Uhorska.*
21. RENDEK, Peter: *Život a dielo Jána Koperdana, nar. 17. 2. 1903, zomr. 24. 5. 1964, správca rím.- kat. farnosti v Liptovskom Hrádku.*
22. ROŠTÁK, Karol: *Prvá pozemková reforma v okrese Galanta.*
23. SAMEŠOVÁ, Barbora: *Hornooravské pláteníctvo v 19. a 20. storočí.*

24. SCHMIDT, Peter: *Rehola piaristov na Slovensku a jej činnosť v ilegality v rokoch 1945–1950.*
25. SIVOŇOVÁ, Martina: *Dejiny farnosti Rabča-Sihelné.*
26. SPODNIAK, Jaroslav: *Dejiny kostola a farnosti Poniky.*
27. ŠIMEKOVÁ, Slávka: *Postavenie nekresťanských skupín v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov.*
28. ŠTEFAŇÁKOVÁ, Alena: *Zamagurie do konca 15. storočia.*
29. UHROVIČOVÁ, Katarína: *Neskorogotické kostoly Spiša 15. storočia.*
30. VOLAR, Vincent: *Dejiny Liptovského múzea v Ružomberku v rokoch 1930–1950.*

2002

31. AMBROVÁ, Danka: *Postavenie žien v prvej polovici 17. storočia (náčrt postavenia aristokratek v Hornom Uhorsku: profily Alžbety Bátoriovej a Alžbety Coborovej).*
32. BUKOVIČOVÁ, Renáta: *Piaristi v Ružomberku v rokoch 1729–1922.*
33. GUMENICKÝ, Jozef: *Prenasledovanie veriacich v okrese Snina v rokoch 1945–1950.*
34. JANOVČÍKOVÁ, Tatiana: *Mestské súdnictvo na Liptove v novoveku.*
35. JENČÍKOVÁ, Zuzana: *Spolky v rokoch 1918–1938 v okrese Gelnica.*
36. KLIMEKOVÁ, Alžbeta: *Ivan Houdek – slovenský historik.*
37. PIATROVÁ, Veronika: *Katolícke mládežnícke časopisy 1945–1950.*
38. PODKOPČANOVÁ, Mária: *Postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku v období Nežnej revolúcie ako ho prezentovali denníky Pravda a Smena a týždenník Katolícke noviny.*
39. ŠULCOVÁ, Katarína: *Dejiny židovskej obce v Poprade v rokoch 1938–1945.*

2003

40. BETINSKÁ, Anna: *Historické sakrálné dominanty v mariánskom pútnickom mieste Rajecká Lesná (Frivald).*
41. DZURILLA, Lukáš: *Život Levoče v období tzv. „Bachovho neoabsolutizmu“.*
42. GALLOVIČOVÁ (MATEJOVÁ), Lucia: *Politické strany v okrese Poprad v prvej Československej republike.*
43. GEMERSKÝ, Dušan: *Osídlenie jaskýň na Slovensku po dobu rímsku.*
44. HAVELA, Ondrej: *Bojová morálka súperov v bitke o Atlantik (so zameraním na nemecké ponorkové loďstvo).*
45. HUDÁKOVÁ, Gabriela: *Sociálno-hospodárske postavenie Židov v okrese Levoča v období rokov 1919–1945.*
46. JANÍKOVÁ, Mária: *Aplikácia tvorivých metód vo vyučovaní dejepisu v ZŠ.*
47. KUCÍK, Štefan: *Symbol vtáka v minojskej kultúrnej oblasti a Egypt. Hľadanie vzťahov, súvislostí.*

48. SLAMENÍKOVÁ, Mária: *Dejiny farnosti Hruštín v 20. storočí.*
49. ŠÍPOŠ, Pavel: *Organizácia a činnosť Hlinkovej gardy v Tatranskej župe.*
50. TUKOVÁ, Kristína: *Dejiny neskorogotického dreveného kostola v Tvrdošine.*
51. HRABOVSKÁ, Martina: *Stredoveké latinské a staroslovienske legendy. (na katedre slovenského jazyka)*

2004

51. BITALA, Radovan: *Čarodejníctvo a bosoráctvo na Slovensku.*
52. GAŠPAROVIČOVÁ, Katarína: *Rehola Notre Dame v Novákoch.*
53. HODÁSOVÁ, Mária: *Prenasledovanie cirkvi v rokoch 1945–1950 v Nitrianskej diecéze.*
54. HOLUB, Ludovít: *Dejiny farnosti Sedliacka Dubová.*
55. HRNKOVÁ, Jana: *Rímskokatolícky sirotinec v Žiline.*
56. IVÁK, Martin: *Miestne odbory Matice Slovenskej na Liptove v medzivojnovom období.*
57. KRAJČÍ, Juraj: *Bojová technika v Karpatско-duklianskej operácii.*
58. TUROŇOVÁ, Anna: *Dejiny pútnických miest na Hornej Orave.*
59. VACLAVIKOVÁ, Lucia: *Život kňaza Jána Hullu – svedectvo viery a obety.*
60. ZÁHUMENSKÁ, Katarína: *Žofia Bosniaková včera a dnes.*
61. ŽEMBOVIČ, Karol: *Telovýchovná a kultúrna činnosť telovýchovných spolkov a športových klubov v rokoch 1918–1938 na severnom Spiši.*

2005

62. BEŇO, Adrián: *Aerokluby na Slovensku do roku 1945.*
63. DANIŠOVÁ, Zuzana: *Život na hrade Lietava v 16. storočí.*
64. DZURKO, Martin: *Katolícka cirkev v Rusku do roku 1917.*
65. HAŇOV, Matúš: *Represálie štátnej moci voči kresťanom v okrese Vranov nad Topľou v rokoch 1948–1968.*
66. JURČIŠIN-KUKLA, Marian: *Rusíni v kontexte vzťahov z hľadiska spoločenského a konfesionálneho v rokoch 1867–1938.*
67. KUČELOVÁ, Lenka: *Pavol Florek – príspevok k životu a dielu.*
68. LUŠČOŇOVÁ, Veronika: *Vzťah Židov a katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945.*
69. SLANIČAN, Marian: *Spolky v Dolnom Kubíne v medzivojnovom období.*
70. ZLACKÝ, Marek: *Vplyv černovskej udalosti na vznik prvej ČSR.*
71. ŽÁKOVÁ, Lucia: *Slovensko-poľské vzťahy v historiografii od konca 18. storočia do roku 1945.*

PRÍLOHA E

Obhájené rigorózne práce Katedry histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku (2004–2005)

2004

1. (PaedDr.) Mgr. DROZD, Vlastimír: *Dejiny gréckokatolíkov od Užhorodskej únie.*
2. (PhDr.) Mgr. MARŤÁK, Michal: *Katolícke školstvo v Ružomberku v rokoch 1918–1948.*

2005

3. (PhDr.) PaedDr. Mgr. KOVÁČ, Štefan: *Sociálne encykliky v historickom a spoločenskom kontexte.*

PRÍLOHA F

Zoznam absolventov päťročného magisterského štúdia dejepisu na KH FF KU v Ružomberku v rokoch 2001–2005

Špecializácia	2001	2002	2003	2004	2005
dejepis – slovenský jazyk	35	12	17	2	–
dejepis – náboženská výchova	–	1	2	12	18
dejepis – výtvarná výchova	5	6	3	–	–
dejepis – anglický jazyk	–	–	1	–	–
Individuál. celoživot. vzdelávanie	–	5	2	5	3
Spolu	40	24	25	19	21

Spolu 114 absolventov denného štúdia a 15 absolventov ICV v rokoch 2001–2005

Absolventi 2001

Bernardová Katarína *Námestovo*
Bombarová Klára *Slovenská Ves*

Brtková Monika Černová
Darániová (rod. Paulovčinová) Erika Harakovce
Fajta Peter Likavka
Fertalová Erika Bardejov
Gašparová Katarína Hencovce
Greňa Peter Zalužice
Grolmusová Lucia Prievidza
Harmatová Zuzana Trstená
Holecová Silvia Banská Bystrica
Hutyrová Anna Klčov
Imrich Marcel Vrbov
Jankolová Zlatica Trstená
Kantoris Peter Polomka
Kišac Marián Jacovce
Klimek Vladimír Ružomberok
Kováčiková (rod. Kramárová) Antónia Dolný Kubín
Lančaričová Marcela Voderady
Lešková Veronika Banská Bystrica
Malachovský Rastislav Likavka
Marták Michal Stará Lubovňa
Miko Martin Košické Olšany
Neupauerová Jana Slovenská Ves
Poradová Jana Šuňava
Predajňová Andrea Rimavská Sobota
Rendek Peter Košice
Rošták Karol Pusté Uľany
Samešová Barbora Bobrov
Schmidt Peter Prievidza
Sivoňová Martina Sihelné
Spodniak Jaroslav Zvolen
Surík Andrej Prievidza
Šimeková Slávka Ružomberok
Škottová Zuzana Kovarce
Štefaňáková Alena Haligovce
Šugár Peter Vrútky
Uhrovičová Katarína Ružomberok
Voľar Vincent Košické Olšany
Zbušková Martina Podolíneč

Absolventi 2002

Ambrová Danka *Humenné*
Boleková Martina *Púchov*
Bukovičová Renáta *Stará Lubovňa*
Dragošeková Tatiana *Stará Lubovňa*
Ďuranová (r. Kapsdorferová) Dana *Spišská Nová Ves*
Gajdošová Katarína *Valaská Dubová*
Gumenický Jozef *Dlhé nad Cirochou*
Halečková Mária *Terchová*
Hlaváčová Zuzana *Podolínec*
Hnátová Mariana *Kendice*
Janovčíková Tatiana *Ružomberok*
Jenčíková Zuzana *Prakovce*
Klimeková Alžbeta *Ružomberok*
Lazíková Marta *Ružomberok*
Novotná Veronika *Ražňany*
Piatrová Veronika *Zvolen*
Podkopčanová Mária *Skalka nad Váhom*
Šimuniiová Miriam *Partizánske*
Šulcová Katarína *Spišský Štiavnik*

Absolventi ICV 2002

Mgr. Baďová Ivona *Ružomberok*
Mgr. Dutková Ivana *Ludrová*
Mgr. Cmorej František *Dúbrava*
Mgr. Kožárová Helga *Ružomberok*
Mgr. Rokosová Anna *Matejovce*

Absolventi 2003

Betinská Anna *Rajec*
Česáková Lenka *Kalameny*
Danechová Miriam *Žilina*
Dedič Elvira *Ružomberok*
Dzurilla Lukáš *Levoča*
Gallovičová (rod. Matejová) Lucia *Poprad*
Gemerský Dušan *Žilina*

Havela Ondrej *Komjatice*
Hrabovská Martina *Zvolen*
Hudáková Gabriela *Levoča*
Janíková Mária *Liptovský Mikuláš*
Javorek Peter *Ružomberok*
Jurčo Róbert *Martinček*
Kamenský Michal *Nižná*
Kolenčíková Mária *Oravská Lesná*
Kucík Štefan *Nižný Žipov*
Slameníková Mária *Hruštín*
Slimáková Andrea *Lúčky*
Sliviaková Petra *Žilina*
Soviarová Lenka *Dubnica nad Váhom*
Šipoš Pavol *Ružomberok*
Tuková Kristína *Trstená*
Varchulová Andrea *Svidník*

Absolventi ICV 2003

Mgr. Baláková Slávka *Lokca*
Mgr. Magová Monika *Ružomberok*

Absolventi 2004

Bitala Radovan *Stará Lubovňa*
Gašparovičová Katarína *Bystričany*
Hodášová Mária *Rajecké Teplice*
Holub Ludovít *Sedliacka Dubová*
Hrnková Jana *Žilina*
Ivák Martin *Sliache*
Kamenická (rod. Hamzová) Silvia *Švošov*
Krajčí Juraj *Rosina*
Liška Ján *Trhovište*
Štalmašková Dana *Žilina*
Turoňová Anna *Námestovo*
Vaclaviková Lucia *Turčianske Teplice*
Záhumenská Katarína *Teplička nad Váhom*
Žembovič Karol *Matiašovce*

Absolventi ICV 2004

Ing. Geročová Hana *Poprad*
Mgr. Borovčíková Monika *Breza*
Mgr. Poláková Viera *Oravská Jasenica*
Mgr. Pribylinová Marta *Helpa*
Mgr. Vallová Mária *Poprad*

Absolventi 2005

Baračka Adrián *Petržalka*
Beňo Adrian *Dolné Plachtince*
Borovský Marek *Bratislava*
Čička Matúš *Bytča*
Danišová Zuzana *Bytča*
Dzurko Martin *Dlhá nad Cirochou*
Haňov Matúš *Vranov nad Topľou*
Halušková Zuzana *Dolný Kubín*
Jurčišín-Kukľa Marián *Bardejov-Dlhá Lúka*
Kucelová Lenka *Košťany nad Turcom*
Liptáková Mária *Levoča*
Luščoňová Veronika *Hlohovec*
Majchráková Andrea *Veľké Ripňany*
Očovský Peter *Dolný Kubín*
Slaničan Marián *Vaňovka*
Vrabčeková Mária *Liesek*
Zlacký Marek *Kráľovce pri Košiciach*
Žáková Lucia *Nižná nad Oravou*

Absolventi ICV 2005

Daniela Jarošová *Ružomberok*
Lenka Kováčsová *Poprad*
Ladislav Šimček *Liptovské Sliače*

Z materiálov a podkladov katedry histórie
a vďaka pomoci prof. Márii Novotnej
vypracoval Jaroslav Nemeš

**FOTOGRAFICKÁ PRÍLOHA
PHOTOGRAPHY SUPPLEMENT
PHOTOGRAPHISCHE BEILAGE**

Foto 1: Doc. PhDr. Ivan Chalupecký pri jednej z mnohých odborných prednášok, ktoré absolvoval doma i v zahraničí, a to na univerzitnej pôde i mimo nej v rôznych odborných kruhoch. Záber je z roku 1998.

Foto 2: Členovia Katedry histórie FF KU v Ružomberku počas prijímacích skúšok v júni 2001: zľava Mgr. Peter Zmátlo, PhD., Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD., prof. PhDr. Mária Novotná, DrSc. a doc. PhDr. Ivan Chalupický.

Foto 3: Tento záber zachytáva pána docenta Ivana Chalupckého ako vedúceho exkurzie Spišského dejepisného spolku na Gemer v septembri 2001.

RUŽOMBERSKÝ HISTORICKÝ ZBORNÍK I.

Vydaný pri príležitosti životného jubilea
doc. PhDr. Ivana Chalupeckého

Editor: Mgr. Peter Zmátlo, PhD.

Preklad resumé: anglický jazyk – Jonathan Gresty, PaedDr. Ján
Kozoň, Mgr. Slávka Otčenášová
nemecký jazyk – Mgr. Peter Bereta

Autor fotografickej prílohy: Mgr. Peter Zmátlo, PhD.

Grafická úprava, sadzba, tlač a väzba:

Vydavateľstvo Michala Vaška, Námestie Kráľovnej pokoja 3, Prešov

Vydala: Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

<http://fphil.ku.sk>

Tento zborník vychádza s finančnou podporou
*Fondu na podporu vedy a vydavateľskej činnosti Filozofickej fakulty
Katolíckej univerzity v Ružomberku*

Rok vydania: 2007

ISBN 978 – 80 – 8084 – 144 -7